הָעֵבֶר

הָעָבָר

לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה

מייסדו ועורכו הראשון ב"צ כץ ז"ל

המערכת:
ברוך קרוא
יהודה כלוצקי

המויר:
א. אהרוני

מועצת המערכת:
ב"צ דינור
יוחנן טכרסקי ז"ל
יצחק מאור
זלמן שזר

ספר י"ז | אייר תש"ל | תל־אביב

הוצאת "אלתירא", אגודה לחקר תולדות יהודי רוסיה ואוקראינה בהשתתפות משרד החנוך והתרבות וקרן י. ל. ורחל נולדברג ובסיוע קרן הזכרון למען התרבות היהודית, ניו־יורק

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

התוכן

זלמן שזר נשיא ישראל — בגבורות, מאת ב. קרוא א'

פרעות והגנה עצמית באוקראינה, 1919—1920

יובל דמים, מאת המערכת 3
פרשת פטליורה, מאת ז. שיקובסקי 5
בעית האחריות לפרעות אוקראינה, מאת י. סלוצקי 27
תחת שלטונו של „באטקו" מאכנו, מאת י. גולדבורט 44
רשומות מימי הדמים, מאת ב. וסט 47
אליעזר דוד רוזנטל, מאת המערכת 83
רשימות ממגילת הטבח, מאת א. ד. רוזנטל 85
ההגנה העצמית באוקראינה, מאת ב. סלוצקי 90
ההגנה העצמית בחאבנו, מאת מ. ליבס 102
ההגנה העצמית ברוסיה (1919—1920), מאת ד. פינס 108
ההגנה העצמית בז'רנוביל, מאת ב. סלוצקי 110
ההגנה העצמית ברוז'ין, מאת ב. רפטור 115
רוקיטנה, מאת א. בלאנדער 120
ראשיתה של „הפלוגה היהודית הלוחמת" באודיסה, מאת מ. י. אלבינגר 121
תעודות 124

פלווה והפוגרום בקישינוב ב־1903, מאת א. פלדמן 137
„צלצלי־שמע" — שנת 1923, מאת ג. חנובי'ץ 151
פרקי זכרונות, מאת ז. אגרת 159
מקרבנות משטרו של סטאלין, מאת הרב י. ז. דיסקין 175

שושנה ויהושע בוכמיל, מאת רחל ינאית 181
א. יפה — היהודים וראשית הדיפלומטיה הסובייטית, מאת י. ברזילי 207
אברהם רבוצקי — עתונאי, חוקר ולוחם, מאת ל. טרנופולר 217
דרכו של ל. שסטוב מהתבוללות לחכמת ישראל, מאת י. שור 229
מ.ל. לילינבלום — איש המעש, מאת משה שפירא 233

העיירה טרנובקה, מאת א. גד 237
מז'יבוז', מאת חיים חרובי 240
בפוצ'פ בשנת מלחמת האזרחים, מאת צבי עמרמי 244
קרסלבקה, מאת מ. בובה 247
ה„רוטשילדים" של פינסק וקארלין, מאת זאב רבינוביץ 252

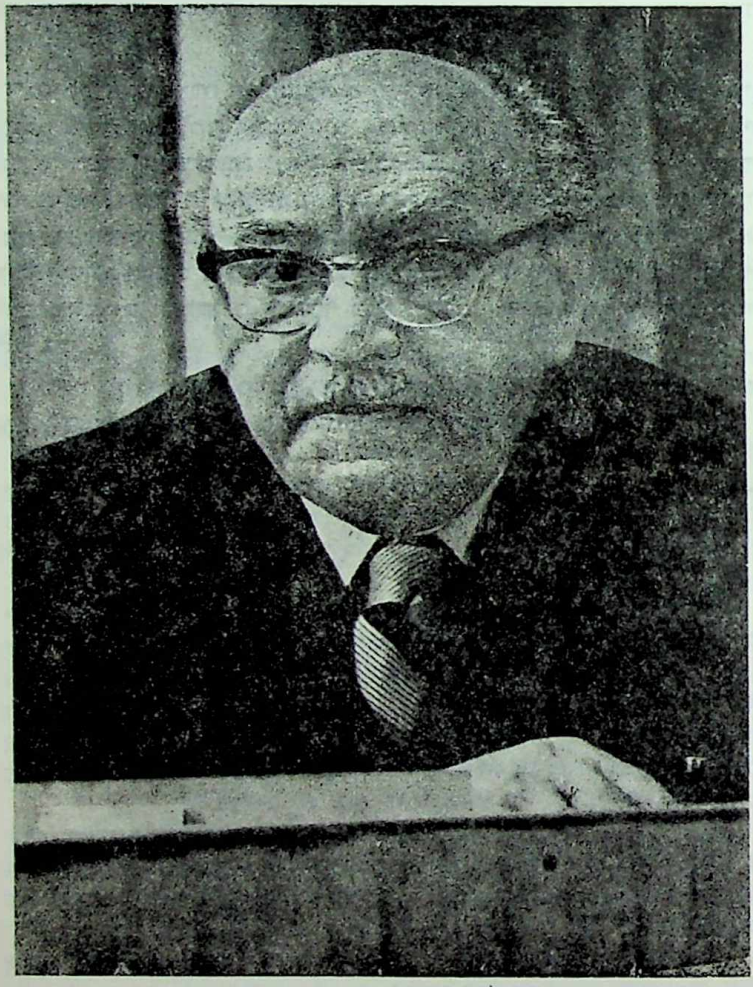
קובץ חדש על יהדות רוסיה, מאת צ. רודי 281
המציאות בברית־המועצות ועתידם של יהודיה, מאת י. ברזילי 283
„מזלטופול עד גבעתיים", מאת י. שהלבן 287

סוניה שוירף ז"ל, מאת ד. כהן 289
נחום שכנוביץ ז"ל, מאת י. גולדבורט 291

ברוך הבא לשלמה שווארץ 292

זלמן שזר

נשיא ישראל - בגבורות

ביחד עם כל בית ישראל בארץ ובתפוצה אנו חוגגים את חג הגבורות של נשיא ישראל, זלמן שזר, שאנו מתגאים בחבירותו הפעילה ב„העבר".

שזר היה מנעוריו ממעריצי העבר היהודי ושואפי העתיד לבוא. הציונות שלו היתה והיא עד היום משיחית, מקווה לגאולה שלימה. פרסומו הראשון הניכר של נשיאנו היה מחקרו על שבתי צבי, שלמרות כשלונו כמשיח ראה בו הכותב את ראשית הפעולה למען הגאולה. כהיסטוריון אינו רואה בתנועה השבתאית סתם כת, אלא תנועה עממית, שלמרות כשלונה פינתה את הדרך לתנועה הציונית. זוכרני גם את התורה שבעל פה שלו בנעורינו, שכבשה את לבבי עד היום. המשיחיות שלו היא יותר מסתם ציונות. היא שואפת לגאולה שלימה ומאמינה בה. אינני מכיר ציוני יותר נלהב ויותר קיצוני.

אישיותו העשירה והשופעת מקיפה נושאים רבים, לאומיים ואנושיים, שכולם מסועפים למרכז המרכזים — לגאולה השלימה. אכן נועד להיות סמל האומה המתחדשת והמתכנסת. בכל מעגל ריכוזו הוא רב־ממדים ורב־עניינים. המדינה ובעיותיה, התרבות ושאיפותיה, התברה ותנועותיה, המסורת ודרישותיה — בכל אלה ידיו רב לו, לא ינום ולא יישן, מאזין זקורא, כותב ודובר. אינו נלאה מלעבוד ולקבל אורחים יום יום. מזמן לזמן כותב מאמרים ומחקרים, מאסף כתביו מלפני שנים, משתתף בכינוסים. רוחו בכל.

יהי רצון, שיחזיק מעמד שנים רבות, שיוסיף להיות מרכז רוחני, אב ופטרון למדינה וכוח מושך לכל העם ופאר ישראל כלפי העולם.

ברוך קרוא

יובל דמים

(פרעות והגנה עצמית באוקראינה, 1919—1920)

עברו חמישים שנה מימי פרוסקורוב, טרוסטיאנץ, פאסטוב, טטיוב: עבר יובל שנים מאז השתוללו צבאותיהן של כל אותן אומות, מדינות, ממשלות, מפלגות וסתם כנופיות מרצחים על אדמת אוקראינה ותוך השתוללותם זו שפכו זעמם במיוחד על אותה אומה עתיקה, מפוזרת, חסרת מולדת, שהתגוררה זה דורות רבים בארץ מקוללת זו.

מעטים הזוכרים והמזכירים את ימי הדמים ההם...

לא מעט גרמה לכך השואה הגדולה שסחפה עמה את כל יהדות אירופה, ובתוכה שוב את יהדות רוסיה ואוקראינה. „צרות אחרונות משכחות את הראשונות" — אמרו חז"ל...

אבל לא זו בלבד. איתרע מזלה של יהדות רוסיה ומיד לאחר הפרעות נכפה עליה בעזרת מרשיעים בפנים משטר של חנק רוחני, שמנע ממנה להביע את רגשותיה וסתם את מעיינות יצירתה החפשית — הספרותית וההיסטורית.

ואם כי חומר רב ערך נאסף בעצם ימי הפרעות ואחריהן, ובחלקו — אף פורסם בקבצים שונים (כגון „רשומות" כרך ג', „מגילת הטבח" לרוזנטל רעוך). וכן נכתבו כמה מחקרים ראשונים לתולדות הפרעות (הטובים בהם ספרו של א. צ'ריקובר באידיש על הפרעות באוקראינה שלא בא לכלל גמר, וספרו הרוסי של י. שכטמן על פרעות דניקין) — הנה נפסק מחקר זה בראשית שנות השלושים ולא נמצא מי שימשיך בי.

והרי מבחינה מסויימת נעוצה ראשיתה של השואה הגדולה, שואת היטלר, באותה שואה מצומצמת יחסית — שואת אוקראינה. מבין מחנות הלוחמים ה„לבנים" יצאו אותם פושעים שהפיצו את התעמולה האנטישמית בעולם כולו ונתנו מהלכים לאותו ספר שיטנה, אותו זיוף ניקלה — „הפרוטוקולים של זקני ציון". המפרנס עד היום את שנאת ישראל בארצות רבות בעולם, בימים ההם נזרע אותו זרע הפורענות, שהעמיד את האוקראינים לשותפיהם הפעילים ביותר של הנאצים בעת השמדת היהודים לא רק באוקראינה, אלא אף מחוצה לה.

אין בכוחו של „העבר" לעשות מה שצריך היה לעשות מכח מחקר מדעי במשך שנים רבות: לכתוב את פרשת אוקראינה על כל מוראותיה ועל כל לקחיה. כוונתנו רק לעורר ולהזכיר את הימים ההם ולכך הקדשנו את המדור המיוחד לכך בראש כרך זה.

ניסינו לגעת בבעית האחריות לפרעות. בעיה שלא באה על פתרונה המלא עד היום, והמצריכה גם פרספקטיבה ומרחק זמן וגם מקורות רבים שאינם ברשותנו. שכן אסור לשכוח כי חומר ארכיוני רב שמון בגנזיה של ברית המועצות, שאין גישה אליהם לחוקרים מדעיים בלתי־תלוים. ובכך משתמשים אנשים בלתי־אתראים ומנסים לטהר ללא־יסוד את השחורים שבמרצחי אוקראינה.

הבאנו במדור זה עדויות שנגבו בעצם ימי הפרעות או מיד לאחריהן על־ידי מר בנימין וסט, חבר הועדה ההיסטורית לחקר הפרעות ולרישום עדויות מפי הנפגעים, שהוקמה אז בקיוב על־ידי הועד הפועל הלאומי של יהודי אוקראינה. עלינו להודות על כך הרבה לאנשי ייוו"א בניו־יורק, שבידיהם שמור ארכיונו הגדול של א. צ'ריקובר. לכאורה מה חידוש יכול להיות בתאור פרשיות רצח, שוד ואונס אלו. אבל כל המעיין בהן ימצא תמיד עובדות חדשות המשנות את ההמונה הכללית המקובלת עלינו. הנה קוראים אנו על השתדלותו של חלק מהאינטליגנציה האוקראינית לעמוד בפרץ (פרשת אומאן). על היחידות האוקראיניות שבאו מגליציה המזרחית ובהם קצינים וחיילים יהודים רבים, שהשתדלו אף הם לעצור בפורעים (פרשת ברדיצ'ב), ועוד ועוד.

הבאנו חומר על הניסיונות שנעשו בעיירות ובערים שונות להקים הגנה עצמית יהודית*) וכן על הרקע המדיני של ניסיונות אלה (מאמרו של ד. ב. סלוצקי, תעודות סנובסק וכר. ההגנה באוקראינה לא פעלה ולא יכלה לפעול רבות. אבל היה בה משום הצלת כבוד ישראל וגיבוריה הנשכחים (כאותו לבלר מצ'רנוביל, ר' עמ' 112) ומן הראוי להציל את שמם מנשיה.

בתוך אותו ים של דמים וצרות שאין משלו שהציף את יהדות אירופה במחצית הראשונה של המאה העשרים — אל תשכחנה שנות 1919—1920.

ארץ, אל־תכסי דמי, ואל־יהי מקום לזעקתי...

ה מ ע ר כ ת

*) נסיון לסכם את פרשת ההגנה העצמית בשנים אלה נעשה על־ידי י. סלוצקי ב„ספר הולדות ההגנה", כרך ב', תל־א 1964, עמ' 23—52 (פרק ב', „פרעות והגנה באירופה המזרחית").

וזה שייקובסקי

פרשת פטליורה

1. כרוזו של ויניצ'נקו

ב־10 בינואר 1919 התיצבה בפני ו. ויניצ'נקו[1] יו"ר־ראש הדירקטוריה[2] האוקראינית, משלחת, שעל חבריה נמנו משה ראפס (בונד[3]), נ. גרגל[4], מ. שץ־אנין[5] („מאוחדים"), בר (ר.ס.ד.א.פ., אינטרנציונליסטים), ירמיוב (ס.ד. אוקראינים), ד. ליפץ[6] (ראש עירית ברדיצ'ב) ופאלאטיי (נציג הקומיסריון של ברדיצ'ב). ויניצ'נקו מסר בפניהם את ההצהרה דלקמן:

„הדירקטוריה קיבלה אינפורמציה על הנעשה ונוקטת בכל האמצעים להפסיק את הפרעות. הוצא להורג ביריה מנהיג הפורעים, שר־המאה אנגל, ועוד אחד, אשר פעלו באזור באחמאץ־קונוטופ. ניתנה הוראה לפרק יחידת צבא זו. בכלל, אנו נאבק בפרעות, שהתעוררו עקב התקפת הבולשביקים על אוקראינה. מצד אחד הורס הצבא הבולשביסטי כפרים אוקראינים בפלך תארקוב, דבר המעורר את חמתם של אנשי־הצבא. מאידך, יש בין הקצינים רבים מאנשי ההסמאן[7] והמאה השחורה. המנהלים תעמולה אנטישמית. יהודי אוקראינה הכשירו במידה מסוימת את הקרקע לתעמולה זו בדרכים אלה: א) היהודים לא גילו את יחסם האחד

הערה כללית: בסוגריים מרובעות באו הערות המערכת.

1) [ויניצ'נקו ולאדימיר (1880—1951) סופר אוקראיני, מראשי התנועה האוקראיניה הלאומית. עמד בראש הדירקטוריה (ר' הערה 2) מנובמבר 1918 עד פברואר 1919. בספרו „וידרוז'ניה" נאצי" („הולדתה של אומה") תאר את המהפכה ומלחמת האזרחים באוקראינה בשנות 1917—1920].

2) [„הדירקטוריה" — מוסד השלטון העליון של המדינה האוקראינית העצמאית מנר בחבר 1918 עד נובמבר 1920. יו"ר הדירקטוריה הראשון — ויניצ'נקו, מפקד צבאה (האטאמאן הראשי) — ס. פטליורה. כ־10 בפברואר 1919 היה פטליורה גם יו"ר הדירקטוריה, שמנתה 5 חברים].

3) [ראפס משה (1883—1937) מראשי ה„בונד" בשנים ההן. עבר ב־1919 למפלגה הקומוניסטית. הוצא להורג].

4) [גרגל נחום (1887—1931) מעסקני „ייקופ". חבר מרכז מפלגת ה„מאוחדים". מנהל משרד המיניסטריון לעניני היהודים בממשלה האוקראינית בשנות 1917—1918. עסק בעזרה לנגועי הפרעות בשנות 1918—1920].

5) [שץ־אנין מאכטים (נולד 1885) סופר והוגה דעות סוציאליסטי. בשנת הפרעות חבר מרכז מפלגת „המאוחדים" ונציגה ב„ראדה" (המועצה) האוקראינית. בסוף 1919 חזר לארץ מולדתו לאסביה והתקרב לתנועה הקומוניסטית].

6) [ליפץ דוד (ידוע גם בכינוי א. גאלדפארב). חבר ה„בונד". נבחר ב־1917 לראש העיר ברדיצ'ב (עיר מולדתו) ויו"ר הקהילה שם. בסוף 1919 עבר למוסקבה, הצטרף לבולשביקים, ובשם פטרובסקי מונה למנהל בתי־הספר הצבאיים של הצבא האדום].

7) [ההסמאן — פ. סקורופאדסקי (1873—1945) בן למשפחת אצילים ובעלי־אחוזות אוקראינית. בעת האוקופאציה הגרמנית־אוסטרית של אוקראינה בשנת 1918 מונה בתמיכתם לראש ממשלת־בובות בתואר האוקראיני העתיק הטמאן. עם מפלת מעצמות המרכז מונר שולטונו על ידי ה„דירקטוריה" (ר' הערה 2) וצבאה (14 בדצמבר 1918). הגר לגרמניה].

למדינה האוקראינית; ב) העם היהודי לא לקח חלק במאבק בשלטון ההטמאן. אף יהודי אחד לא התיצב בעת הגיוס, כל זה נותן חומר לתעמולה מסוימת שנגדה אנו נלחמים. החלטנו להוציא קול קורא ברור. הוא כבר מוכן".

על כך ענה ראפס: „איני רוצה להעמיק ולחקור אם התיצבו יהודים בעת הגיוס או לא, אם כי יכולתי לציין, כי בקורוסטישב רצה הארגון הבונדאי להצטרף אל הצבא וסרבו לקבלו, משום שהוא יהודי. ברצוני להסיק מסקנה מדבריך ולבקשך לא לפרסם את הקול־הקורא שהוכן, אם כתוב הוא ברוח דבריך, (ויניצ'נקו מפסיק ואומר: „כן, באותו הנוסח"). מאחר שהוא עלול להביא רק נזק לאוכלוסיה היהודית".

שץ־אנין המשיך ואמר: „ברובנה סרבו לקבל יהודים אל הצבא. בערים רבות אחרות התיצבו יהודים רבים. לומר שאף איש יהודי לא התיצב — הרי זו הדעה כוזבת מטעם הממשלה. אין אני יכול להבין כלל וכלל, איך יכול אתה לדבר על היהדות בכללה, בלי להבדיל בין מעמדות. וזאת אומר אתה לנו, לנציגי המפלגות הסוציאליסטיות, שבנו יחד עמכם את המדינה האוקראינית?!"

ונציגה של ברדיצ'ב ליפץ הכריז: „עד לפרעות לא היתה בברדיצ'ב כל צנזורה, היא הונהגה לאחר הפרעות, ולא התירה את פרסומן של ידיעות על הפוגרום. במברק פרטי: „אחרי הפרעות שקט גמור" מחק הצנזור את המלים „אחרי הפרעות". עיריית ברדיצ'ב לא יכלה לפרסם בגלל הצנזורה את החלטת המחאה שלה נגד הפרעות. הנהלת העיר החליטה לשלוח אותי לקיוב, ואם תשובתך לא תהיה מניחה את הדעת, תתפטר כל הנהלת העיר. מאחר שכנראה לא בא עוד הזמן להכלה עצמית דימוקרטית, אם אוסרים לפרסם את החלטותיה. כן תובעים אנו לפצות אותנו על הנזקים".

לאחר מכן התפתח דו־שיח זה בין גרגל לבין ויניצ'נקו:

גרגל: הנה הודבק על כל הקירות בקיוב קול־קורא של „ועד הקוזקים המרכזי". הוא מופנה לכאורה נגד הבולשביקים. אולם למעשה מלא הוא דברי הסתה נוראים נגד היהודים והפולנים.

ויניצ'נקו: איני יודע דבר על קול־קורא זה.

גרגל: הפלא ופלא, קול־קורא זה תלוי זה 8—10 ימים בכל פינות העיר.

ויניצ'נקו: כן, עתה נזכרתי: מפקד חיל המצב פקד היום להוריד קול־קורא זה מהקירות. אין יודע מי חתם בשם „ועד הקוזקים המרכזי".

גרגל: עשרה ימים היה על המפקד לחכות עד שיורה להוריד את הקול־הקורא הפוגרומי הזה?!

ראפס וגרגל מסרו לויניצ'נקו את ההצהרות הבאות:

ראפס: תשובתך לגבי הגורמים לפרעות היא אותה תשובה שמסרה ממשלת פולין על הפרעות בפולין. מה הן ההוראות, למשל, שעלינו לתת להסתדרויות שלנו כדי שהאוכלוסיה היהודית לא תיפול קרבן לשני פוגרומים, בסטניסלבוב, למשל, שכה עלולים האוקראינים לערוך פרעות ביהודים על כך שלא גילו יחס אוהד למדינה האוקראינית, ולאחר מכן, אם יבואו לשם הפולנים, יערכו הם פוגרום, משום שהיהודים לא גילו את יחסם האוהד למדינה הפולנית?...

גרגל: לאחר קישנוב, הומל, סדלץ וכו' לא הרשתה ממשלת הצאר לפרסם בעתונות ידיעות על הפרעות. עכשיו הפכו הפוגרומים לסוד צבאי. יום־יום מגיעה למערכות העתונים ידיעות על פוגרומים ומעשי התעללות איומים ביהודים. הצנזורה אוסרת שיטתית את פרסומן. אנו סבורים שעל הדירקטוריה להלחם נגד הפרעות באמצעות העתונות, ולא להעלימן. אנו תובעים לבטל תיכף ומיד כל הגבלה של

הצנזורה על פרסום ידיעות על הפרעות, אם לא תעשה זאת, נטיל עליך את התלק הגדול ביותר לאחריות עבור הפרעות").

יומים לאחר מכן, ב־12 בינואר, פרסם ויניצ'נקו את הקול הקורא של הדירקטוריה, שהיה כתוב ברוח הכרזתו בפני המשלחת ב־10 בינואר, עם הידיעות הכוזבות על כך שכמה מן הפורעים כבר באו על עונשם. הקול־הקורא הכריז בין השאר: „הדירקטוריה קוראת ליהדות הדימוקרטית להלחם בכמה יחידים מבני העם היהודי המשתייכים לבולשביקים ולאנרכיסטים והמתנהגים כאויבי העם העובד והמדינה האוקראינית, משום שיסודות אלה מאפשרים לאנשי ההשמאן ולפרובוקטורים שלהם לנהל תעמולה דמגוגית נגד כל העם היהודי, שהוא עצמו אינו בולשביסטי, ומביאה את האוקראינים, המגינים האמיתיים של כל העמלים, לכלל אי־הבנות רציניות לגבי הדימוקרטיה היהודית, שאינה אנרכיסטית או בולשביסטית, ונאמנה לדימוקרטיה ולמדינה האוקראינית"[9].

לאחר זמן הכריז ויניצ'נקו כי קול־קיראו זה עם ההכרזה על פורעים שנענשו פירסם על סמך ידיעות כוזבות שמסר פטליורה לחברי ממשלתו[10]. אולם זאת סיפר ויניצ'נקו זמן רב לאחר מכן, כשעזב כבר את ממשלת פטליורה, עקב סיבות אחרות לגמרי, ולא עקב הפרעות ביהודים. יש מקום, אם כן, לשאלה אם ויניצ'נקי עצמו, ואף הדירקטוריה כולה, לא היו אשמים בפרעות.

ולדימיר טיומקין[11]). מנהיגם של הציונים באוקראינה, סבור היה כי אסון הפרעות „נוצר בעצם ידיה של הדירקטוריה"; שהקול הקורא אותו הואילה הדירקטוריה לפרסם סוף סוף, „לא הועיל אלא לחזק את הפרעות"[12]) אולם האותאי במישרים היה פטליורה, כי הוא הוא הנושא באחריות עבור הצבא.

2. פגישת נציגי היהודים עם פורעי ברדיצ'ב וז'יטומיר

ההיסטוריוגרפיה של הפרעות באוקראינה סובלת רבות משום שהיא נשענת במידה רבה על זכרונותיהם של מנהיגים יהודים־אוקראינים שנכתבו לעתים קרובות ברוח אפולוגטית לגבי פעולותיהם הם, מתוך רצון לטהר את עצמם. נביא דוגמה לכך: התפטרותו של א. רבוצקי[13]) מתפקידו כמיניסטר לעניני יהודים בדירקטוריה. רבוצקי מספר בזכרונותיו, כי ב־29 בינואר 1919 עזב את קיוב יחד עם הממשלה שיצאה מן העיר עקב התקדמותם של הבולשביקים, ועבר לוויניצה. ב־25 בינואר צריכה היתה להתקיים ועידה של פועלי־ציון שנדחתה ל־30 בחודש. רבוצקי

---

8) „די דעלעגאציע פון סאציאליסטישע פארטייען ביים פאריניצער פון רער דירעק־טאריע וו. ויניטשענקא. 10 יאנואר 1919" קיוב. עדות בארכיון צ'ריקובר, יורא ניריורק.

9) ארכיון צ'ריקובר: „די יידישע אוטאנאמיע אין דער נאציאנאלער סעקרעטאריאט אין אוקראינע", קיוו 1920, עמ' 106.

10) ר' מאמרו של ו. שיקובסקי ב־Jewish Social Studies, חוב' יולי 1969, עמ' 196—197.

11) [טיומקין ולאדימיר (1861—1927). ממנהיגיה של הציונות הרוסית. רב מטעם ביילישאבטנראד מאז 1892. בשנות הפרעות חבר „המזכירות הלאומית" של יהדות אוקראינה].

12) „דער טאג", ניו־יורק, 12.7.1920.

13) [רבוצקי אברהם (1889—1946). מראשי „פועלי־ציון" ברוסיה. שימש כמיניסטר לעניני היהודים בממשלה האוקראינית מראשית ינואר 1919 עד התפטרותו בראשית פברואר 1919. זכרונותיו („אין די שווערע טעג אויף אוקראינע" ברלין 1924) מהווים מקור חשוב לתולדות תקופת הפרעות. ר' להלן, בחוברת זו, מאמרו של ל. טרנופולר עליו].

חזר לקיוב להשתתף בועידה. הוא הודיע שהוא התפטר, אולם מאחר שהתפטרותו עוד לא נתקבלה רשמית והועידה של פועלי־ציון החליטה בלי התנגדות של איש מהצירים שעליו לצאת עם הממשלה לויניצה, פעל בהתאם לכך. אילו הורו לו לא לנסוע לויניצה היה מקבל את מרותה של החלטה זו. רק בויניצה יצא רבוצקי מהמיניסטריון ופנחס קראסני[14] בא במקומו. קראסני ייצג במפורש את עצמו בלבד, ולא כל מפלגה שהיא. אולם כאן מתבקשות שתי הבהרות: לפי עדותו של ו. אורבוך[15] התקיימה ועידת פועלי־ציון ב־25 לינואר ו„החלט לדרוש את הסתל־קותם של כל חברינו מהממשלה ונאסר לתמוך בדירקטוריה". למחרת, ב־26 בינואר, בא רבוצקי למועצת המפלגה והודיע כי הדירקטוריה בקשה ממנו להישאר בממשלה, כמנהל למעשה של המיניסטריון היהודי, עד שימצא לו מחליף. המפלגה, כותב אורבוך, „אסרה עליו במפורש להישאר אפילו יום אחד [בממשלה] ואיימה שתוציא אותו משורותיה אם ישאר". למחרת יצאה הממשלה במהירות מקיוב לויניצה ורבוצקי יצא אף הוא. אורבוך כותב כי „יציאתו עשתה רושם מחריד ומפתיע על כל החברים הצירים" של פועלי־ציון. הוא מוסיף וכותב, כי „מפלגת פועלי־ציון כבר הפסיקה אז רשמית את קשריה עם הדירקטוריה". לפי עדותו של יעקב בן אליעזר ויגדרזון[16], יו„ר „צעירי־ציון" בויניצה, הציע רבוצקי בבואו לויניצה שחיימסון יקבל את משרת המיניסטר היהודי, אולם „צעירי־ציון" החליטו לא לשתף פעולה עם „הדירקטוריה הפוגרומית". פרט זה חשוב מאד לגבי אלה שמתחו ביקורת תמיד על „פועלי ציון" על ששיתפו פעולה עם ה„דירקטוריה" עד זמן קצר לפני הפוגרום בפרוסקורוב ועל כך שהיו המפלגה היהודית היחידה, שיצאה עם הדירקטוריה מקיוב לויניצה. כל שאר המפלגות היהודיות מחזו משום כך ביקורת חריפה על „פועלי־ציון", אפילו על הצורה שבה בוצעה התפטרותו המאוחרת של רבוצקי נמתחה ביקורת. אחרי הפרעות, שמלאו לבטח תפקיד בהתפטרות זו, לא ניצלו „פועלי ציון" את ההזדמנות להפוך את ההתפטרות להפגנה גלויה נגד אשמת הדירקטוריה שלא עצרה בפרעות. הנימוקים להתפטרות אותם פרסמה מפלגת „פועלי־ציון" רשמית, היו נימוקים פוליטיים כלליים: גידול הריאקציה, מו„מ עם האנטאנטה נגד הבולשביקים וכדומה. המפלגות היהדיות שינו את יחסם, לא לדירקטוריה אלא למיניסטריון היהודי, רק בתקופה מאוחרת יותר, כאשר הפך משרד זה למעשה למוסד שנאבק בפרעות[17].

בעת הפרעות האיומות ביותר השלימו כל המפלגות היהודיות ואפילו שיתפו פעולה עם המיניסטריון היהדי, משום שהוא היה האינסטנציה החשובה ביותר אשר באמצעותה אפשר היה להביא עזרה. אולם היהדים לא פסקו מלטעון אף פעם

---

14) [קראסני פנחס, הבר מרכז „המפלגה היהודית העממית" (פאלקס־פארטיי). שימש כמיניסטר לענייני היהודים אחרי רבוצקי].

15) [אורבוך וולף (הידוע בכינוי „דניאל"). מוותיקי „פועלי ציון" ברוסיה (אחיו של אלכסנדר חשין). ב־1922 עלה ארצה ממקום מושבו פועלי־ציון הקומוניסטים, ועמד בראש הפ.ק.פ. חזר לכורית המועצות ב־1930. נאסר ב־1936 וחוסל ב־1941 (י. ברזילי. על הטרגדיה של הפ.ק.פ., „דבר" 2.2.62). יש המערערים על עדותו זו של אורבוך. ר' להלן בכרך זה מאמרו של ל. טרופולר על רבוצקי].

16) [ויגדרזון יעקב נאסר בויניצה ב־1924 ונורש לאיי סולובקי, ומשם העבר לורכני־אוראלסק].

17) א. רבוצקי, זכרונותיו (ר' הערה 13), עמ' 227—230, וכן 242—244; עדויותיהם של ו. אורבוך וי. ויגדרזון (ארכיון צ'ריקובר); א. טשעריקאווער, „די אוקראינער פאגראָמען אין יאָר 1919". ניו־יורק, 1965, עמ' 161—163.

שמאחר והדירקטוריה עצמה קבעה מיניסטר יהודי, נפגע רעיון האוטונומיה.

ויניצה, שאליה עברה הדירקטוריה, היתה מרכז של דזאורגניזציה ושל דמורליזציה. יצחק גיטרמן, שנשלח שמה ב־6 בפברואר 1919 מטעם הועד לעזרת נפגעי הפרעות בז׳יטומיר, סיפר בעדותו: „אותה שעה שבתי־הקפה היו מלאים בפקידים, ו„חורים" נמשכו בכל מקום, אפשר היה ללכת כמה ימים למיניסטריון זה או אחר ולא למצוא שם איש. בעתונים באו לעתים תכופות ידיעות על מעשי הוללות ושערוריות במסערות. לעתים תכופות באו ידיעות על פקידים שברחו ועמם סכומי כסף גדולים. טטרות כספים חדשים בלתי מקומטים, שנדפסו בברלין, זרמו בלי הפסק מ„קרן השפע". את הרושם הקשה ביותר עשה האולם הגדול של המסעדה על־יד מלון „סאבוי" בעת הצהרים. אותה שעה שהאויב עמד בשערי עיר הבירה החדשה, היו עמודי המדינה — חברי הדירקטוריה וסגל המיניסטרים, מיניסט־רים לשעבר, כמו גולובוביץ וכד׳, חברי קונגרס הפועלים, אטאמאנים שונים, ישבים בעוז ארוכות על־יד השולחנות, העמוסים לעתים תכופות במשקאות חריפים, בלויתן של נשים בעלות שם רע. והיו מנקשים באצבעותיהם בהרחבה לפי קצב של פזמון רחוב, אותו ניגנו שלושה נערים יהודים ונערה פסנתרנית. רושם בזה, היכול להיות כמובן סובייקטיבי לחלוטין, קבלו גם אנשים אחרים שהיו עמי. באולם זה, סמוך לאחד השולחנות פגשנו ביום הראשון לבואנו את המיניסטר היהודי רבוצקי... כמה מילים עליו. פגשנו את רבוצקי מדוכא מאד ואובד עצות. אז כבר התברר בסלמותו אופיה של ממשלת פטלורה, והוא כבר הרגיש, כנראה, איזה הפקיד נפל בגורלו למלא. על מנת לחפות על כך בפני אחרים, ואולי אף בפני עצמו, דיבר עמנו באריכות על חשיבותה ההיסטורית של שליחותו למלא תוכן את האוטונומיה הלאומית, כמו לבצע את החוק על הקהילה היהודית. דבר שלא הצליחו לעשות המיניסטרים היהודים שקדמו לו. המיניסטריון היהודי תפס שני חדרים במלון „פאלאס" ובו שני פקידים גבוהים ושנים נמוכים. כולם היו מתוחים ומעוצבנים על ש׳נפלו בפח׳ („געלאָזט פאַרפירן"). במיניסטריון היו פוגשים לרוב רק אחד או את שני הפקידים הנמוכים, אשר בהיותם מחוסרי עבודה, הסתובבו בין קירות מיבדם. לעתים תכופות באו שמה „פועלי ציון׳ המקומיים, שניהלו ויכוחים וחקירות בבעיות תיאורטיות ומדיניות"[18]).

החלקים האחרים בעדותו של גיטרמן מוסרים תמונה מזעזעת על חוסר האונים של רבוצקי ועוזריו, על חוסר השתר שבבקשת יושר וצדק מאנשי פטליורה. שהיו מעורבים ישירות בפרעות. ביום השלישי לאחר בואו של גיטרמן לויניצה נקרא, הוא וכמה נציגים אחרים מז׳יטומיר ומברדיצ׳ב אל רבוצקי להתיעצות עם האטאמאן קובנקו ונציגים אוקראינים אחרים. קובנקו, מפקד העיר ויניצה, היה יו״ר ועדת החקירה על הפוגרומים בז׳יטומיר ובברדיצ׳ב. ההתיעצות התקיימה בחדר המלון של רבוצקי. התברר כי תוך מקובנקו ואוקראינים אחרים, בא גם האטאמאן פאלינקו, האשם בפרעות ז׳יטומיר. גיטרמן מספר:

„את הישיבה פתח רבוצקי בנאום ארוך באוקראינית, שבו דיבר על המשימות הגדולות המוטלות על הצבא האוקראיני, ועל השפעתן המשחיתה של הפרעות עליו. ולבסוף אמר, שמאחר ומתפשטות שמועות על חלקו של הצבא האוקראיני בפרעות, הרי דבר זה פירושו הוא, שהוא, רבוצקי, כתופס חלק בשלטון. אשם

18) עדותו של גיטרמן, מתאריך 18.6.1919 (ארכיון צ׳ריקובר).

בארגון הפרעות. על כן מבקש הוא, כי נציגי השלטונות הנאשמים בארגון הפרעות בטרדיצ'ב ובז'יטומיר יוכיחו בפני נציגיהן של אותן הקהילות כי אין בהם אשמה. אחד מן האוקראינים יוצא גליציה אמר לאחר הקדמה ארוכה על יחסו הטוב ליהודים, ועל ידידיו מקרב האינטליגנציה היהודית בלבוב, כמו ד"ר דויד וכו', כי הוא עצמו לא היה בז'יטומיר בעת הפרעות, אולם הוא נשלח על־ידי קובנקו לחקור מי אשם בהן. הוא קבע, כי לפאליאנקו, שנמצא בתחנת הרכבת, לא היו כוחות צבא מספיקים כדי להפסיק את הפרעות. את הפרצות בצעו לדעתו יחידות צבא, שהכריזו על עצמן כבולשביסטיות, ביחד עם היהודים, שאף הם לקחו חלק בפרעות.

לאחר מכן דיבר קובנקו. הוא החל לדבר בכעס עצור, אולם בסוף דבריו הגיע לצעקות היסטריות. הוא יודע שהגדוד שלו Мои курень הף כפשע, ורק משום כוונות מסוימות רוצים להשחיר את שמו. הוא הדגיש כמה פעמים שהיהודים לקחו חלק בפרעות. יש הרוצים לתתור מתחת לרעיון תחייתה הלאומית של אוקראינה. יש האוהדים אחרים. בפנותו לרבוצקי אמר, כי הוא, רבוצקי, שייך לאותה מפלגה שאליה שייך גם מורו ומלמדו שלו (של קובנקו) לגבי הבעיה הלאומית, בורוכוב זכרונו לברכה. הוא, קובנקו, משמש מפקד הז'נדרמים, ואין הוא מתבייש בכך שהוא ז'נדרם, ויודע הוא את כל המדובר במועצת המיניסטרים. וכך נודע לו כי בישיבת מועצת המיניסטרים דיבר רבוצקי בגנותו".

כאשר סיפר גיטרמן על פרטי הפוגרום, העיר פאליאנקו הערה. רק אז נודע לגיטרמן לראשונה שעמו יחד נמצא פאליאנקו. „שמו של פאליאנקו ריחף בז'יטומיר כסמל המוות והדם, ולא יכולתי לתארו כבשר ודם. ידוע היה שהוא נאסר. לגבי אשמתו כמארגן הפרעות וכעל אדם שלקח חלק במישרים ברציחות רבות — לא היה כל ספק בז'יטומיר ובברדיצ'ב. הקומיסר של ווהלין סומניביץ הודיע רשמית כי פאליאנקו הוא האשם בפרעות ויבוא על עונשו החמור. בראותי את פאליאנקו, האשם בחורבן עירי, עברו עשרות תמונות אימים נגד עיני והכל בפתאומיות כזו, עד שהפסקתי דיבורי באמצע ולא יכולתי להמשיך. אחרי דיברה פ. נירנברג, אשר בדברים נמרצים ובפרטי פרטים מסרה והוכיחה כי הגדוד בפיקודו של פאליאנקו ארגן את הפרעות. דבריה הופסקו פעמים רבות על ידי פאליאנקו ומפקדים אחרים בקריאות ביניים שונות, שבהן טענו, כי הם דכאו מרד בז'יטומיר, כי הם הרגו בולשביקים, שיהודים ירו עליהם ממקלעים. פ. קראסני סיפר, איך אמר קובנקו, דומני בעירית ברדיצ'ב, שהוא נוסע לז'יטומיר לתת לקח ליהודים. שוב פניתי לפאליאנקו ושאלתי אותו, אם באמת לא יכול היה להפסיק את הפוגרום, איך נהרגו אותם 17 יהודים שהובאו לתחנת הרכבת, במקום שנמצאו הוא עצמו ומטהו. שאלה זו תוללה בעין התפוצצות באספה. אם לפני כן התגוננו קובנקו ושאר אנשיו רעזרו בכעסם ובזעמם, הרי עתה פקעה סבלנותם. וקובנקו התפרץ בפראות בלתי־אנושית, בלתי־מוסווית. הוא דפק באגרופו על השולחן וקרא: „כן אנחנו הרגנו, הרגנו ועוד נהרוג. בלילה זה אחלה בויניצה 15 איש". כולם עמדו, חוורים, נרגזים. כל אחד צעק. רבוצקי, שאיבד עשתונותיו, מנסה להרגיע, אולם אין הדבר עולה בידו. את המשך השיחה לא אוכל למסור בכל סדר שהוא. קובנקו צועק כי „גדחד המות" הוא עטרת הצבא האוקראיני. בצאתו מקיוב מיהר הגדוד עד כדי כך שהפך את כל מרכבות קרשצ'אטיק. ידענו למה שלחנו אותו לברדיצ'ב ולז'יטומיר. שונאית של אוקראינה גרמו למאסרו של פאליאנקו. אילו לא נאסר לא היתה קיוב נופלת בידי האויב, ועתה — כאשר שוחרר מכלאו — יכבוש לנו את קיוב. כאשר פינה רבוצקי לקובנקו ומסביר לו כי כוונתו היא לטהר את שמו של הצבא האוקראיני,

צוות קובנקו: ‚איני זקוק לשום טיהור'. הקצין הצעיר הכריז כמה פעמים, כשפניו אדומים מזעם ושיניו חורקות, הכרזות שלמשמען קפא הדם. הוא סיפר כי בעת שהלך עם חייליו לז'יטומיר יצאו לקראתם מן החפירות יהודים עם זקנים ארוכים כבה (הוא מראה בידו את אורך הזקנים) וירו עליהם. כאשר התקרבו אליהם ושאלו אותם למה הם יורים, ענו להם היהודים, כי הם שונאים את אוקראינה, והוא הרג אותם. בעה שקובנקו אמר בפעם העשרים, כי היהודים לקחו חלק בפרעות, אישר זאת הקצין, וסיפר כי הוא עצמו הרג ארבעה יהודים, אף הם בעלי זקנים ארוכים. אשר נשאו עמהם חפצים שרודים. הוא מצא אצל שני יהודים בתחנת הרכבת כרוזים נגד הדירקטוריה. ‚מה עשית עמהם?' שואלת גב' נירנברג. „דקרתי אותם עד מות" היה המענה הקצר.

הייתי כל כך נדהם, שאיני יכול להיזכר מה היו הדברים שנאמרו בסופו של דבר ואיך התפזרנו... נשארתי עומד על־יד רבוצקי. כאשר שאלתי אותו לשם מה ערך את ההתיעצות, לא ענה לי מאומה. למחרת אמר לי רבוצקי כי עשה זאת כדי להבהיר את תפקידו של קובנקו בפרעות, ועתה ברור לו שהוא שארגן אותן.

היה עלי לקחת מרבוצקי מיליון רובלים לנפגעי הפרעות בז'יטומיר. לאחר היסיבה שתארתי לעיל, שהתקיימה בבית־המלון בו התגוררו 8 מיניסטרים, לאחר שראיתי את פאליאנקו באולם שבו נמצאו חברי הדירקטוריה ומועצת המיניסטרים, לאחר שראיתי את קובנקו במפקד העיר ואת אתד מראשי המרצחים בז'יטומיר במפקד הבית שבו שכנה הדירקטוריה, לאחר כל אלה הרגשתי שאין לקחת מממשלה זו כל כסף, כיפורים על הדם. נירנברג וסולודר (מהנהלת העיר בז'יטומיר) שכנעו אותי, כי עלי לקבל את הכסף ולמסור את בעיית השימוש בו או החזרתו להנהלת הקהילה. כך עשיתי. לאחר ויכוחים ודיונים רבים הן במפלגות והן בנשיאות קהילת ז'יטומיר הוחלט ברוב דעות לא להחזיר את הכסף [19]).

3. שני כרוזים בקאמנץ־פודולסק

כאשר עברה הממשלה האוקראינית בראשית אפריל 1919 לרובנה והוקמה ממשלה סוציאליסטית ובראשה ב. מארטוס, לא נפסקו הפרעות, אולם מוסדות ממשלתיים שונים פרסמו אז הכרזות נגד הפרעות, ובהן רמזים על כך שהפרעות פוגעות בשמה של אוקראינה בעיני דעת הקהל העולמית [20]).

ביוני 1919 ניסה פטליורה ללחוץ על היהודים שיתמכו בגלוי בממשלתו ולפנות בכרוז אל היהודים שיבדלו מן הבולשביזם. ב־3 ביוני 1919 נכבשה קאמנץ־פודולסק על־ידי חיילותיו של פטליורה והדירקטוריה עם כל שריה קבעה שם מושבה. פטליורה הציע לשלוח קומיסארים יהודים אל הערים ואל העיירות, אשר יסבירו לאוכלוסיה היהודית, שאינה אוהדת את הממשלה וסבורה כי יש לה אופי פוגרומי במיוחד, את מהותה האמיתית, ה„דימוקרטית", של ממשלת פטליורה, את מטרותיה ותכניותיה במלחמתה עם כרית־המועצות. השלטונות המקומיים דחו תכנית זו, בציינם, כי הקומיסרים ייהרגו על ידי ההיידמקים יחד עם היהודים

---

19) שם. [כן ראה נוסח עדותם של ק. נוביקוב וי. ניסרמן (בתרגום אנגלי) בספר The Pogroms in the Ukraine, לונדון 1927, עמ' 172—176. ובזכרונותיו הנ"ל של רבוצקי, עמ' 268—274].

20) ספרו הנ"ל של צ'ייקובר, עמ' 181—185.

האחרים", והדרך הטובה ביותר להרגיע את היהודים היא להפסיק את הפרעות. אז הציע פטליורה לפנחס קראסני לפרסם כרוז כי כל היהודים מכריזים על התנגדותם הגלויה לברית־המועצות, ועל ידי כרוז זה ירכשו היהודים את אהדתם של חוגי הצבא האוקראינים, הנועמים עליהם על השתתפותם בתנועה הקומוניסטית. קראסני כינס התיעצות של נציגי המפלגות בקהילה היהודית, סיפר להם על הצעתו של פטליורה וציין כי ההמונים ערכו את הפרעות באורח „ספונטני" ואיש לא יכול היה לעצור בהם, כאשר פרצו מגדריהם. אולם עתה אפשר להשפיע עליהם בדרך זו או אחרת. לאחר ויכוחים ארוכים וחריפים החליטה ההתיעצות כי האיכלוסיה היהודית לא תוכל למסור הצהרה כזו, כי בכך היתה מסכנת את מעמדם של היהודים באוקראינה הסובייטית וברוסיה הסובייטית. אולם ההתיעצות מציעה לפטליורה לפרסם הצהרה בשם הממשלה, שבה יצויין, כי היהודים אינם בולשביקים.

מבלי לשים לב לתגובה הבלתי־אוהדת על הצעתו למינוי הקומיסארים היהודים, לא ויתר, כנראה, פטליורה עליה, וכמה ימים לאחר אותה התיעצות נקראה אספת עם בבית הכנסת הגדול שבה עמד להופיע קומיסר ממשלתי ו„למסור בבה מלים לאוכלוסיה היהודית". שליחו של פטליורה לאסיפת העם היה יהודי משומד שגידף וחרף את היהודים על שאין הם תומכים בממשלה ה„דימוקרטית" של פטליורה ו„בצבא הגיבורים" שלו. הופעה זו עשתה רושם מדכא על הנאספים. בנאום הריף כנגד הממשלה יצא הציוני אלטמן[21] (חבר „האסיפה הלאומית הזמנית" של יהדי אוקראינה), הוא כינה בשם „פורעים" "Громилы" את הממשלה אשר יש לה החוצפה לתבוע מקרבותיה, שינשקו את ידה, ולדרוש מאלה שסבלו ממעשי „הגבורה" של הפורעים במדי הצבא שיקימו בתי חולים צבאיים למען הרוצחים; הממשלה רכשה לה בצדק את אי־אמונם של היהודים, שאינם יכולים לשכוח את נהרות הדם שנשפך על ידי „צבא הפורעים, ההיידמאקי". במקום להגיש עזרה לרוצחים — הכריז אלטמן — תעזור האוכלוסיה היהודית לקרבנות שלה. ליתומים ולאלמנות של הקדושים שנפלו, ולא תקבל כל דמי כופר. וכמוכן לא תתן דמי כופר „למטרות פטריוטיות" עבור חייהם של היהודים שנשארו בחיים.

בשבוע השלישי לאחר כניסתם של הפטליוראים לקאמניץ התקיימה הישיבה הראשונה של מועצת העיריה הדימוקרטית שהוקמה מחדש. בישיבה העמידו נציגי המפלגות היהודיות השמאליות (הסוציאליסטים הימנים, „הבונד המאוחד") שאילתה על המאורעות המתרחשים בעיר. נאום ארוך, מבוסס על עובדות נשא קרייז (מ„הבונד המאוחד"). הוא האשים את הדימוקראטיה האוקראינית על יחסה הסבלני למעשי האלימות לגבי יהודים. סוציאל־דימוקרט אוקראיני, בשם נריב ענה לו. הוא הגן על הפטליוראים, ציין את זעם ההמונים שהתעורר נגד היהודים, המהווים רוב בין הקומוניסטים־בולשביקים. אחריו יצאה אחת בשם פאשצ'נקו ונשאה נאום באוקראינית שעשה רושם רב על הנאספים. היא אמרה שהיא מצטערת לא פחות מקריז (חבר המועצה היהדי) על המאורעות המעציבים שאירעו והנמשכים גם עתה. מאורעות אלה מעטים חרפה על כל העם האוקראיני, אין היא יכולה להביט עתה בפניהם של יהודים, משום שנידמה לה כאילו מביטים עליה הילדים שנרצחו והנשים

---

21) [אלטמן שלום (1864—1964). מראשי הציונים בפודוליה. בשנת 1914 נאסר על פעולתו הציבורית. שוחרר עם המהפכה. היה חבר העיריה בקאמניץ ביתי הפרעות. ב־1920 עלה לא"י. בשנותיו האחרונות התגורר בקרית־ענבים, בין תלמידיו. מייסדי הקבוצה. ר' רשימתו של ז' פלר „ש. אלטמן בן 90 שנה". „העכר". חוב' ה' (תש"ז). עמ' 169—170].

שנאנסו; אין להצדיק בשום פנים ואופן את הפרעות, בפי שמנסה לעשות זאת הבר המוצה גריב. באולם בכי רבים בעת נאומה זה[22]).

באוגוסט 1919 התפרסמה בקאמנץ־פודולסק פניה באוקראינית ובאידיש „לאזרחים ולפועלים של אוקראינה" — התומה על ידי יושב־ראש מועצת המיניסטרים העממים בוריס מארטוס ועל־ידי פנחס קראסני. המיניסטר לענינים היהודיים. בפניה נאמרו, בין שאר ההכרזות נגד הבולשביקים, הדברים דלקמן:

„הממשלה הסוציאל־סטית העומדת בראש הרפובליקה מנהלת ביחד עם האטאמאן הראשי פטליורה מאבק תקיף בפוגרומים. על מנת לחקור את כל מקרי הפרעות, את תעמולת הפרעות ועל מנת להעמיד את האשמים בפני בית דין צבאי מייחד, הוקמה ועדת חקירה מיוחדת ולה סמכויות נרחבות. בועדה לוקחים חלק גם נציגים של הדמוקרטיה היהודית.

בצבא הונהג מוסד חשוב של מפקחים ממשלתיים ולהם סמכויות רבות. הנאבקים במרץ בפרעות וביסודות פורעים בצבא.

הכנס האחרון של המפקחים קיבל פה אחד את הצעת המיניסטריון היהודי, שנציגיו יצורפו לפיקוח.

האטאמאן הראשי פטליורה פרסם שורת פקודות התובעות לחסל סופית כל ניסיון לפרעות ולהוציא להורג ביריה את הפורעים. הוא הטיל את כל האחריות לכך על נציגי השלטונות הצבאיים והאזרחיים. בית־הדין הצבאי המיוחד כבר הוציא אל הפועל כמה פסקי דין של מות. פורעים רבים כבר הומתו ביריה.

בשורת כרוזים מדגיש האטאמאן הראשי פטליורה את העזרה הגדולה ותפעילה שמגישה האוכלוסיה היהידית לרפובליקה האוקראינית העממית במאבקה לקיומה ולעצמאותה. הוא קורא לכל התושבים וכמו כן לפארטיזנים בעברה השני של החזית להאבק בתוקף בפרעות הגורמים הרס למדינה ומעמידים את קיומה של הרפובליקה בסכנה גדולה.

הממשלה מוכנה לעזור לועד המרכזי הכל־אוקראיני לעזרת נפגעי הפרעות שעל־יד המיניסטריון היהודי בפעולתו לשקם את הישובים היהודיים ההרוסים — —

האוכלוסיה היהודית תומכת באורח אקטיבי בקהיליה האוקראינית העממית. בשורת הצהרות הכריזו כל המפלגות המדיניות היהודיות את תמיכתן בעצמאותה המלאה של אוקראינה.

הדמוקרטיה היהודית ובראשה „הבונד", „המאוחדים", פועלי ציון־וה„פולקס־פארטיי" תומכים במחשלה הצמאית ונציגיה לוקחים חלק במועצת המיניסטריון היהדי, ועסקניה החשובים תופסים משרות אחראיות במיניסטריונים — —

אותה שעה שבקרב הצבא הרפובליקני הולך ומתבסס הרעיון של תיי שלום בין העמים באוקראינה והצבא הולך ומיטהר מיסחיות פורעים, וכשיחידות צבא רבות מראות יותר ויותר סימנים של תחיה והבראה, רואים אנו, להיפך, בצבא הבולשביסטי סימנים הולכים ומתרבים של דמורליזציה והתפוררות פנימית. בעת האחרונה אירעו כמה פרעות ביהודים שבוצעו על־

22) עדותו של ש. ניפומניאשצי 20.7.1919 (ארכיון צ'ריקובר).

ידי יחידות צבא בולשביסטיות אלה או אחרות, ובה במידה שמתחזקות התקפות של הצבא המאוחד הרפובליקאי והגליצאי, המונה בשורותיו מספר רב של יהודים, חיילים וקצינים, כה במידה גדלת הדימורליזציה בקרב הצבא הבולשביסטי.

הבולשביזם בסירור שלו ובדיקטטורה הרס ושיבר את כוחותיה של הדימוקרטיה המאוחדת, ומשמש בסיס להתקפה המנצחת של הראקציה של הויליקורוסים בצורת ה„דניקינשצ׳ינה", הנושאת עמה את הסכנה של התזרת השלטון הצארי הישן על כנו במלוא מובן המילה.

אזרחים יהודים! עמלים יהודים!

זכרו את הסכנה. זכרו, כי אתם חייבים ומוברחים להציל את אוקראינה מהאנרכיה הבולשביסטית המסוכנת ואת זכויותיכם האזרחיות, המדיניות והלאומיות מהדריאקציה האיומה, אותה נושאים עמהם גייסותיו של דניקין — — [23]

לא ידוע אם קיבל פ. קראסני את הסכמתן של המפלגות היהודיות, או לכל הפחות את הסכמתה של מפלגה אחת, לפרסם כרוז זה, או אם אפילו התיעץ עם מישהו בענין זה. דבר אחד ברור כי אותה שעה ממש, ב־26 באוגוסט 1919 פרסם גם פטליורה כרוז נגד הפרעות תחום בשמו. בין שתי הפניות, של קראסני ושל פטליורה היה אם כן קשר. כרוזו של פטליורה נגד הפרעות התפרסם באיחור רב. מחזור הפרעות של המשטר „הליברלי" של פטליורה עמד בסיומו. החל מחזור חדש של פרעות, זה של צבאות דניקין. משטרו של פטליורה היה זקוק עד מאוד לעזרה מחוץ לארץ, ושני הכרוזים עיקר כוונתם היתה — יצוא לארצות המערב.

יש עדיין לחקור את הרקע לכרוז של פטליורה מאוגוסט 1919. זמן רב נמשך לחצם של היסודות הליברליים בממשלה על פטליורה שיפרסם כרוז כזה. בישיבתה מ־14 ביוני 1919 בקאמנץ־פודולסק, קיבלה מועצת המיניסטרים החלטה לפנות לפטליורה שיאחז באמצעים הדרושים להפסקת הפרעות, לענוש את האשמים, להפסיק את הופעתה של העתונות האנטישמית ואת שאר הפרסומים האנטישמיים. החלטה זו של הממשלה, תחומה על ידי המיניסטר לעתונות ולאינפורמציה איוואן ליזאנוסקי, פורסמה בקאמנץ־פודולסק ב־15 ביוני 1919 בצורת עלון שהודפס בבית הדפוס של מ. גוסיאטינוב [24]). חדשים ימים עברו עד שהחליט פטליורה למלא החלטה אחת זו של ממשלתו להפסקת הפרעות, הוא פרסם קול קורא נגד הפרעות.

בתקופת ישיבת הממשלה האוקראינית בויניצה פרסם גם המפקד מיקיטקא, מהגייס הגליצאי הראשון באוקראינה קול קורא ליהודים לעזוב את שורות הצבא הבולשביסטי, אולם בקול־קורא זה ישנה פסקה אופיינית מאד: „אמת, יודעים אנו שהפרעות האיומות ביהודים הביאו רבים מכם אל שורות הבולשביקים..." [25]) היה זה מקרה בודד שאיש אוקראיני הודה באמת זו. אמנם זאת אמר מפקד יחידה ממזרח גליציה, שבה נמצא מספר רב של קצינים וחיילים יהודים.

23) הכרוז במקורו בארכיון ז׳דיקובר.
24) שם.
25) בלי תאריך, נדפס בויניצה, ארכיון ז׳דיקובר.

4. אחריותו של פטליורה לפרעות

אפשר לשאול מה היתה אחריותו של פטליורה לפרעות. האם היתה זו אך ורק אחריות במובן המוסרי על שלא דיכא את הפרעות, אחריותו של מנהיג צבאי למעשיהם של חייליו שלא יכול היה לבקר את מעשיהם, או אם היתה לו אחריות ישירה יותר. העובדות מוכיחות כי פטליורה היה לא רק אחראי מבחינה מוסרית, אלא אחראי ואשם באורח ישיר ומבחינה אישית.

ב־13 בפברואר 1919, יומיים לפני הפרעות בפרוסקורוב, שלח פטליורה מברק לסמוסנקו, האיש שביצע את הפרעות, בזו הלשון:

„סדי וחשוב. כל נסיון מצד האוכלוסיה היהודית למרד בולשביסטי יש לדכא בכוח, בלי כל תרוצים ובנשק, כך שכום יד יהודית בגדנית לא תתרומם באוקראינה נגד אוקראינה העצמאית"[26]).

היתה זו פקודה חשאית מפורשת ללמד לקח בעוד מועד את היהודים. הפולני הנריק פשאנובסקי, נציג הצלב האדום הדני, ספר משהו בהצהרתו אותה שלח לבית המשפט שדן את ש. שוארצבארד: כמה ימים לאחר הפרעות הגיע פטליורה לתחנת הרכבת בפרוסקורוב. פשאנובסקי בא לראות אותו, תוך שיחתם הגיע סמוסנקו אשר דיווח כי ביצע את הפרעות לפי פקודת פטליורה: „לפי פקודת האטאמאן הראשי התחלתי בפרעות בשעה 12 בצהרים, נהרגו ארבעת אלפים יהודים"[27]). בעת משפטו של שוארצבארד שלח אברהם סוליאארניק מפרוסקורוב את עדותו. הוא היה רופאו של סמוסנקו ומיד לאחר הפרעות הזריק לו זריקות והורה לו לשכב במיטה. סמוסנקו אמר, כי הוא חייב להתייצב בפני פטליורה. מפגישתו זו חזר במצב רוח מרומם ואמר לרופא כי הוא חייב להבריא במהרה, כי פטליורה העלה אותו לדרגה גבוהה"[28]).

ישנה עדותו של אוסיה צוויק, שהיה מנהל הקואופרטיבים בפרוסקורוב"[29]). כמה ימים לפני הפרעות הכריז קצין בנוכחותו של צוויק ובנוכחותו של אנשישמי אוקראיני בשם בלידנץ: „קבלנו פקודה מהאטאמאן שלנו פטליורה לערוך חשבון עם היהודים". הקומיסאר טאראנוביץ' הבריק ארבע פעמים לפטליורה שמכינים בחיטה בעיר ופטליורה לא ענה לו. למחרת הפרעות המשיכו עדיין לירות ביהודים. צוויק שאל את טאראנוביץ' מדוע אין הוא עושה דבר להפסיק רציחות אלה. וטאראנוביץ' ענה לו כי הכל תלוי בפטליורה. מידידו, קצין אוקראיני בשם יארמשצ'יק, נודע לטאראנוביץ' כי היו קצינים שלא לקחו חלק בפרעות, אם כי בכך סיכנו בהרבה את עצמם. פקודתו של פטליורה לערוך חשבון עם היהודים נמסרה לא רק לסמוסנקו אלא גם להם. קוט, מנהל של קואופרטיב אוקראיני מקומי, סיפר אף הוא לטאראנוביץ', כי הוא וכמה מידידיו ידעו מראש כי נעשות הכנות לפוגרום; הם התנגדו לכך. אולם חששו לעשות דבר מה, כי הכל נעשה לפי פקודתו של פטליורה. כאשר בא פטליורה לאחר הפרעות לפרוסקורוב התיצבה בפניו משלחת. פטליורה הכריז: „הקוזקים שלי הראו ליהודים, שאין לשחק בהם. עתה, לאחר שהיהודים כבר יודעים זאת, לא יאירע שום דבר". בתקופה מאוחרת יותר, ב־1920, כבשו יחידות של פטליורה והפולנים את פרוסקורוב. הקולונל האוקראיני טרוּבּא

---

26) א. טשעריקאווער. „די אוקראינער פאגראמען וכו'", עמ' 145—146.
27) שם. עמ' 146.
28) ארכיון צ'ריקובר.
29) שם.

תבע מהיהודים סכומי כסף גדולים, סוסים, מלבושים ומזון. הוא הכריז: „יש בידי פקודה מפטליורה שאם לא יספקו לנו במשך ארבעה ימים 3000 סוסים, יחזור הלקח האיום של שנת 1919". מיילדת לא־יהודית מפרוסקורוב בשם ציקיניבקר, שהגרה לאחר מכן אל אן־סאלבאדור, סיפרה בקשר למשפט שווארצבארד: „שלושת ילדיו של משה־לה וינקבר, שנשארו בחיים ממשפחתם הגדולה, יאשרו את דברי, באשר הוציאו להורג ביריה את אביהם, שמעו שמרצת אחד אמר לתברו: „באטקו פטליורה ציווה לנו לחתוך ולדקור, ולא לירות: היריה — מות קל היא". עובדה שניה: בביתנו התגורר קוזק חולה בטיפוס. כאשר נכנסו אנשי דניקין לפרוסקורוב, וגם זה היה ביום השבת, התקיפו את הפטליוראים. החבאתי את הקוזאק במקום בטוח. מעשה זה נגע לליבו של הקוזאק, והוא נשבע שיותר לא ישמע לפקודתו של באטקו פטליורה להרוג ביהודים. שאלתי אותו: „האם באטקו פטליורה פקד על כך בעצמו?" הוא ענה לי בחיוך מריר: פקודתו של הבאטקו היא להרוג את היהודים. על כך תעיד משפחה נוצרית שלמה. עד עובדה המוכיחה כי פטליורה נהל את השחיטה. כ־15 בפברואר החביאה בביתה משפחה נוצרית בשם סיקורסקי אשה הרה ממשפחת סובול. בביתו של הנוצרי התגוררו כדיירים שני קצינים פטלוראים. כאשר נודע להם כי אשה יהודית הרה מתחבאת בבית, הורו לגברת סיקורסקי, שתגרש את האשה. מאחר שיש פקודה מהבאטקו פטליורה, ואם יוודע כי החביאה אשה יהודיה הרה, יהרגו את כולם ויבזזו את רכושם. הנוצריה היתה נאלצת בדמעות בעיניה לקחת את האשה ולהחביאה במרתף החשוך והלח. את דברי אלה תאשר הנוצריה סיקורסקי" [30].

כאשר עבר פטליורה את הכפר ברונה שאל את האיכרים כמה יהודים מתגוררים בכפר. לאחר שקיבל תשובה כי שמונה משפחות יהודיות נמצאות שם, אמר: „יהודים רבים". כמה ימים לאחר מכן הרגו שם כמעט את כל היהודים והאיכרים קיבלו פקודה לקחת את כל הנמצא בבתיהם של היהודים [31].

התלונות בפני פטליורה לא הועילו. ישראל דינה"ס מיארוגה מספר איך אילצו שם את היהודים ביולי 1919 לקבל את פניו של פטליורה:

„נגשנו אל הגזלן פטליורה ובידינו מלת ולחם. הרב עם ספר התורה; אחר כך נשא מ"מ הרב מטעם עקיבא גרינר נאום וביקש מהרוצח הראשי שלא יפגע בנו. שיצווה על בחוריו שלא יהרגו ביהודים. הגזלן פטליורה פתח את פיו הטמא ואמר: Это ничего, пусть хлопцы гуляют трохи („אין בכך כלום, ישחקו להם קצת הנערים"). הגזלן נסע למהילב. לאחר שהמכונית של הרוצח זזה ממקומה מיד כשם שקודם גרשונו במקלות ללכת לקבל את פניו של החוליגן. כן הריצונו כמלבים: Жвдьі до домў (יהודים, הביתה). הפטליוראים היכו אותנו בלי רחמים. למחרת, ז"א למחרת יום נסיעתו של הבאנדים, הכל אותו דבר. בשם פטליורה הכריזו, ששום יהודי אסור לו לצאת מיארוגה אל הכפר להחליף משהו עבור אוכל או לקנות, משום שהם בולשביקים — — מאותו יום היו לנו כל יום הרוגים" [32].

פסיה סירה, מתושבי סניטקוב, מספרת על רציחות איומות באותו אזור, לא זו בלבד שהרגו יהודים אלא היו מקצצים את גופותיהם. פעם עבר באותו אזור

---

30) עדות מ־24.10.1926 (ארכיון צ'ריקובר).

31) עדותו של נדליה ברמן (ארכיון צ'ריקובר).

32) גביית עדות שנשלחה מבואנוס־איירס למשפט שוורצבארד 24.10.1926 (ארכיון צ'ריקובר).

פטליורה, יצאו היהודים לקבל פניו בלחם, מלח וספרי תורה ובקשוהו שלא ירשה לחייליו לפרוע ביהודים. בתחילה לא רצה לעצור במכוניתו, וכאשר עצר סיף סוף אמר: „אין דבר. אמרו ליהודים שלכם שלא יירו עלינו, כפי שעשו זאת בקו פייגורחד"[32].

לאחר הפרעות בייליסאבטגראד התיצבה משלחת יהודית בפני פטליורה שעבר אז בזנאמנקה לבקש ממנו שיציל את העיר מפוגרומים נוספים. פטליורה ענה: „אין אני מחערב בעניני הצבא שלי ואין אני משיא להם עצות ופקודות. הצבא שלי עושה כטוב בעיניו, ואני אוסר עליכם לבוא אלי בטענות ממין זה"[33].

בערב שביעות 1919 החלו הבולשביקים לסגת מקמיניץ־פודולסק. כמה יהודים מנכבדי העיר יצאו אל פטליורה שחנה סמוך לעיר ובקשו ממנו שיציל את העיר מפוגרום. מ. סגל, מי שהיה מזכיר מועצת הקהילה, מספר בעדותו: „האטאמאן קבלנו בקרירות רבה ואמר לנו בפנים תמורות: „אני אשתדל למסור זאת לקוזאקים שלי". בלבבות שבורים חזרו היהודים העירה. יהודים מפוחדים, נשים וילדים התרוצצו ברחובות וחיפשו מקומות מחבוא. בעבור כמה שעות נראו בעיר יחידות הפטליוראים הראשונות והחלו להכות ולשדוד באכזריות. במשך שלושה ימים השתוללו כחיות פרא"[34].

מיותר אולי להזכיר כאן את העובדה הידועה יפה, כי פטליורה לא ענש את האשמים בפרעות. סמוסנקו, האחראי לפרעות פרוסקורוב הוצא להורג לא בעת נסיגת צבא פטליורה לפולין ומטעמים אחרים לגמרי. פטליורה הציל חייהם של ראשי הפחדעים: פאליאנקו, אנגל, קוזיר־זירקו וכו'. אין ספק שפטליורה ידע יפה על מעשיהם. בקשר עם זאת כדאי להביא את עדותו של הרב שמואל קיפניס מאוורוץ'.

ב־11 (24) בדצמבר 1918 בא אל עירנו נציג השלטון האוקראיני הסוציאליסטי ושליחו של באטקו פטליורה, אתר בשם קוזיר־זירקו, ועמו גדוד חיילים, לתפוס את השלטון בידיהם. ב־13 (26) בחודש נאספתי על־ידי קוזיר־זירקו והוא אמר לי כי הוא ואלה אשר שלחו אותו יודעים, שאני ובני משפחתי וכל היהודים באוורוץ' הינם בולשביקים ויש להרוג את כל היהודים, אולם הוא משאירני בחיים, ומתרה בי שאם מישהו יפגע באחד מהקוזאקים, יבחר את נכבדי העיר וגם אותי בתוכם, ויוציאם להורג ביריה. ניסיתי להעיר כי לפי דעתי אין בכך משום צדק, תשובתו היתה בראונינג (אקדח) על השולחן וכהוכחה כי מסוגל הוא לקיים את גזרתו. הרג יהודי שעבר במקרה באוורוץ' בדרכו לקלינקוביץ.

בשבת 15 (28) לדצמבר אירע מאורע בכפר רוהובשצ'ינה, 8 ורסטאות מאוורוץ', שבו לא התגוררו כל יהודים. באו לשם 15 קוזקים פטליוראים ותבעו מהאיכרים אוכל ומצרכים אחרים. התנפלו עליהם האיכרים והרגו 4 מהם. קוזיר־זירקו ברח עם כל חייליו מן העיר וחזר רק ביום ב' 17 (30) בדצמבר ועמו 800 חיילים — סיצ'וויקים, שנמסרו לרשותו מטעם המטה הכללי של פטליורה. בנסיעה אלינו נעצר כמחצית השעה בכפר פוטאפוביץ, 8 ורסטאות מן העיר, והרג שם באכזריות רבה שאין לתארה ולאחר מכן תלה שמונה יהודים. לאחר מכן התקרב לעיר והחל להרעישה בתותח, כדי שלא תשאר בה נפש יהודית. היריות במשכו 14

---

33) ארכיון צ'ריקובר.
34) עדותו של ל. פסלוב (ארכיון צ'ריקובר).
35) ארכיון צ'ריקובר.

שעות. בנס נפלו הפגזים על־יד הדירות ורק יהודי אחד נהרג. למחרת בבוקר נכנס קוזיר־זירקו עם חייליו אל העיר, ושלח את פריצי החיות שלו לחפש בבתי היהודים נשק, בכיסיהם, אצל הנשים וכדומה... במשך אותו יום נהרגו 19 יהודים. אותי חיפש קוזיר־זירקו במיוחד לתלות אותי, אולם לא הצליח למצוא אותי. למחרת, ביום הרביעי, 1 בינואר, אספו את כל היהודים וקוזיר־זירקו גאם בפניהם והכריז כי נשלח על־ידי פטליורה לא להשאיר אפילו תינוק יהודי בחיים. אולם בראותו כי לא הצליח במעשיו ויהודים רבים חיים עדיין, וכנראה עומדת להם זכות הילדים הקטנים, על כן משאיר הוא אותם בחיים, אולם הקהילה היהודית חייבת לספק את כל צרכי חייליו.

ב־3 בינואר, כאשר שמע קוזיר־זירקו כי צבא ברית־המועצות עולה על אוורוץ, פנה לכל היהודים בעיר שיבואו לשמוע את המברק־המאניפסט שבא מאטאמאן פטליורה — היהודים לא רצו ללכת, אולם הכריחו אותם לבוא לאספה במגלבים, ובהגיעם לבמה עשויה ברזל שעליה עמד קוזיר־זירקו ירו צליהם במקלע ר־32 יהודים נהרגו, השאר נצלו בנס.

לאחר מכן עבר השלטון כמה פעמים מיר ליד. ביום ג׳ 5 (18) במרץ נכנסו שוב הפטלוראים והרגו 26 יהודים, חוץ ממעשי שוד ואונס נשים, כפי הנהוג אצלם.

בימים האחרונים לחודש מרץ עבר בעירנו פטליורה עצמו ונעצר בתחנת הרכבת (התאריך המדויק אינו זכור לי) הלכנו, משלחת של עשרה יהודים, לבקש מפטליורה שישים קץ לרציחות, תשובתו היתה, על אף הרמעות ששפכנו לפניו: „אתם עצמכם אשמים בכל הבא עליכם, משום שקיבלתם את הבולשביקים בזרועות פתוחות״ [36].

לפי עדותה במשפט שורצבארד של רבקה מלמד פגשו שני דודיה בקאמניץ את המפקד ווישצ׳ינסקי, שארגן ביוני 1919 את הפרעות בקיטאיגורוד. היה ברשותו מכתב מפטליורה עצמו שאסור לאסור אותו [37]. בקיטאיגורוד, 15 ק״מ מקאמיניץ, הרגה יחידה בת 50 היידמאקים 38 גברים ו־34 נשים. לפנות ערב אסף האטאמאן את הקוזקים, ולפני נסיעתו, כשהיה רכוב כבר על סוסו, אמר לבעלת הבית, אשה יהודיה שבביתה התגורר, שתגיש לו כוס חלב. הוא קיבל את כוס החלב מידיה, שתה אותו בנחת, הוציא את אקדחו והרגה. בזמן מאוחר יותר הכירו אטאמאן זה בקאמיניץ־פודולסק, והצליחו לפצול שיעמידוהו לדין. במשפט הופיעו עדים רבים, בהם כמה נוצרים מקיטאיגורוד שסיפרו על מעשיו האיומים של אותו אטאמאן. אולם בית־הדין זיכה אותו [38].

את הפרעות בז׳יטומיר במרץ 1919 ארגן הקולונל פיטרוב. מיד לאחר מכן היה למיניסטר בממשלת פטליורה [39].

לא עסקן אוקראיני אחד (נוסף על ויניצ׳נקו) טען כי פטליורה היה האשם בפרעות. בעדותו של ליאון דיאמנד נאמר: „איני זוכר מתי היה הדבר, דומני בקיץ 1919, על כל פנים קמיניץ־פודולסק היתה אז בירתה של המדינה האוקראינית. חגגו את יום השנה לפרסום האוניברסאל השלישי על עצמאותה של אוקראינה. בהג

---

36) שם [על פרשת קוזיר־זירקו, ר׳ א. תפק, „פאגראם נעשיבטע״, ניו־יורק תש״ד, עמ׳ 35—39, א. טשעריקאווער, „די אוקראינער פאגראמען וכו׳״, עמ׳ 80—83. קטעים מהדו״ח של א. גילרסון על פרעות אוורוץ ב־The Pogroms in the Ukraine, עמ׳ 134—140].

37) ארכיון צ׳ריקובר.

38) עדותו של מ. סגל (שם).

39) עדותו של ד״ר יעקב דוזנבלם (שם).

לקחו חלק גם משלחות של מפלגות שמאליות יהודיות על דגליהם האדומים. בכינר ניצבה גם משלחת של צעירי־ציון עם דגל תכלת־לבן שעליו היה פרוש סרט שחור רחב, כאות אבל על הפרעות ביהודים. בין הנואמים הרבים דיבר גם בופאלקה, מיניסטר העבודה בקהיליה האוקראינית המערבית (היו אז שתי ממשלות, זו של מזרח אוקראינה וזו של מערב אוקראינה). הוא נשא נאום נלהב על התג הגדול ובהושיטו יד אל הדגל התכלת־לבן עם הסרט השחור קרא: „הפרעות ביהודים הם חרפה לעם האוקראיני, זאת לא יוכל לתקן איש אלא האטאמאן הראשי וצבאו". עמדתי סמוך לבמת הנואמים ושמעתי את דבריו. הוא היה הטוב בין האוקראינים. יחד עם עוזרו ש. גולדלמן [40]) הציל את הערים ברדיצ'ב ווינ׳יצה מפרעות.

אותה שנה התקיים בבית שר הפלך בקאמיניץ פודולסק נשף פוליטי לרגל מיזוגן של שתי הממשלות האוקראיניות לאחת. נוכחו כל המפלגות הפוליטיות הקיימות, וכן הציונים. מן הציונים דיבר שלום אלטמן, שאמר בשם האוכלוסיה היהודית, שהיהודים לא יתערבו בשום ענינים מדיניים עד שלא יפסק מרחץ הדמים ביהודים. הוא פנה אל פטליורה, שישב בראש המסובים ואמר לו: „דע לך, שאנו היהודים מאשימים אותך בפרעות. משום שרואים אנו, כי כאשר רצונך בכך מפסיק אתה אותם על נקלה". פטליורה תפס בראשו מיד מעשה שחקן, אבל בנאום הסיום שלו לא הזכיר דבר בענין הפרעות.

דומני כי בשנת 1920, כאשר חזרו פטליורה וצבאו בפעם השלישית מפולין לאוקראינה, הנה בעירה צ'מרוביצי מטה העורף. בביתי הוחרמה דירה לראש המצב המפקד בילצקי. קשרתי עמו קשרי ידידות. היתה זו התקופה שבה נלחמו השלטונות בפורצים. על שאלתי האם נערכו הפרעות על ידי כנופיות פורקי עול או הדבר נעשה בהסכמת השלטונות, אמר לי לאחר הפסקה קצרה בסוד: אבא פטליורה אמר לנו בסוד, כי הבולשביקים הם היהודים וכאשר ננצח את היהודים נחסל את הבולשביזם". מיד ראיתי כי מתחרט הוא על שסיפר הדבר, ומיד אחז בידי והשביענו שלא ידע איש על כך" [41]).

כדאי היה לחקור אי־פעם מהו יחוסן של אותן יחידות הצבא האדום שערכו אף הן פרעות ביהודים. האם לא היו אלה יחידות שהלכו קודם עם פטליורה ועברו לאחר מכן לצבא האדום? נקח לדוגמה את הפרעות בטיאפופיל. שם פיתו האוקראי־ נים את אנשי ההגנה העצמית היהודית שתקח חלק בפרוק הנשק מיחידת צבא אדום. משלחת עונשין של הצבא האדום שנשלחה לעיר כללה את הגדוד החמישי של הדיביזיה הטאראשצ'אנית, שנוסדה על ידי אנשי פטליורה באזור טארשצ'ה (ע"י קיוב), עברה לאחר מכן לבולשביקים, ושוב עברה לפטליורה. ובסופו של דבר — שוב אל הבולשביקים. בטיאופיפול לא פגעה הדיביזיה — שהיתה קשורה אז לצבא האדום — בקונטררבולוציונרים האוקראינים וערכה חשבון ב־28 וב־29 ביולי 1919 רק ביהודים. נהרגו אז 58 גברים, 14 נשים, 4 ילדים; 35 איש נפצעו ו־174 בתים העלו באש. השלטון הסובייטי הוציא להורג אז כמה מן הפורעים [42]).

---

40) גולדלמן שלום (נולד ב־1886). מראשי פועלי ציון ברוסיה וחבר מרכז המפלגה. שימש מזכיר המדינה לענייני עבודה בממשלת ה„דירקטוריה" הראשונה, ובשנת 1918—1920 היה סגן־מיניסטר למסחר ותעשיה בממשלה האוקראינית. עלה לא"י ב־1939.

41) מכתבו של לאון דיאמנד לרגאלסקי, סאנטיאגו (צ'ילי), 26.10.1926 (ארכיון צ'ריקובר).

42) שלמה בלאסמאן, „די טראגישע געשיכטע פון סאפיפאלער דעפובליק", „דער טאג" (ניו־יורק), 31.10.1920.

וו. טיומקין הגדיר את טיבו של צבא פטליורה במילים אלה: „מיד לאחר שהבולשביקים נצחו בכמה מקומות חבשו השודדים ההיידמקים סרטים אדומים ותלשו את הסרטים התכולים־צהובים. וכך הפכו מיד לבולשביקים. הם החלו להקים משטר חדש וגילו יחס חדש אל האוכלוסיה. ולהיפך, רק חזרו לשליטה הפטלוראים ואנשי כנופיות אחרים, מיד החליפו את צבעיהם והיו הראשונים לשדוד ולהרוג ביהודים" [43].

כן כדאי היה לחקור את עברן של הכנופיות המיוחדות שערכו פרעות ביהודים מבלי שיהיו נתונים לפיקודו הישיר של פטליורה. אין ספק כי גם בנופיות בלתי־תלויות אלה היו לפני כן מגיבורי צבא פטליורה.

במשך השנים הרבות שעברו מאז הושתקו הדרכים ההרפתקניות שבהם הגיע פטליורה לשלטון, כדאי להזכיר אותן. בהיותו מיניסטר המלחמה ומפקד הצבא, ברח בינואר 1918 מקיוב, בא לקובל אל מטה הצבא הגרמני ושם יחד עם גולובוביץ' חתם על ההסכם עם הגרמנים על כיבוש אוקראינה. לפטליורה לא היה צבא משלו. חוק מקומץ קטן של בחורים חשודים, שעמם חנה בסויאצ'יץ, 12 ורסטאות מקיוב. הגרמנים גרשו אותה שעה, בהתאם להסכם, את הבולשביקים מאוקראינה, באשר הגיעו הגרמנים לתחנת הרכבת של קיוב, נכנס פטליורה ברוב הדר לקיוב. מחצית שעה לפני שנכנסו אל העיר הגרמנים.

זמן קצר לאחר מכן העלו הגרמנים לשלטון את ההטמאן סקורופאדסקי. פטליורה יורד לזמן מה מן הכסה, הוא איבד או את סיועם של החוגים המונרכיסטים הרוסים, עמהם היה קשור, בעת שערך את ההסכם עם הגרמנים.

מאותו רגע מתחיל פטליורה לארגן את „האיגוד האוקראיני הלאומי". מצד שני משתדל פטליורה להתקרב לסקורופדסקי ומגיש לו ביולי 1918 תזכיר על כך שיש להרתיק את הקד"טים ממועצת המיניסטרים. הגרמנים לא הסכימו לכך. לאחר שבגד בבולשביקים, במונרכיסטים הרוסים, בגרמנים ולאחר שנדחה על־ידי סקורו־פדסקי, מחפש פטליורה ידידים חדשים. לאחר המהפכה בגרמניה מכריז פטליורה עצמו כבן ברית עם „בנות הברית" (בריטניה וצרפת) ומבקש את עזרתם. הוא נוסע לבקש עזרה מהאוקראינים בגאליציה ומשאיר בקיוב קצין אוסטרי, הנוהג בציר כדיקטטור אמיתי.

גליציה אינה מגישה עזרה, מאחר שהיא עצמה טרודה במלחמה עם הפולנים. בתקופה מאוחרת יותר כורת פטליורה שלום עם הפולנים, שונאיו ההיסטוריים של העם האוקראיני, ובעת כל אותן התנחלות מתרחשות הפרעות ביהודים.

כותב תולדות האינטרבנציה הצרפתית ברוסיה כותב בלי שום אהדה על התנועה האוקראינית: „תוצאה מלאכותית של שלום ברסט־ליטובסק, תכסיס גרמני הכרוך בפשעים כה רבים, עד שאפשר להשוותו רק לבולשביזם". פטליורה ועוזריו, כותב הוא, הסתלקו באורח ציני מכל רעיון על משטר דימוקרטי. הפרעות ביהודים היו רק חלק מהמשטר האנטי־דימוקרטי. הטירור במדינתו של פטליורה היה גרוע עוד יותר מאשר באזור הסובייטי, מטום שאצל פטליורה נוסף גורם שלא היה קיים אצל הסובייטים — שנאת הגזעים. „תנועת פטליורה — כותב ההיסטוריון — היתה בולשביזם בלי ההתלהבות המהפכנית. פטליורה נשען על האינסטינקטים של ההמון, אולם הסכמים עם מפלגות לא היו בעיניו אלא פיסות נייר. הוא פעל מעל

43) ראיון עם ו. טיומקין. „דער סאג" 12.7.1920.

ראשיהן של מפלגות, חיפש הזכמים עם מעצמות זרות בלי הסכמתן של המפלגות"[44].

5. טענותיהם של האוקראינים

בימי תנועת פטליורה טענו האוקראינים כי היהודים אינם תומכים כיאות בתנועת העצמאות האוקראינית. הם טענו כי יחסם זה של היהודים הוא שגרם לפרעות בהם, ואם לא יתמכו היהודים במדיניות האוקראינית, היבדלות גמורה מרוסיה, ימשכו הפרעות גם להבא.

אליהו צ'ריקובר מגיע לכלל מסקנה כי היהודים מלאו אמנם תפקיד קטן במרד נגד ההטמאן סקורופאדסקי. אולם את זאת יש להסביר בעובדה שהמרד נשא בעיקר אופי של התקוממות איכרים ולא של היסוד העירוני, שבקרבו מלאו היהודים תפקיד חשוב. בכלל לא לקחו היהודים חלק מלכתחילה בתנועה הלאומית הראדי־קלית של האוקראינים שמטטה את שלטון ההטמאן. לפי עדותו של ו. אורבוך (דניאל) מפועלי־ציון בא המרד של הדירקטוריה כהפתעה אפילו בשביל "המרכז הסוציאליסטי" (ההאחדות כל המפלגות הראדיקליות האוקראיניות, היהודיות וכו'). לאחר המרד סרבה הדירקטוריה לקבל את פיקוחו של "המרכז הסוציאליסטי", שהתפורר בגלל זאת. לאחר הנצחון נמשכה הרחקתם של היהודים מפעולות השלטון; למעשה לא קיבלו אותם למנגנון המדינה ולצבא. מסקנתו של צ'ריקובר היא, כי "עם האוטונומיה היהודית ועם המיניסטריון היהודי רצו ליצור תחום מדיני מיוחד, כדי שלא ידחקו היהודים עצמם להשתתף בשלטון הכללי. המפלגות האוקראיניות רצו לבנות את בנינם הלאומי בעצמן, בלי השתתפותן של המפלגות הלא־אוקראיניות. אלה האחרונות העמדו בפני עובדה ולא ניתנה להן הבריחה. דבר זה חייב היה להטביע את חותמו על יחסיהם המדיניים בין היהודים לבין האוקראינים". דבר זה קרר עוד יותר את יחסם של היהודים אל תכניתם של האוקראינים לפרישה מלאה מרוסיה. אולם בלחי־נכון יהיה לומר, שהיהודים לא קידמו בברכה את המרד נגד סקורופאדסקי. להפך, כל המפלגות היהודיות ברכו את הדירקטוריה, ולפי ש. גולדלמן השפיע הדבר על החלטתה של הדירקטוריה להקים מחדש את האוטונומיה היהודית הלאומית־פרסונלית. אגב, החשד כי הדירקטוריה לא התייחסה ברצינות מלכתחילה לאוטונומיה היהודית התעורר כבר בעצם הימים ההם. יעקב בן אליעזר וויגדרזון, יו"ר "צעירי ציון" בוויניצה, כתב בעדותו ב־30 ביולי 1919, על הנסיגה של הדירקטוריה מקיוב לוויניצה ועל התפטרותו של רבוצקי בינואר—פברואר 1919: "הדירקטוריה הפורעת עוד ניסתה לשחק באוטונומיה"[45].

צבאו של פטליורה החל לערוך פרעות ביהודים בתקופה מוקדמת מאד, תיכף עם הגיעו לשלטון. אפילו בעת המרד נגד סקורופאדסקי, אם לא נשאו הפרעות מיד אופי המוני, הרי זה אך בגלל התערבותו של צבא הכיבוש הגרמני. הנה מה שכותב על כך העסקן, איש "פועלי־ציון" ו. אורבוך בעדותו: "בעת מרידתו של פטליורה נפרצו שמועות על פרעות שעורכים המורדים ביהודים. ערכנו התיעצות

---

44) Kydies Jean, L'Intervention Française en Russie, Paris 1927, pp. 38—46.

45) "די דירעקטאריע, די פועלי ציון און די יידישע סאציאליסטישע קרייזן", עדות של ו. אורבוך (ארכיון צ'ריקובר); "דיע דירעקטאריע אין וויניצע", עדותו של יעקב בן־אליעזר וויגדרזון (שם); טשעריקאווער, ספרו הנ"ל, עמ' 41—44.

עם המזכיר ועם החברים של המועצה המרכזית של החיילים הגרמנים בקיוב ודאגנו לכך שהגרמנים ינקטו באמצעים לשמור על האוכלוסיה היהודית מן הפורעים. הגרמנים שלחו, הודות להתערבותנו, הוראות לקסרקטיניהם שישמרו על הסדר ויגנו על האוכלוסיה האזרחית. לא נראה כמתאים להזכיר את המילה „יהודים", כדי שלא לתת למרד של פטליורה אופי אנטי־יהודי"[46]).

אגב, אם הסכימו הגרמנים שפטליורה יכבוש את קיוב, הרי גם זה נעשה הודות ל„פועלי־ציון". שקראו להתיעצות של פועלי־ציון, של הועד האוקראיני המהפכני הצבאי עם צ'רובסקי בראשו, ושל מועצת החיילים הגרמנית. ההתיעצות עיבדה תכנית מפורטת למסירת קיוב לפטליורה, לפי דרישתם של פועלי־ציון בדקו הגרמנים את הצבא האוקראיני שנכנס לקיוב וסננו אותו. לכנופיותיו של זליוני[47]), לא ניתן להיכנס לעיר. רק יחידות ה„סיץ'ביקים" הממושמעות באו אל העיר.

צבי זילברג, מי שהיה מזכיר מיניסטר העבודה סקובלב בממשלת קרנסקי, מספר שכאשר נכנס פטליורה לקיוב, כמחצית שעה לפני הגרמנים, שגרשו אז את הבולשביקים מאוקראינה, החלו חייליו להכות ביהודים. כמה חברים של מועצת העיריה הקיובית, הלכו, בסכנם את חייהם אל פטליורה. הם הלכו ובראשם חבר ה„בונד" משה ראפס לבקש מפטליורה, שינקוט באמצעים נגד הפורעים. הוא ענה להם כדלקמן: „הוא עצמו מתנגד לפרעות, אולם אין הוא יכול לעצור בזעמם של חייליו". ראוי לציין, כי תשובה זו ניתנה לראפס, הבונדאי, נציג מפלגה שתמכה עד אז במדיניותה של הממשלה האוקראינית. ראפס סיכן אז את חייו. הוא פנה בנאום לחיילי פטליורה. רק התערבותו של הצבא הגרמני מנעה אסון[48]).

ב. סלוצקי סיפר, שכאשר חזר פטליורה — בעזרת הגרמנים — לקיוב כמעט ולא הרגו הקוזאקים את ראפס, שיצא לקבל את פניו של פטליורה. „הצבא האוקראיני נכנס לקיוב כצבא פורעים" — כותב הוא[49]).

בקיץ 1919 נפסקו הפרעות בכמה מקומות. לא משום שפטליורה עשה משהו לשם כך. אלא הודות ליחידות ממזרח־גליציה שבאו לאוקראינה.

בסוף 1919 נאלץ צבא פטליורה לסגת מאוקראינה למזרח־גליציה. שהיתה נתונה לשלטונם של הפולנים. במשך תקופה קצרה נוקטו שם אמצעים נגד הפרעות ונגד צורות אחרות של באנדיטיזם. ממשלת פטליורה היתה מעוניינת אז במיוחד לקבל עזרה מבנות הבריח והפוגרומים שימשו פרסומת שלילית. אולם מיד לאחר מכן ביצע צבא פטליורה פרעות גם במזרח־גליציה[50]).

6. בימי שקיעתה של תנועת פטליורה

אחת מהתוצאות האירוניות והטראגיות־מוסריות של פרעות פטליורה היה יחסה של האוכלוסיה היהודית לצבא דניקין. היהודים האמינו לכתחילה כי הצבא החדש, שגרש את הפטליוראים, יגן עליהם. אחד העדים שסיפר על המאורעות

---

46) עדותו של אורבוך (ארכיון צ'ריקובר).

47) זליוני — כינויו של האטאמאן טרפילה. היה מפקד כנופיות שהיו קשורות עם צבא פטליורה. ערך בפלך קיוב בלבד למעלה מ־40 פוגרומים.

48) צ. זילברג, „וועד זיינען דאס די הויפט פאליטישע אחאנטוריסטן פון אוקראינע ?". „דער טאג", 7.6.1919.

49) ארכיון צ'ריקובר.

50) The Pogroms in the Ukraine, לונדון 1927, עמ' 103—105, 225—227.

בדמייבקה (פרבר של קיוב) מוסר: ניצוץ תקוה חדשה נדלק בנשמות המעונות. דומה היה שעכשיו בא גואלנו הן מהדיקטטורה הבולשביסטית והן מהפורעים הפטלוראים. לאחר מכן סיפרו אנקדוטה אופיינית, ששמש בית הכנסת רץ לבשר את הבשורה הטובה, שדניקין הולך ובא. בצ'רניגוב לא האמינו היהודים בשמועות שהפיצו הבולשביקים על הפרעות שעורכים ה„מתנדבים". בקאהארליק קיבלו היהודים את צבא דניקין בלחם ומלח. בקורסון הרגו הבולשביקים כמה יהודים, ובהם נערה בת שש־עשרה, כי חשדו בהם, שהם קיבלו בברכה את בואם של ה„מתנדבים".

אולם רבה היתה אכזבתם של היהודים. הפטלוראים גורשו ומיד החלו הפרעות האיומות של צבא „המתנדבים" של דניקין. יצחק ברלנד כתב בעדותו על השחיטה בפאסטוב, כי „בתחילה סברו היהודים ש„המתנדבים" יביאו עמהם את העקרונות של רכוש פרטי, של מסחר חפשי, של חופש הדיבור, ובכלל, את כל הסדרים האופיניים לרפובליקה בורגנית". במקום כל זה בא הפוגרום הנורא. ברלנד מוסיף: „הדעה המתהלכת בין האוכלוסיה הנוצרית היא, שכל היהודים הם תומכים, כביכול, בשלטון הסובייטי. הפכה עכשיו לאמת, לאחר שגילו אנשי דניקין את פרצופם האמיתי. עד או היתה דעה זו רחוקה מן המציאות" [51]).

בפטליורה, כן גם דניקין חבע מהיהודים שיפרסמו פניה לאוכלוסיה היהודית שתנתק את קשריה עם הבולשביזם [52]). בעת שלטונו של דניקין בקיוב נידונה בישיבות „האספה הלאומית המצומצמת" של היהודים תביעתו של המיניסטר־פולים של קיוב, שהיהודים יפרסמו הצהרה נגד הבולשביזם [53]). בקשר עם זאת אופיינית היא עמדתה של אגודת המגן היהודית המפורסמת בבוהוסלאב. באספתה בינואר־פברואר 1921 החליטה ה.הגנה העצמית' לשמור על נייטרליותה ולא להתקשר עם שום שלטון. אגודת מגן זו, שהתארגנה לאחר הפרעות שערכו חיילי חיל הפרשים האדום של בודיוני בסוף ספטמבר 1920 בטאראשצ'ה, הדפה כמה התקפות של אטאמאנים. שמה של אגודת המגן הזו היה אף הוא אופייני: „ההגנה העצמית הנייטרלית היהודית" [54]).

ב־11 באוקטובר 1920 פרסמו פטליורה ומיניסטר־המלחמה שלו גאלקין פקודה נגד הפרעות והעמדת האשמים בהן לדין [55]). כרוז כזה פרסם פטליורה שוב ב־18 במרץ 1921 [56]). אולם בכרוז זה הכריז גם כי הבולשביקים מפיצים שמועות על הפרעות שעורכים המתקוממים האוקראינים. אולם הוא, האטאמאן הראשי של הצבא האוקראיני, אינו מאמין בכך. הוא אינו מאמין שהצבא האוקראיני מוכשר לכך. למעשה עורכים את הפרעות הבולשביקים עצמם ומפיצים שמועות בעולם כולו כי הפוגרומים הם מעשי הצבא האוקראיני. בכרוז זה כותב פטליורה כי היהודים סיבלים מהבולשביקים בדיוק כמו האוקראינים [57]).

---

51) עדויות בארכיון צ'ריקובר, כן ר' נ. שטיף, פאגראמען אין אוקראינע, בערלין 1923, עמ' 19—20 וספרו של י. שכטמן Погромы добровольческой армии на Украине ברלין 1932

52) Messager de Crimée מ־11.9.1919.

53) לפי הפרוטוקולים של האספה, ספטמבר 1919 (ארכיון צ'ריקובר).

54) עדותו של צבי ברודסקי, שנמסרה ברומניה 7.11.1921 (שם).

55) ארכיון צ'ריקובר.

56) שם.

57) ר' נוסח הכרוז להלן, עמ' 132—135.

את שני הכרוזים הללו פרסם פטליורה בתקופה של דמורליזציה איומה. בספטמבר—אוקטובר 1919 ניהלה הדירקטוריה בבת אחת משא ומתן עם מוסקבה, עם דניקין, עם פולין, וחיפשה סיוע מבנות־הברית במערב אירופה. סוף סוף קמה במאי 1920 הממשלה הסוציאל־דימוקרטית של מאזפה וקראה לאוקראינה את הפולנים ומסרה לפולין את גליציה המזרחית וחלק מוולין. בנראה החליטו פטליורה וסוכניו לנסות ולשנות את תכסיסם כלפי היהודים ערב התנפלותם יחד עם הפולנים על ברית המועצות. הם נאלצו להיות זהירים שלא להשחיר יותר את פניהם בעיני העולם כולו.

אולם אפילו בתקופה זו לא היו ידיהם של סוכני פטליורה נקיים מדם יהודים. את הפרעות בתקופה זו יש לחלק כדלקמן: א) פרעות שאורגנו על־ידי הצבא הפולני; ב) פרעות של כנופיות שונות שהיו קשורות במרידות פטליוראיות לעזור להתקדמות הצבא הפולני (למשל, הפוגרום בסיסיוב); ג) פרעות של יחידות חיל הפרשים האדום, שאליו הצטרפו יחידות לשעבר של אנשי פטליורה ודניקין; ד) הפוגרומים שערכו יחידותיו של בולאק־בולאחוביץ ופרמיקין כבר לאחר השלום עם ברית המועצות. בפרעות שנערכו על־ידי אנשי פטליורה בתקופה זו מורגשת טיטה חדשה: להתחמק ככל האפשר בדרך רשמית מהפרעות. חוץ מהכרוזים של פטליורה מפרסמים בתקופה ההיא כרוזים גם האטאמאנים מורדאלביץ והרשצ'וק. אולם האטאמאנים גריזלו, הוליי, דוטקובסקי ורבים אחרים מבצעים פרעות דמים. המרד הגדול במדוין, על רקע אוקראיני־לאומי היה קשור בפרעות איומות ביותר.

תקופה זו חקר על בוריה נחום שטיף בחיבורו „הפרעות של המתקוממים בשנת 1920 באוקראינה", שנכתב עוד לפני משפטו של שורצבארד. לראבון לב לא יצאה עוד עבודה זו לאור. במקום אחד בחיבורו מגיע שטיף למסקנה זו: המנהיגים האוקראינים הלאומיים לא יכלו להשלות את עצמם. הם היו חייבים לדעת כי את מדיניות הפרעות הקודמת אי אפשר יהיה לשנות בין לילה על ידי שנים־שלושה כרוזים. הכרזות לא נעשו אלא לשם הצטדקות כלפי חוץ.

ובתקופה מאוחרת יותר? הכומר האוקראיני ניקולאי סולוביי. שגם בחוגי האמיגרציה האוקראינית בוקר קשות משום שלא רצה לקחת חלק בתעמולתם האנטישמית, פרסם ב־1927 הצהרה חריפה נגד אלה שהגנו על זכרונו של פטליורה. הוא סיפר איך אמר לו פטליורה בשנת 1924 כי „כאשר נחזור לרוסיה יש להרוג את כל היהודים. רק אז ישרור סדר ברוסיה"[58]).

7. נסיונות לטהר את שמו של פטליורה

אל נשלה את עצמנו. יש עדיין כמה יהודים המאמינים כי פטליורה היה קרבן חינם, שלא היה אחראי לפרעות ושלום שוארצבארד לא היה אלא סיכון בולשביסטי. ב־1962 נתנה „הליגה כנגד ההשמצה" מטעם „בני ברית" בארצות־הברית ציון ככוד לקצין אוקראיני לשעבר בשם וולודימיר קלודניצקי שהציל, כביכול, מפרעות בשנת 1919 את יהודי תמלניק. כיסוד להחלטתם לתת לו את ציון הכבוד שמשו זכרונותיו. הוא מספר שם בעצמו איך אילץ את יהודי תמלניק שיתנו לו קונטריבוציה מיליון רובלים[59]). קשה להבין מה הניע את „בני ברית" לעשות

58) הצהרה חתומה מ־15.7.27 במונטבידיאו (ארכיון צ'ריקובר).
59) ר' מאמרו של שייקובסקי ב־Jewish Social Studies, יולי 1969, עמ' 207—212.

צעד כזה: טפשות או ציניות. על מה שקרה בחמלניק ידעים אנו מעדותו של ברוך אסקין, איש חמלניק שנמלט והגיע אל פולין. שם סיפר בפני חוקרי המאורעות באוקראינה הדברים הבאים:

„בסוף קיץ 1919 נכנס לעירתנו פטליורה ויחידות סיצ'ויקים מגאליציה. הם החלו להכות ביהודים, על מנת שימסרו להם את נשקם. קצת מהנשק מסרו להם, ולמפקד [קלורניצקי] נתנו מתנה גדולה, אז חדלו מלהכות את היהודים. אז נכנס לעירתנו שפל ובנופיתו. הוא קיבל מפטליורה רשות להכות ביהודים כמה שעות. שלוש־ארבעה שעות שדדו את העיירה, הרגו שבי יהודים: אחד מורה והשני — סנדלר. לאחר מכן באו איכרים מכפר שהועלה באש בתביעה, שישלמו להם את נזקי השרפה. נתנו שני מיליונים רובלים למפקד [קלודניצקי], והוא כתב פרוטוקול, שהבושלביקים העלו את הכפר באש, ולא היהודים. אז פסקו האכרים להיספל ליהודים. לאחר שאלה עזבו את העיר התארגנה שוב אגודת המגן והחלה לשמור את העיר" [60].

בתעמולה האוקראינית לטיהור שמו של פטליורה פעיל במיוחד ד"ר יוסף ליכטן מ„הליגה נגד ההשמצה" של בני ברית באמריקה. פעם אף כתב נגד „אי הצדק ההיסטורי" שנעשה לגבי פטליורה [61]. בעת האחרונה פרסמו האוקראינים באוקראינית ובאנגלית את ספרו של ש. גולדלמן האוהד לדירקטוריה והדן באר סונומיה היהודית באוקראינה [62]. חלקים מעבודה זו נדפסו לפני כן בקובץ „יידן אין אוקראינע", שנערך על ידי 4 יהודים נלבבים: מ. אושרוביץ, י. לשצ'ינסקי, פ. פרידמן וא. קין [63]. ביולי 1969 הדפיס הרבעון החשוב Jew. Social Studies את חיבורו של פרופסור אוקראיני [64] השואף לא רק לטהר את שמו של פטליורה אלא גם להצדיק את הפרעות ביהודים בכך שהיהודים היו בולשביקים ולהוכיח כי את הפרעות בפרוסקורוב ערכו הבולשביקים וכי שוארצבארד היה סוכן בולשביסטי וכן הלאה. כאשר שלחה לי מערכת העתון את כתב־היד של חיבור זה ושאלה את דעתי עליו, הזהרתי אותם שלא ידפיסו עבודה „מדעית" כביכול זו. מאחר שהמערכת החליטה להדפיס עבידה זו הזהרתי כי יש לתת מיד תשובה למאמר זה ועלי נפל הגורל לעשות זאת [65]. מי שהוא חייב היה להגן על כבודם של אנשים, נשים וילדים שנרצחו באכזריות. איני רוצה לחזור על נימוקי, אולם אולי עלינו לשאול את עצמנו: מה נעשה כדי לפרסם את פרטי המאורעות באוקראינה? השואה הגדולה בשנות מלחמת העולם השניה אין בה כדי לתרץ את חוסר המעש בענין זה. אליהו צ'ריקובר (1881—1943) כתב את ספרו „הפרעות באוקראינה בשנת 1919" עוד לפני משפט שוורצבארד. אולם הספר יצא לאור רק ב־1965, וגם זה רק לאחר שאלמנתו רבקה צ'ריקובר (1884—1963) חסכה קצת כסף מעבדתה ולאחר פטירתה הוצא חלק ממנו להדפסת הספר.

---

60) ארכיון צ'ריקובר.

61) Joseph L. Lichten, A Study of Ukrainian-Jewish Relations, The Annals of the Ukrainian Academy, Vol. V (1958), No. 2—3, p. 1168.

62) S. Goldelman, Jewish National Autonomy in Ukraine, Chicago 1968.

63) ש. גאלדעלמאן, „נאציאנאלע יידישע אויטאנאמיע אין אוקראינע", יידן אין אוקראינע" כרך א', ניו־יורק 1961.

64) Taras Hunczak, A Reappraisal of S. Petliura and Ukrainian-Jewish Relations, Jewish Social Studies, July 1969, pp. 163—185.

65) שם, עמ' 184—213.

בכלל יש לנו היהודים כשרון מיוחד לשכוח את אסונותינו. עוד לא הספיק הדם היהודי שנשפך באוקראינה לשקוע באדמה, וכבר החלו אם לא לשכוח אותו הרי להרפות ידים. ב־1921 הכין עורך־הדין אוסקאר גרוזנברג תכנית לקרוא לדין את האשמים בפרעות שנמלטו לאירופה המרכזית והמערבית. הדבר צריך היה להעשות על ידי ועד המשלחות היהודיות, בפני נציגו של עתון יהודי התאונן גרוזנברג שאין עוזרים לו כראוי ואין לו אלא להתיאש מביצוע תכניתו.

„עלי לומר לצערי — סיפר גרוזנברג — כי הנני מאוכזב מאד מעבודתם [של הארגונים היהודים]. אין מקדישים את תשומת הלב הראויה לעבודה חשובה זו. במדינות שונות הוקמו וערות, שעליהן לאסוף את החומר, ואין הן עושות מאומה. אנו, אנשי „ועד המשלחות היהודיות" ביקשנו ברורות לאסוף את חומר ההאשמה נגד מנהיגי הפרעות, לרבות ערויות ממהגרים שבאו מאוקראינה, רוסיה הלבנה וכו'. והדבר לא נעשה כראוי. האם אמנם שכחנו אנו היהודים את כל מה שנעשה? למה יסתובבו האשמים חפשים ומבלי פחד מעונש, בהראותם על־ידי כך לתלמידיהם שביהודים אפשר, גם לאחר ימי ניקולאי, לעשות כל דבר, שהם חסרי מגן ככבשים. אותה שעה שמאות אלפי אחיהם ואחיותיהם שם, בקברות האחים הגדולים, קוראים לנקמה ברוצחים. אולם לא נקמת דם, אלא משפט תובעים הם ומשפט־צדק. הזהירו את אותם הועדות והמוסדות, שאם תתנהל עבודתם גם הלאה בדרך זו, אהיה נאלץ לפרוש ממנה לחלוטין"[66]).

אמנם גרוזנברג לא היה צודק לגמרי. עוד במאי 1919 הוקמה בקיוב „ועדה מערכת לאיסוף תעודות על הפרעות באוקראינה וחקירתם". הועד פרסם את הקול הקורא דלקמן:

יהודים!

גל פרעות איום הולף בערים ובעיירות יהודיות, והעולם אינו יודע. אנו בעצמנו איננו יודעים, אי יודעים מעט מאד. אסור להשתיק זאת! הכל חייב להיות מסופר וכתוב.

חובתו של כל יהודי הבא מאוהן ערים יהודיות אומללות, לספר על כל מה שראו עיניו, כדי שלא ילכו הידיעות לטמיון.

אנו היינו לועדה האוספת והחוקרת את כל הידיעות על הפרעות.

נאסף ארכיון גדול שהועבר ב־1921 לברלין והיה ידוע בשם „הארכיון היהודי של מזרח אירופה", בהנהלת רבקה ואליהו צ'ריקובר. כאשר הגיע היסלר לשלטון עלה בידם להעביר את הארכיון לפאריס.

כאשר כבשו הנאצים את פאריס, נמצאתי בבית חולים צבאי לחיילים פצועים „באזור החפשי" של צרפת. ערכתי תכנית להוציא את הארכיון מפאריס והדבר עלה בידי. חלק מהארכיון שלחתי מיד לייוו"א בניו־יורק ואת החלק האחר הטמנתי במארסל, ומשם שלחתי אותו בדצמבר 1944 לניו־יורק. אינני אלא בשר ודם ויש לי הזכות להתפאר בהצלתו של הארכיון, וביחוד שלא קל היה הדבר לעשותו. הנני אוהב לספר על כך לבני יצחק, אולם בעת האחרונה תוקפני לעתים עצב כשאני חישב על כך שחומר רב לתולדות המרטירולוגיה היהודית־אוקראינית טמון באותו ארכיון ורק מעט־מזער ממנו ראה אור עד עתה![67]).

(תרגם י. ם.)

---

66) „מאמענט" (וארשע), 27.11.1921.

67) [ככתוב זה מביאים אנו חומר מארכיון צ'ריקובר, ותודתנו נתונה להנהלת ייוו"א בניו־יורק שהעמידה אותו לרשותנו].

יהודה סלוצקי

בעית האחריות לפרעות אוקראינה

(א)

בעית אחריותן של הממשלות והצבאות השונים, הסדירים והבלתי־סדירים, שלחמו על אדמת אוקראינה בשנות מלחמת האזרחים 1918—1921, היא מסובכה ביותר. לפעמים הופכת היא משאלה היסטורית לבעיה משפטית (דוגמה קלסית: משפטו של שלום שורצבארד, שהרג את ראש ממשלת אוקראינה סימון פטליורה במאי 1926). לשם דיון היסטורי בבעיה זו יש לקבוע כמה עובדות יסוד:

א) כל הצבאות שלחמו על אדמת אוקראינה פרעו במידה זו או אחרת ביהודים. הופעה זו היתה קשורה בשיטות ארגונם של צבאות אלה, שהיו מרכבים מהמונים פרועים וחסרי מעצורים מיסריים כל שהם. להוטים אחרי ביזה ושוד ומוכנים לאנוס ולשפוך דם בכל הזדמנות. חלק ניכר מהם באו במישרים משדות הקטל של מלחמת העולם הראשונה. „אלה היו חיילים מקצועיים שאיבדו כל קשר אורגני עם החיים האזרחיים ונגמלו במשך שנות המלחמה הארוכות מכל עבודה יצרנית; אלה היו הרפתקנים, שחיפשו רשמים מהממים והתעשרות מהירה. אלה היו אנשים, אשר יצרי החיה שבהם התעוררו בשנות המלחמה ושוב לא יכלו לעצור בהם“ [1]). רבים מהחיילים היו ספוגים שנאת דורות ליהודים ותחנכו על מסורת הפרעות ביהודים [2]) שראשיתה בגזרות ת"ח (1648) וסופה בפרעות בשנות 1881—1883 ובשנות 1903—1906.

ב) עובדת־יסוד אחרת השפיעה בניגוד לראשונה. מרבית הממשלות שפעלו על אדמת אוקראינה בשנים ההן היו תלויות בקיומן בעזרתם של גורמי־חוץ (בעיקר — בריטניה וצרפת) ומדיניות החוץ שלהן כפתה עליהן, גם אם לא רצו בכך, התנגדות לפרעות ולו גם למראית עין. אותה שעה שחייליהן היו עורכים פרעות ביהודים היו ממשלות אלה ומפקדי־צבא הכפופים להן מוציאים כרוזים ופקודות המגנים מעשים אלה ואוסרים אותם. וקשה מאד לדעת מה טיבן של תעודות אלה: האם באו על מנת לשמש עלי־תאנה ומסמכים של הצטדקות כלפי חוץ, או האם היתה מטרתם להפסיק את שפיכת הדמים, לאחר שהגיעו האחראים לאותם צבאות לכלל הכרה, כי הסכת והשוד מערערים את המוראל ואת המשמעת בצבאותיהם. מפתיע הדבר שלכל ממשלה, אפילו היו מעשיה מפורסמים לגנאי, נמצאו סניגורים יהודים. לפטליורה היה סניגור יהודי משלו, ארנולד מרגולין [3]).

---

1) רעוואוצקי, אין די שוורצע טעג אויף אוקראינע, בערלין 1924, עמ' 133. רביצקי מתאר את הלך הרוח בצבאות האוקראינים השונים, אבל תאור זה חל גם על שאר הצבאות שפעלו באוקראינה. תמונה ריאליסטית על הלך הרוחות בצבא האדום בשנים ההן נתנו הסופרים א. סראפימוביץ („זרם הברזל“ 1924) וי. באבל („חיל פרשים“ 1926).

2) ר' מאמרי „הגיאוגרפיה של פרעות תרמ"א“, „העבר“, חוברת ט' (תשכ"ב). עמ' 16—25 (ביחוד פרק ג', עמ' 19—22).

3) א. מרגולין (1877—1956) היה סנן־שר החוץ בממשלת פטליורה. פעל במערב אירופה להשיג תמיכה והכרה לממשלת פטליורה בצרפת ובאנגליה. כ־1924 הגר לארצות־הברית.

עסקן יהודי מבובד, משפטן וממארגני ההגנה המשפטית במשפט ביילים. על ה„צבא הלבן" (צבא דניקין) יצא להגן עסקן יהודי חשוב אחר — יוסף ביקרמן [4]).

כל מי שבא לחקור את מידת אחריותן של הממשלית השונות שפעלו על אדמת אוקראינה לגבי הפרעות ביהודים שנעשו בשטח שלטונן ובסיועם ובהשתתפותם של חייליהם חייב לבדוק את העובדות על בורין ולראות מצד אחד איך הגיבו השלטונות למעשה על מעשי ההתפרעות של חייליהם, ומה היו תוצאות פעולתם זו, ומצד שני — עליו לבדוק מה היה ערכם הממשי של כל אותן ההצהרות והכרזות שממשלות אלה פרסמו נגד הפרעות ביהודים.

ועוד הערה כללית אחת: בדיקת תולדות הפרעות ביהודים מוכיחה לנו כי יש להבדיל בין התנהגות הצבאות בעת שהם מנצחים, מצב רוחם טוב והמשמעת חזקה, לבין התנהגותם בשעת נסיגתם, לאחר מפלה צבאית, בעת שסמכותם של המפקדים פוחתת ורוח רעה שורה בין החיילים. אף הבחנה זו כוחה יפה לגבי כל הצבאות שפעלו באוקראינה.

(ב)

נתחיל את סקירתנו בצבא האדום. לכאורה, אין קל מזה. הצבא האדום, צבא הדוגל בסוציאליזם ובאחוות עמים; צבא שמקימו איש יהודי — ליב טרוצקי, ובין בוניו ומפקדיו — יהודים רבים! [5]).

אף על פי כן הרי גל פרעות הדמים הראשון במלחמת האזרחים נערך על־ידי יחידות הצבא האדום בעת שנסוגו באביב 1918 בפני הצבא הגרמני שהשתלט על אוקראינה. אלה היו הפרעות במגלין, גלוחוב, נובגורוד־סיברסק וסביבתם, בהם נפלו כמה מאות הרוגים. הפרעות התחוללו בסיסמה „לטכוח את כל הבורז'ים והז'ידים" [6] והיו כרוכות בהפצת שמועות כי היהודים יורים בצבא הסובייטי הנסוג [7]).

תגובתם הראשונה של השלטונות הסובייטים היתה — כשטוש אופיים הפוגרומי של מאורעות אלה. הידיעה על הפוגרום בגלוחוב באה ב„פראבדה" בנוסח זה: „בהתגברו על ההתנגדות העקשנית כבש הגייס הרוסלבלי רב־האומץ את גלוחוב. ברחובות גלוחוב ובכל הסביבה של מסילת הברזל מוטלות גויות של הרוגים [8]).

יש לקבל את הערכתו של א. צ'ריקובר הכותב: „פרעות אלה נערכו על־ידי הגייסות המגורשים והרדופים של הצבא האדום ביזמתם ועל אחריותם הם. היו בסחירה גמורה לכל מדיניותו של שלטון המועצות המרכזי. ואולם באותה תקופה (שלהי „תקופת פטרבורג" של שלטון המועצות) עוד היו הבולשביקים

---

4) יוסף ביקרמן (1867—1942) היה בין ראשי „הקבוצה היהודית הדימוקרטית". במאמרו „רוסיה והיהדות הרוסית" שבא בקובץ Евреи и Россия בברלין 1924, הצדיק את הדין על היהודים, שהם בהתנהגותם עוררו את הפורעים להתקיפם. ר' תגובתו של א. צ'ריקובר על כך בהקדמה לספרו של י. שכטמן Погромы добровольческой армии на Украине ברלין 1932, עמ' 27—28.

5) ר' א. תימור, יהודים בצבא האדום, חיילים יהודים בצבאות אירופה, ת"א 1967, עמ' 123—134.

6) א. צ'ריקובר, יהודים בעמות מהפכה, ת"א 1957, עמ' 527. על פרשת הפרעות של הצבא האדום באביב 1918, ר' שם, עמ' 525—534.

7) שם, עמ' 533.

8) שם, עמ' 528.

שבמרכז מטיפים בעצמם ל„פעולה עצמית" של ההמונים, הצבא האדום לא רוסן ולא מושמע, ואף לא התנהלה עדיין בתוכו אוחה מלחמה שיטתית ביצרים האנטי־שמים הצוים למדי, שההתנהלה בו לאחר כך" [9]).

ואמנם ב־27 ביולי 1918 פורסם „צו של מועצת הקומיסרים העממיים" (הממשלה הסובייטית). כדבר עקירת התנועה האנטישמית. הצו התריע על תעמולה פוגרומית „בפרט באיזור החזית", „שכתוצאה ממנה פרצו במקומות שונים פרעות נגד האוכלוסיה היהודית העמלה". הוא מסתיים בהוראה לכל הסובייטים המקומים לנקוט „באמצעים מכריעים" לעקירת האנטישמיות משרשה ולהעמיד את הפורעים ואת המסיתים לפרעות „מחוץ לחוק" [10]). דברים חריפים נגד הפרעות באו בנאום מיוחד שהוקלט מפיו של לנין והושמע באספות חיילים ופועלים. בתקליט זה, שנוסח בכוונה בלשון עממית פשוטה וברורה, הוקיע לנין את האנטישמיות בתכסיס קאפיטליסטי והכריז על „בוז למי שזורע שנאה ליהודים" [11]).

אמנם התפרצויות של פרעות בקרב החיילים הסובייטים לא פסקו. רובם התחוללו בקרב יהידות שגוייסו על אדמת אוקראינה. כגון חיל הפרשים האדום בפיקודו של בודיוני והגדוד הטאראשצ'ני. במחקרו הסטטיסטי של נ. גרגל על הפרעות באוקראינה זוקף הוא 106 פרעות והתפרעויות (עקסצסנן) ביהודים על השבון יחידות הצבא האדום, שהם כ־8,6% ממספר הפרעות הכללי [12]). אולם גם הוא מעיר במפורש, כי „אין להשוות בשום פנים את הצבא האדום עם שאר כנופיות הפורעים. להפך, הצבא הסובייטי נקט בכל האמצעים להגן על היהודים מן הפרעות. אפילו התושבים היהודים באותן הערים שבהן אירעו פוגרומים סוביטיים, התיחסו באהדה אל הצבא האדום, בידעם, כי הפרעות נעשו נגד רצון השלטון, והאשמים יענשו בכל חומר הדין. — — הפרעות הסובייטים נעשו בעיקר על־ידי חלקים מסוימים של צבאות אחרים, שעברו לצדו של השלטון הסובייטי. אחדים מהם היו מפירים את המשמעת בעת התחדדותה של מלחמת האזרחים, והחלו פורעים ביהודים, כשם שעשו זאת לפני כן, בהנהלת ממשלות אנטי־סובייטיות. — — אולם השלטון הסובייטי היה ענוש מהר ובמרץ את החלקים פורקי־העול, ועונש קשות את אלה שלקחו חלק בפרעות" [13]).

לאחר פרעות שערכו חיילי הצבא האדום בברדיצ'ב באביב 1919 הוציא המפקד אנטונוב פקודה וכה נאמר בין השאר: „ביחידות שכבשו את ברדיצ'ב הוסתו חיילי הצבא האדום למעשי אלמות פראים ביהודים חסרי המגן. מעשה נבזה נעשה, חרפה הועטתה על הצבא האדום, כוח המלחמה של יחידה אחת נהרס. אני פוקד על בית־הדין המהפכני של הצבא לערוך חקירה מידית. כל סגל המפקדים של היחידות שהשתתפו בפרעות יעמוד לדין. רשימת שמות החיילים תימסר לידי. הגדודים חייבים למסור לדין את הפרובוקטורים, את הבריגדים ואת המסיתים לשכרות ול־פוגרומים" [14]).

---

9) שם, עמ' 526.

10) לפי י. טובין „אבות המרכסיזם והשאלה היהודית", ת"א 1954, עמ' 225—226.

11) בתבי לנין (רוסית, מהדורת רביעית) כרך 29, מוסקבה 1950, עמ' 228. נוסח עברי בספרו הנ"ל של טובין, עמ' 225.

12) נ. גערנגל, די אידישע פאגראמען אין אוקראינע, שריפטן פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק, ערשטער באנד, בערלין 1928, עמ' 112 (טבלא 7).

13) שם, עמ' 111.

14) „ייבריייסקאיה מיסל", גל' 16/17 מ־14.9.1919, עמ' 7.

בעת נסיגתו של חיל הפרשים של בודיוני מפולין בסתיו 1920 ערכו חייליו פרעות דמים ביהודים. מפקדת הצבא האדום קראה לחיילים בלי הרף להפסיק את מעשיהם המבישים. ראשי השלטון היו באים ממוסקבה למסדרי צבא ומוקיעים את הפרעות כחתירה נגד השגי המהפכה. ועדת תקירה הורתה לפרק את הנשק משלושה גדודים ש„הצטיינו" במיוחד במעשי הפרעות. פורעים רבים הועמדו לפני בתי־דין צבאיים ולמעלה ממאה מהם נורו[15]).

הישוב היהודי באוקראינה, על כל שכבותיו ומעמדותיו, החל לראות בצבא האדום את מושיעו ואת משענו היחיד. מכאן הקשרים שהתהוו בין יחידות ההגנה העצמית לבין השלטון והצבא האדום. מכאן גם תקומתן של יחידות יהודיות שנלחמו במסגרת הצבא האדום. חוץ מרבבות צעירים שהתגייסו והתנדבו לשרת ביחידותיו הכלליות[16]).

(ג)

מהצבא האדום לצבא הלבן — קפיצה גדולה. צבא זה, הידוע גם בשמו הרשמי „צבא המתנדבים", וכן בכינויו — על שם מפקדו הראשי — צבא דניקין[17]) נרשם בתולדות ישראל בין השמות השחורים ביותר של הפורעים ושופכי דם ישראל.

אף על פי כן כל המעיין במהלך הפרעות שערכו חייליו של דניקין ביהודי אוקראינה יתקל בכמה תופעות מעניינות.

ראשית יש לציין כי בחוגים האזרחיים שתמכו בצבא המתנדבים נמצאו עסקנים ליברלים שאין לפקפק לגבי יחסם ליהודים. אנו מוצאים ביניהם את מיליוקוב, מאקלאקוב, פטרונקביץ, פשחונוב ומיאקוטין, ובממשלת קרים, שתמכה בצבא הלבן מבחינה מדינית, השתתף אף העסקן היהודי הליברלי הנודע מ. מ. וינאבר[18]). אולם לכל אלה לא היתה השפעה בחוגי הצבא, שהיה תדור רוח מונרכיסטית ואנטישמית.

יש לציין כי עד עשרים ליוני 1919, לפני שהחלה התקפתו של הצבא הלבן על אוקראינה ורוסיה המרכזית, היו הפגיעות ביהודים מעטות, לא זו בלבד — בצבא המתנדבים שרתו יהודים רבים כחיילים וכקצינים.

כצבא פורע קנה לו הצבא הלבן שם בחרשים יוני 1919 — מרס 1920, הם חדשי פריצתו והתקדמותו באוקראינה וברוסיה בדרך למוסקבה, וחדשי נסיגתו וברייתתו לחצי האי קרים. קרוב לעשרה חדשים שבהם ערך פרעות דמים בלמעלה ממאתים קהילות יהודיות[19]).

---

15) א. שפירוקאוער, די רויסע מאכט און יידישע פאגראמען. בקובץ „אין דר תקופה פון רעוואלוציע", ברלין 1924, עמ' 376—384. ידיעות רבות על אנטישמיות ופרעות ביהדות האוקראינית בצבא האדום. אצל א. שפירוקאוער, „די אוקראינער פאגראמען אין יאר 1919", ניו־יורק 1965, עמ' 268—289.

16) ר' „ספר תולדות ההגנה" כרך ב' עמ' 42—46. וכן בכרך זה, להלן, עמ' 90—101.

17) הגנרל א. דניקין עמד בראש צבא המתנדבים מאוקטובר 1918 עד מרץ 1920, לאחר התפטרותו בא במקומו הגנרל וראנגל.

18) וינאבר עזב את קרים, עם שאר חברי הממשלה הקרימאית, עם כיבוש קרים על ידי הבולשביקים, באפריל 1919.

19) גרגל מונה במאמרו הנ"ל (ר' הערה 12) 164 קהילות (ובהם 213 פוגרומים). י. שכטמן בספר הנ"ל ספרו Погромы добровольческой армии מכיא רשימה של 217 קהילות (ובהם 246 פוגרומים, נוסף על כך 50 התקפות על יהודים במסילות הברזל).

הגנרלים „הלבנים". שהיו תלויים מבחינה כספית בסיועם של מעצמות אירופה, וביחד בריטניה וצרפת, ידעו יפה מאד עד כמה עלולות הפרעות ביהודים להזיק להם בעיני דעת הקהל העולמית. שליחיהם של מעצמות אלה הזהירום על כך בסתר וגם בגלוי. הנציג הצבאי הבריטי במפקדת צבא המתנדבים הצהיר לא אחת ולא שתים במסיבות שערכו לו השלטונות הצבאיים, כי הפרעות ביהודים יביאו לידי כך שהצבא הלבן „יאבד את אהדתה של אירופה"[20].

בהתאם לכך הוציאו השלטונות ה„לבנים" פקודות וכרוזים נגד הפורעים והפרעות. בערים גדולות, וביחוד בקיוב — נעצרו פורעים ואף הוצאו להורג[21] אין ספק שבכמה מקרים היתה לפעולות אלה השפעה מרסנת.

אולם כל המאמצים הללו נידונו מראש לכשלון בגלל סיבה יסודית אחת. והיא — האנטישמיות שבה היה ספוג הצבא הלבן בכל דרגותיו. צבא זה כלל למעשה בשורותיו את רוסיה הישנה, רוסיה של השוט ושל השעבוד. לא היתה בפיו כל מילה חדשה לעם הרוסי, ובתשובה לתעמולה המהפכנית ולחששותיהם של המוני העם הרוסי ושאר עממי רוסיה לגזל זכויותיהם שנרכשו במהפכה, יכול היה להשיב רק באותו נשף ישן ובדוק, שבו השתמשו הצארים בשנות התמוטטה משטרם, באנטישמיות, בהסתה נגד יהודים, והסתה זו התנהלה במלוא הקצב הן על ידי גופים רשמיים (כמו ה„אוסוואג" — מחלקת התעמולה של הצבא) והן על־ידי גופים ציבוריים (הכנסיה היונית־אורתודוכסית, ארגונים מפלגתיים ימניים, עתונות ימנית, כרוזים) כל אלה הציפו את האזור הכבוש על ידי הצבא הלבן בים של תעמולה שעיקרה היתה — הקומוניסטים הם יהודים, והיהודים כולם קומוניסטים. היא מצאה ביטוי בסיסמה המרכזית של צבא זה: „הכה ביהודים והצל את רוסיה"[22].

רוח אנטישמית זאת שמה לאל כל פקודה וכל איום בעונש. החיילים היו מזלזלים בגלוי בפקודות כאלה לאחר שראו את מפקדיהם עוסקים בגלוי בשוד וברצח ומתעללים ביהודים. אחד הצעדים הראשונים בהם נקט הצבא הלבן עם ראשית התקפתו הגדילה לעבר מוסקבה, היה הרחקתם של חיילים וקצינים יהודים משורותיו. (הקצינים היהודים בצבא הרוסי היו תופעה חדשה שראשיתה בשנת המהפכה 1917). הרחקה זו לא נעשתה באורח רשמי, אולם בוצעה למעשה באורח קפדני, כאשר פנו נציגים יהודים בתלונה לפיקוד העליון, היתה תשובתו, כי אין הוא יכול לאלץ את סגל המפקדים שלו לקבל אנשים שאינם רצויים לו.

לכך נוספה גם רוח ההפקרות שפשטה בצבא ה„גואל". דניקין עצמו בשיחתו

---

20) מלים אלה הזורות בנאומיו בחרקוב ובקיוב בנובמבר 1919. ראה ספרו הנ"ל של י. שכטמן, עמ' 292—293.

21) י. שכטמן מונה שורות של מקרים בהם הובאו לדין קצינים שפרעו ביהודים והוצאו להורג. ידיעות אלה נשאבו בעיקר מהעתון „קיובליאנין" בחדש אוקטובר—נובמבר 1919. ר' ספרו הנ"ל של י. שכטמן, עמ' 198.

22) בקשר עם זאת ראוי להזכיר את עדותו של מ. מוקדוני (בקובץ „אין די תקופה פון רעוואלוציע, עמ' 128): „מפקד גדוד רוסי אמר לי פעם בשעת שיחה: הרי זו קללת אלוהים. אצלנו, הלבנים, יבש המוח, אין לנו כל רעיונות. האנטישמיות היא קללה עבורנו, פגע רע, שאין אנו יכולים להחלץ ממנו. רק ניקח את העם בידינו קיפצת ממנו המלה ,ז'יד'. מתחילים אנו לדבר, מגמגמים אנו עד שנגיע למלה ,ז'יד', ואז מתחיל הדיבור. ירושה מרה השאיר לנו המשטר הצארי — רעיון אחד ומלים אחדות בו: ז'יד, ז'יד וסוב פעם ז'יד".

עם נציגי הקהילות היהודיות בדרום רוסיה[23]) העיד על חייליו: „אין אלה מתנדבים המתגייסים לצבא מתוך רעיון, שהייתי יכול לערוב עבור כל אחד ואחד מהם. הרי זה אספסוף"[24]). במכתב לדניקין כתב הגנרל וראנגל: „צבא המתונך על הפקרות, שוד ושכרות, שמפקדיו, ברובמה שהם מציבים בפניו — מביאים להתפרקותו המוסרית — צבא כזה לא יוכל לכונן את רוסיה"[25]).

בדצמבר 1919 החלה מנוסתו של הצבא הלבן דרומה. שהיתה מלווה פרעות־נקם אכזריות ביהודים. החיילים ה„לבנים", שידעו כי שוב לא יראו את רוסיה, היו הורגים כל יהודי שנקרה על דרכם. הרכוש היהודי נשדד עד תומו, הבתים הועלו באש — ולולא הצבא האדום שדלק בעקבותיהם לא היו פראי־אדם אלה משאירים זכר ליהודים בדרך נסיגתם.

כלעג לרש מצלצלת פקודתו של המפקד הראשי דניקין שפורסמה בסוף ינואר 1920, שבה כתב בין השאר: „הנני תובע לנקוט באמצעים אכזריים, כולל גזר דין של מוות, לגבי כל העוסקים בשוד ובאונס, ולגבי כל המתרשלים במניעת מעשים אלה, בלי שים לב לדרגתם הגבוהה"[26]). יחידות המאסף של הצבא הבורח לא שמו לב לפקודה זו והמשיכו בטבח היהודים תוך מנוסתם המבוהלת.

ראוי לציין כי לאחר שהתרכזו שרידי „הצבא הלבן" בקרים (בשנת 1920) והפיקוד עבר לגנרל וראנגל, לא התחוללו באזור הקטן שנשאר ברשותם מעשי פרעות. לכך היו שתי סיבות: א) הגנרל וראנגל למד לקח והבין כי לא היכון משמעת בצבא אם לא יפסקו בקרבו מעשי השוד והרצח. הוא נקט באמצעים חריפים. כולל תליה שיטתית של קצינים וחיילים שנתפסו במעשים כאלה ברחובות הערים; ב) שרידי הממשלה והצבא בקרים היו חלושים עוד יותר ונתונים לפיקוחם של נציגי מעצמות המערב, ולא יכלו להרשות לעצמם „יד חפשית".

(ד)

על הפרעות שערכו הגייסות האוקראינים השונים, הסדירים והבלתי־סדירים (הכנופיות) נכתב הרבה[27]). כאן בולטת במיוחד הסתירה בין הצהרות הממשלה לבין מעשי חייליה. הממשלה והמפקדה הצבאית מלאה אנשים המשתייכים למפלגות סוציאליסטיות למיניהם. המקיימים יחסים הדוקים עם מפלגות יהודיות סוציאליסטיות, הנותנים ליהודים זכויות לאומיות ביד רחבה, עד כדי הקמתו של מיניסטריון יהודי. כן ברור הדבר שלא רק מבחינה אידיאולוגית אלא אף מבחינת החשבון המדיני הקר והשקול — לא יכלו להיות מעוניינים בפרעות ביהודים. לא

---

23) הפגישה התקיימה ב־8 באוגוסט 1919 בכאנאנרוג. מצד היהודים נוכחו כה נציגי הקהילות יקטרינוסלאב (מ. ברוק), תאדקוב (ד"ר י. ל. וילנסקי) רוסטוב ומאנאנרוג.

24) הדברים נאמרו בפגישה הנ"ל. ר' י. שכטמן עמ' 280. על פגישותיהם של נציגי הקהילות עם דניקין, מאי־מאייבסקי, קוטיופוב, ברינג וחבר ממשלת דניקין הקדם פר' גרונסקי מספר כוכרונותיו ד"ר י. ל. וילנסקי („פרקים מחיי הצבוריים", ירושלים תשכ"ח. עמ' 185—200).

25) לפי י. שכטמן, עמ' 172. 26) שם, עמ' 307.

27) ביחוד בספר The Pogroms in the Ukraine שנכתב ע"י י. שכטמן ויצא (בצילום שמו) ע"י „ועד המשלחות היהודיות" בלונדון 1927 (וכן כמהדורה צרפתית — פריס 1927) ובספריו של א. צ'ריקובר „אנטיסעמיטיזם און פאגראמען אין אוקראינע 1917—1918 ברלין 1923. (ישנה גם מהדורה רוסית). כן תורגם הספר לעברית, ויצא לאור בקובץ כתבי צ'ריקובר „יהודים בעתות מהפכה" ת"א 1957, עמ' 421—557) ו„די אוקראינער פאגראמען אין יאר 1919". (ניו־יורק 1965. הספר לא נשלם ומניע רק עד מאי 1919).

חסרים בפרשה האוקראינית — הכרזות, כרוזים והבטחות להילחם בפרעות ולהביא על ענשם את הפורעים, ידוע גם על יחידות צבא שגויסו מבין האוקראינים בגליציה המזרחית. שבכל מקום בו חנו הגנו על היהודים, הוציאו להורג חיילים שהתפרעו והשליטו סדר במקום[28].

ומאידך — קשורים החל מראשית 1919 פוגרומים רבים בשמו של ראש הדירקטוריה ומפקד הצבא האוקראיני — סימון פטליורה. פרעות אלה מהם שנעשו במישרים על ידי יחידות צבא אוקראיניות ומהם על־ידי כנופיות איכרים שהיו קשורות בממשלה של פטליורה. ברשימתו של נ. גרגל מוצאים אנו 800 מקרי פרעות הקשורים בצבא האוקראיני ובכנופיות האוקראיניות, שהם כ־⅔ מכל הפוגרומים שהתחוללו או על אדמת אוקראינה.

אולם סתירה זו התבאר לנו על נקלה אם נזכור את הרקע עליו התהוללו הפרעות. מראשית הקמתה של הריפובליקה האוקראינית לאחר מפלת ממשלת הבובות של ההטמן, עם נסיגת הגרמנים מאוקראינה בסוף 1918, היתה ממשלתה שרויה למעשה במצב מלחמה תמידי. בצפון־מזרח אוקראינה הוקמה ממשלה אוקראינית־סובייטית, שמגמתה היתה לספח את אוקראינה לרוסיה כקהיליה אוטונומית. בממשלה זו תמכו אוקראינים רבים. גדודים אוקראינים היו עוברים לצדם של הסובייטים, ובעורף החזית האוקראינית, שנסוגה בלי הפסק מערבה, פרצו מפעם לפעם מרידות של איכרים ופיעלים בהנהגתם של קומוניסטים מקומיים. את חמתו על מפלותיו ועל בגידתם של בני עמו שפך הצבא האוקראיני על היהודים.

בראשית 1919 מתחילה שורה של פוגרומים צבאיים. שמבציעיהם הם יחידות צבא סדירות. פוגרומים אלה מגיעים לשיאם בטבח בפרוסקורוב.

האחראים לפוגרומים אלה ולאחרים שבאו בעקבותיהם לא באו על עונשם. הוסיפו לבהן בתפקידיהם והתפארו בגלוי במעשיהם. פטליורה עצמו אמר למשלחת של נציגי הקהילות היהודיות שבאה להתאונן בפניו על מעשי חייליו ומפקדיו: „אל תעוררו ריב ביני לבין חיילי"[29]. חברו לשלטון של פטליורה, ו. וויניצ'נקו כתב בזכרונותיו: „אין זה סוד עתה, כי האנשים (אנשי הצבא) הובלו לפרעות על הרוב על־ידי מפקדיהם. ידוע הדבר כי איש מבין הפושעים הללו לא הוצא להורג, אף לא נענש בדרך אחרת, על ידי שלטונות הצבא"[30].

נשאלת השאלה מה אחריותה של ממשלת פטליורה לפרעות שביצעו היחידות הבלתי־סדירות, הכנופיות („באנדות"), שפעלו בעורף החזית הסובייטית. הקשרים ביניהם לבין פטליורה ברורים, ספק הוא אם היתה לו שליטה או השפעה כל שהיא על מעשיהם. אבל די היה בדוגמא שהראה בכך שעבר בשתיקה ולא ענש את קציניו האחראים לטבח בברדיצ'ב, בז'יטומיר ובפרוסקורוב — כדי לעודד אנשים אלה, שרובם ככולם היו פושעים ורוצחים מלידה, שיתעללו בלי כל הגבלה באוכלוסיה היהודית. אופיני ליחסים בין השלטון לבין הכנופיות הוא מעשה פוגרבישצ'ה, בעיירה זו התקיימה אגודת מגן חזקה שהדפה את התקפותיהם של

---

28) פרשת הגרודים האוקראינים־הגליציאים לא נחקרה עדיין. לפי השמועה היו ביניהם חיילים ואפילו קציני יהודים.

29) „די אירישע אוטאָנאָמיע און דער נאציאָנאלער סעקרעטאריאט אין אוקראינע". קיצור 1920, עמ' 110.

30) לפי ספרו הנ"ל של י. טבטמן Pogroms וכו', עמ' 57.

כנופיות השודדים. בקיץ 1919 פתחו צבאות פטליורה בהתקפה לעבר קיוב. מפקד הצבא הפטליוראי שהגיע לפוגרכישצ'ה פקד על אנשי ההגנה העצמית למסור לו את נשקם. בהכריזו כי מעתה מוטלת עליו האחריות לשלום העיירה. כעבור ימים מספר נכנסו לעיירה אנשיו של הבאנדיט הנודע זיליוני, הם התפזרו בכל פינות העיירה. השתלטו עליה והחלו בטבח שיטתי. „הם לא שדדו ולא לקחו כסף או דברי ערך. הם פעלו כמבצעי טקס דתי. עברו מבית לבית ושחטו את יושביו בלי לחוס על איש" [31]. כארבע מאות איש נהרגו בטבח זה. מחנות איכרים שהלבו אחריהם השלימו את המלאכה, שדדו והרסו את הבתים בהם התגוללו הנרצחים. כמה ימים אחרי הפוגרום בא קומיסאר פטלוראי לחקור את נסיבות הפוגרום. על תוצאות חקירתו תעיד העובדה שכעבור חודש ימים בא זיליוני ל„בירתו" הזמנית של פטליורה. קאמניץ־פודולסק והתקבל בה כגיבור לאומי. השתונים קראו לו „להם צו לשחרור מולדתו". וכתבו כי, „עם שיש לו גיבורים כאלה אינו חייב לפחד לא מן הריאקציה השחורה ואף לא מזו האדומה" [32].

(ה)

משלושת הצבאות הגדולים שמלאו תפקיד גורלי בתולדות הפרעות ביהודים באוקראינה בשנות 1919—1920 עובר אני לפרשה מצומצמת יותר, אבל יש בה. בפרשה זו, ענין מה דווקא מבחינת הבעיה הנדונה במאמרי זה. המובר הוא בצבאו של „אבא מאכנו" („באסקו מאכנו"), מפקד בנופיות האיכרים המתמרדות באוקראינה המזרחית.

נסטור מאכנו (1889—1935) [33] נמנה על הדמויות הבולטות במלחמת האזרחים באוקראינה. הוא נולד במשפחת איכרים עניה בכפר האוקראיני הגדול גוליי־פוליה (פלך ייקאטרינוסלאב). בשנות המהפכה הרוסית הראשונה השתתף מאכנו בפעולות טירור מקומיות של מפלגת האנרכיסטים־הקומוניסטים באזור [34]. ב־1908 נפל מאכנו בידי הכולשת ונידון למות על רצח קצין משטרה. עקב גילו הצעיר הומתק דינו לעבודת פרך עולמית. הוא ישב בבית־הסהר „בוטירקי" במוסקבה. כאן ניתנה לו ההזדמנות להרחיב את השכלתו הפוליטית. מורו ומדריכו בבית־הסוהר היה האנרכיסט פטר ארשינוב, מפועלי המתכת בייקאטרינוסלאב.

באביב 1917, עם המהפכה, שוחרר מאכנו וחזר לכפרו ומיד עמד בראש תנועת האיכרים שתבעה את החרמת אדמתם של בעלי האחוזות בסביבה. בתקופת השלטון הגרמני־אוסטרי באוקראינה הקים מאכנו כנופיה מזוינת של איכרים שהתקיפה בעלי־אחוזות, שניסו לחזור לאחוזותיהם בחסות הצבא הכובש. תרגה

---

31) דו"ח על פרעות פוגרכישצ'ה, שם, עמ' 233.

32) שם, עמ' 118.

33) המקורות הראשיים לתולדות מאכנו ותנועתו בשנות 1917—1921 הם:
П. Аршинов, История Махновского Движения, Берлин, 1923
М. Кубанин, Махновщина, Ленинград, (1927)
Н. Махно, Махновщина и ее вчерашние союзники — большевики, Париж 1928 (תשובת מאכנו לספרו של קובאנין) 1928.
Voline, La Révolution inconnue, Paris 1947, pp. 507—690. זכרונותיו של מאכנו (3 כרכים פאריס 1925, 1936, 1937) אינם מגיעים אלא עד סוף שנת 1918. ארבעת הספרים הראשונים ייזכרו להלן בהערות לפי שמות המשפחה של מחבריהם בלבד.

34) בשנות 1905—1907 היתה ייקאטרינוסלאב אחד משלושת מרכזי האנרכיזם ברוסיה (השנים האחרים — ביאליסטוק ואודיסה, ר' קובאנין, עמ' 192).

אותם ואת שומריהם. עם מפלת הגרמנים ונסיגתם מאוקראינה בסוף 1918 השתלט מאכנו על אזור נרחב במזרח אוקראינה ובשיתוף פעולה עם כוחות מקומיים קומוניסטיים כבש בסוף דצמבר את עיר־הפלך ייקאטרינוסלאב והחזיק בה ימים ספורים[35]. אולם נאלץ לסגת ממנה בפני צבאות פטליורה והסתפק בשליטתו באזור הכפרי הנרחב מדרום וממזרח לעיר. בכל אזור שלטונו קמו „סובייטים" של איכרים והוכרז על ביטולו של כל שלטון מרכזי. הוקמו גם כמה „קומונות" (ישובים שיתופיים) בנוסח אנרחיסטי.

בעיקרה היתה תנועת מאכנו תנועה סטיכית של איכרים, שקמו להגן על השגיהם במהפכה, הן בפני נסיונותיו של „הצבא הלבן", שהתרכז באזור רוסטוב הסמיך, על מנת להחזיר על כנו את המשטר הישן ואת האדמות — לבעלי האחוזות, והן בפני הקומוניסטים, שניסו להשתלט על אדמת האצילים ולהפכה לרכוש המדינה וחייבו את האכרים למסור מכסות־תבואה גדולות לשלטונות במחירים נומינלים.

השפעתם של האנרחיסטים על התנועה היתה מוגבלת והשתנתה מזמן לזמן. השפעה איתית על מאכנו היתה לאנרחיסט ארשינוב, שהגיע לגוליי־פוליה באפריל 1919. באוגוסט 1919 באו למחנהו של מאכנו אנרחיסטים נוספים, בהם שנים מדברי התנועה, וולין (אייכנבוים)[36], ויוסף גוטמאן. וולין מונה ליוסב־ראש „הועד המהפכני־צבאי" והיטל עליו לבסס את התנועה מבחינה תיאורטית. ארשינוב היה ראש מחלקת התרבות וההסברה. אינטליגנטים אלה ערכו את עתון התנועה „פוט ק׳סבובודיי" („הדרך לחרות") ופרסמו עלונים וכרוזים כוונים לאיכרים ולחיילים.

על השפעת האנרחיסטים בחוגו של מאכנו תעיד העובדה דלקמן. בראשית 1919 תבע מאכנו להכריז על גיוס כללי של האיכרים על מנת להגדיל את צבאו, שעמד בחזית קשה נגד הצבאות ה„לבנים". האנרחיסטים התנגדו לכך, בטענה, כי גיוס חובה סותר את עקרונות התנועה. קובאנין, החוקר הקומוניסטי של תנועת מאכנו, שוען כי החלטה זו הכשילה את התנדבותם של האיכרים לצבאות מאכנו. „הכרזת הגיוס — אומר הוא — היתה מסירה מעל האיכר את האשמה שהוא נלחם כמתנדב ב„לבנים". במקרה של כשלונו של גדוד אנשי מאכנו ונסיגתו, עלולים היו משפחות האכרים לסבול פחות מנקמת ה„לבנים" — — מאכנו הביא בחשבון את הפסיכולוגיה של האיכרים: האנרחיסטים האינטלגנטים, בשם „הקרון המקודש — הימנעות מכפיה", עזרו למעשה ל„לבנים"[37]. לגבי נושא עבודתנו חשוב לנו לציין את השפעתם הממשית של האנרחיסטים בחוגו של מאכנו.

רק בסוף 1920, בעת שקיעת תנועת מאכנו, הסתייג ממנו חלק כהאנרחיסטים[38]) אולם חלק אחר, ובראשו ארשינוב וולין, המשיך להתמך בתנועה.

---

35) ראה תאור כיבוש ייקאטרינוסלאב ב־29—31 לדצמבר 1918 בעתון הסוציאל־דימוקראטי „נאש גולוס" (לפי קובאנין, עמ׳ 41—43). הכותב מספר כי עם כיבוש העיר „פרסם מאכנו מודעה בחתימתו בקשר עם מעשי הכוד והביזה ההמוניים שהחלו בעיר" (שם, עמ׳ 43).

36) וולין — כינויו של וסיוולוד מיכאילוביץ אייכנבוים (1882—1945) נולד בכפר כפלך וורוניז׳. הוריו היו רופאים. הוא אחיו של המבקר הספרותי והפיזיק־ניסט בוריס אייכנבוים (1886—1959). יש לציין שהוא מצאצאיו של הסופר העברי יעקב אייכנבוים (1796—1861).

37) קובאנין, עמ׳ 45.

38) ר׳ החלטות הועידה השלישית של „התאחדות האגודות האנרחיסטיות באוקראינה" בנובמבר 1920. לפי קובאנין, עמ׳ 210—211.

צבא מאכנו היה מורכב רובו ככולו מאיכרים מתנדבים, שרובם שרתו בצבא הצאר ונלחמו בחזיתות מלחמת העולם הראשונה. הצבא כלל חיל פרשים משובח, וחיל רגלים שהיה מוסע במרכבות קלות, שמקלע מורכב עליהן („טאצ'אנקה"). היה זה צבא קל תנועה (לפי מושגי הימים ההם), שכוחו באומץ־רוחם של מפקדיו, באמונם של החיילים במנהיגיהם, בשרשיהם באזור מושבם ובהכרתם האינטימית את סביבתם.

היחסים בין השלטונות הקומוניסטיים לבין אנשי־מאכנו היו תלויים במצב הצבאי באזור. הקומוניסטים לא השלימו עקרונית אף פעם עם קיומן של יחידות צבא, שלא היו כפופות כליל מכחינה צבאית ופוליטית למרותם. אנשי מאכנו לא השלימו עם המשטר הצנטרליסטי־הדיקטטורי שהנהיגו הסובייטים, ולא עם הבולשת המרינית הסובייטית (הצ'ק"א) ותכסיסיה. אולם האויב המשותף — הצבא הלבן — כפה עליהם מפעם לפעם ברית־צבאית.

שלוש פעמים מילאו מאכנו ואנשיו תפקיד מכריע בתולדות המהפכה ומלחמת האזרחים באוקראינה. בפעם הראשונה — במאי—יוני 1919, כאשר התמרד האטמן גריגורייב, לאחר שכבש למען השלטון הסובייטי, את ניקולאייב, אודיסה וסביבתם, והכריז מלחמה על הקומוניסטים. ביוני היה מצבו של מאכנו בכל רע. ה„צבא הלבן" תוך התקדמותו צפונה דחק אותו מאזור פעולתו, והבריחו לסגת אל עברו המערבי של הדניפר. גריגורייב פנה למאכנו לעשות עמו יד אחת נגד הצבא האדום. ב־27 ביוני 1919 נערכה פגישה בין השנים בכפר סנטובו. גריגורייב הציע לכרות ברית עם צבא דניקין המנצח. הצעה זו היתה בעוכריו. הוא נהרג בו במקום בפקדת מאכנו ומרבית אנשיו מוזגו בצבאותיו של מאכנו. בפעולתו זו הוכיח מאכנו כי שיקולי מהפכת האיכרים קודמים אצלו לגבי כל שיקולים אחרים.

בפעם השניה מילאו אנשי מאכנו תפקיד חשוב באוקטובר 1919, כאשר התקדם „הצבא הלבן" במסע ניצחון למוסקבה, אף הגיע לאוריול. אנשי מאכנו פרצו בעורף קווי האויב באוקראינה ונתקוהו ממקורות אספקתו. בסוף אוקטובר 1919 הגיע מאכנו לשיא פעולתו בהשתלטו לתקופה של ששה שבועות על ייקאטרי־נוסלאב. צבאו מנה אז כ־50.000 לוחמים. ואפילו ההיסטוריון הקומוניסטי קובאנין חייב להודות כי „כל האיכרים ראו בו (במאכנו) את משחררם מעול ה„לבנים" והעריצוהו"[39].

עם כיבוש ייקאטרינוסלאב פרסם „הועד המהפכני־צבאי" של מאכנו כרוז שבו נאמרו „כל מעשי רצח, בל מעשי שוד. כל מעשה אלימות. כל חיפוש מפוקפק". „בעית התנהגותנו במקומות הכבושים — נאמר באותו כרוז — היא בעית החיים והמוות של הנועתנו"[40]. בעדות אחת מסופר כי בעת שלטונם של אנשי מאכנו בייקאטרינוסלאב „לא היה שוד כללי, כמו בעת שלטון ה„מתנדבים" (אנשי דניקין). רושם עז עשה על התושבים מעשי דין שביצע מאכנו במו ידיו בכמה שודדים שנתפסו בשוק. הוא הרג אותם בו במקום ביריות אקדח"[41].

תמונה אחרת מוסר בעדותו אחד מפליטי ייקאטרינוסלאב, שהגיע לאודיסה. הוא מספר על כך שאנשיו של מאכנו היו „שודדים וחומסים את כל התושבים בלי

39) קובאנין, עמ' 207.
40) לפי קובאנין, עמ' 89.
41) נוסמן (כנראה יהודי), תחת שלטון האנרחיסטים, Русское Прошлое 1924 גל' 5.עמ' 63. לפי קובאנין עמ' 186.

הבדל מעמד, דת ומין. — — התנועות והמחסנים התרוקנו. המכנאים הוציאו מהם את כל הסחורות שנמצאו בתוכם. — — בעת הראשונה עסקו רק בבזה, אך לא רצחו נפשות. אך בשלושה השבועות האחרונים החלו הורגים את הקרבנות שנפלו בידיהם" (יא). לפי מקור זה נהרגו בתקופת שלטונם של ה„מכנאים" בעיר כ־400 איש. התמונה היא של „אנרחיה" במובן הגרוע ביותר של מלה זו. ראוי רק להדגיש, כי „אנרחיה" זו מכוונת ל„כל התושבים בלי הבדל — — דת".

בפעם השלישית נזקקו הקומוניסטים לעזרתו של מאכנו בעת המאבק האחרון ביניהם לבין ה„לבנים" בסוף 1920. ביוני 1920 פרץ הגנראל ורַאנגל בראש צבאו מקרים לאוקראינה ונחל כמה נצחונות רבי רושם [42]). באוקטובר 1920 נאלצו ראשי הצבא האדום לכרות ברית עם מאכנו, ואנשיו לקחו חלק בקרבות הקשים שהביאו לנסיגתו של וראנגל לקרים. בעת שהצבא האדום החקיף את עמדותיהם החזקות של ה„לבנים" במצר־הארץ של פרקופ, עברו אנשי מאכנו את ביצות סיבאש תחת אש האויב העזה ותקפוהו מן העורף. צבאות וראנגל נאלצו לסגת, ופרקופ נפלה (9 בנובמבר 1920). יש לשער כי אותו תאור נפלא של מעבר סיבאש, על ידי המשורר הסובייטי ניקולאי טיכונוב, בשירתו „פרקופ" („והמתים לפני שהם נופלים, צועדים עוד צעד קדימה") [43]) מתאר את גבורתם של אנשי מאכנו.

מיד לאחר הנצחון על וראנגל פתח הצבא האדום בהשמדה שיטתית של אנשי מאכנו. מאכנו הצליח להתחמק עם קומץ אנשיו, ותדשים רבים נדד באוקראינה ובדרום רוסיה. „ב־1921 — כותב קובאנין — שרצה כל אוקראינה בגדודים פרטיזנים של אנשי מאכנו, אשר היו מתחברים לעתים לכוח צבאי אחד, ולעתים היו מתפוררים ומתפשטים בכל הארץ, ובקבָרם את נשקם באדמה, הפכו ל„אזרחים שלווים" " [44]). ב־28 באוגוסט 1921 עבר מאכנו עם שארית אנשיו את הנהר דניסטר והפך לגולה פוליטי הנודד מארץ לארץ [45]).

מאכנו לא היה שונה בהלך רוחו ואפיו משאר גיבורי המהפכה שקמו מנבכי העם הרוסי בשנות המבוכה ההן. ממקור זה יצאו גיבורי הצבא האדום בודיוני, שצ'ורס ואחרים — שרק במקרה לא הלכו בדרכו של מאכנו. בשביל לעמוד על תסרונותיו אין אנו חייבים לפנות אל מה שכתבו אויביו ומשמיציו. די לנו בעדות מכבדו ומעריצו וולין. וולין נאלץ להודות כי מאכנו היה שטוף בשיכרות. „בהשפעת האלכוהול — כיתב הוא — היה (מאכנו) נעשה מרושע, משולהב, בלתי־צודק, בלתי ניתן לשכנוע, תוקפני — — בתקופות מסוימות הפך מצב זה כמעט... למצבו הנורמלי" [46]). השכרות גררה אחריה רדיפה אחר נשים, „שהגיעה עד כדי

41א) כתבה בעתון „ברקאי" 1920. הכתבה במלואה — להלן, עמ' 88.

42) ראוי לציין כי וראנגל שלח מכתב למפקד של מאכנו ביולי 1920 ובו הציע לו ברית משותפת נגד הצבא האדום. מאכנו פקד להוציא להורג בסומבי את השליח. ארשינוב. עמ' 168—169.

43) И. Тихонов, Перекоп, Стихи и Проза, Москва 1947, стр. 89

44) קובאנין, עמ' 169.

45) על חייו של מאכנו מחוץ לגבולות רוסיה, ראה וולין, עמ' 669. הקומוניסט היהודי פ. מינץ כותב בזכרונותיו, בקשר עם מאסרו בורשה בקיץ 1922: „נמצא אז בבית הסוהר האנרחיסט הרוסי הידוע מאכנו עם אשתו. היה זה ארם בעל הכרה (א אידעאישער מענטש) שעורר אליו יחס של כבוד מצד כולם". („די נעשיכטע פון א מאלשער אילוויע", בתענאס־אייריעס 1954, עמ' 95).

46) וולין, עמ' 682. על השכרות בקרב מאכנו ומקורביו, ביחוד בשנת 1920, ראה קובאנין, עמ' 184—185.

עריכת אורגיות, שבהן נאלצו נשים מסוימות להשתתף"[47]. „בהשפעת היי"ש היה מאכנו נעשה לבלתי־אחראי למעשיו". וולין טוען כי מבין מקורביו של מאכנו קמה „כת צבאית" ש„הרשתה לעצמה לקבל לפעמים החלטות ולפעול בלי לקחת בחשבון את דעתה של המועצה והמוסדות האחרים". להאור זה תואמת הצהרתה של „מועצת האגודות האנרכיסטיות" בסוף 1920, שציינה כי „באשקו מאכנו, שיש לו תכונות רבות החשובות למהפכן, שייך, לרוע המזל, לסיג אנשים, אשר אינם יכולים תמיד להכניע את הקפריזות האישיות שלהם לצרכי הענין"[48].

(ו)

הענין בפרשת מאכנו התעורר אצלי בדרך מקרה. בן אוקראינה אני וסיפורי הפרעות ליוו אותי מילדותי. מאז ומתמיד היה שמו של מאכנו נישא עם שאר שמות המרצחים הגדולים פטליורה, דניקין, גריגורייב ואחרים. כשגדלתי והתעניתי בתולדות הפרעות מצאתי לפעמים את שמו של מאכנו נזכר ומצויין כפורע בובהק. בדו"ח של פעולות „המזכירות הלאומית" של יהודי אוקראינה", שהופיע בעצם ימי הפרעות, נאמר: „מקום מיוחד תופסים מעשיהן של כנופיות מאכנו אשר ביצעו חורבן מלא באיזור ייקאטרינוסלאב־פאבלוגראד. ה„באשקו" מאכנו התקומם נגד הדירקטוריה והתאחד עם הצבא הבולשביסטי שהרים נס מרד נגד הדירקטוריה. אולם בעשית פרעות, לא היה שונה מצבאותיו של פטליורה"[49].

בכרך השלישי של המאסף ההיסטורי „רשומות". המוקדש לפרעות בשנות 1919—1920 כותב העורך א. דרוינוב על „מאכנו הידוע" ועל „אכזריותו הנוראה של האדם החיה הזה וצבאותיו שיכורי הדם"[50]. אמנם בכל הקובץ הגדול לא באה שום עדות להעיד על פרעות שנערכו על ידי צבאות מאכנו ביהודים, ושמו נזכר בספר רק פעמים דרך אגב[51].

אין צורך לומר שבספרות ההיסטורית הקומוניסטית צויין מאכנו כפורע ביהודים. אולם במחקרו הרציני יחסית של קובאנין, מדה המחבר כי „לגבי היהודים בשנות 1918 ו־1919 לא היה צבאו של מאכנו בכללותו והעומדים בראשו נגועים באנטישמיות"[52]. הוא טוען כי רק בשנת 1920 התפשטה אנטישמיות בקרב יחידותיו של מאכנו הנרדפות על־ידי הצבא האדום.

---

47) שם, שם.

48) לפי קובאנין, עמ' 211.

49) „די אידיסע אוטאנאמיע און דער נאציאנאלער סעקרעטאריאט פון אוקראינע" קיעוו 1920 (בין עורכי הספר מ. גרוסמן, ו. לאצקי, א. צירקיבר וי. שבטמן), עמ' 154—155. מאכנו נזכר בו בקשר לפרעות ביהודים בייקטרינוסלאב (עמ' 161), בפבלוגרד (162) וזולוטונושה (סוף אפריל 1919, 20 יהודים הרוגים, עמ' 180).

50) „רשומות", כרך ג' (כרלין תרפ"ג), עמ' 472 (הערה). אגב שטרנה נירנברג, מהמושבה „שרה־מנוחה הקטנה" (פלך חרסון, רחוק מאיזור פעולתו של מאכנו) מספרת בזכרונותיה: „בזמנים ההם היה השם „מאכנו" בלבד מקפיא את הדם" (בקובץ „חקלאים יהודים מערכות הסיה", ת"א 1965, ע' 200). וכן כותב יהודה יבזורי משדה־בניהה (חרסון) על „כוחות מאכנו העקובים מדם יהודים" (שם, עמ' 318).

51) בקשר לפרשת אנודת־המגן בבוהוסלאב בחוב ב„רשומות": „אפילו מאכנו הידוע התירא להיכנס לעיירתנו, כי נפל פחד האנודה גם עליו" עמ' 156). ובמקום אחר, בידיעה על טלנה (פלך קיוב) נאמר: „ב־ה' באלול פרץ לעירנו „אורה" הדש שרק את שמו ההולך לפניו שמענו עד עתה — מאכנו. — — הם הפציקו לסדוד את בית החרושת לסוכר, לקחו גם סוסים הרבה בעיר — וברחו". (עמ' 320).

52) קובאנין, עמ' 163.

מעניין כי גם בחוגים יהודיים־אנרכיסטיים לא היה שמו של מאכנו מקובל ביותר. האנרכיסט היהודי הותיק ש. י. יעובסקי, הזכיר את שמו זמן קצר לאחר שנהרג פטליורה בפאריס, וכתב בעתונם של האנרכיסטים היהודים באמריקה „פרייע ארבייטער שטימע": „לא מעט דם נשפך על ידי כנופיות בהנהגתו של מאכנו הידוע לשמצה"[53]. מאכנו מיהר להגיב לדבריו אלה של יעובסקי במכתב חריף, שבו פנה אליו ובקש ממנו שיציין „מקומות ותאריכים, בהם נשפך דם יהודי" באזור שלטונו באוקראינה.

לאחר השואה החלו יהודים להנציח את צריהם ואת עיירותיהם. בספרות זו, שש בה לא מעט דברים טובים, מצויים גם תלי תלים של גוזמאות ואי־דיוקים. כך בתוב בספר הזכרון החשוב „חקלאים יהודים בערבות רוסיה": „המושבות בפלך ייקאטרינוסלאב נמצאו במרכז פעולותיו של ראש כנופיות האנרכיסטים באטקו מאכנו. במעט כל מושבות ייקאטרינוסלאב סבלו מהתנפלויות. כל בני המושבות טרויוליובוקה וניצאיבקה — אשר מנו 1000 נפש — נרצחו. הרכוש נשדד כליל ומאז לא דרכה שוב רגל יהודית במושבות אלו"[54]. דבר אחר ברור — אילו באמת היו נערכים פוגרומים כאלה על־ידי אנשי מאכנו, לא היו החוקרים הסובייטים נמנעים מלספר עליהם ומלהוקיע את מאכנו. המקרה היחיד בו תולים חיקרים אלה את הגורל במאכנו — הוא הריגתם של 22 יהודים במושבה הקטנה גורקאיה. שעליה ידובר להלן.

מה היתה תשובתם של מאכנו ובני חוגו להאשמות אלה?

בספרי „תולדות תנועת מאכנו" (ברלין 1923), מקדיש אחד מעוזריו של ה„באטקו" פ. ארשינוב כעשרה עמודים להזמת ההאשמות שהוטחו כלפי מאכנו על יחסו ליהודים[55]. הוא מציין כי יהודים רבים שרתו בצבאות מאכנו כטוראים וכמפקדים. הוא מספר על יחידת תותחנים יהודית, שהושמדה כולה בקרב עם צבאות דניקין ביוני 1919; הוא כותב כי נציגי המושבות היהודיות במחוזות אלכסנדרובסק ומאריופול השתתפו בפעילות ב„מועצות האיכרים והפועלים" איזור שלטונו של מאכנו. כן מוסר הוא כי בפברואר 1919 הציע מאכנו למושבות היהודיות לארגן הגנה עצמית ומסר לכל מושבה כמות רובים ותחמושת.

ב־12 במאי 1919 פרצה כנופית איכרים למושבה היהודית גורקאיה (מחוז אלכסנדרובסק) והרגה בה כעשרים נפש. שבעה איכרים שלקחו חלק בטבח נאסרו והוצאו להורג[56]. כן מספרים ארשינוב ומאכנו, כי כאשר עבר מאכנו בתחנת רכבת וראה כרזה ועליה הכתובת „הכו ביהודים, הצילו את רוסיה. יחי באטקו

---

53) ש. יאנאווסקי, שווארצבארד און זיין טאָ. פרייע ארבייטער שטימע, מ־11.6.1926. תשובתו של מאכנו באה בעתון ב־23.7.1926.

54) „חקלאים יהודים בערבות רוסיה" (קיבץ), ת"א 1965, עמ' 129, בעדויות רבות בספר. המחבר ברובו את מושכות פלך חרסון (שלא נמצאו באזור בו שלט מאכנו) נזכרים מאכנו ואנשיו כאחראים להרס ופרעות במושבות (ר' עמ' 200, 315, 318, 383). כן תולים בעלי הזכרונות באנשי מאכנו את הטבח במושבה נובו־פילטאבקה, שבו נהרגו כ־132 איש. (שם, עמ' 261, 263).

55) ארשינוב, עמ' 203—213.

56) בתשובתו של מאכנו לקובאלין (ר' הערה 32) מספר הוא כי מספר הנאסרים היה 15, בהם הקומיסאר הנפתי. הם נידונו לשליחה אל החזית הדניקינית, אולם מאכנו תבע לדונם מחדש ושימש קטיגור במשפט זה. לפי דרישתו נידונו ראשי הפורעים ליריה. בעת שהועלו הנידונים למות על המכונית שהובילתם להוצאה להורג, נערכה אספת עם ובה נאם מאכנו והסביר את אחריותם ופשעיהם בפני קהל האיכרים (עמ' 25).

מאכנו", ציוה הבאטקו לברר מי תלה את הכרזה והאיש הוצא להורג. ארשינוב מביא במלואם שני כרוזים שפרסם מאכנו נגד הפרעות ביהודים, בהם הוא קורא „להשמיד בלי חמלה את האחראים לפרעות ביהודים" [57].

בהקדמה לספרו של ארשינוב כותב וולין: „כל הסיפורים על באנדיטיזם ועל אנטישמיות וכו' האופיניים כביכול לתנועת מאכנו, חייבים לרדת מעל הפרק עם הופעת ספר זה" [58].

אחת הפרשיות הדרמטיות בתולדות תנועת מאכנו — היא פרשת רצח האטמאן גריגורייב, שהזכרנוה לעיל. אנשי גריגורייב ערכו פרעות דמים אכזריות ביהודים בכל עיר ועיירה שנפלה בידיהם. לגבי הנושא שלנו יש לציין כי בכרוז שפרסם מאכנו כנגד גריגורייב זמן מה לפני הוצאתו להורג של זה האחרון, מגנה הוא אותו בין השאר על כך שפרסם „קריאה קודרת Мрачный зов לפרעות ביהודים" [59]. ולפי עדותו של ארשינוב האשים מאכנו את גריגורייב, לפני שהוציאו להורג, בארגון הפרעות האיומות במאי 1919 ביליסאווטגראד ובמקומות אחרים [60].

אולם כל החומר שהובא לעיל ערכו מוטל לכאורה בספק. שהרי עדויות נאלה, כרוזים והכרזות לטובת היהודים, ואף יהודים־סניגורים מוצאים אנו גם בפרשת פטליורה וגם בפרשת דניקין. עלינו לחפש דרכים נוספות על מנת לברר את הפרשה.

(ז)

מה היתה השקפתו של החשוב בין חוקרי הפרעות באוקראינה אליהו צ'ריקובר על מאכנו ויחסו ליהודים? ספרו של צ'ריקובר על פרעות אוקראינה לא נגמר. הספר מגיע עד מאי 1919 ומתאר את מאכנו מבחינה היסטורית כללית. את פרשת מאכנו והיהודים לא הספיק צ'ריקובר להעלות על הכתב. אבל במכתב שכתב צ'ריקובר למשורר א. ליסין ב־29 במארס 1935 נוגע הוא בפרשת מאכנו, ואלה דבריו:

„על רגל אחת אין לתת מענה לשאלה, שהוא אשם בשורה של פרעות אין לי ספק; בארכיון שלי יש די עדויות המוכיחות כי אנשיו היו באנדיטים במו כל האחרים. אם עשו פרעות ברשותו או על דעת עצמם קשה לדעת. כך או אחרת — הוא אחראי. אולם עלי להגיד, כי מספר הפרעות של אנשי מאכנו הוא קטן לאין ערוך מאלה שערכו אנשי פטליורה, דניקין, גריגורייב ואחרים. בכמה מקרים עוכס קשות את אנשיו על מקרים בודדים; פעמים רבות עברו הפרעות שערכו אנשיו בלי כל עונש. קשה מאד להגדיר את מאכנו. פעמים הוא מתנגדם של הבולשביקים ופעמים — בעל בריתם. הנה הרג את הרוצח גריגורייב והנה — הוא עצמו מרצח. איך אפשר לעמוד על טבעו? לגבי — די שהיהודי הפשוט באוקראינה ראה תמיד במאכנו פורע, והפחד ממאכנו היה גדול מאד בקרב היהודים" [61].

ממכתב זה למדים אנו כי צ'ריקובר היה שרוי במבוכה, ובסוף מכתבו בא למסקנה, המספיקה אולי לגבי משורר, אולם לא לגבי חוקר היסטורי. בידינו גם

---

57) ארשינוב, עמ' 210.
58) שם, עמ' 19.
59) שם, עמ' 113. כן ר' להלן, נספח בעמ' 43.
60) שם, עמ' 133.
61) א. משעריקאווער, „די אוקראינער פאגראמען אין יאר 1919", עמ' 348.

עדות אחרת לגבי יחסו של צ'ריקובר לבעיות מאכנו, וזהי, אמנם, עדות של „נוגע בדבר", המעיד הוא אותו וולין, סניגורו היהודי המושבע של מאכנו. ולא הייתי מביא אותה אילו לא היה בה משום התאמה מסוימת למכתבו הנ"ל של צ'ריקובר לליסין. וולין מספר על שיחות עם צ'ריקובר בענין מאכנו. לפי דבריו ענה לו צ'ריקובר במלים אלה:

„עסקתי בבעיה זו כמה פעמים, והרי מסקנתי — — כל צבא מבצע, בהכרח, פעולות הראויות לגינוי — — אתה יודע זאת בדיוק כמוני. צבאו של מאכנו אינו יוצא מכלל זה. צבאו של מאכנו ביצע אף הוא מעשים הראויים לגינוי פה ושם. אבל חשוב הדבר ושמח אני שאוכל להגיד זאת בבטחון מלא — בדרך כלל אין להשוות את יחסו של צבא מאכנו לזה של שאר הצבאות, שפעלו ברוסיה בשנים 1917—1919. יכול אני לציין שתי עובדות באופן מוחלט ומדויק: א) ברור, כי מכל הצבאות, כולל הצבא האדום, נהג צבאו של מאכנו ביתר הגינות כלפי האוכלוסיה בכללה, וגם כלפי היהודים. יש בידי על כך עדויות שאין לסתרן. האחוז של טענות מוצדקות לגבי הצבא של מאכנו ביחס לכל האחרים, הוא קטן מאד; ב) אין לדבר על פרעות שאורגנו או נעשו בחסותו של מאכנו עצמו. וזהי עלילה או טעות — כל פעם שבאתי לבקר את העובדות הייתי צריך לקבוע כי בתאריך מצוין לא יכלה כל יחידה של צבא מאכנו להימצא במקום הנזכר בעדות. כל הצבא שלו נמצא רחוק מאותו מקום. בדקתי וקבעתי את העובדות, כל פעם באורח מוחלט: במקום ובזמן הפרעות לא פעלה בסביבה יחידת צבא מאכנו, לא יכולתי לציין את נוכחותה של יחידת צבא מאכנו בשום מקום בו אירעו פרעות ביהודים, מכאן שהפרעות לא היו מעשי ידי אנשי מאכנו"[62].

לעדות זו מוסיף וולין הסבר משלו, כי בתקופה ההיא היו כנופיות של שודדים ופורעים נוהגות ל„קשם" עצמן בשמו של מאכנו. „רק בדיקה יסודית תוכל לקבוע את הבלבול. ומחרץ לכל ספק, כי במקרים מסוימים הוטעו האוכלוסים עצמם לגבי זהותם של הפורעים"[63].

מובן שיש להתייחס בזהירות לעדותו זו של וולין, ועלינו רק להצטער על כך שצ'ריקובר לא הספיק לסכם את פרשת מאכנו בספרו על הפרעות.

(ח)

נשאר לנו לבדוק את הרקע הגיאוגרפי של פרשת מאכנו. בדרך כלל הקיף אזור פעולתו של מאכנו את חלקה המזרחי-דרומי של אוקראינה. אזור שהשתרע כ־120—130 ק"מ מכל עבריה של „עיר בירתו" — הכפר הגדול בן רבבת התושבים גוליי־פולה. מאזור זה לא הרגו מאכנו ואנשיו אלא בשעה שהם נרדפים ונלחצים ביותר על ידי אויביהם. (אנשי דניקין בחדשי יוני—ספטמבר 1919, הצבא האדום

---

62) וולין, ספרו הנ"ל (ר' הערה 32) עמ' 674, 675.

63) שם, שם, עמ' 675. דוגמא לכך יכול לשמש ספורה של רבקה גובר, המתארת את הפרעות להם היתה עדה במושבה היהודית נובו־ויטבסק (פלך חרסון): „באשר נסוג דרך מושבתנו צבאו של מאכנו" („חקלאים יהודים בצרבות רוסיה", ת"א תשכ"ה, עמ' 253). הפרעות נערכו ביום הכיפורים 4 באוקטובר 1919, ולוו רצח, אונס ושוד. אין ספק שהיום המאורע נחקקו בזכרונה של המספרת. אולם בתאריך זה לא נסוגו אנשי מאכנו לעבר פלך חרסון, אלא היו בעצם התקפתם המזהירה על צבאות דניקין בפלך ייקטרינוסלאב. יתכן מאד כי כנופית הפורעים שפשטה על נובו־ויטבסק התימרה לשאת את שמו של ה„באסקו" המנצח.

ב־1920). האיזור הקיף חלק גדול מפלך ייקאטרינוסלאב ואת מחוזות ברדיאנסק ומליטופול בפלך טאבריה — כ־50.000 קמ"ר.

באזור זה לא היה הישוב היהודי צפוף ביותר, מספרם הגיע ב־1919 ל־150.000 נפש, והם היוו כ־5% מכלל התושבים. רובם ככולם ידעו רוסית והדור הצעיר דיבר בה והתחנך עליה מילדותו. הקהילה היהודית הגדולה היתה ייקאטרינוסלאב, שמנתה ב־1919 כ־60.000 יהודים[64]. אחריה באו מליטופול — כ־8000 יהודים, אלכסנדרובסק (כיום זאפורוז'יה) — 5300 יהודים, מאריופול — 5000, פאבלוגראד — 4480, ניקופול — 3300 יהודים; יזובקה (כיום דונצק) — 3200 יהודים; באחמוט 3300 יהודים; ברדיאנסק — 3100 יהודים; בולשוי־טוקמאק — 2400 יהודים ונובו־מוסקובסק — 1450 יהודים. בכפר גולי־פוליה נמנו ב־1897 — 1173 יהודים, שהיוו כשמינית מתושביו. כן חשוב לציין כי בסביבות אלכסנדרובסק ומאריופול התקיימו זה כשבעים שנה 17 מושבות חקלאיות יהודיות, בהם התגוררו כ־10.000 יהודים.

בכמה מהישובים האלה חוללו אנשי דניקין בקיץ 1919 פרעות ביהודים, שהיו כרוכות ברצח, התעללות, אונס נשים, שוד והרס רכוש. לפי חשבונו של נ. גרגל נערכו בפלכי ייקאטרינוסלאב וטבריה 13 פוגרומים. רובם ככולם נערכו על ידי אנשי דניקין. אין לנו כל עדות על פרעות שערכו אנשי מאכנו בתחום איזורם, חוץ מהפרעות במושבה גורקאיה, שמבציעיהם באו על עונשם. די להצוות את ההרס הרב שנערך במושבות היהודיות בפלך חרסון הסמוך, כדי לראות את ההבדל בין האזור בו פעל מאכנו לבין האזור בו פעלו אנשי פטליורה, גריגוריב וכנופיות מתקוממים אחרים.

לגבי אזור פעולתו של מאכנו ואנשיו במובן המצומצם יש בידינו עדויות על כך, שאנשי מאכנו, אם כי פגעי קשות, אף הוציאו להורג רבים מאנשי המסחר היסן (בעלי אחוזות, פקידים, שוטרים) וטחטו בספים מן העשירים — נוצרים ויהודים, לא ערכו פרעות ביהודים. בעדות מהעיירה טישקובה (פלך ייקאטרינוסלאב) נאמר, כי המאכנואים „חמסו את בתי היהודים, אך לא הבליטו שנאה ליהודים — לא הפלו בין יהודים ונוצרים. בזזו גם את בתי הנוצרים האמידים"[65]. כמה אנשים מאותו אזור עמהם נפגשתי ציינו אף הם כי אנשי מאכנו לא פרעו ביהודים. מר ישראל ריסובּ, שהיה חבר מועצת קהילת ייקאטרינוסלאב בימי שלטונו של מאכנו בעיר בסוף 1919, סיפר לי, כי מאכנו הטיל „קונטריבוציה" על הקהילה, ולאחר שלא שולמה לו במועדה, איים ב„פסק דין" של מות על הברי המועצה, אולם מאחר שנאלץ לעזוב את העיר לא הגיעו הדברים לידי כך.

מר יעקב גולדבורט, שישב בעיר ברדיאנסק בעת כיבושה השלישי על ידי אנשי מאכנו באוקטובר 1919, מספר אמנם על מעשי שוד ואונס שבצעו חיילי מאכנו בתושבי העיר, יהודים ולא־יהודים, אולם מציין הוא את דיכויים הנמרץ של תופעות אלו על ידי מנהלי הצבא ומפקדיו. כן מוסר הוא על תעמולה נגד האנטישמיות שהתנהלה על ידי חוגים אלה[66].

מטובכת יותר היא בעית העדויות על פרעות אנשי מאכנו מחוץ לאזור פעולתו המצומצם. אין ספק כי כנופיות רבות של מתמרדים שראו עצמם כקשורות

---

64) ב־1897 נמנו בייקאטרינוסלאב 41000 יהודים, ב־1926 — 62000.

65) רוזנטל, „מגילת הטבח" ח"ב (ת"א תרפ"ט), עמ' 65.

66) י. גולדבורט, תחת שלטונו של באטקו מאכנו. להלן, עמ' 44—46.

עם מאכנו פרעו ביהודים, אולם כפי שכבר ציינו לעיל, נשא קשר זה לרוב אופי סמלי ונומינלי. ד"ר יוסף קוט, שנתקל באנשי מאכנו בעת שבאו ב־1920 עם אנשי הצבא האדום לקרים, מציין בעדותו שהם לא פגעו ביהודים[67]. בעדויות רבות אחרות לא קשה להוכיח כי בעת שאירעו הפרעות המתוארות בהן, לא נמצאו מאכנו ועיקר אנשיו כלל וכלל בסביבה. אם כי יתכן מאד ואחת מכנופיות המתמרדים הקטינה בו עברה במקום.

אם נשקול את כל מסיבות הימים ההם, את אופין הכללי של הלחמים בכל המחנות, שהיו נוטים להכות ביהודים ולשדוד את רכושם, אם נשקול את עדות מתנגדיו של מאכנו מן המחנה הקומוניסטי, כפי שבאה למשל לכלל ביטוי בספרו של קובאנין, נוכל לבוא לכלל מסקנה, כי השם שיצא למאכנו כאחד מראשי הפורעים ביהודים באוקראינה — אין לו יסוד. מאכנו שלל את השנאה ליהודים מתוך הכרה והשקפת עולם ובמידת יכלתו עשה רבות למנוע פגיעות ופרעות. ובמידה לא קטנה יש לזקוף את מיעוט הפגיעות ביהודים בערים, בעיירות ובמושבות של מזרח אוקראינה ליהם זה של מאכנו. ומאחר שעניים מאד היו היהודים בשנת 1919 בגילוים של רצון טוב ושל יחס אנושי — אין לנו אלא לסכם ולומר שבתנאי אותה שנת דמים איומה אין למנות את מאכנו בין ראשי המרצחים באוקראינה ויש להעריך את מאמציו לרסן את אנשיו ואת החטוף שהעניק ליהודים באזור פעולתו.

נספח

להריגתו של גריגוריב*

העתק החלטה כפרוטוקול מס' 4 מהישיבה הכללית של המועצה המהפכנית של הפרטיזנים באזורי חרסון, סברית ויקטרינוסלב עם סגל הפיקוד ב־29 ביולי 1919.

לראות בהריגת האטמן גריגוריב ב־27 ביולי 1919 בכפר סנטובו, מחוז אלכסנדריה, פלך הרסון על ידי נציגיהם הרעיוניים של המתקוממים של באטקו מאכנו עובדה היסטורית הכרחית ודרושה, משום שמדיניותו, פעולותיו ושאיפותיו היו קונטר־רבולוציוניות, ומטרתו העיקרית היה עזרה לדניקין וקונטר־רבולוציונרים אחרים, ועל כך יוכיחו הפרעות ביהודים זיוונב של בעלי הגוף. אנו סבורים שאיחד צבאו עם צבא באטקו מאכנו הכרחי, כדי לקחת ממנו את כל הפרטיזנים הישרים, שנלחמו עבור רעיון המהפכה, אולם משום בערותם הלכו בציורון אחריהם.

אנו מקווים כי לאחר זאת לא יהיה מי שיקדש פוגרומים על היהודים וביושר יתקוטם העם העובד נגד קונטררבולוציונרים כמו דניקין ואחרים, וכן נגד הבולשביקים־הקומוניסטים. הכופים בכוח את הדיקטטורה על ידי כבידיהם האונגרים, הסינים והלטים.

את התוצאות ההיסטוריות של הוצאה להורג ביריה זו חושבת התנועה המאכנאית לקבל על עצמה כחוב מהפכני. הלאה הפרעות ביהודים! תחי הסוליידריות של האומות, תחי תנועת ההתקוממות המהפכנית של אוקראינה, תחי הרפובליקה הסובייטית הסוציאליסטית העצמאית האוקראינית, יחי הסוציאליזם.

על המקור חתמו: יושב הראש באטקו מאכנו. והמזכיר י. שבצ'נקו.

---

(67) י. קוט, עדותו ב„ארכיון תולדות ההגנה".

* המקור האוקראיני בארכיון צ'ריקובר, ייוו"א, ניו־יורק.

יעקב גולדבורט

תחת שלטונו של „באטקו" מאכנו

העיר ברדיאנסק, בעלת 35.000 תושבים לערך, השוכנת על יבשת היס האזובי *) נכבשה ע"י חיל הפרטיזאנים של ה„באטקו" מאכנו הידוע, בתחילת חודש אוקטובר 1919. היתה זאת הפעם השלישית שעיר זו נכבשה על ידו. לראשונה נכנס אליה לזמן קצר מאוד בסתיו 1918, בפעם השניה בהתחלת 1919 שהה בה יותר זמן ופינה אותה בלחץ צבא דניקין. עתה נפלה העיר לידיו בזמן הפריצה הגדולה שעשה בעורף צבא דניקין שנלחם אז מלחמה נואשת עם הצבא הסובייטי. הוא עבר בתנופה רבה את הדניפר, כבש את הערים: ייקאטרינוסלאב (כעת דניפרובטרובסק), אלכסנדרובסק (כעת זאפורוז'יה), מליטופול, ברדיאנסק, מאריופול (כעת ז'דאנוב), ועד טאגאנרוג, מקום מושב המפקדה הראשית של צבא דניקין הגיע ושם נעצר. חיל המצב בערים אלה, שהיה מורכב ממספר קצינים קשישים וממגוייסים, לא הראה התנגדות מתאימה לפורצים, מה גם שחלק מהחיילים המגוייסים התפזר לכל רוח עם הירידות הראשונות.

חיל מאכנו היה מהיר וקל תנועה. בחלקו היה מורכב מפרשים ובחלקו נע על ה„טאצ'אנקה" המפורסמת, שהיא עגלה בעלת מבנה חזק, מתוצרת מקומית, בעלת ארבעה גלגלים גבוהים ודקים, כדי שלא תשקע עמוק באדמה בימי גשם וברק, ורחומה לשנים או יותר סוסים (את הסוסים היו מחליפים בזמן התנועה אצל האיכרים בכפרים). על כל „טאצ'אנקה" נמצאו 6 או 8 אנשים, לרוב עם מקלע, עם מזון ועם תחמושת. ניתן היה לעבור ב„טאצ'אנקה" מרחקים גדולים בבת אחת, וקל היה למאכנו להעביר חלק מצבאו מחזית אחת לשניה ולגרום מבוכה והפתעה לא נעימה לאויב. והוא היה עושה זאת בהצלחה רבה, מה גם שבמטהו נמצאו אנשים מביני פרק בתורת המלחמה הפארטיזנית. הלוחמים היו מבני האיכרים, מהם חיילים לשעבר, עריקים מהצבא הרוסי, האוקראיני, מחפשי הרפתקאות ועוד. הנשק היה משלל מלחמת העולם הראשונה, מתוצרת רוסית, גרמנית או אוסטרית.

ברדיאנסק נכבשה בקלות על־ידי מאכנו. בעיר היה ידוע שהוא הולך ומתקרב, וחלק מהפקידות, ממשפחות קציני הצבא ומתושבי העיר ה„בורגנים" עזבות ויצאו באוניות לקרים. נסיון נפל לפנות לבני העיר הצעירים להתגייס ולהגן עליה, לא הצליח, ולכן, לאחר קרב קצר במבואותיה, נסוגו מגיניה המעטים ונכנסו אליה אנשי מאכנו.

עוד מהדהדות הירויות, וחיל החלוץ של מאכנו רודף אחרי האויב הנסוג, התחילו קבוצות שונות להתפרץ לבתי התושבים, יהודים ולא־יהודים. „לחפש אחרי קציני דניקין", בזמן ה„חיפושים", לקחו ושדדו מכל הבא ליד, בעיקר כסף מזומן, דברי ערך שונים, שעונים ומלבושי גברים שונים. בזמן שוד זה היו מכות

*) ראה מאמרו של י. גולדבורט על ברדיאנסק, „העבר" חוב' ט"ז (אייר תשכ"ס), עמ' 238—241.

לא מעטות, פה ושם מקרי רצח, אם חשודים בהשתייכות לצבא דניקין או קרבנות מלשינות, וגם מקרי אונס.

מצב זה, של ביקורים בבתים למען שוד, נמשך בערך כיומיים, לאחר זה התייצב המשטר בעיר. התושבים החלו להופיע ברחובות העיר, שמהם נאספו קרבנות הקרבות ובמרכזה רבתה התנועה, והחיילו להתעדע עם הכובש. נוצר מצב משונה ומוזר. לא היה כל שלטון בעיר, מאכנו, שהכריז שהוא אנרכיסט, קבע שאין צורך במוסדות ממשלתיים כל שהם. הם נסגרו, וכן נסגרו מחלקות העיריה. המשטרה נעלמה, בתי־הסוהר לא היו קיימים (בברדיאנסק הוא פיצץ אותם בזמן כיבושו קצר הימים בסתיו 1918, בערים אחרות — בזמן כיבושו הנוכחי). הבנקים נסגרו, כי פונו בזמן יציאת הצבא מהעיר. בית החולים היה פתוח, פעלה תחנת החשמל בהקף מצומצם, וכמה בתי־ספר נפתחו. החנויות, שחלק מהם נשדד, נפתחו, אבל הפריון היה דל. בתי־החרושת עבדו בעצלתיים. לבעלי המלאכה לא היתה כמעט עבודה, עם זה היתה ההנועה ברחובות, וביהוד במרכזה, ניכרת. אנשי מאכנו, מזויינים, בעלי בלוריות גדולות, טיילו, ענודי סרטים אדומים גדולים, מפצחי גרעינים, וברצון היו נכנסים בויכוח עם אנשי העיר על יסודות האנרחיזם. השיגיו ויתרונותיו כלפי הבורגנות והקומוניזם. דברו על החופש, על זכויותיו של האדם ולעיתים — נגד האנטי־שמיות. יחד עם זה אפשר היה לשמוע את המילה „ז'יד" לעיתים קרובות. בתיאטרון העירוני התקיימו מזמן לזמן אספות פומביות, בהם הופיעו אנשי מאכנו, מהם נואמים טובים ובעלי ידיעות, שהטיפו לאנרחיזם וליתרונותיו. בין הנואמים היו גם יהודים אחדים. לעיתים היו מחלקים חומר תעמולתי בכתב, בצורת כרוזים או הודעות, שהיו מדביקים במקומות פומביים. המעניין הוא, וזה כנראה היה סימן למבוכת הזמן, שרבים נשמעו ברצון לתורה זו, וכמה מצעירי העיר, בעלי השכלה, הצטרפו לאנשי מאכנו.

ה„באטקו" מאכנו עצמו, הופיע בעיר פעמים נדירות. הוא היה עסוק בניהול המלחמה עם צבא דניקין, ולכן לא היה לו הזמן לבקר במקומות שנכבשו על ידו. לקראת בואו לעיר, השתדלו אנשיו לנקות את הרחובות מהאשפה שנצטברה ולשם זה גייסו אנשים הן מעוברים ברחוב והן מבין התושבים בסביבה. גם החיילים השתדלו לשפר את צורתם החיצונית. בדרך כלל לא היה מאכנו מופיע בפומבי. כי היה נואם חלש מאד. את העיר ניהל מטעמו אחד מעוזריו הקרובים, איש צעיר בימים, בעל השכלה ונואם טוב. מוזר היה הדבר, הלא מאכנו טען לבטול השלטון והנה ישנו אחד המנהל בשמו את העיר. הן כמפקד צבאי והן כאזרחי. האם אין פה סתירה פנימית? התירוץ היה, שהשפה — שעת מלחמה היא ולכן צריך מישהו שיטפל בענינים כמפקד צבאי. מפקד העיר השתדל רבות להשקיט את הרוחות, להכניס סדר מסויים בחיי העיר, ריסן את אנשי מאכנו והשגיח על המשמעת הצבאית ביניהם. יחד עם זה עשה למען הפצת רעיונות האנרחיזם. ביחד בין הנוער המשכיל, אף קרא לאספה מיוחדת של הנוער בברדיאנסק, שם הופיע ודיבר על ליבם להצטרף למאכנו.

*

המצב הכלכלי היה רע, משכורות לא שולמו, כי לא היה מי שישלם. הפדיון בחנויות היה חלש, גם הפועלים בבתי־החרושת לא קיבלו משכורתם, בעלי המלאכה היו מחוסרי עבודה. אמנם, מצרכי מזון היו בעיר, במידה לא מעטה, כי האיכרים התחילו להביא את תוצרתם העירה. אבל לא לכולם היה כסף לקנות, והתפתחה שיטת ה„החלפה" של סחורות במצרכי־מזון.

בדרך כלל שרר שקט בעיר. במשך היום אפשר היה להתהלך בלי כל חשש להתנפלות או שוד. לא כך בלילות. מדי פעם לפעם, ביחוד במקומות המרוחקים מהמרכז, היו פורצים לבתים, למען שוד. אנשי המטה היו מגנים בפומבי מקרים אלה באמרם שאנרחיסט נאמן, שולל הופעות אלה, ומי שנותן ידו למעשים אלה — בוגד הוא ודינו למות. ואמנם השודדים, אם היו מוטרים עליהם למפקדה, נידונו למוות, ופסק הדין היה מוצא בפומבי. ולעיתים במרכז העיר. לאחר תלונות מצד הקצינים שהדבר משפיע לרעה על החיילים, הועברה הוצאת פסק הדין אל מחוץ לעיר.

לא היו פרעות בישוב היהודי בברדיאנסק וכן לא בערים אחרות בסביבה. חוץ מהמקרה העצוב בעיירה פולוגי, ע"י החנת הרכבת בשם זה, שם נהרגו, כפי שמסרו, כמה עשרות יהודים, ולא ידוע אם רצח זה מעשה אנשי מאכנו היה או של קבוצה אחרת שהצטרפה לחילו. היהודים סבלו מהשוד והגזל במידת מה יותר מהלא־יהודים, משום שגרו ברובם במרכז העיר, בדירות מרווחות, ואחוז הסוחרים היהודים היה גדול מאשר הלא־יהודים. במשך היום התהלכו יהודי ברדיאנסק במנוחה ברחובות, החנונים, שפתחו את חנויותיהם, סחרו עם אנשי מאכנו, שלעיתים היו לוקחים את הסחורה מבלי לשלם בעדה. מקרי רצח היו בודדים מאד. וכן מקרי אונס. (עליהם דובר הרבה, אם כי הנשים הלא יהודיות סבלו מזה במידה הרבה יותר גדולה ולא עשו מזה ענין רב). בבתי הכנסת התקיימו תפילות, אף אחד מהם לא סבל משוד או הרס, אם כי את קבלת שבת מהרו לסיים, בכדי לא לצאת מאוחר בלילה אל הרחוב. יש לציין כי האנשים האחראים במטה מאכנו השתדלו להוכיח שהם אינם אנטישמיים, היו מודיעים על זה בפומבי באספות, ויהודים בודדים היו בין אנשי החיל הזה.

כיבוש העיר נמשך כ־5 שבועות. דניקין היה נאלץ לקרוא לחלק מצבאו מהחזית הסובייטית, ובאיום על העורף של מאכנו הכריח אותו לסגת מכל האזור שנכבש. זמן הכיבוש הזה היה מעין חווייה מיוחדת. היה זה נסיון מעניין להוציא את תורת האנרחיזם לפועל. היו אלה חיים בלי שלטון, לאורה חופש גמור לכל. אבל יחד עם זאת פחד מהבלתי צפוי, הבלתי נראה. רק ברוסיה, בתנאים של אי תנאי מלחמת האזרחים, היה מקום לנסיון מוזר ממין זה.

רשומות מימי הדמים

בספרי בנורלי לקלוט עדויות וסיפורים מפקיד ראשון על הפרעות האיומות ביהודי אוקראינה בשנים 1918—1920 — מפי רבים, שהם עצמם עברו את כור הזוועות וניצלו בנס. השנים ההן היו, כידוע, שנות מעבר משלטון לשלטון ברחבי אוקראינה, כשהתנועה הלאומנית בחבל ארץ זו נלחמה על עצמאותה המדינית נגד הבולשביקים, שהסתערו לכבשה ולספחה אל הממלכה הסובייטית, שקמה בסתיו 1917 עם התבסת אוקטובר. היה זה מאבק־דמים מר, כאשר כמעט כל עיר ועיירה ברחבי אוקראינה נכבשה לא אחת על־ידי אחד הצדדים הלוחמים. צבאו של פטליורה, שהיה בנוי ביסודו על פלוגות קוזאקים (האיידמקים) בראשותם של אטאמאנים, לא החזיק מעמד זמן ממושך כצבא סדיר. מפקדי הצבא האוקראיני נעשו עד מהרה ראשי כנופיות עומדים ברשות עצמם, שהסתלטו על מקומות רבים, בלי מרות מרכזית. מצב בלתי יציב זה, שנמשך שנתיים ומעלה, הביא בכנסיו גלים רבים של התפרעויות נגד יהודים. שנראו בעיני האוקראינים כנושאי הקומוניזם הסובייטי. והנה ביהודים התנהל בסיסמא — „הבו בקומיסארים וביהודים". אך עיקר הרציחות היו מכוונות נגד היהודים, כי „הבולשביזם הוא מעשה ידי היהודים". היו גם פורצים שפשטו, שהם בעד שלטון סובייטי, אך הם נגד היהודים.

הייסוד היהודי באוקראינה, שמנה בזמן ההוא למעלה ממיליון וחצי נפש, סבל מירי הפורצים אבדות קשות בנוף וברכוש. לפי הסיכומים של אליהו צ'ריקובר, הסופר וההיס־טוריון, שעמד בראש המוסד לריכוז ולרישום החומר על הפרעות (שנוסד בקיוב ע"י הועד המיוחל הלאומי של יהודי אוקראינה — רער אידישער נאציאנאלער סעקרעטאריאט אויף אוקראינע) נמצא, שקרו כאלפיים מקרים של פרעות אכזריות במאות ערים ועיירות, בעלות יישובים יהודים צפופים, בכמה וכמה מקומות, כגון בז'יטומיר, פרוסקורוב, אומאן ועוד הזרו רציחות היהודים פעמים אחדות, במצב זה אין פלא שהלך וגבר הפחד בקרב היהודים במקומות, ורבים מהם השתדלו לעזבם בעוד מועד.

בראש כנופיות הפורצים עמדו האטאמנים וליוניי, סטרוק, מארוסיה, קאוקוב ואחרים, אשר בכללותם נקראו בשם הכולל „פטליורובשצינה". במקומות שנכבשו על ידם נהגו להטיל על תושביהם היהודים בלבד קונטריבוציה כבדה. מרוב בהלה היו היהודים מתאמצים לשלמה, אך ברוב המקרים הדבר לא עזר, ומעשי הרצח והאונס לא נמנעו.

עם העושים במלאכת־ההרג נמנו פה ושם גם פקידי מוסדות עירוניים ובעלי מקצועות הפשיים. בטולצ'ין, למשל, היו אנשי האינטליגנציה, כביכול, המנהיגים „הרוחניים" של הפרעות, ואילו האיכרים הפשוטים גילו אל היהודים יחס ליואלי. היה אפילו מקרה, שבכפר הסמוך לאובודובקה (פודוליה), שם נהרגו מאות יהודים, הגנו עליהם איכרי הכפר, אך הפורעים התגברו גם עליהם והרגו מהם כמה עשרות אנשים.

אין לתנות את עצם מעשי הרצח וההרג שהצטיינו בפראיותם ואכזריותם. גם נשים, זקנים, ילדים ותינוקות נרצחו ללא רחמים. מעשי האונס היו איומים. הפורעים התעללו גם בילדות, בנות 12, וגם בנשים זקנות (קורסון). היו מקרים, שיהודים נזרקו חיים לבורות (סריסטינץ).

מספר היהודים, שנהרגו מידי הפורעים האוקראינים בשנים 1918—1920 — אינו ידוע. ישנן כמה הערכות — האחת מסכמת את מספר האבדות בנפש ב־70 אלף, השניה — בלמעלה ממאה אלף. המסדות הסובייטיים, שקמו בכל מקומות השתלטותם הסופית של הבולשביקים, לא נתנו דעתם לעניין זה, והמוסדות היהודיים לא הספיקו לטפל בכך, כי ביניהם הוסלו, מפי עדים, שעליהם עברה הכוס, נודע שנוסף על המוני ההרוגים היו גם הרבה יהודים פצועים, ייתכן רבבות.

לפרשה זו של הרוגי פסליורה, הקיבעת פרק בפני עצמה בתולדות יהדות אוקראינה, יש להוסיף גם את הרוגי צבאותיו של הגנראל הצארי דאניקין, אשר נלחם גם הוא בבולשביקים בזמן ההוא בשטחי רוסיה הדרום־מזרחית. גם נצחונותיו הארעיים גלוו ברצח המוני יהודים.

עוד בשנת 1917 העניקה ה„ראדה" (הפרלמנט האוקראיני) לקיבוץ היהודי הגדול באוקראינה אוטונומיה לאומית. כונסה אספה לאומית ארצית, שבחרה מתוכה „כנסיה לאומית קטנה" עם ועד פועל של יהודי אוקראינה („דער אידישער נאציאנאלער סעקרעטאריאט אויף אוקראינע"). בגבור נחשול הפרעות, הקים הועד הפועל מוסד מיוחד לסיפול בקרבנות הפרעות ולרישום עדויות מפי נפגעים על פרטי הרציחות בישוביהם. לצורך הרישום הוזמן אליהו צ'ריקובר ז"ל, אשר ריכז סביבו קבוצת עתונאים צעירים, שהתפזרו כלב ונפש לרישום מאורעות הרמים, אשר בעקבותיהם נכרתו מארץ החיים רבבות יהודים ברחבי אוקראינה. עם קבוצה זו נימנו ישעיהו קלינוב, שלמה נימפומניאשצ'י ובנימין וסס.

בזמן עבודתי במוסד לרישום הפרעות הספקתי לרשום עדויות מפי קרבנות הפרעות ב־21 יישובים גדולים וקטנים, שעברה עליהם הכוס. שמע המוסד הזה הגיע לנפגעי הפרעות שנשארו בחיים, ומהם פנו אליו בעצמם לצורך מסירת עדות. בלי שנתבעו לכך. ואם בי הרישום של דברי הפרעות התנהל לפני כיובל שנים, עדיין עומדות לנגד עיני הדמויות המעונות של גברים ונשים, אשר מסרו את סיפורי הזוועות שעברו עליהם בקול שבאים ובכי, בין הנשים שמסרו את עדותן בציניים מושפלות ייתכן שהיו גם אנוסות. גם על הרושם עבר אז זעזוע נפשי עמוק למשמע הדברים מפי היהודים, שחזו מבשרם את אימי הפרעות.

אנו מביאים להלן עדויות־סקירות על הפרעות שהתחוללו באיבודובקה, אומאן, אלכ־סנדרובקה, כרדיצ'וב, המלניק, מאטיוב, טולצ'ין ורומניסטרובקה („רכמיסטרובקה").

לתולדות הפרעות באוקראינה

(עדויות שנרשמו ע"י ב. וסט)

א ו מ א ן *

א. הפוגרום הראשון (מאי 1919)

מסופר על ידי המהנדס אליעזר ליפוביצקי ואשר קוראלניק, יו"ר הפראקציה העממית „צעירי ציון" באומאן.

מספר האוכלוסיה היהודית באומאן הגיע לחמישים אלף נפש לערך.

1. המצב לפני הפוגרום

השלטון הבולשביסטי [1]) באומאן עורר אי־רצון עז בין האיכרים בסביבה. את התועמלנים שהיו נשלחים לכפרים היו האיכרים מגרשים. אנשי ס"ר השמאליים באומאן היוו אופוזיציה עזה לשלטון הבולשביסטי. יחסים חריפים ביותר בין שני הכוחות הללו נרקמו בשבועות האחרונים שלפני הפוגרום. הקומוניסטים היו בכלל מתחשבים מעט מאוד ביסודות ס"ר השמאליים, לא נתנו להם אפילו מקום במועצות הפועלים [2]). אולם כל הזמן לא היו היחסים חריפים כל כך כמו לפני הפוגרום.

לפיכך נוצרה אפשרות של הופעה פעילה מצד ס"ר השמאליים. הסכסוך האחרון, שהביא לידי כך, קרה בכינוס האיכרים המחוזי ב־11 במאי.

2. בפרוס הפוגרום

ימים אחדים לפני הפוגרום, שהתחיל ביום ב' 12 במאי, שרר בעיר מצב רוח מדוכא. נתקבלו ידיעות על פוגרומים שהתרחשו לפני שנים־שלושה ימים בעיירות הסביבה: בטפליק, בטרנובקה ועוד. באותם הימים פרצו בשווקים לעתים קרובות ביותר תגרות בין היהודים והגויים. הגויים איימו שיעשו שפטים ביהודים.

ביום א' ב־11 במאי נפתח כינוס האיכרים המחוזי, שבו היו מיוצגים 105 כפרי הסביבה. מיד לאחר הפתיחה אירעה תקרית זו: בשעה שניגשו לבחירת יושב־ראש הציגו נציגי השלטון דרישה, שרק קומוניסטים יכנסו לנשיאות הכינוס. דבר זה עורר התנגדות עזה מצד רוב הכינוס, שהיה לצד ס"ר השמאליים. בין הקומוניסטים וס"ר השמאליים פרצה שערוריה, אז פיזרו נציגי השלטון את הכינוס.

הדבר היה ביום א' בצהריים. בערב הודיע הקומיסאר היהודי גאל (שמי האמיתי — טאנארודר) לרב המקומי קונטורשצ'יק, שהשלטון עומד לעזוב את העיר בקשר להתקפת המורדים על אומאן. ואולם ביום ב' בבוקר השכם פנה אותו הקומיסאר שוב לרב והודיעהו, כי „נפלה טעות והיה פחד שוא". עם זה הזהיר אותו שהוא (הרב) לא יספר לאיש על השיחה. אותה שעה נשמעו יריות עזות. בעשר בבוקר עזב השלטון את העיר. בעשר וחצי פלשו המורדים ובראשם קלימנקו. עסקן ס"ר שמאלי ידוע, יזום מרד האיכרים בסביבת אומאן.

מיד אחרי זה התחיל הפוגרום.

---

* פרעות אומאן כאן לכלל ביטוי בספרותי בספרי שירין של ל. קוויטקא „1919" (ברלין 1923). מבחר משיריו אלה — בקובץ „א שפינל איף א שטיין" (ת"א 1964 עמ' 342—352). ראוי לציין את התאור הסטראגי־סארקאסטי של הרב קונטורשצ'יק בשיר „קאטסען מיר זיך פאר געלעכטער".

1) לפני הפוגרום תפסו יהודים רבים משרות אחראיות במוסדות הסיביטים המקומיים.

2) במועצת הפועלים היה מספר היהודים בכלל מועט.

3. פרשת הפוגרום

אך תפסו המורדים את אומאן הסתתרה האוכלוסיה היהודית מיד. ברחובות הופיעו כרוזים באוקראינית, חתומים בידי ועד המורדים „להכות ביהודים משום שכל השלטון בידיהם". ביחד עם המורדים המזויינים נכנסו לעיר גם איכרים ואיכרות, צעירים ונקנים מכפרי הסביבה, מזויינים במגרפות, בקלשונים וכדומה. למורדים נלוו גם התושבים הנוצרים של הפרברים: פסצ'אנקה, ליסיגורי ועוד, וכן חלק הנוצרים מבין המתלמדים בעיר. כל אלה ביחד התנפלו על האוכלוסיה היהודית. פרצו לבתי היהודים וחיפשו, כביכול, נשק. הופיע כרוז, למסור את הנשק הנמצא בידי האוכלוסיה לשלטון החדש. חיפשו בעיקר אצל היהודים, אם כי הכרוז פנה לכל האוכלוסיה. בין הפורעים הופצה שמועה, שהיהודים הרעילו את צנורות המים.

עם שחר יום 12 במאי נרצחו לערך 30 יהודים. הפוגרום נערך רק בשעות היום. ליל אור ליום ג' עבר ללא תקריות.

ביום ג', 13 במאי, בבוקר נמשך הפוגרום ביתר אכזריות. גולו כסף וחפצים. רוקנו חנויות יהודיות והוציאו סחורות כמכוניות. בשעת החיפושים היו גזלים גם בקבוקי משקאות והשודדים היו דורשים, שהיהודים ישתו תחילה בעצמם כדי להוכיח אם אין המשקאות מורעלים.

מספר ההרוגים הגדול ביותר היה ביום ג'. היו מוציאים יהודים מן הבתים בידים כורמות ויורים בהם במקום. אותו יום הכריחו את היהודים, שיכרו קברים לעצמם, וכשמילאו דרישה זו היו מעמידים אותם בקצה הבורות ויורים בהם, וגופותיהם היו נופלות מיד לתוך הבורות.

יום ד', 14 במאי. גם יום ד' עבר במעשי שיר ורצח. כשני הימים הקודמים. כנראה לא היו הפורעים מרוצים, שהפוגרום מתנהל ב„כבדות" ואיננו גובר. אותו יום ניסה הכומר ניקולסקי (אנטישמי מפורסם בנפת קיוב) לארגן „תהלוכת צלב" על פנת ההר כדי להלהיב את הקהל הנוצרי. אולם קלימנקו ביחד עם בורלאג (מועמד לנשיאות ועידת האיכרים מטעם האיכרים) מנעו זאת. ביום ד' לפנות ערב הבעירו המורדים כמה בתי יהודים.

ביום ה' הופיע הכרוז השני [1]) של ועד המורדים ובו דרישה להפסיק את שפיכת הדמים. בין היתר נאמר בכרוז: „השלטון היהודי הוסר מעל גבינו. על כן די לשפיך דם יהודי. יש ביניהם גם חפים מפשע".

אולם אותו יום באו עוד איכרים מזויינים מכפרי הסביבה ומסרו, כי סיפרו להם, שהיהודים הורגים במורדים. לפיכך באו להעניש את היהודים. אז פנה קלימנקו לאיכרים והסביר להם, כי מה שהם מספרים אינו אמת ואין זה אלא פרובוקציה. אולם האיכרים לא הסתפקו בהסבר זה והאשימו את קלימנקי שהוא שוחד על־ידי היהודים. ולא עוד אלא שביקשו להורגו. אז קם המנהיג השני של המורדים נובאק [2]), שהופיע כמנהיג רק ביום ד', והודיע לאיכרים כי שפיכת דמים חדשה עלולה לגרום יותר נזק מתועלת: „ארצות אירופה המערבית עשויות לקבל ידיעה על הפוגרומים. מה שיבאיש בעיניהן את שם שלטון העם". דברי נובאק עשו, כנראה, רושם על האיכרים ושוב לא היו התקפות חדשות בהמון. גם יום ד', עבר אמנם במעשי שוד ורצח, אבל לא כמו בימים הקודמים.

---

1) הכרוז היה באוקראינית.

2) מורה עממי, מי שהיה סגן מפקד באומאן בימי סמליורה.

יום ו' 16 במאי. יום ו' עבר ללא מעשי התנפלות. אותו יום נסתיים הפוגרום. היהודים התחילו לצאת מן החורים, שבהם הסתתרו. הפוגרום, שהתחיל ביום ב', 12 במאי, נסתיים רק ביום ו', 16 במאי. במשך ארבעת הימים לא פסקו פעמוני בתי הכנסיה לצלצל. הביקורים בבתי היהודים התחילו כרגיל בדריסה למסור את הנשק הנסתר. במקום שבו מצאו המורדים נשק היו הורגים את הגברים, בין שמסרו את הנשק בעצמם ובין שנמצא תוך חיפוש [1]. היו הורגים (ביריה) בעיקר גברים. נשים הומתו באקראי. מספר הנרצחים שנרשמו הגיע בשבועיים הראשונים שלאחר הפוגרום לשלוש מאות, אולם סבורים שנהרגו לערך 600 יהודים (?), כי רבים מן הפצועים מתו אחר כך ובגוגע למספר רב של יהודים לא הצליחו בכלל לקבוע היכן הם. כמה וכמה חללים נקברו חבורות חבורות, בנות 60—70 איש, יחדיו, וחלק מן הקברים המשותפים נפתח לאחר זמן.

הגזלות וההריגות היו נעשות רק בשעות היום. הלילות מיום 12 עד 16 במאי עברו במנוחה יחסית.

בימי הפוגרום וגם ימים אחדים לאחריו סירבו האיכרים והאיכרות למכור ליהודים לחם וצרכי אוכל אחרים.

מבין האוכלוסיה הנוצרית נהרגו לערך 60 (?) אנשים, רובם קומוניסטים. ביניהם שלושה נשואי פנים: צ'אלי, מזכיר הועד הפועל, מועמד לנשיאות הכינוס הקומוניסטי שפוזר; סטראיגורודסקי — מפקד אומאן לשעבר ומנהיג גדודי העונשין נגד האיכרים, ועוד שלישי, שאין זוכרים את שמו. רובם של הקומוניסטים המומחים הם גנני „בית האולפן לגננים ועבודה חקלאית", שבהם היתה חבורה ניכרת של תלמידים קומוניסטים. נוצרים אחדים נהרגו במקרה [2].

4. פעולת הקהילה בשעת הפוגרום

מאורעות הפוגרום פגעו בקהילה במפתיע [3]. בכל זאת הספיקה הנהלת הקהילה ביחד עם אחדים מחברי מועצתה לכנס עוד ביום ב', 12 במאי, התיעצות של האינטליגנציה הרוסית, הפולנית והאוקראינית, כדי לדון באמצעים למנוע את סכנת הדמים, שכבר ריחפה באויר. בפגישה הביעו נציגי האינטליגנציה הנוצרית את דעתם, שאסיר להרשות פוגרום יהודי, אבל לא הספיקו לדון על צעדים ממשיים, משום שבעיר כבר התחילה בהלת הפוגרום.

בימי הפוגרום הספיקו לארגן ועדה שהשתדלה לטובת האסירים היהודים, שנאשמו ב„בולשביזם". הועדה סייעה גם למצוא את ההרוגים, להשיג רשיונות להעבירם לבית הקברות ולקבור אותם, לעתים קרובות הצליחה הועדה בכך.

אף על פי שביום ו' כבר נסתיים הפוגרום, עדיין פחדה האוכלוסיה היהודית בימים שלאחריו להראות ברחובות. לשם הרגעה פרסמה הנהלת הקהילה ביום א' 18 במאי כרוז אל האוכלוסיה היהודית (בעברית, באידיש ובאוקראינית) לפתוח את החנויות ועם זה הבטיחה הנהלת הקהילה מטעם השלטון, שהסדר שוב לא יופרע. בכל זאת לא נפתחו עדיין כל החנויות. עדיין הוסיפו לפחד, וכפי שמוסרים, בוצעו עדיין מעשי שוד בחנויות אחדות.

---

1) נקבע, כי בשעת הפוגרום היו המורדים עצמם מצפינים נשק בבתי יהודים, גם כשמצאו סימן של נשק, למשל קסע של פוגדה גם כן ירו.

2) מבחינה חמרית לא סבלו הנוצרים.

3) משום שהקהילה עמדה לפני התפוררותה.

בדרך כלל יש לציין, שהקהילה המקומית היתה לה השפעה ניכרת, שהפוגרום לא יגיע לידי אימים. ביחוד מסר נפשו על כך הרב קונטורשצ'יק.

5. כינוס האיכרים והמשלחת היהודית

ביום ו', 16 במאי נפתח כינוס האיכרים, שכונס באופן דחוף על ידי „ועד המורדים".

ועד המורדים הציע לרגל הכינוס לנכבדי הקהילה, שהיהודים ישלחו משלחת לברך את הכינוס. היהודים הסכימו לכך. אולם היה ספק אם יסכימו איכרי הכינוס לקבל את המשלחת. בין האיכרים בכינוס שרר מצב רוח לגמרי לא נוח לגבי היהודים. לפיכך הוחלט, לפי הצעת „ועד המורדים", לדחות את הופעת המשלחת עד שהכינוס יעבור לעבודה ממשית ויוצר הלך נפש מתאים.

ביישיבה הראשונה של הכינוס קם משכיל אוקראיני והציע בנוגע לפוגרום שנערך כי כינוס האיכרים צריך לחוות דעתו בחריפות נגד מעשים כאלה, שאם לא. יפול כל האשם על ראש האומה כולה. והדבר לא יעבור בשלום ובזמן מן הזמנים יענישו על כך. עוד חברים אחדים נאמו בכינוס על שאלת הפוגרום ודרשו שישתדלו לההניק את מצב הרוח של פוגרום בכלל, שהרי גם היהודים סובלים מן הקומוניסטים הבולשביקים, ויש להשתדל לחיות בשלום עם כל העמים על ידי הקמת שלום צודק. בקשר עם דעות אלה, שהושמעו בכינוס האיכרים נגד הפוגרום, פירסם „ועד המורדים" המהפכני ביום ו' (16 במאי) קול קורא, כי מעשי שוד והתנפלות על יהודים אסורים, וכן נאמר בכרזת שגם היהודים סובלים מהשלטון הסובייטי. עם זה נאמר, שהמורדים „מתקוממים לא נגד אומות" אלא נגד אלה „הלוקחים הכל ואינם נותנים כלום".

בשבת, 17 במאי, שרר בכינוס מצב רוח נאות וניתנה אפשרות למשלחת היהודית להופיע. לפני ההופעה שאלו את האיכרים אם הם רוצים לקבל את המשלחת מיד או כעבור יום. השאלה נוסחה כך בכוונה כדי שלא לעורר שום ויכוחים על עצם ההופעה. הכינוס חיווה דעתו בעד קבלת המשלחת מיד. המשלחת היהודית הופיעה. ראשון היה ד"ר גלמן, שהכריז מיד אחרי דברי הברכה, שאסור כי האיכלוסיה היהודית הנייטראלית תסבול מן ההופעות נגד הבולשביקים. שני הופיע הרב קונטורשצ'יק, שהביע בנאומו תקוה, כי יוקם שלטון נכון וצודק [1]. אחרי נאומי המשלחת היהודית הופיע קלימנקו והכריז, כי היסודות השחורים שהתערבו בין שורות המורדים הם שגולה, כי אין לכינוס האיכרים שום שייכות לפוגרום. ושיש לנקוט בכל האמצעים שהגזל יוחזר ליהודים הנגזלים. ברוחו של נאום קלימנקו נתקבלה החלטה מתאימה.

יש להעיר, שהכינוס גילה מגמה שלא לתת דריסת רגל ל„עירונים" וכן להושיבי הפרברים, שהשתתפו בפוגרום.

מה שנוגע לעבודת כינוס האיכרים בכלל, הרי הוא מצא שמתרחשת מהפכה סוציאלית ולפיכך אף הוא בעד שלטון הסובייטים. ברוח זו נתקבלו החלטות. לפי החלטת כינוס האיכרים, הוקמה פעולת „הועדה המיוחדת" („צ'רזוויצ'ייקה") והקומיסאריונים. ביום א', 18 במאי בערב, נגעלה הועידה.

---

1) אותו יום הופיע בעתון החברה הנוצרית האומאנית של „קיריל ומפודי הקדושים" כרוז על כך, שאין המוסר הנוצרי מרשה לשטור דם, ויש לאהוב את האויב עצמו, ובשם האחוה דורש הכרוז שלא להוסיף לשפוך דם יהודים.

במשך הועידה נדפסו בעתון „ועד המורדים" מאמרים בעריכת אלכסנדר רודנקו, שבהם „הוכרז כי אשמת הפוגרום מוטלת על התושבים העירונים והמשכילים, שנהגלו פתותים בהרבה מן האיכרים".

6. לפני מיגור שלטון קלימנקו

המצב בחזית המרד באומאן התחיל להעשות יותר ויותר רע. ה„בולשׁ־ויקים" קיבלו כוחות חדשים — דרך העיר התחילו עוברות חטיבות צבאיות של איכרים מורדים, שהוקמו זה עתה.

ביום א' בצהרים בא לבית המועצה העירונית, שבה נמצאו אותה שעה אחדים מחברי הנהלת העיר וגם שלטון הקהילה, קצין של המורדים (כפי שמוסרים היה הקצין העוזר הקרוב ביותר לקלימנקו) והכריז, כי האוכלוסיה צריכה למסור תוך 6 שעות את הנשק שברשותה, ואם לאו תימסר לידי האיכרים. עם זה החדיע, כי „ידוע היטב, שבאומאן נמצאים עדיין הרבה קומוניסטים ובעיר נמצא גם הרבה נשק". מהברות הקצין הובהר, שהכוונה ליהודים. שוב קמה בהלה בין יהודי העיר. למפשה נמצא בעיר נשק בידי אחדים, אבל פחדו למסור אותו, כי לפי הפניות הרשמיות הקודמות על ידי כרוזים צריך היה למסור את הנשק עוד לפני כן. לפיכך גדל הפחד. לעיני האוכלוסיה היהודית הופיעה שוב תמונת הפוגרום הראשון שעבר עליהם.

בדי להקל על מסירת הנשק הוקם מרכז לרשום אותו ולרכזו. לשם הובא הנשק. בינתיים פנתה בענין זה משלחת מעורבת (של יהודים ובלתי יהודים) לקלימנקו, שהכריז, כי האזהרה של הקצין ניתנה שלא בידיעתו ושיש לשבת במנוחה: שום שערוריות — הבטיח — לא יתרחשו. עם זה האריך את מועד מסירת הנשק. בשהביאו נשק הביע קלימנקו תודה.

הלילה אור ליום ב' עבר בשקט. ביום ב' (19 במאי) לפנות ערב נודע, כי הבולשביקים מתקרבים לעיר. השלטון נמסר לראשות הזכסטבו. ביום ג' בבוקר (20 במאי) חזרו הבולשביקים לאומאן.

7. שוב השלטון הקודם

(לפי תיאורו של א. קוראלניק):

ביום הראשון לאחר כניסת הבולשביקים הירגש בעיר מצב רוח כאילו היהודים מתכוננים לנקום בשונאיהם. ביחוד ב„עירוניים". באוכלוסיה היהודית[1]) שלטו שתי דעות: 1) יש להעניש את הרוצחים קשה; 2) יותר נכון להניחם כדי שלא לעורר אש־פוגרום חדשה. ה„עירוניים" עצמם הרגישו עצמם מאוד מדוכאים, והיו מוכנים לכך, שיעשו ביניהם חיפושים בהמון. החוגים היהודים הרשמיים פנו בבקשה, שימנעו מלהעניש חפים מפשע (שלא לידות על פסצ'אנקה, שלא להבעיר בתים וכדומה), אלא לעשות חקירה חוקית. השלטון הסכים לכך. בכל זאת פחדי כל כך מפני „יד היהדים על העליונה". עד שכמה „עירוניים" התחילו להחזיר חפצים יהודים ששדדו. מצב זה נשתנה בהרבה לאחר שבא העירה הגדוד הסובייטי השמיני. הגדוד אף התחיל לשדוד יהודים: תחילה בצורת התנפלויות מקריות („נאליוטים"), ואחרי כן גם ברחובות. תיילי הצבא האדום היו גוזלים כסף, שעונים, לבנים, בגדים, ויש שחיילי הגדוד הפשיטו לאור היום ברחוב את בגדי העוברים וסבים (מעילים, נעלים וכדומה).

---

1) בכלל, וכן בחוגים היהודים הרשמיים.

הגדוד השמיני גילה יחס אנטישמי חריף כלפי האוכלוסיה היהודית. הוא הכריז, שהגויים צדקו כשהם מכים ביהודים, ובכלל אין היהודים צריכים להיות בשלטון.

כשהיו עוצרים יהודי היו שואלים אותו: "האם אתה קומוניסט"? למראה חיילים אדומים היו מפחדים לענות תשובה שלילית. היו אומרים לו: "זרוק את הנעלים, את המעיל וכו', אין אנו קומוניסטים".

לעתים קרובות היו מכים את היהודים מכות רצח, עד כדי כך, שאפילו בשעות היום היה מסוכן להיראות בחוץ. היו גם מקרי הריגה, אם בשעת שרידה או גם בלי זה.

בשעת ההתקפות היו לועגים מאוד ליהודים העוברים וכן לאלה שבבתים. ביחוד היו רדפים נשים. היו כמה מקרי אונס.

הגדוד השמיני השתולל באומאן כשבעה שבועות.

ה ו ס פ ה

ל פ ר ק ג': כמעט שום בית יהודי לא ניצל מחיפוש מצד המהקוממים. בתים יהודים ספורים ניצלו על ידי כך, שבהם גרו גם נוצרים, אשר קיבלו עליהם להגן על שכניהם היהודים. בכלל הצילה האוכלוסיה הנוצרית הרבה יהודים ממות. מספרים על פולני מקומי ארסאג, ידוע כאנטישמי, שהסתיר אצלו יהודים אחדים ידאג להם בימי הפוגרום. הוא גם הכניס לביתו יהודי פצוע.

ל פ ר ק ד': בהתיעצות שערכה הקהילה לפני הפוגרום השתתפו:

גאדומסקי, פולני, חבר יו"ר הנהלת העיר.

בולוביצקי, אוקראיני, יו"ר המועצה העירונית, מורה.

קוואסניקוב, וולינקורוס, חבר בית המשפט, מורה הגימנאזיה.

ד"ר לוויצקי, פולני, רופא עינים.

ב. הפוגרום השני

(לפי חומר וסיפורים של חאשצ'ווטסקי)

1. אומאן ביולי—אוגוסט 1919

אחרי הפוגרום הראשון באומאן, לא פסקו המהומות בסביבה, אף כי כלפי חוץ היה השלטון חזק למדי. תוך השעונות במשך חודש והצי על הגדוד הסובייטי השמיני, לא ראתה אומאן את הכנופיות בתוכה. לעומת זאת היו אלו משתוללות בערים הסמוכות ולעתים קרובות ניסו להתקיף גם את אומאן. בימים ההם, בערך באמצע חודש יולי, כבר לא היו הכנופיות מקומיות בלבד, אלא הספיקו לבוא בקשר עם פאבלובסקי וזאליוני, שהתחילו לרכז את כוחותיהם מסביב לאומאן.

בקרבת העיר פעלו ארבעה גדודים בראשותו של קאזאקוב וסוקול. מכיון שתפקידם היה כנראה רק להלך אימים על האוכלוסיה, היו הגדודים רק מבצעים שבח ומסתלקים, אם משום שהנקודות היו עובדות לאיזה שלטון שהוא, או בלחץ הצבא הסובייטי. לפלוגות אלה לא היה אופי צבאי מגובש. הן הורכבו רק וביחוד

מיסדות רצחניים ולא היו בהן לוחמים רבים. לסוקול, למשל, היו בסך־הכל 75 רוכבים ומאות מועטות של הולכי רגל. בכל זאת הכתיר עצמו בשם „מפקד הגדוד ההיידאמאקי השני". ואילו קאזאקוב היו לו בסך הכל כשבעים פרשים ללא הולכי רגל. בשיחה עם האטאמאן זאליוני הוברר, כי שני האטאמאנים עמדו אתו בקשר הדוק ומילאו את שליחותו.

2. אירועי הפוגרום

ב־23 ביולי קמה בעיר מהומה. גדודו של סוקול התקרב לאומאן ובעת ובעונה אחת התקיף גדוד אחר את כריסטינובקה. האיספולקום באומאן הכריז מיד על גיוס כללי. האוכלוסיה היהודית התהלכה בכהלה רבה, בזכרה את אירועי הדמים האחרונים ומתוך פחד שלא יחזרו. ביום 24 לחודש, בשעה שבע בבוקר, פרץ קרב בין המגוייסים והגדוד, והצבא הסובייטי הוכרח לסגת לכריסטינובקה. העיר עברה לידי סוקול. במשך המשה רגעים לערך נשמעו בעיר יריות וקריאות „הורא" של גדוד הסיירים שפרץ ראשון לאומאן. מיד אחרי זה קמה דממת מוות, שנמשכה כחמש שעות.

בינתיים התרחשו בעיר הדברים הבאים. הועד המאורגן לכטחון הציבור, רובו נוצרים, התכנס בבוקר השכם בבית העיריה, כדי לנקוט אמצעים למניעת פוגרום. עבר זמן רב עד שהצליחו להביא את סוקול אל העיריה. הוא בא לא לבדו, לוו אותו שתי ידיו הימניות: סטאצ'ורה וניקולסקי, שניהם ידועים לאוכלוסיה של אומן. הראשון כאתלט בקרקס, השני כמי שהיה שר גדוד בניקולאייב. כשנכנסו שניהם לאולם קבלו האוקראינים את סוקול ועוזריו, וביחוד את ניקולסקי, כאנשים משלהם, שבודאי ישתדלו שאומן לא תסבול שוב מפוגרום. על הברכה ענה ניקולסקי בזה הלשון: „אני אדם שמקבל מרות ואמלא רק את פקודות המפקד שלי האטאמאן סוקול". סוקול מצדו הודיע, כי האוכלוסיה היהודית באומן נידונה ל„טרור אדום" משום שבקריו'פול רצחו היהודים 150 מורדים. הודעה זאת, ביחד עם הנמוק הנוסף, נדפסה בכרוז שסוקול הפיץ בעיר, בין היתר נאמר שם גם: „מות לשונאי העם". נציגי האוקראינים, וביחוד מורה לשעבר, חוחול, יצאו בנאומים נלהבים, ואמרו, כי אם שוב ישפך דם יהודי יהיה הדבר כתם על כל העם האוקראיני ותנועתו הלאומית. כן הכריז חוחול, שאם ישחטו יהודים, יהרגו גם אותו קודם. בהשפעת הדברים האלה הכריז סוקול, כי בשביל אנשיו הקבועים הוא ערב שלא יבצעו רציחות, אולם אין הוא יכול לקבל על עצמו אחריות לאלה שנצטרפו אליו בדרך ושיצטרפו במשך היום.

עד כמה קיים סוקול את דברו קשה לאמר. אולם יש להניח, כי גם אנשיו השתתפו בהריגות שהתחילו מיד. במשך שלוש שעות שחטו למעלה מ־120 יהודים. בכמה מקומות לקחו קדם כסף ורק אחרי כן טבחו משפחות שלמות. כל זה נעשה בדממה ועל פי רוב בסמטאות צדדיות. סטאצ'ורה וניקולסקי אף הם לא נפרדו מן הרוצחים והיו בעצמם בבית, שמשם הוציאו את כל חפצי הערך. הגזלות והרציחות לא היו פרי איזו האשמה שהיא. הרוצחים לא דברו כלל, לא חפשו כלל אלא פשוט שחטו. לבית אחד נגשו שלושה רוצחים וצעקו: „מי בבית? צא!". לקריאה זאת יצאו איש ואשתו וכחור צעיר. כשרק נראו ירו בהם מיד. שניים נפלו מיד מתים והצעיר התעלף מפחד. על ידי כך ניצל. בבית שני ירו צעיר למות, ומכיון שעדיין גנח, חיסלו אותו בחרבות. אמו לא רצתה לתת לרוצחים לגשת אליו וניסתה להגן עליו בגופה. אזי התנפלו גם עליה. מתחילה חטבו לה יד ואחרי כן הכו

בגופה עד כדי כך שמתה בצד בנה. בבית שלישי השכיבו בהור יהודי על ספה וחתכו אותו בשם שמרסקים כרוב, בשעת הפוגרום היו ברוב המקרים הורגים משפחות משפחות.

מכיון שהיהודים היו מוכנים מלפנות ערב להתנפלויות כזאת, הסתתרו רבים מהם במקומות בטוחים, ובכל זאת הגיעו גם אליהם ונערך ממש מרחץ דמים. כמו בפוגרום הראשון בן גם בשני לא נקפה האוכלוסיה הנוצרית אצבע כדי להגן בפועל על היהודים. מבעד לחלונות אפשר היה לראות נוצרים מקושטים שטיילו בעיר וכן הרבה גויות, בנות העיר, ובידיהן שקים ריקים. כנראה כדי לשלול שלל.

אותו בוקר התעוררתי מוקדם מאד וראיתי מיד דרך החלון רוכבים עוברים. חדרי היה בדיוק מול דירת הורי. לערך בשבע וחצי נגשו לחנות הורי (באותו בית שבו היתה דירתם) בכרכרה שלושה אנשים, לבושים מדי צבא והתחילו לדפוק בחזקה בדלת. אבי יצא לקראתם. עוד מרחוק צעקו אליו: „קומוניסט, פתח נא". אבי פתח מיד את הדלת לפניהם ושנים מהם נכנסו לחנות. השלישי נשאר ליד הכרכרה. כעבור רגעים ספורים יצא אחד מן השנים ושמעתי שאמר לשלישי: „תן ....". עברו עוד רגעים אחדים וכבר הגיעו אלי זעקות אבי וצלצול זכוכית נשברת. קשה היה לתאר מה שעבר עלי באותם הרגעים כשלא ידעתי מה נעשה לאבי. אמי אף היא היתה בשעת מעשה. עד מהרה יצאה מהחנות, הסתכלה מסביב לכל צד ונעלמה בחצר. כפי שהוברר אחרי כן דרשו מאבא כסף. מיד התחילו להכותו ובעת ובעונה אחת גם גזלו בחנות. אמי בקשה אותם להשאיר לפחות מה שהוא בשביל הבית, ועל כך אמר לה אחד מהם: „אנחנו עוד נהרוג אותך, לא באנו כדי שאת תוסיפי לסחור". הם היו כל כך עסוקים בריקון החנות עד שבינתיים הניחו לאבא. כשאמא ראתה שהכל אבוד, רמזה לאבא והוא התחמק מתוך החנות והסתתר בגן. אותו הדבר עשתה מיד גם אמא. הרוצחים המשיכו בשקט את עבודתם ואיש לא הפריע להם. אותה שעה נכנסה לחנות שכנתנו, פולנית, והוציאה כמה דברים קטנים. כעבור שעה וחצי ראיתי שהחברה הטעינה על העגלה שני שקים מלאים ונסעה. החנות הפתוחה משכה אליה מיד תשומת לבם של „אנשים הגונים" ו„שכנים טובים" והם פרצו לחנות כדי לרוקן אותה כליל. בין אלה היתה בת רופא שלקחה רק סיגריות. כשנודע הדבר לאחר זמן לאבא ושאל אותה, ענתה כהאי לישנא: „ובכן, אביא אותן לך". מסביב לחנות הלך הקהל וגדל. מכל צד התאספו ילדים וכשראו תמונה כל כך יפה, איך שמוציאים את כל הרכוש מחנות יהודית. מחאו כף ורקדו וקראו עוד חברים. משרתות וסתם אנשי הרחוב נשאר מתוך החנות כל מה שאפשר היה, וביחוד סבק, תרמילי סיגריות ועוד. מעשה הפקרות זאת נמשכה עד שבעלת הבית, פולנית, נכנסה לחנות, גרשה את הקהל „היפה" ובעלה אותה. בזה נפטרנו והורי ניצלו. במועצה העירונית לא קרה אותו הזמן כלום. לאחר שסוקול עזב את העיריה התחילו להתפזר גם הנוצרים. חברי הועד לבטחון צבורי. ראו שאין מקום לשום עזרה. נשארו רק יהודים אחדים, שכבר לא מצאו שום אפשרות לשוב הביתה.

עד אחת ישבתי נבוך ולא ידעתי מה שמתרחש. יריות לא נשמעו, אולם הדממה היתה חשודה. אפשר היה להבין שכאן מה שהוא לא בסדר וכי האוכלוסיה היהודית איננה „מלקקת דבש". אבל בדיוק מה שנעשה לא ידעו. בערב ב־1½ נשמעו מרחוק יריות. היה יסוד לחשוב, שזה בא מצד כריסטינובקה. היריות נמשכו יותר משעה והלכו והתקרבו מאד. בשלוש ורבע ראיתי דרך החלון צבא. מתחילה נדמה היה שאלה הם מורדים, אבל עד מהרה הובהר שזהו הצבא הסובייטי החוזר.

3. אחרי הפוגרום

כשרק נודע, שהצבא הסובייטי תפס שוב את העיר, יצאה האוכלוסיה מיד לרחוב. רק עכשיו נודע מה שעוללה כנופית סוקול. פה ושם אפשר היה לראות אנשים נושאים פצועים והרוגים. בתי החולים נתמלאו מיד. ברוך לבית הסוהר התגוללו כמה הרוגים, כל אחד ליד בית אחר. אלה היו משוחררי בית הסוהר, שמיד נשחטו. אותו יום הצליחו לתפוס אחדים מן הכנופיה שלא הספיקו לברוח מן העיר ומיד, על המקום, המיתו אותם ביריה.

למרות זה שהיה מספר כל כך גדול של קרבנות יהודים, לא הביא הפוגרום השני, כמו הראשון, לחורבן כלכלי של האוכלוסיה היהודית באומאן, אולם בהלת הפוגרום גדלה מאד. ובשעה 6 התחיל חלק מן הצבא האדום שצריך היה לשוב לכריסטינובקה, לעזוב את העיר. נצטרפו אליו בדרך לרכבת המוני יהודים, אנשים נשים וטף, כמו שהיו לבושים. כולם אמרו פה אחד: „בהלות כאלה אין אנו מכירים ואיננו יכולים להתנסות בהן שוב, נצא עם הצבא האדום".

היה זה פחד שוא. שלטון הסובייטים נשאר והתושבים שכבר עמדו לברוח חזרו הביתה.

הפוגרום של סוקול החריד את כל האוכלוסיה ונגע קצת אפילו בנוצרים. ועד הבטחון הצבורי התחיל לעבוד בחריצות, נוצר מנגנון כספי ואורגנה „מועצת חמשה", שלידיה מסרה האוכלוסיה היהודית את גורלה. מועצה זאת צריכה היתה לנקוט באמצעים הדרושים ששוב לא יתרחש כל פוגרום. הוקם גם „ועד נשים מיוחד", שתפקידו היה לנהל תעמולה בכתב נגד הפוגרום. כל המוסדות התחילו מיד לפעול. בפרברים נערכו אספות עם. שבהן הופיעו נוצרים אוקראינים ופנו לתושבים לשמור על היהודים מאסונות נוספים. הכמרים מצדם פרסמו כרוזים — בקיצור, כל הכוחות גויסו במאבק נגד הפוגרום.

בחוגים היהודים נולד אותה שעה הרעיון על הגנה עצמית יהודית. הרעיון הועבר לועד הבטחון הצבורי. אגב, יש להדגיש כי לפני כן לא ראה השלטון ברצון את ועד הבטחון, ורק לאחר הפוגרום, כשהתחילו לדבר בגלוי על אוואקואציה, בשתנה היחס של השלטון ואפילו הוכר מצדו. שקיום ארגון כזה הכרחי הוא. ביציבות אחדות של הועד השתתפו גם נציגי ה„איספולקום". לשאלת ההגנה העצמית התיחסו נציגי השלטון בשלילה, ונימקו זאת בכך שלא יתכן, כי תתקיים מחלקת צבאית עצמאית, שתדאג רק לשלום העיר, ובכל היתר תהיה נייטראלית. עם זה הדגישו, כי מיד לאחר שהצבא הסובייטי יעזוב את העיר מחמת התקפת האויב, לא תוכל ההגנה העצמית בודאי לעשות כלום. היה הכרח לפתור את השאלה בשלילה. מבחינה חוקית אי אפשר היה לארגן הגנה עצמית. נשארה רק הדרך האי־ליגלית. אולם הנסיונות להשיג נשק בדרך אי־ליגלית לא נשא פרי.

באותו הזמן עשת אחד מן החברים הבלתי רשמיים של הועד, אדם קרוב לחוג ה„איספולקום", עורך העתון „איזווסטיה" באומן, וחבר המזכירות במרכז האגודות המקצועיות, חיים פאסקורובסקי (נרצח ע"י הריגול הנגדי של צבא דניקין בספטמבר 1919 בתחנה שפולה), צעד שמילא תפקיד רב במאורעות הבאים והציל בהרבה את האוכלוסיה היהודית מצרות. הוא הציע לועד הפועל (איספולקום) לאשר את ההחראה הבאה:

„אזהרה. השלטון הסובייטי מזהיר את האוכלוסיה של העיר אומאן ופרבריה על הדברים הבאים: אם יהיה צורך לצבא הסובייטי מטעמים צבאיים או אסטרטגיים לעזוב באופן ארעי את העיר, ובזה ישתמשו כל מיני ליסטים כדי לערוך טבח

באוכלוסיה השלוה היהודית, הרי אם מצד יתר הלאומים לא ינקטו באמצעים למנוע זאת, יענשו ענוש תמוד עם שוב הצבא הסובייטי, לרבות יריות על הפרברים בתותחים".

ההתראה הזאת נחתמה על ידי כל העסקנים האחראים: המזכיר של הפארקום, יו"ר האיספולקום, מפקד שלאג־אוצ'אסטוק, והופצה על ידי הועד על חשבונו באלפי טפסים. (יש לציין, כי הרחוב ואפילו רוב חברי הועד סבורים היו, שזוהי יזמת האיספולקום).

ג. השלטון הסובייטי עוזב את אומאן

בין כה וכה התחילו הסובייטים לצאת מן העיר. עד מהרה יצאו לגמרי מאומאן וריכזו את כוחותיהם בכריסטינובקה, בגליל, ששם התרכז בימים ההם מספר רב של מורדים בראשותם של זאליוני ופאבלובסקי. בין הצבא האדום והמורדים פרץ קרב מר, שנסתיים בנצחון המורדים. הצבא הסובייטי הוכרח לעזוב את הסביבה. אומאן נשארה ללא שלטון ואת תפקידיו לקח על עצמו רשמית הועד לבטחון צבורי. יש להדגיש, כי כל הזמן פיתח הועד פעולה נמרצת וריכז סביבו את הכוחות הצבוריים של אומאן.

בדי שהמנצחים לא יכנסו העירה לפתע פתאום שלחו לקראתם „ועדת שלום" מיוחדת, שהיתה מורכבת מאוקראיני, חוחול הנזכר, ויהודי, ד"ר הלמן, אתם יצאה גם אשה ממטהו של פאבלובסקי, שבאה יום לפני כן בשליחות המטה והביאה אתה מכתב.

המכתב היה מודפס במכונה והחתיל במלים אלה: „מאת הקאזאקים וראשי הגדוד ה... לאוכלוסית אומאן". במכתב נמנו כל חטאי הקומוניסטים היהודים. שכולם תפסו משרות קומיסאריים בעורף ובחזית. להלן נאמר, כי האוכלוסיה היהודית סבלה פוגרומים למדי, שהיא בעצמה אשמה בכך. נפקד עוון הילדים על האבות. אולם עכשיו הם רוצים להכנס העירה בשלום ולשם כך הם מזמינים אליהם משלחת של האוכלוסיה היהודית. „משלחת השלום" יצאה ביום ששי בבוקר והספיקה לשוב רק לפנות ערב. כל היום נמצאה האוכלוסיה היהודית על הככר ליד הציריה. בצפיה לתשובה. כפי שהוברר אחרי כן, נתעכבה המשלחת, כי בדרך נתקלה בכנופית סוקול, שהתנפלה עליה משום שבכרוזי הועד נקראה המחלקה של סיקול בשם „ליסטים". ביהוד היו בסכנה חייו של ד"ר הלמן כיהודי. אולם הצליחו לרכך את לבו של סוקול, והוא עצמו נסע למטהו של פאבלובסקי. שם קבלו אותם יפה והרגיעו אותם.

למחרת, בשבת, קרה מקרה זה: מפיסטינובקה, ששם עדיין עמד הצבא הסובייטי, נכנסו לעיר בשעות היום שמונה חיילים סובייטיים. פנו מיד למועצה העירונית וכנראה מתוך ידיעה על המתרחש בעיר. גרשו את חברי הועד שנכחו שם.

5. שר הגדוד ליטוין באומאן

ביום א' נכנס העירה גדוד של פאבלובסקי, בראשותו של שר הגדוד ליטוין. אומאן לא ראתה זה זמן רב פגישה כל כך מרהיבה כפי שנערכה לגדוד. ליטוין הכריז בנאומו, שבו פנה למשלחת העיר, כי הוא בינתיים איננו מקים שלטון. ישאר השלטון עדיין בידי הועד. הוא איננו דורש מן העיר כלום, רק אם האוכלוסיה תהיה שלוה וישרה ותתן לו נעלים, לבנים ושאר ירקות, יכיר לה טובה. הגדוד התנהג בשקט גמור ולא נגע בשום איש. היהודים היו מרוצים מאד. חושבים היו שמלאכים

משתקים אתם. התחילו למלאות את בקשתו של ליטוין. קנו מגפים, אספו לבנים, תקנו אותם ועוד ועוד. לחיילים נתנו אוכל במסעדות הטובות ביותר. נשאו באזניהם נאומי ברכה וכיוצא בזה.

בינתיים לא חדלו הקרבות בסביבה. על כך היה ידוע באומאן אבל לא ידעו את התוצאות.

ביום ג׳ לפנות ערב נשמעו פתאום יריות קרוב מאד לאומאן. בעיר פרצה מהומה. ליטוין נסע לעיריה, שם נמצאו המגפים והלבנים. הוציא אותם ובראש נדחדו יצא מאומאן. הלילה עבר בשקט.

ביום ד׳ בבוקר השכם נכנסה לעיר סיירת הצבא האדום. הצבא האדום סייר על אופניים באקדחים מוכנים ליריה. תלשו את כרזות המורדים שהיו דבוקים על פני העיר ולא נגעו בשום איש ברחוב.

ב־10 בבוקר הופתעה העיר על ידי עובדה אכזרית: לסופייבקה (גן ילדים באומאן) שם נמצא בית חולים צבאי נכנסה פלוגת חיילים אדומים בראשותו של שר הגדוד הסקויראי מאסלוב. הוציא מבית החולים את כל הפצועים שליטוין השאיר, והמית אותם ביריות.

בחוגי הועד קמה דאגה רבה. חששו שמא יביא הדבר לידי אסונות גדולים. הורגש כי לא יהיה כל כך קל לכפר על מעשה זה של הצבא האדום. כדי שהדבר לא יתרחש גם לפצועי ליטוין בבית החולים זאמסקי, פנו לשם, לפי יוזמת הועד, כמה פועלים וסתם יהודים, כדי לבקש מאת החיילים האדומים באם יבואו לשם, שלא לנגוע באיש. כל היום עמדו ליד בית־החולים. אבל לא הופיע שום איש מן החיילים האדומים.

ג. הפוגרום השלישי

1. קוזאקוב באומאן

באותו יום לפנות ערב נודע, כי סמוך לעיר עומד קוזאקוב עם כנופיתו. בכל רגע עמד לפרוץ העירה, קמה בהלה איומה. בעיקר, כמובן, בין היהודים. מעשי קוזאקוב היו ידועים למדי ליהודי אומאן לפי התנהגותו בסביבה. התחילו להתחבא. היהודים, שמספרם היה רב בבית החולים של הזמסטבו, התחילו ממש לברוח. נוצרי אחד פתח את השער ונתן לכל היהודים שרצו בכך להכנס לביתו. בכלל, נבקעה אותה שעה דרך ללבות הגויים ביחסים ליהודים. הפרברים, שרוב תושביהם נוצרים, התחייבו לשלוח אנשים לקוזאקוב, שלא ירשה לערוך פוגרום. רבים היו מוכנים להכניס לדירותיהם יהודים.

הידיעה, כי בעיר כבר נמצא הרוצח המפורסם, עוררה בהלה כללית. הועד לבטחון ציבורי ערך את ישיבותיו בבית הספר למסחר. עד מהרה נודע, כי מול העיריה כבר ישנם שני הרוגים וברחוב אחר עוד הרוג אחד.

אנשים אחדים, ואני בתוכם, שלא מצאו אפשרות לשוב הביתה, נשארו ללון בבית הספר למסחר. הועד פעל במרץ. הוא הודיע לכל חבריו, כי בעיר אין שקט ודרש שכולם יתכנסו מיד. הוחלט לארגן כמה משלחות. במהרה באו למלון, שבו גרו זקני הרוצחים, כמה משלחות. אחת אחרי השניה: הראשונה — מהנהלת

העיר ומספר קטן של פקידי האגודה הקואופרטיבית האוקראינית באומאן, השניה — חברי הועד, השלישית — מכמרים, והרביעית — נשים.

שם מצאו המשלחות את כל החבריא: קוזאקוב, סוקול, סטאצ'ורה, ניקולסקי ואחות רחמניה. כפי שמסרו המשלחות אחרי כן היו במלון מחזות אלה: סטאצ'ורה צעק, שהוא עצמו מוכרח לשחוט את הז'ידים. האחות הרחמניה, אקדח בידה, איימה, שהיא עצמה תשחט את כל היהודים, וכשהתחילה אשה אחת מבין המשלחית לבקש, שלא תגע ביהודים, דחתה אותה עד שנפלה. גם סוקול הרעיש עולמות. אז תיבקה אותו אחת הצירות, ליטפה את ראשו, החליקה אותו והתחילה לשאול אותו אם יש לו אם, אחיות, אשה. סוקול ענה, שכולן נשחטו. אז אמרה לו, שילמד מוסר־השכל כמה לא טוב, שכל הקרובים אינם בחיים, ולפיכך אין להרשות שיוגשמו הריגות היזומות. האשה השפיעה עליו עד כדי כך, שהכריז על יציאתו מאומאן ביחד עם גדודו. ואמנם באותו יום נעלם.

קוזאקוב לא נתן כלל לדבר אתו. הוא הודיע, כי על גופות הרוגי סופייבקה נשבע להתנקם ביהודים. כשראה סוקול כי אין לעשות אתו כלום תפס ברחמת סוסו ואמר ברוגז, שידרוס קודם כל אותו. קוזאקוב לא ענה על זה כלום.

המשלחות עזבו ביאוש רב. כשמצאו כי המצב בכל רע, החליטו להתפזר בעיר ולבוא בדברים עם קוזאקים בודדים. אפשר היה לראות גבירות וגברים עוצרים קוזאקים, נכנסים אתם בשיחה, טוענים, מבקשים, ולעתים קרובות הספיקו דבריהם כראוי.

בבית־הספר למסחר שם נמצא הועד, היתה העבודה סוערת. הטלפון לא נח. כל הזמן נתקבלו ידיעות על המצב בעיר, ומטעם הועד ניתנו הוראות לאן לצאת, כמה אנשים וכו'.

הלילה היה איום. בכמה מקומות נשמעה שבירת חלונות ופריצת דלתות. כמשך הלילה נהרגו 50—60 יהודים ונשדדו חנויות אחדות. לפי התכניות של הפורעים, עדיין היה זה בחסד. על כך יש להודות לחלק הישר של האוכלוסיה הנוצרית שעמדה על המשמר והצילה בכל מקום שיכלה. ביחוד הצטיינה הגברת באז'אן, אשה אוקראינית, מיסדת ועד הנשים, שתפקידו היה שלא להרשות מעשי פוגרום.

ביום השני בבוקר התרחשו מעשי פרעות בודדים, לא גדולים. רק מקרה אחד זעזע את הכל. כשהעבירו פצועים לבית החולים פגע בפצוע שנישא על מוטות אחד מאנשי קוזאקוב הרג אותו. הדבר נעשה לעיני יושב ראש הועד לבטחון, קוואסניקוב (חבר בית הדין המחוזי).

לערך בשעה 10 בבוקר, באותו יום, עזבה פלוגתו של קוזאקוב את העיר. לעיר נכנסה בת־פלוגה אוקראינית של מטה פאבלובסקי לשמור על הסדר. באה מנוחה.

בראש העיר עמד עד מהרה המפקד טוורדוחליאב. שני סגניו היו יהודים: היסאול יורקו שארסקי (וויגודנר), אומרים שהיה מומר, והקצין בורוסנקו (שוואריצ־בריים). אגב, אמרו שבגדוד פאבלובסקי היו גם יהודים אחדים.

2. ביקורם של זאֶליוני וטיוטיניק באומאן

אומאן נעשתה במשך הזמן מרכז המורדים של כל הסביבה. עד מהרה שוחררו כמה נקודות מן הצבא הסובייטי והמורדים קיבלו את האפשרות להתקשר עם הדירקטוריה.

באותו זמן ההחיל להופיע באומאן עתון באוקראינית בעריכתו של רודנקו. שם העתון היה „סלוצ׳לקה״, שהיה כלי המבטא הרשמי של המורדים. הקו של העתון בא לידי ביטוי בהטפה לרעיון הסובייטים ובהגנה עליו. למרות שבעיר קם כבר שלטון, לא פסק בכל זאת הועד לבטחון ציבורי להתקיים. עבודתו פחתה בהרבה משום שלא היה צורך בו. הועד דאג רק לקיים יחסים עם מנהיגי המורדים לעת מצוא. כשהיה בא מי שהוא מן ה„גדולים״ היה מוזמן למועצה. נתקבל בברכות וכדומה.

כך נערכה פעם במועצת העיריה אסיפה חגיגית של טיוטיוניק וזאליוני, שבאו בעת ובעונה אחת לאומאן. הדבר היה לערך בימים הראשונים של אוגוסט 1919. בחדר יו״ר המועצה העירונית נתכנס קהל רב. בין האורחים היה גם האטאמאן סוקול. אחרי ברכת היו״ר. הופיע בנאומו טיוטיוניק, כבן 35, גבוה, בלונדיני, היה לבוש חליפת קיץ לבנה וכובע אנגלי. כמין קרנסקי. הוא לא נראה כאיש צבא, אף על פי שהיה בימים ההם אחד ממצביאי הצבא האוקראיני הסדיר. (לפיכך גם נחשב לנציג הדירקטוריה). בנאום יפה באוקראינית בירך טיוטיוניק את זאליוני והדגיש את זכותם הגדולה של המרדנים שסייעו לדירקטוריה לשחרר שטח ניכר מאוקראינה מן הבולשביקים. עם זה הדגיש טיוטיוניק, שהדירקטוריה נוקטת במשטר הפרלמנטרי.

בתשובה יצא זאליוני. הוא היה בעל קומה בינונית ובעל מראה של גוי (זקן גוזז), לבוש נשק מכף רגל ועד ראש. אותה שעה עמד זאליוני בראש הדיביזיה הסובייטית הקיובית הראשונה, דיוויזיה מרדנית. כתשובתו, גם היא באוקראינית, הדגיש כי המרדנים אינם מכירים בפרלמנטריות, אלא נוקטים בעמדת ברית־המועצות. רעיון זה אישר גם עורך העתון „סלוצ׳לקה״ — רודנקו. את היהודים לא הזכירו טיוטיוניק וזאליוני אפילו במלה אחת.

כעבור ימים אחדים אחרי האסיפה החגיגית נערך כינוס איכרים של גליל אומאן. למרות התצמולה לשלטון הסובייטי נצטרף הכינוס בכל זאת לתכנית הפרלמנטרית. בכינוס פורסמה גם פקודתו של טיוטיוניק, שלפיה פוזרו גדודי המרדנים והוטל עליהם להתמזג בצבא הסדיר. חיל המרדנים עבר לצד הדירקטוריה.

בחודש ספטמבר עברה דרך אומאן חטיבת־הדרום של הצבא האדום. כנראה, שהשלטון האוקראיני לא הכיר את המצב בחזית, שכן בעיר לא ידעו על התקרבות הבולשביקים. רק יום לפני כן הכריז נציג הדירקטוריה באומאן גריגורייב (אומרים, שהוא אחיו של גריגורייב המפורסם), שבסביבת אומאן המצב מוצק ואין שום פעולות בסביבה.

חטיבת הדרום של הצבא האדום היתה רבת הכמות והובילה אתה רכוש רב. יום לאחר שהצבא הסובייטי כבש את העיר, פורסם ביוזמתו של פאסקורובסקי כרוז אל האוכלוסיה, שבו נאמר, כי החושבים לא יסבלו כלל מן הצבא, משום שהם יתנהגו לפי ההתראה, שפרסם בשעתו השלטון הסובייטי. לפני עזיבת אומאן פורסם שוב כרוז ובו אותה התראה שבכרוז הראשון. הצבא הסובייטי שהה בעיר רק ימים אחדים, ועזבה. המרדנים תפסו שוב את אומאן ושהו שם עד ראש השנה. במשך כל התקופה לא עשו המרדנים שום פרעות ביהודים. בערב ראש השנה פרץ פתאום לעיר גדוד פרשים של „המתנדבים״ וגירש את המרדנים. אומאן עברה לשלטון דניקין. אך עד מהרה השתלטו שוב הבולשביקים.

הפוגרום באלכסנדרובקה
(פלך קיוב, מחוז צ'יהירין)

אוכלוסיה של 4000 נפש, ביניהן 3500 יהודים

מסופר על ידי אלחנן מאלקין, איש אלכסנדרובקה, עם תוספות של ישראל באנגארד.
מורה ומגן מפקח של הגימנסיה היהודית המקומית

המצב לפני הפוגרום

מיד לאחר שנפל המשטר ההטמאני התחילה תקופת רדיפות האוכלוסיה היהודית המקומית: החרמות, ארנוניות, סתם התקפות על יהודים נעשו לתופעה רגילה בחיי היהודים באלכסנדרובקה. כל האוכלוסיה היהודית בעיירה היתה שרויה באימה רבה. במשך הזמן נוסף למצב הרוח המודאג הכללי של יהודי המקום גם פחד מפני פוגרום. העיירה נמצאה כולה בידי גדוד צבא, שבראשו עמד שאסטאק שכבש את העיירה מיד לאחר שנפל ההטמאן. הגדוד עסק בהפחדת האוכלוסיה היהודית המקומית וברדיפתה. כשעבר השלטון לבולשביקים נשאר הגדוד בכל זאת באלכסנדרובקה והמשיך את פעולתו. ביחוד פחדו בעיירה בשעת הירידי, שחל בכל יום ה', ובאותו יום מתכנסים הרבה איכרים מכפרים רבים מסביבה. בכל זאת נמנעו כל הזמן התקפות על היהודים משום שהגדוד של שאסטאק קיבל בקביעות כסף מן האוכלוסיה היהודית המקומית. אולם בבית הנתיבות של העיירה, בתחנה פונדוקלייבקה, היו מוצאים בשלשת־ארבעת החודשים האחרונים לפני הפוגרום הרוג יהודי או שנים. אם הרצח נעשה ע"י גדודו של שאסטאק או על ידי הגדודים העוברים — לא הוברר.

במשך הזמן נהרס לגמרי כל המסחר היהודי. חוץ ממספר מצומצם ביותר של חנויות מכולת קטנות הוחרמו כל החנויות היהודיות הגדולות של אריגים וכו' והוכרחו להתחסל. המחורות שלא לוקחו ונחבאו היו נמכרות בזמן האחרון בחשאי. חוסר העבודה בין יהודי העיירה גדל. בשעת הרישום, שעשה הועד הפועל של העיירה, היו רוב היהודים מראים על עסקם בעבר, אבל לא בהוה. כפי שנקבע נמנעו לגמרי הרבה יהודים, מחמת התנאים החיצוניים, מכל התעסקות והתפרנסו מן הכסף שנשאר להם. הספסרות בין יהודי העיירה אף היא היתה מפותחת מעט מאד. לפי פקודת הועד הפועל המקומי, נעשה הספסרות ביריה. כי הרוב הגדול של האוכלוסיה המקומית היו אך ורק יהודים, ואילו הגויים ואנשי הכפרים בסביבה היו כפופים לועד הפועל של המקום, שהיה מורכב אך ורק מנוצרים. הקומיסאר הצבאי המקומי היה נוצרי. הקומיסאר של המחוז אף הוא נוצרי. שני הקומיסאריים היו אנטישמיים. ביניהם לבין הועד הפועל של העיירה היו התנגשויות. ביחוד היו חריפים היחסים בשעת גיוס הבורגנים לעבודה ב„עורף". הקומיסאריים פנו ביחוד לבורגנים היהודים בעיירה, בעוד שמתוך הגויים העשירים בעיירה וכן מכפרי הסביבה לא גויס איש. נגד זה מחה בכל תוקף הועד הפועל, עד שהצליח לדחות את הגיוס. הקומיסאר הצבאי רגז מאד על כך והכריז כמה פעמים בימים האחרונים לפני הפוגרום בנוגע לסעגה. שבענין הגיוס אין יחס נכון כלפי היהודים: „האם רוצים אתם, כי באלכסנדרובקה יקרה מה שקרה בזלאטופול"? (הדברים נאמרו אחרי הפוגרום האיום בזלאטופול). הועד הפועל העירוני טיפל כל הזמן רק ביהודי המקום. בינו ובין האוכלוסיה הנוצרית לא היו שום התנגשויות. הבולשביקים היהודים לא היו. איפוא, הגורם לאנטישמיות של הגויים ואחרי כן לפוגרום עצמו. כפי שמספרים, נערכה כבר שבוע לפני הפוגרום בין האיכרים תעמולה

הויך הצעל הלאומי
יהודי אוקראינה.

דער אידישער
נאציאנאלער סעקרעטאריאט
פון אוקראינע

ציטקולער 3.

אן הקהלות באזירים.

בעזל הערעות הגלח הלן ובחף את ארבת הרישובליקה האוקראינית העכטית, מגלת הדכים של ההרינות והרציחות, של חללי הקרבנות, הרכש העכרי הסויר, קיסרישוציה ניטחות על היהודים, בחלה ואימת כיה עדיין לא נחתה.

יום יום מקבלות בעיר הפועל הלאומי ידיעות חדשות, האחת נוראה מרעהה. עיד הפרעות שפיצי או העידוכו לפרוץ בחים שליחי קהלות ובירוחין, פניני חשבונות, בקבלת הלגרמות לרוב של ועקות-ראש.

דער הויפּל הלאומי אהו בכל האמצעים האפשריים: דערד בעל הדם והפשפיה לכים קץ לגרעות ביהודים. ובעזה בעלת הקרה ודרוכר בהסתחות נאי-כח התוקפים העכטים קרד בארעות-הדמים, ליפר קשה את האפשים ולהטיל בלוצי-הגרעות את נזקיהם.

אך הגרעות ביהודים אינו יורד. רסיסת חתרינות-בהגין וקנוי-היהודים נדחה ביום ליום.

רשם הבצת החתאה נגד הפארעות. החליטה הכנסיה הלאומית הקטנה, בישיבתה ביום ד' בכסלו, לדבר בכל רחבי המדינה ימי אבל ליהודים לקיים את ההחלטה הזו קרא הישוב הלאומי את הקהלות בכל פנה להתאה-אבל. יקבלו יצרי הקהלות כיד ימי אבל והזהיר בימים שימצאו להתאבל ביום האבל יטרו על משכר בתי המסחר והמלאכה העכרי יצוי העועל. האוכן. התנוי והישוב העברי איש איש את עבודת יומו. ואפשרות עכ. מוקדשת לאבון הלאומי, תעכנה בי ביום בכל הקהלות!

ואולם לא רק יום אבל יחי היום הזה. הכנסיה הלאומית הקטנה קבלה בישיבתה ביום[illegible] בשפט גם החלטה מעניה, שהיעד חפועל הלאומי צריך ליצור כיד ועד מבאיכת כל המפלגות העבריות וההתחדרויות הצבוריות לשם בדור עזרה מתרית ומשותית מנוגע-הפרעות על יפרד ההחלטה הואת כבר ניכר היעה. כאלפי נכנסים בראיכת כל ההתחדרויות והחפלגות, ובעבודתו המניעית לטתן-העזרה החדרית תהפשה היא ציור ברשית עצמו.

הישוב היהודי באוקראינה, בפיחיו אלה, שלא נגעה בהם יד-הפרעות, מחויבים ליצור עזרה ותמיכה לאחיהם השרודים והנועים, ויפי האבי צריכים היות ליפים, שכתם תסדר אסיפ-כסף רחבה לטובת קופצת הפרעות.

הועד הפועל הלאומי, בקראו את ועדי כל הקהלות יבקא את חיבם בעבידה זו. בבקש להטיעיר הנוכי ציד כל המעשים. הנעשים על ידם בנידון זה.

הועד המיעל הלאומי
של יהודי אוקראינה.

קיעב, כ בשבט תרפ"ט.

צו אלע קהלות איף אוקראינע.

דער בכול פון אידישע מגראמען מארשלייצע אלע מיטגלידער פון דער אידישער סעקרעטאריאט מאכט באקאנט, אז בלויטיגע רשיפה פון הייגען פון רצחנים, וואס האבן צעהאלטן פון נעמאלטע אידישע קהלות, פון צערשיידענע אידישע רעגירונגען, פון מענשיעע אידישע רעגירונגען, פון מאנכע פון פרעמד-לאנד, איז נאך נישט נים מארקירונג.

מאנ-מפלליך באמערקט דער אידישער נאציאנאלער סעקרעטאריאט אלע נייע און יערעם מאל אלע פרעקלי-כצלע יודישע וי ויעגען שיין אוכצנבראכצנע. אלי איין וועגען דראהנדע מארדעצן. פם קונען אפרשטעהער פון די ערשטע. פרוהים פון קריוה. אלטרדינג פון די פרוהיפה. פם וועלכע צרהאלטען פפפען רצפצען פים מארדעריישפם העכפ-קפרייען.

דער נאציאנאלער סעקרעטאריאט נפפם וועגען דפם אן אלע מיטגלידער פישפען. פר האם נעפאהרען פון דער רעגירונג, וואו די שחיטות ואלעזחיטיף אבנעפטעלם וועדען, או די עקסהעניסען, וואדען נפיין אייכנפטאדפם וועדען כיטין אנצייל פון דער אידישער בפצעקרונג. או פם ואלען נאכפאהפ וועדען די פוהרער. או פע זאל די נעלישפע אירן אוכקערן די הויפות.

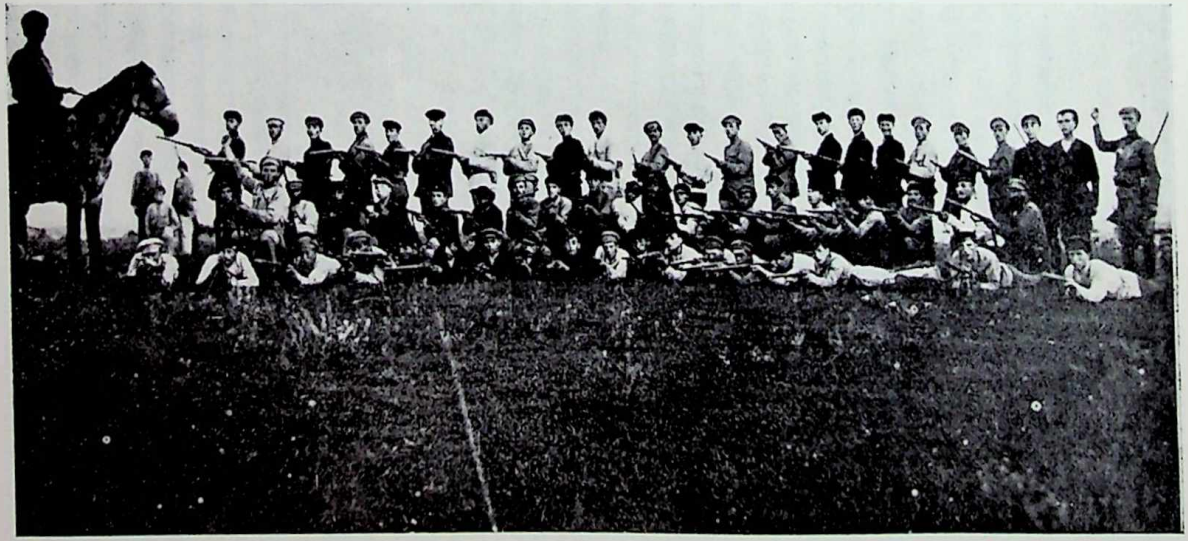
די כוועדיע פון מארמפען איכער אוקראינע וועדפם אנער ניפ קלענער. דער צפפעל פון אידישע מאכטן-הויפות אין אידישע צניים וועקפט פון מאנ צו מאנ. צרי אויבצודיקען רעם צער פון מאפפעם בענען די עקפ-העניסען האפ די קייפנע נאציאנאלע פארפאלונג איף איהר יחוצה רפם 15 יאנואר אכצקומען א נאפלום אינצי-ארדנען אינערן נאנצען מאנ אידישע פרוינפ-עק. אויפער רפם דאוקען כאפלום. רוסם דער נאציאנאלער סעקרעטאריאט די קהלות אין אלע שטעט פון שפדפלען צום פראפעפ-פרוינפ. ואדען אין אלע ציפער גליך אר-נאנירט ווערען פפפציעלע פרוינפ-עק. דאן ווען די אידישע קהלה וועט פם בפיכען פאר אפפצה. פון זאלען אין די יפכי-פעג אכצעפטלע ווערען די אידישע וואר-פפאנען פון עפקאפצן ווערען די אידישע נפפצפפען פון דער איד ער ארבעכער. דער בעל-כלאבה. דער קרעפער אין אחר דאדפען אין דעם פאנ אכהאלטען זיך פון ווידפע פאנ-פפנייע באפצפפיונגען, פון זאלען אין די פפ פארקופען אין אלע קהלות אפלקפ-פארוואלונגען וועגפ דעם אידישען אופלייך.

פם דארף אכער זיין נים בלויו א פאנ פון פרויער די קלייגע נאציאנאלע פארוואלונג האם איף דער דער-כאפכער וויזונ אין אנצונפען א קאנקרעפען כאפלום. פון דער נאציאנאלער סעקרעטאריאט וועדפם בפצעקרפאנ-תיף צו פאפען א קאפיפפ פון פארפפהער פון אלע אידישע פארטייען פון נצונפאפפויכע צרגאניזאציע פאר פאפציעלער פון יודישער הילף לכובת די פאנרא-נפ-פפנע. אין פרוינפפאנ פיט דעם כאפלום האפ זיך אין אוא קאפיפפ אינם נפצירקפ. אין דפם פארטייען-פפנ קאפיפפ נצונען צדיין פארטפהער פון אלע אידישע צענפראלע ארנאניזאציע אין ריכפונגען. ער איז אוכהנפנגע אין זיין אינערליכער ארבייל בונוע פאפציעלער פון יודיי-פפער הילף.

די אידישע כפצלקפרונג אוף אוקראינע, פון פפצ-ציל רא, וועפען די פארפאפ-כוחליע האפ צום בליק ניפ בצריהרפ. ווענן, פחויב פאפען הילף פון פכיצע פאר די בארוכפע פון בלוטפ-בליפפנע בי דער. פון די פרויער, פפ דארפען וועדפען די פע. וכן עפ פון ארפנויורפ וועדפען א בריפיע בעלרוזפלונג לפובת די קרבנות אלע קהלות פאן זייער פביפע פון דער ארבים. בפע דער נאציאנאלער פפקרעפאריאפ הינף אויב פפידען וועגען אלע יפרפ, הפפכע וועלען פון דער הינ-יפכי אנטפפפען ייעדען.

דער אידישער נאציאנאלער
פעקרעטאריאט אוף אוקראינע

קיעב, 25 יאנואר 1919

נדוד ההגנה העצמית היהודית באחת העיירות באוקראינה
(מארכיון א. צ'ריקובר השמור ב„יו"א", ניו־יורק)

פוגרומית עזה. חושדים בכך במורה הגימנסיה הכללית המקומית שאומרים עליו, כי נסע בכפרי הסביבה ושיסה את הגויים לפוגרום.

נוכח הידיעות האיומות על הפוגרום בזלאטופול נעשה מצב הרוח בעיירה ביום ד', 14 במאי מאד מדוכא. פחדו שמא יפרוץ ביום ה', יום היריד, פוגרום גם באלכסנדרובקה. חוץ מזה הכריז עצמו גדודו של שאסטאק, שער אז היה בולשביסטי, שהוא חסידו של גריגורייב והפיץ את ה„אוניברסאל" שלו על פני העיירה. כדי למנוע את הפוגרום נתנו אחדים מיהודי המקום מתנה לשאסטאק עצמו כמה רכבות רוכל, והוא הבטיח שלא ירשה כל התפרצות.

ביום ה', ב־15 במאי, נתכנסו כרגיל ליריד איכרי הכפרים, אולם הפעם עם שקים וסלים ריקים. מוסרים שאחדים מהם שאלו: „הרי הבטיחו שיהיה פוגרום. איהו?". ואילו שאסטאק עצמו שלח על פני העיר משמרות־רוכבים, שלא הרשו מהומות, ובמקום שהתחילו דוכאו מיד.

מהלך הפרעות

עצם הפוגרום התחיל באותו יום ה' בין שלש לארבע אחרי הצהרים. אותה שעה נכנס העירה גדוד קטן של אנשי גריגורייב. מיד נוסף אליהם רוב גדודו של שאסטאק וביחד התחילו לגזול ולהרוג. שנים מבני גדודו של שאסטאק וויקרסט וז'אדאן ניסו למנוע את חבריהם מלהשתתף בפרעות. כפי שמוסרים, אמרו „הרגו אותנו. אבל אל תפגעו באיש לרעה". אולם לא שמו לב לדבריהם. אומרים אפילו, כי כלפי ז'אדאן התעורר רוגז גדול כל כך עד שרצו להורגו.

במשך הציי שעה נהרגו ברחובות העיר 9 יהודים: משה מרודובסקי, בערקא ווינר ואשתו, אברהם סוקולובסקי, יונה פרצי, מרדכי אולשאנד ואשתו, ברוך משה לונדון (אדמו"ד) ובנו. ביחד עם תשעת היהודים ההרוגים נהרגו גם שני נוצרים, אחד נהרג במקרה והשני — על שהטעין על עגלתו יהודי פצוע.

האוכלוסיה היהודית התחילה מיד להתחבא, מי בעליות הגגות, מי במרתפים ומי בחוץ לעיר בשדה. ויש שיצאו לדרכים מאלכסנדרובקה והלאה. על פני בתי הנוצרים הופיעו מיד תמונות קדושים נוצרים. העיירה עברה כולה לרשות השודדים. לגדודי הצבא נצטרפו איכרים מהסביבה וביחד שדדו את האוכלוסיה היהודית.

השלב הראשון של הפוגרום, שעבר תוך השתחפות פעילה של גדוד שאסטאק, נמשך מיום ה' 15 במאי בצהריים עד יום ב', 19 במאי בבוקר. חוץ מתשעת היהודים שנהרגו, לא נהרג שום יהודי במשך ימי הפוגרום. כל הזמן נערך רק שוד. כדי שאיש לא יפריע לשודדים בעבודתם אורגנה על ידיהם שמירה של משמרות רוכבים. שחולקו ברחובות ותפקידם היה שלא לחת לאיש לעבור.

באותו זמן נשדדו ברחובות ההם בתי היהודים. ביום ו', 16 במאי יצאו צעירים יהודים אחדים על פני העיירה כדי לראות מהו המצב. אולם דרך סמטאות אחדות לא נתנו להם לעבור. המשמרות של הרוכבים הסבירו את סיבת האיסור כ„סוד צבאי". למעשה נמשך הגזל. במשך הימים האלה רוקנו 80 בתי יהודים. נלקח כל מה שנמצא.

ביום ב', 19 לחודש בבוקר חל שינוי בשורות השודדים. גדודו של שאסטאק חדל לקרוא לעצמו גדוד גריגורייבי, וגריגורייב עצמו הוכרז כקונטרבולוציונר *). הגדוד הראשון, שבא אותו בוקר לעיירה, פורק על ידי גדודו של שאסטאק. כך

*) שאסטאק הכריז על עצמו שוב כבולשביק. סיבת הדבר היא שבינתיים התחיל צבאו של גריגורייב לנחול מפלות.

נהגו גם לגבי הגדוד השני והשלישי של צבא גריגורייב. שבאו אותו יום לאלכסנדרובקה. אולם הגדוד השלישי הצליח להודיע על כך למטה גריגורייב הקרוב, והגדוד הרביעי, שבא אותו יום לעיירה, ניצח את גדודו של שאַטאַק, שברח לצ'יהירין. מיד התחילו שוב לטפל באוכלוסיה היהודית שנחה ביום ב' קצת מן הפוגרום. אל הפורעים נלוו גדודים חדשים מאיכרי הכפרים שבסביבה.

השלב השני של הפוגרום, שגרם למספר גדול של חללים יהודים, התחיל בערב אור ליום ב', 19 לחודש. הערב והלילה עברו ברציחות איומות. נהרגו כששים איש. השוד נמשך ביתר עוז.

ביום ג', 20 לחודש וביום ד' 21 בו התרחש אותו הדבר: גזלות והריגות חדשות. בכל פעם נכנסו לעיירה גדודים חדשים ופגעו בחלקים נוספים של אלכסנדרובקה. הם לא שהו הרבה בעיירה, הם היו רק המתחילים. להמשיך ולסיים — זאת עשו האיכרים עצמם. גם שקצים קטנים משתתפים בפוגרום. פה ושם אפשר היה לראות שקצים צעירים מאד נכנסים לבתים יהודים ומוציאים מה שלא הספיקו קודמיהם להוציא. בשני הימים נהרגו כ־140 נפש. עמדו להרוג עוד 70 יהודים. אבל בדרך נס נשארו בחיים. את שבעים היהודים האלה הובילו הגריגורייבצים תחילה לבית הנתיבות, כדי להורגם שם. אולם בבית הנתיבות התיצבו לצד היהודים חיילים אחדים שמחו נגד הרצח. כך ניצלו היהודים. אולם לא נתנו להם לחזור לבתם לעיירה, עם זאת נהרג בדרך יהודי אחד, שהתכופף בדרך לקשור שרוך נעלו.

על היהודים שהצליחו להחבא עברו ימים נוראים. הפחד להרג למרות ההסתתרות היה איום. רבים מן המסתתרים הוצאו מן המרתפים או ממקומות אחרים ונהרגו. הלילות עברו על המסתתרים באוירה איומה, כמו הימים. בלילה נשמעו ביתר עוז קולות הבכי של העשוקים והפצועים וזעקות המוות של הנרצחים. אבל איש לא יכול לעזור לשני.

אין ידיעה על כך, שנוצרים מקומיים החביאו אצלם יהודים. מוסרים שיהודים אחדים פנו למי שהיה מנהל הגימנסיה שיתן להם להסתתר אצלו. הלה סירב. בענין זה פנתה אליו גם אמו של אחד התלמידים, שהכירה אותו מקרוב. על כך ענה: „אני מתיחס אליך בכבוד רב, אבל את יהודיה". אחרי כן גירש אותה. אולם חבורת יהודים, שלא היתה להם ברירה אחרת, התפרצו בכל זאת לחדרו והסתתרו שם. אז הודיע, שלא יוציא אותם בכוח הנשק. אבל, יהיה מה שיהיה הוא לא יתערב. בכלל טען, שכפוגרום אשמים היהודים עצמם: חלק מן האשמה חל, לפי דבריו, על התלמידים היהודים של „הגימנסיה הציבורית", שדרשו בזמן האחרון לעשות רפורמות בגימנסיה ועם זה ניהלו התקפה נגדו. אגב, באמת נאלץ לעזוב את משרתו כמנהל. בכלל חושדים במנהל זה לשעבר ועוד בשני מורי הגימנסיה, שהיתה להם שייכות אישית לפוגרום. ביחוד חזק החשד בנוגע למורה לזדיליה, משפטן לפי השכלתו, צרפתי לפי לאומיותו. כפי שמוסר עד־ראיה, אדם שאפשר לסמוך עליו, היה לזדיליה רץ לפני הפורעים וצועק ברוסית: „הך בז'ידים". אומרים, כי הוא נסע לפני הפוגרום על פני הכפרים וניהל תעמולה אנטישמית, אולם כדי לסלק בעצמו את תשומת הלב כאחד הפורעים. הלך אותו לזדיליה ביום ד' 21 במאי להשתדל בפני הגריגורייבצים ופנה גם לאיכרים. שלפחות לא יוסיפו לרצוח יהודים. השמועות על מפלת גריגורייבצים גברו בינתיים והוא התחיל מיד לדאוג לבטחונו.

ביום ד' 21 בלילה התחיל הפוגרום לרפות. פשוט לא נשאר מה לשדוד ולקחת. ביום ה' בבוקר נסתיים הפוגרום.

הפוגרום נמשך שבוע ימים: מיום ה' ב־15 במאי עד יום ה' ב־22 בבוקר. במשך הזמן נשדדה העיירה כולה. ברוב בתי היהודים נגזלו אפילו הרהיטים. לכל האוכלוסיה נשארו בדרך נס 3—4 מיטות. מספר ההרוגים היהודים מגיע לערך עד 210 נפש, מהם 50 נשים. בין ההרוגים גם ילדים, אף תינוקות. יש משפחות שלמות, שבהן נשחטו כל הנפשות, למשל משפחת בארט. רובם הומתו בקרדומים ובקלשונים וגם היו שנהפכו לבעלי מומים נוראים. עובדה זו מוכיחה, שבעיקר הרגו נשים שלא היה להן נשק.

מספר הפצועים עולה לערך 112 נפש, ביניהם פצועים קשה מאוד, בכלל היה החורבן שנגרם על ידי הפוגרום עצום.

ביום ה' נתפסה אלכסנדרובקה שוב על ידי הגדוד הבולשביסטי של שאמאק. חזר לשלטון גם האיספולקום. אם כי ידוע לערך מי ומי הם הפורעים, לא נעשו בכל זאת. הסיבה היא, שלא לגרום לפוגרום חדש. נאסר רק לזדיליה, לפי הלשנת מורה הגימנסיה הציבורית, שהתנגד לפוגרומים והכריז בפירוש, שלזדיליה היה מנהיג הפוגרום. אולם הלה הצליח להוכיח, שהמורה הוא שונאו והעליל עליו, ולזדיליה שוחרר.

ביום ה', 22 במאי, נתאספו כל היהודים בוולוסט, דרשו עזרה וביקשו לשמור עליהם מפני רדיפות נוספות. האיספולקום של הוולוסט כינס אחדים מן הנוצרים נשואי הפנים לדון בשאלת העזרה. אולם עזרה לא באה. האיספולקום לא פעל ולא כלום. מפחד פרעות נוספות בילו היהודים בלילות הראשונים אחרי יום ה' ליד הוולוסט. בזמן הראשון פחדה האוכלוסיה היהודית בכלל אפילו ללון איש בביתו. רק הלכו ביחד, בחבורתא. מי שהיתה להם אפשרות לברוח מן העיירה עשו זאת מסוס שהבהלה בעיירה עדיין גדולה. מנהיגי היהודים המקומיים השתדלו לעצור בעיירה את לזדיליה וחבירו אורלוב (אף הוא מורה), כדי שיעמדו ליהודים בעת צרה, שני המורים רצו לעזוב את העיירה מחמת המצב הכספי הקשה של הגימנסיה הציבורית. אולם מנהיגי היהודים נתנו להם ערובה לאפשרות של קיום בעיירה.

העסקנים היהודיים באלכסנדרובקה מוסרים, שהם מאשימים בפרעות את הפדגוגים היהודים, שנאבקו כל הזמן עם המורים הנוכרים של הגימנסיה כריאק־ציונרים ושונאי ישראל.

עתה באות מאלכסנדרובקה ידיעות מאוד מדאיגות על מצב היהודים שם. בעיירה כופיעות כנופיות שודדים, המתקיפות את האוכלוסיה היהודית ופישקים אותה. שם שורה עדיין אוירה של פרעות.

הפוגרום בברדיצ'וב

לפי סיפוריהם של תושבי ברדיצ'וב, אנשים שאפשר לסמוך עליהם

ביום א' 5 בינואר 1919, בשעה 11 בבוקר, באה לברדיצ'וב פלוגת „שאמש־ויקים". מצב הרוח שלהם היה מרומם מאד ומיד ניגשו לעבודה. כל היהודים הנוסעים, שנמצאו בתחנת הרכבת, נשדדו. את כולם הכו מכות רצח וחלק מהם נהרגו. כפי שמסר איש אחראי, שהצליח להגיע לקרון הרכבת, שם נמצאו הרוגים — נהרגו ששה אנשים. אבל, כפי שמוסרים חושבי ברדיצ'וב שלא ניתן להם להגיע לתחנת הרכבת כדי להיוודע הפרטים על ההרוגים, הסתיר המפקד

קרון ובו הרבה הרוגים, לפי השערות משוערות — עד 40 נפש. באופן שכתחנת הרכבת נהרגו 45 אנשים לערך. הנוסעים שעל פי נס לא נהרגו, נאספו. מספר האסורים היה גדול כל כך, עד שהקדישו להם שני קרונות מיוחדים. ביום הרביעי עדיין לא נשתחררו כולם (נזדמן לי לקרוא ביום רביעי, ב־8 בינואר, גלויה עירונית מאת שני אסירים שבקשו להציל אותם). רק אנשים ספורים הצליחו לברוח ברכבה, שעברה אוהה שעה דרך ברדיצ'וב.

לי נזדמן לדבר אישית עם יהודי כזה בקאזאטין, תחנה אחת אחרי ברדיצ'וב. היהודי בכת כל הזמן. הכו אותו בראשו ועינו אותו מאד. התאור היה מזעזע.

לאחר שגדוד הצבא סיים את מלאכתו בבית־הנתיבות, נכנס העירה. מכיון שהדבר היה ביום א' לשבוע היו בעיר הרבה איכרים מן הכפרים. כפי שמוסרים, הזמינו ה„סאָשטוויקים" את האיכרים לערוך פוגרום בעיר יחד אתם. האיכרים לא הסכימו ועל כך פרצה התנגשות ביניהם ובין הפורעים, שבה נהרג קאזאק אחד מה„סעטשוויקים". אזי נגשו לבדם לעבודה. כל יהודי שפגשהו ברחוב, עצרוהו ושאלו: „האם הנך יהודי?" וכשקבלו תשובה שלילית, דרשו להצטלב. אלה שהצטלבו, נתנו להם ללכת, אבל את היתר הכו מכות רצח. מן הרחובות העבירו את עבודתם לבתי יהודים. אם אמרו להם בבית אחד ששם גרים גויים, עזבו את הבית. בבית שבו ישב בחדר אחד נוצרי, שדדו את כל הבית, אבל את החדר סל הנוצרי הניחו. עיקר פעולתם בבתים היתה להכות ולהרוג. על הברכיים צריך היה לבקש מהם לחוס על החיים. לולא זאת, רצו להרוג את כולם. כמה בתים וחנויות רוקנו לגמרי. נגשו בעגלות, טענו עליהן את הכל וכך הפכו יהודים אמידים לעניים.

תקופת הגליצאים בברדיצ'וב

1. התפרצויות ואוירת פוגרום

ביום 20 לאוגוסט 1919 עזבו הבולשביקים את ברדיצ'וב. העיר נשארה ללא שלטון. הדבר נמשך 24 שעות. ביום ג' בבוקר כבשו הגליצאים את ברדיצ'וב. נכנס הקורפוס הגליצאי הראשון, או כפי שנקרא „הקורפוס הראשון של הצבא הגליצאי". בראש הקורפוס עמד שר הגדוד מיקיטקא. כשנכנס הצבא לעיר קמה קצת רוח חיים. עשרים וארבע השעות שעברו היו כולן שעות של שוד. ביחוד רוקנו את החנויות. הפורעים העירוניים היו מאורגנים כל כך עד שהיו מגיעים לחנויות בעגלות ומוציאים אתם את הכל. איש לא הפריע בעדם. רק ביום ג' פסק השוד. לעומת זאת התחילה סדרה של ענויים מוסריים וגופניים. אם הליסטים לא הבדילו בין יהודי וגוי, עשו זאת הגליצאים. „היהודים הם קומוניסטים", ומספיק היה שגוי או בת־גויה תצביע על צעיר יהודי שהוא בולשביק — מיד תפסו אותו ועינוהו קשות. במקרים אחרים היו אפילו יורים בו מיד, ללא חקירה. כך הומתו ביריה בימים הראשונים של השלטון החדש: אייזנברג, יהודי בן 40 ומעלה; רחגברג — כבן 20, יעקב גויצר — בן 52.

שיטת ההלשנות התפתחה מאוד ויהודים נאספו מימין ומשמאל. תחילה נראה היה, שעומד לפרוץ פוגרום. אוירה עזה של פוגרום יצר הקהל גופא, שרץ אל מקום ה„צ'ראָזוויצ'ייקה" הבולשביסטית. מן השחר התאספו גויים מסביב למקום

והטילו על היהודים כל רע שבעולם. בין „עולי הרגל" היו לא רק גויים סתם, אלא גם בני השכבות הנוצריות המשכילות, וכך עמדו מן הבוקר השכם והסיתו נגד היהודים עד שעה מאוחרת בערב. בינתיים פתחו ב„צ'ראזוויצ'ייקה" את קברות ההרוגים והראו אותם לקהל כדי שיכירום. כל האוירה היתה מורעלת שנאת ליהודים. שום איש לא העז להתקרב לאותו רהוב (יורידיקה זוטא). היתה ממש סכנת נפשות. הרב ברמן *) ניסה לגשת למקום כדי להוודע אם יש בין ההרוגים גם יהודים — וכמעט נהרג. רק על ידי כך שנמצאו שם מכירים נוצרים ניצל. כמעט שהתחילו להרביץ בו מכות.

כך נמשך הדבר כשלושה ימים. הדבר היה מסתיים בודאי בפוגרום, לולא עזרת היהודים שהיו בצבא הגליצאי. ימים אחדים היה אפילו מפקד העיר יהודי גליצאי, ציוני ושמו למברג. סוף סוף גרשו את הקהל מסביב ל„צ'ראזוויצ'ייקה" ולא נתנו לו שוב להתאסף. כך פסקה האוירה של פוגרום. אולם המאסרים נמשכו ובדרך כלל נעשו היהודים הפקר. הרודפים הראשיים היו גדודי המורדים של פטליורה, שבאו ביחד עם הגליצאים, אולם גם האחרונים לא שמנו ידיהם בצלחת. אם רדפו כל כך את היהודים, ודאי הם ראויים לכך. בזמן הראשון פעלו הגליצאים יחד עם אנשי פטליורה נגד היהודים. אם כי בשטחים אחרים שררה אפילו שנאה בין המפקדים הפטליוריים לבין הגליצאים.

לא רק יהודים בודדים נרדפו. בבוקר לא עבות אחד הקיפי את הכורסה, אספו את היהודים מן הבתים והחנויות, את הגויים שהיו שם במקרה שחררו, ואת כל הנאסרים הוליכו למיליציה. נעצרו כ־300 איש. במיליציה ערכו חיפוש אצל כולם ונטלו כל מה שהיה לכל אחד. אחרי כן שחררו את האסורים. בסענת ספסרות לקחו הכל. אפילו מידי אלה. שלא היתה להם סום שייכות לספסרות. הדבר עורר התרגשות רבה בקרב האוכלוסיה היהודית. אבל אי אפשר היה לעשות כלום. הקומיסריון המחוזי, שבראשו עמד סדובסקי, היה כולכב בעיקר מאנטישמיים ולא היה עם מי לדבר.

לא יותר טוב היה מצב היהידים שבאו לגיוס. בימים הראשונים באו בכלל מעט אנשים. בין גויים ובין יהודים. מיד באו רמזים על היהודים ואפילו פורסמו הודעות רשמיות שהיהודים אינם באים. אילם כאשר היהודים באו אזי הוכו. עשו איתם לצחוק וגרשום מחצר הקבלה. ולא רק ביהודים המגייסים פגעו, אלא גם ביהודים שעברו על יד החצר. אצל אחדים מרטו את הזקנים.

במצב זה נמצאו יהודי ברדיצ'וב שליטה שבועות רציפים. רק כשהעסקנים היהודים, בסיוע הקצינים הגליצאים היהודים, נגשו במרץ לשים קץ לדבר, הוקל המצב.

2. יהודים בצבא הגליצאי

בצבא הגליצאי היה ליהודים חלק גדול. בקורפוס הגליצאי הראשון היה אפילו „קוראן" יהודי מיוחד. מורכב בעיקר מיהודי סארנופול ובו מספר קטן של בלתי יהודים והיה נקרא „הקוראן הסרנופולי או היהודי", ויש שנקרא גדוד אבנגארדי. בראשו עמד למברג, ולא רק בין החיילים היהודים היו קצינים יהודים. אלא אפילו בחטיבות הכלליות. כך עמד בראש „גולאווניה סוטניה" המפקד אלוואל — יהודי נלהב.

*) הערת המערכת: הוא הרב יעקב ברמן, כיום ברהובות, בן 91.

את הצטרפותם לצבא הגליצאי הסבירו הקצינים היהודים וכן החיילים היהודים — רובם ציונים — בכך שהעמידו להם מטרה להשיג בכל תוקף ליהודי גליציה זכויות לאומיות מדיניות. תודות להשתתפותם בצבא רכשו אהדה לא רק בפיקוד הגליצאי, אלא גם בצבא ובהמונים בגליציה. על ידי הצטיינותם בצבא ובכלל על ידי פעולתם הצליחו גם לדכא את האנטישמיות. שהיתה לפני כן שלטת בגליציה. מובן מאליו, שהדבר לא עלה בנקל ואף עלה בקרבנות, אבל התסיבות של הכיבוש הזה היא רבה. המצב נשתנה עם בוא הצבא הגליצאי לאוקראינה. כאן האויר ספוג אנטישמיות. על ידי המגע ומשא עם האיכרים ובכללם הפטליוראים קם אצל הגליצאים מושג על יהדי אוקראינה שהם בולשביקים: „היהדים הם ברובם בולשביקים". דבר זה עורר שוב מצב־רוח של אנטישמיות בצבא הגליצאי, ומזמן לזמן הגיע הדבר לפרעות במקומות החדשים שהגליצאים הגיעו לשם.

אולם בגליציה עדיין המצב טוב. ליהודים יש שם אבטונומיה לאומית. המוצאות הלאומיות הקיימות בכל מקום מגשימות את האבטונומיה היהודית הלאומית בחיים. בזמן האחרון נמצאים יהודים גם בפיקוד הראשי. המאבק המשותף של הגליצאים עם היהודים נגד הפולנים עשה את היהודים לאזרחים שווי זכויות במלוא מובן המלה. כל זמן שהצבא הגליצאי עמד בברדיצ'וב ניהלו הקצינים היהודים תעמולה בחוגים הציונים על הקמת גדוד יהודי. בהצעות דומות פנו גם לרב י. ברמן. הקצין היהודי שולץ נימק את ההצעה ככה: הצבא הגליצאי שהיהדים תופסים בו מקום כבוד שחרר את האוכלוסיה היהודית בברדיצ'וב מהבולשביקים. הצבא הגליצאי הולך לכבוש את קיוב. קהילת ברדיצ'וב צריכה לארגן גדוד יהדי כדי לסייע למשחררים הגליצאים במאבקם נגד הבולשביקים, וכדי להגן על האוכלוסיה היהודית בקיוב מסכנת הפרעות בשעת הכיבוש.

על כך קבלו הקצינים היהדים תשובה שלילית מן הנציגים היהדים בכלל והציונים בפרט. נאמר להם ששום יהדי לא יכנס מרצונו לצבא פטליורה, המוכתם בדם יהודי. בכלל נמאסה המלחמה. הפועל היהודי לא ילך להלחם נגד הבולשביקים. מסביב עדיין מתרחשות שחיטות יהודים בידי האוקראינים, בעוד שהבולשביקים אינם ערבים פוגרומים. אלוואל ניסה בנאום חם להגן על הרעיון של הצטרפות לצבא הגליצאים. הוא טען שהאנטישמיות בצבא גוברת. רק תחדות לפיקוד שהוא גרמני ויהודי מתרחשות פרעות רק לעתים רחוקות. יש לצרף חלקים יהודים לשם בטחון היהודים.

גם נימוקים אלה לא הועילו. הציבור בברדיצ'וב לא הקים גדוד.

3. ההתיעצות אצל קראסני

לפני חג הסוכות כינס קראסני, המיניסטר היהדי בקבינט של פטליורה, מועצת נציגי הקהילה. מצד הקהילה השתתפו ה"ה י. ברמן, ד"ר צ'רבוננקיס וי. ברין. מצד המיניסטריון היהדי — פ. קראסני, באגרד, מנהל המדור לענינים כלליים וכאראבאש, אחד המזכירים.

בפתיחת הישיבה הדגיש קראסני, שהמועצה נתכנסה כדי לחדש את הפעולה של הקהילה וליסד ועד עזרה מתוני. נציגי הקהילה טענו, כי קדם כל יש לנקוט באמצעים דחופים שיחדלו ההתנפלויות והמאסרים הבלתי חוקיים. משום כך יש להעמיד דרישות תקיפות לחוגים הגבוהים וכן לדאוג לכך, שהסמכות של הקהילה תגדל, שתקבל יפוי־כוח מתאים, כדי שתוכל להאבק במרץ נגד האנטישמיים למיניהם.

קראסני הודיע, שינקוט באמצעים הדרושים, כנוגע להתקפה על הבורסה, שבה גזלו יותר מחצי מיליון בסף יהודי. תוקם ועדת חקירה מיוחדת.

השאלה על ייסוד ועד עזרה הדדית לא נפתרה בישיבה. בא־כחו של ה„בונד" לא בא. עם זאת נמסר לקהילה חצי מיליון רובל לצרכי עזרה.

על פעולתו כמיניסטר יהודי נאם קראסני פעמיים בישיבות פומביות מיוחדות של קהילת ברדיצ'וב. הישיבות נערכו ב־11 וב־12 בספטמבר.

3. לפני היציאה

בסוף ספטמבר עזב את ברדיצ'וב הקורפוס הגליצאי הראשון והגיע השני. פעולתו הראשונה היתה החרמת בגדים ונעלים. הקצין הגליצאי קוזיב הכריז בפומבי, שאם במשך 48 שעות לא תשולם הקונטריביציה, איננו רוצה לראות בעיניו מה שיתרחש בעוד ימים אחדים.

דבר זה עורר בהלה גדולה באוכלוסיה היהודית. בשבועיים תיו פחות או יותר במנוחה והנה צרה חדשה.

בשיחה חריפה בענין זה בין מפקד הקורפוס השני, וולף (גרמני), עם הרב ברמן, סען הרב שאם הכוונה איננה לקונטריבוציה אלא מחפשים אמתלא לפוגרום, הרי אמתלא כבר ישנה. במשך 48 שעות לא תאסף הקונטריבוציה. אבל אם מתכוונים באמת לקונטריבוציה ולא יותר, יש לבוא לידי הסכם כיצד יותר קל להגשים את הדבר, ולכך דרושות יותר מ־48 שעות. המפקד נעלב שמדברים על פוגרום. אבל לאחר הודעת ר. ברמן על הכרזת הקצין קוזיב, נרגע הקונטריבוציה סולקה.

לפני עזיבת ברדיצ'וב התפתחו בין הגליצאים והאוכלוסיה היהודית יחסים פחות או יותר טובים. חדלו לרדוף יהודים החיים התחילו להיות רגילים. הוקם קשר עם פלכי פודוליה וגליציה ודבר זה גם הוא הכניס זרם חדש של חיים.

יחסים טובים הוקמו גם בין נציגי הקהילה היהודית והפיקוד הגליצאי העליון. פעמים אחדות התנצלו אפילו הגליצאים על הפרעות שנערכו תחילה עם בואם. „הפסליוראים פיתו אותנו, הם דברו כל רע על היהודים, מה יכולנו לעשות? הרי היינו זרים". ביום כ"ח תשרי עזבו הגליצאים בשקט את ברדיצ'וב ושום פרעות לא נערכו. האוכלוסיה היהודית הצטערה על לכתם.

הפוגרום בטטיוב

נחסר על ידי אפרים איספא, תושב טטיוב שברח לברדיצ'וב, יהודי בן 60 בערך

טטיוב — מחוז טאראשצ'ה, פלך קיוב, היתה עיירה ובה אוכלוסיה יהודית של 8—7 אלף נפש. פוגרומים לא היו דבר חדש בטטיוב. עוד באפריל 1919 התקיף גדוד את העיירה, שבקושי הצלחנו להפטר ממנו במחיר של 100 אלף רובל. לאחר מכן, ביולי אותה שנה, אירע פוגרום נורא, שבו נרצחו 200 יהודים, שלא להביא בחשבון את המספר הגדול של פצועים ואנוסות. את הפוגרום ערכו כנופיות הסוקולובצים ביחד עם הזאליונובצים, גם „המהנדבים" לא עברו על העיירה בשלום ובדצמבר 1919 רצחו 20 יהודים. אולם איש לא פילל כי יתרחש פוגרום כמו האתרון. העיירה היהודית טטיוב נמחקה לגמרי מן העולם.

מחמת הפחד התמידי והפוגרומים הרבים נשארו בעיירה עד לפני פסח

שלושה וחצי עד ארבעת אלפים נפש בערך, יתר הקהל הקדים לצאת, מיד אחרי פורים קמה תרדה בעיירה, מסביב לטטיוב פעלו מזמן כנופיות שונות, וכל המתוה, ביחוד מסביב לטטיוב, נתמלא רוצחים. כשרק חזרו הבולשביקים לטטיוב התחילו מיד לטפל ברוצחים. בעיירה היה אז הקומיסאר ויניצ'נקו, שטרח הרבה בכלחמה נגד הכנופיות. הגויים מן הסביבה לא היו מרוצים מכך, וב־17 במארס נערכה התקפה על העיירה, שבה נהרגו 5 יהודים. חלק מן היהודים גם נשרד. הדבר נמשך רק לילה אחד. בבוקר הסתלקו המתנפלים.

אחרי המאורע הזה ניגש ויניצ'נקו ביתר התלהבות למאבק נגד הכנופיות. כעבור ימים אחדים הרג בטטיוב 20 איש ויותר. הדבר עורר זעם האיכרים והם שפכו את חמתם על היהודים. תחילה ניסו לרצוח את הקומיסאר עצמו. כשעבר עם עוזרו בעיירה הטילו עליהם פצצה, אבל היא לא פגעה בהם. גם ירו בהם, אבל נהרג הסגן בלבד. ואילו ויניצ'נקו נשאר בחיים. כשראו שאין כדור פוגע בו, התנפלו על העיירה כ־20 איכרים. אליהם נצטרפו גם השוטרים וכן חלק מאנשי הצבא האדום. הדבר היה ביום ג' 13 במארס. אותו יום הרג ויניצ'נקו רוצח באמצע העיר. בערב פתחו הכנופיות, ביחד עם אנשי המיליציה והצבא האדום, בהתקפה על טטיוב. בידי ויניצ'נקו נשאר רק כוח קטן. בכל זאת נכנס אתם לקרב. בעיירה היה חושך. הכנופיות ניתקו את חוטי ההשמל, ויניצ'נקו הבעיר שני בתים כדי שיהיה אור. כל הלילה נסע עם מכונת יריה וירה, אבל ללא תועלת. ביום ד' השכם בבוקר פרצו הכנופיות לעיירה, ויניצ'נקו הוכרח לברוח, לפני שיצא, מסר ליהודים שבקרוב ישוב. אולם היתה זאת נחמת שוא. כשרק הרגישו הכנופיות שהם בעלי העיירה, שפכו על היהודים את כל זעמם נגד ויניצ'נקו— שהרי הלה הוא „קומיסאר" יהודי, הוא הגן על היהודים — ובכן היהודים אשמים. התחילה שחיטה שהיא־עדות סומרות. אכזריות כזאת אירעה רק לעתים רחוקות מאד.

הרוצחים נכנסו לטטיוב והיהודים התחילו להתחבא. „כנופיות בעיירה" — צריך שלא להראות. „אולי אמנע מהגורל המר". כך חשב כל אחד — והסתתרו: מי בעליות הגגות, מי במרתפים וכדומה מיני מחבואים. אולם אחדים הבינו, שהתיאבון של הליסטים יכול הפעם להיות גדול ביותר והם השאירו את בתיהם הפקר. כ־500 יהודים הסתתרו בעלית גג בית המדרש — למקום קדוש ודאי לא ילכו, ועל ידי כך יצלו המסתתרים. לבית המדרש היתה עלית גג גדולה, והיא נתמלאה עד אפס מקום.

הרוצחים התחילו מיד לשרוף ולרצוח. לפנות ערב היתה כבר כל השכונה היהודית אחוזת אש. גם בית המדרש בער, הכל נשרף: ספרי התורה עם האנשים. ניסו להציל את עצמם: קפצו מעלית הגג, פרצו דרך החלונות — אבל מן המות לא ניצלו. מי שלא נשרף, נהרג ביריות הרוצחים, שהקיפו את בית הכנסת. איש מן המסתתרים לא ניצל. זכות ספרי התורה לא עמדה להם...

הקולות עלו עד לב השמים. צעקות קורעות לב רעמו כל פעם באויר. כל הזמן — יריות, והכל יחד כמו בבית משבחים. מי שלא נפגע ביריה — נשחט. להפטר בפצעים כלבד לא הצליח אף אחד. כל אחד במחבואו שכב ממש בצאן לטבח יובל. הנה הנה יפגע גם בו האסון. אפשר היה להשתגע מפחד. אולם. כל זמן שמלאך המות אינו עומד ממש על הראש, חושבים בכל זאת: אילי ירחם, אולי בכל זאת אנצל, וכל זמן שביתי עדיין לא נדלק, לא עזבתי אותו. אולם הנה בוער גם ביתי. אני, אשתי ונכדי — בורחים לגן הסמוך. לאסונו. הרגישו בנו גויים ואי אפשר כבר להישאר. לעת עתה אנו עוברים לבית ריק סמוך. כדי שלא להתבלט

לעיני הגויים. מי יודע? כיום אי אפשר לסמוך אפילו על גויים מכירים. בבית אינו יחידים. אנו מוצאים שם עוד מניינים אחדים של יהודים. כולנו מחכים. למה מחכים? רק אלוהים יודע.

אולם נגזר עלינו חיבוט הקבר ולבית נכנס רוצח, רק אדם אחד — אולם הוא מרגיש עצמו תקיף יותר מכולנו. הוא כבר ניגש למלאכה. נצטנן בנו חלב־אמא. ברגעים הראשונים היינו כאובדים, והנה הגיעו גם לקחת את נשמתנו. אולם ביניינו נמצאו אנשים אמיצים — עלינו על הדרך הישנה הכבושה: אנו מנסים לשלם לו, ומצליחים הפעם. הרוצח עוזב את הבית. קצת הוקל ללבנו. הלואי שנשפר נבהלה בלבד. נתעוררה תקוה.

מהבית לא היה לאן לברוח. שהינו שם עד ערב שבת. יום ד' ויום ה' היו ימי השחיטה העיקריים. שהטו על ימין ועל שמאל. אין בית אשר אין שם מת. ממש על פי נס נשארנו בחיים.

ביום ששי בבוקר שמענו קול בכי. במקום צעקות פראיות וקורעות לב — בכיה לזכר ההרוגים והאבודים. בנראה, שהוקל המצב עד שאפשר כבר לשפוך דמעות. יצאנו מן הבית. אני רואים מקרוב גופה מתה וחזיר לצדה מכרסם אותה. אבל אינני מתעכב הרבה. ביוון שאני רואה, כי ביתי לא נשרף, הוא רק מהבהב. אנו מתחילים לשפוך מים ומצילים „זכר לטיט". אשתי נכנסת הביתה. לא הספקנו להסתכל בסביב והנה באו אנשי הכנופיה. לברוח — לא ניתן. הם כבר אצלנו. אחד תופס בידי ואומר: „לך אמור ליהודים שיקברו את המתים". ניצלתי. אולם הם נכנסים הביתה ומוצאים שם את אשתי שפרה, בת 63, גם כן אשה... דוקרים בה בחנית וגורמים לה פצעים אנושים. למזלנו, היתה לבושה בגדים חמים והחנית לא הרגה אותה. את הבית שדדו ולא הניחו מחט ועד שרוך נעל. נכנסתי לביתי וראיתי את אשתי כשרק נפשה בקרבה, עומדת בקושי על רגליה. היא מוכרחה לשכב בכיטה. לברוח איננה יכולה. אני מסתתר במרתף הסמוך. נכדי נעלם בינתיים. במרתף אני מונה 12 גויות מתות. פחד תוקף להיות יחד עם המתים. אבל אנו מוכרחים להיות קרי רוח, שאם לא כן — נשלם ביוקר.

יום הששי עבר עדיין ברצח ובהרג. כך עוינו עד שבת בבוקר. כשיצאה השמש, הוקל לנו. כנראה, עבר הלילה ביתר שקט. לא ירו כל כך הרבה כמו בלילות הקודמים. הרבה יותר שקט. כמעט שלא היה בפינו כלום מראשית הפוגרום. הרעב הורגש מאד, אולם אין במה להשקיטו. אני הולך לחפש לחם. הגויים, אנשי המקום, אינם מכירים איתי, אינם נותנים כלום. אני הולך ומחפש. בינתיים נוכח אני לדעת כמה גדול התורבן והאסון שבעקבותיו. גויות מתות מתגוללות כאשפה. נתאספו כלבים וחזירים מן הרחוב. חלק מן הגויות — נשאר מהן רק החציי. רק בשבת ניגשים לאסוף את ההרוגים למקום אחד ליד בתי הכנסת. כמה גויות אי אפשר להכיר את זהותן. רוב הבתים נשרפו. פה ושם רואים בתים בודדים שבמקרה נשארו שלמים. שומעים מפשיות נוראות. יש הרבה נשרפים — לא נתנו להם להנצל. כל משפחת הרב שמעון רביובויץ הומתה בירויות. משמונה נפשות ניצלה רק בחורה אחת. גם ישראל צ'סקי נהרג, בכל הפוגרומים היה הוא השתדלן. ופשה הרבה להצלת חיי ישראל. גם הפעם רצה להציל. למרות היריות ברח, אולם בדרך פגע בו כדור והרגו. שמחה אשכנזי, עסקן יהודי חשוב — נהרג. את מי ששאלים — הכל הרוג. הנה היום מספרים — בא בחור ממקום אחר להתראות עם ארוסתו. אילם היא כבר בעולם האמת. נהרגה יחד עם אחות וגיס. מעריכים שיש כ־2000 הרוגים.

עדיין מפחדים להשאר זמן רב ברחוב. יש למהר. מי יודע מה יהיה עוד. בבית החרושת אני משיג קצת שיירי אוכל וממהר הביתה. שלושה לילות לא נחתי ואני נרדם כמת.

כפי שמוסרים, לא היו הגויים במקום מרוצים מן הכנופיה. אף על פי שלא עזרו ליהודים, וחלק מהם שדד אפילו בעצמו, בכל זאת היה הפוגרום יותר מדי איום. עד ביום ששי הדביקו פתקאות שלא יוסיפו לרצוח, כשהדבר לא עזר וגם ביום הששי התרחשו רציחות, כינסו בשבת אספה שלא לתת לפוגרום להמשך. הם גם העמידו מחיצה („אַפּטאַווה") שלא לתת לכנופיה, שכבר היתה כנראה מחוץ לעיירה, להכנס שוב. למרות זאת, נרצחו עדיין בשבת יהודים. חיי היהודים היו עדיין בסכנה, משום שלא ידוע מה תעשה הכנופיה. בשבת לפנות ערב בא מפוגרבישצ'ה הקומיסאר הצבאי רימסקי עם פלוגת צבא של 80 איש. אמרו שזוהי פלוגה יהודית. כדרך נערך קרב עם הכנופיות ונהרגו מהם 15 איש. בטטיוב קבל הקומיסאר את היהודים הנותרים והציע להם שלא להשאר בעיירה ולברוח ככל האפשר מהר.

אולם בלילה חששו לצאת לדרך. ביום א' עם שחר שוב נשמעו יריות ולא חסרו גם צעקות של יהודים. שוב התחילו לחזור על הפוגרום. הפעם עשו זאת לא הכנופיות אלא... הגויים המקומיים. הם כעסו מאוד שהבילשביקים נראו שוב.

בחפזה תפסנו את הצרורות, מי שהיה לו מה שהוא על ידו, ובטכנת נפשות ברחנו בדרך לפוגרבישצ'ה. הפחד מפני פוגרום חדש היה גדול כל כך עד שאפילו הניחו תינוקות וברחו.

בעיירה ככר נמשך שוב הפוגרום. הגויים היו מאוד נרגזים על הבולשביקים וכמו קודם, כן גם הפעם, שפכו את זעמם על היהודים. כל היהודים הנותרים, מבוגרים ותינוקות, פצועים וחולים, נהרגו עד אחד. הם לא הסו גם על השוחט שלמה, זקן כבן 80 ששכב שלושה ימים במרתף קר, והרגוהו ביריות.

אולם התלאות והפחדים שלנו בטטיוב לא תמו. הדרך עד דזינקוב עברה בעיקר בהתקפות של הגויים מן הכפרים הסובבים. במרחק 8—7 וורסטאות מטטיוב, בכורד הר, ירו עלינו. הרבה נהרגו ונפצעו. במקומות אחדים נחקרנו במיוחד אם לא הסתרנו באיזה מקום נשק.

מחמת ההתקפות התכופות שכל אחד מאתנו רצה למנוע, הוכרחנו לזרוק באמצע הדרך חבילות ולעתים גם... ילדים. בכל הדרך, מטטיוב לפוגרבישצ'ה, התגולל רכוש חי ולא חי. נתרוקנתי מאשתי ולא ידעתי היכן היא. רק עם הגויים מהכפר רוליבקה אפשר היה לדבר. הם אפילו נתנו לנו לחם. אבל ללון גם הם לא הרשו לנו וממש גרשו אותנו. אתם מרגיזים נגדנו את הממשלה — טענו כלפינו. חיילי הצבא האדום דברו ביניהם לבין עצמם בדרך מטטיוב, שהם יוציאו את היהודים ואחר כך יבוא צבא וישרוף את הכפרים. איכרי רוליבקה נתנו לנו גם שמירה.

ביום ב' בבוקר, כשהייתי עייף ויגע, הגעתי בקושי לדזינקוב, שם נשארו רק מעט מאוד יהודים. מאחר שנודע להם על הפוגרום בטטיוב ברחו.

מדזינקוב נסענו בעגלות לפוגרבישצ'ה. יהודי העיר באו לקראתנו והביאו אוכל. יהודי פוגרבישצ'ה דאגו גם שנוכל להמשיך דרכנו הלאה. לשם כך הקימו ועד מיוחד. הגענו לקאוסטין כאלף איש. מטטיוב ברחו הרבה יותר, אבל רבים נשארו בדרך. חלק לא יכלו לנסוע הלאה וחלק נהרג. מקאוסטין יצאה שארית הפליטה של טטיוב למקומות שונים: לברדיצ'וב, לקיוב, לאודיסה.

אשתי נשארה בחיים, הגויים רחמו עליה משום שנשארה יחידה, ולא נגעו בה. הנכד הגיע לברדיצ'וב עוד לפני כן ביחד עם פליטי טטיוב הראשונים.

כך ניצלנו מן הפוגרום בטטיוב. עכשיו אין שם יהודים כלל. חוסל הישוב היהודי בטטיוב.

1 בספטמבר 1920.

הפוגרום ברוטמיסטרובקה
(פלך קיוב, מחוז טשרקסי)

(העיירה נמצאת בצד המזרחי של פלך קיוב, היתה בה אוכלוסיה יהודית עשירה, בת 11—12 מאות נפש. המספר הכללי של התושבים היה כ 3000 נפש).

יוסף קימלמן (קיוב, רח' וואסילקובסקה הגדולה 32/11) היה בשעת הפוגרום לרגל עסקיו ברוטמיסטרובקה וראה את כל המאורעות שהתרחשו שם. הוא הגיע למקום ביום 9 במאי ממסילה. האוכלוסיה היהודית של רוטמיסטרובקה בכר היתה מרוכזת מחמת הידיעות המדאיגות ממסילה, מכיוון שפחדו שם מפני פוגרום. אולם בעיירה גופה לא היו עדיין אותות מבשרי פרעות. הפורעים התנפלו על העשיר הפקומי מאיר סמילנסקי (ידוע כסופר עברי בחתימת מ. סיקו), גזלו ממנו 12 אלפי רובל וכמעט את כל חפציו. ההתקפה היתה בבית סמילנסקי לא רחוק מן הבאר הארטזאנית המקומית, שבה מרוכזים מיטב מימי העיירה. אותה שעה באו אל הבאר שלושה יהודים חברי השמירה המקומית המכונה „אוכורונה". כשיצאו הפורעים מבית סמילנסקי אחרי הגזילה ראו את שלושת היהודים, הרגו שנים מהם ופצעו אחד. המקרה עורר בין יהודי רוטמיסטרובקה דאגה רבה.

אשר ל„אוכורונה" מוסרים, כי עוד בימי פטליורה אורגן בעיירה גדוד של 25 יהודים לשמור על האוכלוסיה היהודית מפני גזילות. לגדוד היה נשק. בכל לילה היו סובבים חבריו בשוק המקומי, שבו היו מרוכזים כל יהדי המקום, ושמר על חנויות היהודים. כך נמשך כל החורף, עד שבאו הבולשביקים. הם פרקו את הנשק מעל הגדוד. בכל זאת היה הגדוד מוסיף להתהלך בלילה על פני העיירה, אם כי ככר לא היה לו נשק. לאחר הריגת היהודים של ה„אוכורונה" עברו בכל זאת יום השבת ויום א' בלי שום מאורעות. ביום א', 11 במאי, הוכרח מ. קימלמן לחזור מהדרך ממילה—רוטמיסטרובקה משום שבדרך מסרו לו, כי בסמילה אין שקט ואין נותנים לבוא שמה.

ב־12 במאי התחיל „ועד הדלות" (Комитет бедноты. כפי שקוראת לו האוכלוסיה היהודית, לערוך מן הבוקר חיפושים אצל היהודים בלבד באמתלה, שבידי היהודים נמצאים כמה צרכי אוכל, וזה אסור. ואמנם בשעת החיפושים נמצאו אצל היהודים הרבה צרכי אוכל שנלקחו מהם. חוץ מהאוכל לא לקחו כלום. החיפושים נמשכו כל היום.

ביום ב' בלילה נשמעו בעיירה יריות רובים. מיד נודע כי בא פאסטושנקו הירוק בעיירה, התקיף את ה„אוכורונה", ירה עליו ופיזר אותו (פאסטושנקו — גוי צעיר בסדי סקיר הדואר. כבר הילך אימים על העיירה בימי פטליורה. הבולשביקים

---

1) „בתור הדלות" היה רק יהודי אחד. הנהלת העיירה. שבחרה בתוכו. סנתה ליהודי רוטמיסטרובקה שישלחו באיבוה לועד. אולם מתחילה לא רצו היהודים להשתתף בועד. ורק לאחר זמן נמצא יהודי שרצה להצטרף לועד.

אסרו אותו וכלאו אותו בבית הכלא של סמילה. אבל הגריגורייבצים שחררוהו ומיד בא לרוטמיסטרובקה עם גדודו). בלילה בבר התחילו להתלקט ברוטמיסטרובקה גויים מכפרי הסביבה, מן הכפר הגדול הסמוך לעיירה. כמה מן הגויים באו עם שקים וסלים ומיד התחילו לעשוק, לפי שעה לא הרגו אדם. אור ליום ג' פסקו היריות.

בחצר האדמו"ר

פאסטושנקו חפס דירה בחצר האדמו"ר של רוטמיסטרובקה (ר' נחום טברסקי). שם נמצאה גם המיליציה של העיירה. ביום ג', 13 במאי בבוקר, אסר פאסטושנקו שנים מחשובי המיליציה, שחשד בהם, שהתמסרו לבולשביקים, והרג אחד מהם. מכיוון שנתנו למיליציה הרבה כסף הבטיחו לשמור על החצר שלא לתת לשדוד אותה, אבל את העיירה שדדו היטב במשך היום. הריגות לא קרו.

אבל בשעה 8 בערב נעשתה האוירה בחצר האדמו"ר מתוחה ביותר. אחד מאנשי המיליציה הודיע, כי הטובים שבחבריו יצאו אל מחוץ לעיירה, כי לא רצו להיות בשעת הרציחות, ויתרם שנשארו הם אנשים רעים־מאוד, ואין לסמוך עליהם. על כן הודיע ליהודי החצר: „אתם ללא עזרה". לחצר האדמו"ר נתלקטו עוד יהודים והוחלט לשבת יחדיו כל הלילה. עד מהרה נודע מפי סגן המפקד של המיליציה, קוז'ורנקו, שנהרגו שני יהודים. הוא עצמו יעץ להתחבא. הוחלט להתחבא בעלית הגג ולהעלות את הסולם. פתאום הודיע אחד, שהעיירה בוערת, ובאמת נאחזה כל העיירה בלהבה. מכיוון שפחדו להסתתר בעלית הגג, שמא יתחיל לבעור גם ביתו של האדמו"ר, הוחלט להמלט לבית הקברות, הסמוך לחצר האדמו"ר.

בבית הקברות

אנשי בית האדמו"ר הגיעו בשלום לבית הקברות. שם מצאו עוד יהודים, שהסתתרו באהל האדמו"ר המנוח. קימלמן ועוד אחדים השתדעו בין הקברים. הירויות נמשכו כל הערב והלילה. חום האש שאחזה בכל העיירה היה רב עד כדי כך, שאי אפשר היה לסבול. אבל לקום וללכת אי אפשר היה, באויר התנופפי כדורים. כמעט אחרי כל יריה נשמעו צעקות ויללות היסטריות. כל פעם פולח האויר על ידי יריות חדשות וחעקות.

כך נמשך הדבר עד אור הבוקר. אז באו לבית הקברות ארבעה גויים (בחורים צעירים) עם רובים, ניצבו בארבעת צדדי בית הקברות וכוונו את הרובים, ללא דבר דבר. הגברים בין מסתתרי בית הקברות שתקו. אבל הנשים התחילו לבכות מרה ולבקש רחמים. אז הורידו הרוצחים את הרובים וידרשו שיותן להם כל הכסף. לאחר שקיבלו את הכסף דרשו את השעונים. בשעת השוד אמר אחד מהם: „קודם היינו אנחנו במלחמה ואתם ישבתם כאן וצברתם כסף". כאשר כבר עמדו ללכת, שאלו אותם אם אפשר כבר ללכת לעיירה. אחד מהם אמר כי אפשר, ואילו השני הציע להישאר עוד. בבית הקברות שהו הרוצחים בסך הכל רבע שעה.

יום ד', 14 במאי

המתחבאים נשארו בבית הקברות עד יום ד', 14 במאי. בשעה 8 בבוקר, אותה שעה נעשו הירויות יותר עזות. באו גם יהודים אחדים מן העיירה ומסרו כי נהרגו עשרים יהודים. מיד באו שנים. מזויינים ברובים (ספק מיליציאים, ספק סתם שודדים), ירו באויר וצוו ללכת לעיירה לכבות את האש, שעדיין היתה רבה. לכתחילה לא רצו ללכת, אבל אחרי כן כשנתחדשו הירויות, הוכרחו לפנות לעיירה. הצעירים התחילו לכבות את האש ואחדים מהם הלכו לקחת את הפצוע היחידי

בעיירה לאמאזובה, שבנו היחידי, עסקן צבורי מקומי, נהרג הלילה. אולם ליד ביתו עמד לסטים ולא נתן לקחת את ההרוג. רוב ההרוגים נמצאו בדרכים של רוסמיסטרובקה, שם היה גם מספר קטן של פצועים. כנראה, ברחו כל הנפגעים מן העיירה בתקוה להנצל על ידי כך, אולם לא כולם הצליחו בכך.

שוב בבית האדמו"ר

לערך בשעה 11 בבוקר נתכנסו בבית האדמו"ר כשבעים איש. בית האדמו"ר נתרוקן, הכל נגזל. נעלמו הרבה חפצים יקרים, דברי זהב וכסף מכמה דירות. אפילו הטליתות והתפילין נגזלו. מתוך ספרי התורות של האדמו"ר הוציאו את „עצי החיים" של כסף. בחצר התגוללו כמה ספרי תורה פתוחים (כנראה חיפשו כסף). בספר תורה אחד חסרו כמה יריעות. ספרי תורה אחדים היו קרועים בכמה מקומות. אולם רוב ספרי התורה נשארו שלמים.

בחצות היום חדלו היריות. אותה שעה באו לבית האדמו"ר 7—8 לסטים. הקיפו את בית האדמו"ר וכוונו את הרובים לתוך החלונות השבורים. הנשים פתחו בזעקה עזה, ואז העמידו הלסטים דרישה, שכולם יצאו אחד אחד מתוך הבית. אצל כל הנמצאים עשו חיפוש וציוו עליהם ללכת לבית המדרש. בשעת מעשה גזלו הרבה כסף.

בבית המדרש של האדמו"ר

גם כאן לחצר האדמו"ר גרשו את היהודים לבית הכנסת. עד סתים אחרי הצהרים נתלקטה שם כל האוכלוסיה היהודית. הגברים התנגדו באומץ־לב ואילו הנשים בכו מרה. הקהל התחיל להתפלפל למה כינסו את כולם דוקא לבית המדרש. נזכרו במקרים בדברי הימים, ששרפו יהודים בבתי כנסיות. פחדו שהלסטים יעשו זאת גם כאן. קולות הנשים בקעו את השמים. כל פעם נכנסה המשטרה וביקשה שלא יצעקו כל כך. הגברים הצליחו לפעמים להשתיק את הנשים לשעה קלה. אבל לא להרבה זמן, מיד חזרו הילולות. כך נמשך הדבר עד יום ה', 15 במאי בבוקר. מכיוון שהיה מחסור באוכל הביאו קמח משחנת סמילנסקי ואפו עוגות קטנות למלוקטים בבית הכנסת.

בשעה אחת בערך אחה"צ בא לבית הכנסת אחד מחבריו של פאסטושנקו נסטורנקו, ופנה ליהודים בנאום, שירגעו. שוב לא יקרה כלום. „כל מי שיתקומם וכו' יהרג". לבסוף הציע לפנות את ההרוגים. בשם היהודים נאם י. קימלמן, שהביע לנסטורנקו תודה, אבל מכיוון שלא יכול היה לסכם דבריו מתוך ההתרגשות העזה שתקפתו, הפסיק דבריו באמצע.

כדי לתת אפשרות לקבור את ההרוגים שלחה המיליציה מיליציונרים אחדים. אותו יום הבעירו גם את ביתו של הנפח שאול ליאחוב. אותה שעה יצאו במקרה מבית הכנסת י. קימלמן ונכדו של האדמו"ר ב. טברסקי. אליהם ניגש גאליצאי אחד. גוי שקט ושמו בונדרנקו, והציע להם ללכת לכבות את השריפה. עם זה הרגיע אותם הגאליצאי שאין שום סכנה צפויה להם. הם הלכו לשם. בקשיים גדולים הצליחו להשיג אצל גוי אחד דלי. גויים אחרים סרבו לתת. אולם הגוי שנתן את הדלי סירב לתת חבל. אי אפשר היה, איפוא, לדלות מים מן הבאר לכבות השריפה. למזל הסביבה היתה בקרבת מקום שלולית גדולה שממנה שאבו מים בקיץ, ובזה כיבו איך שהוא את האש. עוד בשעת הכיבוי הרגישו קימלמן ונכד האדמו"ר בקרבת מקום בגאליצאי רוכב על סוס ובידו אקדח גדול, שגירש את הגויים שהלכו לעיירה לשם ביזה. אוחו יום היה יום שוק, ואפשר היה לחכות כי

שוב יצטברו בעיירה המון גויים, ודוקא גאליצאי יחיר גירשם ולא נתן להם להתאסף. נשים התהלכו עם סלים ושקים, העיירה שקטה קצת. במשך היום אספו את ההרוגים.

אולם בשעות שש ושבע לפנות ערב שוב הופרעה המנוחה. בשעה 8 לערך נגש לבית הכנסת גדוד חיילים, כעשרים במספר. מזוינים ברובים ופצצות. יהסתדרו בחצר. אחד ניצב ליד בית הכנסת והושיט את ידו, שבה החזיק פצצה. נראה שהלהקה התכוננה לפוצץ את בית הכנסת.

אז נכנס לבית הכנסת סגן המפקד קוצ'ורנקו והודיע, כי זהו גדוד של גריגורייב. את השם גריגורייב שמעו היהודים בפעם הראשונה. בעוד כחצי שעה נכנס קוצ'ורנקו לבית הכנסת והודיע שהוא נושא ונותן עם אנשי גריגורייב: אולי יצליח להציל את היהודים. הוצעו להם על ידי קוצ'ורנקו ארבעת אלפים רובל. קוצ'ורנקו קבל את הכסף בשבילם. אולם אחרי כן בא והודיע שיהיו שקטים, בקרוב יהיו בכל זאת יריות: המיליציה תירה על הגדוד. אולם המיליציה היתה מורכבת בסך־הכל משמה־שבעה אנשים ולפיכך גדל הפחד ביותר. בכלל היו אלה הרגעים הנוראים ביותר של כל הפוגרום. את הילולות והצעקות לא ניתן לתאר. נראה היה שאלה הם הרגעים האחרונים של כל אחד. י. קימלמן כתב אותה שעה צוואה. שמא יקרה מקרה אסון. אולם לא היו יריות. קוצ'ורנקו נכנס והודיע שהם רק יעשו חיפוש אצל כל אחד, ואחרי זה הלה יצא. כאן סבורים היו, כי ככר כלו כל הקצין. אבל החשש לא קוים. משום שהגדוד הסתלק מיד. הדבר היה בערך בשעה 11 בלילה. לאחר שעזב את הגדוד הציע קוצ'ורנקו להתפזר בחצר. בבית הכנסת היה צר מאוד. וכך עשו.

יום ו', 16 במאי

היום עבר פחות או יותר בשקט. רק אחד, משה חיים ברונשטיין, נהרג. ביחד עם אחרים יצא לכפר להשיג לחם. בדרך פצעו אותו, כשמצא אותו אחיו מונח על הארץ וחזר העירה להביא עוד אנשים כדי להעבירו הביתה. כבר מצאו אותו מת. בפעם השניה הוא נפצע בראש.

הגויים מן הכפרים הסמוכים לא נתנו לחם ברצון, או סירבו לגמרי לתת. בכפר, שלשם בא קימלמן, רצו הגויים לתת לו לחם במתנה אבל לא למכור, ובשרצה דוקא לשלם סירבו לגמרי לתת את הלחם.

אותו יום הוקם ועד להשיג מזון ולחלקו. בראש עמד אלכסנדר טאמפאקוב. שהגויים קראו לו שלא בפניו שושה ובפניו ר' שושה. אותו יום פשטו שמועות, שהבולשביקים מתקרבים לעיירה. אולם הוברר שהשמועות אינן נכונות.

שבת, 17 במאי

בשבת נשמעו יריות חותתים עזות. היו אלה יריות הבולשביקים מתחנת וולאדימירובקה על תחנת בוברינסקאיא. על ידי כך שקט מצב הרוח של האוכלוסיה היהודית. „ועד הדלות" שלח לוועד היהודי 25 פוד קמח, כדי לחלק בין היהודים. היום עבר בשקט, ללא מאורעות.

יום א', 18 במאי

ביום א' בבוקר נכבשה העיירה על ידי הבולשביקים. ראשיהם אמרו, שכבר ראו נקודות שנעשו בהן פוגרומים. אבל חורבן כזה עוד לא ראו. אף על פי שלרוסמיסטרובקה נכנסו חלקי הגדוד הסובייטי החמישי, עמו נמנו 300 יהודים. והגדוד האינטרנציונלי השני ובו 500 יהודים. ערכו בכל זאת כמה התנפלויות והוסיפי לשדוד. כפי שמוסרים, הומת אחד החיילים ביריה.

אותו יום קבלתי בועד העיירה הסמוכה שקי קמח אחדים בשביל הנפגעים.

ביום ב' בא לבית הכנסת קצין יהודי, איש פולונואה ופנה בנאום על הפוגרום מתוך בכי, ולבסוף הציע, כי מאחר שהמצב עדיין אינו יציב, לפנות למפקד הגדוד של „גיזרת הקרבות". שיתן לעיירה שמירה קבועה. אולם תחשו פן לא יסכים המפקד לכך, על כן פנו לועד 50 צעירים יהודים שאמרו, כי הם מוכנים להצטרף לצבא האדום, ותמורת זאת ישאירו בעיירה גדוד חיילים בני הצבא האדום לשמירה על היהודים מהתקפות נוספות. הועד דחה את הצעת הצעירים והכין בקשה למפקד „גיזרת הקרבות" על הפוגרום שהתרחש וההכרח להשאיר בעיירה שמירה. אבל לא היה את מי לשלוח עם הבקשה ביד, כי בדרכים אירעו עדיין רציחות ואיש לא רצה לנסוע. עד שאחד מן ס. ד. שבעיירה הציע שהוא ילך וימסור את הבקשה. אולם הועד סירב לשלוח את הבקשה שלא על ידי יהודי.

הבולשביקים עזבו את העיירה ולא הניחו גדוד משלהם. בעיירה קם גדוד של 25 נוצרים כדי לשמור על הסדר. הרוחות נרגעו. במשך השבוע חזר לעיירה פאסטושנקו. שברח מרוטמיסטרובקה בשעה שהבולשביקים התחילו להתקרב לעיירה. כפי שמוסרים, הזמין אותו קוצ'ורנקו.

הימים מיום ג' עד השבת עברו ללא מקרים כל שהם. אולם בשבת נשמעה בעיירה יריה. שוב תקף את היהודים מצב רוח של בהלה. הועד הזמין אליו את פאסטושנקו, שבמשך השבוע התקרב לאוכלוסיה היהודית, כדי לדון על המתרחש. פאסטושנקו בא יהודיע, כי בקרבת מקום פועלים הזאליונובצים ושמצב העיירה עדיין אינו בטוח כלל. אז נתן לו הועד 650 רובל. שישמור את העיירה מפוגרום נוסף.

משבת 24 במאי עד יום ב' 26 במאי לא קרה בעיירה כלום.

ביום ב' יצא י. קימלמן מרוטמיסטרובקה.

ידיעות כלליות על הפוגרום ברוטמיסטרובקה

עצם הפוגרום ברוטמיסטרובקה התחיל בליל יום ב' 12 במאי. עד ביום ב' בבוקר נערכו על ידי „ועד הדלות" המקומי חיפושים רק אצל היהודים ונלקחו מאתם הרבה צרכי אוכל. לא רק אצל האמידים אלא גם אצל המון העם גילו מלאי רב של מזונות.

עובדה זו אין לראות כאחת הסיבות. שגירו את גויי המקום וגויי כפרי הסביבה לא רק לעשוק את יהודי העיירה אלא גם להרגם. אין גם לדבר על תנועה בולשביס־טית יהודית ברוטמיסטרובקה. עד שאפשר היה לראות בכל זה את סיבת הפוגרום. המשטר הבולשביסטי כמעט שאינו מורגש בעיירה כלל. בראייקום המקומי נמצא כסך הכל יהודי אחד, ישראל ירמאק, שכל הבולשביזם שלו היה בחזקת ספק. הוא מילא בראייקום תפקיד מבוטל לגמרי. הפורעים לא נאבקו כלל נגד הבולשביקים. יו"ר הראייקום המקומי, נוצרי, ושמו פראל [1]) שהוא בולשביק מפורסם, התהלך בעיירה בשעת הפוגרום דרך חירות בלי שאיש יפגע בו [2]). אין זאת, אלא שהפוגרום ברוטמיסטריבקה אורגן והוכן על ידי כוחות שמחוץ לעיירה. כחלק מתכנית הפוגרום

---

[1]) כפי שמוסרים תושבי המקום, אין להשוד בפראל, שהיתה לו שייכות כלשהי לפוגרום.

[2]) ראיה לכך, שזוהי כנראה הסיבה האמיתית של הפוגרום היא העובדה, שבשעת השוד או ההרג לא הזכירו הפורעים ליהודים את החשאים הקבועים: בולשביזם, הקמת קומונות, סנירת מנזרים וכו'. הרוצחים היו רק מתכננים מה לעשות עם היהודים.

שהופעלה כמשך תודש מאי בכל הסביבה. בואו של פאסטושנקו לרוטמיסטרובקה מסמילה שימש כזרזה אות שיגשו לבצע מה שכבר הוכנן כפי שיש יסוד לחשוב — עוד לפני כן, כי עוד בלילה, בשעה 4 בערך, כשרק נכנס לעיירה פאסטושנקו, שהיה מקובל מאד על הגויים, התחילו מיד להתקבץ גם גויים מכפרי הסביבה עם שקים וסלים, מוכנים לגשת „לעבודה".

בפוגרום השתתפו גם הגויים המקומיים וגם גויי הכפרים שבסביבה. בנוגע לתבורה המקומית הקטנה של אינטליגנציה ידוע ברורות שהיא אנטישמית, אבל בנוגע להשתתפותה בפוגרום לא ידוע שום דבר ממשי. לעומת זאת אפשר לומר בהחלט, שהמיליציה המקומית שלקחה מאת היהודים הרבה כסף דמי שמירה כביכול, היתה קרובה לכל המאורעות הפוגרומיים בעיירה ואולי גם השתתפה בהם. אם כי ההתנהגות והיחס של המיליציה היו מסווים ולעתים קרובות אפילו טובים לגבי יהודי רוטמיסטרובקה, בכל זאת יש כמה עובדות הנותנות יסוד לחשוש, שהפוגרום לא נצרך ללא ידיעתה, ואולי אפילו בעזרתה של המיליציה. ראויה לציון היא העובדה, שביום ה' בבוקר, יום שוק רגיל בעיירה, גרש מיליציונר אחד ויחיד, כנראה בפקודת המיליציה את המוני הגויים, שרצו שוב לחזור על מעשי האכזריות שלהם. אין זאת אלא שפחדו להמשיך את הפוגרום, שמא אחרי כן, לכשיבואו הבולשביקים, יענשו על כך. מפני חשש זה רצה לברוח מן העיירה גם סגן המפקד של המשטרה, קוצ'ורבקו. לפני כניסת הבולשביקים, ורק לאחר שהיהודים בקשו ממנו רחמים שלוש שעות רצופות שלא יברח בהבטיחם להצילו ויהי מה, הסכים סוף סוף להישאר.

הפוגרום נמשך מיום ב' 12 במאי בלילה עד יום ד' 15 במאי בערב. נערך הרג אכזרי נוסף על השוד. בין ההרוגים היו גם יהודים באים בימים, נשים וטף. תינוקות בחיתוליהם. בסך הכל נרצחו 36 נפש.

הנזק החמרי של הפוגרום עצום. 59 בתים נשרפו, ביניהם כמעט כל חנויות היהודים, חוץ מאחת שניצלה בזכותו של גוי שכן. לגמרי לא נפגעה חצר האדמו"ר, ששם גרה המיליציה, וביתו של הסופר מ. סיקו (סמילנסקי), ששכר גויים שומרים. חלק מן הבתים ניצל על ידי כך שעזבו אותם בעוד מועד. בשריפה נאבד רכוש רב של חפצים ו־3 מיליון כסף מזומן. הרבה כסף נגזל בשעת החיפושים בבית האדמו"ר ולפני ההריגות. העיירה נתדלדלה מאד ונשארה ללא פרנסה, ועד העזרה המקומי מוכרח לחלק גריסים, לחם סוכר ופירות מיובשים (וזה רק לחולים), לערך 800 טונות ליום. הועד דחוק מאד באמצעים כספיים ולעתים קרובות נערכות שערוריות על שהועד משתמש בקמח שהביאו כמה אנשים לטחון בריחיים של סמילנסקי, ואין לו במה לשלם תמורתו.

מן הנוצרים המקומיים לא סבל איש. שום בית נוצרי לא נשרף. בשעת הפוגרום השתמשו הגויים באמצעים שונים כדי לא לסבול. היהודים שהסתתרו בבית הקברות שמעו מרחוק צעקות וקריאות: „כאן גרים רוסים". חרץ מזה תלו כמה נוצרים ליד הכניסה לבתיהם איקונין. הגויים השאירו את האיקונין גם לאחר שהבולשביקים נכנסו לעיירה. יהודי רוטמיסטרובקה התלוצצו, שכנראה יש לאיקונין כוח שמירה גם כלפי הבולשביקים.

מטה האגודות הלוחמניות היהודיות למאבק נפרעות באודיסה (1918)
(„יאברייסקאיה בויאוואיה דרוזינה")
יושבים (מימין לשמאל): 1) דומסקי, 2) ד"ר זינובי טיומקין, 3) שאסטופל, 4) סיומה
שנקלביץ (שלמה יעקובי), מארגן ה„דרוזינה", 5) קראכמלניקוב, 6) שיפרין, 7) בורנשטיין.
עומדים: 1) צבי מוגילאבסקי, 2) מודכי ישעיהו אלבינגר, 3) קצין נורניק, 4) קצין דשבסקי,
5) סארף, 6) פינקלשטיין, 7) ברונשטיין, 8) יעקב פרמן.
על הרצפה: 1) קצין שפירא, 2) קצין סלובאס.
(מחוך אוסף התמונות של ארכיון הציונות הרוסית.
מיסודו של א. רפאלי (צנציפר), תל־אביב.)

חברי ההגנה העצמית בבוהוסלב מביאים לקבר ישראל חללי הפרעות מהסביבה

חברי ההגנה העצמית בנורנדישצ'ה

חברי ההגנה העצמית בקורסון

חברי ההגנה העצמית בסטכלוב

הפוגרום באובודובקה ובפשצ'אנקה (פלך פודוליה) *

באובודובקה גרו לערך 500 משפחות יהודיות. בימי פטליורה לא סבלה העיירה.

ביום ו', 30 במאי 1919, התחיל הפוגרום באובודובקה על ידי כנופית אכרים מזויינים. קודם כל אספו נשים וטף יהודיים וכלאו אותם בבית־החרושת המקומי לסוכר. אחרי כן הזמינו את הגברים לאסיפה. היהודים סבורים היו, שבודאי הכוונה לשים עליהם מס, אולם בשעת האסיפה הקיפו את היהודים הנאספים, כוננו לעומתם את מכונות הירייה וירו עליהם. אחרי כן פנו ליתר הגברים היהודים בעיר והרגו גם אותם. לא חסו על איש. נהרגו גם גברים מבוגרים וגם ילדים זכרים. תוך כדי כך לעגו הרבה על הנידונים למיתה. הרגו אבות וילדיהם ביחד. מן ההרוגים ידועים למספר: דיד סגינהור עם שלושת בניו וליאשווסקי עם שני בנים וגם קרוב שלהם. נער, שרק לפני יומיים בא לאבודובקה, יהודים ספורים הצליחו להמלט. ילדי ההרוגים סיבבים על בתי הגויים, מבקשים פרוסת לחם.

מוסרים, שהגויים של הכפר הסמוך, שגם שמו אובודובקה, הגנו על היהודים. אולם הכנופיה היתה חזקה מהם הרבה והרגה כמה עשרות גויים. האיכר שמסר זאת מספר גם, כי הכנופיה הנמצאת כבר מחוץ לעיירה עדיין לא נרגעה. על כל צעד וצעד הוכרח להצטלב כדי להוכיח שאינני יהודי.

מאובודובקה עברה הכנופיה לפשצ'אנקה והתכוננה לערוך גם שם פוגרום. אולם נתקלה בהתנגדות מצד הגויים במקום. שביקשו מאת הכנופיה שלא לערוך פוגרום. מוסרים, שהגויים אמרו לכנופיה, שאם היא רוצה דוקא לרצוח — תתחיל מהם. על כל פנים, הגויים בפשצ'אנקה הודיענו.

את היחס הזה מצד הגויים המקומיים ליהודים מסבירים היהודים בכך: לפני זמן מה ערכו הגויים בפשצ'אנקה בעצמם פוגרום על יהודי המקום. אולם לאחר מעשה התחרטו מאוד על המעשה.

בפשצ'אנקה לא נערך פוגרום.

תמלניק (פלך פודוליה)

מסופר על ידי חושב תמלניק, שלמה הירשנהורן

האוכלוסיה של תמלניק מורכבת לערך מן 25 אלף נפש — רבבת יהודים והיתר נוצרים. אם כי היחסים בין שתי חלקי האוכלוסיה לא היו ידידותיים ביותר, בכל זאת לא נערך מעולם פוגרום בתמלניק.

בימי הדירקטוריה היה היחס ליהודים משביע רצון. ביחד עם יתר התושבים גוייסו גם היהודים.

זמן מה פעלה בסביבת תמלניק כנופיה ובראשה שפל — לבלר כפרי מטרבור ליד ליסין (נפת סוסנוב). שפל משך אליו אחדים ממורי הכפרים, כגון בודיילו מכפר יוזפינה, אחד ממארקוני, נפת ואלאן, מן העיירה סיניאווה בא אחד ושמו סאראנצ'ה ואיכר ושמו קארפאץ'. החבורה ניהלה הסתה אנטישמית בין איכרי הסביבה והפיצה שמועות על צו מפטליורה לשחוט את היהודים.

---

*) אובורובקה, במרחק 6—5 ורסטאות מטרוסטינץ' (ליד תחנת הרכבת דוכנו). פשצ'אנקה — 12—13 ורסטאות מאובודובקה.

ליהודי חמלניק, שידעו על כל זאת, לא היה למי לפנות לעזרה. קינקטו בעוד זמן באמצעים הדרושים. השלטון נמצא זמן מה בבית הנתיבות והיה חלש מכדי שיוכל לעזור.

בימים 19—15 במאי פוצצה הכנופיה את פסי הרכבת ליד תחנת הביניים קארילובקה והתקיפה את הרכבת שבאה. 18 יהודים נהרגו. עם זה היה גם גזל. מעריכים את הגזלה בשווי של 3 מיליון לערך.

ב־15 במאי חדר שפל עם חבורה של 20 איש לחמלניק. אליו נתחברו גם יתר הכנופיות שבסביבה. שדדו את חמלניק במשך 4 ימים — עד יום 19 לחודש. הכנופיות הלכו מבית לבית וגזלו כסף ולבנים. נגזלו שני מיליון רובל במזומנים (חוץ מן הלבנים). חוץ מזה הטיל שפל קונטריבוציה על יהודי המקום. מתהילה מאה אלף רובל. אבל היהודים לא הזדרזו לשלם את הכסף. אז הטיל חצי מיליון. היהודים סבורים היו שיסתתרו בבתי הנוצרים. אבל שפל הודיע לנוצרים, כי מי שימצא אצלו יהודי יהרג. היהודים נאלצו לשלם את הקונטריבוציה. כשנודע, כי על המארעות הודיעו לקיוב, עזבה הכנופיה את חמלניק. במשך 4 ימים נהרגו בחמלניק גופא שלושה יהודים ובפרבריים עשרים.

מקיוב באה פלוגת צבא, ששהתה בחמלניק ימים אחדים. הרגה ביריה ליסטים אחדים שהצליחה לתפוס אותם, ויצאה מן העיר. במקומה באה יחידה צבאית מברדיצ'וב, שתפסה עמדה בבית הנתיבות של חמלניק. חובת החזקת הצבא הושלה על יהודי המקום והדבר עלה להם בשלושים אלף רובל ליום. מכיון שלא היתה תועלת מיוחדת בצבא והפתד מפני הכנופיות נשאר בתוקפו החליטו יהודי המקום להתארגן בעצמם. לפני שלושה שבועות הצליחה האוכלוסיה היהודית המאורגנת לגרש בעצמה את הכנופיה *). לפני שבועיים הוצאה פלוגת הצבא, משום שהוברר, שאין היא מביאה תועלת במאבק עם הכנופיות.

הפוגרום בטולצ'ין, פלך פודוליה

נמסר ע"י חייל הצבא האדום פנחס ניקלסר

הדבר קרה ביולי — תחילת אוגוסט 1919. העיר היתה או בידי השלטון הסובייטי. בסביבה פעלו אותה תקופה כנופיות שונות, היתה זאת העונה החמה ביותר, כשליסטים השתוללו והשמידו ישובים יהודים אחד אחרי השני. הסכנה קרבה לטולצ'ין, בעיר דברו על כך, שכנופיה הולכת ומתקרבת. בראשה עמד. כפי שמסרו, הרוצח הידוע בסביבה ליאחוביץ, בנו של קצין משטרה. חתנו של הכומר סוקולץ. הפוגרומים של ליאחוביץ הצטיינו בהריגות אכזריות. הוא היה בעיקר הורג וממעט לפצוע ולשדוד.

השלטון ידע שהכנופיה מתקרבת, אבל עשה מעט מאד כדי למנוע את הסכנה. בפרברי העיר הוצבו בסך הכל שלש פלוגות צבאיות קטנות, יותר נכון משטרתיות. שצריכות היו לא לתת לליסטים לבוא העירה. מובן ממילא, שלא היתה לכך שום ממשות.

גרתי מחוץ לעיר בחלק הנוצרי. כשנמצאים בזמן כזה בין היהודים, הרי איך שהוא מתחלקים בצרות. אבל כשחיים בין גויים, תוקף אותך מצב רוח של

*) ר' ז. אגרת „ההגנה העצמית בחמלניק" „בפתולי דור", קובץ ב' (1955), עמ' 142—153, וכן מאמרו בכרך זה.

דכאון איום. נדמה כאילו הם מביטים עליך לגמרי אחרת מאשר לפני כן, כאשר שוררים בהם רגשות חדשים מוסתרים עמוק. מה הם הרגשות אלו — ראינו זאת אחר כך.

ביום ב', 31 ביולי, גדלה הבהלה בעיר. אולם לא יכולנו לתאר לעצמנו שהסכנה איומה כל כך. כל הלילה, מיום ב' ליום ג', לא יכלתי לישון, בכל פעם יצאתי החוצה להיוודע מה נשמע. לא רחוק מביתי עמד משמר של חמשה אנשים. ב־4 אחרי חצות נשמעו פתאום יריות. יחד עם זה שמעתי שעוברת עגלה. מיד קפצתי החוצה וראיתי לפני שוטר הרוג. הוא היה יהודי. העגלה נעלמה והשתררה דממה.

מה שקרה בינתיים בעיר לא ידעתי, אבל לא עלה על דעתי, כי הרצח כבר התחיל. בארבע וחצי לערך נשמעו שוב יריות, והפעם הרבה יותר חזקות. הבינותי כי מה שהוא לא בסדר. מיד פתחתי את הדלתות החלונות כדי שהם לא יחשבו, שכאן גרים יהודים מסתתרים.

בשש עם שחר הופיעו ששה בריונים עם סרטים לבנים, נגשו לחלוני ושאלו אם לא ראיתי קומוניסטים. עניתי: לאו, והם הלכו להם. עוד מעט בא מן העיר נוצרי וסיפר, כי מתרחש שוד גדול, על הריגות לא סיפר. בינתיים נגשו שני ליסטים לשוטר ההרוג והפשיטו אותו ערום.

בערך בשמונה נגשו לבית החרושת לשכר. לא רחוק מדירתי, שתי נשים על גבי עגלה, לבושות כאחיות רחמניות, וארבעה גברים עם סרטים צהובים על כובעיהם. בית החרושת היה שייך לשני יהודים: רוזנפלד ויארושבסקי. הבאים דפקו בשער. פתח להם יארושבסקי והם נכנסו אליו לשטח בית החרושת. כעבור חצי שעה יצאו בלוית רוזנפלד. בינתיים הספיקו להרוג את יארושבסקי, ועם רוזנפלד המשיכו לעמוד על המקח במחיר חייו. עד מהרה זרק אחד מן החבורה כסף לפניו (כנראה אותו כסף שניתן להם לפני כן) והשני התחיל להכותו בחרב. עד שניגש השלישי והרג אותו. לעת הזאת עמד ליד חלוני גוי שהסתכל במאורע, והוא פנה אלי בזה הלשון: „הרי מכים כאן את הז'ידים, למה, איפוא, אין אתה בורח?" לא עניתי לו מאומה. בשעת מעשה היו מסביב לבית החרושת כשלושים גויים. כולם ראו את המתרחש ושתקו. לא יכולתי למצוא לי מקום. לנגד עיני ניצבה תמונת רוזנפלד. שזה עתה נהרג.

אולם הסכנה הולכת ומתקרבת. הפוגרום הוא כבר במלוא תקפו. אני רץ לעליית הבית ומסתתר. כך שכבתי שעה וחצי. אולם הרי אפשר לקלוע גם בעליה. אמרתי לעצמי. תודות לידידי הגוי, השגתי בגדי איכר. החלפתי את הלבושתי והלכתי לכפר הקרוב. שם היו לי גויים מכירים. בדרך — שקט. אינני פוגש איש. אני בא לכפר ושם אני מוצא יהודים רבים, שברחו מטולצין. רק בכפר נודע לי כל מה שהתרחש בעיר.

מרכז הפוגרום היתה אגודת הקואופרטיבים האוקראינים. ה„אינסליגנציה" האוקראינית היתה המנהיגה הרוחנית של מאורעות הפוגרום. ואילו האיכרים הפשוטים גילו יחס לא רע כלל.

הפוגרום נמשך בסך הכל מעת לעת. הספיקו להרוג כ־500 *) איש: זקנים

*) בדו"ח שנשלח מועד העזרה בוויניצה לועד המרכזי שע"י המיניסטריון היהודי, צוין מספר הרוגים — 222, נותרו 106 אלמנות ו־398 יתומים [The pogroms in the Ukraine] 1927. עמ' 234, כן ר' עדותו של הירוויץ, בעל בית חרושת לנייר („רשומית" ב', תרפ"ג, עמ' 399—401).

וילדים. נשים וגברים, הרוב רוסקו בחרבות. היו גם פצועים. מסרו שהיו מקרי אונס. האכזריות של הליסטים גדלה עד כדי כך, שלא נמנעו מלהרוג אפילו יהודי פצוע, שגויים הכניסו אותו לבית־מרקחת לשם עזרה. כל מי שנמצא בדרך — נהרג. כשראו יהודי, הודיעו לו מיד שהוא קומוניסט והרגוהו במקום, שדדו פחות, בעיקר לקחו דברים יקרים, קלים ככל האפשר. מכיון שהפוגרום נמשך בסך הכל מעת לעת, למדו שהליסטים פחדו כנראה מפני מי שהוא. קשה היה לקבוע ממי *). על כל פנים אלה שהתחבאו לא סבלו מהפרעות. אילו היה השלטון הבורח מודיע לאוכלוסיה בעוד מועד שלא יסמכו עליו, כי אין לו כוחות מספיקים כדי להלחם בליסטים, אולי לא היו הדברים מגיעים לטבח כזה.

אחרי הפוגרום השתדל כל אחד לעזור לשני בכל מה שיכול. במרץ רב ביותר פעלה מחלקה רפואית יהודית, שהגישה לפצועים עזרה מהירה. ביום ששי, 4 באוגוסט, פשטו בטולצ'ין שמועות, כי עתיד לפרוץ פוגרום חדש. הכנופיה הוזרת שוב. היהודים נבהלו. אולם לא אבדו עשתונותיהם. משלחת יהודית פנתה לכמרים ובקשה מהם עזרה. הוגשה להם מתנת כסף והם הבטיחו למנוע פרעות.

בשבת בבוקר הופיעו הפורעים מאחורי העיר, ובראשם האטאמאנים ליאחוביץ וגם פאבלוביץ. מיד יצאה אליהם משלחת של כמרים, ואחד מהם הודיע לליסטים, שהם לא ירשו שתהיה שוב שחיטה. הוא לקח לידו צלב ואמר, שאם לא ישמעו לקולו ויכנסו העירה, יתחילו לצלצל בכנסיה ואז תצא נגד הליסטים כל עדה הנוצרים. דבר זה השפיע, והפוגרום שוב לא התחדש. בכל זאת לא עבר הדבר בלי דם יהודי. הליסטים נכנסו העירה ואת היהודים שפגשו בדרך הרגו. לבתים לא נכנסו. כך נפלו שוב ארבעה חללים.

לאחר ימים אחדים חזר לטולצ'ין שלטון הסובייטים. נצטרפתי לצבא האדום.

---

*) בימים הסמוכים היתה טולצ'ין לגמרי ללא שלטון.

אליעזר דוד רוזנטל

בן ששים וארבע שנים היה הסופר אליעזר דוד רוזנטל בעת שהחל לאסוף את החומר לספרו הנודע „מגילת הסבח".

הוא נולד בחוטין שבבסרביה בכ' בסיון (יום האבל לזכר הרוגי גזרות ההיידמקים) תרט"ז (1856). ולמד בחדריה ובבית מדרשה של טלנשיצ. ראשית השכלתו בספרי מאפ" ובתרגום התנ"ך לגרמנית (של מנדלסון) ולרוסית (של מאנדלשטם). היה כל ימיו כורה ומרצה למבוגרים בעיירות שונות בבסרביה ובסודוליה. מפעם לפעם פרסם סיפורים בעברית ובאידיש ב„הצפירה", „המליץ", „הצופה", ב„פריינד" וב„מאמענט" ובעתונים אחרים. ערב מלחמת העולם הראשונה אף הוציא לאור באודיסה קובץ קטן של סיפורים („כתבי א. ד. רוזנתל").

בשנות המהפכה ומלחמת האזרחים שימש מורה בגימנסיה בעיירה הפודולית טפליק, ובה עברו עליו ימי הפרעות בשנת 1919 (ימים אלה חאר בחיבורו „מעשה ספליק", „רשומות" כרך ג', ברלין תרפ"ג).

בימי הפרעות החליט הסופר הבא בימים להקריש את שארית חייו לאיסוף „חומר לדברי ימי הפרעות והטבח ביהודים באוקראינה, ברוסיה הגדולה וברוסיה הלבנה". הוא רשם עדויות, ליקט רשימות, עמד בקשרי מכתבים עם מאות אנשים, העתיק דברים מעיתונים

(מהם נדירים מאד בימינו) ומספרים. את כל ההומר הזה ניסח בשפה עברית נמלצת במקצת, סידר אותו לפי סדר האלף־בית ושלח חלקים, חלקים, אל מהוץ לברית המועצות.

חבורת סופרים ואנשי ציבור, שכמרכזה עמדו ח. נ. ביאליק, ח. י. רבניצקי וא. א. דרויאנוב, סיפלה בהוצאת החומר לאור. כהמישים רשימות ממנו באו בכרך השלישי של הקובץ „רשומות" (בהן שתי עדויות גדולות על טלנא ועל ליובאשובקה). אחר כך יצאו לאור בארץ־ישראל כשנות תרפ"ז—תרצ"א שלושה ספרים בשם „מגילת הטבח", שכללו את הערים והעיירות המתחילות באותיות א' עד ט', שאר החומר נשאר בכתובים.

באביב תרצ"ב (1932) מת רחנסל באידיסה. „בסביבה שאין כמוה לבדידות — סיפר עליו בהספדו הסופר העברי, הנידת אף הוא, אברהם פרימן — התענה האיש במכאוביו כמעט שנה שלמה" (א. פרימן, כתבים אחרונים ומכתבים, ת"א 1968, עמ' 37). עם מותו דומה היה כאיש לא ידאג להמשך הוצאת רשימותיו.

בחוברת זו, המוקדשת ליובל העגום של פרעות תרע"ט—תר"ם, מדפיסים אנו כמה רשימות מכתב היד של „מגילת הטבח" שלא ראו עוד אור. הננו מודים בזה לד"ר יו"ם לוינסקי, כמסר לנו חומר זה השמור עמו, ובהביאנו אותו ב„העבר" נציב יד גם לדורש הרשימות, הכותב והמלקט, אחד מכותבי כרוניקת הדמים שלנו בשנות מלחמת האזרחים הגדולה באוקראינה וברוסיה.

אליעזר דוד רוזנטל

רשימות ממגילת הטבח

יאגוטין

תחנה (פלך פולטבה)

בחורף שנת 1919 נהרג לא רחוק מהתחנה יאגוטין הסטודנט של האורגניזציה הציונית „החבר". הוא נכנס אל הגייס של המאה הראשונה מהסטודנטים. שמו היה הירש מעטשיק, בולד בואמוסטיה.

מעטשיק שב משליחותו שנשלח מקיוב לרוסטוב. בדרך, קרוב לתחנה יאגוטין, התחילה הוקבליה הידועה: התנפלויות על היהודים, התקלסות, ענויים, מעשי חמס ושוד, השלכות היהודים מהרכבות. כאשר מעטשיק מחה נגד מעשי אלימות של הסיקרים, עכבו הרוצחים את המסע, סחבו את מעטשיק החוצה, קרעו ממנו את הכתפות, חלצו את מגפיו והרגוהו במות אכזרי.

את גופו של מעטסיק מצאו לא רחוק מהתחנה והביאוהו העירה ליאגוטין. כל העדה לוותה את החלל לביה עולמו, גם העמידה לו מצבה של עץ עם הכתובת: „יהודי סטודנט, חיל ששמו אינו ידוע". את תמונתו צלמו ושלחו לרוסטוב, שם הכירוהו.

יאנובקה (בארנובק)

נחוץ אודיסה

הפרעות ביאנובקה ערכה הסיעה של המלח שארוב ביחד עם הכנופיה של האופיציר הגריגוריובי לאטיוב. בכ"א מנחם אב, תרע"ט. כשנכנסו העירה דרשו קונטריבוציה מאה אלף רובל גם לבנים ועוד. הכל נתנו להם. אחר כך עברה הכנופיה לפעטרובירניקה. גם שם קבלו קונטריבוציה בכסף וחפצים הרבה מאד ואתר הקונטריבוציה רצחו יותר משלשים נפשות. בתוכם נשים וילדים. במשפחה אחת רצחו שמונה נפשות. אחר שבתו ימים שבו עוד הפעם ליאנובקה ועוד הפעם חמס ושוד.

הפרעות ערכו כל הלילה. הסיקרים הרגו וקרסטו שלושה יהודים.

הד"ר לעאוניר רבינוביטש, רופא העירה יאנובקה, נהרג בפיטוצק (סעוטר־ריכובקה) בעינויים נוראים. הסיקרים הכו אותו בשוטים, פשטו ממנו את בגדיו והציגו אותו ערום. אחר כך העמידוהו נשען אל אילן בגנו של ארון העירה, הגרף פוטוצקי, ירו בו והרגוהו. במשך שמונה ימים נשאר כך גופו נשען אל האילן, עד כי בא חברו, הד"ר החקלאי. וכרה לו בגן קבר וקברוהו שם. ביום 22 אוגוסט באו צעירים אחדים מיאנובקה, הוציאו את גופו של הד"ר ראבינוביטש והביאוהו לאר־דיסה. שם נקבר סמוך לקבר אביו, שהיה גם כן רופא חקלאי בקאלאראש (בסרביה) ובסוף ימיו גר באודיסה.

בשעת הפרעות ברחו מיאנובה שמה עשר אנשים, בתוכם שלוש נשים. בדרך פגעה בהם הפלוגה של שארוב והרגה את כולם בעינויים קשים, בשדה, לא רחוק מהמושבה הגרמנית וואלקובה. הגרמנים אספו את ההרוגים עם עוד תשעה נרצחים שנרצחו בדרך, חפרו במושבה קבר כללי יקברו אותם. ביום י"ט אלול הרע"ט הוצאו הרוגי יאנובקה מהקבר הכללי בוולקובה והובאו לקבורה ביאנובקה. ואלה שמותיהם: חיים יוסף בערקוביטש, אהרן בערקוביטש, יצחק אורלוביטש, אשה־ פייגע, בתם ליליע, פסח גערצשיין, ליב טויבעס, אברהם בארמאס, אחיו משה, אברהם קליינער, יצחק שטצוגול, לאה היט, 19 שנים, ישראל נאפאדק, משה אורענדאק ואחיו אשר, סענדער סימענשטיין.

נקברו ביאנובקה גם כן ההרוגים שנרצחו בדרך לאוידסה, על ידי הכנופיה של סוקול, או כמו שקראו אותו „קטורזשאן" „פיסה" מפני שבמשך שתים עשרה שנה עבד עבודת פרך. ואלה הם: וואלף עטעלעס ואשתו חיקה מכפר קאטארזשי; וואלף זאנעבערג מעיירה טשערנובה וכן ציון קליינער מכפר באראליק.

רחל פייגענבערג

יאנישפול

(מחוז ז'יטומיר, פלך וואלין)

מספר היהודים תושבי העירה היה בערך אלף ושש מאות נפשות. סמוך לעירה נמצא בית חרושת גדול של סכר של ז. א. הארינשטיין, שהרבה משפחות יהודים מתושבי העירה מצאו בו את פרנסתם.

בירח מרץ, בהימים מן 25 עד 29 בו, ערך גדוד פטלוריים פרעות ושבח בעירה. נרצחו בערך המישים נפשות.

יארושוב

פלך פודוליה

הפרעות הראשונות קרו בקיץ 1919 טרם שעזבו צבא המועצה את אוקראינה. פתאום פרצה העירה פלוגה של פטלוריים, ובמשך יומיים חמסו ושסו את הבתים והחנויות. אליהם נלוו איכרי הסביבה, שבאו העירה בעגלות ריקות וטענו אותם בחפצים וסחורות מרכוש היהודים. אחרי גמרם לעשוק את הבתים ואת החנויות, אספו הפטלוריים את היינות והמשקאות החריפים שנמצאו בעירה וישתו ויסבאו וישתכרו. יהודי יארושוב ידעו מראש מה תהיה בסופה של השתיה הזו ויכינו את עצמם למות מידי הסיקרים.

והנה פתאום נשמע בסביבות העירה רעם יריות. היהודים נבהלו ובאו להה־ תבאות בחורים ובסדקים. עבר כרבע שעה והנה נשמע מחוץ קול קורא: „יהודים צאו ממחבואיכם! אנחנו באנו להצילכם"!

זה היה שר מאה של צבא המועצה, נוצרי צעיר, טשובאנוב, יליד יארושוב, שהבטיח ליהודים, כל זמן שהוא יהיה בהסביבה לא יתן לערוך פרעות ביהודים. הוא היה על הברונם • כמרחק 30 ווערסט מיארושוב ובאשר נודע לו אודות הפרעות בעיר מולדתו עזב את הברונט ובא להציל את היהודים.

• ברונט — רכבת משוריינת.

האכרים, שביחד עם הפטלוריים חמסו את היהודים, פנו עתה ערף לבעלי בריתם, התחברו עם הפלוגה של הבולשביקים וביחד עמהם שמו שמות בהפטלוריים.

צבא הבולשביקים עזבו את אוקראינה. הפטלוריים נמצאו כל הצת בסביבה, אך ביהודים לא נגעו לרעה.

יעליסבטגרדקה (מיכילובקה)

כפר, מחוז אלכסנדריה, פלך חרסון

עוד ביום ד', 14 במאי 1919, בלילה, התחילו התנפלויות בודדות על היהודים תושבי הכפר. על ידי זאטוטי האכרים, גם נהרגה אשה אחת. ביום ה' בבוקר, 15 במאי, התחילו כבר פרעות פומביות על ידי הפרטיזנים, שהתגודדו ופשטו סיעות סיעות על בתי היהודים וחמסו את הסחורות מהחנויות ואת ההפצים מהבתים גם רצחו נפשות. בו ביום חפשו הפרטיזנים שלשים יהודים ושלחו אותם אל התחנה ציבולעבה. שם נהרגו החלק היותר גדול מהם בירית. אחדים התחננו שישיבו אותם אל הכפר והבטיחו לשלם סכומים גדולים, כופר נפשותיהם. האכרים מלאו את בקשותיהם והשיבו אותם חזרה אל הכפר, כתוכם גם את קורצקי וגופמאן. שם קבלו מהם סכומים גדולים. אחר כך התנפלו על קרבנותיהם והרגום. בין הנרצחים היו גם קירעצקי, אך גופמאן ועוד אחדים הצליחו לברוח ולהמלט מהרב הרוצחים. גם על השוק נרצחו יהידים. היו גם הרבה אנוסות. מספר הנרצחים ערך שלשים נפש. בודאי היה מספר ההרוגים יותר גדול, אלמלא האכרים הישרים בלבותם שהחביאו הרבה יהודים בבתיהם.

האכרים האמידים נבאו מראש, כי הסיקרים והחוליגנים המקומיים לא יסתפקו רק בכיות רכוש היהודים, וכאשר יתלקח תאבונם אז לא יפלו בין נוצרי ליהודי, ויכוסו גם את בתי הנוצרים האמידים. נבואתם נתקיימה. לא עברו ימים רבים והחוליגאנים ערכו התנפלויות על הבנק הכפרי ועל ביתו של האגרונום. אז התאספו בני העדה לאספה חשאית וגמרו לבער את הרע מקרבם. ביום השני התנפלו פתאום על ראשי הבריונים, חפשו אותם והגירום לסבת. עתה שקט. את גזלת היהודים, כמובן לא השיבו, וגם עתה מטילים להם הרבה צעירים בהחליפות שגזלו מאת היהודים.

עברה סיעה של גריגוריובים גם דרך יעליסבטגרדקה, אך פה לא רצחו בפשות.

8 אוגוסט 1919 — **שרה בת אברהם קאמינסקי**

יעלעץ *

חיל המתנדבים התפרצו ליעלעץ ביום 21 אוגוסט 1919. תיכף בהכנסם התפשטו בעיר. חדרו אל בתי היהודים, חמסו את רכושם. אנסו נשים גם רצחו נפשות, זקנים ונערים. טף ונשים. את קרבנותיהם הרגו באכזריות שאין כמוה. קחקים אחדים התפרצו לבית החיט שאקער, הריקו את כל מה שנמצא בבית, אחר כך סחבו את

* עיר בפלך אוריול.

כל המשפחה אל בית הקברות ושם שחטו את כולם, ס"ה 6 נפשות. את האשה זקהיים ובתה סחבו אל האכסניה שלהם. שם אנסו אותן ואחר כך נהרגו שם עוד ששה עשר אנשים. באורלובע גאס נאנסו עשר עלמות, ואחר כך נרצחו ביחד עם עשרים יהודים. בביתו של זרכין אנסו הקוזקים את בתו לעיני אביה ואחר כך הרגו את הבת ביחד עם האב. מעשים כאלה נשנו במעונותיהם של פעלדמאן, ראפאפארט וצייטלין. בבונאק, סמוך ליפלעץ, ענו החיילים אשה זקנה בת ששים וחמש שנים. האשה מתה מתוך ענויים. סך הכל נאנסו מאה וחמשים נשים ונהרגו יותר משתי מאות נפשות, ביניהם זקן אחד בן שבעים. חזקן נהרג באכזריות שאין כמוה. הסיקרים כה קרטטו את גופו עד כי אי־אפשר היה להכירו. אשתו הכירה אותו רק על ידי ספר התהילים רטוב מדמעות, שהנרצח לא הניח מידו עד הרגע האחרון.

יעקאטערינוסלב

העיר יעקאטערינוסלב נכבשה על ידי אוכלסי המכנאים ביום 16 אוקטובר 1919 ונשארה בידם עד יום 28 נובעמבער. במשך ששה שבועות התהוללו הגיסות של מאכנה ומלאו את העיר חמס שוד הרג ורצח, מעשי אונס וענויים. כל התושבים התאנחו תחת עולם הכבד. אך כמובן, נחכה חמתם ביתר עז על היהודים.

הנה מה שמוסר פועל אחד שנמלט מיעקאטערינוסלב, ובא לאודיסה: „מבקר עד הערב יתריש את האויר רעם יריות של רובים, תותחים ומקלעות. ומערב עד הבקר — חמס ושוד. הסיקרים חומסים ושודדים את כל התושבים בלי הבדל מעמד, דת ומין. סיעות סיעות של חמשה עשר, או עשרה אנשים חודרים לתוך הבתים, ושוסים כל מה שיכולים לקחת בידיהם ולהוציא מן הבית. החנויות והמחסנים התרוקנו. המכנאים הוציאו מהם את כל הסחורות שנמצאו בתוכם, לאחר ששדדו את הבתים היו מציתים בהם אש ושורפים אותם. בעת הראשונה עסקו רק בביזה, אך לא רצחו נפשות. רק בשלשה השבועות האחרונים התחילו הורגים את קרבנותיהם שנפלו בידיהם, אך הם קמצו בכדורים והרגו רק בנשק קר. הם בתקו את האומללים בסיפיהם. כל הנרצחים שראיתי היו כולם מבוהקי חרב ואף פצע אחד של כדור לא פגשתי בהם. כשהייתי יוצא החוצה אחרי ליל ארוך ומלא בלהות, הייתי מוצא חללים מתגוללים במספר העצים השכוחים בעיר. לאסוף את הנרצחים לא היו נותנים. הסיקרים היו אורבים לקרובי הנרצחים, וכשהללו היו קורבים אל החללים התנפלו עליהם בחתף והיו בותקים אותם בחרבותיהם במקום עמידותיהם. הכלבים זיו מגררים את הפגרים.

המכנאים היו נוסעים במרכבות, גם רוכבים על סוסים. המרכבות היו מכוסות בשמיכות של משי ומתחת לאוכפי הסוסים היו שטיחים, לבירי פרס.

העתון „פרידנפ. קראיי" מיום 4 דעצעמבער 1919 מספר שבמשך ג' ימים הוציאו מהדנפר שבעים פגרים, ביניהם הגוף של אשה אחת שעכברים או כלבים כרסמו את פניה. כל גופה היה ממש ככברה, מדוקר מכידונים. בבית החולים האלכסנדרובי יש חדר אחד מלא נרצחים מהמסד עד הטפחות. כלם מונחים זה על גב זה כסוארי עצים. ומספר ההרוגים כארבע מאות איש.

„ברקאי".

• עתון עברי אחרון שיצא באודיסה בסוף 1919־ראשית 1920. נסגר בפקודת ה„ייבסקציה".

יעקאטערינופול

מחוז זוועניגורודקה, פלך קיוב

מספר התושבים היהודים ביעקאטערינופול היה כארבע מאות משפחות.

בשנת 1918 בחרף בשעת ההתקוממות של האכרים על אדוני האחוזות התפרצו גדודים אחדים גם העיר ושסו את בתי היהודים ואת החנויות. גם רצחו ארבע נפשות.

בקיץ שנת 1919 בקרו את העיר הכנופיה של סוטיוניק ואוכלסי גריגוריוב. גם הם חמסו את העיר והרגו ערך חמשה יהודים.

אחריהם התפרצו העירה הסיקר גריזלו וסיעתו. הוא קבל קונטריבוציה ואחר כך עסה את הבתים.

בקיץ 1920 נכנסו העירה סיעה של פטלוריים פרטיזנים. הם עשו בעיר עשרה ימים, שדדו את הבתים ואת החנויות, ענו יהודים גם רצחו שני אנשים.

אחריהם באו הדניקיים. הם תקעו את חניתם על התחנה זוועניגורודקה והתפרצו כפעם בפעם העירה. בעת הראשונה הם שלחו רק כחמס את ידיהם, אך לא רצחו נפשות. אך עבר כירח ימים, וכאשר הגיע זמנם לעזוב את אוקראינה, שלחו באש את כל החנויות, גם שלשה בתים מהיותר טובים הציתו והרגו תשעה יהודים.

לובה מיזור, 16 שנים, פקיד

יערילוביטש

כפר, פלך טשערניגוב

בכפר יערילוביטש גרו כשלשים משפחות יהודים. כפעם בפעם התנפלו סיעות של שיקרים על בתי היהודים ותמסו את רכושם וגם רצחו ארבעה יהודים, שני זקנים ושני ילדים.

יענטע ראפופורט

יערושמיובקה

כפר, פלך טשערניגוב

בכפר יערושמיובקה הרג השודד גוליאק עשרים נפשות יהודים.

ראפופורט

ב. סלוצקי

ההגנה העצמית באוקראינה*)

ההגנה העצמית באוקראינה נוצרה באורח ספיכי, מעצמה, עוד לפני [התקפת צבאות] דניקין. אולם אז היא פעלה במחתרת. היא החלה לפעול בגלוי רק בתקופת הבולשביקים. הגנה עצמית היא תופעה בלתי־נורמלית אולם הכרחית. ההגנה העצמית עשתה רבות למאבק עם האנדיטיזם, הצילה עיירות רבות ואלפי נפשות. היא היתה מחוייבת המציאות בתקופת האנדיטיזם, ובעת שלום היא מיותרת ואפילו מזיקה. ההרגעה במדינה כבר ניכרת. כה במידה שהאנדיטיזם נעלם, הולכת ובטלה גם ההגנה העצמית.

האגדה על ההגנה העצמית

הגנה עצמית, וביתר ברור בשמה האוקראיני — אוחורנה (הגנה). ההגנה היהודית באוקראינה — מה פירושה?

בימי התוהו ובוהו, בימי הדמים, שנשאו באוקראינה לפעמים את השם ה„יהודי" הותיק — פוגרומים, ולפעמים שם חדש מודרני־מהפכני — מלחמת אזרחים, צמח בעיירות הקטנות, המיותמות, חסרות הישע, כוח, רצון להתגונן — לא ללכת ככבשים אל הטבח.

ומבלי שציפו לכך מקיימיה, וכן המרצחים, התגשם רצון זה מעצמו בראשונה בהגנה עצמית סטיכית־פרטיזנית, ולאחר מכן בהגנה מאורגנת.

אלפים רבים ניצלו ממוות, מחרפה, עשרות עיירות ניצלו מחורבן, גרשו את הבאנדות מהערים ומהעיירות, והחזיקו אותן במרחק רב מהן.

---

*) רשימה זו של דוב־בער סלוצקי על „ההגנה העצמית" שנועדה להתפרסם בעתונות היהודית באמריקה משקפת, במובן, את נקודת הראות הרשמית של חוגי ה„ייבסקציה והקרובים לה. אולם האינפורמציה הנמסרת בה היא מדויקת בדרך כלל. הבאנו אותה כמעט בלי כל הערות מצדנו כתעודה היסטורית. הרשימה נכתבה בחורף 1923.

ד. ב. סלוצקי (1877—1955) היה אחת הדמויות הכרגיות של המציאות היהודית ברוסיה בדור האחרון. עיר מולדתו — הורדישץ, פלך קיוב — עירם של האחים לשצ'ינסקי. ראשית עבודתו הספרותית בעברית ובה כתב בשנות 1903—1910 סיפורים קטנים ושני סיפורים גדולים „בעיר" („השילוח" כרך ב', 1908) ו„מרים" (שם, כרך כ"ג, 1910). שפרכס הספרותי רב היה וראוי היה לאספם בספר. אולם כבר בשנים אלה דגל בהסיכת האידיש לשפת החינוך והתרבות של ההמונים היהודים כרוסיה. עם ההפכה הקומוניסטית הצטרף לסגל הסופרים ועסקני התרבות שניסו להקים תרבות יהודית חילונית בשפת אידיש בברית־המועצות. תרגם ספרי מופת רבים לאידיש (בהם גם את פיירברג ואת ברנר). עסק בבלשנות אידית והיה מעובדי המכון היהודי המדעי בקיוב. חיבר „לעקסיקאן פון פאליטישע אין פרעמד ווערטער" (קיוב 1929). שנפסל על ידי ה„ייבסקציה" עקב „סטיות מן הקו". לאחר מלחמת העולם השנייה נשתקע בבירוביג'אן וניהל את המחלקה היהודית במוזיאון המרכזי של ההבל. בן 71 נאסר, עם שאר הסופרים היהודים, ונידון לעשר שנות מאסר. מת בבית־סוהר בלב סיביר ב־1955.

תודתנו נתונה לארכיון ייוו"א בניו־יורק שהואיל לשלוח לנו תצלום מאמר זה השמור בבנזוי (העתה זו וכל הבאות אחריה הן של המחרגם).

היה זה הדף היפה ביותר בספר הזכרונות האפור, ולעתים רווי הדמים, של יהדות אוקראינה בעשר השנים האחרונות.

ושמעו על כך לבבות רחוקים, רוטטים, שהיו מלאים תרדה לגורל ידידים, אב ואם וקנים, אח, אחות ואף ילד, ובכלל — לכל יהודי אוקראינה: יהודים מתגוננים בנשק והודפים התקפותיהן של באנדות — דבר זה עורר וכרונות עתיקים על גבורת המכבים, על הקנאים, והחלה להתרקם אגדה על ההגנה היהודית באוקראינה. עד שנמצא מתעתע אחד, שידע לגזן על נימיו של הלך רוח לאומי זה, ושלח לאוירו של עולם מעשיה על צבא יהודי ובי כמחצית מיליון חיילים, על ארגון הגנה עצמית כביר של מאות ערים יעירות יהודיות, כמעט על מלכות צבאית יהודית מיוחדת בברית־המועצות*. ולאחר ספור תעתועים זה כאשר נודע פתאום כי השלטון הסובייטי מפרק „צבא" יהודי זה, שם קץ להגנה העצמית, עורר הדבר, באורח טבעי, בקרב יהודי אמריקה, המתמצאים עד היום מעט מאוד במציאות של ברית־המועצות, מבוכה גדולה. לנגד עיניהם קמה הדמות שנעלמה — הבאנדיט הצמא לדם, הם נהרדו וצעקה גדולה התעוררה בכל העתונות היהודית האמריקנית.

מובן מאליו, שלכל זאת היה גם הד חוזר, וכך נוצרה אווירה חולנית, מחניקה סביב ענין ההגנה העצמית היהודית.

על־מנת לטהר אווירה זו ולהבריאה כותב אני את השורות הבאות.

כיצד החלה ההגנה העצמית

כדי לקבל מושג כלשהו על ההגנה העצמית לפנים ועתה, כדי להעריך נכונה תופעת תשובה, ואף מזהירה בשעתה, בחיי יהדות אוקראינה, יש להכיר את ראשית תקומתה של ההגנה העצמית הזאת. קוראי ימחלו לי אם אתעכב ביחר אריכות על ראשית הקמתה של ההגנה העצמית, משום שמבלעדי זאת ישארו דברים רבים בלתי־ברורים ובלתי־מובנים.

מובן מאליו שלא פה המקום ולא עתה הזמן לכתוב את כל תולדותיה של ההגנה העצמית. סיפור זה היה תופס חלק גדול בתולדות היהודים בשנות המהפכה. אולם משהו עליה מוכרחים כבר לספר, ובפרט שיהודי ארצות־הברית אין להם מושג ברור עליה. יש בין יהודי אמריקה הרוצים לראות בהגנה העצמית באוקראינה המשך מסורתה של ההגנה העצמית מתקופת הפרעות הראשונה לאחר הפוגרום בקישינוב, ואפילו לפני כן — בימי החשמונאים ואפילו מימי דוד המלך

אולם זוהי טעות גדולה. טעות גדולה היא לראות בהגנה העצמית גוף מאורגן מלכתחילה לפי תכנית מסויימת, של מנהיג או מנהיגים כלשהם, שבה מילאה הפקיד כלשהו הרגשת הערך הלאומי, המסורת ההיסטורית של החשמונאים...

יש להתפלא על כך שבאוקראינה, שהיתה מלאה אנשי מפלגה ועוד יותר ציונים בלי גבול וכלי מספר, „נושאי דגל המכבים", לא נמצא איש יהודי גיבור וגאה, שיקום עם ראשית הפרעות ויארגן את ההגנה העצמית.

השאננות היהודית

שאננות מוזרה, פראית, כמעט נפשעת שררה בין יהודי אוקראינה בראשית ימי המהפכה ומלחמת האזרחים.

החלק בעל ההכרה — הסוציאליסטים מכל המינים — היה שקוע עד למעלה מאזניו במאבק הפוליטי, ולא היה לו זמן ורצון להסתכל על הנעשה סביבו.

*) ר' העודה ט' להלן, עמ' 130—131.

על הנעשה בכפר, על המתהווה מעבר לפרגוד של ה„עצמאות" הפטליוראית. הציונים מצידם גילו בפשטות טמטום מוח ולא הבינו את הנעשה סביבם. מאחר שלא האמינו, ולרוב אף שנאו את המהפכה, תלמו על „הדיבור העברי" ועסקו בענינים בסלניים, ולא השגיחו במה שהם, כלאומיים, היו חייבים להשגיח *.

וההמונים? הם היו שקועים בהמולת הספסרות, רודפים אחרי ניירות הכסף ולא היה להם אפילו זמן להסתכל אם הדלת אחריהם נעולה כדבעי.

ולפתע פרץ סער הפרעות, וזעזע את האווירה ברחוב היהודי. השחיטה הגדולה הראשונה של הפטלוראים בפרוסקורוב (פברואר 1919) הכתה אותם בהלם כברק בקהל חוגגים מבוסם בחתונה עליזה, וכמו בחתונה עליזה ומבוסמת נרגעו מיד, לאחר שפסקה הסערה לרגע, ושוב שקעו באותה שאננות אוילית ובלתי־מובנה.

ותופעה זו לא היתה מצויה רק בראשית ימי הפרעות, אפילו במקומות שבהם התחולל פוגרום אחד או כמה פיגרומים, לא נקטו באמצעים, על כל פנים לא בקנה מידה ארצי, לא רק להתגונן ולהישמר, אלא אפילו לחקור את מצב הרוח בכפר, את התכניות של ה„סאמוסטיניקים" וההיידמקים.

ורמזים לכך היו רבים. המזכירות היהודית והמיניסטריון היהודי שעל יד ה„ראדה" האוקראינית, סמוך לממשלה האוקראינית, היה מקבל יום יום ידיעות רבות על התפרצויות איבה של הפטלוראים, על מעשי שוד, הריגת, והסתפק אך ורק במחאות ובשתדלנות בפני הממשלה האוקראינית המרכזית, שהיא עצמה היתה חלשה ונוסף לכך גם נתונה להלכי רוח אנטישמיים, כנציגיה בערי השדה.

והוא הדין לאחר מכן בתקופת שלטונם של הבולשביקים. אמנם אז הורע המצב, שהרי כמעט וניתק הקשר בין הערים והעיירות, בין המרכז לפריפריה. הן בימי הבולשביקים והן בימי הפטלוראים לא נעשה בתקופה הראשונה כל נסיון לפעולה לאומית של התארגנות והתגוננות.

אמנם, היו לכך סיבות כבדות משקל. הכנופיות המזוינות היו גדולות, לרוב — יחידות צבאיות ממש, שאי־אפשר היה לצאת נגדן בנשק. אולם אם זוכרים אנו את ההגנה העצמית בהומל ב־1903, שיצאה נגד החיילים הרוסים, קשה לנו להתנצל, ורק תרוץ אחד קיים — השאננות הפרועה, האוילית, קלת הדעת, ששלטה באורח פאטאלי בהמונים היהודים בשנות 1917—1919.

ולא רק אז, אלא גם בתקופה מאוחרת יותר, לא ראו מראש לרוב את התקרבות הפוגרום, ולכן באו הפרעות בשנים הראשונות לפתע, מבלי שיתכונן להם איש, ועל כן הביאו בעקבותיהם קרבנות גדולים ונוראים כל כך. כך למשל בחדורקוב (פלך קיוב), שבה היו כל הסימנים להתקרבותו של האסון, פרצה השחיטה לפתע, בלתי־צפויה, ועוד באותו יום, ערב שבת שקדם לשבת הדמים. ישבו היהודים בנחת ואכלו את סעודת השבת, שמחו על העסקים הטובים שעשו בימי השבוע.

רק לאחר שהשחיטות הפכו לתופעה יום־יומית ועמדו להשמיד את כל

---

* כ. סלוצקי „שוכח" כמה דברים: א) הציונים היו הרוח החיה בתנועת „בריח החיילים היהודים" בשנות 1917—1918, שאחת ממטרותיה היתה ארגון הגנה כללית כל־רוסית; ב) המפלגות היהודיות השמאליות וה„יבסקים" התנגדו עקרונית לקיומה של הגנה עצמית יהודית; ג) התנועה הציונית נרדפה על־ידי השלטון הסובייטי ופעלה במהתרת; ואחרון אחרון ד) שהציונים לקחו חלק גדול ככוח מאורגן וכבודדים בהקמתן של אנודות המגן שעליהן הוא מרחיב את הדיבור במאמרו זה.

היהודים, רק לאחר שהשחיטות שספו את כל תומות האבן של השאגנות ואברן העצות היהודיים, אחזו היהודים, מתוך יאוש איום, מתוך "בין כך ובך אין מה לאבד" — בחרב.

ההגנה העצמית היתה בתולדתה סטיכית

ההגנה העצמית באוקראינה קמה בהתחלה מתוך יאוש, בלתי מאורגנת, באורח סטיכי ומעצמה.

ודבר זה חשוב מאד לזכור. הוא מוכיח לנו כי מלכתחילה היתה ההגנה העצמית תנועת המונים בלתי־פוליטית בהחלט, וכך נשארה גם בשנים הבאות, לאחר שכבר נכנסה לשלב של התארגנות. וכשרוצים לתאר היום את ההגנה העצמית כגוף פוליטי, אם רוצים לייחס לה כוונות ציוניות־לאומיות, הרי זה כוזב בהחלט, אם כי יתכן שבין חברי ההגנה העצמית, יש גם ציונים. עצם אופי ההתוותה, עשה לבלתי אפשרי את הפיכתה של ההגנה העצמית לארגון פוליטי, לקבל אוריינטציה פוליטית כל־שהיא. זה היה ארגון ששם לו למטרה אך ורק לשמור על חיי היהודים בעיירות הקטנות. ההגנה העצמית היתה והווה ארגון אי־פוליטי בהחלט.

איך החלה להיווצר הגנה עצמית סטיכית זו? כבר בהתחלה, בהופעותיהם הראשונות של הלאומנים האוקראינים, מהם שבאו במישרים מן הכפר ומהם — מהחוץ, החלו להתרכז בעיירות יסודות חשודים רבים, רובם הרפתקנים ופושעים רגילים, שמצאו שכראי להם לצבוע עצמם בצבע צהוב־כחול • או בצבע אדום. העיירה החלה לסביל מגניבות, התקפות, מעשי שוד. יותר מכולם סבלה, כמובן, האוכלוסיה היהודית. ומאחר שהמיליציה היתה בימים ההם הלשה מאד, החלו היהודים לגלות סימנים של התגוננות חלשה, רקובה, רעועה בפני השודדים. פה ושם, כמובן בלי תכנית מוקדמת ובמפורד, הוקמו משמרות־ליל, ז"א שכרו אנשים העוברים בלילות ברחובות ושומרים על העיר מפני הגנבים. משמרות אלה אורגנו בצורה ביתית ברשיון ה„שלטון" המקומי. שאף הוא עצמו החזיק מעמד בקושי. המשמרות היו מורכבים מיהודים וגוצרים, לרוב אפילו בלתי־מזויינים. היו אפילו מקרים (ברוסמיסטרובקה וכו'), שמשמרות אלה היו מורכבים אך ורק משכירים לא־יהודים. לעתים נעשה הדבר בכוונה, כדי לשחד את השודדים עצמם, שלא יתנו לחדור ל„זרים" אל העיירה, ולעתים קרובות היה משמר זה של איכרים — גרעינה של הכנופיה שעתידה היתה לקום באותו אזור. והיהודים היו כל כך בלתי־זהירים ושאננים, עד שלא שמו אפילו עין על משמר כזה ולא ידעו מה מכין הוא להם בחשאי.

לכך יש להוסיף כי בה במידה שהיהודים היו גלויי לב, פטפטנים, הסרי־דאגה ושאננים, כן היו הגויים קונספירטיביים, מאורגנים ואלמים כקושרי קשר.

במאוחר יותר, כאשר התברר לחלוטין, שאין לסמוך על הגויים השכירים, החלו לארגן משמרות־ליל יהודיים. במשמרות־ליל יהודיים אלה השתתפו בפעילות היילים משוחררים יהודיים. ביחוד במקומות בהם היה קיים סניף של „ברית החיילים היהודיים" („סאיוז ייבריייסקיך וואינוו"), שהיה ברשותם מעט נשק והרגל פחות או יותר למשמעת צבאית (הורדישצ'ה, סטבליב ועוד).

• הצבעים של הדגל האוקראיני הלאומי.

אגודות המגן הראשונות

ואכן, מאלה משמרות־הליל קמו בסוף שנת 1918 או בראשית 1919, באורח ספיכי, מעצמם, לרוב באורח בלתי־לגלי, או לגלי למחצה, אגודות המגן הראשונות. בעת הראשונה היו אגודות מגן אלה קטנות, מאורגנות על יסודות פרטיזניים. המכסמת היתה חלשה והנשק — מתע. פעמים רבות החליפה אגדת מגן בזאת את המיליציה. בישובים אחדים (כמו הורודישצ'ה, בוהוסלב, צ'רנוביל וכו') היתה אגודת המגן נתונה לפיקוחו של „ועד ההצלה" („קאמיטעט ספאסניה") היהודי נוצרי במקום, שהיה מייצג בעת מעבר את השלטון המקומי, ורק מאוחר יותר, כאשר ועדים עירוניים משותפים אלה בטלו, כאשר היהודים חדלו לתת אמון בנוצרים, החלה ההגנה העצמית להתארגן באופן עצמאי, ושוב בעזרת חיילי התזית היהודים המשוחררים. לרוב החלו אגודות מגן אלה לקום באורח בלתי־לגלי בסוף ימי שלטונו של דניקין (קורסון, סטבליב). התבלטו כמה בני־נוער אמיצים יותר, פעילים יותר, שירעו נוסף לכך את השימוש בנשק, הקימו מעין מטה, מטה זה החל להקים מחדש את משמר הליל האזרחי, וכן הסתדרות שנשאה אופי אזרחי־צבאי מורכב, והיו לה כל המעלות והחסרונות של יחידה פרטיזנית. מנהיגים משמעת מסויימת, לומדים לירות, איספים נשק. כמה נצחונות על כנופיות קטנות מוסיפים עוז, ואגודות המגן רוכשות להן שם טוב. האוכלוסיה היהודית מתחילה להרגיש יתר בטחון, במקומות שהדבר אפשרי מנהיגים יתר סדר באגודת המגן. מעבירים גיוסם של מתנדבים, מחלקים את העיר לאזורים, את האזורים ל„כיתות" („וזוד"). בוחרים מטה, ממנים „ראש" („סטאַרשי"). אולם אין עדיין קשר בין אגודות המגן [בעיירות שונות], וכמובן אין תכנית כללית של ארגון. לעמוד בפני כנופיה גדולה אין עדיין בכוחם. כך היה המצב עד ראשית 1919 *.

התארגנות ההגנה העצמית והליגליזציה שלה

כל עוד נמצאו באוקראינה צבאות־הפורעים של פטלורה ודניקין, לא יכלה, כמובן, לצמוח הגנה עצמית חזקה. הכנופיות, שהיו למעשה יחידות בלתי־סדירות של צבאות הפורעים, ותפקידן היה לפגוע בעורף הבולשביקים, פעלו לעתים רחוקות בלבד לבדן. תמיד פעל מאחריהן, עמן, ולעתים אף בראשן הצבא ה„סדיר". אולם בצבא סדיר לא תוכל שום אגודת מגן, עד כמה שלא תהיה חזקה, ללחום. על כן היה גידולן של אגודות המגן, עד תום תקופת דניקין, קטן ומקרי.

אגודות המגן מתפתחות בקנה מידה גדול יותר, כאשר גרש הצבא האדום מאוקראינה את הצבאות הפורעים הסדירים, ונשארו בקרבה רק הכנופיות הבלתי־סדירות. ההגנה העצמית במלוא היקפה קמה אם כן רק עם בואו של הצבא האדום.

הצבא האדום היה שולח תמיד לכל מקום סכנה יחידות שלו נגד הכנופיות אשר איימו להתנפל על עיירה יהודית או כבר התנפלו עליה. אולם מסילות הברזל היו מנוחקות לרוב, ויחידות הצבא האדום היו מוקפות מכל עבר על־ידי הכפר העוין, ומשום כך קשה עליהן המאבק עם אלפי הכנופיות בכפרים.

הצבא האדום התזיק בעיקר בקוי מסילת הברזל. בישובים עצמם או שלא היה כל שלטון או התקיים אך צל של שלטון. לצבא האדום היה חשוב מאד שבעיירות ישרור בטחון, מאחר שרובן היו סמוכות לקוי מסילת הברזל. יחסו של הצבא האדום היה תמיד לא רק בלתי־עוין, אלא אוהד וידידותי, חוץ מהיחידות

---

* כך כתוב בכתב־היד. ברור שהכוונה עד ראשית 1920.

הלוית חללי הפרעות באיבנקיב
(מארכיון א. צ'ריקובר השמור ב„ייוא"ג", ניו־יורק)

הלוית חללי הפרעות בפאסטוב
(מארכיון א. צ'ריקובר השמור ב„ייוא"ג", ניו־יורק)

קבוצת פצועים — קרבנות הפורעים
(מארכיון א. צ'ריקובר השמור ב„יוי"א", ניו־יורק)

ספרי תורה וגויליז נחוללים
(מארכיון א. צ'ריקובר השמור ב„יוי"א", ניו־יורק)

הפרטיזניות הארומות — הגדוד הסאראשצ'אני. אולם הצבא האדום לא יכול היה לחנות בעורף וחייב היה לצאת אל החזית. יחידות הצבא האדום בדרכן לחזית התייחסו על כן די טוב לרעיון ההגנה היהודית המקומית, אשר בהגינה על היסוב היהודי הגנה ממילא גם על עורף הצבא הסובייטי. יחידות אלה נתנו רשיונות ליהודים להקים אגודות מגן ולעתים קרובות נתנו להן גם נשק. רק לעתים רחוקות אירע שיחידה של הצבא האדום לקחה מהיהודים את הנשק, אם משום שהיה נשק זה הסר לה, או משום אי־התמצאות בתנאים המקומיים ופחד להשאיר מאחוריה עיירה מזוינת. אולם מקרים כאלה היו נדירים ביותר.

מאחר שהשלטון באותם האזורים בהם התחוללו הפרעות היה נתון למעשה בידי הצבא, היה השלטון האזרחי במקומות נאלץ לאשר את אשר התיר המטה הצבאי. כך היה המצב במשך כל שנת 1919, כאשר נוצרו באורח ספיבי כעשר אגודות מגן בפלך קיוב, וכמספר הזה או קצת יותר בפלכים האחרים.

אם כי לא היה אז מגע קרוב או אפילו קשר כל שהוא בין אגודות המגן, לא היו מנותקות לגמרי אחת מן השניה, כבתחילה, ומורגשת כבר השפעתה של אגודה חזקה יותר (זו של סטבלוב) על האחרות. בין אנשי ההגנה העצמית מתבלטים כמה מארגנים, שמהווים לאחר מכן את הקבוצה הפעילה באגודות המגן. בראשית 1920, כאשר צבאות דניקין ופטלורה גורשו להלוטין, והשלטון הסובייטי החל להשתלט על הארץ, לארגן את השליטה בישובים, להשליט בהם לפי שיטותיו את הקומוניזם הצבאי, היה עליו גם להיחקל בהגנה העצמית היהודית, אשר החלה להתארגן בקנה מידה גדול יותר.וגם עתה, כפי שאמרנו לעיל, מצמה, מתוך ההכרח שנבע ממהלכם ההגיוני של המאורעות, ובשום אופן לא על־ידי קבוצה פוליטית כלשהי.

באזורים בהם פעלו הכנופיות היה היחס לאגודות המגן יחס של סבלנות בלתי־ברורה. אולם באזורים בהם שרר במידה זו או אחרת שקט, היה היחס מפוקפק ולעתים אף שלילי. הקומוניסטים — רוסים ויהודים — לא יכלו להשלים עם קיומם של ארגונים זעיר־בורגניים לאומיים מזויינים. הם לא הרגישו עצמם איתנים בישובים. כל פעם אפשר היה לצפות להתחדשות המלחמה ולאבקואציה. מכום כך היו קומוניסטים רוסים, ביחוד בקרב אנשי הפיקוד העליון, שלא נתנו אמון ביהודים; שמא יבגדו אלה בהם בפרוץ מלחמה. ושוב, כמה קומוניסטים יהודים, בעיקר מאלה שלא היה להם כל קשר עם „הסקציה היהודית", חששו כי אם יפרקו את הנשק בכפרים, ולעומת זאת יתנו נשק לעיירות, ליהודים, יגרום הדבר להגברת השנאה וממילא גם לגידול הסכנה ליהודים, וכמו־כן לשלטון הסובייטי. אחרים נגשו לבעיה זו בגישה מופשטת יתר על המידה. הם פקפקו ב„כשרותם" של חברי אגודות המגן, חששו שקיומן יגביר את הלאומניות (בקרב יהודים), פחדו שמא תפול ההגמוניה באגודות המגן בידי הציונים. ראו סכנה בכך שאגודות המגן ימנעו את הנוער היהודי מלהצטרף לצבא האדום, ובכך יחליפו אותו ועמו גם את המהפכה הסוציאלית. בכלל התנגדו „עקרונית" להזדיינות במסגרת לאומית. וברוח זו התקבלה, בכינוסן של הסקציות היהדיות במוסקבה ב־1920, החלטה שלמעשה לא היתה לה השפעה גדולה, ולא היתה אלא הצהרה גרידא *. בהתנגדות גדולה, ולא רק עקרונית — נתקבלה ההגנה העצמית בישובים

* כל האמור בפיסקה זו מאשר את הנאמר בהערות ההסתייגות דלעיל: א) לציונים היה חלק רב בארגון ההגנה העצמית; ב) הקומוניסטים היהודים התנגדו עקרונית להקמתה.

כצד המיליציה, אשר בימים ההם, עד 1921 היתה מורכבת מיסודות מקומיים בלתי־בטוחים, לעתים תכופות מאנשי פטלורה (לשעבר), שהתייחסו באיבה להגנה העצמית הן מניעים מדיניים, והן משום שראו בה סכנה למטרותיהם הפוגרומיות (הנסתרות). והן הן שנקטו בכל האמצעים לחסל את ההגנה העצמית. לעתים תכופות היו לוקחות ממנה את נשקה והחזירו אותו רק בבוא פקודה מהשלטון המחוזי. אז החלו להלשין על ההגנה העצמית בפני השלטון הפלכי. היו פותחים נגדה בכל מיני נגישות והפרעות, ומעוררים נגדה פרובוקציות. ואם היה עולה בידי מיליציה מפוקפקת זו לפרק את ההגנה העצמית במקום זה או אחר, היתה היא עצמה ממהרת לנצל את הרגע ולארגן פרעות בעיירה (חודורקוב ועוד).

והשלטון הפלכי, שהיה מנותק מהישובים, וקיומו אף הוא היה מעורער, אף לא התמצא בנעשה במקומות הרחוקים והנדחים, התחזק בעקרון הפורמלי כי להגן על האוכלוסיה חייב השלטון המקומי המאורגן יהוא נטה לפרק את נשקה של ההגנה העצמית.

יחס זה להגנה העצמית מצד השלטון הפלכי, אילץ את אנשיה להגביר את ארגונם, לא לפעול ביחידות, ולהקים מעין הסתדרות, שתגן על עניניהם בפני השלטון. לשם כך בחרו אגודות המגן במיופי־כוח, שתפקידם היה להשיג אישור [לקיום ההגנה] מן השלטון המרכזי. כפי שכבר ציינתי לעיל, פעלה אז ההגנה העצמית כבר באורה ליגלי, אולם רק ברשיונן של יחידית הצבא העוברות באזור והשלטון המחוזי. מאחר שהסיכויים לקבל רשיון אצל השלטון הפלכי, בקיוב, היו קטנים, בהרו מיופי־הכוח בחירף 1920 במשלחת אל השלטון המרכזי בהארקוב. המשלחת נתקבלה בידידות רבה על־ידי יושב־ראש מועצת הקומיסרים העממיים (של אוקראינה) ראקובסקי, שיחסו לענין ההגנה העצמית היה אחר לגמרי. ובדצמבר 1920 פורסם אישור רשמי לאגודות המגן שהיו קיימות כבר. ורשיון להקים אגודות מגן חדשות בכל מקום שיהיה צורך בכך.

ארגונן של אגודות המגן

רק או מתחיל ארגונן השיטתי של אגודות המגן. תפקיד גדול בכך מילאה קבוצה קטנה, שהיה עליה לייצג מסיבה זו או אחרת, את ההגנה העצמית, לדבר בשמה, לקיים את הקשר בין העיירות השונות. תפקיד גדול בארגון ההגנה העצמית מלאו סטבלוב, בהוסלאב, קורסון ושפולה. בעזרתם הוקמו או אורגנו מחדש על יסודות חדשים אגודות מגן רבות: זלאטופול, טאראשצ'ה, סמילה, צ'רקאסי ובו'. בדרך זו הוקמו או התארגנו מחדש כארבעים אגודות מגן בפלך קיוב ובכמה מחוזות בפלך פולטבה. לאגודות אלה היו כ־3,500 רובים. זו היתה תקופת פריחתה של ההגנה העצמית בפלך קיוב.

אותה שעה התפוררו וחוסלו אגודות המגן בפלכי צ'רניגוב, פודוליה, וולין, חלק מפלך פולטאבה ויקאטרינוסלאב. אם משום שהבאנדיטיזם נתלש בהם, או משום שנמצאו שם יחידות צבא רבות שנלחמו בכנופיות, או פשוט משום שהיו מפוררות, בלתי־מאורגנות ובלתי קשורות עם ההסתדרות בקיוב.

בפברואר 1920 נדונה שוב בעית ההגנה העצמית כהתיעצות מיוחדת של הועדה למלחמה בבאנדיטיזם שעל־יד מועצת הקומיסרים העממית, ביחד עם מליאת הצ'ק"א של המפלגה הקומוניסטית האוקראינית. היה זה לפני הועידה החמישית של הסובייטים באוקראינה. ההתייעצות החליטה: למסור לפיקוד הצבאי לארגן מחדש את ההגנה העצמית, לפי חקירה שתעשה, אם לפי תקן של מיליציה

או יחידות טריטוריאליות (במחוז צ'רקאסי), ולהעמיד אותה תחת פיקוח נציגי הצבא המקומיים. מאוחר יותר, ב־9 באוגוסט 1921, עובדה הוראה מיוחדת, שהפקידה היה להסדיר את פעילותה הפנימית של ההגנה העצמית, שהפקידה הוגבל: להילחם בבאנדיטים אך ורק בתחומי העיירה הנתונה. שוב פעם צויין כי יכולים לקחת בה חלק: פרטים, חברי אגודות מקצועיות, אינטליגנציה עובדת, בכלל ההמונים העמלים. אולם סעיף זה קשה היה לעמוד בו, מאחר שברוב העיירות היתה האוכלוסיה בכללה דלה, זעיר־בורגנית, ואילו היו מונעים את השתתפותם בהגנה העצמית לא היה ממי להרכיב את ההגנה. כך שסעיף זה לא היה אלא משאלה, ולא התחשבו בו ברצינות.

ההגנה העצמית המאורגנת מחדש היתה מורכבת: א) מסגל אנשי־משמר (אכראניקעס); ב) מהמגוייסים מבין התושבים העניים והבינונים (עשירים כבר לא היו או בעיירות, חיץ מכמה יוצאים מן הכלל). כולם היו מחולקים לפלוגות ולמשמרות. את ההגנה העצמית היה מנהל ועד נבחר, שבראשו עמד מפקד (סטאראשינא). הועד היה מכונה „מטה". למטה צורף מטעם השלטונות קומיסר פוליטי, קומוניסטי, שתפקידו היה לפקח שלא תיעשה במסגרת ההגנה העצמית פעולה קינטרבולוציונית. האנשים היו מוזינים ברובים. אקדחים ולעתים קרובות אף במקלעים. כל ההגנה העצמית היתה מורכבת מרגליים. לא היו בה פרשים, משום שלא היה בכוחה להחזיק בסוסים משלה. רק כמה אגודות מגן (כמו בבוהר־סלאב, בשפולה) היו להם סוסים משלהן (משנים עד שמונה) לשם סיורים. אולם היו פרשים בקרב חברי ההגנה העצמית, ובמידה ויכלו להשיג סוסים, הקימו בכמה מקומות מחלקות פרשים של 20—25 איש (בוהוסלאב). את הסוסים גייסו בקרב האוכלוסיה לתקופת הפעולה. בהגנה העצמית הונהגה משמעת חמורה. ההגנה העצמית היתה בנויה על יסודות של מיליציה עממית. כל איש מיליציה היה לו רובה משלו והיה עליו להתייצב בשעה, ביום, בשבוע מסויים ולמלא חובת־שמירה. אם לא בא מישהו בלי סיבה מספקת, או אם היה רובהו לא בסדר, היה מקבל עונש המור. פעם או כמה פעמים בשבוע היו מתקיימים אימונים צבאיים ותרגילי־סדר שהיו חובה לא רק על החברים הפעילים, אלא גם על אנשי המילואים (החברים הפעילים היו רשומים בקומיסריון הצבאי המחוזי). לעתים תכופות היו רואים יהודים שכיבה זרקה בזקניהם צועדים בסך. שמאל ימין, שמאל ימין, על פני העיר. המטה היה קובע לכל לילה (ובשעות הצורך גם ביום) משמרות ומארבים לשמור את גבולות העיר. מפקד היה מפקח על המשמרות והמארבים. במטה נמצאה תמיד יחידת מילואים. אם היו מרגישים בכנופיה היו נוחנים אות — שלוש יריות רובה באויר — ומיד עם הישמע האות, היו כל האוחזים בנשק, ממהרים אל המטה ומצפים לפקודה. הרוכבים המעטים היו יוצאים לסיור. כל זה נעשה לרוב בלי בהלה, ברצינות, במשמעת ובסדר. אם היה מישהו נעדר בעת ה„אזעקה" (לעתים היתה נערכת גם אזעקת נסיון), בלי סיבה רצינית, היה מקבל עונש קשה. לעתים רחוקות היה קורה שכנופיה תתקרב אל העיר לפתע פתאום, משום שלמטה היה שירות יריעות טוב והיתה לו תמיד ידיעה על תנועתן של הכנופיות.

כך למשל הסתובבה הכנופיה הגדולה למדי של „צ'ורני וורון" שנה תמימה מסביב לשפולה ולא יכלה להתפרץ אפילו פעם אחת אף לקצות העיר.

עבודת חינוך פוליטית לא התנהלה בקרב ההגנה העצמית. ראשית — משום שהיתה בעצם אופיה אפוליטית, ואפילו הסתמכותה על השלטון הסובייטי לא היתה פוליטית, אלא נבעה מן ההכרה כי זהו השלטון היחיד, המבטיח את היהודים

מפרעות; שנית — בעיירות יש מעט מאד אינטליגנציה, ובמיוחד חסרה אינטלי־ גנציה מפלגתית (קומוניסטית), שתוכל להעביר עבודת חינוך רצינית. אם כי במסה ההגנה העצמית היתה קיימת ועדת תרבות („קולטקום"), אולם עבודה זו אם היא נעשית, נושאת אופי פרובינציאלי (נשפים שרמתם לא גבוהה ביותר, קונצרטים וכיו"ב). עבודה תרבותית רחבה, מעמיקה, לא התנהלה במסגרת ההגנה העצמית פשוט מחוסר כוחות אינטליגנטיים. יש לזכור כי מרבית אגודות המגן, חוץ מבודדות, נמצאות בעיירות קטנות, הרוסות כמו הורודישץ, רז'ישצ'ב, מוקראיה־ קאליגורקה וכד', שבהן אין אפילו זכר להרבות, לרוב חסרים שם אפילו ספריה ובית־ספר.

ההגנה העצמית מתקיימת אך ורק באמצעים מקומיים, יהודיים. באמצעות הסלת מס. האוכלוסיה הדלה נותנת ברצון את פרוטותיה האחרונות ובלבד שתתקיים ההגנה העצמית. אולם לא כך הוא יחסם של העשירים יותר. לרוב אלה הם „גבירים" חדשים, תקיפים, גסי־רוח ואינם נותנים ברצון את המוטל עליהם. היו מקומות שהגיעו הדברים לידי כך שבחוג קטן אולם עשיר זה, נמצאו מלשינים, שהביאו את דיבת ההגנה העצמית בפני השלטון הפלכי, אולם שומע לא היה להם שם.

לפי ההוראות שניתנו להגנה העצמית אין לה זכות לבצע פעולות עצמאיות מחוץ לתחום העירוני. על כל יציאה מחתום זה עליה לקבל רשיון מהשלטון המחוזי. אולם כל פעם שהיה צורך בכך, ניתן רשיון כזה. על ההגנה העצמית להשתתף גם במשלחות מאוחדות, בהן לוקחים חלק אנשי צבא, מיליציה, ג.פ.או. (צ'ק"א) נגד הכנופיות.

הצטמצמות ההגנה העצמית

כפי שאמרתי לעיל, התפוררו אגודות המגן בכל הפלכים חוץ מפלך קיוב וכמה מחוזות בפלך פולטבה, משום שלא היו מאורגנות כיניהן ולא היו קשורות למיופי־הכוח של אגודות המגן בקיוב. בראשית 1922 התקיימו רק שלושים וכמה אגודות מגן בפלכי קיוב ופולטבה, ולרשותם עמדו לערך 3,500 רובים. כל אגודת מגן פעלה בישובה. רק לעתים רחוקות היו כמה אגודות מגן מתאחדות למבצע גדול יותר.

בראשית חורף 1922 חלה הרגעה ניכרת גם בפלך קיוב. הג.פ.או. גילתה כמה ארגונים מחתרתיים פטליוראים. היא אסרה את גדולי האטאמנים, ראשי הכנופיות. בשורה של קרבות הושמדו הכנופיות הגדולות ביותר. הבאנדיטיזם הפוליטי שבק חיים לכל חי. הבאנדיטיזם הפלילי לא הצריך כוחות גדולים למלחמה בו. ההגנה העצמית נחה מראשית חורף 1922. יהיא הבינה כי הגיעה העת לצמצם את שורותיה, כדי להסיר את העול התמרי הקשה הכרוך בהחזקת אגודת מגן גדולה מעל האוכלוסיה היהודית. ושנית — כדי לא להחזיק המונים אוחזים בנשק, שאין להם מה לעשות, והיכולים להדרדר במדרון הדמוריליזציה.

השלטונות הגבוהים, ובמיוחד השלטונות הצבאיים, שהשקיפו כל העת על ההגנה העצמית כעל תופעה זמנית, שאינה רצויה במדינה מסודרת, החליטו כי הגיעה העת לחסל את ההגנה העצמית, או לכל הפחות, לצמצמה. היהודים שהתרגלו לקיום ההגנה העצמית, ושלא היו מוכנים להאמין מבחינה פסיכולוגית שבאביב „לא יתחיל הכל מחדש", קיבלו החלטה זו כגזרה. אולם בהחלט לא מתוך בהלה. לעיר הפלך יצאה משלחת להשתדל בענין זה. לאחר כמה פגישות

פרסמה המועצה הצבאית הפלכית ב־5 בדצמבר 1922 פקודה לקומיסרים הצבאיים המחוזיים לצמצם את ההגנה העצמית בכל מקום שלא צפויה בו סכנת באנדיטיזם, לחסל אותה במקום שבו נמצא חיל מצב, ולהשאירה בהקפה הקיים בכל מקום סכנה. במקרה של סכנה יש למחוז הרשות לפנות לשלטון הפלכי ולבקש להגדיל באותו מקום את מספר אנשי המגן. מאחר שהכנופיות הגדולות נעלמו, והקטנות נושאות אופי של חבורות פושעים, הרי תפקידה העיקרי של ההגנה העצמית הוא לשמור את העיר משודדים וגנבים, הבאים מאותן כנופיות פושעים קטנות. צמצום ההגנה העצמית בוצע בשקט גמור, בלי תקריות ובהלה.

כיום נשארו עדיין 32 אגודות מגן ובהן כ־1.000 חברים. אם כי כבר עברו כמה חדשים מעת הצמצום, הרי לא נשמע שום דבר על התנפלויות, ובכלל על כך שצמצום זה ישפיע על תקומתן של כנופיות חדשות. בכל העיירות שורר שקט מוחלט, ובמקומות בהם מצויים פושעים פליליים רבים, כמו בצ׳רקאס, שבה פורקה אג׳דת המגן, נקראה האוכלוסיה היהודית שוב פעם למלחמה בהם, וזה כבר הביא באותה צ׳רקאס לתוצאות טובות. מובן מאליו שקשה לשער מה יהיה לאחר חג הפסח, כאביב, שזוהי עונתן הרגילה של הכנופיות. אולם אם לא תהיה מלחמה, אפשר להיות בטוח, שכנופיות גדולות לא תקומנה, ובכנופיות הקטנות יוכלו לטפל גם אגודות המגן המצומצמות, אשר אפשר יהיה להרחיבן, לבטה, בשעת הצורך. לכך יש להוסיף כי המיליציה מטוהרת לאט לאט [מיסתדות שליליים; ויעילותה הולכת ועולה, עד שבמשך הזמן תהיה אף היא מגן בטוח לאוכלוסיה.

גרוע יותר המצב לגבי חזרתם של התושבים, הקשורה בצמצום אגודות המגן. הודות להגנה העצמית חזרו יהודים רבים לעיירותיהם (הורודישץ, רז׳ישצ׳ב, מוקראיה־קאליגורקה וכו׳). ולא רק לעיירות אלא אפילו אל הכפרים (לבדין). עתה חוששים היהודים לחזור לעיירות שחרבו (ראחמיסטרובקה וכד׳). הפסיכר לוגיה של היהודים לא בריאה עדיין והאימה הגדולה לא חלפה עוד, ומאחר שברוב הכפרים ובעיירות התרבות אין צבא, מפחדים היהודים להתיישב בהם, מאחר שאין שם אגודות מגן.

ערכה של ההגנה העצמית

מבלי להגזים בערכה של ההגנה העצמית, יש לומר, שרבה היתה התעלתה. מובן מאליו שמגותך הוא לומר כי אגודות המגן היהודיות שנמצאו ב־30—40 מקומות יכול, שמו קץ לתנועת הכנופיות האוקראינית. די להעיף מבט על סיכום המאבק שהצבא האדום ניהל בשנות 1920—1921 עם הבאנדיטיזם, כדי להבין כי רק צבא גדול ומאורגן, הצבא האדום, יכול היה לחסל את הכנופיות, שמספר תבריהן נמנה לעתים קרובות באלפים רבים. תפקיד גדול מילאה בכך גם הצ׳ק״א וה־ג.פ.או. שעקרו מן השורש את הארגון המדיני — ההנהגה הרוחנית של הכנופיות. מאחר שלא היה לה חיל פרשים לא יכלה ההגנה העצמית לרדוף אחרי הכנופיות הגדולות, להקיף אותן ולחסלן. זאת יכלה לבצע רק יחידה צבאית. יחידה כזאת היתה החטיבה המפורסמת של קוטובסקי *, אשר חיסלה את מאכנו, את טיוטיוניק וכנופיות גדולות אחרות. אולם את ההרגעה הגדולה ביותר הביאה בכפר „המדיניות הכלכלית החדשה״ (ה־נ.א.פ.). עם זאת אין להכחיש כי ההגנה העצמית מלאה תפקיד גדול

* גריגורי קוטובסקי (1881—1925) יליד בסרביה, מגיבורי מלחמת האזרחים, עמד בראש יחידות הצבא האדום שחיסלו את כנופיות האכרים המתקוממים באוקראינה.

במאבק בבאנדיטיזם. ראשית, לעצם הדבר שהעיירות היו שמורות בנאמנות ומוכנות תמיד להגן על עצמן, היה ערך גדול, מאחר שדבר זה מנע מהכנופיות ליצור חזית אחת גדולה, על הכנופיות הקטנות אין מה לדבר. הם הוכו תמיד על־ידי אגודות המגן, דבר זה נתן ליחידות הצבא את האפשרות להלחם בכנופיות הגדולות מבלי לחשוש מהתקפות מן העורף. עוד מעלה היתה להגנה העצמית, שהיתה לה מעין קונטרולה נסתרת על המיליציה המקומית, שב־1920 היתה עוד מפוקפקת מאד מבחינה פוליטית. ההגנה העצמית נתנה בטחון לעיירה. במקום בו קיימת אגדת מגן לא יקרו כמעט גניבות וגנילות. אגודות המגן היוו את היחידות הנאמנות ביותר בקרב המסלחות הצבאיות אל הכפרים ואל העיירות. מידי ההגנה העצמית לא נמלט אף פעם אחד השודדים, אם כבר נפל בידיה (דבר שאירע לעתים תכופות במיליציה). ההגנה העצמית נלחמה על־מנת להציל את חייה של כל העיירה ועל־כן היתה עמידתה בקרב איתנה, היא לא היתה נתונה לבהלה, שהיתה תוקפת לעתים קרובות יחידות מיליציה ויחידות צבא קטנות (סטבלוב, בוהוסלאב וכו'). הודות להגנה העצמית נבנו מחדש כמה עיירות שחרבו (הורודישץ, רז'שצ'ב וכו').

להגנה העצמית היתה גם השפעה מוסרית רבה הן על היהודים והן על הלא־יהודים. על היהודים — בכך שלימדה אותם להילחם, להתגונן. העלתה את הרגשת כבודם האנושי, להיות לבוח. על האכרים — שיפסיקו לראות ביהודים צאן לטבח יובל. היות והגנה העצמית התנהגה כדרך כלל בהוגן בעת המשלחות בכפרים, עלה כבודה בעיני האכרים. ובחקופה מאוחרת יותר, כאשר ההגנה העצמית עקרה קנים רבים של שודדים, שמהם סבל לא מעט גם הכפר, החלו האכרים להתייחס אליה ברגשי תודה. אפשר להגיד עתה בבטחון, כי חוץ מהפס־לוראים, יחסו של הכפר להגנה העצמית הוא טוב למדי.

מובן מאליו, שהיו אולי כמה צללים בהגנה העצמית, המורכבת מבשר־ודם ולא ממלאכי עליון. יתכן ומישהו השתמש לרעה בכוחה, התנהג לפעמים בחוסר־טקט. גילה לעתים פיגור, כמו בהורודישץ, שבה גילתה ההגנה העצמית דעתה בעד התלמוד תורה ונגד בית־ספר אידי *. פלוני ניצל את מעמדו כאיש מגן לצרכי ספסרות. אולם אלה היו הלא תופעות שאין להמנע מהן בארגון שהקיף המונים. גרוע מזה היה הרעש שהקימה ההגנה העצמית. היא ערכה יותר מדי מסדרים, יותר מדי התבלטה (געריסן די אויגן). אולם הלא על־כן יהודים הם שאין להם בכלל חוש המידה וחוש השמירה על הטקט, והרי זה מום כללי ולא של ההגנה העצמית בלבד. במאבק המר עם הבאנדיטיזם האיום עלול היה להתעורר לעתים רגש נקמה, שהביא לכך שעברו מעט על המידה. אולם זוהי תופעה מצויה במלחמת האזרחים ואין להאשים בכך במיוחד את ההגנה העצמית.

כל התסרונות הללו הם כאין וכאפס לעומת החיוב הגדול שהיה כרוך בהגנה העצמית, והציקר לא כל כך בעקירת הבאנדיטיזם, בכך היה חלקם הקטן ביותר, אלא בעקירת הפחדנות היהודית, בהרגעת ההמונים היהודים, בריפוים מהפסי־כוזה של בהלת הפרעות. הרי זה אחד מהשרותים הגדולים ביותר, שלא לדבר על החיים ועל הרכוש שניצלו על ידה.

מובן מאליו, שמנקודת ראות של המדינה אין לראות בעין טובה את קיומן של יחידות פרטיות מזוינות, השומרות על בני עמן בלבד. המדינה שואפת

---

* יש להניח כי הכוונה שההגנה העצמית תמכה בבית־ספר עברי נגד בית־הספר ה„יבסקי".

לארגון בטחוני כללי — מיליציה או צורה אחרת, ובכך רוצה גם כל האוכלוסיה. אולם בתקופת מעבר, לאחר מלחמת האזרחים, יש לעשות יוצא מן הכלל. יוצא מן הכלל זה נעשה עבור היהודים, אולם מיד לאחר שהסיבות שהביאו ליוצא מן הכלל הזה — חלפו, התל לתלוף גם היוצא מן הכלל עצמו. הכנופיות גרמו להקמת ההגנה העצמית, במירה והבאנדיטיזם נעלם, כה במירה יתבטלו מאליהן גם אגודות המגן. יש לנו כל הסימנים להאמין, כי דבר זה הולך ובא במהירות.

הרבה יש לספר על ההגנה העצמית, על גבורתה, על שליחויותיה הנועזות. על מאבק הגיבורים שלה במשך כמה שנים. אין צורך למעט בהערכת גבורתה של ההגנה העצמית היהודית. מתוך חשש שבכך יתמעט זוהר גבורתו של הצבא האדום. אדרבא, רק הודות לצבא האדום התאפשרה גבורתה של ההגנה העצמית. רק מאחר שהצבא האדום רב הגבורה עמד מאחוריה, יכלה ההגנה העצמית לנהל את מאבק הגיבורים שלה. על מאבק זה נשתדל לספר משהו במכתבנו השני.

(תרגם י. ט.)

מ. ליבס

ההגנה העצמית בחאבנו (1919–1920)*

„לפנינו היו שתי דרכים — מספר מנהל ענייני ההגנה: לצפות יום יום למות בידי הבאנדיטים, או להצטרף ליחידות הצבא האדום שעברו לעתים רחוקות בסביבה". המחשבה על הצטרפות לצבא האדום היתה נפוצה בין הנוער. אולם איך אפשר היה לנטוש את ההורים ולהפקירם למות בטוח!

אז התאספו בני הנוער והחליטו בתוקף: יהי מה, עלינו לארגן הגנה עצמית חזקה. נסיונות להגן על העיירה כבר נעשו לפני כן.

עם בואם של אנשי הצבא האדום בורחים הבאנדיטים ליערות. אולם רק יעברו ההיילים, מופיעים הבאנדיטים שוב ומאיימים על העיירה. כנראה יש לכנופיה קשרים בעיירה. תפקידה הראשון של ההגנה לנתק קשרים אלה. מצמידים בלילות משמרות בארבע הכניסות לעיירה, חוץ מזה קיים משמר נודד לפקח על המשמרות.

אולם ברשות ההגנה רק רובה אחד, כל האחרים מזויינים באלות. ובצעקה בלבד קשה להניס את הבאנדיטים. בהרגישם בחוסר אונים, צועקים השומרים רק על עוברי האורח המוכרים להם; מזרים וחשודים — מתחבאים הם...

להשיג נשק — זו היתה משימתה הראשונה של ההגנה החדשה.

הנה מה שמספר מפקד ההגנה על ארגונה: „כאשר החלו הבאנדיטים, לאחר יציאתם של ה„אדומים", לאיים שוב על העיירה, לא יכולנו לסבול זאת; „אני או הם". נסעתי לקורוסטן וצלה בידי להביא באטאליון של אנשי צבא אדום, לקחתי אף אני רובה והצטרפתי לחיילים. את הבאנדיטים גרשנו, אולם כעבור יומיים נקרא הגדוד בחזרה. מפקד הבאטאליון ברגובי ריחם עלינו והשאיר לנו 11 רובים ו־1500 כדורים. אולם כמות זו לא הספיקה. אז נסעו שלושה מאיתנו לצ'רנוביץ ולקורוסטן ולאחר עמל רב השיגו 100 רובים ו־3000 כדורים. נשק היה כבר לנו אולם היכן נשיג חיילים? בתחילה פניתי לבחורים עניים, שישמרו את העיירה עבור תשלום. שלמו להם עשרים רובלים ניקולאייביים. אולם מספר המתנדבים היה קטן, הוכרתנו לגייס בכוח, שני בחורים שסרבו לצאת לשמירה — הולקו. לאחר מכן לא סרב איש"...

כות התלטה כזה גילה מפקד ה„הגנה" גם להבא. התדות לו מפילה ההגנה את אימתה בכל האזור. „שיני הזהב" (למפקד היו כמה שיניים תותבות בפיו) — שם זה מחריד את קיניהם של הכנופיות בסביבה.

בעיירה יש לו כינוי נוסף — „קליעשץ" (צבת) על עקשנותו. ב־1912, בעת שנקרא לצבא סרב לנקוט ב„אמצעים רפואיים" ויצא במישרין לשרותו. בנפלו בשבי למד את מקצוע החשמלאות, וכך השתחרר מחיי מחנה השבויים. הוא עבד כחשמלאי בבית חולים בווינה, וב־1918 חזר מן השבי.

הוא בריא וחזק, את כובד ידו מרגישים עתה אפילו בעת לחיצת יד של

---

* חאבנו, עיירה בפלך קיוב, מחוז ראדומישל. ב־1897 נמנו בחאבנו 1721 יהודים (כ־64% מכלל התושבים) וכ־1000 לא־יהודים.

שלום. בזה הוא גם מבטו: כבד ובלתי־שקט. לא לחינם יראו מפניו כל כך הבאנדיטים.

הנה איך מספר מנהל ענייני ההגנה על אחת מפעולותיה הרבות:

„פעם יצא עם 18 אנשי מגן לקן הבאנדיטים הגדול הכפר מקסימוביץ', וקרא לאנשי הכפר להתאסף. כולם באו, משום ש„שיני הזהב" נתן פקודתו.

בעמדו על גבעה פקד מפקד ההגנה לאנשיו: „בשרשרת", ו־18 אנשי מגן, בהזיזם את בריחי רוביהם, מקיפים אסיפה של קרוב לאלף איש. מפקד ההגנה מכריז בקול רעם: „אם אחם, כאלה וכאלה, לא תמסרו לידי את הבאנדיט זאיאץ, אהרוג את כולכם ואת הכפר אשרוף!"

איש לא העלה בדעתו לגלות התנגדות. כזה היה הפחד מן ההגנה".

קראי לו דויד, חוץ ממנו היו בהגנה עוד שניים שנקראו דויד, ובעיירה אמרו: „שלושה בני דויד שומרים עלינו"...

אולם לא רק בבני דויד צפון היה סוד כוחה של ההגנה, אלא גם בליכודה. בארגונה וברגש אחריותו של כל איש־מגן בפני עצמו.

ארגונה של ההגנה היה כזה: סמל מפקד בפועל, שני מפקדי מחלקות וארבעה מפקדי כיתות. מנהל ענינים, מאמן בנשק וגזבר. הטוראים התחלקו לפעילים (48—50 איש) ולאנשי מילואים (100—150 איש).

אנשי המילואים נשאו רק בעול השמירה וההגנה הפנימית של העיירה. הפעילים עמדו כולם לפיקודו של המטה. הם התחלקו לקבוצות של 15—20 איש. אנשי המגן יוצאים לאזור הבאנדיטים, תופסים באנדיטים ומביאים אותם לחאבנו ומכאן לעיר המחוז, צ'רנוביל. חלק מאנשי המגן נשאר תמיד בעיירה, בשאתו תפקידים מקומיים במטה, בדאר, במיליציה, וההברים הפעילים של ההגנה הסתלקו כליל מעיסוקיהם הפרטיים. הם חיו על המשכורת, שהצטרפה מתשלומים שנקבעו במיוחד לשם כך על כל סחורה היוצאת מן העיירה. השומרים לא נתנו להוציא את הסחורה בלי שובר־מס מאת המטה. פעם הוביל סחורה אחיו של המפקד. הוא שלם רק חלק מן המס. המפקד פקד: לעצור את סחורתו של אחיו עד שישלם את המס במלואו.

היה מקור נוסף להכנסות. בעת החיפושים בכפרים נלקחו הפצים שנשדדו מיהודים, ואם לא נמצא להם בעל, נמכרו, ואנשי המגן חילקו את הכסף ביניהם שוה בשוה.

קומוניזם צבאי מיוחד במינו זה הגביר את ליכודה הפנימי של ההגנה. הרכבה הסוציאלי של ההגנה היה מגוון למדי. היו ביניהם נציגי „בית רומאנוב" (כך קראו פה ב־1905 לקבוצת משפחות אמידות, שהיו קרובות זו לזו), וכן בני שכבת העוני הנמוכה ביותר, שהוכיחו ביכולתם למות את זכותם לחיים.

„נושאי התפקידים נבחרו, אולם המשמעת היתה לקויה. לא אהבו להישמע, אם כי כל אחד עשה ברצון את הדרוש להעשות, לבדו, בלי פקודה. בהישלחו למקום מסוים רצה הנשלח לדעת לאן ולמה. לא חבבו סודות, ולעתים קרובות הפריע הדבר לפעולות. כאשר ידעו במה הענין הלכו ברצון, כיחוד לתפוס באנדיטים" (מסיפורי מנהל הענינים).

פעם היו צריכים למסור תעודה סודית למפקד ההגנה שנערר. אנשי המגן סרבו לנסוע, עד שלא מסרו להם את תוכן התעודה.

המטה היה נאלץ לנקוט בדרכי פשרה, כאשר ישבו אנשי המגן התורנים על

העגלה והצרור הסתדי בידם, מסר להם מנהל העניינים במה הענין. כך נשמרה הקונספירציה והתעודה הגיעה למקומה.

פעם לא נבחר מחדש מפקד ההגנה על „תומרתו היתרה", ורק התפטרותו של כל חבר המפקדים, שידעו להעריך את מפקדם, הכריחה את אנשי המגן לשכוח את „אהבת עצמם שנפגעה"; אגב ההגנה לא יכלה למנות לה מפקד. הרשו לה רק למנות „סמל" — המפקד צריך היה להתמנות מטעם השלטון בעיר המחוז. המפקד הראשון שנשלח משם הוכר (על ידי אנשי המגן) כבאנדיט, והוצא להורג בירייה. לאחר מכן לא שלח השלטון המחוזי מפקדים, אולם בדרך כלל היו היחסים עם השלטון המחוזי טובים ביותר. אנשי המגן שוחררו מחובת גיוס לצבא האדום.

נייר בחותמת ההגנה שימש תעודת מעבר בכל מקום. אולם אי רצונם של אנשי המגן לקבל את מרות שלטון המחוז בשלמותה גרמה לעתים לתיכוכים. כך סרבו אנשי המגן לתפוס עריקים, לגבות את „מס המזונות" („פרודנאלוג"), ובכלל השקיפו על עצמם לא כעל אנשי השלטון, אלא כחברי „הגנה". אחרי משא ומתן עקשני הותר להם להשתמש בחותמת, אולם בלי מגל ופטיש. המיליציה התקיימה לחוד, אולם לאנשי המגן היתה זכות ביקורת עליה, וכן על הדואר והטלפון, ובשעות חרום היו מפרקים את נשקה של המיליציה, מחשש שתעביר לצידם של הבאנדיטים. למרות זאת ראו האכרים בהגנה נציגי השלטון הסובייטי, והיו פונים בעניינים שונים ל„צ'קה של האבנה". פעם באה איכרה לבקש שההגנה תבפה על כעלה שיתן לה גט־פטורין.

שמה של ההגנה כ„צ'קה" מקורה בכך: על אנשי המגן הוטל בקביעות להמציא את הבאנדיטים שנתפסו לשלטון המחוזי. פעמים רבות היה עליהם לעבור דרך כפר מולדתו של הבאנדיט. לפעולה זו הקציבו חוליה בת 3—5 איש. בהיכנסם לכפר היו אנשי המגן פותחים בירויות, כדי שאיש לא יגש אל העגלה. חרץ מזה היו נוהגים להכות מכות רצח את הבאנדיטים הידועים לגנאי. ביחוד אם נפלו בידיהם של קרובי קרבנותיהם. במקרים כאלה היה גם המטה, שהתנגד כרגיל לעשיית דין לעצמו, חסר אונים להפסיק את ההבאה.

כך נפל פעם באנדיט שנתפס לידיו של צעיר שהכיר בו את מי שאנס את כלתו... הוציאוהו כל עוד נפשו בו מידי הנוקם והביאוהו בפני בית הדין, משם חזר כעבור זמן מה לביתו. מקרים של שחרורי באנדיטים קרו לעתים קרובות. שלטון המחוז הרחוק ממקום המעשה התמצא פחות באשמת הבאנדיטים מאשר ההגנה המקומית. שהיתה מעונינת בכל מאודה בעניינתם של האשמים, וכן בשחרורם של אנשים שנחשדו על חינם. ענשם של חפים מפשע עלול היה להרגיז את המוני האיכרים שלא רחשו אהדה לבאנדיטים. אולם שחרורו של באנדיט פעיל איים בצרות רבות, ואנשי המגן היו ממציאים לעתים לשלטון המחוז רק פרוטוקול „על ניסיון לבריחה", דבר זה לא נעשה תכופות, ורק במקרים בהם היה בריר כי האיש הוא מרצח באמת.

קרבות גלויים עם הבאנדיטים לא היו: שני הצדדים נמנעו מכך. רק פעם אחת ערכו הבאנדיטים התקפת פתע על אנשי המגן, שנסתיימה במותו של איש מגן אחד, אולם ליכדה ביתר שאת את ההגנה. קבוצת אנשי מגן, כ־21 איש, הובילה באנדיט, הלכו במפוזר, והנה נשמעות ירויות מהיער אשר זה עתה חלפו אותו אנשי המגן. האנשים התבלבלו, הבאנדיט ברח. במהרה התאוששה המחלקה ולפי הפקודה שכבו בשורשרת והחלו יורים בחזרה. המפקד החליט להפיל פחד על הבאנדיטים, ובהתרוממו מעט פקד: חוליה ראשונה ימינה, חוליה שניה להקיף משמאל... הידד!".

אולם מיד נפל. כשכדור פגע בו, „חברים, אני פצוע!" קורא המפקד ומוסר לקרוב אליו את רובהו ואת רימון היד. וכעבור רגע קורא הוא בקול נחלש: „חברים, אני מת. הוציאו מכיסי פיקה של רמון יד" ובמלים אלה — יצאה נשמתו.

יש לציין ששמו של מפקד זה, שחשב עד נשימתו האחרונה על הגנת עיירתו, היה ידוע מעט אפילו בין חבריו. הוא היה בנה של אלמנה עניה, וכולם קראוהו בכינויו „צ'אוורה". השתתפותו הפעילה בהגנה ומות הגיבורים שלו החזירו לו את שמו: מאיר סאפוז'ניקוב.

מות חברם דיכא את אנשי המגן. הם נפלו ברוחם וסרבו להמשיך בדרכם. הם נסוגו תוך יריות לכפר פידורובקה, ובדרך נפצע איש מגן אחר.

במהרה נכנסת לאותו כפר מחלקה אחרת של אנשי מגן ועמה שני אסירים: ישיש ונער בן 12, שבכליהם מצאו שתי כפות כסף ושתי תרנגולות צליות. לאחר כמה התחמקויות ספרו האסירים, כי נשאו מזון לבאנדיטים, והתרנגולות נלקחו משתי נערות יהודיות, שהבאנדיטים שחטון לפני כן. ברור היה כי באזור מסתתרת כנופית באנדיטים, שהיה הכרח להשמידה. אי אפשר היה לחשוב על חזרה הביתה. ארבעה אנשים הובילו את הנרצח, את הפצוע ואת האסירים לחאבנו, והשאר נגשים לחפש את הבאנדיטים.

גדול היה יגונה של העיירה בהגיע השמועה. אולם אי אפשר היה להתמסר ליגון. דרוש היה לאחוז באמצעים נמרצים, כדי לגדע קרנם של הבאנדיטים שהרימו ראש. ומפקד ההגנה יוצא עם יחידה קטנה ועמהם כמה ארגוני תחמושת, למסע מלחמה נגד הבאנדיטים. הם לקחו עמהם גם את הנער שנאסר, שהוכר כרץ של ראש הכנופיות סטרוק בעת שביקר הלה בחאבנו, והבטיח להראות את מקום חניתה של הכנופיה.

עברו יומיים ואין כל ידיעות על אנשי המגן. בעיירה — בהלה. ופה מספרים עוברי אורח, כי באזור הכפר מארטינוביצי נשמעה אתמול תליפת יריות חזקה. הבהלה גוברת. האם לא פתחו הבאנדיטים, באספם כוחות ניכרים, בקרב גלוי?

ביום השלישי מטלפנים ממארטינוביצי ומבקשים את מפקד ההגנה בחאבנו. מופיע מנהל ענייני ההגנה, ולו נמסרים בטלפון הדברים דלקמן:

— הבחורים שלך אסרו אתמול את אבי שאין לו כל קשר עם הבאנדיטים. מבנו הבאנדיט כבר נער ידיו. אם תשבעו לי לשחרר את אבי אביא לכם מחר את מקלעו החבוי של אחי.

השבועה ניתנת. העיירה נרגעת מעט. עתה יש להזהיר את מפקד ההגנה הסורר שלא יחסל תוך ריתחה את האסיר. והנה יוצאים בלילה האפל שני אנשי מגן, שקברו זה עתה את חברם, עם הדעת המטה. אולם בעברם כמה ורסטאות נתקלים הם בחבריהם שחזרו ושללם עמהם: הבאנדיטים האסורים והנשק שנתפס. הבאנדיטים ברחו מן המחנה שלהם (סוכה גדולה בלב היער), אולם אנשי המגן מצאו לפי הוראת הילד רובה אוטומטי צרפתי: את הנער שחררו. למחרת הובא המקלע, ואביו של הבאנדיט שוחרר. לא לחינם מת החבר. ההגנה התחזקה ברחז וב„חומר", — מקלע ורובה אוטומטי.

המאבק הלך והחריף. היצרים גאו. אותו זמן תפסו הבאנדיטים באחד הכפרים אם יהודיה וקברוה עם תינוקה חיים ביער. כעבור כמה ימים יצאו חמישה אנשי מגן עם האסירים לצ'רנוביל. עוברי דרך שבאו לחאבנו ספרו כי קבוצת באנדיטים, כ־15 איש אורבת לאנשי המגן באזור מארטינוביץ, כדי לחסל אותם בחזרם לחאבנו. היה כבר מאוחר לשלוח להם עזרה, והמטה נוקט בדרך ערמה. מטלפנים לכפר מארטי־

נוכיץ שיכינו סוסים לששים אנשי מגן שיצאו כבר מחאבנו והם בדרכם לצ׳רנוביל. המטה היה בטוח שידיעה זו תמסר מיד לבאנדיטים ותביאם להסתלקות מתכניתם.

אותה שעה חוזרים אנשי המגן לחאבנו. היה ליל ירח. והנה פוגשים הם בעגלה ובה כמה נוסעים. „עמוד! מי נוסע?״ — קוראים אנשי המגן. „תושבי חאבנו״ — נענים הם. אולם הענין נראה חשוד, אנשי המגן קופצים מהעגלה וסובבים את הנוסעים. מתברר כי אלה הם אנשי הכנופיה שקברו חיים את האישה ואת תינוקה. אחד מהם ברח. האחרים נאלצו להראות את מקום הקבורה הנוראה. את האישה והילד הוציאו מהקבר ואת הבאנדיטים קברו במקומם.

אגודת המגן עקרה בעוז ובתקיפות את הבאנדיטיזם. אולם במהרה הסתער עליה כוח אדיר, שהוציא אותה לשנה שלמה מכלל פעולה.

במחוז באזרסקאיה, פלך וולין, התקוממו כמה אלפי אכרים. מפקד המרד זאקוסילו, ניסה לבוא בדברים עם ההגנה, בשלחו רשיון מעבר לנציגיה. אולם ההגנה סרבה לנהל מו״מ עם הבאנדיטים ולא שלחה נציגים. אז נכנסו לחאבנו 600 אכרים מורדים, פרקו את נשקם של אנשי המגן, הרגו שנים מהם, בהם גם אחד מבני דויר. הם חיפשו היטב את מפקד ההגנה, אולם לא יכלו למצוא אותו.

הדבר היה באוגוסט 1919. הצבא האדום דיכא את המרד, אולם ההגנה לא חזרה לאיתנה. כמה מאנשי המגן נהרגו, אחרים יצאו לקיוב, לרובנה, אחרים התנדבו לצבא האדום. נוסף לכך לא היה מורגש צורך בהגנה.

התורף עבר פחות או יותר בשקט. באביב (1920) באו הפולנים. הם התעללו ביהודים, גזזו את זקניהם, שדדו. אולם לא היו קרבנות. הכנופיות לא פעלו באותו זמן. לאחר שהלכו הפולנים הן קמו לתחיה ובסתיו 1920 מתחדשים מיראות שנת 1919. עתה סובלת בעיקר האוכלוסיה היהודית סביב חאבנו, ביחוד בובריק. שבו הרגו אפילו את הנשים, הזקנים והילדים. בחג הסוכות מופיע סיור של אנשי סטרוק בחאבנו, אולם האכרים המקומיים מודיעים להם כי אם יהיו פרעות בעיירה יצאו נגד הבאנדיטים. ואלה הלכו להם.

האכרים המקומיים לא אהדו אף פעם את הפורעים. והיו מחביאים ברצון בבתיהם את היהודים ורכושם, שנשתמר לעתים שנה שלמה בבית האכר והוחזר. חוץ מכמה מקרים יוצאי דופן, בשלמות לבעליו. בפעם הזאת החליטו אכרי חאבנו להתערב בפעילות ועל ידי כך ניצלה העיירה מפרעות. אולם כעבור חודש ימים פרצה בערב כנופיה בפיקודו של זאיץ וסליבה והעלתה באש כמה בתים בכמה פינות של העיירה. נהרגו ונפצעו כמה אנשים. בו בלילה נעלמו הבאנדיטים. אז קמה ההגנה שוב לתחיה. כפיקודו של מפקדה הקודם נלחמת היא בהצלחה בבאנדיטים. המטה אף הציב לעצמו מטרה: לחסל את סטרוק.

קשרו קשרים עם אכרים בכפר מסוים, ואחד מהם הביא פעם את הידיעה כי סטרוק וארבעה מאנשיו נמצא בכפר, שש ורסטאות מחאבנו.

בקבלו ידיעה זו בוחר מפקד ההגנה 12 מטובי לוחמיו, מושיב אותם על עגלות, והוא עצמו, מזוין יפה, לבוש מעיל איכרים, רוכב לפניהם.

כבואו לכפר, דפק בחלון האיכר המודיע. זה יוצא רועד מפחד ומוסר כי סטרוק יצא לחווה לובאץ׳, מרחק של 10—12 ורסטאות, ששם יחוג עם שלושים באנדיטים את יום הולדתו. הוא מציע לאנשי המגן לחזור לעיירה. אולם מפקד ההגנה חוקר אותו לפרטי הדרך לחווה. וההגנה ממשיכה בדרכה. והנה רואים מרחוק שני אורות מנצנצים. באו. המפקד מציב את אנשיו במרחק 300 צעדים מהבית, נותן פקודה אחרונה ורוכב אל האור.

— מי הולך -- קורא השומר ונופל מכדורו של המפקד. מתחילים לירות על הבית. הבאנדיטים הנדהמים קופצים מהחלונות, כשהם משאירים את הרוגיהם. סטרוק הצליח להתחמק. למחרת יצאה לחווה יחידה גדולה יותר. תפסה שם את הבאנדים הידוע פייזל, ואת הבית שבו חגג סטרוק את יום הולדתו — העלתה באש.

לאחר מכן לא העיזו הבאנדיטים להתקיף את העיירה. אולם בינואר 1921 התקיפה כנופיה בראשותם של זאיץ וסליבה הנזכרים לעיל סמוך להאבנו קבוצת יהודים שחזרו מיריד והרגה שמונה מהם. אלה היו קרבנות הפרעות האחרונים. שני הבאנדיטים נפלו במהרה בידי ההגנה. בסתיו 1921 מופיע במחוז חאבנו טיוטיוניק, אולם הפעם אין הוא עורך פרצות ביהודים.

הבאנדיטיזם הולך ופותח. מתחילה תקופת ה„נאפ"; העיירה, שנפטרה מהכנופיות, הודות להגנה, במספר קטן יחסית של קרבנות, מתחילה לחבוש את פצעיה, במובן המלילי והציורי של מלים אלה *.

---

* מהספר Еврейское Местечко в Революции בעריכת מר י. כאן־בוגיראו, לנינגראד 1926, עמ' 40—49. תרגם י. ס.

דן פינס

ההגנה העצמית ברוסיה (1919–1920)

(קטעי זכרונות)

באביב 1919 הייתי ביקטרינוסלאב. בעיר היו אז ארבע אגודות מגן: אגודת הסטודנטים ובה כ־400 חברים; בונד (100—150 חברים, אגודה קטנה אולם חזקה); קהילה (כ־300—400) וציונים (כ־200—250). יו"ו הקהילה פאביל (פסח) כהן, מנהל הגימנסיה היהודית. ניסה לאחד את האגודות ולא הצליח. הוסכם רק על שיתוף פעולה בין אגודת הסטודנטים לבין אגודת הקהילה.

האגודה הפעילה ביותר היתה אגודת הסטודנטים. הם טענו כי מפני חילופי המשטר התדירים אסור שיהיה לאגודה אופי מפלגתי כל־שהוא ומשום כך התנגדו לאגודות ה„בונד" והציונים. הפעולה היתה מתבטאת בשמירה. היו רובים, אולם האנשים לא היו מאומנים. היו יוצאים לשמור זוגות ברחובות. ההגנה העצמית היתה מכוונת נגד בריונים מקומיים שניסו כוחם ברכוש יהודי בימי ההפקרות הם. לא באה בחשבון, כמובן, כל התנגדות לכוחות מזוינים, ובימי הפוגרומים הגדולים בעיר לא היתה ההגנה פעילה למעשה.

בקיץ 1919 עברתי לאוריול. זכורני שחבירנו לטרומפלדור, בועד „ההלוץ" היו י. ויניקוב (לאחר הפוגרום קומוניסט נלהב), צבי ביריזובסקי (כיום בר־זיו, מורה בכפר־סבא) ואני. טרומפלדור הורה לארגן קבוצת הכשרה ועליה לא"י, אולם לפני כל דבר אחר — לארגן הגנה. נגשנו לארגן אנשים ולאסוף נשק. מחסן נשק אחד (ובו כ־60—50 רובים) היה טמון בבית החרושת הגדול של דודי, במחסן של מכונות ישנות.

כאשר התקרבו חייליו של מאמונטוב לאוריול, החלו הבריונים המקומיים בפוגרום. הכוחר הממונה על מחסן הנשק לא בא, וההגנה לא יכלה לפעול. התחבאנו עם שאר היהודים. בפוגרום נהרגו אז 20 איש.

בקיץ 1920 שוחררתי מהצבא ונשלחתי לעבוד כרואה־חשבון בבנין ענף מסילת ברזל בעלת ערך צבאי שעברה ע"י פוצ'אף (פלך צ'רניגוב). השלטונות הקומוניסטיים בעיר היו כולם מאחב"י (בראשם חוה בנדרסקה, שגנסין מזכירה בכתביו. יעקובוביץ מ„פועלי־ציון", חברו של נח בארו, היה ראש האיגודים המקצועיים). בסביבה השתוללו אז כנופיות אכרים שהיו קשורות עם הגנרל בולאק־באלאחוביץ ונתמכו ע"י הפולנים. היינו קשורים בהומיל. היה אז בהומיל מעין גרעין של מפקדת ההגנה אזורית שבו שיתפו פעולה הבונדאים ו„צעירי־ציון". הגיעה אלינו ידיעה כי כנופיה גדולה עומדת לעלות על העיר. בעיר היה אז נתן גרינבלט (גורן). קראנו לאספת בני הנוער בבית הכנסת הגדול. נבחר מטה בן 5 אנשים (ביניהם גורן ואני). ערכנו רשימת אנשים ששרתו בצבא ושידעו לאחוז בנשק. רשמנו את כל סוסי הרכיבה בעירה (12) ואת זוגות האופניים (כ־50—40). קבענו תורנים שיעמדו על המשמר. היו לנו כ־120 איש פעילים, חוץ מעוזרים ומסייעים אחרים. ה„שלטונות" בעיר אם כי לא אישרו את קיום ההגנה, העלימו עיניהם ממנה.

באחד הימים קבלנו ידיעה כי כנופיה גדולה עתידה להתקיף את העיירה. אנשי המשה התכנסו, שלחנו לגייס את כל חברי ההגנה. רובם סרבו לבוא. כל אחד בחר להישאר בביתו. יצאנו לגייסם בכוח. זכורני שחבטתי לבחור אחד בריא וחסון בשוט, הוא הלך עמי ואח"כ הצטיין בקרב.

העמדנו משמרות על הדרכים בסביבה במרחק 4—5 ק"מ מן העיירה. ע"י כל משמר — היה רוכב אופניים להודיע למשה על הנעשה.

בלילה הבחינו הצופים שעמדו ביער הסמוך לעיר בכנופיה המתקרבת. היו כה כ־200—300 איש. כרגיל, הלבן בלי סדר, ועמהם עגלות וסוסים. חלקם מווינים ברובים וחלקם בקלשונות ואלות. סיפרו שגם מכונת־ירייה היתה להם. היה ליל ירח. ריכזנו כתי יחידות של 40 איש משני עברי הדרך בקמה הגבוהה ופלוגה שלישית התחבאה בחורשה. נתנו לכנופיה להתקרב, עד שבאה למלבדת ביניינו והתחלנו ביריות. הבהלה היתה גדולה. הם רצו לכל עבר. אלה שנסוגו נתקלו באנשינו בחורשה. לאחר שנעלמו הבריונים מצאנו חמישה הרוגים במקום וכמה פצועים. מאתנו נפצע קל אדם אחד.

למחרת קם רעש בסביבה. השלטונות הצבאיים (שהיו רוסיים) החלו לחקור בדבר. השלטונות האזרחיים (שהיו, כאמור, יהודים מבני העיירה) טשטשו את הענין, תוך כדי עבור על הענין בשתיקה בתנאי מפורש שההגנה תחפרק. שמענו שאותה כנופיה התארגנה כעבור זמן מחדש וערכה פוגרום בעיירה מגלין הסמוכה.

ההגנה העצמית בצ'רנוביל*

מסופר ע"י חבר המטה של ההגנה העצמית בן־ציון בן־יואל אהרן הורביץ,
בן 24, בורסקאי עצמאי, תושב צ'רנוביל

בחג השבועות 1919, לאחר הפרעות של סטרוק הגיעה שמועה לעירה, כי עזרו של סטרוק קראבצ'נקו ועמו 25 איש פיעל במחיז ומתכונן לצרוך התקפה על צ'רנוביל. בעיר השתררה בהלה. אז פנתה קבוצת צעירים יהודים למדריך הצבאי (וינרוק) ולמפקד הצבאי (ווינקום) בהצעה לתת להם נשק ולצרפם לחייליהם, כדי שביחד יוכלו לעמוד בפני אנשי הכנופיות. השלטונות הצבאיים הסכימו לכך. התארגנו לערך 120 „אנשי מגן" („אבאראנצעס") יהודים, שאליהם צורפו כ־40 חיילים מהצבא האדום ולהם מקלע. הם יצאו נגד הבאנדיטים בכפר מארטינוביץ'. התוצאה היתה: את קראבצ'נקו הרגו. נלקחו בשבי שלישו של סטרוק מארשימנקו ו־13 מאנשי הכנופיה. ממארטינוביץ עברת משלחת העונשין בכל המחוז שבו השתולל סטרוק — עד חאבנו ובמצעד קרבי חזרה לצ'רנוביל.

לאחר מכן הבע המדריך הצבאי מאנשי המגן היהודים, שאם רוצים הם לאחוז בנשק עליהם להצטרף לגדוד המשמר. הם סרבו והוא לקח מהם את הרובים. אולם שני הצדדים היו מעוניינים בכך שהכוח המזוין של השלטון הצבאי המקומי יתחזק על־ידי היהודים, ועל כן הגיעו שני הצדדים לכלל פשרה. ולאחר ויכוחים ומשא־ומתן ממושך הוסכם שהיהודים אינם מצטרפים לגדוד, אלא מהוים מחלקה מיוחדת אשר תקרא בשם „מיליציה עממית". למיליציה עממית זו נמסרו 120 רובים. המיליציה בחרה לראשה אחד בשם טורובסקי, למפקד נבחר ישראל לבלר.

מיליציה זו יצאה יחד עם הכוחות הבולשביסטיים למסעות מלחמה כישובים שונים לחסל בהם את הכנופיות. היא הגיעה פעמים לחאבנו, פעמים להורנוסטייפול, לנורוביץ ולכל הכפרים במחוז.

ביתוד עלתה יפה משלחת העונשין לאיוואנקובו ביולי 1919. מצד השלטונות יצאו כ־200 אנשי הצבא האדום, ומצד המיליציה העממית 60 יהודים ובראשם לבלר. בדרך אמרו להם כי סטרוק נמצא שם ועמו כנופיה גדולה. אחרים מסרו כי יש עמו רק עשרים איש. לבלר הציע להקיף את העיירה. המדריך הצבאי רצה לחזור, אולם לבלר לא הסכים ותבע להמשיך במסע. אז שלח המדריך הצבאי את „המיליציה העממית" בראש, והוא עם אנשי הצבא האדום נשאר כחיל מלואים כמה ורסטאות מאיוואנקובו. לבלר ואנשיו נכנסו לעיר. הם שמעו את שירתם של אנשי סטרוק, שיצאו מן העיר. אז הציע לבלר למדריך הצבאי לרדוף אחר הבאנדיטים. אילם הלה סרב וציווה להישאר בעיירה ולנוח. המחלקה שהתה שם מעת לעת, והמדריך הצבאי כבר קבע, כי למחרת בשעת הצהרים יחזרו לצ'רנוביל. אבל אותו זמן באה ילדה וספרה, כי אנשי סטרוק עצרו את אביה והם רוצים להרגו. לבלר קם מיד ואמר: מי רוצה ללכת עמי אל הכפר? יצאו 21 יהודים מהמיליציה. עברו

---

* רשימה זו נשלחה אלינו מארכיון צ'ריקובר השמור בייוו"א, ניו־יורק.

כברת דרך קטנה, והנה קריאה: „סטוי, פרופוסק" („עמוד, תעודת־מעבר!"). הכיסו וראו קומר עומד על משמרתו. לבלר פקד מיד: „ציפפ!" (שרשרת!). רק הספיקו לשכב על הארץ, והחלו לירות עליהם. הם ענו ביריות, וחוך רבע שעה ראו, כי קרוב למאתיים אנשי סטרוק מקיפים אותם. מיד חסרו 3 מהחבורה, ונשארו 18 איש. לבלר החל לסגת, כשהוא מעכב את הבאנדיטים ביריות. כך החזיקו מעמד כשעה ומחצה.

אותה שעה החלה כנופיה שניה להקיף את העירה. אולם אז נשלחו מאיבאנ־קובו שני מקלעים והמישים אנשי מיליציה וחיילים אדומים לעזרה. מיד כשהלו המקלעים יורים נסוגו הכנופיות. הגיסו את החבורה וחזרו. בדרך ראו כי כמה אלפי איש (סטרוק וזאקולסוב) מקיפים את העירה. הבולשביקים העמידו את 260 האנשים שלהם עם 6 המקלעים סביב העירה. הרגו כ־60 אנשי כנופיה, לקחו בשבי 12 והשאר נסוגו. רק אז חזרו [החיילים ואנשי המיליציה] לצ'רנוביל. אבדותיהם היו הרוג אחד ושני פצועים.

והדבר היה כשבוע לפני שכבש דניקין את קיוב.

מסע מלחמה שני ערך לבלר עם עשרים איש מ„המיליציה העממית" על הכפר אולגינסקאיה רודניא, שבו הרגו אנשי סטרוק אשה עם תינוקה, שני יהודים ושני היילים מהצבא האדום (מאורע זה אירע לפני מעשה איבאנקובו). לבלר הגיע אל הכפר בעת שהרוצחים ישבו באחד הבתים והשתכרו. האיכרים הודיעו להם [לרוצחים] על בוא אנשי המיליציה, לפני שאלה הספיקו להגיע אל הבית. היו שם שמה באנדיטים. הם יצאו מן הבית והחלו לירות. שנים מהם ברחו. ארבעה, בתוכם הראש, נתפסו. בעת החקירה הודו בכך שהרגו כעשרים יהודים. פקדו עליהם להראות היכן קברו את ההרוגים. הם הובילו את אנשי המיליציה אל היער והראו את מקום הקבורה. לבלר פקד עליהם לפתוח את הקבר. בעת שנפתח הקבר נראתה שם ילדה (בת 14 שנה) שוכבת בצורה שבה אנסו אותה. שאלו מי עשה זאת? והם הראו על אחד מהם. מיד קצצו לו את האבר. הרגו את ארבעתם וזרקו אותם אל הבור ממנו הוציאו את היהודים. בדו"ח שנמסר לאחר מכן, הודיעו לפי הנוסח המקובל: הנעצרים ניסו להימלט ונורו בעת בריחתם.

בכלל כדאי לציין, כי כל פעם שהמיליציה היהודית יצאה לפעולה, היתה תופסת אנשי כנופיות ויורה בהם בו במקום. אולם אם הלכו עמהם אנשי הצבא האדום, לא היו הורגים את הבאנדיטים. אלא לעתים תכופות לא היו מביאים אותם הצידה ומשחררים אותם. בדרך זו שוחרר טאראשקו עבור 80.000 רובל. את הכסף לקחו יהודי ושני נוצרים...

היו גם מקרים שהיו נאלצים לברוח מפני האויב. כך למשל ביוני סמוך לכפר דניסוביטש. במשלחת השתתפו עשרים חיילים אדומים ועשרה יהודים־מיליציונרים עם המדריך הצבאי. הזרו מהמשלחת ברכבת צרת הפסים. לפתע החלו יורים מן היער אל הרכבת. הרגו את המדריך הצבאי קוקין. המיליציונרים והחיילים ברחו אל היער וכעבור שלושה ימים חזרו אחד־אחד לצ'רנוביל.

אנשי המיליציה קיבלו משכורת לפי התעריף: 1500 רובלים בחודש ומנת מזון („פאיוק"). אולם את הכסף אי אפשר היה להוציא אף פעם ממפקד המחוז. ניצרי. קיבלו רק מקדמית בסך 200—300 רובלים לאיש בחודש.

כאשר כבש דניקין את קיוב החל השלטון הסובייטי לפנות את צ'רנוביל. לנבי המיליציה לא היה לשלטון יחס ברור. מתחילה, כאשר החליטו לעזוב את העיר, לקחו מהמיליציה את הנשק (שהיא עצמה קנתה עבורה). 300 רובים ו־2

מקלעים. לאחר מכן החזירו את הנשק והמיליציה נשארה לשמור על העיר. כך נמשך הדבר כשבוע ימים. לאחר מכן בא הגייס ה־12 מקיוב וכונן שוב את השלטון הסובייטי בעיר. (זה היה בנובמבר 1919). השלטון לקח שוב את הנשק מהמיליציה ופרק אותה. היא הוקמה מחדש רק במאי 1920.

בכלל היה היחס למיליציה מצד השלטון והיחידות ששהו בעיר (המלחים) לא תמיד טוב. ולא פעם אחת פרקו את נשקה. פעמים פרק את הנשק וולנוב, יו"ר הועד הפועל („האיספולקום") של צ'רנוביל, פעם אחת — המדריך הצבאי, פעמים — המלחים. פרוק הנשק היה כרוך כמה פעמים בבזיונות. ביחד התעללו המלחים במיליציה. הוליכו אותה בעיר בלי נשק ופקדו עליה לשיר. כמה מיליצ'יונרים הוכו.

היה יו"ר ה„ועד המהפכני" (ה„רווקום") מקיוב, ירומנקו, שונא ישראל. הוא אמר: „נוסע אני לצ'רנוביל לערוך חשבון עם היהודונים". אף הוא פרק כמה פעמים את נשקה של המיליציה. שלחו אותו לצ'רנוביל עוד בשנת 1919, בראשית החורף, לחקור את פעולותיו של סטרוק. ובכן נשאר שם להשתכר. בעת הפרעות — ברח. לאחר שהלך סטרוק חזר ונעשה שוב יו"ר ה„ועד המהפכני". הוא שנא יהודים, ובמיוחד את המיליציה, כי אחד מאנשי המיליציה גילה פעם בפרהסיה את הסוד, שהוא היה סוכנו של סטרוק, לאחר האבקואציה [של הצבא האדום] שוב לא חזר.

המיליציה העמידה משמרות („אסטאווטע") בעמדות הכניסה לעיר כל לילה. המשמרות (פאטרולים) והמילואים (המיליציה — עם נשק בידה, המילואים — בלי נשק) כללו כל לילה כמאה איש. במשמרות לא עמדו חיילי הצבא האדום, הם היו נזרחים בכל מקרה קל של בהלה.

הוספות

א) מי היה לבלר?

ישראל בן משה לבלר, בן 25 שנים, בן למשפחת בעלי־בתים. אביו — סוחר ברזל, ה„ברזשוי" הראשון בעיר. הוא עצמו עבד עם אביו בבית מסחרו. היה חייל בצבא ניקולאי, שרת בקיוב והגיע לדרגת סמל ראשי („סטארשי אונטר־אופיצר") בימי ניקולאי היתה זו דרגה גבוהה ביותר לגבי יהודי. היה ציוני.

מן היום הראשון לוקח לבלר חלק גדול בהגנה בצ'רנוביל. מטבעו היה אמיץ לב ונועז. הוא היה הראשון ללכת לכל מקום סכנה. זה היה משפיע על אחרים. וכל פעם שהיה צורך לצאת במשלחת עונשין, וידעו כי גם לבלר הולך, נמצאו תמיד קופצים רבים [ללכת עמו]. הוא הלך תמיד בראש. כל המיליציה התקיימה הודות למרצו. הוא הנהיג משמעת ברזל. במיליציה היו 120 איש מתנדבים קבועים, ומילואים — כ־200 מתנדבים, שהיו יוצאים בלילות אל עמדות המשמר. אם כי ביחידה היו מתנדבים משכבות שונות, ידע לבלר לתברם ולהקים מהם יחידה צבאית טובה.

מאז הצטרף למיליציה עברו הוריו לקיוב. הוא נשאר לשמור על הרכוש הגדול שעזבו בעיר.

כאשר נכנסו הפולנים בפעם הראשונה לצ'רנוביל (שבוע לפני שהגיעו לקיוב) אסרו ביום השני לבואם את לבלר עם בנימין ליסיצה. שאף הוא לקח חלק רב במיליציה. הובילו את האסירים אל המפקדה, שבה נמצאו אסירים רבים אחרים. לבלר וליסיצה ישבו ושיחקו ב„דמקה", והנה נפתחת הדלת ונכנסים לחדר סאראשקו ופצ'נקה (שנים מאנשי סטרוק שעברו אל הפולנים). לבלר לא הכיר את שני

האסמנים בפניהם. פצ'נקה החל להטיף מוסר ללבלר למה הרבה לעשות רע: הרג את אחיו, היבה את אביו. לקח ממנו שוורים וכבשים, אותה שעה שפצ'נקה עשה אך טוב ללבלר, ובעת שהיה בצ'רנוביל בעת הפוגרום של סטרוק שמר על רכוש משפחתו ולא נתן לשדוד אותו. לבלר ענה על כך: אנו נלחמנו רק נגד באנדיטים. אם הרגו את אחיך בודאי היה איש כנופיה. כאן התערב טרשקו ושאל: ואילו תפסת אותי, מה היית עושה עמי? אותה שעה נכנס המפקד הפולני. טרשקו פנה אל המפקד ואמר: ראה, זה (לבלר) הרג את חיילי. לבלר ענה לטרשקו: איני מביר אותך, איני יודע מי אתה. „אני הנני טרשקו!" „אה, הבאנדיט הידוע, — אמר לבלר — אילו היינו תופסים אותך היינו מוציאים אותך להורג". כאן שלף טרשקו את אקדחו וקרא ללבלר „הנה, אירה בך". לבלר ענה לו בקור רוח, כשהוא נשאר יושב במקומו: „קצרות ידיך! („רוקי קאראטקי"), יש כאן שלטון, שהוא גבוה ממך". והוא פנה למפקד הפולני ואמר לו, שהוא רוצה לספר משהו על טרשקו ועל פעולתו הוא במיליציה (על כל המאורע מסר קומוניסט, מירסקי, שאף הוא היה אסור ונמצא באותו חדר עם לבלר, לאחר מכן שחררו את מירסקי, והוא סיפר כל זאת).

המפקד קרא את לבלר לחדר השני והראה לו את תצלומי המיליציה שכהם נראה לבלר רוכב על סוס לפני אנשי המיליציה. המפקד שאל אותו אם הוא נמצא בתצלום. לבלר הראה ואמר כי הוא היה הראש, סיפר על פעולתו והדגיש, כי המיליציה לא התערבה בפוליטיקה ורק נאבקה בבאנדיטים. הסברותיו עשו רושם טוב על המפקד, ולמחרת, כאשר הוגשו 20 חתימותיהם של בעלי־בתים, שהעידו עליו כי אינו קומוניסט, שחררו אותו ואת ליסיצה.

הדבר היה ביום חמישי בשבוע. ביום ששי הלך לבלר ברחוב בלי לדעת על הצפוי לו. לפתע פוגש אותו טרשקו, עוצר אותו, קורא לחייל ואומר לו: הנה הוא לבלר. הובל אותו לקפיטן של הגדוד ה־34 (גדוד הפורעים הידוע, טרשקו „שרת" בגדוד זה). החייל הביאו אל הקפיטן. זה לא עשה שהיות רבות ואמר: „אין צורך להאריך בטיפולו, הביאו אותו אל מחוץ לעיר" (זה היה המינוח המקובל להוצאה להורג ביריה). איש לא ידע על כך בעיר. כפי שהתברר לאחר מכן לא ידעו על כך מפקד חיל המצב אולשבסקי ולא מפקד החזית מאיאר יאבוקסקי ולא הקומנדנט סאדובסקי.

אלה שאסרו את לבלר הוציאוהו אל מחוץ לעיר. בדרך הצטרפו אליהם רבים מאנשי סטרוק, כארבעים איש. הובילו אותו לגיא, אל ה„דולינקה" (עמק מאחורי העיר, קצת רחוק מבית החולים).

תושב רוסי מקומי (קאצאפ) מספר: הוא ראה, איך הובילו את לבלר. העמידוהו ופקדו עליו להסיר את מעילו. הוא לא ראה שלבלר הוריד את המעיל. אחד מהחיילים החל להתעסק סביבו (מה שהוא רצה לעשות לו לא הבחין המספר). לבלר הנחית מבט אגרוף על פניו. מיד התקיפוהו בכידונים ודקרוהו.

אותה שעה נודע בעיר דבר האסרו החדש ופנו אל השלטון הגבוה. בכל מקום אליו פנו ענו להם שאין הם יודעים דבר. וכנראה אין זו אלא אי־הבנה ומיד ישחררוהו. אחרים מספרים כי סופר המחוז ברונשטט (נוצרי) אסף למען טרשקו 40 חתימות של נוצרים, שלבלר הוא קומוניסט. שהוא נתן במתנה לקומוניסטים שני בתים, תמיר נסע רכוב על סוס והיה קומיסאר. בכך כאילו תרץ הקפיטן את מעשהו. הוא אמר שלא ידע מי הוא לבלר, הראו לו את הנייר והוא ציוה להוציאו להורג.

זמן קצר לאחר מכן נודע שהיא שוכב הרוג בעמק. מיד בא אחיו וכמה יהודים ולקחו את גופתו. ללויה חששו היהודים ללכת. הרושם בעיר היה נורא.

בעת שפינה השלטון הסובייטי את העיר מונה לבלר על־ידי „הועד להגנת העיר" כמפקד העיר.

*

בעת הפוגרום הפולני נהרגו כ־30 איש. לרוב היו מוצאים את ההרוגים קשורים בגיא מאחורי העיר.

פצ'נקה — מהכפר קובני, אזור מארטינוביץ, אכר, מאנשי פטלורה, היה בכנופיתו של סטרוק.

קראוצ'נקו — מאנשי פטלורה, מכפר מארטינוביץ, „שקץ" פשוט, אולם רוצח גדול. הוא הרג במו ידיו כ־200 יהודים.

טרשקו — את פעולת השוד שלו הרחיב על כל השטח מכפר שיפליץ עד נארובלי. אכר, בלי השכלה, מהכפר דניסוביץ. לא התמצא רבות בפוליטיקה, אינו יודע בעצמו למי עליו להצטרף. דבר אחד יודע הוא — היא שונא בולשביקים. הרג רבים מהם. בכלל — רוצח. לפני ההתקוממות עבד ביער סמוך למסילת הברזל, חטב שם עצים.

מארקו־ראקוביד — אף הוא מאותה חבורה, מהכפר קאראכוד, איכר עני. מכנופיתו של סטרוק, שדד והרג אנשים רבים. בעת שפרקו את המיליציה היה בצ'רנוביל (לפני כן פחד לבוא אל העיר). השלטונות נתנו לו 15 רובים ובגדים, עשו אותו לפרטיזן בולשביסטי. בחורף, בינואר־פברואר 1920 היה בזאמאשה, התנפל עם שודד אחר קופייקין על גוי רוסי (קאצאפ) ורצה לשדוד את ביתו. הקאצאפ ובנו הרגו את שני השודדים.

נרשם על ידי ב. סלוצקי, קיוב, יולי 1920
(מתודגם מאידיש ע"י י. ס.)

ברל רפטור

ההגנה העצמית ברוז'ין
(זכרונות)

א.

העיירה רוז'ין נמצאת בפלך קיוב בסביבות ברדיצ'ב וסקווירה סמוך להחנת הרכבת „זארודינצה" על מסילת הברזל „קאזאטין—ז'מרינקה". בעיירה וסביבתה ההגורדו כ־5000 נפש. רובם יהודים, והאחרים — אוקראינים ופולנים, בכפרים מסביב לעיירה היו טחנות קמח, בתי־חרושת לסוכר, וענפי מלאכה אחרים, ולתושביה קשרי מסחר עם סקווירה, טאראשצ'ה, ברדיצ'ב ואף עם מרכזים אחרים כמו אודסה ויקוב. העיירה ינקה פרנסתה מהכפרים שבסביבה. היה בה קומץ עשירים, סוחרי יערות, תבואה. רוב תושבי העיירה היו חנוונים, בעלי מלאכה, חייטים וסנדלרים שעבדו בכפרים והתפרנסו מעבודתם. חלק מהם היו רוכלים המוכרים סחורותיהם לכפריים. בעלי־המלאכה היו יוצאים לכפרים עם ראשית השבוע ורק לשבת היו מגיעים לבתיהם. בעיירה היתה קיימת מסורת חסידית וגם לאחר בריחתו של אדמו"ר ישראל מרוז'ין לרומניה ואח"כ לגליציה, היתה העיירה מרכז לחסידים. צאצאיו של רבי ישראל מרוז'ין היו באים להשתטח על קברות אבותיהם וחסידים יראי שמים היו נוסעים פעמיים בשנה לסאדיגורה, בויאן וצ'ורטקוב שבגליציה לבלוי החגים ולהיות במחיצת בני משפחת אדמו"ר ישראל פרידמן. קיום השושלת הרוז'ינאית הביאה לקשרים בין משפחות רבות לבין הצדיקים מסקווירה, פוגרביישצ'ה, ואף עם חסידי צ'רנוביל אשר היו כולם באים לעיירה לראות את המקומות בהם בילה ימיו רבי ישראל והתענינו בחייו ובמעשיו בתקופה שלפני בריחתו מריסיה. בעיירה היו כמה בתי מדרש ובתי כנסת של חסידי בויאן וסאדיגורה, ואף „שטיבלך" של בעלי מלאכה, שהיו כרוכים אחר חסידות חב"ד.

קיום החסידות בעיירה השפיע גם על הנוער, ועם כל השאיפה להשכלה מודרנית ללימודים בגימנסיות ובאוניברסיטאות — קמה בעיירה תנועה ציונית על מפלגותיה שבמרכזה היה הנוער היהודי, שראה את חזונו וחלומו בעליה לארץ. רוח זו היתה עוד בעיירה לפני המהפכה ובאה לכלל גילוי בלימוד עברית, היסטוריה ישראלית, תולדות הציונות. הפעולה לא היתה קלה, באשר ההאבקות עם מפלגות „הבונד" ס.ס.ו.י.ס. גברה, חלק ממפלגות אלה הצטרף לאחר המהפכה למפלגה הקומוניסטית והתחילו בחיסול כל מעשה יהודי וציוני. אסרו על קיום בתי ספר עבריים ויהודיים. התנגדו להקמתה של הגנה עצמית יהודית. שהנוער הציוני ראה בה מפעל חשוב יותר מאשר התנדבות לצבא האדום. יחסים חריפים אלה הגיעו לקטטות ולהלשנות, שהציונים אינם נאמנים לשלטון הסובייטי.

קהילת רוז'ין היתה אחת הקהילות הרימוקרטיות הראשונות שהתארגנו לאחר המהפכה בפלך קיוב. בתקופת קיומה הקצר נוצרו בעיירה מוסדות ומפעלים לעזרה הדדית שהיו לדוגמה גם לעיירות ולקהילות אחדות. פעולות אלה כללו עזרה

לחולים, חלוקת רפואות למחוסרי יכולת ע"ח הקהילה, הקמת מרפאה בעזרת מספר רופאים שמילאו תפקידים חינם, וכן חלוקת פרודוקטים (קמח, סוכר ותפוחי־אדמה) שבימים ההם אי־אפשר היה להשיגם. אולם כל פעולתה התיובית של הקהילה נמשכה זמן קצר עד שגברו ימי הפרעות, לאחר שנרצחו יהודים רבים בעיירות מסביב והמפעל הכי חשוב על סדר היום היה ענין ההגנה בפני פורעים.

ב.

עם קבלת הידיעות על הפרעות, החליטה הקהילה על יום אבל. באותו יום לא למדו בגימנסיה, בעלי המלאכה לא עבדו, והישוב כולו נתכנס בבית־הכנסת לאזכרה ולאיסוף כספים לעזרה לעיירות שנפגעו. בעיירה חנו אז שני גדודים מאנשי פטליורה. נערכו היפושים בבתי יהודים, חיפשו נשק וכאשר לא מצאו לקחו מלבושים, הפצים וכסף. כל יהודי שהיה יוצא לרחוב הוכה מכות רצח. המו"מ של ראש הקהילה יחיאל רבינוביץ עם האטמן סטראלץ לא הביאו לתוצאות. הקהילה נדרשה במשך שלוש שעות להכניס את כל הנשק. ומחוך איום שבאם לא ימלאי פקודתו יהרגו קודם־כל את מנהיגי הקהילה ואחרי זה ימשיכו בהריגת כל התושבים. הם אף הזהירו שרצח זה יהיה יותר אכזרי מאשר בתקופת גונטא וחמלניצקי ואבן על אבן מהעיירה לא תשאר. כמה פעמים נדרש ראש הקהילה רבינוביץ למלא את הפקודה ולהביא נשק של ההגנה. אולם הנשק לא נמסר. מצב זה נמשך כמה ימים ורק עם קבלת הידיעות שמתקרבים הבולשביקים מסקווירה נפסקו השוד והאיומים. בסקווירה היו או פרעות ונשחטו 18 יהודים. חשוב לציין שבעיירה התקיימו שני שלטונות. היה שלטון כולל של לא־יהודים, שנתרכזו בו בעיקר הכפריים, והיה „ועד מהפכני" („רווקום") קשור בעיקר לישוב היהודי בעיירה. במשך הזמן נלקח ע"י השלטון הסובייטי כל רכוש הקהילה, קופת הכספים וכמובן כסף שאספו לטובת סובלי הפוגרומים והוטל עונש על העיירה ע"י השלטון הבול־שביסטי, שחויבה לספק בגדים ונעלים לצבא.

בעיירה נתקיימה גימנסיה עברית, שמנהלה היה שמואל שרייר (שרירא) ומורה בן רובנה (שמו — חריף) שיחד עם יחיאל רבינוביץ יו"ר הקהילה — היו הרוח החיה בפעולה הישובית הציונית והסוציאלית בעיר. בתקופה זו התגורר בסביבה גם הסופר צבי ויסלבסקי, ששימש מורה בבית לבונסקי ורבינוביץ לעברית. הגימנסיה, מוריה ותלמידיה, שימשה בסיס לפעולה ציונית חינוכית ובמשך הזמן נהפכה זו למרכז לאימונים צבאיים בנשק של ה„הגנה", לקשרים עם אנשי הגנה בעיירות אחרות וע"י כך גם ניתן כיסוי לפעולות ציוניות חינוכיות בלתי־ליגליות.

ג.

עם התחלת הפרעות ביהודים החלו הצעירים הציונים לארגן את ההגנה העצמית. במשך הזמן הקיפה ההגנה כ־650—700 בני נוער ואם כי נשאה אופי כללי בלתי־מפלגתי — הרי חבריה היו רובם ככולם מבני התנועות הציוניות. ההגנה אורגנה בקבוצות שבראשם עמדו בחורים ששרתו בצבא הרוסי בשנות מלחמת העולם הראשונה. הם אשר אימנו את האנשים. מפקד ההגנה היה דוד פריבורוטסקי (שערי), עלה ארצה בסוף שנת 1920, היה חבר בגדוד העבודה. נפטר בארץ.

בעיתה הקשה של ההגנה היתה כיצד להשיג נשק בעיר או איך לקנותו

בכסף בכפרי הסביבה מאת איכרים, וכן היתה תמיד הדאגה איך להטמין את הנשק במקומות שונים בעיר. בעזרת הרבנים נטמן הנשק רובו ככולו בארונות הקודש בבתי־הכנסת. כאמור, רכשה ההגנה העצמית נשק בכפרים תמורת כסף או תמורת סחורה שתרמו יהודים בעלי יכולת והאיכרים לא יכלו להשיג ממקומות אחרים. הנשק שניקנה בכפרים כלל בעיקר רובים, רימוני־יד ואקדחים מכל המינים. להגנה ומפקדיה היו קשרים עם מפקדי הצבא האדום אשר התאכסנו בארמון בעלי האחוזות שלפני המהפכה.

מדי פעם עם קבלת ידיעות על התקרבות קבוצות וכנופיות אוקראינים — היו חברי ההגנה יוצאים מחוץ לעיר בכל גבולותיה ומעמידים שמירה ע"י קבוצות בנות 25 חבר. מספר הקבוצות הגיע ל־15—16. מפקדת ההגנה תיאמה את פעולותיה ומסרה אינפורמציה מתמדת למפקד הצבא האדום (לא יהודי) ומנעה ע"י כך הרבה אי־הבנות והתנגשויות בין חיילי הצבא האדום לבין אנשי ההגנה. היו לי מדי יום ביומו בשעות 6—7 לפנות ערב פגישות עם פיקודי הצבא האדום לתאם את הפארול (סיסמה) למען מנוע אי־הבנות ולמען תיעשה הפעולה של ההגנה מתוך ידיעה מתמדת עם אנשי הצבא. ומפקדי הצבא האדום דאגו שלא יגעו לרעה באנשי ההגנה, בארגונם, בפעולתם ובמשמרות שעמדו על גבולות העיירה. בראשית תקופת הפרעות פתחו יהודים רבים מתקמת ההגנה וטענו, שיש לשלם את כל הכופר הנדרש, יש לכבד את מנהיגי קבוצות הפורעים שלא יהיה היסוב חשוד „בבולשביזם". היה גם זמן שיהודים סרבו לתרום כספים לקניית הנשק, והכרתי היה לאיים עליהם באמצעים חריפים למען ימלאו חובתם. אחדים מהם גם ניסו לברוח מהעיירה למרכזים עירוניים גדולים למען להציל עצמם מהפרעות, ובעיירה נשארו בעיקר דלת העם.

רק כעבור הדשים רבים כאשר הובהר שההגנה ממלאת תפקיד הגנתי חיוני וכי גם השלטון הסובייטי מביט בעין יפה על ארגונה — חל שינוי ביחס היהודים אליה ולאט לאט הצטרפו רוב בני הנוער, והאמידים גם תרמו כספים לקיומה. ההגנה העצמית חיזקה, בעצם קיומה, את רוחם של היהודים, וקבוצות של אנשי פטליורה שעברו בעיירה ותבעו כרגיל מתנות: בגדים, נעלים, סיגריות, יינות וכופר־כסף, תוך איום בשחיטה — קיבלו תשובה שלילית תוך הכרה שההגנה תוכל להגן על הישוב היהודי בשעת הצורך.

אחד הויכוחים הקשים שהיו בין ההגנה לבין חלק ממנהיגי הישוב בעיירה היה ביום בואו של מנהיג הצבא האוקראיני האטאמאן פטליורה לעיירה, עם כמה גדודי צבא, כאשר פניו היו מכוונים להמשך כיבוש שטחים שהיו ברשות הצבא האדום. אנשי ההגנה התנגדו לכל קבלת פנים לפטליורה מתוך טענה שהוא אחראי לפרעות ולרצח יהודים. הוא לא עשה כל מאמץ להפסיקן בכל עיירות אוקראינה והקמת הכנופיות היה בלתי אפשרית אילו לא היו אלה מקבלים סיוע ותמיכה חמרית, כספית ומוסרית מאת פטליורה וממשלתו. לעומתם טענו חוגים אחרים בעיירה שצריך לצאת לקראת פטליורה עם לחם ומלח ולסדר לו קבלת פנים מלכותית וע"י כך להוכיח את נאמנות היהודים למשטרו. הנימוקים של אנשי ההגנה שדבר כזה עלול להראות אצל השלטון הבולשביסטי כביטוי נאמנות לפטליורה, לא השפיעו עליהם. הרבנים ופרנסי הקהילה יצאו בלחם ומלח ובבאום באוקראינית ברכו את האטאמאן ואת צבאו להצלחה נגד אלה הפוגעים בעצמאות אוקראינה. לעבור ימים אחדים, בבוא חיילי הצבא האדום לעיירה, נאמרו ע"י מפקדיו דברים קשים לישוב המקומי הנלחם בשלטון הסובייטי ומעודד את אלה העושים

פרעות ביהודים. אותה שעה שהצבא הסיבייטי מנהל מלחמת חורמה עם הכנופיות ומגן על הישוב היהודי.

רבה של העיר, הרב זיידל, אדם משכיל ואיש ציבורי, תמך בהגנה. וזכורני שבנסיעתי בשליחות ההגנה לברדיצ'ב, נפגשתי עם הרב ברמן ובקשתיו שישפיע על הרבנים שיתמכו בהגנה. הגיע מכתב ממנו לרב זיידל שבו נתבקש במילים נמלצות לתת ידו להגנה, והרב נתן הוראה לשמשי בתי הכנסת לבל יפריעו לאנשי ההגנה להטמין את הנשק בבתי המדרשות ובארונות הקודש.

שמה של ההגנה יצא בכל הסביבה ואין ספק שקיומה היה הגורם העיקרי, שהכנופיות שהשתוללו בכפרים ובעיירות הסמובות לא פרצו לרוז'ין.

אמנם קרו מעשי רצח בודדים, אולם בדרך כלל עברה העיירה רוז'ין בשלום את ימי האימים באוקראינה. ההגנה שמרה לא רק על העיירה, אלא גם שלחה לעתים קרובות קבוצות מאנשיה לעיירות הסמוכות לעזרת היהודים המתגוררים שם.

כך יצאה קבוצה של 50 אנשי־מגן לעיירה וצ'ראישה *) כ־20 ק"מ מרוז'ין. לאחר שנתקבלו ידיעות על סכנת פרעות, ההגנה גייסה בסביבה עגלות אכרים, לקחה עמה נשק ואספקה ובמשך שבועיים שמרה את העיירה וגם הניחה יסוד לארגון הגנה מקומי ולקביעת קשרים ארגוניים ופעולה משותפת ומתיאמת לביצור ההגנה. פעולה זו של ההגנה בעיירות אחרות לא היתה בודדת והקיפה גם מקומות אחרים אף יותר מרוחקים, כך גם קיימה קשרים עם „ההגנה" בפוגרבישצ'ה וטאטייב — מקום שבו אורגן ב־1920 פוגרום רב ממדים ונשחטו מאות יהודים.

היחסים בין היהודים לבין האוקראינים שהתגוררו בעיר לא היו רעים. הוקם אפילו „ועד הצלה" („ספאסיטלני קומיטט") שמטרתו היתה להשפיע על המוני העם, האיכרים והנוער האוקראיני בעיירה ואף על אנשי הכנופיות, שלא יפגעו ביהודים. בימים הקשים ביותר לפני כניסת כנופיית זיליוני לעיירה ניתנה לי הוראה להיפגש עם מנהל בית"ס העממי האוקראיני שהיה יו"ר „ועד ההצלה". בדרך אליו ראיתי מרחוק כבר את הפורעים של זיליוני על סוסיהם המתקרבים העירה. והיו אכרים שאמרו לי „תברח מהר, כי בהגיעם יהרגו אותך". ואעפ"כ נסעתי לפגישה עם יו"ר הועד ובקשתי בשם ועד הקהילה להשתדל שלא יאונה כל רע ליהודים. מורי בית־הספר והמנהל בקשוני למסור ליהודים שעליהם למסור את נשק ההגנה לשלטונות האוקראינים וכן למלא את כל דרישותיהם הכספיות והתביעות החמריות של הכנופיה. כמה יהודים, ובהם גם הרב, פנו אל אנשי ההגנה והתחננו בפניהם למסור את הנשק, החפתח ויכוח חמור ביותר ואנשי ההגנה טענו, כי כל צעד כזה יביא רק לידי פרעות ולהפקרת הישוב וכן יעורר אי־אמון מצד המפקד הסובייטי, שיחשוב כי היהודים קשורים לאטאמאן פטליורה. הכריע בדבר הרב אשר החליט, שהוא ייצא יחד עם אנשי ההגנה בטליח ותפילין אם יהיה צורך בכך, ויעזור להם בפעולתם. כאשר הגיע לעיירה הצבא האוקראיני פתח בחיפושים אחרי הנשק ותוך כדי החיפושים נשדד רכוש רב ונרצחו כמה יהודים. אבל הנשק לא נמצא. היו איומים של אנשי הכנופיה, בכל זאת לא בוצעה בעיירה שחיטה מאורגנת, ואין ספק שהסיבה העיקרית לכך היו ההדים על כוח ההגנה ועמידתה נגד הפורעים.

---

*) וצ'ראישה, עיירה ע"י סקווירה, ב־1897 נמנו בה 1108 יהודים, שליש מכלל האוכלוסיה.

ד.

עם שובם של אנשי הצבא האדום לעיירה — נקשרו קשרים בין ההגנה לבין הקומיסרים של הצבא האדום וכן עם מוסדות השלטון המקומי. וכאשר נתברר, כי יתכן שהשלטון הבולשביסטי יתבסס עשינו כמה צעדים למען ארגן קבוצת הכשרה חלוצית שתעבוד בסביבה על מנת לעלות לא"י. וכשם שנתקלנו ביחס רע ובאי־הבנה ובהתנגדות מצד הקומוניסטים היהודים לגבי קיום ההגנה היהודית וכן בדבר מסירת הנשק לצבא האדום וההתנדבות לשורותיו — כן נתגלתה מצידם אי־הבנה מוחלטת ליציאתם של קבוצת אנשי „החלוץ" לעבודת אדמה על קרקעות שהיו ברשות בעלי האחוזות. ולבסוף הוסכם לארגן קבוצה של יהודים כ„קומונה". ניתנו לנו כ־40 דסייטין אדמה וכן תקציב לקניית טוסים ומכשירים חקלאיים. הקבוצת עבדה חדשים אחדים בשדות, בחרישה, בזריעה ובכל ענפי העבודה החקלאית. אולם בתקופת הקציר שוב עזב הצבא האדום את העיירה והקבוצה היתה נאלצת לעמוד בלילות על המשמר למען לא ישדדו את התבואה שנקצרה. כל העזרה שניתנה מצד הקומיסרים הצבאיים לא הועילה והיבול נשדד והיה הכרח לנטוש את כל המפעל החלוצי התשוב.

רק עם התבססות הצבא האדום באוקראינה חל שינוי ידוע בקרב הקומוניסטים היהודים וחלק מהם נסע לעיירות הסביבה למלא תפקידי הגנה. זוכר אני את יעקב לונדון — איש מפלגת ה.ס.ם. לשעבר. שעם בוא השמועה על הסכנה שנשקפת ליהודי סקווירה מהאטאמאן סוקולובסקי — יצא לשמירה ונפל על הגנת העיר. הוא לא היה בודד במעשיו. כמה עשרות קומוניסטים יהודים חזרו בהם מעמדתם והודו, כי היתה זו טגיאה שלא תמכו בהגנה.

בסיכומו של דבר הפכה ההגנה לכוח ציבורי חברתי מרכזי בעיר ומילאה שליחותה. עם ביצורו של השלטון הסובייטי ריכזו אנשי ההגנה מחוגי הנוער הציוני את כל מעשיהם ביציאה לגבול אוקראינה־רומניה ומשם לא"י. בינתיים התחילו להגיע שמועות על ימי תל־חי, על הקמת ממשלה יהודית, וניתנה דחיפה לעלייה לארץ.

קבוצה ראשונה מאנשי „החלוץ" כ־13 איש, יצאה לגבול הרומני. כל העיירה באה להיפרד מהם, והרב זיידל פנה בשעות הפרידה אלינו ואמר: „על מי אתם עוזבים אותנו, מי יגן עלינו, מי ישמור אותנו מפרעות וצרות". לפני צאתנו מן העיר הטמנו את הנשק, חלק במרתף הגמנסיה וחלק בארון הקודש של בית הכנסת הגדול ומסרנו על מקום המחבוא לחברים שנשארו למען ישתמשו בנשק אם יהיה צורך בכך.

דוקיטנה*

— — מלחמה, מהפכה, מלחמת אזרחים, העירות והכפרים בסביבה אחוזים בלהבות, כנופיות של פטליוראים חורסים ישוב יהודי אחד אחר השני, מתקרבים לרוקיטנה. ראתה רוקיטנה שלא זה הזמן ל„מחאה אילמת נצחית", שעמה התהלך כל ימיו אברך המשי חיים משה (גיבור ה„אפגאנג" של ד. ברגלסון)*. רוקיטנה צל כל תושביה נתונה בסכנה גדולה, והתושבים היהודים התארגנו, יסדו אגודת מגן.

היתה זו אגודה חזקה, עם שלוש מאות רובים, 6 מקלעים. עיירה מזויינת מראש ועד כף רגל — זקנים ונערים. והכנופיות ידעו, שעליהן לפסוח על רוקיטנה. וכאשר חנתה מארוסיה המפורסמת עם המטה שלה סמוך לעיירה הזהירוה האיכרים:

— סורי מפה, לא תקצרי טובה ברוקיטנה.

היו מקרים בודדים שחבורות קטנות של שודדים הסתננו בליל חשכה אל העיירה, אולם את הדרך בחזרה שוב לא מצאו...

שמה של אגודת המגן היהודית ברוקיטנה הלך למרתקים, ידעו על מסירותה לשלום תושבי העיר, על נכונותה למסור נפשם על כך.

(א. בלאודער, „עמעם" 29.10.1925)

---

* רוקיטנה — עיירה בפלך קיוב, מחוז בלאיה־צרקוב. ב־1897 נמנו בה 2037 יהודים (כ־35% מכלל תושבי העיר).

** „אפגאנג" — בתרגום העברי „טפל" (כתבי ד. ברגלסון, כרך א', 1962, בעמ' 28 בא הביטוי „מחאת האלם הנצחית").

מרדכי ישעיהו אלבינגר

ראשיתה של „הפלוגה היהודית הלוחמת" באודיסה

היה זה בשלהי דקיטא שנת 1917, תקופת שיהודי אודיסה, כשאר היהודים ברוסיה חיו ב„גן עדן התחתון" של מהפכת פברואר 1917. אם כי המלחמה טרם נגמרה נשכחו רבות מזוועותיה. החיים נכנסו למסלול של יחסי רעות ואחוה כללית, האנטישמיות — בכל אופן זו, שמעל השטח — לא הורגשה.

היהודים התגודדו במפלגות לאין־ספור: ס.ד., ס.ר., אנרכיסטים, בונד, פועלי־ציון רדיקלים, „צעירי־ציון", ציונים כלליים, „החבר" „ההסתדרות" (כתות גבוהות של בתי־ספר תכוניים) ועוד ועוד. היתה זו תקופה של התקהלויות, אספות, מיטינגים ברחובות וככרות בלי כל הפרעה.

האוירה היתה רויה הרגשת אחדות כללית. באודיסה התרכזו מאות חיילים יהודיים, שהיו מאורגנים בחטיבות שונות, כגון: המשרתים ביחידות „החזית הדרומית־מערבית" ארגון החיילים הפצועים והנכים. ארגון תיילים יהודיים בעלי „הצלב הגיאורגי" (אות הצטיינות הגבוה ביותר בצבא הרוסי וכר).

באותו זמן התכנסה הועידה של חיילים יהודים בחזית הדרומית־המערבית, שלפתיחתה הוזמן המשורר חיים נחמן ביאליק ונשא בה את נאומו הידוע „אל הסגינים האפורים" („צו די גרויע שינעלן") שעשה רושם רב על כל משתתפי הכנס: התרגשותו בזמן שנשא את דבריו לחיילים הגיעה לידי כך שפחד ודאגה לבריאותו אחזו בכל באי הועידה עד שהבהילו את הרופא ד"ר זינובי טיומקין, שיעמוד על המשמר.

באחד הימים האלה נקראתי לישיבה דחופה למזכירות „צעירי ציון", שהייתי חבר בה. הישיבה התקיימה בדירתו של חברנו יעקב רבינוביץ (העורך דין יעקב בן־מאיר, שעלה לארץ ומת בתל־אביב) יו"ר אגודת „צעירי ציון" באודיסה (אותו זמן גם מנהל בית־ספר עממי עירוני).

רבינוביץ הקריא חוזר סודי שנתקבל ממרכז „צעירי־ציון" בפטרוגרד, בו מודיעים שבמקומות שונים ברוסיה, וביחוד ברוסיה הדרומית, מתנהלת תעמולה אנטישמית והסתה נגדנו בצורה נסתרת וגלויה ואנו עומדים בפני סכנה של מאורעות שאין לראותם מראש ודרושה התכוננות לקראת העתיד לבוא. באותה ישיבה הוחלט לשחרר אותי מתפקידי במזכירות „צעירי־ציון" ולהטיל עלי כאיש צבא לטפל בארגון הגנה. שישה אופי לא־פוליטי ויקיף את כל המפלגות. אחרי מהפכת פברואר שוחררתי משרות בחזית לפי הוראות שר־הגנה קרנסקי, לפיה יש לשחרר את החיילים שהשתתפו בחזית מזמן פרוץ המלחמה ונפצעו שלש פעמים. כן השתייכתי לארגון נושאי „צלב גיאורגי". וכחבר ארגון זה מותר היה לי לשאת בגדי צבא, גם אחרי השחרור.

נקבעה ועדה לארגון ההגנה העצמית ובה החברים: יעקב רבינוביץ, פלאתר ואני. באנו בדברים עם חברי בארגון הצבאי וכן עם ארגוני החיילים ביתר החטיבות והוסכם שאנשי הצבא היהודים יקראו כנס של כל המפלגות היהודיות לדון בבעית ההגנה העצמית.

חברנו יעקב וסרמן, בעל בית־ספר פרטי באודיסה, הסכים להעמיד לרשותנו את חדרי הכתות ושם כונסנו את הפגישה הראשונה ליסוד ההגנה.

לפגישה זו, שנקבעה ונפתחה ע"י אנשי ארגוני הצבא, הופיעו נציגים מכל המפלגות והארגונים וכולם, מלבד נציגי ה„בונד", הסכימו להרחם לפעולה. נבחרה ועדה לארגון, ועדה להשגת כספים, ועדה להשגת נשק, ועדה רפואית.

תוך שבועות מעטים הגענו למאה וחמשים חברים פעילים בהגנה, אוחזי נשק קל. קבענו גם ועדת מודיעין בראשותו של הח' צבי מוגילבסקי (מורה למלאכה וציור בבית־ספר עממי) שהראה את עצמו כבעל מקצוע מעולה וכמומחה בשטח זה ועזר הרבה בפעולתנו. בזמן מאוחר יותר נבחר הסטודנט שלמה ינקלביץ (יעקבי) ליו"ר „מטה הפלוגות הלוחמות היהודיות".

בסוף הקיץ 1917 הורגש שנוי באויר: פה ושם קרו מקרי שוד, וגם רצח, ראינו צורך בהרחבת פעולותינו; גייסנו אנשים נוספים ועד מהרה הגענו ל־400 אוחזי נשק. ארגנו קבוצות אזוריות, עם פלוגה תורנית בכל אזור.

בראש כל פלוגה העמדנו קצין מבין הקצינים היהודים המשוחררים.

אז הצטרפו להגנה העצמית גם פלוגת ה„אנרכיסטים" בראשותו של מישקה יאפונצ'ק, שהעמידו עצמם לפקודתנו בלי כל תנאים.

התחילו פעולות רציניות ברובעים שונים ולפעולותינו היו הדים, ויצא לנו שם טוב בעיר.

מספר ההתנפלויות התרבה אז בעיר. דיירי הבתים (גם לא יהודים) המציאו לנו במאורגן סכומי כסף ניכרים. גם העיריה הכירה בנו כארגון המועיל לציבור ותמכה בנו בסכומי כסף גדולים, ביחוד אחרי המקרה שפלוגת מלחים בולשביקים התנפלה על אוצר המלוכה (ה„קאונאצ'ייסטבו") ושדדו כחצי מיליון רובל, ופלוגה שלנו שהוועקה למקום ע"י הנהלת הבנק, רדפה אחרי המתנפלים ובקרבת חוף הים השיגום והחזירו את כל הכסף.

היה זה בתקופה לפני המהפכה הבולשביסטית באוקטובר 1917 בצבא שרדה דמורליזציה ואי אפשר היה לסמוך עליו. חיילים שיכורים הסתובבו בעיר וערכו שוד. פשיטת בגדים מעוברים ושבים היה דבר רגיל וכמעט בכל לילה נמצאו הרוגים בריחובות.

מושל העיר („גראַדונאַצ'אַלניק") לא יכול היה להשתלט על פיקודיו וביקש מאתנו להעמיד משמר שלנו. בכניסה לבתים תלו השכנים שלט שבו כתוב: „במקרה התנפלות נא לפנות לטלפון מספר 75", זה היה הטלפון של „הפלוגות הלוחמות היהודיות".

לאט לאט גייסנו אנשים נוספים בין הסטודנטים ושכבות שונות והגענו כמעט לאלף פעילים. (בעיר התהלכה שמועה, ביחוד בין הגויים, שיש לנו 10,000 חיילים). אנשינו ענדו סרט ירוק לשם היכר ולמעשה היינו במשך הזמן הכוח היחידי ששלט על הסדר בעיר.

באחד הימים היתה התנפלות מאורגנת של עשרות בריונים מהסביבה על „הטולצ'וק" — השוק שבו מכרו יהודים חפצי הלבשה ובגדים ישנים. הם שדדו את התנויות והדוכנים ומילאו שקים בביזתם. בהודע הדבר לפלוגה שלנו יצאנו למקום. בהגיענו לשוק הותקפנו בפצצה ואחד מחיילנו נפל חלל. גייסנו תיכף עזרה נוספת. פתחנו באש מעל הגגות סביב ה„טולצ'וק", פצענו כמה עשרות מהמתנפלים, יתר השוחדים ברחו וכל הרכוש הנשדד, נשאר בשקים מלאים בכסף. במשך זמן רב, לא נראה „לא־יהודי" בשוק ההוא.

כך נמשך הדבר עד שהגיעו גייסות האוקראינים „היידמקים", שאתם היו לנו התנגשויות רבות ונפלו מאתנו עשרות קרבנות.

באחד הימים בשעות לפנות ערב, בהיותי במטה הראשי של הפלוגות, נכנס איש תודיע, שברחוב הסמוך, נמצאת פלוגת „היידמקים" מזויינים ושודדים את כל העוברים ושבים. הזדיינתי באקדוח ובשתי פצצות.

בכניסתי לסימטא (ליוה אותו הסטודנט יוסף פישר ז"ל, מאנשי ה„חבר" שהיה לבוש מדי סטודנט). פגשנו ב־9 „היידמקים" מזויינים ברובים מכודנים, מחפשים בכיסי העוברים ושבים ושודדים כל מה שמוצאים.

לשאלתי, אם ברשותם רשיון לערוך חפושים, צעקו לעומתי „זייד" והרימו הרובים לקראתי. בו ברגע הוצאתי פצצה מכיסי חיש מהר הכנסתי את הנפץ ואמרתי בקול: „כאן נהרג כולנו!" „ההיידמקים" נבהלו (שמעתי אחד מהם אומר: „יש לנו עניין עם „פרונטוביק" — איש החזית), הורידו את הרובים. התנהל בינינו מו"מ. לבסוף עלה בידינו להביא אותם לתחנת המשטרה ברובע האלכסנדרוני. קצין המשטרה במשרד, יעץ לנו להסתלק חיש מהר ולי יעץ גם לא ללון בביתי, כי בינתיים התאספו עשרות „היידמקים" ואיימו להחריב את תחנת המשטרה. הקצין הוציא אותנו בדלת הצדדית התת־קרקעית. בעצת המשטרה יצאתי לזמן מה מאודיסה, כי ההיידמקים הכריזו פרס עבור ראשי.

באביב 1918 כבשו הגרמנים־אוסטרים את העיר, מספר ימים שרתי כמתרגם בין הנהלת העיריה לבין קצין ההנהלה הגרמנית וב־1 בדצמבר 1918 עזבתי את אודיסה. בימי השלטון הגרמני שלט סדר באודיסה.

בדרכי לארץ, נסעתי לפולין להיפגש עם הורי שלא ראיתים 5 שנים ולקבל ברכת פרידה בנסיעתי לארץ ישראל.

* אריאל, ד', זכרונותיו „בכלא ובגולה" העבר, ס"ז תשכ"ט (עמ' 51—17).

ШТАБЪ
ЕВРЕЙСКИХЪ
БОЕВЫХЪ ДРУЖИНЪ
для борьбы
съ ПОГРОМЩИКИ
ОДЕССА.

№ [redacted]
Марта 191 8 г.
Телефонъ №

УДОСТОВѢРЕНІЕ

Дано сіе Мордкъ-Шая Ароновичу Эльбингеру въ томъ, что онъ дѣйствительно состоитъ членомъ Исполнительнаго Комитета при Штабѣ Еврейскихъ [redacted] что подписью и приложеніемъ печати удостовѣряется.

Предсѣдатель Исполн. Комитета

Начальникъ Штаба Дружинъ

Адъютантъ

אישור מטעם „מפה האגודות הלוחמות היהודיות למאבק בפרעות".

תעודות לתולדות ההגנה העצמית היהודית באוקראינה

תעודה א'

לתעודה המתמדת למאבק בבאנדיטיזם על־יד הסובנארקום מאת מיופה־הכוח של נדורי ההגנה העצמית בערים גורדוניה וסנובסקי, מחוז גורודניה, פלך צ'רניגוב שלמה ליובקין.

תזכיר

מהות גורודניה כפלך צ'רניגוב ניצב תמיד בראש שאר המחוזות של פלך צ'רניגוב, ואפילו בראש כל אוקראינה הצפונית, כחלוץ התנועה המהפכנית וכמעוז השלטון הסובייטי. כמחוז זה החל קיומו של השלטון הסובייטי באוקראינה לאחר צאתם של הגרמנים; אל גבולותיו של מחוז גורודניה האדום התנפצה התקפתו של דניקין ב־1919 והתקפתם של הפולנים ב־1920. שרותו של מחוז גורודניה למהפכה הוכר על ידי נציגיה הגבוהים של השלטון הסובייטי המרכזי באוקראינה.

לפתע, בסוף 1920 ובראשית 1921, הפך מחוז גורודניה לזירת באנדיטיזם, עם הופעתה של כנופיה חוצפנית בהנהגתו של גולאק *. עבר גל הפרעות מפלך הומל הסמוך. סעולותיה האכזריות של כנופיה זו, שגרעינה היה מורכב, כנראה, מחיל הפרשים שהוכה של באלאחוביץ **, החלו בדצמבר 1920, כאשר שדדה את אחד ממשרדי העיר של קומיסריון היערות הסלכי. לאחר הצלחתה הראשונית הרבתה הכנופיה את התקפותיה על משרדים ומחסני המזון של ה„גובליסקום" („ועדת היערות הסלכית"), ואינה מסתפקת בפיזורם של הפועלים, אלא גם הורגת את עובדי ה„גובלסקום". ההתקפה הראשונה עקובת הדמים ביותר והפראית של כנופית גולאק היתה ב־16 בפברואר 1921, כאשר נסכת חלק ניכר של היהודים תושבי העירה ריווקה, ורכושם של כל היהודם של עיירה רעת־מזל זו, היה לבז. מאז יצר היום הזה מהות תולדות מחוז גורודניה שורה של סעולות עקובות דם, אכזריות ובלתי אנושיות של באנדים זה, שאי־אפשר לתפסו והוא מטיל אימתו על כל המחוז, מובן מאליו, שקודם כל ובעיקר סובלת האוכלוסיה היהודית, שהקריבה במשך זמן זה קרבנות דמים מרובים. כנופיה זו שמה לה למטרה את השמדתם הכללית של היהודים, בלי להתחשב בגיל ובמין, ובלי להוציא מן הכלל אף יונקי שדים. הורגים הם באכזריות של חיות — באבנים, באלות ובגרזינים, כשהם מענים את קרבנותיהם בעינויים, מעשי אונס והתעללות שלא יאמנו. במקום שאין היא מוצאת את היהודים, הנמלטים בכהלת לשמעת בלבד של התקרבות „אנשי גולאק". שם מתריבה הכנופיה ומעלה באש את בתי היהודים, משמידה וברוזת את הרכוש. הון מהשמדתם של היהודים באזור מסויים, שהוא עיקרה של עבודת הדמים של הכנופיה, משבש גולאק את מנגנון השלטון הסובייטי, וביחוד את עבודת האספקה וניצול היערות. לשם כך עורך הוא התקפות־פתע על ועדי פועל מחוזיים, על משרדים ומחסנים של ועדות היער הפולניות, בהם משמיד הוא את הארכיונים, מחרים כספים וחמרים, מכה, ולפתים אף הורג, את „העובדים האחראים".

---

* גורודניה וסנובסק (כיום שצ'ורס) — שתי ערים קטנות על מסילת הברזל מרומני לליבאווה. ב־1926 נמנו בגורודניה 1349 יהודים (27.2% מכלל האוכלוסיה) ובסנובסק — 2416 (31.3%).

** על גולאק (או גאלאקו) מעיד ש. כהן מסנובסק שסיפמתו היתה „להרוג ולהשמיד קומוניסטים ויהודים" („נפתולי דור" בעריכתו של ב. וסט, קובץ ב', ת"א 1955, עמ' 160).

*** בולאק באלאחוביץ, מפקד „חיל המתנדבים" שפלש לבלורוסיה עם הצבא הפולני ב־1920, עליו ועל הפרעות שערכו הוא ואנשיו ביהודים בפולסיה מסמר א. פיינשטיין, מגילת סורעניות, ת"א, תרפ"ט, עמ' 118—192.

כדוגמא אחת מני רבות המגלות את יהסה של הכנופיה ליהודים וללא־יהודים, תוכל לשמש הדוגמא דלקמן: בראשית מאי הובילו ארבעה פקידי ועד היערות המקומי שרף לעיירה דובריאנקה. מהם היו 3 אוקראינים ויהודי אחד. הפקידים האוקראינים נשדדו והוכו, על היהודי שפכו שרף וצרפוהו חיים (באיזור הכפר ורבובקה). במרבית הישובים במחוז הושמדו היהודים או ברחו מהם. הכנופיה שואפת להתפרץ למרכז המחוז ז.א. לעיר גורודניה. בפברואר, עם התקרבות הכנופיה לעיר גורודניה, ברחו מרבית תושביה היהודים לכל עבר. ואם לא התנפלה או הכנופיה על העיר, הרי רק משום שנודע לה על־ידי סיריה, כי בגורודניה מכינים התגוננות על־ידי קומוניסטים מזויינים ו„ועדי האיכרים העניים" שנקראו מן המחוז. עובדה זו, כמו רבות אהרות, מוכיחה כי הכנופיה אינה מעיזה להתקיף ישובים, בהם עלולה היא להיתקל בהתנגדות רצינית ומאורגנת כל שהיא. פסיכולוגיה נורמת זו של הבאנדיטים — לשדוד ולהרוג בלי חשש לאבדות — עוררה כבר אז את המחשבה של ההכרח בארגון הגנה עצמית. רעיון זה הגיע לכלל ביצוע ב־11 במאי שנה זו. ביום זה טבחה הכנופיה את מרבית התושבים היהודים בכפר ואנאניצ'י *. 10 וורסטאות מגורודניה. למאבק בכנופיה יצאו מן העיר הגדוד הקומוניסטי והפלוגה הששית של גדוד הרגלים 544. בעיר נשארו רק פלוגות עונשין מן הצריקים ועשרה עיבדים אחראים מזויינים. בפני השלטון שנותר בעיר עמדה בכל תומרתה בעית הגנתה של העיר בפני הסכנה הרצינית שנשקפה לכל התושבים ולמוסדות הסובייטים. מבאן נבע ההכרח לארגן הגנה עצמית אשר קמה באורח ספיכי ביוזמתם של היסידות הצעירים והעניים ביותר בעיר: אלה האחרונים הם, בידוע, תמיד קרבנותיהם הראשונים של הבאנדיטים. הקומיסריון הצבאי הטיל פיקוחו על הגדוד שהוקם וסיפק לו זמנית כמות מסויימת של רובים, בשאלו 25 רובים אצל פלוגת העונשין ו־20 רובים אצל פלוגת גדוד הרגלים 544. בהדרגה הגיע מספר האנשים שהביעו רצונם להצטרף להגנה למאתיים איש. עוד לפני כן, בחודש פברואר, התארגנה, בהסכמת יצר המפלגה ויעד המועל, הגנה עצמית בעיר סנובסק, מחוז גורודניה, וכה כ־200 איש ולהם 25 רובים. כל המשתתפים בהגנה העצמית — פועלים, בעלי מלאכה עובדי מוסדות סובייטים מקומיים. אשר, כמלאם את עבודתם הרגילה, מוציאים מקרבם אנשים לשמירה ולסיורים. כדי סיוכלו ברגע של סכנה לישוב זה, לצאת מלוכדים נגד הבאנדיטים.

ההגנה העצמית בעיר גורודניה וסנובסק מלאה למעשה את תקיפו של חיל המצב הנעדר, בשמרה את כל הדרכים, הגשרים ומחסני הממשלה. הודות לערנותם של שומרי ההגנה העצמית בגורודניה, עלה בידי השלטונות לעצור שני באנדיטים חשובים — מרצחים. שהתחבאו זמן רב בסביבות העיר. קיומה של ההגנה העצמית נתן אפשרות למוסדות המקומיים לפעול בנחת ובאורח מסודר; כמו כן, שמשה ההגנה העצמית כאיום מתמיד כלפי הבאנדיטים, אשר מרגע קיומה לא היו שולחים סיירים אל סביבת העיר. ההגנה העצמית של העיר גורודניה זכתה להערכות מחמיאות מצד מליאת הועד הפועל, המשרד המחוזי של האגודות המקצועיות, ועד המפלגה המחוזי והקומיסריון הצבאי, שציינו פה אחד את המשמעת השוררת בשורותיה, את ארגונה המשובח, ואת מילוי חובותיה להגנת העיר תוך הכרה. דיוק ואחריות. מספר חיל המצב בעיר גורודניה בהערתו מ־23.6 (מס' 510) הרצופה בזאת, בציינו את השרותים והתועלת שהביאה ההגנה העצמית בהשלטת הסדר והשקט בקרב התושבים בעיר ובסביבותיה, אומר בין השאר: „את קיומה של ההגנה העצמית בהתחשב במספרו הקטן של חיל המצב, הנני רואה כמועיל ואפילו כהכרחי, כי הבאנדיטיזם בתחומי מחוז גורודניה עוד לא דוכא כלל וכלל למרות האמצעים שננקטו". מועצת האגודות המק־

---

* את הטבח בואגאניצ'י מתאר בזכרונותיו הנ"ל שלמה כהן, עמ' 163—164. ראה שם גם על סופו של גולאק.

צוויות של פלך צ'רניגוב ב־21 במאי החליטה: „באשרה את פעולותיו של משרד האגודות המקצועיות המחוזי בגורודניה בבעית ארגון התנגה העצמית, ובהכירה מצידה בהכרח להגנת העיר, רואה היא כהכרחית את הגברת הכוחות המזויינים, את בעית המשך קיומה של ההגנה וחימושה למסור למועצה הצבאית הפלכית לסתרון מהיר".

לדאבוננו, מצבה של ההגנה העצמית בגורודניה ובסנובסק אינו ברור ואינו יציב, משום אי־הגדרת מעמדם מבחינה משפטית ומחסור בנשק. בהרגישה מחסור חריף בנשק, ובלעדיו הופכת ההגנה העצמית למילה ריקה, שולחת ההגנה העצמית את שליחיה להומל ולצ'רניגוב בבקשה לספק לה נשק. השלטונות בהומל השיבו שעל גורודניה לפנות לעיר הפלך שלה. צ'רניגוב השיבה בסרוב, כפי שאפשר לראות מההחלטה דלקמן של הועדה הצבאית הפלכית בצ'רניגוב מ־26 במאי 1921: „בהתחשב באיסורה המוחלט של הועדה הצבאית שעל יד הסובנארקום לגבי מתן נשק ממקורות ממשלתיים לגדודי הגנה עצמית. — א) להציע למפקד האזור המחוזי של גורודניה לקחת מיד את הרובים מגדודי ההגנה העצמית; ב) את הגדוד עצמו, כיחידה עצמאית — לפרק. את חברי האגודות המקצועיות, המשתייכים לגדוד, לצרף במאורגן למיליציה המקומית".

החלטה זו מביאה להתפוררותה של הסתדרות השובה והיונית עד מאד, המהווה ברגע זה של התפתחותו הקיצונית של הבאגדיסיזם משען ותקווה יחידים של המוני העמלים היהודים. כנופיתו של גאלאקו לא חוסלה עדיין כלל וכלל, ולהיפך, לפי הידיעות שברשותנו, מתגברת היא בחומר ובמספר. במובן הרכב אנושי, נשקה, תחמושתה ואספקת מזונותיה. בלילה שבין 14 ל־15 ביוני ערכה הכנופיה התקפה פראית, שאין דוגמה לאכזריותה במות העיירה ראדול (מהוז גורודניה) על ספינת־קיטור שנסעה להומל. קרבנותיה של התקפה זו היו ששים איש שהוטבעו בדניפר לאחר מעשי אונס והתעללות, רובם המכריע — בני הלאום היהודי — אברים והילי הצבא האדום, שהעזו להגן על היהודים הנרצחים. מאורע זה מוכיח מה רבה היא חוצפתה של הכנופיה המרגישה שאין מי שיענוש אותה.

פרוקה של ההגנה העצמית יגרור אחריו ללא ספק את התוצאות דלקמן: 1) הגברת ההקפותיהן של הכנופיות על ישובים, שהגנתם חלשה, בהם מתגוררים יהודים רבים ואשר מתוך השכון רציונלי של חלוקת הצבא, אין בהם מקום ליחידת צבא קבועה; 2) גל חדש של פוגרומים אכזריים, השמדת החושבים היהודים — לרוב העניים בהם, התובעים בכל מקום ובכל האספות הזדיינות מיידית: „הבו לנו נשק להגנת חיינו, די לנו לברות ולהתחבא". — זהו האינסטינקט המהפכני של המוני היהודים העניים בעיירות ובערים הקטנות, שהגיעו לכלל יאוש; 3) הרס מנגנון המוסדות המשקיים וההנהלתיים הסובייטיים; הרס העיירות עצמן; 4) בריחה סטיכית שאין לעצור בה של היהודים מן העיירות, מצב רוחם של ההמונים העמלים היהודים הוא כזה, שביטול יחידות ההגנה העצמית יביא לכך, ששום יהודי לא ישאר בעיירות ובערים הקטנות, כולם ישאפו להגיע לערים, שעליהן עובר, גם בלי זה, משבר חמור בדיור, אספקה וחמרי הסקה; 5) ריכוז צפוף בערי המרכז של המוני הפליטים הרעבים, היחפים, חסרי הלבוש יעורר גידול שלא היה כמוהו של מגיפות ויצריך הצאות ביותרות מצד המרינה לטיפול סוציאלי שאין לו קץ; 6) בריחתם המבוהלת של המוני היהודים לערים תעורר הנירה קטסטרופלית, שתמית אכזונות רבים על המוני העמלים היהודים.

בהסתמך על כל האמור לעיל מבקשים ההגנה וההמונים העמלים היהודים בערים גורודניה וסנובסק (פלך צ'רניגוב) מהשלטון העליון באוקראינה את הדברים הבאים: 1) לבטל את החלטת הועדה הצבאית הפלכית של פלך צ'רניגוב ממאי 1921 על פרוק ההגנה העצמית בעיר גורודניה; 2) לתת אישור חוקי בצורה מוחלטת ועל אותם היסודות לפיהם פועלות ההגנות העצמיות — — — להגנה העצמית של הערים גורדוניה וסנובסק (פלך צ'רניגוב), שנוסדו ברצון העמלים, ולקבוע כי הפקידה של ההגנה העצמית הוא

ההתגוננות באותם ישובים בהם הוקמו בפני התקפות של באנדיטים, ואין להשתמש בהן למטרות אחרות כל שהן; 3) לתת הוראה בתאימה למתן כמות נשק להגנה העצמית בערים גורודניה וסנובסק מבסיסי התחמושת הממלכתיים בפיקוחו והשגחתו של הפיקוד הצבאי העירוני המחוזי — 200 רובים על התחמושתם, 35 רימוני יד ו־4 מקלעים. הסרון נשק סעמיד את ההגנה העצמית במצב קשה, כי הכנופיות לא רק שהן מאורגנות וחמושות להפליא, אלא יש להם גם מחסנים גדולים של נשק מכל מין וידיעות על מצב הכוחות המוויינים בערים. רק הלגליזציה ופיחותן של ההגנות העצמיות הפועלות בשטה פלך צ'רניגוב בפיקוח הפוליט־של ועדי המפלגה והמפקדות הצבאיות וזיונן המספיק יתנו את האפשרות לאוכלוסיה לעסוק בשקט בעבודתה. הגנות עצמיות בעלות מעמד חוקי ומזוינות יפה, שתפקידן אך ורק הגנה עצמית ימלאו תפקיד השוב במאבק בבאנדיטיזם סביב העירות ועדי המחוז.

הנני מצרפים בזאת העתקים של התעודות דלקמן:

1) הוות דעתו של מפקד חיל המצב על ההגנה העצמית מ־23.6.21 (מס' 540);

2) החלטת הסקציה היהודית במחלקת ההסכלה העממית המחוזית מ־2.6.21 (מס' 9353) והודעת החלקה מס' 1 בגורודניה של ועדת היערות הפלכית הצ'רניגובית מ־24.6.21 (מס' 1187) על השפעתו ההרסנית של הבאנדיטיזם על מהלך המעולה התרבותית והעבודה ביערות בפלחון;

3) החלטת מועצת האיגוד המקצועי בצ'רניגוב מ־21.5.21 על ההגנה העצמית בגורודניה;

4) שני קטעים מהגליונות 319 ו־320 של העתון ההומלי „פולסקאיה פראודה" על „ההתקפה על ספינת הקיסור על־יד מוח ראדיל";

5) תזכיר לסובנארקום של העמלים היהודים וחברי ההגנה העצמית בעיר סנובסק על הלגליזציה וזיונה של ההגנה העצמית;

6) אישור ועד פלך צ'רניגוב על קבלת המלצה מועד המפלגה המחוזי בגורודניה לגדוד ההגנה העצמית מ־21.5.21 (מס' 192).

יוני 1921. מיופה הכוח של גדודי ההגנה העצמית בערים גורודניה וסנובסק (פלך צ'רניגוב) ש. ליובקין.

תעודה ב'

למפקד הכוחות המזויינים באוקראינה אידאמאן* מאת מיופה הכוח של גדוד ההגנה העצמית בגורודניה (פלך צ'רניגוב) ש. נ. ליובקין.

תזכיר

הועדה המתמדת למאבק בבאנדיטיזם על־יד הסובנארקום, החליטה, כפי שנראה מההעתק שנמסר לי (מס' 887) מפרוטוקול הישיבה מ־27.6.1921 (מס' 40), כדלקמן: „להודיע לועדות הצבאיות הפלכיות בקרמנציוג, קיוב וצ'רניגוב, כי גדודי ההגנה העצמית הקיימים כישובים בהם מתגוררים יהודים, ימשיכו בקיומם". בזאת, בקשר עם הבקשה אשר הגשתי, קבלו שני גדודי ההגנה העצמית הקיימים באיזור פלך צ'רניגוב — בעיר המחוז גורודניה ובעיירה סנובסק — זכות מבהינה משפטית להתפתחות להבא ולהמשכת עבודתם המועילה. ההגנה העצמית קיימת בעיר גורודניה מ־11 במאי 1921. היא הוכיחה את יעילותה על הצד היותר טוב, על כך יעידו הידעותיו של השלטון המחוזי, המקיים מגע מקרוב עם פעילות ההגנה העצמית. החומר על פעולתה הפוריה של ההגנה העצמית בגורודניה הוגש בשעתו על ידי לועדה המתמדת. חומר זה מצורף פה בהעתקיו. בהגנה העצמית בגורודניה

---

* איידאמאן, יהודי, מבוני הצבא האדום. הוצא להורג בשנות ה„טיהורים".

200 איש. כל המשתתפים בה חברים באגודות המקצועיות — פועלים מקומיים, בעלי מלאכה ופקידים סובייטיים, היודעים לאחוז בנשק. אולם ההגנה העצמית בעיר גורודניה זקוקה לנשק, משום שבידה רק 45 רובים, ודבר זה מנמיך את כושר לחימתה. אותה שעה לא חוסל הבנדיטיזם במחוז גורודניה. פלך צ'רניגוב, ער נמירה. חוץ מזה — הקרבה לפלך הומל תשמש תמיד מקור סכנה רציני למחוז גורודניה. מאחר שכנופיות באנדיטים עלולים להדור ממנו. בשים לב לכל האמור לעיל אבקש את הוראתכם על מסירת כמות הנשק האפשרית לצרכי ההגנה העצמית בפלך צ'רניגוב מהבסיסים הממשלתיים.

חארקוב, 5 באוגוסט 1921.

מיופה הכוח של גדוד ההגנה בעיר גורודניה, פלך צ'רניגוב, ש. ליובקין.

תעודה ג'

הקהילה הסובייטית הסוציאליסטית האוקראינית

הקומיסריון המחוזי לענייני הצבא בגורודניה — 20 באוגוסט 1921

אישור

יחידת ההגנה העצמית שהוקמה בעיר גורודניה ב־11 במאי מלאה בדייקנות ובמסירות את חובותיה לגבי הגנת העיר וסביבתה בהנהלת מפקד חיל המצב. ב־13 ביולי שנה זו פוזרה יחידה זו בפקודת המועצה הצבאית הפלכית ונשקה פירק, בתקיפה שלאחר פרוקה הרשמי כלאו חברים בודדים של ההגנה העצמית בדייקנות ובמסירות את הוראות מפקד הקטע בקשר לשמירת העיר, ניקוי הנשק ותיקונו וכד'. בשים לב לכך, כי הבאנדיטיזם במחוז גורודניה לא חוסל עדיין, מחוסר כוחות מזויינים סדירים, הנני מוצא מצדי את המיטר קיומה הלילי של ההגנה העצמית כרצוי וכמועיל לצנין המאבק בבאנדיטיזם והשלטת הסדר בקרב האוכלוסיה.

מפקד הקטע המחוזי של גורודניה, הקומיסר הצבאי מאקסנקו.

תעודה ד'

לישוב־ראש הסובנארקום וליושב־ראש הועדה המיוחדת למאבק בבאנדיטיזם על־יד הסובנארקום, מאת מיופה־כוח של גדוד ההגנה העצמית בסמלה, מחוז צ'רקאסי, פלך קרמנצ'וג.

תזכיר

זה כשלושה חדשים קיימות באוקראינה בכלל, ובפירידה סמלה, מחוז צ'רקאסי בפרט, הגנות עצמיות, שהוחזו על ידי המוסדות המרכזיים של הרפובליקה הסוכייטית האוקראינית. בזמן קצר זה של קיומן הצליחו ההגנות העצמיות להוכיח, כי הן עומדות באמת ובתמים על משמר עניני הבניה השלווה של הפועלים והאיכרים, וכן מילאו את תפקידם בקשר למאבק בבאנדיטיזם, כפי שיש לראות, מהעובדות, שאירעו בתחום פעולתו של גדודנו, ובגדודים במקומות אחרים. בזמן הקצר ביותר של קיום ההגנה העצמית שלנו הצלחנו כבר כמה פעמים לעצור ולמסור למוסדות השלטון המתאימים סיורים של כנופיות גדולות, וכן באנדיטים בודדים, שהפילו אימתם על המחוז שלנו במשך השנתיים האחרונות, והשורצים סביב סמלה, כמרכז לתעשית הסוכר וצומת מסילות ברזל חשוב בוברינסקאיה—סמלה. כל זה נעשה במסירות ובהקרבה עצמית כה רבה ובידיעת העניינים (במובן ההכרה עם תנאי המקום). שאצל הבאנדיטים נוצר הרושם, על אי־אפשרות לנצח את ההגנות העצמיות. כך, למשל, הגדוד שלנו, על 85 הרובים שלו וכמה רימונים, הטיל אימתו על שלוש כנופיות גדולות (חמארה, נאנורודני וגולי). המאלצת אותן להתפזר בכל המחוז. ואינה נותנת להם אפשרות להתאחד. משום שלשם כך עליהן לעבור בעיירתנו. מצב זה, בשים לב למיעוט נשקנו, הוא, לדעתנו, אינו נורמלי ולא יכול להימשך זמן רב. וקרוב היום, ולכנופיות המאורגנות

יסה, על קשריהם הטובים עם בעלי הגוף המקומיים. יוודע מצבנו האמתי, ואז יבוא סוף רע לאוזר שלנו בכלל וביחוד לאוכלוסיה היהודית העמלה.

על מנת למנוע אסון זה, שהקרבותו מורגשת ונראת פה, על המקום, עלינו רק להזדיין טוב יותר, ובכך אפשר יהיה בלי שפיכת דמים לגמור עם הבאנדיטיזם, משום שאם לא תהיה להם אפשרות להתפרצות ביזה והתקפות טוד על העיירות, הם יעבירו את האנרכיה שלהם לכפרים, ובכך ירגיזו ויקוממו נגדם את אותם חלקי האכרות, אשר התייחסו אליהם לפני כן באהדה ותמכו בהם בכל הדרכים; ולאחר שיגורשו מן הכפרים — ימותו במוות סבעי.

לצורך זה הבדנו תזכיר על שם המטה הצבאי, אשר כבר עבר את כל המוסדות של הנהלת ה„וסייאובוץ" *, שהם הממונים הישירים עלינו, וקיבל הצהרות חיוביות לגבי בעיה זו. רק מצידו של מפקד ה„וסייאובוץ" נתקלנו בעיכוב, הנובע משיקולי ארגונו מחדש של ה„וסייאובוץ". אותה עשה אין בעיה זו סובלת דיחוי אף לרגע אחד.

בזים לב לכל האבור לעיל פונים אנו אליכם בבקשה להורות על מילוי בקשתנו בהחאם לנימוקים, שהבאנו לעיל, וכן לאלה שבאו בתזכיר המצורף בזה למטה הצבאי.

מיופי הכוח של גדוד ההגנה העצמית בסמלה 1921

תעודה ה'

פרוטוקול של המפקד שערך המפקח על כל צבאות אוקראינה לאנשי השורה של ההגנה העצמית.

ב־23 באוגוסט 1921 אני מ"מ מפקח צבא הרגלים של כל אוקראינה וקריס ערכתי מפקד לאנשי השורה של ההגנה העצמית בולאטופול ומצאתי אותה ממושמעה מבחינת תרגול הסדר ועומדת על הגובה הדרוש. מוצא אני, כי אפשר בהחלט לסמוך עליה, במשימות צבאיות ולהת כה אבון מלא. לאחר שבדקתי את תעודות ההגנה העצמית, ואת פירוק נשקה, שנערך על־ידי מפקד חיל המצב ב־20 לחודש זה, הגני מציין, כי מפקד חיל המצב נהג שלא לפי החוק ושלא בשורה בפרקו את נשקה של ההגנה העצמית ברגע מר כזה במצב בו פועלים באזור זלאטופול כנסיותיו של זאגורודני ותולפות שמועות על התקרבותו של מאהנו, ואני רואה לנחוץ לציין, כי פירוק הנשק נעשה בפומבי, ועלול לצורר תוצאות רעות מבחינת המוראל הצבאי, שלא לדבר על כך כי פירוק הנשק מחליש את כוח להתיחמה של ההגנה העצמית, שהיה המשענת הצבאית המעשית בולאטופול.

מ"מ מפקח חיל הרגלים של כל אוקראינה וקרים (חתימה) 25 באוגוסט 1921

תעודה ו'

הקהילה הסוביטית הסוציאליסטית האוקראינית — מס' 52 —

המועצה הצבאית המהפכנית — קיוב, 20 בספטמבר 1921

למועצה הצבאית הפלכית בקרמנצ'וג

הגני רואה את ההחלטה על חיסול כל ההגנות העצמיות בפלך קרמנצ'וג כבלתי נכונה, והעיקר — כבלתי מתאימה להחלטת הוועדה המתמדת על־ידי הסובנארקום של אוקראינה מ־27 ביולי 1921. בבעית קיומה של הגנה עצמית זו או אחרת או על הרכבה האישי יש לדון באחריות ובלי דעה קדומה הסבורה כי יש לפרק אותן ויהי מה. תצורך בפיקוח וסינון יסודי הוא ברור. בדרך כלל הייתי ממליץ לנקוט בסדר שנקבע על ידי המועצה הפלכית

---

* „וסייאובוץ", מוסד סוביטי להרכבה צבאית של האזרחים. המתגלים והנוער, שהיה ממונה גם על ההגנה העצמית.

בקיוב, שעיבדה תקנון מסויים להגנה העצמית וערכה סיתור יסודי בשורותיהם.
יושב ראש המועצה האזורית למאבק באנארכיזם, חבר המועצה הצבאית המהפכנית
ר. זאטונסקי.

תעודה ז'

ר. ס. פ. ס. ר.
מזכירות המועצה הצבאית המהפכנית, מטה החזית הדרומית־מערבית, מס' 134
קיוב, 20 בספטמבר 1921

ליוסב ראש הועד הפועל של קרמנצ'וג,

מצורף בזה הזכירם של סיופי הכוח של ההגנות העצמיות של צ'רקאסי, סמלה, זלאטופול וגורודישצה. בהתאם להצהרת חבר המועצה הצבאית־מהפכנית, מטה הצבא, החבר זאטונסקי: „הנני מבקש לבדוק יפה את הידיעות הרצופות ולקרוא לאחריות חמורה את האשמים מצד זה או אחר, והעיקר — לנקוט באמצעים לחיסולם של יחסים בלתי־נורמליים אלה. אם כל הכתוב כאן אינו בגדר שיחות בטלות, יש להתייחס לכך בכל הרצינות. על ההחלטות אשר תתקבלנה אל תאחרו להודיעני. זאטונסקי, 20 בספטמבר 1921.

מזכיר המועצה הצבאית המהפכנית, המטה הצבאי (חתימה), הפקיד (חתימה).

תעודה ט'•

לכל הועדות ומיופי הכוח באוקראינה — 31 ינואר 1923

חברים נכבדים,

כל התנועות היהודית הבורגנית באמריקה בחודש דצמבר בשנה שחלפה מלאה ידיעות על צבא יהודי אנדתי המונה מחצית מיליון איש באוקראינה, מצויד יפה, חמוש במקלעים, שמסתו הראשי בחארקוב ובראשו עומדים ציונים. (ר' „אידישע טאגבלאט" מ־31.12, „טאג" — 20.12, „מארוועדטס — 20.12 וכו'). שמועות הבל אלה יסודן במאמרו של אחד הכתבים של ה„ניו־יורק טיימס" ו„שיקאגו טריביון" המודיע (ר' „ניו־יורק טיימס" מ־20.12) כי בנסעו מהארקוב לאודיסה נתקל בביכול, בכל עיר ועיירה בגדודים מקומיים רבים של „צבא יהודי בן מחצית מיליון" זה — ההגנה העצמית. „מקור נאמן" זה נוצל על ידי העתונות הבורגנית לשם תעמולה פרובוקציונית נגד ברית המתעצות על־ידי הפצת שמועות על רדיפות מרומות של השלטון הסובייטי נגד ההגנה העצמית ועל פירוק נשקה בכוח, על „בהלה", בביכול, שאחזה את המוני היהודים באוקראינה בקשר עם היסול ההגנה העצמית וכד'. ראה מברקו של יעקב לשצ'ינסקי ב„פורברטס" מ־30.12.

מאחר שאני רואה בהכרחי להכחיש דיבה מרושעת זו ביציע אני לכם לאסוף בתכיפות הומר אפיתי מתאים על מצבה הממשי של ההגנה העצמית במחוזכם, על זמן היווסדה, על הלקה בחאבק בפרעות ובאנארכיזם, על מספר אנשיה, נשקה, תחמושתה וציודה, על מעמדה המשפטי (האם היתה ארגון עצמאי או חלק של יחידה צבאית או מיליציונית, על הרכבה מבחינה חברתית. מפלגתית וכד' על ההלחה העל הרכב המוסדות המנהלים אותה וכל שאר הצדדים של ארגונה ופעולתה).

החומר העובדתי שיאסף יגלה יותר מכל דבר אחר את הרקע הפוליטי של מסע התעמולה הפרובוקציוני שעוררה העתונות הבורגנית סביב בעית ההגנה העצמית היהודית.

• ולאדימיר זאטונסקי (1888—1940) ממנהיגי הקומוניסטים באוקראינה. חוסל בשנות הסיתורים. ר' ערכו ב„אנציקלופדיה התיסטורית הסובייטית". כרך חמישי (מוסקבה 1964).
• תעודה ח' חסרה משום מה.

בשים לב להשיבות ענין אסיפתנו במהירות האפשרית של כל ההומר העובדתי על ההגנה העצמית — מציעים אנו לכם לבצע הדאה זו באורח הדחוף ביותר ולשלוח לנו מיד את הידיעות שתאספנה.

בברכת הברים, חבר הנשיאות מנדלסברג, מנהל המחלקה הסטטיסטית לירוסקי), מזכיר הועד האזורי היהודי בצ'רניגוב — חותמת.

ה ע ר ה

ה ע ר ה: התעודות הללו פורסמו בקובץ של „הוערה ההיסטורית־הארכיאוגרפית היהודית" Историко-Археографической Комиссии כרך ב' (קיוב, 1929), עמ' 387—397. הקובץ יצא בהוצאה האקדמיה למדעים האוקראינית בעריכת א. י. קרימסקי. התעודות הובאו לדפוס על ידי אליהו גאלאנט (1868— ?) מחוקרי תולדות היהודים ברוסיה ובאוקראינה, שהמשיך פעולתו גם ביחי השלטון הסובייטי. בהערותיו לתעודות מספר גאלאנט בין השאר על ראשית ההגנה העצמית היהודית בראשית המאה הי"ס ועל יחסו השלילי של השלטון הצארי אליה. לעובת זאת מעלה הוא על נס את תמיכת השלטון הסובייטי בהגנה העצמית, ומעלה את הצורך לאסוף תעודות לכתיבת תולדותיה של ההגנה העצמית. התעודות שנתפרסמו נמסרו על־ידי ש. ליובקין מגורודניה ונוגעות לתולדות ההגנה העצמית בפלכי צ'רניגוב וקיוב.

מתעודות אלה מתברר כי בקיץ וכסתיו 1921 התחולל מאבק על המשך קיומן של יחידות ההגנה העצמית בעידות שונות באוקראינה (נזכרות יחידות הגנה עצמית בגורודניה, סנובסק, זלאטופול, צ'רקאסי, גורדישצ'ה).

מבין הסיטון אפשר להבין כי השלטונות הקומוניסטים המקומיים חוששים להסמתם של אלמנטים בלתי־רצויים על ההגנה העצמית (כגראה — ציונים), וכנסים לפרקה. אנשי ההגנה העצמית מצביעים על ההכרח בארגונם להצלת היהודים בעיירות ונשענים על חוות דעתם של מפקדי צבא מקומיים. הם מגיעים בהשתדלותם לפקידים סוביטים גבוהים כאיידמאן וזאטונסקי. זאטונסקי קובע כי יש לדון בכל ארגון מקומי של הגנה עצמית לגופו של ענין ולפי המצב באיזור. יש גם „צורך בפיקוח ובסינון יסודי". בגראה הוסלו יחידות „ההגנה העצמית" עם דיכוי תנועת כנופיות האיכריס בשנות 1921—1922 (ר' לעיל, עמ' 90—101).

нищать його самі більшовики та ті бандити, які при комуні росплодилися на нашій землі.

В своїй боротьбі з нашим народом більшовики не гидують ані брехнею, ані підкупами. На награбоване чуже золото вони, розіславши по всіх країнах своїх представників, позакладали газети на всіх мовах, в яких паплюжать нашу святу справу— визвольний рух нашого народу, малюють його, як бандитський, погромний і на чужій сторінці кричать про єврейські погроми, які ніби то чинять українські повстанці.

Робітництво і селянство де-яких держав Европи, що ще не бачили на власні очі більшовиків, мали їх за народолюбців, вірили наклепам на українських повстанців і до нашого визвольного руху відносилися підозріло.

Але та сердечна зустріч, яку проявило єврейське населення при поверненню нашого війська на рідну територію в минулому році, ті сльози, якими єврейське населення провожало відступаюче наше військо і той жах, який охопив єврейське населення перед навалою більшовиків, ті десятки тисяч євреїв, що потягнулися за нашим військом, тікаючи від більшовицької навали і що тут, разом з нами, на чужині ділять нашу долю і мріють нашими мріями,—все це переконало цілий світ, що бандити не ми, а самі більшовики.

Тяжко мені чути цю більшовицьку брехню про вас, браття-селяне, і коли б серед вас завелась яка паршива вівця, що плямує усіх вас ганебними бандитськими вчинками, мусите викинути її з ваших рядів негайно.

Як Головний Отаман Війська Українського, я наказую Вам: більшовиків-комуністів і інших бандитів, що роблять єврейські погроми та нищать населення, карати безпощадно і як один стати в оборону бідного змученого населення і через наші військові суди розправлятися з бандитами негайно.

В скорому часі я повернуся з Українським Військом і Урядом на Україну, і ті, що шкодили нашій справі, пристали до повстанців для грабунків і погромів, будуть суворо покарані по законах військового часу, як зрадники нашого народу та прислужники ворога.

ПЕТЛЮРА

ГОЛОВНИЙ ОТАМАН ВІЙСЬК УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ.

ПЕРЕДАВАЙТЕ З СЕЛА В СЕЛО, З ХАТИ В ХАТУ, З РУК ДО РУК.

18 Березня 1921 р.
СТАВКА.

ДО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ.

До Вас, завзятих борців, що напружуєте останні зусилля, оберегаючи рідну хату від ворога, до Вас, що перед цілим світом вкрили себе славою, обороняючи свою Батьківщину, до Вас дорогих братів буде оце слово моє.

Кати наші—більшовики скрізь поширюють чутки, що буцім то українські повстанці нищать єврейське населення. Я, Головний Отаман Українського Війська не вірю цьому, не вірю, бо знаю нарід Український, який, утиснений грабіжниками—загойовниками, сам не може утискати народу иншого, що так само страждає від більшовицького панування, як і він.

Гляньте довкола себе, придивіться уважно і ви побачите, що не тільки селянство, а й робітники, і ремісники, і торговці, одним словом все, що є на Вкраїні живого і чесного, стогне під ярмом комуністів. Всіх, хто звик заробляти свій хліб чесною працею чи своїх рук, чи розуму, комуністи хтять загнати, як робочу худобу, до одної обори—комуни.

Єврейське населення—дрібні торговці, ремісники та робітники—що, як і всі трудящі, заробляє кусок хліба своєю працею, також як скривджене і пограбоване більщовицькими порядками. Крам з крамниць торговців, струмент і верстати у ремісників відбирається для комуни. Хиба ж це не розорення для єврейського населення? Хиба ж, загибаючи з голоду, пограбоване єврейське населення може радіти грабіжникам—більшовикам? Ні. Єврейське населення так, як і ви, селяне, жде, не діжде́ться визволення від комуністів-грабіжників.

Коли ви зустрінете серед комуністів євреїв, памятайте, що вони для свого народу такі ж зрадники—каїни, що забули віру і закони батьків своїх, як і ті з наших зрадників, що пристали до комуністів; і несправедливо було б складати вину з них на весь єврейський нарід, як неможливо складати вину за наших зрадників—комуністів на весь український нарід. Я знаю, що таких запроданців відцуралася чесна єврейська громада і яко зрадників свойого народу плямувала їх.

Я певен, що ви це добре розумієте і що не ви переслідуєте і нищете єврейське населення, а

כרוזו של פטליורה*

העבירו מכפר לכפר, מבית לבית, מיד ליד.

לתושבי אוקראינה

אליכם, לוחמים נאמנים, המתאמצים בשארית כוחותיהם לשמור על בית אבותיהם מהאויב: אליכם, אשר רכשתם תהילה בפני כל העולם, בהגינכם על מולדתכם: אליכם אחים יקרים שולח אני את דברי זה.

התליגים שלנו, הבולשביקים, מפיצים בכל מקום שמועות, כאילו המתקוממים האוקראינים משמידים את האוכלוסיה היהודית. אני, האטאמאן הראשי של צבא אוקראינה, איני מאמין לכך. איני מאמין כי מכיר אני את העם האוקראיני, אשר בהיותו מדוכא על־ידי שודדים־כובשים, אינו מסוגל לדבא עם אחר, הסובל אף הוא מעקת הבולשביקים כמוהו.

הביטו סביבותיכם. הסתכלו יפה ותראו, שלא רק האיכרים, אלא גם הפועלים, בעלי־המלאכה, הסוחרים, במלה אחת, כל מי שחי חיי יושר באוקראינה, נאנק תחת עול של הקומוניסטים. את כל מי שהתרגל להרוויח לחמו ביושר, אם בעמל ידיו ואם בשכלו, רוצים הקומוניסטים להכניסו כבהמות עבודה, לדיר אחד — לקומונה.

האוכלוסיה היהודית — סוחרים זעירים, בעלי מלאכה ופועלים — אשר, ככל העובדים, מרויחים פת לחמם בעמלם, אף הם נפגעים ושדודים על ידי הסדרים של הבולשביקים המחודה מתנויות הסוחרים, כלי העבודה ושולחנות העבודה של בעלי המלאכה נלקחים כשביל הקומונה. האם אין בכך משום הרס לאוכלוסיה היהודית? האם יכולה האוכלוסיה היהודית השדודה והגוועת ברעב לשמות לבואם של הבודדים־הקומוניסטים? לא. האוכלוסיה היהודית, כמוכם, האיכרים, מצפה בקוצר רוח לשחרורה מעול הקומוניסטים־השודדים.

אם תפגשו בין הקומוניסטים יהודים, זכרו, כי הם מהוים לגבי בני עמם אותם נפשות מכורות — בני קין, ששכחו את אמינת אבותיהם ואת דתם, כמו אותם בוגדים מבני עמנו אשר נספחו לקומוניסטים; ואין זה צודק להטיל את אשמתם על כל העם היהודי. כפי שאי אפשר להטיל את אשמת הבוגדים־הקומוניסטים שלנו על כל העם האוקראיני. יודע אני שהקהילה היהודית הישרה ניערה את הצנה מנשמות מכורות אלה ובבוגדים בעמם הוקיעה אותם.

בסופני, שמבינים אתם זאת יפה, ושלא אתם רודפים ומשמידים את האוכלוסיה היהודית, אלא משמידים אותם הבולשביקים בעצמם, ואותם אנשי הכנופיות אשר סרו ורבו על אדמתנו במשטר הקומוניסטי.

במלחמתם בעמנו אין הבולשביקים בוחלים לא בשקר ולא בשוחד, בזהב הזר ששרדו יסדו, בשלחם את שליחיהם בכל המדינות, עתונים בכל השפות, שבהם הם מחרפים את תנועתנו הקדושה — תנועת השחרור של עמנו, מתארים אותה בתנועת מרצחים, כתנועת

---

* כרוז זה פורסם בעת שהתכוונו שרידי צבאותיו של פטליורה לפלוש מאדמת פולין לאוקראינה הסובייטית באביב 1921. הוא היה חלק מהמשרת הלבבות הפוליטית הבין־לאומית של ממשלה זאת ונועד יותר כלפי חוץ מאשר כלפי פנים. הנוסח המקורי בעמ' 134—135 (המערכת).

פורעים, ועל כל דף הם צועקים על פרעות ביהודים, אשר אותם מבצעים, כביכול, המתקוממים האוקראינים.

הפועלים והאיכרים בכמה מדינות אירופיות, שלא ראו עוד בעיניהם את השלטון הבולשביסטי, תארו אותם כאוהבי העם, האמינו לעלילות על המתקוממים האוקראינים והתייחסו להנועת השחרור שלנו בהשדנות.

אולם הפגישה הלבבית שערכה האוכלוסיה היהודית בעת שהזר הצבא שלנו לאדמת מולדתנו בשנה שעברה, אלה הדמעות בהם לוותה האוכלוסיה היהודית את צבאנו בעת נסיגתו, ואותו הפהד שאפף את האוכלוסיה היהודית בפני התקומות הבולשביקים, אותם רבבות היהודים שיצאו בעקבות צבאותינו כבריחתם מהתקדמות הבולשביקים, על מנת לחלק יחד עמנו את גורלנו על אדמת נכר. האויבים אתנו יחד את חלופותינו — כל זה הוכיח לעולם כולו, שהבנדיטים הם לא אנו, אלא הבולשביקים.

קשה עלי לשמוע את השקר הבולשביסטי עליכם, אחים־איכרים, ואם אמנם נמצאת בקרבכם כבשה מצורעת, המכתימה את כולכם במעשי הרצח המגונים, חייבים אתם לזרוק אותה מיד מבין שורותיכם.

אני, המפקד הראשי של הצבא האוקראיני, מצווה לכם: את הבולשביקים־הקומוניסטים ואת שאר המרצחים, המבצעים פרעות ביהודים ומשמידים את האוכלוסיה — יש לענוש בלי רחמים וכאחד עליכם לעמוד להגנת האיכלוסיה המענה האומללה ובאמצעות בתי־הדין הצבאיים שלכם לעשות משפט מהיר במרצחים.

במהרה אחזור עם הצבא והממשל האוקראיני לאוקראינה, ואלה שהזיקו לעניננו יתצפרפו למתקוממים לשם מעשי שוד ופרעות, יענשו בכל חומר הדין, לפי חוקי עת המלחמה, כבוגדים בעמנו וכמשרתי האויב.

פ ט ל י ו ר ה

המפקד הראשי של צבאות הרפובליקה האוקראינית העממית

18 במרץ 1921, המטה הכללי

העבירו מכפר לכפר, מבית לבית, מיד ליד.

מראה מקומות למדור
פרעות והגנה עצמית באוקראינה (1919—1920)
(עמ': 3—136)

אובדובקה: 79.
אודיסה: 121—123, תצלום — בין עמ' 62—63.
אוורץ: 17—18.
אומאן: 49—61.
איבנקוב: תצלום — בין עמ' 78—79.
אלכסנדרובקה: 62—65.

בוהוסלאב: 23. תצלום — בין עמ' 62—63.
ברדיאנסק: 43. 44—46.
ברדיצ'וב: 6, 65—69.

גורודישצ'ה: 130. תצלום — בין עמ' 62—63.
גורודניה (פלך צ'רניגוב): 124—128.
גורקאיה: 39.

דאראישה: 118.

ז'יטומיר: 7—11, 18.
זלאטופול: 130.

חאבנו: 102—107.
חמלניק: 24—25, 79—80.

טולצ'ין: 80—82.
טטיוב: 69—73.
טיאומיסול: 19.
טרודוליובוקה: 39.

יאנוטין: 85.
יאנובקה (באראנובק): 85—86.
יאניספול: 86.
יארוגה: 16.
יארושוב: 86—87.
ילישקובה: 42.
יעליסאבטנראד: 17.
יעליסאבטנרדקה (מיכילובקה): 87.
יעלעץ: 87—88.
יעקאטערינוסול: 89.
יעקאטערינוסלאב: 42, 88, 108—109.
יערושמיובקה: 89.
יצרילוביטש: 89.

כ'צ'איבקה: 39.

לובלוב: תצלום — בין עמ' 62—63.
לחלח: 128—129, 130.
לנובסק: 124—127.
לניסקוב: 16—17.

מאסטום: 23. תצלום — בין עמ' 78—79.
מוגרבישצ'ה: 34.
מולוגא: 46
מרוסקורוב: 15—16.
משצ'אנקה: 79.

צ'רנוביל: 110—114.
צ'רקאסי: 130.

קורסון: תצלום — בין עמ' 62—63.
קיסאינורוד: 18.

ר'וז'ין: 115—119.
רומניסטרובקה (רכמיסטריבקה): 73—78.
רוקיטנה: 120.

אליהו פלדמן

פלווה והפוגרום בקישינוב ב־1903

א.

התפקיד שמילא פלווה בפוגרום אשר התחולל בקישינוב באפריל 1903 ומידת אחריותו לפוגרום זה נדונו כבר הרבה בספרות [1]. ברם נראה לי שיש מקום לחזור ולבחון את השאלה, וזאת משום שבדיקתם של המקורות הישירים לסוגיה זו הנמצאים בידינו מעלה — כפי שנראה להלן — כי אין מקורות אלה חד־משמעיים ומהימנים די הצורך כדי שאפשר יהיה להסיק מסקנות ודאיות כל שהן.

כידוע, המיסמך העיקרי שעליו מתבססת הסברה בדבר אחריותו של פלווה לפוגרום הוא המכתב שפורסם בעתון „טיימס" הלונדוני ביום 18 במאי 1903 ואשר לדברי האיש אשר שלח את המכתב למערכת העתון, הוא המכתב אשר שיגר פלווה ב־25 במארס 1903 לשר־הפלך בבסרביה, פון־ראאבן. תוכן המכתב ידוע: פלווה מודיע לפון־ראאבן כי לפי השמועות שהגיעו אליו, עומדות להתחולל בבסרביה מהומות חמורות נגד היהודים, המנצלים את האוכלוסיה. בשים לב לאי־השקט השורר בקרב האוכלוסיה העירונית והמחפש לעצמו פורקן, וכן בשים לב לכך שאין זה רצוי עכשיו לעורר, על־ידי שימוש באמצעים תקיפים מדי, רגשות אנטי־ממשלתיים בקרב אוכלוסיה שאיננה נגועה עדיין בהשקפות מהפכניות, מורה פלווה לפון־ראאבן לדכא את המהומות העלולות להתחולל רק בדרך של שכנוע. ומבלי להשתמש בנשק [2].

המכתב הוכתם בשמו של פלווה על־ידי מי שהיה אז מנהל מחלקת המשטרה במשרד הפנים, אלכסיי לופוחין, שהגדירו כ„בדותה" (concoction בנוסח האנגלי [3]) ו אולם בהיסטוריוגראפיה שלנו הוא נתקבל בדרך כלל כאוסנטי, בהסתמך בראש וראשונה על התאמה, שצויינה לראשונה על־ידי ג. קראסני־אדמוני [4], בין ההוראות הכלולות בו לבין התנהגותם למעשה של השלטונות המקומיים בקישינוב. כאמור, הורה פלווה שלא להשתמש בנשק לדיכוי הפוגרום, ואמנם לא השתמשו השלטונות בקישינוב בנשק — כפי שדיווח ב־7 באפריל פון־ראאבן לפלווה [5]. קראסני־אדמוני גם מעמיד אלה מול אלה את דבריו של פון־ראאבן בדו"ח הנ"ל שלו לפלווה על אי־שימוש בנשק לדיכוי הפורעים ביהודים, ואת דבריו באותו דו"ח על כוונתי

---

1) ראה לאחרונה L. Greenberg, The Jews in Russia, vol. II, New Haven 1951, pp. 50—52, וביחוד י. מאור, „יהודי רוסיה בתקופת פלווה", העבר, ו' (תשי"ח), 38—59. וב. דינור, „פרעות קישינוב ומשמעותן ההיסטורית", בקובץ „הפוגרום בקישינוב במלאת 60 שנה", בהוצאת האיגוד העולמי של יהודי בסרביה, תל־אביב תשכ"ג, עמ' 243—259.

2) המכתב פורסם באנגלית ובתרגום רוסי בקובץ התעודות
Материалы для истории антиеврейских погромов в России, том I: Кубоссарские и Кишиневские дела 1903 года.
בעריכת ש. דובנוב וג. קראסני־אדמוני, סטרוגראד 1919, עמ' 282—283. תרגומים עבריים במאמרו הנ"ל של מאור, שם, עמ' 49, ובמאמרו הנ"ל של דינור, שם, עמ' 133.

3) קובץ התעודות הנ"ל, עמ' 223—224.

4) שם, מבוא, עמ' XVIII ואילך.

5) שם, עמ' 130—131.

להשתמש בנשק לדיבויה של הפגנה פוליטית שעשויה היתה להערך על־פי הידיעות שנתקבלו על ידו. קראסני שואל מנין ההבדל בגישתו של פון־ראאבן לשתי הפרות הסדר ומסביר את השוני בהוראותיו של פלווה. אחרי המהפכה לא נמצא בארכיון של משרד הפנים בפטרבורג טופס של מכתב זה והדבר הוסבר בכך שהוא הוצא על־ידי פלווה או על פי הוראותיו לאחר שפורסם ב„טיימס" [6]).

ברם, ספק אם ניתן להסיק על יסוד הראיות שהובאו לעיל את המסקנה הנדאית כי אכן נשלח המכתב על־ידי פלווה. אם אמנם זוייף המכתב (בטענתו של לופוחין) ונתחבר לאחר הפוגרום, הרי קל היה להתאים את תוכנו למה שארע למעשה. טענתו של קראסני כי פון־ראאבן מדגיש את אי־השמוש בנשק כלפי הפורעים, לעומת נכונותו להשתמש בנשק נגד מפגינים פוליטיים, מתעלמת מן השוני היסודי בין גישתו של כל פקיד בכיר רוסי בתקופה זאת כלפי המהפכנים לבין גישתו לבעית בטחון היהודים, ותובעת מפון־ראאבן גישה אובייקטיבית והומניטארית שאין כלל לתבוע ממנו. התנועה המהפכנית היתה אויבי המסובן של המשטר שפון־ראאבן היה נציגו וחלק ממנו והיה זה תפקידו הראשוני, אשר תאם בלי ספק גם את הכרתו, לנקוט באמצעים תקיפים ביותר כדי לדכא מיד כל גילוי של תנועה אנטי־ממשלתית, שונה לחלוטין היה כמובן המצב ביחס ליהודים.

תשובות יותר לגבי בירור האוטנטיות של המכתב שפורסם ב„טיימס" הן עדויותיהם של שני אנשים אשר תפקידם עשוי היה לתת בידם אפשרות לדעה אם אמנם נשלח המכתב או לאו. האחד הוא לופוחין הנ"ל, ששימש מנהל מחלקת המשטרה במשרד הפנים בשנים 1903—1905; והשני הוא הנסיך סרגיי אורוסוב (גיסו של לופוחין), שנתמנה ביוני 1903 כשר־הפלך בבסרביה במקומו של פון־ראאבן אשר פוטר מתפקידו בעיקבות הפוגרום.

לופוחין היה מוחזק כאדם ישר והגון, איש שומר חוק, חופשי מן ההשקפות השמרניות הקיצוניות שהיו אז נחלתם של אנשי השלטון [7]). הוא מילא תפקיד מרכזי בחשיפתו על־ידי המהפכנים של הפרובוקאטור הגדול של התנועה המהפכנית הרוסית, המהנדס היהודי יבנו (יונה) אזף [8]) ובגלל חלקו בפרשה זאת הועמד למשפט והוגלה לסיביר. גם ביחס ליהודים נקט לופוחין עמדה ליברלית — בזמנה שכונסה בינואר 1904 לדון במעמדם של היהודים ברוסיה, ושגם הוא היה חבר בה, ציידד לופוחין בביטול „החקנות הזמניות" מן ה־3 במאי 1882 [9]).

כפי שצויין למעלה, לופוחין הוא שהכחיש בשמו של פלווה את דבר קיומו של המכתב שפורסם ב„טיימס" והגדירו כבדותה. לופוחין חזר והכחיש נמרצות את האוטנטיות של המכתב גם בקטעי זכרונות שפירסם ב־1923, בברית־המועצות; היא כותב שם כי החקירה המדיקדקת שערך בענין זה העלתה כי המכתב זוייף, והוא

---

6) קראסני, שם, עמ' XVIII ואילך; מאיר במאמרו הנ"ל, שם, עמ' 48—51; דינור כמאמרו הנ"ל, שם, עמ' 246 ואילך.

7) ראה מה כותב עליו בזכרונותיו עורך־הדין ה. סליוזברג, Дела минувших дней כרך ג', פאריס 1934, עמ' 64.

8) ראה
В. Л. Бурцев, Борьба за свободную Россию. Мои воспоминания, том 1, Берлин 1923, стр. 214—254.

9) ראה את זכרונותיו של ס. אורוסוב, Записки губернатора, מוסקבה 1907, עמ' 367—368. והשווה גם מה שכותב על לופוחין ועל יחסו ליהודים ל. אייזנברג בכתב־העת Еврейская летопись כרך ג', 1924, עמ' 41—42.

מוסיף כי פרט למכתב זה אין שום הוכחות לכך שפלווה אירגן את הפוגרום בקישינוב[10]). כאמור, לופוחין היה אדם הגון וישר ואם הדעת נותנת כי ב־1903 היה הייב, בתוקף תפקידו, להכחיש את דבר קיומו של המכתב, בין אם האמין בכך ובין אם לאו, הרי לא היתה שום מניעה לכך שיספר את האמת 20 שנה לאחר מכן, בימי השלטון הסובייטי — מה עוד שהוא עצמו סבל מידי המשטר הצארי; ואנו אף למדים מדבריו כי ערך חקירה מדוקדקת בענין זה. הואיל ואין לנו כל סיבה להטיל ספק במהימנות דבריו, אנו יכולים להסיק כי לפי מיטב ידיעתו, בעקבות החקירה שערך, לא שלה פלווה את המכתב.

אורוסוב, אשר כאמור נהנה שר־הפלך בבסרביה ביוני 1903, ידוע היטב בהשקפותיו הליברליות בכלל ובהתנגדותו למדיניות הדיכוי והרדיפות של היהודים בפרט. ספר הזכרונות שלו על תקופת כהונתו בבסרביה[11]) מגלה הבנה רבה למצב היהודים ולבעיותיהם. הוא גם היה רחוק מאהדה לפלווה; היחסים ביניהם היו — כפי שאנו למדים מזכרונותיו — מתוחים למדי, ביחוד לאחר שאורוסוב גילה עמדה עצמאית בהנהגת הפלך וקנה לו שם של אוהד היהודים ואף הגיש לפלווה, על פי בקשתו של זה האחרון, תזכיר מפורט על מצב היהודים ברוסיה וכו גם המלצה לביטול „התקנות הזמניות"[12]).

והנה גם אורוסוב מכחיש בזכרונותיו את האוטנטיות של המכתב שפורסם ב„טיימס"; הוא אף עושה זאת בתוקף רב — לדבריו הוא רוצה „להרוס את האגדה בדבר המכתב" שכתב כאילו פלווה לפון־ראאבן בקשר לפוגרום[13]). הוא תוזר לכך פעם נוספת בספרו ואומר כי הוא „משוכנע מעומק לבו" שהמכתב מזויף — ומביא סורה של נימוקים המוכיחים, לדעתו, כי פלווה לא כתב אותו[14]). לפני צאתו לקישינוב, קרא אורוסוב במחלקת המשטרה של משרד הפנים את התיק על הפרעות[15]) ובבואו לקישינוב היתה לו ההזדמנות לראות את הארכיון שם. ברור שלא בפטרבורג ולא בקישינוב לא מצא את המכתב או העתקים ממנו; כמובן, קיימת אפשרות כי לאחר שהוא פורסם בלונדון, הושמדו המכתב והעתקיו הן בפטרבורג והן בקישינוב. אולם הדעת נותנת כי ידיעה או לפחות שמועה כל שהיא על כך היתה מגיעה לאדם הנוסא בתפקיד האדמיניסטראטיבי הראשי בפלך. ולו אמנם שמע אורוסוב על כך, יש להניח כי לא היה מספר זאת בספר שיצא לאור ברוסיה ב־1907, אבל אין ספק שלא היה יוצא בהכחשה נמרצת של קיומו[16]). אפשר

10) А. А. Лопухин, Отрывки из Воспоминаний, Москва 1923, стр. 15—16.

11) ראה הערה 9 למעלה.

12) שם, עמ' 343—344, 356 ואילך.

13) שם, עמ' 29—30.

14) שם, עמ' 158—159.

15) שם, עמ' 10—11.

16) המנהיג הציוני הנודע מקישינוב, ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן, מספר בזכרונותיו כי העתונאי האמריקאי מייקל דיויס, שביקר בקישינוב במאי 1903 כדי לאסוף חומר על הפוגרום ושפירסם אח"כ את הספר Within the Pale (פילאדלפיה 1903), קנה אצל פקידי לשכת שר־הפלך בקישינוב „בכסף רב את הפוסט המקורי של פקודת פלווה, שבה ניתן רשיון לערוך פרעות במשך 3 ימים". ברנשטיין־כהן מוסיף ומספר כי דיויס הזמין כאילו שש העתקות־צילום מן התעודה הזאת, אולם בלילה באו אליו שוטרים שלקחו ממנו את התעודה; ראה ספר ברנשטיין־כהן, בעריכת י. קורן ומ. ברנשטיין־כהן, תל־אביב תש"ו, עמ' 135—136. הסיפור תמוה ובלתי מובן. קשה מאד להאמין כי פקודה של פלווה המתירה „לערוך פרעות במשך 3 ימים" היתה בהישג ידם של „פקידי לשכת הגוברנטור" ושאת"כ

להניח כי לא היה מזכיר כלל את הפרשה הזאת — כפי שלא טיפר אף מלה על השיחה שהיתה לו עם הקיסר ערב צאתו לקישינוב[17]). נוסח דבריו של אורוסוב וסגנונם מעידים כי לא היה לו שמץ של ספק בכך שהמכתב לא היה קיים במציאות.

יתכן שאין בדברים האמורים למעלה כדי להיכיח כי אכן זוייף המכתב; אך מאידך יש בהם כדי להטיל ספק רב באוטנטיות שלו. אמנם, במקרה שאכן אין המכתב אוטנטי, נשאלת השאלה מי חיבר אותו ולאיזו מטרה; על כך אין לפי שעה אפשרות להשיב[18]).

ב.

עדות נוספת להוכחת אחריותו של פלווה לפוגרום הם דבריו של סרגיי ויטה (מן המדינאים הבולטים ביותר ברוסיה בשנים האחרונות של המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20) בענין זה. בכמה מקומות בזכרונותיו[19]) כותב ויטה כי פלווה אחראי לפוגרום בקישינוב. אמנם לא בכל מקום זהים דבריו; יש שהוא מסוייג בדבריו, ויש שהוא כותב מפורשות כי פלווה אירגן את הפוגרום: במקום אחד הוא כותב כי פלווה „מתוך שאיפה לשבירה פסיכולוגית בהלכי־הרוח המהפכניים בימי המלחמה עם יפן, חיפש אותה בפרעות ביהודים. ומשום כך התחוללו בימי כהונתו פוגרומים ביהודים. שהפראי והאכזר שבהם היה הפוגרום בקישינוב... הפוגרום ביהודי קישינוב. שנערך הודות להעלמת עין מצידו של פלווה"; ובהמשך לאותו קטע מוסיף ויטה ואומר „לא אקח עלי לומר כי פלווה אירגן ישירות את הפוגרומים הללו. אולם הוא לא התנגד לאמצעי זה שהיה לדעתי פעולה נגדית

באו שופרים ולקהו אותה. משמע, שמיסמך שמסכמו צריך היה להיות סודי ביותר. היה בידי אנשים רבים מאד, ולאו דוקא מצמרת האדמיניסטראציה המקומית. ואם אמנם כך היה — ביצד יתכן ששר־הפלד החדש לא שמע על כך מאומה? אין זאת אלא שבורנשטיין־כהן כתב כאן משהו שלא יכול היה להיות. דייויס עצמו אינו מזכיר כלל את הפרשה הזאת בספרו הנ"ל. ולהיפך: הוא אומר כי איש בקישינוב לא ידע על איזה חוזר אשר לפי השמועה שלח כאילו פלווה ואשר מוביל קשר הדוק בין פלווה לבין הפיגרום. כן אומר דייויס בכמה מקומות בספרו כי לא מצא שום הוכחות לכך שהממשל המרכזי היה מעורב בפוגרום או שהיה אחראי לו ולכן אין הוא מאמין בכל האשמות או השמועות הללו. ראה סב. עמ' 137, 141—142, 292 ואילך. וראה הערה 63, להלן.

17) השווה מה שכותב בענין זה דינור במאמרו הנ"ל, שם, עמ' 255.

18) דובנוב Евреи в России в царствование Николая II. פטרוגראד 1922, עמ' 38—39. כותב כי אף אם היה המכתב אפוקריפי, אין כל ספק כי הוראות ברוח זו אמנם ניתנו לשלטונות בקישינוב — ומתקבל על הדעת כי הדבר נעשה בעל־פה ולא בכתב, כנראה באמצעות סוכן הבולשת לוונדאל. פירוש הדבר כי דובנוב מביא בחשבון את האפשרות שהמכתב זוייף; אולם גם את ההנחה שלו כי ההוראות ניתנו בעל־פה, קשה לקבל אותה. סכן אפשר להניח כי גם במקרה זה היו מניעות לידיעתו של אורוסוב — אלא אם כן נאמר כי ניתנו לא „לשלטונות בקישינוב", כפי שכותב דובנוב, אלא ללוונדאל עצמו באופן אישי וכי הוא היה מבצען. על לוונדאל ראה להלן. המשפט הזה הושמט על־ידי דיבנוב שנה לאחר־מכן בהוצאה הגדולה של ה„היסטוריה" שלו — Новейшая История Еврейского Народа כרך ג' ברלין 1923, עמ' 372—373. והשווה מה שכתב בענין המכתב ל. מוצקין (א. ליגדן), Die Judenpogrome in Russland כרך א', קלן ולייפציג 1910, עמ' 259—260.

19) הופיעו לראשונה בברלין ב־1923/4; נדפסו מחדש ב־3 כרכים ב־1960, בבריית המועצות. הציטוטים להלן על פי ההוצאה הסובייטית הזאת.

למהפכה"[20]. אולם במקומות אחרים הוא כבר כותב במפורש כי הפוגרום בקישינוב אורגן בידי פלווה[21].

לכאורה יש לנו בדברים אלה עדות חשובה לכך שפלווה אירגן את הפוגרום בקישינוב; והם אף נותנים לנו את הטעם לכך: כדי להלחם בהלכי־הרוח המהפכניים. ואם כך, הרי יש בהם בדברים אלה גם כדי לחזק את ההנחה שהמכתב שפורסם ב„טיימס" אמנם נשלח בידי פלווה. אולם כל זאת בתנאי שדבריו של ויטה מהימנים הם ואפשר לסמוך עליהם. ברם בענין זה מתעוררים ספיקות רציניים.

ידוע לנו כי בין ויטה לפלווה שררו יחסי שנאה ואיבה עמוקים. ויטה אינו חוסך במלות גנאי כשהוא מדבר על פלווה; הוא מגדירו כאדם גס־רוח לפי טבעו, סוכן פיקח של המשטרה, בעל השכלה שטחית וחסר כל חוש של מדינאי, ומציגו כאופורטוניסט חסר כל עקרונות והשקפות, אשר היה מוכן לשנות את דעותיו בהתאם לשיקולי הקאריירה שלו וכדי למצוא חן בעיני האדונים שאותם הוא שירת. ויטה מדגיש את רגשי האיבה שפלווה רחש לו ואת התנגדותו המתמדת של פלווה לכל הצעדים שהוא, ויטה, נקט בהם, ומאשימו בהכשלת מדיניותו בתחומים רבים; כן מאשים ויטה את פלווה גם בכך שגרם לפיטוריו מתפקידו כשר האוצר. בין השאר מספר ויטה כי ביום שבו נהרג פלווה נמצאו בתיקו מיסמכים מזוייפים שפלווה עמד להגיש לניקולאי ואשר נועדו להוכיח כי ויטה היה מעורב בתכנית להתנקש בקיסר[22].

את רגשי האיבה בין פלווה לויטה מאשרים גם רבים מבני הדור. לופוחין, למשל, מספר — תוך הפרכת הסיפור על המיסמכים המזוייפים שנמצאו בידי פלווה בעת הרציחו — כי פלווה היה אמנם נוהג להגיש לצאר מיבחר מכוון של העתקים (שהיו עושים בשבילו בדואר) מחליפת מכתבים בין אנשי הימין הקיצוני (ששנאי את ויטה) אשר הציגו את ויטה כשונא המשטר ובאחד התנועה המהפכנית[23]. על יחסי האיבה בין שני האנשים אנו קוראים גם בזכרונותיו של ו. קוקובצוב. מי שהיה תחילה סגנו של ויטה ולאחר מכן שר האוצר (בשנים 1904—1905 ו־1906—1914) וראש הממשלה (1911—1914), המפריך אף הוא, כמו לופוחין, את סיפורו הנ"ל של ויטה בדבר המיסמכים הנוגעים לויטה שנמצאו כאילו אצל פלווה בעת הרציחו ושהיו צריכים להוכיח לצאר את קשריו של ויטה עם התנועה המהפכנית; עם זאת מספר גם קוקובצוב על מיסמכים הפוגעים בויטה שפלווה היה מגיש

---

20) זכרונות, כרך ב', עמ' 215. ואלה הם הדברים במקורם:
Плеве... ища психологического перелома в революционном настроении масс во время Японской войны, искал его в еврейских погромах, а потому при нем разразились еврейские погромы, из которых был особенно безобразен дикий и жестокий погром в Кишиневе... Еврейский погром в Кишиневе устроенный попустительством Плеве... Я не решусь сказать, что Плеве непосредственно устроил эти погромы, но он не был против этого, по его мнению, антиреволюционного противодействия.

21) שם, עמ' 419: „הציר שלנו [באמריקה] הסביר לי כי הניעו אליו שמועות שהיהודים הרוסיים, אשר נמצאו באותו זמן במספר רב בניריורק, עשויים להתנקש בחיי. היו אלה כולם מהגרים מרוסיה שבאו אחר הפרעות אשר נערכו שם אחרי הפוגרום בקישינוב שאורגן בידי פלווה"; שם, עמ' 454: „...מאז פוגרום היהודים בקישינוב שאירגן פלווה..."; כרך ג', עמ' 327: „...כך למשל הפוגרום הענקי בקישינוב אורגן ישירות בידי פלווה".

22) ראה זכרונות, במפתח, ערך „פלווה".

23) לופוחין, זכרונות, עמ' 11—14.

לצאר[24]. ברומה לכך מספר על יחסי האיבה בין ויטה לפלווה גם א. קיזוואטר, המאשר כי פלווה עמד בראש המסע לסילוקו של ויטה[25].

נוכח יחסים אלה בין ויטה לפלווה ברור שיש להתייחס בזהירות רבה מאד לכל מה שאומר ויטה על יריבו ואויבו המושבע. ואכן לופוחין מכחיש מכל וכל את רוב הדברים שויטה אומר למשל על משפחתו ומוצאו של פלווה — כגון שאביו של פלווה היה מנגן על עוגב אצל בעל־אחוזה פולני או כי פלווה היה ממוצא פולני רשינה את שמו ואת דתו[26].

ואמנם גישה בלתי־אובייקטיבית היא מן התכונות הברורות בזכרונותיו של ויטה. לופוחין עומד בהרחבה ובמלים חריפות על חוסר האובייקטיביות ועל משוא־הפנים של ויטה, על הערכות של אנשים הנובעות אך ורק מיחסו האישי של ויטה אל האנשים הללו, על אי־הדיוקים ואף הסילופים שבדבריו[27]. לופוחין אמנם הינו במידה רבה עד עוין, אולם דעות בדומה לאלה על ויטה וזכרונותיו אנו מוצאים גם אצל מחברים אחרים. ההיסטוריון הרוסי טרלה, שגישתו הכללית לויטה חיובית בהחלט, רואה בנכונות לשקר את אחת התכונות היסודיות באופיו של ויטה: הוא מציין את העובדה כי הערכותיו של ויטה על אנשים שהוא מדבר עליהם מותנות תמיד בכך אם הם עבדו עמו ועזרו לו, או הפריעו לו ועמדו בדרכו. טרלה עומד גם על הנוהג של ויטה להשמיץ את האנשים אשר באופן מיוחד היו שנואים עליו וכן על העובדה כי בזכרונותיו מתרוצצות מגמות שונות וסותרות[28].

בצבעים חמורים במיוחד מתאר ויטה את התפקיד שמילא פלווה בהיית הפוליציים של רוסיה. הוא מציגו כגורם שהיה אחראי לכל ההתפתחויות והתופעות השליליות של המדיניות הרוסית בסוף המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20 יאשר לדברי ויטה המיטו אסון על רוסיה — ובכלל זה גם מדיניות הדיכוי של העמים הלא־רוסיים[29].

דבר זה נכון גם לגבי השאלה היהודית ברוסיה. ויטה מיתח ביקורת חריפה על המדיניות הרשמית כלפי היהודים, שהוא מגדירה כאוילית וכמזיקה לרוסיה[30] והוא מציג את פלווה גם במקרה זה כאחד האדריכלים הראשיים של המדיניות המזיקה הזאת. הוא מכנה אותו „הרוח החיה ואביהם של כל התכניות והצעדים האדמיניסטראטיביים האנטי־יהודיים, הן בימי הרוזן איגנאטייב והן בימי דורנובו". היינו בשנות ה־80 וה־90, כאשר הרוזן ניקולאי איגנאטייב ואיוואן דורנובו שימשו

---

(24) В. Н. Коковцов, Из моего прошлого, Том 1, Париж 1933, стр. 46—47.

(25) А. А. Кизеветтер, На Рубеже Двух Столетий, Воспоминания (1881—1914), Прага, 1929, стр. 344—345, 349.

(26) לופוחין, זכרונות, עמ' 11.

(27) שם, עמ' 6—11.

(28) ראה את המסה של טרלה Граф С. Ю. Витте. בכרך ההמישי של ה„כתבים" (Сочинения) שלו, מוסקבה 1958, עמ' 511—512, 538. טרלה מביא את דבריו של פובליציסט אחד אשר כתב כי „ויטה איננו שקרן, ויטה אבי השקר". וראה להלן על הסתירות אצל ויטה גם בנוגע לפרעות ביהודים; והשווה גם איזנברג Evr. Jeronica, שם, עמ' 28—29.

(29) ראה זכרונות, כרך א', עמ' 292; כרך ב', עמ' 34—35, 206 ואילך, 238, 247—248, 286, 496, 514—515, 518; כרך ג', עמ' 141, 262—273, 313.

(30) שאלת יחסו של ויטה ליהודים ולשאלה היהודית ודרכי פתרונה איננה כה פשוטה כפי שהיא עשויה להראות על יסוד מה שכותב ויטה בזכרונותיו. היא טעונה בירור מיוחד ואני דן בכך במאמר המוקדש לנושא זה, שאני מבין עכשיו לדפוס.

כשרי הפנים ואילו פלווה כיהן כראש מחלקת המשטרה (בשנים 1881—1884) וכסגן שר הפנים (בשנים 1884—1894[31]).

ברם ספק רב אם יש ממש בדברים אלה: לפי שעה, על כל פנים, אין להם שום סמך בתעודות או במקורות אחרים — בכל החומר הנמצא עתה בידינו אין שום סימן לכך שפלווה מילא תפקיד מרכזי או מכריע בהתוויית מדיניות השלטון כלפי היהודים בראשית שנות ה־80. ויטה אף לא יכול היה לדעת ידיעה אישית את הנעשה בפטרבורג בשנות ה־80; הוא בעצמו הגיע לשם רק ב־1889 ואף אז — עד 1892 — מילא תפקיד זוטר של מנהל מחלקת מסילות הברזל במשרד האוצר. ומאידך, מתוך כל הידוע לנו על איגנאטייב, על השקפותיו ותכניותיו בעניני היהודים ועל גישתו לבעיית היהודים ברוסיה ודרכי פתרונה, אפשר לומר כי המדיניות היהודית בימיו תאמה לגמרי את השקפותיו של איגנאטייב עצמו ושל החוגים שהוא השתייך להם[32].

כמו לגבי תחומים אחרים, כן גם בקשר למדיניותו היהודית, מתאר ויטה את פליה כאופורטוניסט חסר עקרונות, שמדיניותו האנטי־יהודית נבעה לא מיחסו האישי העוויין כלפיהם, אלא מחישובי הקאריירה ובעיקר מהוך שאיפה למצוא חן בעיניהם של הצאר ושל הדוכס הגדול סרגיי אלכסנדרוביץ', שמדיניות זו היתה אהודה עליהם[33].

ומכאן לדבריו של ויטה על זיקתו של פלווה לפוגרום בקישינוב. כאמור, כותב ויטה במקום אחד כי פלווה רצה להשתמש בפוגרום לשם מאבק עם המהפכנים בעת המלחמה עם יפן, ברם, בדברים אלה יש סתירה פנימית אשר גם לופוחין הצביע עליה[34]: הפוגרום בקישינוב התחולל בראשית אפריל 1903 ואילו המלחמה עם יפן פרצה בסוף ינואר 1904. ברור שפלווה לא יכול היה לערוך באפריל 1903 פוגרום שצריך היה לשמש מכשיר במאבק בהלכי־רוח שרווחו בעת מלחמה אשר פרצה כ־10 חודשים לאחר מכן.

אולם, אין זה הפעם היחידה שדבריו של ויטה בענין זיקתו של פלווה לפוגרום

---

31) זכרונות, כרך ב', עמ' 213 ואילך.

32) ר' את מאמרו של יולי הסן Граф П. Н. Игнатьев и «Временные Правила» משנת 1908, מס' 20—31, ובמיוחד את הדו"ח .Право, 3 мая 1882 года בכתב־העת הרוסי של איגנאטייב לקיסר אלכסנדר השלישי מיום 21 באוגוסט 1881 — שם, מס' 30, עמ' 1632—1633; והשווה את מאמרו המקיף של ב. דינור, „תכניותיו של איגנאטייב לפתרון שאלת היהודים וועידות נציגי הקהילות בפטרבורג בשנות תרמ"א—תרמ"ב", העבר, י' (תשכ"ג), 5—60. על יסוד דבריו הנ"ל של ויטה כתב מאור במאמרו הנזכר (שם, עמ' 39) כי „לפי עדותו של הגראף ויטה היה פלווה, בתור ראש הדפרטמנט של המשטרה, הרוח החיה והמחבר העיקרי של „התקנות לפי שעה" מ־3 במאי 1882 וכן גילה יזמה בשאר הגזירות והפקודות האדמיניסטראטיביות נגד היהודים בימי כהונתם של שלושה מיניסטרים בזה אחר זה: ניקולאי איגנאטייב, דמיטרי טולסטוי ואיוואן דורנובו". ברם ויטה אינו אומר בשום מקום כי פלווה היה „הרוח החיה והמחבר העיקרי" של „התקנות הזמניות". דוקא — ואולי הסיק זאת מאור מכללא מדבריו של ויטה על חלקו המכריע של פלווה בכל הצעדים האנטי־יהודיים שננקטו בימי איגנאטייב ודורנובו. בענין זה יש עוד להוסיף על מה שנאמר בפנים כי „התקנות" במיוחד תאמו לגמרי את תכניותיו של איגנאטייב ואת השקפותיו ואין כל סיבה לחפש להן אבות אחרים. אגב — מאור לא דייק גם ביחס לתפקידו של פלווה בימים אלה: כאמור, שימש פלווה ריב התקופה הנ"ל כסגן שר הפנים, ולא כראש מחלקת המשטרה.

33) זכרונות, כרך ב', עמ' 214—215.

34) לופוחין, שם, עמ' 14—15. והשווה אייזנברג, שם, עמ' 28.

בקישינוב אין להם יסוד. ויטה מספר כי לאחר הפוגרום הציע פלווה למנהיגים יהודיים בפאריס, וכן לרבנים ברוסיה, שהם ישפיעו על בני עמם ברוסיה להפסיק את המהפכה, ואם יעשו כן, ישים הוא, פלווה, קץ לפרעות ויתחיל לבטל את ההוקים המגבילים[35]. אולם אין לנו שום ידיעות על פגישה כל שהיא בין פלווה לבין מנהיגים יהודיים בפאריס, או על מו"מ כל שהוא ביניהם; והדבר הוכחש לא רק על־ידי לופוחין[36], אלא גם — מה שחשוב יותר — על־ידי לייב אייזנברג, עורך־דין מפטרבורג שהיה מעורה בענייני ציבור יהודיים. אייזנברג מגדיר את דבריו של ויטה על השיחה שכאילו קיים פלווה עם „מנהיגים יהודיים בפאריס" כ„פרי דמיונו של ויטה"; אשר לשיחה שקיים כאילו פלויה עם „רבנים מרוסיה". מסביר אייזנברג כי ויטה בלבל את הדבר וכי למעשה מדובר בפגישה שקיימו עם פלווה הבארון גינצבורג ובמה מראשי היהודים; אייזנברג מוסיף ומציין כי בשיחה זו לא אמר פלווה את המלים שויטה מייחס לו[37]. השיחות היחידות שידוע לנו כי פלווה קיים בחודשים שלאחר הפוגרום בקישינוב עם מנהיגים יהודים מחוץ לרוסיה, היו אלה שנתקיימו עם הרצל בעת ביקורו של הרצל ברוסיה באוגוסט 1903, ועם המנהיג היהודי־האנגלי לוסיין וולף בעת ביקורו של זה ברוסיה באוקטובר 1903. לפי מה שרשם הרצל ביומנו, הזכיר אמנם פלווה את התגובה העויינת לרוסיה מחמת הפרעות, אך לא העלה את האפשרות של הפסקת הפרעות תמורת אי־השתתפות של יהודים בתנועה המהפכנית[38]; ואילו בשיחה עם וולף לא הוזכרו כלל הפרעות[39].

כפי שראינו, יש סתירות גם בדבריו של ויטה על מידת אחריותו של פלווה לפוגרום. פעם הוא אומר כי לא יקה על עצמו לומר כי פלווה אירגן ישירות את הפוגרום, ופעם הוא אומר במפורש כי הפוגרום אורגן בידי פלווה. מאור[40] מסביר את הסתירות הללו בכך „שתחילה היה ויטה סבור כי פלווה רק נתן יד הופשית' לעורכי הפרעות בקישינוב" אולם לאחר מכן כבר אמר במפורש כי פלווה „אירגן את הפוגרום באופן ישיר" — משמע שויטה אשר תחילה סבר כי פלווה רק איפשר את עריכתו של הפוגרום, השתכנע במשך הזמן כי פלווה אירגן אותו. ברם שינויים אלה אינם נובעים מכך שויטה שינה את דעתו על התפקיד שמילא פלווה בעריכת הפוגרום. מדברי ההקדמה של המהדיר הראשון של הזכרונות (בהוצאת ברלין 1923/4), איוואן הסן, אנו למדים כי ויטה כתב את זכרונותיו במקוטע, במקומות שונים ובזמנים שונים, תוך הפסקות גדולות, ומבלי שיהיה בפניו כל פעם החומר שכתב אותו קודם לכן; למעשה מורכבים הזכרונות משני חלקים נפרדים — חלק אחד שויטה כתב בכתב־ידו מחוץ לרוסיה, וחלק אחד שהוא הכתיב ברוסיה. ויטה עצמו לא ערך את החומר ולא הכין אותו לדפוס — עבודה זאת נעשתה על־ידי המהדיר אשר סידר את הנוסח הסופי ואיחדו מקטעים שונים, כך שאין לקבוע את המאוחר והמוקדם בכתיבתו של ויטה[41].

---

35) זכרונות, כרך ב', עמ' 215. 36) לופוחין, שם, עמ' 15.

37) אייזנברג ב־ Вяр. Летопись, שם, עמ' 28—29.

38) Theodor Herzl, Tagebücher, vol. III, Berlin 1923, pp. 462 ff.

39) השיחה עם ל. וולף פורסמה ב־ Европейская Старина, כרך ט', 1916, עמ' 121—124.

40) העבר, שם, עמ' 43.

41) ראה את ההקדמה של איוואן הסן בהוצאה הסובייטית הנ"ל של הזכרונות, כרך א', עמ' LXXVII—LXXI ואת הערותיו של המביא לכיל הדפוס של ההוצאה הסובייטית, א. סידורוב, על דרך עבודתו של הסן — שם, עמ' LXVIII—LXX.

סתירות אלה עשויות להצביע על כך שבידי ויטה לא היו ידיעות של ממש על אחריותו של פלווה לפוגרום וכי הדברים שהוא כתב אותם על כך אינם מבוססים על עובדות כל שהן שהיו ידועות לו; יתכן שהוא כתב אותם על יסוד אותן השמועות שהיו אז נהלת הכל וכי הגירסות השונות נבעו ממידת רצונו בכל פעם שהוא נזקק לענין זה להבליט יותר או פחות את אחריותו של פלווה לפוגרום — מבלי שיזכור מה כתב על כך בפעמים הקודמות.

נמצא כי נוכח יחסו העויין של ויטה לפלווה, חוסר האובייקטיביות שלו, אי־הדיוקים והסתירות שבדבריו, יש להתייחס בזהירות רבה למה שהוא אומר על חלקו של פלווה בפוגרום. משום כך קשה מאד לקבל את עדותו בעניין זה. מבלי שתהא עדות זו מתאשרת ונתמכת במקורות מהימנים אחרים.

ג.

על הפוגרום בקישינוב ועל זיקתו של פלווה לפוגרום זה כותב בהרחבה בזכרונותיו גם עורך־הדין הנריך סליוזברג מפטרבורג הנזכר לעיל, מן העסקנים הבולטים של היהדות הרוסית בסוף המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20 [42].

סליוזברג מתאר את פלווה כאחראי הישיר לפוגרום בקישינוב וכמארגן שלו — את המפתח לפוגרום צריך לדבריו לחפש אצל פלווה. לדברי סליוזברג אירגן פלווה את הפוגרום משום שראה בפרעות ביהודים מכשיר במלחמה במהפכניב היהודים, שמהם כאילו פחד פלווה במיוחד. סליוזברג אף רואה בפלווה את היוזם של השיטה העושה את השאלה היהודית למכשיר של מדיניות הריאקציה ואת אבי מדיניות הפרעות ביהודים — סליוזברג אומר כי גם את הפרעות בשנות ה־80 אירגן פלווה. הפוגרום בקישינוב אורגן על־ידי פלווה — כותב סליוזברג — משום שהמצב הפוליטי ברוסיה חייב אז צעד נמרץ למלחמה במהפכה, ופלווה ראה בפוגרום צעד כזה. סליוזברג מוסיף כי קישינוב נבחרה במיוחד לעריכת הפוגרום משום שהתקיימו שם תנאים מתאימים לכך והם: אוכלוסיית בסרביה המונה 3½ מיליון תושבים, ובתוכם כ־400 אלף יהודים, הינה מגוונת מאד והיו שם הרבה בעיות כלכליות ופולי־טיות מסובכות — ואף על פי כן עמר בראש הפלך שר־פלך חלש מאר ולמעשה ניהל את הפלך סגנו של שר־הפלך, אדם שהצטיין בשנאת־ישראל שלו ושעמד בראש מסע האדמיניסטראציה נגד היהודים; בשום פלך אחר ברוסיה לא היו כל כך הרבה בעלי קרקעות וחוכרים יהודים ומאידך לא היו בשום פלך אחר שטחי קרקע כל כך גדולים בידי מספר לא־גדול של בעלי־אחוזות המשתייכים לכמה משפחות עשירות אשר נפגעו מתחרותם של בעלי־הקרקעות היהודים — ודבר זה הגביר את המתיחות בפלך; בקישינוב היה גדול מאד מספרם של צעירים יהודים ממור־מרים אשר בגלל ההגבלות על החינוך לא נתקבלו לבתי־הספר ולכן נתפסו לתעמולה מהפכנית, ובעיקר לתעמולת ה„בונד", וכתוצאה מכך התגברה התנועה המהפכנית בקישינוב.

ברם פרט לשיקולים, ההרורים והנחות כלליים אלה אין סליוזברג מביא אף עובדה או ראיה של ממש לביסוס דבריו כי פלווה אירגן את הפוגרום בקישינוב — מחוץ למכתב הנ"ל שפורסם ב„טיימס" אשר סליוזברג מקבל אותו כאוטנטי, בהצביעו אף הוא על ההתאמה בין תוכנו לבין התנהגותם של השלטונות בקישינוב. גם טענתו כי פלווה הוא שאירגן את הפרעות בשנות ה־80 אינה נסמכת על שום ראיות

(42) Дела минувших дней. כרך ג', עמ' 48—69.

— ולפי שעה אין בידינו שום הוכחות לכך. אף דבריו על התנאים הנוחים במיוחד שנתקיימו כאילו בקישינוב ואשר קבעו את בחירתה כמקום לעריכת הפוגרים, אין בהם ממש: מקצתם אינם נכונים מבחינה עובדתית, מקצתם אינם מיוחדים לבסרביה או לקישינוב דוקא וקשה לראות קשר בינם לבין עריכת הפיגרום. כך, בסרביה לא היתה הפלך היחיד בתחום המושב שאוכלוסייתו היתה מנוונת מבחינה אתנית או דתית; עיון בכל ספר שמוש מראה כי המספרים המובאים על־ידי סליוזברג על האוכלוסיה הכללית והיהודית בבסרביה, הם דמיוניים לגמרי: לפי המיפקד של שנת 1897 נמנו בבסרביה בסך־הכל 1,935,000 תושבים, ובהם 228,528 יהודים; יתסה של הנהלת הפלך בבסרביה כלפי היהודים היה אמנם עוין ביותר, אך כך היה הדבר גם בהרבה פלכים אחרים בתחום המושב; בבסרביה אמנם היו שטחי קרקע גדולים יחסית בידי יהודים, הן כבעלים והן כחוכרים [43], ובחוגי בעלי־האחוזות הועלו האשמות כבדות נגד החוכרים היהודים המרוששים כאילו את האכרים, המייקרים את הקרקעות והמאלצים את האיכרים להגר מבסרביה [44] — אולם רבים מבעלי האחוזות עצמם נהגו למסור את אחוזותיהם בחכירה ליהודים, למרות האיסור שהושל על־ידי „התקנות הזמניות" [45]. ועל כל פנים קשה לראות את הקשר בין עובדה זאת לבין עריכת הפוגרום בקישינוב [46]. ההגבלות על החינוך נהגו בכל תהום המושב באותה מידה שהן נהגו בבסרביה ואין לנו שום ידיעות על כך שהן הורגשו בבסרביה, או בקישינוב, יותר מאשר במקומות אחרים [47]; ואילו התנועה המהפכנית היהודית, ובפרט ה„בונד", התפתחה, כידוע, בצפון תחום־המושב הרבה יותר מאשר בדרום; מרכזי ה„בונד" היו בליטא וברוסיה הלבנה, ולא בקישינוב [48].

---

43) לפי הסקר שנערך על־ידי יק"א ב־1898 היו אז בבעלות יהודית בבסרביה 64.896 דסיאטינות, שהיוו 3.9% מכל האדמות בבעלות פרטית בפלך. חוץ מכ־3.000 דסיאטינות שנמצאו בבעלותם של המתיישבים במושבות החקלאיות, היו הארמות הנותרות רכושם של מספר לא גדול של בעלי־אחוזות יהודים גדולים. נוסף על האדמה שהיתה בבעלותם, החזיקו יהודי בסרביה, לפי הסקר הנ"ל, עוד 94.835 דסיאטינות שהיוו 5.7% מכלל הארמות בבעלות פרטית בבסרביה. בסך־הכל נמצאו אז, איפוא, בידי היהודים 159.731 דסיאטינות, שהיוו 9.6% מכלל האדמות בבעלות פרטית בפלך. אחוז זה היה הגבוה ביותר בתחום־המושב. ראה:
Евр. Колонизационное Общество, Сборник Материалов об экономическом положении евреев в России, том 1, СПб. 1904, стр. 179—181; אורוסוב, שם, עמ' 323—325.

44) ראה את התזכיר שהוגש על־ידי בעלי־האחוזה שארבן ב־1902 לועדה שהוקמה אז בפלך לשם דיון במצבו של המשק החקלאי שם, פורסם בקובץ
Труды Бессарабского Комитета о Нуждах Сельско-хозяйственной Промышленности, Кишинев 1903, стр. 193—198.

45) אורוסוב, שם, עמ' 132—134, 326—332; ע. אטינגר, בקובץ בסרביה (הוצאת חוג עולים מבסרביה), תל־אביב תש"א, עמ' 75.

46) אורוסוב מספר כי היחסים בין בעלי־האחוזות היהודים לבין האיכרים שישבו על אדמותיהם היו מצויינים וכי היקף הרכוש הקרקעי היהודי בבסרביה לא יכול היה לעורר התנגדות רצינית לבעלי־האחוזות היהודים. ראה בזכרונותיו, עמ' 323—325.

47) ראה С. В. Познер, Евреи в общей школе, Спб. 1914

48) אין זאת אומרת, כמובן, שלא היו אז בקישינוב יהודים שהיו פעילים בתנועה המהפכנית. החל באמצע שנות ה־90 פעלה בקישינוב קבוצה של סוציאל־דמוקראטים, ובקבוצה זו היו גם יהודים; כמה מהם השתתפו גם בהפעלת בית־הדפוס הבלתי־לגאלי שפעל שם ב־1901—1902 ושבו הודפסו עתונים של הסוציאל־דמוקראטים Искра וספרות מהפכנית אחרת. ראה История Молдавской ССР, כרך א', קישינוב 1965, עמ' 532 ואילך, וכן История Кишинева, קישינוב 1966, עמ' 135 ואילך, והספרות המובאת שם. אמנם נראה כי רוב חברי הקבוצה וראשיה לא היו יהודים, אף שפעלו אז בקישינוב גם אנשי הבונד (שם).

מסתבר, איפוא, כי גם בידי סליוזברג לא היו שום עובדות או ידיעות של ממש ביחס להלקו של פלווה בפוגרום; הוא כתב מה שכתב על יסוד השמועות ועל יסוד שיקולים כלליים שמקצתם הוא ניסה לבסס על ראיות אשר, כפי שראינו, אין להן יסוד[49]. המסקנה המתחייבת היא, על כן, כי גם סליוזברג אינו יכול לשמש לנו מקור מוסמך לברור אחריותו של פלווה לפוגרום.

יש עכשיו להביא עוד את עדותו של מי שהיה שר המלחמה הרוסי בשנים 1898—1904 והמפקד העליון של הצבא הרוסי במלחמה נגד יפן, הגנרל אלכסיי קורופטקין. קורופטקין ניהל יומן וביום 11 באפריל 1903 הוא רשם בו כי שוחח באותו יום עם פלווה על המהומות בקישינוב ובקרונשטאדט וכי שמע מפלווה, מה ששמע גם מפי הקיסר, „שצריך היה ללמד את היהודים לקח, שהם הרימו ראש יותר מדי והולכים ראשונים בפעולה המהפכנית"[50]. זאת היא עדות שמהימנותה איננה מוטלת בספק[51] והיא מלמדת אותנו על גישתו ויחסו של פלווה — וגם על אלה של ניקולאי השני — לפרעות ביהודים. ברור שלשניהם היו הפרעות לרצון ושניהם התייחסו אליהן בחיוב. מאור אף רואה בדבריו של קורופטקין „עדות מוסמכת על כוונותו הישירה של פלווה" לפוגרום בקישינוב[52]. אולם ספק רב אם אמנם יש בדברים הללו ראיה חד־משמעית לכך שפלווה אירגן את הפוגרום או אף לכך שידע מראש כי הפוגרום עומד להערך (וראה להלן).

נראה, איפוא, כי אפשר לסכם ולומר כי בדיקת המקורות הישירים הנמצאים עתה בידינו בשאלת אחריותו של פלווה לפוגרום מורה כי אין מקורות אלה מאפשרים לנו להסיק מסקנות ודאיות בענין זה.

ד.

אמנם יש גם ראיות עקיפות העשויות להצביע על זיקה כל שהיא מצד פלווה לפוגרום, והדבר קשור בהתנהגותם של השלטונות המקומיים בקישינוב, וכן בשאלה הרחבה יותר אם ובאיזו מידה היה השלטון המרכזי בכלל קשור בעריכת הפוגרום או שותף לכך.

שם). אורוסוב מעיד כי התנועה המהפכנית בין יהודי קישינוב היתה בעלת ממדים מצומצמים — ראה את זכרונותיו, עמ' 105—107. ככל מקום, מרכזה של הפעילות המהפכנית היהודית היה בשנים אלה בליטא וברוסיה הלבנה; ואילו בבסרביה, ובדרום רוסיה בכלל, התחילה התנועה המהפכנית היהודית להתפתח דוקא אחרי הפוגרום בקישינוב. ראה די געשיכטע פון בונד, א'—ב', ניו־יורק 1960—1962, ובמיוחד את מאמרו של מ. מישקינסקי, "Regional Factors in the Formation of the Jewish Labor Movement in Czarist Russia", YIVO Annual of Jewish Social Science, XIV (1969), 27—52.

49) כמה וכמה דברים שכותב סליוזברג על פלווה מקבילים למה שכתב עליו ויטה; כך, למשל, ביחס לחלקו של פלווה בהתווייה המדיניות האנטי־יהודית בראשית שנות ה־80 או ביחס לעוכדה כי פלווה רצה ל„כסות" על מוצאו הלא־רוסי במדיניות־דיכוי של העמים הלא־רוסיים במדינה. סליוזברג אינו מזכיר בכל הסוגיה הזאת את ויטה ואת זכרונותיו, אך קשה מאד להניח כי לא קרא אותם. יתכן, איפוא, כי חלק מדבריו איננו אישור בלתי־תלוי של הדברים שנאמרו על־ידי ויטה, אלא חזרה על מה שאמר ויטה, ללא ציון שמו.

50) Красный Архив כרך ב', 1922, עמ' 43.

51) תמוהה הזכרת המהומות בקרונשטאדט; לא מצאתי בספרות שום זכר למהומות שכאילו התרחשו בקרונשטאדט ב־1903 ולא עלה בידי לברר לאילו מהומות שם התכוון קורופטקין.

52) העבר, שם, עמ' 48.

הרקע והנסיבות שבהם נערך הפוגרום ידועים למדי והובהרו כל צורכם בספרות. ברור כי הפוגרום היה מאורגן והדבר אף צויין על־ידי שר־הפלך עצמו[53]. וכי בראש הגורמים המקומיים אשר הכינו אותו עמדו הקבלן פרונין ועורך העתון „בסרבץ", קרושוואן, אשר עמדו בראש ההסתה האנטי־יהודית בעיר. כן ברור כי עד לשעות הערב של היום השני לפוגרום לא עשו השלטונות מאומה כדי להפסיקו — וגם דבר זה צויין בדו"חות של אנשי השלטון[54]. אך לא רק זאת: יש גם ראיות סבירות לכך שראש משטרת הבטחון בקישינוב, הבארון לוונדאל, אשר נתמנה לתפקידו זמן קצר לפני עריכת הפוגרום והועבר משם זמן קצר לאחריו, מילא תפקיד מרכזי בהכנתו ובעריכתו[55]. ונשאלת השאלה אם עמד לוונדאל בקשר כל שהוא עם פלווה ואם פעל לפי הוראותיו או בהסכמתו.

גם על שאלה זו אין לנו לפי שעה אפשרות לענות, שכן אין בידינו שום הוכחות לכך כי אכן קיים לוונדאל קשר כל שהוא עם פלווה. מאידך קשה להניח כי לוונדאל היה נוהג כפי שנהג, לולא חשב, או האמין, כי מעשיו יהיו לרצון לשלטון המרכזי בפטרבורג. אורוסוב מעלה את ההשערה כי לוונדאל פעל על פי השראתו של הגנרל פון ואל, אשר היה או סגנו של פלווה ומפקד הז'אנדרמים (ובתפקידו זה היה הממונה הישיר על לוונדאל) ואשר היה ידוע בשנאתו ליהודים[56]. לדברי אורוסוב, שנאת ישראל של פלווה היתה יכולה להתפרש על־ידי פון ואל כרמז לכך שרצוי לערוך את הפוגרום, ומכאן להגיע ללוונדאל בצורת הבעת משאלה מצד הממונים עליו לארגן את הפוגרום, לפרונין וקרושוואן בצורת קריאה למעשה פאטריוטי, ולפורץ המולדאבי — בצורת צו של קיסר לפרוץ ביהודים[57].

אורוסוב כותב בזהירות רבה על הגורמים שהביאו לפוגרום. עם זאת, למרות הרמזים לחוטים המובילים אל חוגים רמי־המעלה בפטרבורג, משתמע מדבריו כי לא היו בידיו שום הוכחות לכך שהשלטון המרכזי, או פלווה אישית, היו מעורבים

---

53) ראה את הדו"ח מיום 7 באפריל של פון־ראאבן לפלווה — קובץ התעודות הנזכר בהערה 2 לעיל, עמ' 130—131.

54) ראה את הדו"ח מיום 11 באפריל 1903 של התובע של בית־המשפט באודיסה, פולאן, למנהל משרד המשפטים, בקובץ התעודות הנ"ל, עמ' 136—138.

55) ראה את ההודעה שמסר הנגר גרינורי דראצ'ינסקי מקישינוב לחובע של בית־המשפט המחוזי בקישינוב ב־20 בנובמבר 1903, על השתתפותו של לוונדאל באירגון הפוגרום — שם, עמ' 319; אורוסוב, שם, עמ' 166—167; סליוזברג, שם, עמ' 63—64.

56) כידוע, פון ואל זה נפצע בעת שכיתן כשר־הפלך בוילנה מידיות הצעיר היהודי הירש לקרס, אשר רצה לנקום בו על אשר ציווה להלקות צעירים יהודים שהשתתפו בהפגנה נגד הממשלה.

57) אורוסוב, עמ' 167—168; ואלה דבריו במקור:

Я указал... на тот путь, которым юдофобство министра внутренних дел Плеве, высказываемое им, может быть только как убеждение, могло перейти у его товарища В. [Валя], подчинявшагося еще иному, вне-министерскому руководству, к намек на желательность произвести опыт применения погромной политики, и как потом этот намек, скатываясь по иерархическим ступеням жандармского корпуса, дошел до Л. [Левендаля], в виде желания высшаго начальства, до Пронина и Крушевана — в виде призыва к патриотическому подвигу и до молдаванина-погромщика, в виде царскаго приказа.

ישירות באירגון הפוגרום[58]; דבריו הינם בחינת השערה[59]. המבוססת בעיקר על המצב שהתגלה בעיקבות הפרעות באוקטובר 1905, כאשר התברר כי השלטון המרכזי אכן השתתף בפועל ממש בהסתה לפרעות ובאירגונן[60]. ואף השערה זאת מדברת יותר על השראה מגבוה, מאשר על יוזמה.

ואכן אין להוציא מכלל חשבון גם את האפשרות כי הפוגרום היה פרי יוזמתם של הגורמים המקומיים שפעלו בקישינוב — קרושוואן ופרונין וידידיהם — שאליהם הצטרפו כמה מאנשי השלטון במקום, ובעיקר לוונדאל, אשר נטל חלק פעיל באירגון הפוגרום ובעריכתו. ואילו לוונדאל פעל כפי שפעל משום שהכיר היטב את הלכי־הרוח בצמרת השלטון והיה לו יסוד להאמין כי פעולתו תתקבל ברצון בפטרבורג — ואמנם נתקבלו המעשים ברצון, כפי שאנו למדים מדבריו של קורופטקין המובאים למעלה. בצמרת השלטון ברוסיה כבר נהגו בשנים אלה לזהות את היהודים עם המהפכנים ולראות במהפכה חלק מקשר יהודי עולמי המכוון להשתלט על רוסיה ועל העולם כולו — ומכאן שהמלחמה במהפכה זהה עם המלחמה ביהודים[61]. הלכי־רוח והשקפות אלה היו ידועים היטב בכל הדרגים של האדמיניסטראציה והם יצרו אוירה של פרעות ועוררו את ההרגשה כי פרעות ביהודים לא רק שהן מותרות אלא שהן רצויות, וכי הן מהוות חלק ממלחמת השלטון נגד המהפכה[62].

בדרך זו של יזמה מקומית עמד להערך בקישינוב פוגרום נוסף בימי הפסחא 1904, והוא נמנע רק משום שהפעם נקטו שלטונות המקום אמצעים מתאימים

---

58) לא מצאתי אצל אורוסוב יסוד לדבריו של גרינברג (בספרו הנזכר בהערה 1 לעיל, עמ' 51—52). המסתמך על עמ' 81—82 בתרגום האנגלי של הזכרונות של אורוסוב. כי בתחילה הטיל אורוסוב ספק בהשתתפותו הישירה של סלווה בפוגרום, אולם המאורעות המאוחרים פיזרו את ספיקותיו ואישרו את חשדותיו.

59) אורוסוב מדגיש זאת במיוחד:
Я не хотел бы выдавать своих предположений за несомненный факt — שם, עמ' 167.

60) ראה ויטה, זכרונות, כרך ג', עמ' 85—87; לופוחין, שם, עמ' 84—91.

61) ר' את החיבור Тайна Еврейства, שנתחבר כנראה לאחר עלייתו של ניקולאי השני לשלטון ואשר צריך היה להמסר לצאר, אך נגנז בארכיון מחלקת המשטרה; פורסם בידי סליוזברג תחילה כנספח לספרו של
Ю. Леленский, Протоколы Сионских Мудрецов
בברלין 1923, ובשניה כנספח לכרך ב' של זכרונותיו, פאריס 1933; את קטעי יומנו של הנסיך ואסילי אורלוב, מי שהיה אחד השלישים המקורבים ביותר לניקולאי, שבהם מספר אורלוב על שיחותיו עם הצאר בסוף 1905 — פורסמו ב־ Былое, מכון 1919, מס' 14, עמ' 53—57; וכן את התזכיר המענין מאד, הנסמך כנראה על החיבור הנ"ל Тайна Еврейства, והטעון עדיין בירור מיוחד, שהגיש בינואר 1906 לניקולאי שר התוץ שלו דאו. הרוזן ו. נ. לאמזדורף — פורסם בפבריאר 1918 על־ידי הועדה לפירסום מיסמכים סודיים של הקומיסריון הסובייטי לענייני חוץ באחד הקונטרסים שבהם פירסמה אז הועדה הזאת מיסמכים הנוגעים לענייני חוץ שונים של רוסיה הצארית
(Народный Комиссариат По Иностранным Делам — Сборник секретных документов, из архива бывшего министерства иностранных дел)
Notes on the Diplomatic History of the Jewish Question, London 1919, pp. 57—62.
יומנו של אורלוב ותזכירו של לאמזדורף חושפים את הנסיבות ואת ההשפעות שפעלו ברוסיה מאחורי הקלעים ומלמדים ביצד פעלו כוחות אלה על הצאר וביצד הלך והתרקם מעין קשר נגד היהדות הרוסית.

62) כך ראה את הפוגרום בקישינוב גם מפקד משטרת הבטחון בבסרביה — ראה את הרו"ח שלו אל מנהל מחלקת המשטרה במשרד הפנים מיום 27 באפריל 1903, בקיבץ התעודות הנ"ל, עמ' 149.

למניעתו ומשום שלאנשי המשטרה בעיר היה הפעם ברור כי השלטון המרכזי מתנגד לעריכת הפוגרום[63]).

מכאן עשוי לבוא גם ההסבר לכך שהפוגרום נערך דוקא בקישינוב — לא משום שהיא נבחרה לשם כך על־ידי פלווה מחמת התנאים הנוחים שכאילו שררו שם (כדברי סליוזברג), אלא משום שבקישינוב פעל קרושוואן אשר עם חבריו הכשירו שם את הקרקע לפוגרום, ואף יזמו אותו.

✶

לאור האמור לעיל נראה כי לפי שעה אפשר להסיק רק מסקנות זהירות ומסוייגות. על דרך השערה בלבד, ביחס לאחריותו של פלווה לפוגרום בקישינוב[64]). וכי למעשה נשארת עדיין השאלה במידה רבה פתוחה. יתכן שהיה לפלווה קשר כל שהוא לפוגרום. אולם טיבו של קשר זה והמידה שבה היה מעורב בפוגרום, אינם ידועים לנו. וכודאי שאין עדיין יסוד למסקנות פסקניות כגון זו של גרינברג. האומר כי „אין ספק כל שהוא ששר הפנים פלווה היה היוזם של הפוגרום"[65]). או כגון זו של מאור המדבר, כפי שראינו, על „שייכותו הישירה של פלווה לפרעות בקישינוב"[66]).

---

63) ראה אורוסוב, שם, עמ' 89 ואילך. המספר על שיחה מאלפת ביותר שהיתה לו ערב פסח 1904 עם מפקד המשטרה בקישינוב בקשר להסתה שהתנהלה אז לארגון פרעות חדשות ביהודי העיר. בראש המסיתים עמדו גם בפעם הזאת פרונין וחבריו ומדברי אורוסוב ברור לגמרי כי במקרה זה היזמה היתה מקומית. יש בשיחה זו כדי ללמד שאנשי האדמיניסטראציה המקומית לא היו זקוקים לשום רמזים מפורשים מגבוה, כדי לעורד או לאפשר יזמה מקומית לפרוע ביהודים — וזאת מתוך אמונה כי הפרעות רצויות לממונים עליהם. והשווה מה שכתב מייקל דיויט בספרו הנ"ל Within the Pale, הוא כותב כי שוכנע שהפוגרום היה מעשה מתוכנן של גורמים אנטישמיים בעיר, שעמהם שיתפו פעולה כמה מאנשי האדמיניסטראציה המקומית אשר ראו ביהודים קושרים נגד המדינה. ראה שם, עמ' 126, 164, 205—206. וראה הערה 16 לעיל, בסופה. והשווה גם את הערותיו של Norman Cohn, Warrant for Genocide, London 1967, pp. 108—109.

על הפוגרום בקישינוב ועל פעולתם של הגורמים המקומיים בראש עם קרושוואן.

64) השווה את דבריו של דינור כי „יש יסוד לחשוב שהפרעות היו מאורגנות בהסכמתו של פלווה — על ידי פון ואל ובלי ידיעתו של מנהל מחלקת המשטרה לופוחין", במאמרו הנ"ל בקובץ הפוגרום בקישינוב, עמ' 248; והשווה גם את דבריו של מוצקין, Die Judenpogrome in Russland, כרך א', עמ' 257—258.

65) "There is no doubt whatsoever that Minister of the Interior was the instigator of the pogrom." — The Jews in Russia, vol. II, p. 51.

66) העבר, שם, עמ' 48. לאחר שבראשית דיונו (שם, עמ' 43), כתב בלשון מסוייגת יותר כי „יש הנוכחות מספיקות ומבוססות למדי שידו של פלווה היתה בענין בצורה זו או אחרת, באופן ישיר או בלתי ישיר".

גרשון חנוביץ

„צלצלי־שמע" – שנת 1923

צירוף שתי המילים התהילימיות האלה איננו מוליך אותנו הפעם אל אסוציאציות של נגינה ליטורגית מימי בית־המקדש ואף לא לאווירת בית־הכנסת, המרוגשת מפרקי „הלל" מסורתיים. במקרה זה שימש הניב הקדום לביטוי ספרותי של זמננו. שימושו זה היה חד־פעמי ומיוחד בתפקידו — מתן מוצא לזעקת יוצרים עבריים, אשר נתפסו אמנם לשאונה והמונה של המהפכה האוקטוברית, אלא שבעטייה נגזר עליהם אלם מחגרת־ידם של השלטונות הסוביטיים ובהשפעתם המכרעת של פעילי ה„יבסקציה", „המומחים" במפלגה הקומוניסטית ובמוסדות הממלכתיים לענייני היהודים והממונים למלחמה בריאקציה ובקוסמופוליטיות בסביבה הלאומית שלהם.

המרכז העברי בחרקוב

בתוקף גורלם של המוני העם היהודי, המסוערים בשנות מלחמת־העולם הראשונה, המהפכה ומלחמת האזרחים, שבאו בעקבותיה, נעקרו רבבות מהקהילות בתחום המושב הצארי — אם בגלל גזרות לפינוי אזורי־הספר מאלמנטים חשודים מטעם השלטונות האנטישמיים ואם בהשפעת גורמים פנימיים, הנעוצים בכלכלה. בבטחון החיים וכן גם בהשכלה וכל התקדמות אחרת לבנים. חרקוב, עיר המסחר והתעשיה הגדולה, אשר בה התגורר לפני מלחמת־העולם הראשונה יישוב יהודי קטן ומתבולל למחצה, הפכה כמעט בן־לילה למרכז פוליטי ותרבותי־חינוכי חשוב בתקופת ההתעוררות הלאומית בסוף המלחמה ובראשית המהפכה. בעיר זאת נתרכזו במשך שנים מועטות מנהיגים פוליטיים מכל קשת הגוונים של המפלגות והארגונים בדחוב היהודי. בה התלקטו לא מעט אנשי רוח ויוצרי תרבות. כגון: מחנכים מהזרם העברי והאידישאי, סופרים ותיקים וצעירים. בה התרכז במוסדות השכלה תיכוניים וגבוהים נוער לומד עם חיים חברתיים ותנועתיים תוססים.

התניעה לתחיית הלשון והתרבות העברית, כביטוי מובהק של הפעולה הציונית הענפה והגלויה בשנים הראשונות למהפכה, התגלמה בחברת „תרבות", שגילתה יוזמה מבורכת בהקמת מוסדות חינוך ותרבות בשפה העברית, כגון: גן־ילדים, גמנסיה עברית, קורסים פדגוגיים, שיעורי ערב למבוגרים ולנוער וכו'. בטרקלינים של בעלי־בתים אמידים, בסרם עור פגו כליל תקפם ובטחונם, נתקיימו מזמן לזמן אסיפות והרצאות בתוג „חובבי שפת עבר" לשעבר, שהלך והתרחב וקלט אף מעוניינים מקרב הנוער הלומד. אישים דגולים, כגון ש"י איש הורביץ, פנחס שיפמן, ד"ר ש. י. טשרנא, אהרון כהנשטם ומהצעירים אברהם לוינסון ויוסף ליכטנבוים העניקו משאר רוחם, מרוחב־ידיעותיהם ומפרי־עטם לכל דכפין וכעיקר לצעירים ושוחרי דעת היהדות.

עוד בשנות המלחמה האחרונות קמה ביוזמת טוביה ברוק המנוח (אחיו הבכור של שלמה ברוק, שחקן „הבימה") אגודת „התחייה", בה הייתי פעיל גם אני. חברי האגודה הזאת, תלמידי גמנסיות רוסיות שונות וכמה „אכסטרנים", קיבלו על

עצמם את חובת הדיבור העברי בכל עת ואת הצמידות ליצירה העברית. שיחות והרצאות, מסיבות והגיגות ואף הוצאת עלון ספרותי פנימי צנוע מיצירות החברים היו כלולות בפרשת הפעולה של הבורה צנועה אבל שקדנית ומסורה זאת. עם פרוץ המהפכה והפוליטיזציה הנמרצת גם של ארגוני הנוער הציוני למיניהם, בגון ארגון הסטודנטים „החבר", אגודת התלמידים „השחר", „השומר הצעיר" ו„צעירי ציון" וכיוצא בהם, נדחקה פעולת החוג של הצעירים שוחרי השפה והתרבות לקרן־זווית והוא ההפזר. אבל עקבית פעולתו הפוריה היו ניכרים גם לאחר שנתחסל בצינעה.

בין שתי להבות

ראשית הורתה ולידתה של קבוצת הסופרים העבריים הצעירים - יותר נכון, המתחילים והמנסים להתחיל — היתה בפתק קטן וצנוע, שתליתי באחד הערבים במועדון של „צעירי־ציון", ההומה מאדם, וכתבתי בו בערך כך: חברים הכותבים מתבקשים לרשום בזה את שמותיהם וכתובתם. על אף נוסח ההזמנה הבלתי־ברור והתמים למדי, מצאתי כעבור זמן קצר במקום המיועד יותר מתריסר תתימות ובפגישת החתומים הללו הונח היסוד לקבוצה זאת. נהגנו כרבים מהסופרים הסובייטיים באותה הקופה, שהתארגנו קבוצות־קבוצות לפי הזרם והמגמה. קבענו עיתים לפגישות, בהן קראנו מפרי עטנו ושוחחנו עליהן. לא חסנו אחד על חברו ולא פעם השמענו ביקורת הדדית קטלנית, אשר לא השפיעה לרעה על היחסים בינינו. כי ראינו בה דרך להתקדמותנו ולשכלול יצירתנו. נתגלו בקרבנו משוררים, שהיו רוב מכריע בקבוצה, מספרים ומסאים. המסורת מדורו של ביאליק שולבה בהשפעות מהפכניות מהספרות הסובייטית, הנסערת והתוססת באותן השנים בחיפושי תוכן וצורה חדשים.

הדבקות בלשון וביצירה העברית של הסופרים הצעירים הללו עוד ינקה מבית־מדרשה של חברת „תרבות" ובעצם צמחה מן השילוש הציוני המקודש: „עם אחד, ארץ אחת, שפה אחת". לאחר ש„תרבות" נסגרה על שבעה מנעולים ע"י השלטונות הסובייטיים בהתערבות פעילה ומכרעת של היבסקציה, עוד טיפתו כמה מחברי החוג הסיפרותי שלנו קשרים „אסורים" עם עסקני „תרבות": מהם היו עוסקים בהוראה עברית בכיתות ילדים, שלמדו במחתרת; שמרו על רכוש החברה, שלא כולו נפל לידי הרשות; קיימו קשרי מכתבים בעניינים „המחוסלים" וכיוצא בזה.

אבל יחד עם זה נקלטו צעירים אלה במשך הזמן לרצונם ולסיפוקם במשטר הסובייטי: בסביבה האוניברסיטאית, במשרות ממשלתיות, בשירות בצבא האדום ואפילו בג.פ.או., בהשתתפות פעילה וערנית ב„פרולטקולט" (האיגוד לטיפוח „הקולטורה הפרולטרית") ובוודדים אפילו בהצטרפות ל„קומסומול". זאת לא היתה מימיקריה של העמדת פנים סתגנית, אלא הזרחות עם עולם חדש, שפרץ בגילויי יצירה חברתית ותרבותית נועזת ופתח אופקים מרהיבים לכל נפש צעירה. הזיקה העמוקה לשפה העתיקה ולמהפכה הצעירה התלכדו בנפש הצעירים בשאיפה העזה שלא לראות את העברית כנחלת „בעלי־בתים" מדושני־עונג ושל אברכי־מגי תלושים, אלא כחלק מהחיים החדשים, לצקת בה ערכים מהפכניים.

כך התגבשה במשך הזמן התפיסה של עברית סובייטית (אחרים גרסו: קומוניס־טית), שנלחמה על קיומה מתוך תביעת השתלבות שוות־זכויות בתיי התרבות החדשה של מדינת הפועלים והאיכרים הצעירה. המאבק החפשי של זרמים בספרות הסובייטית,

שזה אך יצאה מתיתוליה, הפריחה המופלאה של תרבויות עמים ועממים, רווחב־המבט של אנשי־רוח בצמרת הסובייטית כגון קומיסר ההשכלה והחינוך הראשון אנטולי לונצ'רסקי והסופר הדגול מכסים גורקי, אשר הדפו אחור את התנקשות היבסקציה בתיאטרון „הבימה", שנוסד באותן השנים במוסקבה ונאבק על קיומו, נתנו מקום גם לנו לתקווה.

המאבק לחופש היצירה העברית

יש לזכור, כי בשנות העשרים היתה עוד היבסקציה ארגון המוני, אשר תפח מדי שנה מהצטרפות מפלגות סוציאליסטיות יהודיות, שהשמאילו בן־לילה. מוסדות החינוך, התרבות והאמנות פעלו אז בסביבה היהודית במרץ רב. העתונות והספרות היידית שגשגו והבטיחו קיום תרבות לאומית בחסות השלטון הסובייטי, אם גם נטולת שרשים היסטוריים וזיקה לכלל העם היהודי. הטוענים מהחוג שלנו לתרבות עברית סובייטית נראו נלעגים ומגוחכים ומה שגרוע מזה — חשודים בהסוואת הציונות ושאר מגמות אנטי־מהפכניות. העסקנים היבסקיים — כאמור לעיל — ראו מתובתם הקומוניסטית היהודית לעקור מן השורש ולחסל כל זכר לחינוך ולתרבות בשפה העברית, כאות־הובחה מובהק למילוי תפקידם הספציפי בסביבה היהידית, המופקדת לרשותם הבלעדית.

ראש מאוויינו היה להבקיע את חומת האלם, שסגרה עלינו עד למחנק. היינו מקיימים פגישות לקריאת יצירותינו ולעתים קרובות בנוכחות מוזמנים ואורחים. מתוך אלה באה גם הצטרפות כוחות־יצירה חדשים ובכל אופן משתתפים בדיונים הבקורתיים. במשך הזמן התחלנו להוציא לאור ביטאון לא־פריודי, שהיה כתוב ביד בכמה טפסים, בשם „מתוך הסערה". וזכורה לטוב אותה ספרנית זקנה באולם־ הקריאה הגדול והמפואר של הספריה הציבורית בחרקוב, אותה אשה הייכנית וטובת־לב, שהיינו מוסרים לרשותה את עתוננו זה, היתה „הסרסורית לדבר עבירה" לגבי האיסור הרשמי על השימוש הפומבי בשפה העברית. מירה היו מקבלים הקוראים הנבחרים, שבאי באופן כזה בסודם של חוג הסופרים הצעירים שלנו — המיסדר המצומצם של אבירי העברית הסובייטית.

ועולים בזכרוני אותם לילות אפורים כבויי החשמל בעיר המהפכנית המסוערת והמדולדלת, כאשר היינו מהלכים ברחובות עם טופסי המודעות על היפעת הגליון החדש של עתוננו ותוכן ענייניו ביד האחת וקופסת דבק ביד השניה. המשימה העיקרית היתה לפרסם אותן על דלתות „קלוב הפועלים היהודי על־שם קרל ליבקנכט" — כלומר מרעדון היבסקציה בכבודה ובעצמה וכן גם בשאר מקומות „פיקנטיים", למען יקראו וידעו על קיומנו...

הצבנו לנו כמטרה קרובה להשיג רשיון לנשף ספרותי עברי פומבי. ערבי־ קריאה של יצירות ספרות צעירה וחדשה היו אז באופנה: אליהם היו נוהרים המוני נוער לומד ועובד שוחרי יצירה מהפכנית והתאבים להקשיב לקול מספרים ומשוררים של כל גווני אסכולותיהם הזורמיהם, אשר צצו אז חדשים לבקרים. גם העידוד לספרות בשפות המיעוטים הלאומיים, שיצאו אז מקיפוחם ומדיכויים, היה אז דבר מקובל בבירה האוקראינית בשעתה — חרקוב, והשלטונות עודדו ואפילו טיפחו אותו. אצלנו היה רק פגם אחד קטן — השפה העברית... ובכן יצאנו למערכה כבדה, ממושכת ומייגעת. התדפקנו על דלתות משרד החרבות של הסוביט המקומי. לפעמים ניסינו להעלות את בקשתנו אף לדרגי־שלטון יותר גבוהים, אבל עם כל הנייטראליות האיחרת של פקידים לא־יהודים, שעוררו תקווה בלבנו, הרי בסופ־

של דבר נקלע העניין להכרעה לידי היבסקציה, והיא — מאחר שלא יכלה לענות לנו מיד באיסור מפורש בגלל מגמתנו הכשרה — היתה מכניסה את העניין לסחבת ביורוקרטית, שאין לה סוף.

מכל ההתדפקויות על דלתות משרדים וההשתדלויות בפתחי נדיבים ואדיבים, שלא חתמו את הדו־שיח הנפתל והמפולפל אתנו באמירת לאו מפורשת והשאירו לנו סדק צר ופתח תקווה מפוקפקת, זכור לי הביקור, שעשיתי יחד עם חברי יוסף סערוני (אז — מטוב) אצל המשורר האוקראיני הידוע וולודימיר סוסיורה. הוא, בן לאב רוסי ולאם אוקראינית, ממשפחת כינרים ב„דונבאס" (אגן־הפחם של הדונייץ), קיבל את ראשית לימודיו והתחיל את יצירתו הפיוטית בשורות הצבא האדום. כשהרצינו לפניו את תביעותינו, שלה מתוך הערבוביה בכוננית ספריו כרך של שירי ביאליק בתרגומו הרוסי של וולדימיר ז'בוטינסקי ועם מבוא של מכסים גורקי. הוא תמה מאוד לשמוע, כי השפה בה יצר משוררנו הלאומי את שיריו הידועים לו והקרובים לליבו, היא בגדר קונטר־ריבולוציה פסולה ומסוכנת. כשהסברנו לו את מקור הבעייה בריב הלשונות בעם היהודי ועמדת היבסקציה האידיאולוגית־פוליטית, העויינת את העברית, סח לנו על לבטיו הוא בהתרוצצות בין שפת האם האוקראינית ושפת האב הרוסי, בדומה ללשונותיים המסוכסכות אצלנו. הבטיח לנו לברר מה שורש התנגדותם העקשנית והכלתי־מובנת לו מצד היבסקים לעריכת ערב קריאה של יצירות בשפה העברית. עברו שבועות ואף חודשים וסוסיורה ידידנו בסופו של דבר לא התגבר על התנגדות היבסקים ומסר לנו, שאין ביכולתו לסייע בידנו.

הפגישות הקשות ומורטות העצבים ביותר היו לנו עם היבסקים עצמם, אשר בהם היה תלוי למעשה גורל מפעלנו — לשבט ולחסד. היו לנו שיחות מייגעות עם לוויטן „הקטן", שאר־בשרו של לוויטן „הגדול", מרבי־היבסקים במוסקבה. הוא טען בוויכוח אתנו, כי השפה העברית משמשת מאז ומעולם מכשיר בידי הבורגנות הציונית לשעבד את המוני העם היהודי העובד למרותה הרוחנית, בניגוד ליידיש, שפת־העם, המשמשת מכשיר חשוב לשחרורם הסוציאלי ולעליתם התרבותית. ההנמקה הזאת היתה מירשת הבונד ושאר האידישיסטים ממפלגות־הפועלים היהודיות, שהתפרקו ונשפכו אל ר.ק.פ., והיא נעשתה לחלק אינטגרלי של הקו הרשמי במוסדות המפלגה והממשלה גם יחד.

זכורני, שבאחד הביקורים הכלתי־נעימים האלה שמענו במשרד היבסקציה ביקורת קטלנית על אתד משירי חברנו, בו היו רבים הדימויים הסקרליים, כגון מזבח ונר־תמיד ושאר אביזרים פסולים מאוצר השפה התנ"כית, הדתית־הריאקציונית. וזה בשעה שאלכסנדר בלוק מסיים את הפואימה שלו „שנים־עשרה", אשר אז נפוצה ונתפרסמה ביותר, בדמותו של ישו, ההולכת לפני שנים־עשר חיילי המשמר האדום, שליחי המהפכה.

נגד רדיפת השפה העברית היה עלינו לערוך לא רק קרב מינהלי־משפטי נגד תעלולי הביורוקרטיה, אלא גם לחשל לנו נשק אידיאולוגי כשר למתדרין, אשר לעיתים בחוגי ידידינו מבין „הגויים" היתה לו הצלחה מסויימת. הוקענו רדיפה זאת כשריד לאפלייה האנטישמית בנוסח הצארי הישן „מחוץ ליהודים". גינינו אותה כהשלכה לאומנית־אופורטוניסטית מצד יורשי „הבונד" וכת דיליה האידישיסטית, הרוצה לכפות שפה זו על היהודים, ששפתם הלאומית היא העברית. הרחקנו את עצמנו עד ליהודים „ההרריים" בקווקז ועד לקהילות טשקנט וסמרקנד, אשר דרשו חינוך לאומי בלשון העברית המוכרת להם ולא ביידיש, הזרה להם

להלוטין. הוכחנו, כי השפה העברית לכשעצמה, אינה אלא כלי־שרת, אשר הציונים ניצלו אותה למטרותיהם והוא יכול לשמש כביטוי מהפכני לחסידי אוקטובר, הנשבעים לו אמונים בלשון התנ"ך. הנימוק ה„אנטי־ציוני" כביכול היה מופרך מעיקרו למי שהכיר מקריב את תולדותיה של תנועת התחייה העברית בגולה ומפעלה ביישוב הקטן בארץ־ישראל. גם אלה שהשתמשו בו, עשו זאת יותר מתוך נקיטת תכסיס לצורך השעה מאשר בעיקרון. היתה לנו אמנם סלידה מפני הרוח־הבעל־ביתית בקרב אנשי־שלומנו ובעלי־בריתנו מהמחנה הציוני, שראו בנו „ממורמרים" למורשת הספרות העברית הלאומית, ואנחנו התווכחנו חריפות גם אתם...

מכיוון שהייתי מקובל בין חברי כיודע „באותיות הקטנות" של התורה המרכסיסטית, שלמדתי אותה כבר או על רגל אחת, נמסר לי לחבר תזכיר למוסדות הרבות הסובייטיים. בו ניסיתי לבסס את עמדתנו בנימוקים מרכסיסטיים מובהקים את עמדתנו בריב הלשונות, לאור התמורות במהפכה. המוני העם, אשר אוצרות התרבות הלאומית שלנו נפתחים עתה לפניהם יורידו את העברית מאצילותה הבעל־ביתית והאינטליגנציה ההבראיסטית תאלץ על־ידי לחץ הדיקטטורה הפרולטרית לרדת מהאולימפוס שלה אל ההמונים וליצור גם בשפתם. כך יווצר איזון בין שתי השפות ושלום על ישראל. אבל איך אומרים על תרופות מסויימות: או שאינן דרושות או שאינן עוזרות...

הנשף הספרותי העברי — עובדה

הייתי כבר הרחק מתחומי ברית־המועצות ומהמאבק העקשני אשר חברי שנשארו בה המשיכו בלעדי. כאשר קיבלתי מכתב מחרקוב ובו הבשורה המשמחת והמפתיעה, כי באולם הספריה הציבורית בעיר זאת נתקיים סוף־סוף הנשף הספרותי, שכה נלחמנו להגשמתו. הרשיון ניתן על־ידי מחלקת התרבות של הסובייט המקומי — אם בתום־לב, מתוך הכרה בזכות הסופרים העבריים, כדוגמת כל האחרים בלשונותיהם הם, להופיע בקריאת יצירותיהם בפומבי; ואם זה נעשה מתוך החשש שלא להיכשל במעשה אפלייה כלפי המיעוט היהודי וייתכן, שפשוט נמאסנו בטרדנותנו העקשנית. ומבחינת כשרותו הפוליטית של המופע הזה, הרי היתה תכנית „אוקטוברית" לעילא ולעילא. הפעם, כנראה, לא היתה היבסקציה זריזה די צרכה ולא הספיקה בווטו הנצחי שלה להכשיל את ערב הקריאה שלנו.

בעיר — כפי שכתבו לי במכתב הנ"ל — הודבקו מודעות מודפסות בעברית על הנשף הספרותי, שהכנסתו נועדה לטובת רעבי מחוז הוולגה, מוכה הבצורת האיומה. והרי ההכנסה ממכירת הכרטיסים לא הספיקה אפילו לכיסוי ההוצאות. באחת מפגישותינו בארץ סח לי ידידי יוסף שערוני, כי לאחר סיום הערב נתקיימה בחדר־הכניסה המרווח מכירה פומבית של הגליון האחרון של בטאוננו „מתוך הסערה" ובו פורסמו כל אותן היצירות, שהוקראו באותו נשף ספרותי, ובאופן כזה בהתנדבות ידידים מוכרים וגם אלמונים יצאה הקבוצה מהמשבר הפיננסי שלה ואף הותירה לה קרן צנועה להמשך הפעולה.

כתבו לי, כי הערב עבר בהצלחה גמורה. האולם המרווח היה מלא. היצירות הושמעו מתוך קשב רב וזכו גם לתשואות. אמנם אני נעדרתי מהאירוע הזה, שהייתי שותף למאבק עליו ולהגשמתו. אבל חברי ניחמוני מרחוק בכך, שרותי היתה שלטת באותו ערב, כי הוקראו בו שתיים מיצירותי. השירים והרשימות בפרוזה, שהוקראו בפני קהל ידידים ואוהדים רב באותו נשף „היסטורי" הן הן המהוות את עיקר תוכנה של החוברת הדקה, שהופיעה כעבור שנה בשם היומרני הצנוע כאחד —

„צלצלי שמע". ההצלחה האחת גדרה את הבאה אחריה והמכרעת לקבוצת הסופרים שלנו, לאחר שהשלטונות „נכשלו" במתן רשיון לנשף עברי ונמכר בפומבי העיתון, הכולל את היצירות שהושמעו בו, הרי שהמכשולים להופעת החוברת בדפוס הוסרו. ודאי שכאן סייעו גם החנאים המיוחדים של תקופת הנא"פ (המוניות הכלכלית החדשה), שאיפשרה במידה צנועה למדי יוזמה כלכלית וחברתית מסויימת.

ציר חרקוב—ברלין

„חברים! במנחתנו הדלה אנו שולחים לכם את פרי רוחנו, שהבשיל במיבך שנות המהפכה. כאי בודד בים אדישות וגם שנאה לשפה ולספרות העברית הופיע קבצנו זה, בטורח ובעמל מאין דוגמתם עלה לנו סוף־סוף להתגבר על מכשולים אין־מספר שפיזרו על דרכנו. אם כי האפשרויות לעבודה תרבותית עבריה עדיין מאוד ומאד מוגבלות, בזה אנו מדגישים את הקירבה הרוחנית בינינו ובין כל אלה. השוקדים על תחייתה של מולדתנו המחודשת ומביעים את תקוותנו, שחברינו לעם בארץ־ישראל יבינו ליחמותנו ויתאמצו ככל האפשר לבדר את בדידותנו הנוראה.

נ. כ. בבקשה לשלוח לנו משהו מהספרות הארצישראלית החדשה".

זהו המכתב מטעם קבוצת „צלצלי שמע", שנתלווה על משלוח הקובץ למערכת „הקונטרס" בתל־אביב ונדפס בחוברת קס"ג שלה כאדר א' תרפ"ד, בו גם הועתק הפרק „ר.ס.פ.ס.ר." שלי, עם הסבר קצר לאחריו בחתימת מ.ק. (מרדכי קושניר). משלחת פועלי א"י ביקרה באותה שנה בתערוכה החקלאית במוסקבה, בה היה גם ביתן ארצישראלי צנוע, והיא גרפה אתה בשובה הביתה את הקובץ עם מכתב־הלווי. הקבוצה החרקובאית השיגה את מבוקשה: הובקע מצור האלם עליה וניתן לה פירסום בעתונות־הפועלים בארץ ובאופן כזה גם בתנועות החלוציות הצמודות לה והיונקות ממנה בגולה.

את הקובץ קיבלתי בהיותי בברלין, בתור סטודנט רעב, המתחקה שם אחרי החכמה ההומאניסטית של „המערב הרקוב" והמריח את עקבות המהפכה הסוציאלית העולמית. עליה דובר ונכתב הרבה בבריה"מ ופעמיה משום מה בוששו לבוא... בבירה הגדולה, שירדה מגדולתה לאחר תבוסת גרמניה במלחמה העולם הראשונה, שררו רעב ומחסור ואבטלה. היו שביתות והפגנות־פועלים אבל לא היה בהן כדי אפקט פוליטי ואפילו לא להתרשמות פיוטית מספקת כדי שיר מהפכני קלוש...

באגודת הסטודנטים בפרידריך־שטרסה 115 היו חרים להופעת הקובץ האכ־סוטי הזה בחוג לספרות שעל־יד אגודת הסטודנטים, בו שררו הבנה הדדית ושיתוף פעולה מלא בין אידישאים והבראיסטים והתנהלו דיונים ברוח ידידותית־סובלנית. על אף כל חילוקי־הדעות וההשקפות המנוגדות של משתתפיו השונים וכאן זכת פרק השירה שלי לניתוח מדוקדק. המשורר העברי מאיר שלנגר־מור, אשר בארץ היה ידוע לנו כמאיר מהר ונפטר לפני חדשים אחדים, גילה ברימוי „מרכס נבוך של גיר" את הכוונה, כי הכול מתפורר בבריה"מ והשיר הוא איפוא כתב־פלסתר נגד המהפכה. הייתי במצב נוח, כי נתתי למבקרי לפרשני כרצונם. הכרתי בהזדמנות זאת „על עורי ועל בשרי" כיצד מבקרי ספרות מסוגלים לגלות הערכה שרירותית.

לא התאפקתי מלהביא את הקובץ לפני היוצר הנערץ עלי ועל כל שותפי למהפכה הספרותית העברית, אשר נשאנו אותה הרבה בחובנו ופחות בהישגינו, והוא — חיים נחמן ביאליק. לא הסתפקתי בפגישה הסטופה אתו, שיכלה להזדמן לי במקום המיפגש המקובל על הסופרים היהודים בברלין והוא — „רומאניש

קפה". טרחתי וגיליתי את כתבתו. הפסתי את יום שובו מנסיעותיו הרבות, עד כי הגעתי למעונו הארעי בחווילה מפוארת באחד מפרברי ברלין האריסטוקרטיים — שלאכטנזיי.

הוא נתעורר אז משנת הצהרים שלו. הנושא המוגדר של מאמרי זה מונע ממני את האפשרות לספר את כל פרטי השיחה המעניינת הארוכה, שהקיפה עניינים רבים ושונים, העומדים ברומם של הגורל היהודי והיצירה העברית הקלאסית והחדשה. המשורר ראה בביקורי זה מעין פריסת שלום מנאמני העברית, ששרדי ברוסיה, לאחר שהוא עם חבורת סופרים עבריים יצאו משם מנמל אודיסה ברשות השלטונות הסובייטיים.

מתוך ענוותנות לא הפניתי את תשומת־לבו לשירי בקובץ, אף־על־פי שבולי הייתי מלא תשיקה וחרדה לשמוע את דעתו על יצירתי זאת. הוא פתח את החוברת ומול עיניו הזדקרה הפיאימה הארוכה של חברי יצחק בורוביץ, המלאה מליצה מהפכנית־אירוסית. הוא לא העלים את דעתו השלילית על מה שקרא ואני יצאתי איפוא נקי... גם מבקורת שלילית, אבל גם מדברי עידוד...

מכל משתתפי הקובץ הכיר ח. נ. ביאליק את תלמידו לשעבר בבית־המדרש למורים באודיסה, את אברהם קריבורוצ'קו (קריב), שעליו העלה זכרונות חביבים. לא רק ביחס לגורלה של התרבות העברית בברית־המועצות, אלא כלפי כל סיבויי הקיום היהודי בגולה הביע ספקות וחששות חמורים ביותר. יחד עם זה התייחס בסלחנות אבהית למתפרצים ולמתמרדים, הדוגלים ב„בראשית" חדשה. אגב, הקובץ המוסקבאי העברי בשם זה היה כבר אז בהכנה ואני כשותף למשימה מצאתי לנחוץ לדווח עליו. המשורר העיר על כך הערה קצרה וקולעת רבת־משמעות: „הלא גם אנחנו בנעורינו השבנו ככה"...

„מצלצלי־שמע" ועד הלום

ארבעים ושבע שנים עברו מאז הופעת הקובץ העברי בחרקוב וגם על „צרתה" כביכול של העברית הנרדפת והמוחרמת בבריה"מ — שפת יידיש וספרותה, שהיתה לה תקופת פריחה ושגשוג בחסות המשטר הסובייטי ובאפוטרופסותה של היבסקציה, עלה הכורת. נשארו חובבי שפת יידיש ו„גחלים לוחשות" מהאש הגדולה, שהתלכתה למשך מספר שנים במרכזי היישוב היהודי. שתי הלשונות גם יחד עומדות להיכחד מן העולם תחת לחץ ההתבוללות הטבעית והמכוונת. אין לנו נחמה בהכרזת עוזר הולדס, אחד המבקרים הספרותיים של הירחון היידי „סאוועטיש היימלאנד": „הפלוגתות הנושנות בין היידישיזם וההבראיזם הן רחוקות עתה מאוד מאתנו. למלחמה בין יידיש ועברית היה, דאי, צידוק היסטורי. העם היהודי יצר בשתי הלשונות... העובדה של הדו־לשוניות בעינה עומדת גם כיום. היא בת־קיימא לגבי העבר היא גם קיימת בזמננו. ההוכחה הניצחת ביותר לכך היא — יצירותיהם של הסופרים הפרוגרסיביים העבריים והאידיים בישראל"...

חבורת הסופרים הצעירים בחרקוב, לאחר שהגיעה להישג הנכסף בהוצאת הקובץ העברי הסובייטי הראשון, לא האריכה ימים. אבל נסיונות דומים קמו במרכזים אחרים של ברית־המועצות. בקיוב הופיע באותה שנה „געש" — קובץ שיריו המהפכניים של מילי נובאק; בלנינגרד התגבשה חבורה עברית פייטנית לוהטת עם המשורר חיים לנסקי בתוכה; במוסקבה הופיע בשנת 1927 הקובץ „בראשית" — רב הכמות והעשיר בתכנו באופן יחסי. פה ושם עוד הבהבו „גחלים לוחשות", שהתעקשו לא לדעוך כליל ולעד. לא קל היה לעקור מתוך היהדות

הסובייטית הגדולה את שרשי היצירה העברית, שהעמיקו בה במשך דורות. משל למה הדבר דומה? לאותו „שיח תתרי", אשר ל. נ. טולסטוי מחאר בפרק המביא לסיפורו הגדול „חג'י מוראט", שלא יד בן־אדם ולא המחרשה יכלו לעקור אותו מן האדמה, אלא רק שברו את גבעולו ואת פריחתו.

אם יש טעם למאבק הדון־קיחוטי של אבירי „היחידה השרידה" לקיום חפשי של הלשון העברית ולהתחדשות ספרותה ברוח המהפכה הסוציאלית לאחר שאחרוני יוצריה תמו לגווע בין קירות הכלא ובשלגי סיביר, הריהו החוט הדק ואם גם הסמוי מן העין, המחבר אותם להשתרשותם ולהתחדשותם של חיי האומה בחומר וברוח במולדת. ובוודאי יש סמוכין בין הנסיונות הקשים והנואשים לחידוש היצירה העברית בתוכן ובצורה שם לבין זרמים ומגמות צעירים ורעננים, שצמחו לנו כאן מתוך ההוויה הנסערת של המהפכה העברית שלנו.

ציור השער הפנימי של „צלצלי שחר", מעשה ידי הצייר י. אורים (חרקוב).

זאב איגרת

פרקי זכרונות

א.

עם פרוץ המהפכה

הידיעה על פרוץ המהפכה, באה במפתיע, נפלה כפתק מן הרקיע. ברגעים הראשונים, עם קבלת הבשורה על התפטרותו של הקיסר ניקולאי השני והסתלקותו מכס המלוכה, היו רבים כחולמים — חולמים בהקיץ. היו שראו בירידה זו ברגע הראשון מעין הלצה קרנדסית. אחת מאותן מהתלות הזמן, שצצו יום־יום על רקע המלחמה הארוכה. שקיצה לא נראה לעין, וצצו כפטריות אחרי הגשם, צמיחתן של ידיעות אלו היתה, כנראה, מעין נחמה עצמית, פרי הרצון, שכן הרצון בהיסול המלחמה היה רב, והוא שהוליד לא מעט הלצות שנחבדו במהרה. בינתיים נמצאו אנשים מנוהמים ומבודחים קצת בדעתם, ויפים היו היי שעה, אם לא לזמן רב.

זוכר אני את שעת בין־השמשות של אותו יום — 27 בפברואר 1917. היה זה יום קודר בשלהי חורף קשה, שהיה עוד בעיצומו. גרתי אז בעיר חמלניק פלך פודוליה, בשל מצבי המיוחד, על שלא מיהרתי להתייצב לצבא הרוסי, הייתי ממעט ביציאה לרחוב ומרבה בישיבה בבית, ובל זה מפני „עיגא בישא" — או של שומר או של סתם פלסין. אך לפנות ערב, כשהעיקה הבדידות בחדרי הצר, הייתי לפרקים מרשה לעצמי יציאה לשעה קלה כדי לשאוף קצת אוויר רענן. וכדי להפיג את השיעמום המכביד הייתי סר לביתו של בן־עירי מ' ק' לבלות בו זמן מה — או בשיחת רעים, או במשחק שחמט.

גם הפעם יצאתי לתומי. צועד אני בצידי הדרך בדרכי, והנה נרמה לי משום־מה, שמי הרחוב אינן כתמול־שלשום. נראה לי, שחל שינוי כלשהו. מבחין אני בהתעוררות שבהתנודדות אנשים, תסיסה בתנועה שלא כרגיל. אין זאת, אומר אני לנפשי, אירע משהו. אלא, כמו להכעיס, לא נזדמן לי בדרך אף מכר אחד, שאוכל לשאלו לפשר הדבר. לפנות לבלהי־מוכרים לי לא רציתי מטעם פשוט — מטעם זהירות. במצבי המיוחד העדפתי להימנע מבוא בדברים עם אנשים זרים, שכן מי יודע להיכן עשויה שיחה כזו להוביל. על כל פנים לא תמיד רצויה היא, בדרך „לכן המשכיל ידום"...

דופק אני על דלתו של חברי, הדלת נפתחת, והברי כולו קורן מאושר ומשמחה, מקבל את פני בברכת מזל־טוב המה. מעמיד אני עליו פנים תמימות ושואל: לשמחה מה זה עושה? והוא מתוך תרועת גלויה נופך בי ואומר: מה לך? „באיזה עולם אתה חי? כל העיר כמרקחה, ואתה — מה לך נרדם? הכא הצאר התפטר. רטן הממשלה עבר לידי הדומה המחלכתית, עתה הקץ למלחמה יבוא"!

נשארתי עומד בהלום רעם, כמסומר למקומי ולא יכולתי להוציא הגה מפי. גם בשהתאוששתי קצת לא האמנתי למשמע אוזני. מאי־משמע — אין קיסר... מהפכה... סוף המלחמה... האין זה חלום?

בינתיים באו עוד הברים, מתחבקים, מתנשקים ומברכים איש את רעהו. הועלי משקאות מכל הבא, ושותים לחיים — לחיי המהפכה, ואנכי שתיה מתפחת ויבוח משולהב על גורלה של מהפכה זו בכלל יעל תוצאותיה ביחס ליהודים בפרט. סוף־סוף זכורה עוד היטב מהפכת 1905 ותוצאותיה, בעיקר לגבי היהודים. שוחים עוד כוסית, ויהודים משתכרים

יותר מן המאורע הבלתי־מצופה מאשר מן המשקה החלש. מצב הרוח — מרומם. ומהליסים. שהפעם שונה המצב מזה של 1905. אף אלה מבינינו שבדרך כלל רחוקים היו מתשקפת עולם סוציאליסטית דיברו הפעם בשבחה של המהפכה והסכימו. שאליבא דכולא עלמא עתידה מהפכה זו להביא בכנפיה הקלה. אם לא הצלה מלאה. במצב הבלתי־נסבל של ימי המלחמה לרוסיה בכלל וליהודיה בפרט.

אך אחד. הפסימיסט שבינינו מטבעו. ישב כל הזמן ושתק. מזמן לזמן העלה אך חיוך קל של לעג על שפתיו וניכר היה. שחולצת הספק והכפירה פועלת וכוססת בקרבו. לחצו עליו. שיביע אף הוא את דעתו. הכך בדעתו ולבסוף פסק את פסוקו כדרכו: אל תשמח. ישראל. אל גיל כעמים (הושע) ולא יסף עוד. שכן דבריו נתקבלו בצחוק וברוגז כאחד. קולו הפסימי נכלע בשאון קולות עליזים של ביטול ולעג ובוטל בשיטים.

למחרת היום גברה התסיסה. ידיעה רודפת ידיעה. מיכאיל. אחיו של ניקולאי. מסרב לשבת על כס המלכות. ועד הדומה המלכותית מרכז בידיו את השלטון. הצבא עומד לצד המהפכה. ההתלהבות בקרב ההמון הולכת וגוברת. הרחוב לובש אדום וחונג. הנוער. ויותר מכל הנוער היהודי. פעיל. מזדרזים לקיים את המצווה של הורדת תמונות הצאר ופמליית מצל קירות המוסדות הממשלתיים והציבוריים. בבתי הספר עוסקים התלמידים במצווה זו בדבקות ובכוונה מיוחדת. וכל זה נעשה במצמד הפקידים ולעיניהם. ואלה מן הפקידים. אשר טרם השלימו עם הרעיון של המהפכה ועם המשטר החדש. מגיבים על מעשים אלה. מי בזעם עצור ומי בדברים בוטים. בעיריה ניפצו את תמונת הצאר וסמל המדינה בנוכחותו של מזכיר העיריה. וזה רתח מכעס ובסופו של דבר לא שלם ברוחו. פרץ בזעם ואמר: מי ששמח היום — יבכה מחר. אמנם הערה זו עלתה לפקיד זה במשרתו ובימי מאסר. אבל ליהודי חמלניק עלתה ביותר בכך — כהרבה דם. שכן פקיד זה היה מן הראשונים שהצטרף. בבוא הזמן. לכנופיתו של שפיל.

ובעוד שבעיר הכול מפגין וצוהל — הרי הכפר מסתגר בקרבו. מתכווץ כצב בשריונו ושותק. דומה. כאילו במסתרים תבכה נפשו על גורלו המר של אבא־הצאר. בכנסיה מתנהל שיטוי אוים. פעם באיתכסיא ופעם באיחנליא נגד היהודים — מחוללי המהפכה ומחריבי הארץ. מכל תורת המהפכה קיבל הכפר כרצון אך דבר אחד. והוא דבר החופש הבלתי־מוגבל. מכיוון שהותרה הרצועה וניתנה הרשות למשחית. כלומר לאיכר הרוסי. אינו מבחין בין חופש להפקרות. בין חופש הדיבור לבין חופש המעשה. ההיתר של ניסוק התמונות נתפרש אצלו כהיתר לכל דבר. ואם ניסל מוראה של מלכות — ממילא ניסל ממנו מוראו של כל שלטון. הכול מותר. ומי יאמר לו: מה תעשה?

ואכן. כשבוע לאחר ההכרזה על שלטון המהפכה נוכחתי בכך והזיתי זאת מבשרי. הימים הם ערב חג הפסח. יהודים מכינים את עצמם לקראת החג — חג החרות. והשנה קיבל חג זה משמעות כפולה — חרות בעבר וחרות בהווה. חמץ גדול ניתן השנה לביעור.. בכל בית עומד הסיוד במלוא חוקפו. מנקים כדת וכדין. גם בבית־הרב — מסיידים. ומי הסייד? הוה אומר — אחת האיכרות של הכפר הסמוך. לפנות ערב. לאחר שהסיידת עזבה את הבית. מבחינים. שתכשיטי הרבנית נעלמו. רצים אל המשטרה. וזו מעבירה את הענייו אל קצין העיר. Градоначальник בלשז. והוא — איש סימפטי — מדבר בקול רך כדונג. ואולי המכתב החדש ריככהו. והוא מסביר שידו קצרה מהושיע. לשלוח שוטרים אל הכפר אין לו רשות. הואיל ובכפר עצמו יש שוטרים. לצוות על שוטרי הכפר שיעשו חיפוש בבית — מי יודע אם בזמן כזה יצייתו לו? אולם מוכן הוא לתת עצה. הואיל ומונו כבר בחמלניק שוטרים מתוך האוכלוסיה היהודית. אפשר לבוא איתם בדברים ולבקשם שיסעו אל הכפר ללא נטילת רשות ממנו. אולי נוכחותם של שוטרים במדים תסיל אימה על הגויה ותחויר את הנריבה.

יצאנו עם שני שוטרים יהודיים אל הכפר. באנו לבית הגויה. כמובן, אינה מורה בגניבה. וכשניגשים לחיפוש, מופיעים ארבעה בחורים חסונים כארזים ומודיעים, שלא יתנו לערוך חיפוש, שהרי חופש היום בעולם: אין קיסר, אין אדונים ואין שוטר. „אתם, היהודים", אומרים הם, „עוד תתנו את הדין על הוצאת שם רע על פועלת ישרה וחפה מכל חטא". עוד אלה מדברים ומתווכחים, ואחרים באים ומתחילים לדבר קשות עם השוטרים המעליבים ואינם נרתעים מכנותם בשם „יהודונים". בסופו של דבר התחילו לאייים. שאם לא יעזבו השוטרים תיכף ומיד את הבית יהפכו אותם ואת בני לווייתם לגל של עצמות. ראו השוטרים אם עצמם כרע. וכדי לצאת מן המיצר בכבוד, הודיעו שהולכים הם להביא את שוטרי הכפר, ואלינו רמזו שגלך אחריהם. יצאנו לצחוק הרם של ה„שקצים". וכמובן, הזדנו הביתה בלא כלום.

נוכחנו לדעת, כי המושג „מהפכה" בכפר, הוא אחר לגמרי מזה שבעיר. כקום־מקום ומפרסיו ואיש־איש ותפיסתו. ברבות הימים נוכחו גם אחרים בנכונות הגדרה זו.

ב.

תמליק לפני המהפכה

המליק פודולסק, היושבת על הבוג, היתה לפני מלחמת העולם הראשונה עיר ביהודה במינה לפי המושגים הרוסיים של הימים ההם — Illustrated Europe — מנתה כ־20.000 נפש ורובה יהודי. ואף שבירת המחיר היתה העיר ליקיר, בכל זאת נחשבה המליק לעיר הגדולה במחוז, הן לפי מספר האוכלוסין שבה. הן לפי מקומה במסחר ובתעשיה והעיקר — לפי מעמדה והשפעתה הציבורית. ייתכן, שיתרונותיה אלה באו לה בזכות הקשר שלה בקו מסילת הברזל עם העולם הרחב. והוא שייחד אותה מיתר ערי המחוז, לרבות בירתו, שהיו רחוקות ממסילת הברזל. בכל זאת יש לציין, ולא לשבחם של עסקני עיר זו, שלפני מלחמת העולם הראשונה לא היה בעיר אף בי"ס עברי אחד. המושג „חדר מתוקן", שהיה אחד הגילויים המפוארים ביותר של ראשית המאה הנוכחית בשדה החינוך העברי, היה רחוק מהוג פעולתם והתעניינותם של יהודי המליק. בכלל, שלטו בעיר שתי שיטות חינוך. השיטה הישנה בבתינת „היה יהודי באהלך", כלומר ה„חדר" וה„ישיבה", והשיטה השניה של „היה אדם בצאתך", כלומר השכלה כללית בדרך של רוסיפיקציה מלאה. לאמיתו של דבר קיים היה בעיר עצמה אך הטיפוס של החדר הישן על כל מגרעותיו, ואילו את „הישיבה" ואת הגימנסיה צריך היה לחפש במקום אחר. אמנם מזמן לזמן ירד איש ואהלין אי ליטא לתמליק והרביץ תורה חדשה, שריח ההשכלה והלאומיות היה נודף ממנה, אבל אלה היו בבחינת סנוניות בודדות, שאין בישרו את בוא האביב, אבל את האביב עצמו טרם הביאו.

וזוכר אני, כי בבואי בימי מלחמת העולם הראשונה לתמליק ועסקתי בה בהוראה ערטית לפי השיטה הטבעית — עברית בעברית — הייתי כחידה בעיני הקהל ואף המשכיליב בכלל. גם המורים המודרניים, כביכול, במקום לא יכלו בשום פנים לתפוס דרך זו של הוראה. היו שניבאו, שמלימוד כזה יצאו התלמידים קרחים מכאן וקרחים מכאן, ללא ידיעת הלשון וללא פסוק בחומש ורש"י.

ברור, אותו הנושא, ששמו „ריב הלשונות", אשר הסעיר את הציבוריות היהודית ברחבי רוסיה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, לא העסיק כלל את עסקני תמליק. — היה מהם והלאה.

ממילא מובן, שגם הרעיון הציוני לא מצא את ביטויו המלא בעבודה מעשית כלשהי. אף שיש להודות כי לא מעטים מיהודי תמליק נשאו עמוק בליבם את ה„מפיל" הציוני.

אלא כשל „איסור מעשה" מצד אחד ו„חוסר מעשה" מצד אחר נשאר טפיל זה קביר במעמקי הנפש וגדון היה לתרדמה שקטה.

מובן שכתוצאה מיחס כזה לחינוך בא גם היחס האדיש לערך קריאת ספר. שכן באין דאגה לטיפוח הקריאה — קוראים אין ואם כן — ספריה מנין? על כל פנים לפני מלחמת העולם הראשונה לא היתה קיימת בהמלניק לא ספריה עירונית ולא ספריה ציבורית, לא יהודית ולא רוסית — דבר שהיה קיים בעיירות פי כמה קטנות מחמלניק. אמנם בהרבה בתים יכולת למצוא ספרים מן הספרות המודרנית, מעין ספריות פרטיות לשימוש עצמי, אבל ליצני הדור היו אומרים, שאלה הם ברובם לנוי ולא לשימוש. ורכישתם באה בהיסח הדעת — כתוספת לעתונים ובשי לירחונים.

על כל פנים צל השאלה, שהפניתי לכמה ממשכילי העיר בנידון קיבלתי תשובה פשוטה: כל מי שירצה לקרוא ספר טוב ימצא את הדרך אליו. ולא זכרו אלה את הכלל: „את פתח לו", כלומר שהביקוש בא עם ההצע.

אין פלא, אם כן, שהמהפכה וחופש הפעולה, שבא בעקבותיה, מצאה כאן קרקע בתולה מבחינה לאומית־ציונית. לא קשה היה לרוח החדשה, שהתחילה מנשבת בחלל העולם, ללבות את הגחלת העמומה של הרעיון הלאומי, שהיה שקוע בלב האנשים כאילו מתחת ערמת האפר של האדישות. אמנם יהודי המלניק מקטני אמנה היו. לא האמינו בכוח עצמם לפעול ולא האמינו בכוחות אחרים להפעיל. אולם הניסיון הוכיח, כי בנשיכה קלה של הדות הפכו ספקנים אלה להיות מופעלים ועד מהרה גם פיעלים ומפעילים.

ההתעוררות הלאומית

עבר שבוע מאז פריק המהפכה. ההתלהבות בעיר הולכת וגוברת. כשכת הראשונה נערכה הפגנה רבתי, וכרגיל, כמעט כולה על טהרת השתתפות יהודית. אכן, נראו אי־שם גם נוצרים, אלא שאלה עמדו מן הצד כצופים פסיביים בלבד. צוערים יהודים בשורות, ודגלים מכל הסוגים בידיהם מתנוססים ברוח. רובם אדומים ומיעוטם צהובים ומצבעים אחרים. גם סיסמאות צעקניות מעל גבי יריעות לבנות מדברות על אחוות עמים וחופש המצפון. וכל זה מלווה בכרזות משולהבות בפה.

הכול יש, רק הדגל היהודי חסר. יהודים, וביניהם גם בעלי זקן וקפוטה, מפנינים ברגלים זרים ותחת סיסמאות בלשונות זרות. הלב מתכווץ ונצבט מכאב. פונה אני אל חברי ואומר לו: בוא נעלה גם את דגלנו הכחול־לבן. מיהרנו והבאנו דגל. אבל כשנראה דגלנו, לא בושו פרחחים מאחינו בני־ישראל לקבל את פניו ב„יללת התולים" ובצעקות „הלאה הקונטר־רבולוציה". ניסינו להבקיע דרך אל בין השורות — הסמו את הדרך בפנינו, והסדרנים התחילו דוחקים אותנו משורה לשורה עד שמצאנו את עצמנו בזנב ההפגנה.

אולם, ראה זה פלא! להפתעתנו התחילו יהודים, מבוגרים וצעירים, יוצאים מן השורות ומצטרפים אט־אט אלינו, עד שתוך רקוה ספורות נמצא דגלנו באמצע התהלוכה. מי שהוא התחיל לזמר את התקוה. אחריו התרו החזיקו אחרים. שרו, אך קול דברים נשמע, זולתי קול, שכן מלים מנין? אולם מי שם לב בימים ההם לדברים. העיקר הקול, המנגינה, הוי היתה אדירה, נשמעה למרחקים ושברתה את הלב היהודי.

ראינו, שאיננו בודדים במערכה. נוכחנו לדעת הפעם, שבתוך ההמון האמורפי יש אוהדים לרעיוננו. צריך רק להוציאו מן הכוח אל הפועל. התלטנו לקרוא לאספה, ובחום ההפגנה הכרזנו, שלמחרת היום בשעה 7 בערב תתקיים אספה בבית־כ הספרדי. ומי שקרוב לרעיוננו מחבקש לבוא.

למחרת היום באנו בשעה הקבועה, והבית מלא עפה לפה. לתמהוננו מצאנו בתוך המון הנאספים גם אנשי ה„בונד" ומן הקרובים אליהם. ובטרם פתחנו את האספה קפץ אחד מהם והתחיל לנאום. גמר זה — קפץ אחר. מפעילי המהפכה, המפשיר. כיים את נאומי. הקהל כדרכו מחא כף, והנואם נעל את האספה וירד מעל הבמה. התחיל הקהל להתפזר. נדהמנו למראה עינינו ולחוצפה העוברת כל גבול. עוד טרוניים היינו, צעירים והטרי נסיון. טרם הורגלנו בטכסיסי פעולה וחרמה כגון אלה. ברגע הראשון לא העזתי להגיב על הפרה גסה וחדונית של כללי הדמוקרטיה מצד אלה הדוגלים בשם הדמוקרטיה. אבל כשהתאוששתי קצת, ניגשתי אל הבמה והגבתי על מעשה מחפיר זה מצד אלה הנושאים את השם השחיר הזה לשווא, יותר מכול כחינו על הפיכתם את סיסמת החופש לסיסמת ההפקרות ועל ניצול במרמה את דעת הקהל. אם מעשה סילוף כאספה זו הוא הדרך של דמוקרטיה — הרי זה סימן רע להולכים בדרך זו.

כמלים קצרות הסברנו לצרידי הקהל של האספה על מגמתנו בכינוס זה. על ראשונו הרבה פן עם נחשולי המהפכה יגאה גל ההתבוללות וינסה להציפנו. נגד גל זה עלינו לאחוז באמצעי הגנה יעילים. והם: חיזוק הרוח הלאומית, טיפוח קנייני האומה וסמירה מעולה עליהם. הכענו תקווה, כי לנוכח רוח החופש המנשבת בכוח המהפכה בהלל עולמנו לא נופרע בעבודתנו, וכל עוד הכוח הזה שולט, אסור לנו להחמיץ כל הזדמנות לעשות משהו. שכן אם לא עכשיו — אימתי?

נתקבלו הדברים על לב השומעים. גילו התעניינות. שאלו שאלות. אבל נוכחנו לדעת כלא די באמירת „אמן" בלבד ואף לא במחיאות כפיים. אם רוצים בתנועה בת קיימא לא די בדברים בעלמא, אלא במעשים קונקרטיים, בפעולה ממשית — פעולה, שיש לה נקודות אחיזה בחיים היום־יומיים. רק כבר ייגתן מעוף ומנוף לתנועה, תיכבש דעת הקהל, כיבוש יסודי, ואם כן צריך שיבואו בעלי מעשה ויסו שכם לסבול ולעבוד לפי תוכנית מעובדת וקבועה.

אולם גם ידענו, כי לשם החנעה ודוחקא בהתחלת הפעולה יש צורך בבעלי ניסיון ובבעלי השפעה, אשר יתנו את הדחיפה הראשונה ואך לאחר מכן יבוא חוק ההתמדה ויעזור בהמשך הפעולה. מלבד זאת, אמרנו: אין נביא בעירו.

פנינו אל המרכזים באידיסה ובקיוב. עברו ימים ואין קול ואין עונה. נראה, כרב כם הלחץ, גדולה הדריסה ואינם יכולים לעמוד בה ולהתמודד עם הצרכים. שהזמן גרמם. לא היתה ברירה אלא ללכת לפי שעה בקסנות. אירגננו חוג ללימוד הלשון העברית ולהיסטוריה יהודית. סידרנו הרצאות בחוג מצומצם על נושאים ספרותיים ועל בעיות ציוניות.

מן העיתונות נודע לנו על כינוס ועידה ציונית בפטרוגרד, ובסוף אפריל או בראשית מאי עלה זכרוננו לפני המרכז בקיוב ושלח אלינו את נציגו — הח' ארנבורג. שמתפקידו היה לארגן את הנציגות של אזורנו אל הוועידה. זאת היתה הוועידה השביעית. ביצלנו את ביקורו זה וקראנו לאספה פומבית. באו המונים. משום־מה לא הופיעו הפעם היריבים. שדרכם להפריע. אספה זו קבעה את גודל התנועה לימים הבאים. באותי ערב ולמחרתו נרשמו מאות אנשים וקיבלו עליהם את עול העבודה.

עד היום מטופק אני אם בשרונו של השליח כנואם גרם להצלחת האספה. נוטה אני להשוב, שאותה הרוח, שהיתה אצורה ועצורה כל הזמן ללא כל מוצא בלב היהודים, היא שפרצה החוצה עם הלחיצה הראשונה של הנואם ומצאה הפעם את פורקנה. ואולי, גם פעולת ההכשרה שנעשתה ע"י קומץ אנשים משלנו בהדרנה גרמה לניבוש ה„אני מאמין" של ההמונים. על כל פנים המכונה הופעלה הפעם בקצב הרצוי, ויש לציין, כי בהמשך הזמן נתגלו כוחות, שהיו לא רק נאה דורשים אלא גם נאה מקיימים.

ואכן, עד מהרה התפתחה פעולה ענפה בכל התחומים ונמצאו האנשים הכשרים לכל

תחום. נפתחו שעורים לעברית ולגיאוגרפיה של א"י. נפתחו: ספריה, גן־ילדים, בי"ס מיסודה של „הרבות". מועדון ציוני, שהיה מעין מטה כללי, בו רוכזו כל ענייני הפעולה הציונית לרבות ענייני הקהק"ל, ועל הכל — מקהלת הזמיר, שבהכנסת הנשפים והקונצרטים שערכה. ניתנה האפשרות לכלכל את ההוצאות של כל הפעולות.

באופן כזה עלה בידינו, למנינם לב יריבינו, לכבוש את הרחוב היהודי ובעיקר את הנוער הלומד. סכן גם ביה"ס התיכון העברי, שנפתח לקראת שנת הלימודים החדשה, אף הוא היה מוכשר מן הרעיון הציוני.

ובבן, האבן שמאסו... היתה לראש פינה.

ד.

התגבשות הדעות

בזמן הראשון ישבנו כולנו תחת גג ציוני אחד. הפעולה הציונית היום־יומית נעשתה ביחד ללא הבדלי הקפות הכרתיות ואידיאולוגיות, אולם לאחר ועידת סטרוגרד התחילו להסתמן דעות מנוגדות לגבי בעיות מסוימות, שעמדו על הפרק של „עבודת ההווה" (בעגענווארטס־ארבעט). כגון צביון הקהילה הדמוקרטית העתידה לקום ועזרת החברה בעתיד. רוב החברים והפעילים ביותר, שהיו את חוט השדרה של הפעולה היום־יומית. בעיקר חברי „הזמיר". שבידיהם היה מפתח הכסף לכל פעולה תרבותית, היו צעירים לפי גילם, לפי מזגם ולפי רוחם. ועל כן נמשכו אחרי התוכנית של „צעירי־ציון" שעובדה בוועידת סטרוגרד. ברור, כי מפנה זה לא נעם לחיכם ולטעמם של ציונים סתם. לאלה שלא גרסו כל תוספת של שם תואר ושנקראו אחר כך בשם ציונים כלליים. על כל פנים לא ראו כעין יפה התנגשות דעות, שלדעתם היא סטיה מעבודה ציונית טהורה. מטעם זה דרשו צמצום פעולה בנימוק המפורסם חפשת מרובה — לא תפשת. ייתכן, שנוסף על רגש הקנאה פעלה כאן גם המחשבה לטווח ארוך. הרושם הכללי היה, שלא הדאגה לגורל הפעולה הציונית דיברה מגרונם. אלא הפחד שמא בגלל חולשתם ופיגורם בעבודה יידחקו הם לקרן־זווית, וכל ההון המפלגתי ייזקף לזכותם של צעירי־ציון.

צעירי־ציון לא הגיבו על כך ולא גילו שום רמז, אשר יחזק את חשדם של הציונים הכלליים. להפך, השתדלו להוכיח את בוונתם הכנה בעבודה וכדי להפיס את דעתם של חכריהם הכלליים הלקו להם את הכבוד לשמש יושבי־ראש בכל הוועדות. בכך נחה דעתם. והאידיליה שלטה בעבודה עד שהגיע תור הבחירות אל הקהילה הדמוקרטית.

ה.

הבחירות אל הקהילה

סלע המחלוקת הראשון בין הציונים הכלליים ובין צעירי־ציון בחמלניק היה דבר הבחירות אל הקהילה. בזכויות יתר, שנהגנו להעניק לציונים המכובדים, היה משום סינוק. משום כך אף בעניינים עקרוניים ביותר תבעו אלה ויתורים לעצמם. ידענו, למשל, כי לגבי דמות הקהילה וצביונה תמיכי דעים הם — הציונים הכלליים — עם הדתיים ובתוך הקהילה עצמה ילכו שלובי־זרוע שני הנושים האלה בכמה עניינים חשובים נגדנו. מטעם זה היינו בתחום הבחירות יותר זהירים ומסויגים בהרכב הרשימה. עמדנו הטעם בתקיפות על זכותנו — זכות הנציגות הראויה לנו לפי משקלנו הערכי בתנועה והקפדנו הקפדה יתירה שלא ניפגע בזכותנו זו בשעת הרכב הרשימה.

לפי הערכתנו היו סיכויים סובים לרשימה הציונית לזכות ב־50% מן הקולות, ומן

19 הצירים, שנקבעו בסעם ועד הקהילות המרכזי, למועצת הקהילה בחמלניק, לפי נהלי אוכלוסיותה היהודית. חשבנו לקבל מתשעה עד עשרה צירים. לפיכך הצענו רשימה ציונית בת שנים־עשר מועמדים אשר תורכב משני הצדדים, הכלליים והצעירים, שווה בשווה. כלומר בסדר של מקומות לסירוגין, דהיינו מועמדים: כללי וצעיר לאורך כל הרשימה. אולם הציונים הכלליים דרשו שני המקומות הראשונים לנציגיהם ואחריהם תתחיל הרשימה המוצעת על ידינו, והנימוק לכך? — הואיל ונציגיהם אנשים מכובדים הם וידועים בציבור, הרי עצם הופעתם במקומות הראשונים תמשוך יותר קולות. ספק הוא אם זאת היתה הכוונה הנכונה. מתקבל יותר על הדעת שבהצעתם זו נתכוונו לשריין לעצמם תוספת של שני צירים.

לא הסכמנו. כמובן, לדרך זו והוסכם כינינו להופיע בשתי רשימות נפרדות ובכל אחת שמה מועמדים, אבל לשם היזוק כוחנו הציוני בתוך הקהילה החלטנו להתקסר בערפים. בדרך „אם יצליח המתנה האחד והיה השני לפליטה", כלומר יאסוף את שלל הערפים.

הציונים הכלליים שמו לקראת הסכם זה מתוך אמונה שלמה בנצחונם, שנוסף על שמת מועמדיהם הבטוחים, כאילו, יזכו עוד בתוקף ההסכם בציר אחד או בציניים משלנו.

ומה גדל תמהונם, ויש לציין, גם תמהוננו, כשתוצאות הבחירות היו מפתיעות לכול. ר"ימת צ"ץ עצמה קיבלה כ־54%, כלומר יותר מ־10 צירים. הציונים הכלליים — 3 צירים, אחדות (הדתיים) 2, בונד — 2, פ"ץ — 1 והסוחרים — 1. ברור, בכוח ההתקשרות זכו הציונים הכלליים בשלושה צירים נוספים, ואחד משלנו הלך לאיבוד, שכן יותר משלושה נוספים לא יכולנו להעביר לזכותם של הציונים הכלליים. ואף שלכל הדעות הניע לנו הכבוד שנשיא הקהילה יהיה אחד משלנו, בכל זאת ויתרנו על הכבוד לזכותם של הציונים הכלליים גם הפעם. ואכן, כנשיא הקהילה נבחר יו"ר הציונים הכלליים הרופא מ' קניזניק ולצ"ץ נשאר התפקיד של המזכיר.

הקהילה נתקיימה בישנה וחצי והצטיינה בפעילות רבה בכל התחומים. אף בימים המחורים של ההסמן סקירופדסקי, בימי הכיבוש הקצר של הפולנים, בתקופת הדמים של שלטון פטליורה גילתה הקהילה ערות בכל השטחים החברתיים־תרבותיים. עד שבאו הבול־שביקים ורוקנו את כל המוסדות הציבוריים מתכנם. קודם כל ביטלו, כמובן, את הקהילה עצמה. הפטרון של מוסדות אלה. למרבה הצער, נעשה הדבר הזה בעטיים של היבסקים ובכיועו של ראש הקהל, שהיה דווקא נציגם של הציונים הכלליים ומשום־מה היה בידידות רבה עם ראש ה„פארקום" (המפלגה הקומוניסטית) שהיה לבשתנו בנו של אחד הרבנים בחמלניק, סיכת ידידות זו לוטה עד היום בערפל.

עם חיסולה של הקהילה, מוסדות התרבות וחלק גדול ממוסדות הציבור האחרים. עם שיתוק הסעולה המפלגתית וניתוקה מן המרכז, הורגש, כי השמיים התברתיים בחמלניק הולכים ומתקדרים, וכי הענינים הכבדים מבשרים ימים קשים, ימים של אלם וכניעה. ימים של חוסר רצון ומעש. ורבה היתה הציפיה בקרב האוכלוסיה היהודית לימים יבואו. למרבה הצער הוכיחו הימים שבאו, כי אפסה כל תקוה.

ו.

המועצה השלישית של צעירי־ציון בקיוב

שנה קשה היתה שנת 1918. אמנם חמלניק היתה מחוץ לזירת המלחמה ואף המאורעות הפוליטיים בהילופי משמרות בשלטון היו ממנה והלאה. בכל זאת הרי המאורעות אף בריחוק מקום הגיעו לחמלניק ופעלו בה את פעולתם ההרסנית. החיילים, שערקו מן הצבא ונשקם בידם, השיבושים בדרכים וריבוי השוד והרצח בהן; ההתנפלויות האכזריות על בעלי

האחוזות והצתת משרפות הי"ש; ליבוי הרגשות הלאומיים בין איכרי הכפר וטפילת האשמות על יהודים, כאילו ידם בכל מחדלי האספקה ויוקר המחיה במדינה — כל אלה הביאו לידי התפרקות מסגרות החיים החברתיים, לידי טמטום ההושים ולפריקת העול התרבותי, שהמפכה שמה, כאילו, עליהם. החיים הצטמצמו בגבולות הצרים של מקום המגורים. יהודים מיעטו בנסיעות הן בעגלות והן ברכבות, שכן כל נסיעה היתה בהוקת ככנה ונוסף על כך היו הרכבות מלאות עד אפס מקום, וזמני הנסיעות לא היו קבועים.

בימים אלה נתקבל חוזר דחוף ממרכז צ"צ בקיוב, כי ב־19 לחודש ינואר 1919 התקיים המועצה השלישית של המפלגה, והסניף בחמלניק נדרש לשלוח ללא דיחוי שני צירים אל המועצה, שכן על הפרק עומדים סעיפים חשובים והעיקר: „בירור המצב של המפלגה". כידוע התרוצצו בצמרת המפלגה בימים ההם שלוש נוסחאות של קוי היסוד במצב: א) סוציאליסטית, ב) „טרודוביסטית" (עמלנית), ג) לאומית דמוקרטית, ועל המועצה קומה לקבוע עמדה ואף להכריע.

רבו ההיסוסים בין החברים בעניין שליחת הצירים, ונימוקים, כמובן, לא חסרו קודם כל: הדרכים הן בתזקת סכנה, שנית — המצב הבטחוני בקיוב עצמה אינו איתן. שלישית — שלטון פסליורה הולך ומתערער והוא עומד ומונה את ימיו האחרונים, הבולשביקים צרים עליה מצד מזרח ומתכוננים להסתערות עליה. ומי יודע איזו הפתעה צפויה לקיוב מצד ההיאבקות בין שני מחנות אלה? ועל הכל צפויה מיתה הסכנה להינתק מן הבית לזמן ממושך. המשפחה מתנגדת, סתם אנשים ומכרים מביעים על מעשה כזה בעל סרוף דעת. הלא כפיקוה נפש עסקינן? — טוען האב, והאם שופכת דמעות שליש ומתחננת... אבל החלטת אספת הברים היא מעל לכול — היא המכרעת, וכשהיא הטילה עלי את השליחות — לא יכולתי לסרב.

שלושה ימים רצופים נמשכה הנסיעה. נסיעה והניה. יותר נכון, חניה ונסיעה, שכן החניה ארכה הרבה יותר מן הנסיעה. בתחנת חולינייבסק חניה של לילה ולינה על רצפה התחנה בין בעלי ה„שקים" ואוטשיקים השיכורים. המעבירים מזון ממקים למקום. בוויניצה — חניה של יממה, בקאזטין חניה עוד יותר ארוכה, וכל עליה לקרון כרוכה בסכנת נפשות — סכנה להירמס בדוחק ובלחץ הנדחקים עם שקיהם על השכם, ואלה כידוע אינם בדרך כלל מן המלומדים בנימוסים, ובקרון פנימה — סכנה להיות מושלך מבעד לחלון החוצה ומטעם משוט — מפני שהמקום דרוש ואולי עוד, מפני שאתה יהודי... ובלי שק.

מובן, שבגלגולי דרך כאלה אין סיכויים רבים להגיע אל המועצה בזמנה, ואכן, אל ישיבת הפתיחה איחרתי, אולם לדיון החשוב והנוקב זכיתי, והייתי עד ראיה ושמיעה לצחצוח חרבות — חרבות פיות — שבין מנהיגי המפלגה: אליעזר קפלן, ישראל אידלסון ומשה פוסטן (מן הזרם הסוציאליסטי), י' מרמינסקי וארנבורג (מן הזרם העמלני) וחיים גולדנברג (מן הזרם הלאומי דמוקרטי). לא חסרו גם אבסורדים. אחד ושמו הרשמן — הסיד הבולשביזם — הטיל כעין פצצת זמן לתוך חלל המועצה: דיקטטורה! דיקטטורה של עבריה וכשמישהו העיר לו ומה דינה של הציונות? — השיב תוך כדי השאלה גם דיקטטורה של הציונות!

היה מורגש, שכל זה אינו אלא לתפארת המליצה. דברים בעלמא, ובטוחים היינו שבעל הסיסמה לא יאריך ימים בה, שהרי אדם, הנגוע בטפיל הקומוניזם אין לו תקנה אלא אם ימות מיתה קומוניסטית. ואכן כפי שנודע אחר כך נעלם האיש לגמרי מן האופק ומאז כיבוש קיוב ע"י הבולשביקים לא נראה עוד בחוגי המפלגה.

ומאפיזורה לאפיזודה.

בשנת 1918 היה שליח המרכז לעדי השרה אחד, ושמו בלחובסקי. בכל הופעותיו הפומביות לבוש היה מדי צבא והציג את עצמו ככא כות „ועד הפועלים והחיילים". היה

ציאם מצוין, בעיקר — בדוסית מומלצת — ותועמלן לפי הרוח וגינוני הזמן. נאומו הראשון עשה רושם כביר והיה לשיחת היום. ומאליו מובן כשהידיע שלמחרת היום הוא מזמין את יריבי הציונות לויכוח פומבי. היה האולם הגדול של העיריה צר מהכיל את כל הקהל הרב. אולם לרוע המזל הסתייע בעת הויכוח במובאות מ„קפיטל" של מרקס. עמודים שלמים ציטט בעל־פה. וכולנו התפלאנו לזכרונו הפינומנלי ולבקיאותו הרבה. מובן, שהצלחתו היתה בלתי רגילה. אולם היריבים ביקשו שהמשך הויכוח יבוא בערב הבא. בהיותו בטוח, שגם בערב השלישי ינחל נצחון על יריביו, הסכים. הפעם בא קהל עוד יותר רב כדי להאזין לויכוח: מי שרצה לראות במפלתם של מתנגדי ציון, אשר בלי ספק יוכו שוק על ירך, ומי — פשוט ליהנות מנועם דבריו של בלחובסקי.

למרבה הצער הביא אחד מן היריבים את הספר קפיטל לקרל מרקס והוכיח מתוך קריאה מן הספר. בהמרצה סירס את דברי מרקס. עימת את דברי המרצה שרשם אמש מפיו לגוף הספר והוכיח בפני קהל ועדה את הזיוף בכוונה תחילה. פרץ סקנדל באולם ונשמעו דברי גידוף על חשבונו של המרצה וכמובן גם על כלל הציונים דוברי השקר, ובלחובסקי זה מוכרח היה להתחמק מן האולם דרך הפתח האחורי. בבוקר השכם עזב את העיר, מאז הוקיר את רגליו מחמלניק.

ובלחובסקי זה נכח במועצה, וכשראני יחידי וידע שלחמלניק נקבעו שני צירים, לא התביים לבקש מפני, שאעיד עדות שקר בשם סניפנו שייפו את כוחו להיות הציר השני של המלניק.

אגב, בפגישה עם צירים ממקומות אחרים, שבעתי מפיהם על מקרים דומים עם בלחובסקי זה וכשהד הדברים הגיע למרכז התנועה הפסיק את שליחותו לערי השדה.

בסופו של דבר עבר בלחובסקי זה אל הקומוניסטים לאחר שכבשו אלה את קיוב. ובביקורי כעבור 8 חדשים בקיוב במשלחת מטעם ההגנה בחמלניק לראש הרפובליקה האוקראינית — רקובסקי — נודע לי, כי בלחובסקי נתמנה מטעם השלטון לתיבע כללי לענייני פליליים בקיוב וכבר הספיק להוציא עשרים פסקי־דין מוות ואת הציונים דרף ער תרמה. את הדברים האלה שמעתי מפי הח' ניפומנישצ'י ומפי חבר המרכז מיכלסון. שאז היה במחתרת וכסופו של דבר עבר אף הוא למחנה הקומוניסטי.

המועצה התקיימה במועדון המפלגה רח' זילינסקי 46 ונמשכה 4 ימים. פתיחתה היתה עוד תחת שלטונו של פטליורה. אולם נעילתה היתה כבר תחת שלטון הבולשביקים. החלטות המועצה נתקבלו לקול רעש התותחים שבין צבא פטליורה הנסוג לבין הצבא האדום המתקדם. הלילה ההוא היה לנו ליל שימורים ומובחרים היינו לבלות את הלילה על מצע של תבילות „ערד אין ארבעט" (עתון המפלגה) שבגלל המצב החמור לא נשלחו הגליונות לערי השדה.

בבוקר, כשיצאנו אל הרחוב כבר מצאנו על הקירות את המודעות של השלטון החדש. ונחאשרו חששות ההוריס. זמן ממושך היינו מנותקים מן הבית, שכן ההתקפה הבולשבית נכלמה בחזית זיטומיר—צודנוב—ברדיצ'ב למשך חדשיים ימים.

יש לציין, שבימים הראשונים היה השלטון הסובייטי סובלני במידה מסוימת. רדיפות גלויות על הציונות טרם היו והתנפלויות היו אך בפה. בצורת ויכוח. משום כך היו עוד אנשי רוח ותרבות מן המחנה הציוני מופיעים בפומבי ומשיבים מלחמה שערה. אורגנו אספות ועצרות ובהן נשמעו דברי ביקורת חריפים מכני הצדדים. וכמו להכעיס היו האספות של הבולשביקים וגרוריהם מתקיימות בשבתות, ואילו של הציונים והקרובים להם — דווקא בימי א' של השבוע. בסימפוזיונים של הציונים השתתפו כמעט בקביעות חיים גרינברג, אלכסנדר גולדשטין, מאיר גרוסמן, נתן ביסטריצקי, יוסף שכטמן ומשה קלינמן, ואילו מצד הבולשביקים השתתפו י' ליסבקוב (לירוב), מ' ראפס, שץ־אנין, דוברושין ואחרים.

הגיעו הדברים לידי כך שבאספת אחת משלהם התווכחו י' ליסבקוב עם א' ליסבק הבונדאי, שנשאר עוד נאמן לתורתו ובאותה אספה לא סמן ליסבק את ידו בצלחת ולא נרתע כלל מלהשליך בריש גלי את אשמתו נגד הבוגדים כראפס וחבריו והכריז: אל תדמו בנפשכם שבמעשי הלחץ של הקומוניסטים תצליחו. דעו לכם, כי בהכאה על ראש האדם לא תוציאו ממנו את מחשבותיו אלא להפך — עוד תטמיקו. דוגמה לכך ישחט מממר. כשמכים על ראשו אין מוציאים אותו אלא מחדירים אותו עמוק יותר. איומו של ליסבק, כידוע, לא פעל. ורבים היו המסמרים שהיכו על גביהם ונשארו בלי ראשים.

אחרי תרשיים ימים הובקעה ע"י הצבא האדום החזית ז'יטומיר—ברדיצ'ב ואז נכבשה גם המלניק.

ז.

השלטון הסובייטי בהמלניק

סמלי אולי הדבר, שעם קריאת מגילת אסתר, בצירים של אותה שנה 1919. נכנס החלוץ של הצבא האדום לעיר. האוכלוסיה היהודית קיבלה את פניהם ברגשות מעורבים. מצד אחד שמחו למסלתם של אנשי פסליורה ועויבתם את העיר, שהרי לא מעט סבלו תחת שלטונו של המן זה מכל הכתיבות, אולם מצד אחר הניעו לאזנים שמועות מרחוק, שגם השלטון החדש אינו מביא בכנפיו את הישועה המקווה. את סיבו של עובר זה הכירו אך לאחר ימים ספורים, כאשר הוסלה קונטריבוציה כבדה, בעיקר על האוכלוסיה היהודית. אולם כאשר התחילו להתריס סחורות וחיפושים אחריהן ; כאשר גברו ההחרמות והעיקולים, החיפושים והבדיקות עד כדי התנקשות בגופו ובממונו של רוב האוכלוסיה היהודית בשל כופר הנפש הקשה מנשוא ועל הכול — כאשר כאו המאסרים התכופים של יהודים בשל מעמדם והשקפותיהם הריאקציונית כביכול — היו אלה בשורה ליהודים על ימים קשים עוד יותר הממשמשים ובאים, ומים אלה לא אחרו, אמנם, לבוא.

אולם לא אנשים חשודים בניצול הזולת ובנטיות ימניות בלבר סבלו מיהם עוון זה, אלא גם אלה אשר „אליבא דכולא עלמא" נקיים היו מכל שמץ של חשד זה. סבלו מורים, רופאים, רואי חשבון ועוד, אם אך סירבו להצטרף רשמית אל השורות שבקוו הרשמי. בראש פעולה עוינת זו עמדו לרוב אחינו הנפשעים — היבסקים, ששמם נשאר לדראון עולם. למרבה הצער היו בין אלה ציונים לשעבר, אשר בשל זיקתם החלשה לציונות, לא עמדו בנסיון, וכ„גרי אריות" בזמנם היו מן הראשונים לבגידה, וחס־הם שגרמו צרות צרורות לחבריהם כעבר. כנראה לא יכלו בוגדים אלה לנהל את אורח חייהם החדש בשקט. כל עוד נתקלו בחבריהם, שנשארו נאמנים לעברם והזכירו להם את תשאת נעוריהם, את עברם הם ואת בגידתם בו. אחד מאלה לא התבייש להודות בפני שאני כצנין בעיניו, וכל כבודו תרם איננו שוות לו בכל את אשר הוא רואה אותי וציונית כמותי מסתובבים ברחוב.

ולא עברו ימים רבים ונוכחתי בנכונות הדברים .

בפרוס חג הפסח של אותה שנה הוזמנו לפתע פתאום כל מורי העיר והסביבה אל משרדו של ה„נאורבז" (הקומיסר להשכלה עממית). בין המוזמנים היו גם מורי ביה"ס „תרבות", עד אז סרם נגעו בו לרעה. עצם ההזמנה היתה בשבילנו, מורי „תרבות", הפתעה לא נעימה כלל. שכן הנסיון של ימי השלטון החדש הקצרים, הוכיח, כי הזמנה רשמית כזאת אינה מבשרת טובות, בעיקר כשהמדובר הוא בבי"ס „תרבות", שהוא בבחינת „טרפה פסולה" בעיני הרשות.

בלב חרד באנו אל המקום המיועד והנה נודע לנו להפתעתנו ולשמחתנו, כי לא לשבם אלא לחסד נקראנו הפעם. פתח את האספה הקומיסאר עצמו והודיע, כי ציר האספה

היום הוא התמיכה למורים לקראת החג — תמיכה שהוסרשה מכספי הקונסרביבוציה שנאספה ויש להחליט על אופן חלוקתה.

בנשימה עצורה ישבו כשישים מורים רוסיים, אוקראיניים ויהודיים והקשיבו לקולו השקט של ה„קומנארוכראז" — רוסי סיפוסי, שהודיע, כי בניגוד אין להבריל בין פרעל לבועל, ולהפלות בין מורה למורה, לרבות אלה, העובדים במוסדות, שאינם נהנים מוכויות הממשלה והמיכתה, שכן מוסד לחוד העובד בו לחוד.

בנראה, התכוון בכך למורי ביה„ס „תרבות" שלא הוכר ע„י הממשלה הסובייטית, וכאן אירעה ההתפוצצות.

קם סגנו, מורה לעברית בעבר וגם ציוני מאתמול ומיהה על ההכרה בקונטר־רבולוציה ונושאי כליה. חטא בל יכופר, טען הוא, יהיה אם יספחו קונטרבולוציונרים למשפחת המורים הפרוליטרריים ויזכו גם אותם בתמיכה מכספי האוצר הסובייטי.

כמובן, החרו התזיקו אחרינו יתר חבריו היהודיים. וכאן נפלגו הדעות: הגויים עם „הקום־ארובראז" בראשם טענו, כאין להפלות בין מורה למורה ויהיה מי שיהיה, ומצד אחר — סגן הנארובראז היהודי עם משרתיו היהודיים שסענו, כי אין לחלל את קדושת העקרונות, ויש לפסול את המורים העובדים במוסד בורגני ועל כן יש לשלול מהם את זכות התמיכה. ישבו אנו המורים העבריים כל זמן הויכוח כעל גבי גחלים לוחשות.

ברור, ניצחה ה„סיטרא אחרא" אף שהיתה במיעוט ניכר. אמנם, אנו בינינו לכין עצמנו, התלבטנו רבות והיססנו אם לקבל את הכסף המוקצה מחמת מאוס בשל המקור הנרפש... שממנו הוא בא. ובדיעבד לא הצטערנו על ההחלטה המבישה, אבל העלבון שנהלנו מידי אחים הורנים אלה היה כאב צרבת בעצמותינו.

אולם רוחה והצלה עמד לנו ממקום אחר. עברו ימים אחדים, וביום האחרון של פסח היזמנתי בתור יו„ר של צעירי־ציון אל אחד הקציגים הנכחדים, שבא לרגל עניין חשוב להפלניק. מבוהל ואחוז פחד הלכתי לפגישה. בפתח המלון פגשתי איש צעיר ליפה, שחרחר ובעל עיניים לוהטות, שערו מתולתל ו„ספחה" (כובע רוסי מעשור עור כבש) לראשו. הקצין קיבלני בבת־צחוק של שפחיו, ויש להודות שמן הרגע הראשון הוקל לי. היה לי הרושם, שלא לשם חקירה הוזמנתי, אבל עם זאת התעורר בי גם החשד. מי יודע, אולי ביחסו הידידותי פורש האיש רשת לרגלי.

התחיל האיש, כמובן ברוסית, להתעניין בחיי התנועה הציונית. שאל לפרטים הנוגעים לתנועה והפציר בי לציידו בעתונות מארץ־ישראל אם יש לי כזאת. התחלתי להסחייג ולגמגם, להשתמט בתשובות בלתי מחייבות מעין „הן ולאו ורפיא בידו".

הרגיש האיש בכבוכתי ויפן אלי בעברית עסיסית ובהברה הספרדית ואמר: „אל חיוא, כי פי המדבר אליך". את יוסף מכרו האחים למצרים, ואילו אני — שום איש לא מכרני. אני בעצמי נמכרתי, ברצון ובכוונה, כדי שאוכל לנקום משונאי העם, מרוצחי הורי וקרובי בעיירת ליובאר, מחון נובוגראדוואלינסק, את דמם שנשפך. מקבוצתי בארץ ישראל באתי לגאול את דם אבי — רבה של העיירה — ואת דם אמי הישרה בנשים. דמם צועק אלי מן האדמה, צועק ורותח כדם זכריה הנביא, והוא מרתית גם את דמי. דם תחת דם, אני דורש, נפש תחת נפש. אני לוקח לא נפש אחת אלא רבבות נפשות של העם האוקראיני אקח תמורת דם כל קרובי, ששפכו הידים הטמאות. כבר פעלתי רבות, אך בכל הדם ששפכתי אני ואנשי בעפיי — טרם כיביתי את אש הנקמה העצורה בעצמותי, אך כשישקוט רם אבי הסוער בי אחזור בנפש מנוחמת קמעא לארץ אבות, שם מקומי ושם אמשיך בהנשמת חלומי. עמדתי נדהם לפני סוד וידוי המסעיר של הקצין, לפני עמד לא ה„בוסקונט"

Государственный Контролер הכפיל אימה בתלבושתו ובכיבעו הטעיר, כי אם נכרי של המכבים.

קלפתי את דבריו מתוך טערת נפש וידעתי, כי לא אלמן ישראל, במחנה העוין לנו יש בצדו של ה„נאַראָדאָ" היהודי גם ה„גוסקונס" היהודי.

אכן, לפני היפרדי מן הקצין הזה נגעתי בטכסוך שפרץ בנאַראָדאָ לפני ימים אחדים. גללתי לפניו את הפרשה לכל פרטיה. ענות עצב העיבה רגע את פניו ורטט עצבני הרעיד את שפתיו. אך מלה אחת הפלים כפיו: סוב! והושיט לי את ידו לשלום.

למחרת היום הזמנו מורי „תרבות" אל הנאַראָדאָ. שולם להם חלקם בתמיכה הכספית ובהצטרפות על האיחור.

זמן ממושך נהנה בית־ספרנו, מחסותו של ה„גוסקונס" ובחסדו האריך בית־ספרינו ימים מכל בתי הספר העבריים שבסביבה. גם בשלב הראשון וגם בשלב השני של השלטון.

ח.

ההגנה העצמית בחמלניק *

אולם השלטון הסובייטי בשלבו הראשון לא האריך ימים. לאחר חדשיים ימים בערך נאלץ לסגת תחת לחץ הכנופיות מיסודו של פטליורה, — כנופיות אשר שרצו בסביבה. גם מחוז ליטין נתברך בכנופית כזו בפיקודו של האטאמאן הערום — שפיל, אשר קנה לו שם ברבות הימים בערמתו ובאכזריותו בשחיטת יהודים, בעיקר בעיר ליטין. עוד בימי שלטונו של ההטמאן סקורפדסקי נתפרסם האיש קנונער־רבולוציונר מובהק ובימי פטליורה נאסר בכל מעשה פלילי ורצה את עונו בכלא ליטין חמישה חדשים רצופים, אך לרגל האחד במאי ניתנה מטעם השלטון הסובייטי חנינה לאסירים פוליטיים. שערי בית־הסוהר נפתחו לרווחה, ואסירים למאות יצאו לחפשי וביניהם שוחרר גם האסיר שפיל.

באותו אחר במאי עת עברה תהלוכת החג כרחובותיה של חמלניק ובראש התהלוכה רכב על סוס לבן בחור יהודי, פנה אחד האיכרים, שעמד בין קהל הצופים, אל מכרו היהודי ואמר: זכור הזכור, כאשר זה הרוכב יסול מעל סוסו יחוש כאבים נוראים לא הוא בלבד אלא כולכם, כל היהודים יחושו כאבים בכל איבריהם. ואכן, בשלושה כמאי שב האסיר שפיל בראש כנופיה לליטין, התגבר על חיל המצב הסובייטי ותפש את השלטון. באותו יום ערך גבור זה שחיטה נוראה ביהודי העיר. ומאה ושמונים יהודים, אנשים, נשים וטף, נרצחו באותו יום ורכושם היה לבז.

כשנודע דבר השחיטה ליהודי חמלניק נפלה עליהם אימה. יודע ידעו, כי פגאה כבושה בלבו של אותו פורע ליהודי חמלניק עוד מאז. ואם ח"ו יבוא גם לחמלניק יפקיד על יהודיה את חשבונו הפרטי. נוסף על כך בתב אסיר יהודי אחד לאשתו, והוא מתושבי חמלניק וחברו של שפיל לכלא, ובמכתבו הוא מזהיר את יהודי חמלניק שלא יעזו להתנגד לשפיל ההולך בראש מתגה גדול על העיר, כבן אם יקבלוהו יפה — שלום יהיה לעיר, אבל אם יגסו להתנגד לו — מרה תהיה אחריתם.

עם קבלת המכתב נתכנסה מיוצת הקהילה לישיבה דחופה ביוזמתה של סיעת צעירי־ציון, ולאחר דיון רציני הוחלט לדחות את תגאיו של הרוצח, שכן — אמרו — אין ממש בהבטחותיו של רוצח, תחת זאת הוחלט לגשת תו"מ לארגון הגנה עצמית. לשם כך באו בדבריים עם הנציגים היהודיים ב„פארקום", (ועד המפלגה הקומוניסטית) בדבר הענקת נשק ממשם השלטון

---

* מאמר מקיף ומפורט על הגנה זו פורסם על ידי בקובץ „נפתולי דור" חלק ב' בעריכתו של ב' וסט.

לחברי ההגנה. נעניינו על בקשתנו בחיוב אלא בתנאי שהנשק יחולק בין אנשים מאומנים מבחינה צבאית ו„מהימנים" מבחינה פוליטית על המפלגה הקומוניסטית. באין ברירה הסכמנו, אבל לאחר זמן נודע לנו, כי בתנאי זה היתה כוונה מכוונת מצד ה„פארקום". בכך נתכוונו „להוציא יקר מוולל": להפוך את ההגנה ברבות הזמן ל„גדוד ארום". אשר בשעת הצורך ייעזרו בו נגד יריבים סוליטיים.

חוכרו גיוס כללי של כל הגברים מגיל 18—50 ומשמרות היעמדו בכל מבואות העיר. המיעדון של צעירי־ציון הפך למטה ההגנה. העיר היתה כבמצור. אין יוצא ואין בא. חמיכה יבוש נמשך מצב זה.

ב־9 במאי נסש היל המצב לפתע פחאום את העיר, ואתו גם ה„פארקום". העיר נשארה ללא כל שלטון. הקהילה נתכנסה תיכף לישיבת חירום, כדי לדון במצב ולפכס עצה כיצד לכלכל את העניינים בשעה קשה זו. ידוע היה, ולמעלה מכל ספק, שפיל ינסה בשעה של הוסר שלטון להיכנס העירה, ואכן, כעבור שעה קלה הגיעה הודעה חתומה בידי שלישו של שפיל, ובה אזהרה, כאם יהודי המלניק יתנגדו לכניסתו יהיה גורלם כגורל יהודי ליטין. נחלקו הדעות. הצעיריס הציעו לא להיכנע ולהודיעהו שלא יכירו באדם המכריז על עצמו כשליח ושופר דם נקי. אולם דעת הזקנים היתה אחרת. טענו שאם יקבלוהו בסבר פנים יפות יתנהג אחרת ושלום יהיה לעיר. לרוע המזל הכריעה דעה זו האחרונה את הכף.

משנודע דבר ההחלטה בעיר נחרדו רבים, וכל מי שהפרוטה היתה מצויה בכיסו מיהר לנטוש את העיר או, למצער, לשלוח את בני משפחתו ברכבת היוצאת לברדיצ'ב. כשום־מה חשבו, כי בעיר גדולה המצב יותר בטוח, מלאה וגדושה יצאה הרכבת לברדיצ'ב בשעה 3 אחה"צ ובשעה 4 נפוצה שמועה, כי הרכבת ירדה מעל הפסים וכי בין הנוסעים יש הרוגים ופצועים. לאמיתו של דבר, לא ירדה הרכבת מעל הפסים, אלא נעצרה ע"י כנופיתו של שפיל במרחק כמה ק"מ מן העיר, וביריות של המתנפלים נהרגו כ־30 איש, וביניהם זוג צעיר, שאך לפני יום אחד, בל"נ בעומר, באו בברית הנישואין, יחר הנוסעים נפיצו לכל עבר תחת מטר כדורים מצד אנשי הכנופיה.

ואכן, באותו ערב נכנס שפיל עם מהנהו ה„גדול" להמלניק. לפניו צעדה תזמורת ואחריו טרכו דרכם כ־30 איש יהפים, רובם ברגל ומיעוטם רוכבים על סוסים. זקני העדה היהודית קיבלו את פניו בלחם ובמלח כדרישתו. כמובן, לא עמד הרוצח בהבטחתו. כל הלילה לא פסקו היריות ברחובות ולמחרת היום התחילו החיפושים בבתים. חיפשו נשק, ובחוקת נשק היו גם כלי כסף, תכשיטים וכל דברי תמץ יקרים. כן חוכרו על גיוס אנשים צעירים מבין האוכלוסיה הנוצרית לכנופייתו. כל מגוים קיבל רובה וכדורים, סכום כסף על הכל רשות להתאמן בנשקו בכל מקום שירצה, ואימון זה עלה לא במעט קרבנות ברחוב היהודי, שכן את הרובים כיוונו כלפי החלונות של בתי היהודים.

שבוע ימים השתולל הרוצח בהמלניק והתעלל ביהודים. בין הנרצחים היה הרב מטעם, מרדכי פרלמוטר ז"ל, שהיה גזן ראש העיר, בת הרב ר' משה סלובודינסקי, שעל פי טענות חשד שפיל בבגה שהוא חבר ה„פארקום". נוסף על כך הטיל קונטריבוציה כבדה על האוכלוסיה היהודית, וידו היתה עוד נטויה להרחיב את הוג פעולתו העוינת, אולם לפתע פתאום נטש את העיר בטרם הספיק להפיק את זממו, את כל מהשבתו הרעה. שמועה שמע, כי גדוד של הצבא האדום מתקרב ובא להמלניק, וברח בחיפזון מן העיר.

שמונת הימים של שלטון שפיל הקצר היו קשים מאוד ליהודי המלניק. אבל עם זאת היו אלה ימי ניסיון ולקח. נוכחו לדעת, כי כוחו של שפיל היה רב בתעמולת כזב, בתחבולות ערמה. אבל לא בעוצמה צבאית. התברר, כי לו ידעה ההגנה מראש מה כוחו, יכלה לעמוד בפניו. כתוצאה מכך נפלה ההחלטה: שפיל לא יבוא עוד פעם העירה.

ואכן, מאז עשה שפיל נסיונות לחזור לחמלניק, וכל פעם שחיל המצב של הצבא האדום עזב את העיר מחוסר יציבות, ניסה שפיל את מזלו לחזור, אבל לשוא. כל פעם נהדף בכוח הנשק של ההגנה. שכן מטעם ההגנה נעשו כל המאמצים לרכוש ויתר ויותר נשק, ולפני הקרב האחרון עם הכנופיה הניע מספר הרובים ל־400 ויותר (לאחר המשלוח האחרון שקיבלנו מוניצה באמצעות המשלחת לרקובסקי הגענו למספר של שבע מאות רובים ויותר, אף שלא נזקקו להם עוד), שכן לא נזדמן להשתמש בהם.

אנב לקראת קרב קשה זה, אשר בו נהרגו מידי ההגנה מאה ועשרים איש מכניפיותו, נייס שפיל לפי עדותם של אלה מאנשיו שנלקחו בשבי, כ־4000 איש מכל כפרי הסביבה ובטחונו היה חזק, שזה יהיה הקרב המכריע, ובו תיהרס חמלניק עד היסוד. על כך יעיד גם מכתבו האחרון אל קהילת חמלניק מ־19 ליולי 1919 ושעליו התום היה גם האטאמאן וולינין. במכתבו זה אימו שני האטאמאנים, שאם לא תיכנע העיר גם הפעם יחריבו אותה כליל וישאירו ממנה לזכר רק תינוק אחד. בכל זאת נכשל גם הפעם נסיונו כשלון חרוץ. 120 חללים, כאמור האשיר בשדה הקרב בפוד שמצד ההגנה נפלו אך שנים. מאז לא הוסיף להתקיף. אמנם כל ערי המחוז לרבות בירת המחוז ליטין היו בידיו. רק חמלניק היתה מובלעה, עמדה כסלע מוצק כלב ים של פורעים, והגנה על עצמה בגבורה עד בוא הצבא האוקראיני הסדיר מגליציה.

ט.

פרשת הגדוד האדום

אולם בכוס הישועה שבנצחון המזהיר על שפיל וכנופיתו נטפו גם טיפות מרות של צער, וצער זה נגרם ע"י אחינו, נציגי ה„פארקום" בהגנה, ומה שיגורנו — בא.

לאחר הניצחון בקרב האחרון הופיעו נציגי ה„פארקום" בישיבת המטה של ההגנה והודיעו בשם השלטון הסובייטי, כי לא ייתכנו שתי רשויות: אחת במסגרת הצבא האדום ואחת כוחות צבאי עצמאי, על כן הם דורשים לקרוא את הארגון של ההגנה בשם „הגדוד האדום של חמלניק" Красный Батальон Хмельника.

ניסינו להתנגד, אבל הם הודיעו, שאם לא נסכים יטה השלטון את חמלניק, יוציא את חיל המצב על עשרות החיילים שבו, והעיקר יקחו את כל הנשק שהעניקו להגנה, לרבות חלק ממה שגרכש גם בעזרתם ואף חלק מן הציוד שנלקח כשלל מידי הכנופיה (שתי מכונות ירייה). לאחר ויכוח ממושך הסכימו לדרישה זו נציגי הבונד. הבלתי־מפלגתיים. המזרחי והציונים הכלליים ועליהם נציגי הפארקום — 6 במספר מבין 9 הברי המטה. התנגדו אך נציגי צ"צ — 2 ונציג פועלי ציון — 1. כשנוכחנו לדעת שאנו במיעוט והחלטה גורלית זו עומדת להתקבל, אמרנו: „בקבלת החלטה זו תלוי גורל הקהילה כולה ואין לנו רשות לחתוך את גורלה שלא בידיעתה. היא הנוגעת בדבר והיא תחליט. על כן הצעני לקרוא לאספה כללית של כל העיר. הצעה זו נתקבלה, ותוך שעה היה בית־הכנסת הגדול מלא מפה לפה.

את האספה פתח נציג הציונים הכלליים, הרב מטעם החדש במקומו של מר פרלמוטר שנרצח ע"י שפיל, הוא, כמובן, חייב את הדרישה בנימוק, שבשעת הסכנה אין בודקים ואף אין משגיחים בעקרונות. אחריו החרו אחרים והגדיל לעשות נציג ה„פארקום".

מתגובת הקהל ניכר היה שהשתכנע מדברי הנואמים. כשהניע תורו של נציג פו"צ ד"ר אנצ'בסקי לבסס את התנגדותו הסתלק מרשות הדיבור בנמקו, שאין עוד תועלת בדבריו. אך נציג צעירי־ציון לא ויתר, באמרו, כי מצפונו לא יהיה נקי אם לא יבהיר לציבור את נימוקי התנגדותו. את נימוקיו ביסס על ההבדל שבין נוף נימרלי, שעיקר תפקידו אך להתנונן בפני פורעים לבין נוף בעל גוון פוליטי מובהק. נוף נימרלי יוכל לעמוד לפני

כס המשפט של כל שלטון סדיר ובתקופה של תמורות פוליטיות, הכופות ודחופות אכור לקהילה לצאת מתחום הניטרליות כל עוד יש דרך לדחית הגזירה. והואיל והגזירה היא מקומית, שכן זמן ממושך מנותקת המלניק מן המרכז, יש להרכיב משלחת אל המרכז כדי לברר את כשרותו של ארגון וולונטרי, ששמת הגנה עצמית. אמנם הדרך לשם היא בהחלט סכנה, אבל סכנה צפויה לנו בכל מקום ובכל שעה. יימצאו ללא ספק מתגדבים גם לכך. בלומר, לנסיעה למרכז, לעיר ויניצה. בינתיים נרווח זמן עד שתשוב המשלחת ואם ת"ו לא יתקבל אישור לקיום ההגנה כגיף נפרד, לא תהיה לנו ברירה ואז נקבל את הגזירה. ודיה לצרה בשעתה, וטובים חיי שעה.

הדברים עשו רושם על הקהל ופה אחד נתקבלה ההצעה בדבר שליחת משלחת. והמלאך הרע בעל ברהו ענה אמן.

למחרת היום יצאה משלחת בת 4 אנשים לוויניצה ואחר כך לקיוב.

הרכב המשלחת: יו"ר הוצר של ההגנה, יו"ר ה„פארקום". נציג האיגוד המקצועי וכותב הטורים האלה נכלה מטעם הסוב־בד (ועד העניים).

תחנתנו הראשונה היתה בוויניצה אצל ה„גובקום" (ועד הפלך) Губернский Комитет Партии. זה היה אדם גרוזיני נבון, סימפאטי, והוא תמה שתמלניק עודנה בידי השלטון הסובייטי. במפה אצלו רשומה היא ומצויינת כבר בנקודה שחורה, כלומר בידי שלטון זר. שיבה את ההגנה בחמלניק על עמידת הגבורה שלה. שלח לה ברכה ואיחל שבכל עיר ועיר יקום ארגון כזה כיקיו את דם הכנופיות. לאחר ששמע את הדו"ח המפורט נתן פקודה להעביר בקרון מיוחד לחמלניק עוד 300 רובים וכמה רבבות כדורים. על בקשתנו להעניק לנו גם כמה מקלעים השיב, שבלים כאלה אין ברשותו והציע לנו לנסוע לקיוב, ישר לרקובסקי, והוא ודאי שלא יסרב.

יצאנו לקיוב. בעמל רב הבקענו לנו דרך לשם. הנסיעה של שעות ספורות בלבד נמשכה ימים. כשבאנו ללשכתו של רקובסקי לא מצאנוהו במשרד. קיבל אותנו סגנו. על בקשתנו בעניין מקלעים השיב, שברצון היה נענה אלא המצב מעכב. יש חשש שהכלים יפלו בידי צבא עוין. זכן הצבא האוקראיני מגליציה מתקדם לעבר אזורנו. ואכן, ניכר היה שבקיוב עצמה נעשות הכנות רציניות לנסיגה. אגב יעץ לנו לחזור מהר הביתה פן ניכשר מנותקים ממשפחותינו. חזרנו הביתה לאחר שלטולים מרובים בדרכים משובשות. הגענו ערב תשעה באב לאחר שיצאנו לוויניצה בי"ח בתמוז. כשחזרנו נודע לנו, כי מפקד המחנה הגליציאני שלח שליח מיוחד מסיניאבה — עיר במחוזנו, — אל ההגנה, והודיע שבעוד יומיים יכנס לחמלניק ואם לא יתנגדו לו — שלום יהיה לעיר. אגב, השליח היה יהודי מהושבי המקום, והוא מסר, כי המפקד הוא אדם ישר, ובשלושת השבועות שהוא נמצא בסיניאבה היה יחסו ליהודים הוגן.

בערב שבת „נחמו" נבנס החלוץ של הגאליציאים העירה. למחרת היום כינס המפקד את מליאת הקהילה לשם התייעצות ונקיטת אמצעים להשבנת סדר בעיר. בכלל גילה האיש זבנה מלאה לדאגות ראשי הקהילה ונענה לבקשתם להרחיק את שפיל מן העיר מתוך הנחה שעצם שהותו בעיר תביא לידי סכסוכים.

ה ד י ה מ א ב ק

שלושה חדשים רצופים נאבקה חמלניק על נפשה ותוכל. ניצלה מידי סורעים ויחד עם חיי אלפי יהודים הצילה גם את הכבוד היהודי בעיני הסביבה ואף בעיני אויבינו בנפש.

שפיל בעצמו התבטא אחר כך באחת הסיבות, כי עם כל איבתו להמלניק היהודית, ועם כל רצונו העז להכריעה, מלא הוא רגשי הערצה לעמידתה האיתנה והמכובדת במערכה. תהילות כאלו נשמעו גם מפי השלטון הסובייטי לאחר שהשתלט סופית על אוקראינה.

כלשון הגליצאים לא האריך ימים אף הוא. אחרי שלושה חדשים של שקט יחסי בא הכיבוש הפולני. פעמיים זכתה המלניק בתקופות קצרות ליהנות משלטון עם „אריב" זה, כביכול, ובכל פעם השאיר טעם לפגם. אך באמצע שנת העשרים התחיל השלטון הסובייטי להתכסס, והחיים נכנסו אפ־אט למסלולם הטבעי.

עוד הרבה זמן ניצאו בחלל העיר הדי הימים ההם, ויהודי המלניק לא שכחו את הסדם למפלגת צעירי־ציון, אשר בתכסיסם השקול והמיושב ובחושם הפוליטי גילו בגרות חברתית וסיכלו את עצת אחיתופל של ה„פארקום" — עצה שעלולה היתה להמיט שואה על הקהילה כולה. בכל הזדמנות היו נכבדי העיר מדגישים את הזכות הזאת.

תחת זאת נכונו למפלגה זו לא מעט רדיפות מצד אנשי „היבסקציה", אשר בכל יום פקודה פקדו עליה גם את ה„חטא הקדמון" של מניעת „הגדוד האדום בחמלניק". מועדון המפלגה נסגר, הפעולה הציונית נאסרה, חבריה נרדפו. רבים מהם הוגלו לסיביר, ויתרם נאלצו לעקור את רגליהם ולהבריח את הגבול, לולא זכותו של אותו „גואל הדם" שעליה סיפרתי קודם והיא שעמדה לנו בעת צרה, היו התוצאות נוראות עוד יותר.

ס י ו ם

עשרים ושלוש שנים עברו מעת שרשמו ניבורי המלניק דף מזהיר בדברי ימיה של יהדות אוקראינה. רבים מגיבוריה אינם עוד בחיים, רבים פזורים בכל חלקי תבל, רובם בארצות הברית. מיעוטם בישראל, אולם הקהילה עצמה בשינוי צורת המשיכת עוד את חייה גם בתחומי המשטר הסובייטי. לפי „מערדער פון פעלקער" (רוצחי עמים) מ־1945 מנתה הקהילה בימיה האחרונים למעלה מ־10.000 נפש, והנה באה השואה על כל יהדות אירופה ואף קהילה זו שתתה מכוס התרעלה, ובחורש ינואר 1942 חוסלה בידי הרוצח הנאצי — הקומיסאר וויצמן — הידוע לשמצה. ביום התשיעי לחודש זה אסף 6.600 יהודים ולאחר שהתעלל בהם והכרית אותם לריקוד ערומים שעה ארוכה בכפור נורא, השמידם עד אחר תוך עינויים קשים. מינואר עד יולי אותה שנה הושמדו עוד 4000 איש, אלה שהצורך ניצלם לעבודה כל עוד היה בהם כוח. ביום 11 ביולי הושמדו האחרונים ומספרם הגיע ל־1300 איש *.

אין נפלו גיבורים ויאבדו כלי מלחמה? (שמואל ב', ב').

---

* במפקד 1959 נמנו בחמלניק כ־1100 יהודים בין 13000 תושבי העיר (מערכת „העבר").

הרב י. ז. דיסקין

מקרבנות משטרו של סטאלין

גוהג חדש חידשו הסובייטים: רבבות אנשים הונלו, שולחו למרחקי ארץ לעבודת פרך, בלי סוכ רשות להתכתב עם משפחותיהם. רבבות עובדי כסיה עבדו במחנות ריכזו בתנאים לא אנושיים, בתזונה ירודה ובאקלימים קשים. כן נבנו מפעלים גדולים, כמו הוולחובסטרוי וביוצא בזה, והמתפקים בהם לברא יערות־עד ולנסר עצים לקרשים, רבים מהם ניספו ברעב ובקור. כמחנו יקאטרינבורג היו יוצאים לעבודה 200 פועל וחזורים 170. השאר קפאו בקור. הכי גרוע היה גורל אלה שהוגלו לווורקוטא, מקום בידה בקצה הצפון. המקום הכי קר בסיביר היתה העיר ווורחויאנסק ולשם הונלו ציונים רבים. אוכיר כאן כמה מקרבנותיו של המסטר, שהכרתים.

א. בחארקוב גר פסל מפורסם פגדולי האמנות מרדכי נובוסלסקי. הכרתיו מילדותי. בן למשפחה ענית ומלומדת סכל בעיר לובני. אמו גילתה כי לנער יש כשרון לציור ולפיסול. נסעה לעיר מירגורוד להכניס אותו לבית הספר לציור ולפיסול שהיה קיים שם ונקרא על שמו של הסופר גוגול. אבי ז"ל שכר לו מלמד שילמדו תנ"ך. כשנמר את בי"ס לציור נכנס לאקדמיה לאמנות ונשלח אל הפסל אליהו גינזבורג, תלמידו של גדול הפסלים אנטוקולסקי. הלה פרסמו והיה לאחד מגדולי האמנים ברוסיה. מטעם הממשלה נסע לאיסליה ועבד בוותיקן. בשנת 1928 בנו בחארקוב בית ממשלתי בשם „דום גוספרומא" (בית התעשיה הממשלתית). הזמינו אותו להקים בכניסה פסל שיסמל את המהפכה. בשם „פני אוקטובר". הוא הכקיע עמל רב ויצר יצירה ענקית שהשקיע בה 900 ק"ג אבן. בהיותי בחארקוב בשנת תרפ"ח הראה לי מכחר זיורנלים בכמה שפות, וכמובן גם ברוסית, גדושים תשבחות ותהילות לעבודתה הזאת. בבית המלאכה שלו (בחארקוב, ריבנאיא 3) פגשתי את מיניסטר המשפטים דאז של אוקראינה סקריפניק. מזמין אצלו פסל ומהלל ומשבח את כשרונו. הוא גילה בפני סקריפניק את הלוט מפרוטומת (ביוסט) והצביע: „לו אני חייב בהתפתחותי". זו היתה דמות אבי ז"ל (שהיה או בחיים). ונסענו יחד לעיר מכורתו, ללובני. בלובני נכנסנו לבית הכנסת ומצאנו את הרב שם שרוי בצער גדול: בית הכנסת נשאר יחידי בעיר והעמיסר עליו מס כבד מאין שום מקור לשלמו וזה בכוונה לשלול את זכות קיומו של בית הכנסת. הוא הוציא מכיסו את כל סכום המס ותרם להרב. בדרך הירבה לצטט פסוקים ממשלי ומאיוב ורצה להוכיח לי כי גירסא דינקותא זכורה אצלו. גם גילה את רצונו להשיג אפשרות לעלות לארץ ישראל אם תהיה לו האפשרות לכך. בחורף תרצ"ח נעלם פתאום מהאופק. מסר של חרפות וגידופים ניתך עליו בעתונות וראו בפסליו פגמים אנטיקומוניסטיים רבים. האם הוקנה ואחותו התדפקו על דלתות הבולשת (או ג.פ.או.) ולא בירדו שום דבר. ממקורות שונים נודע כי הוצא להורג.

ב. הכנר משה סימקין היה בן למשפחה מתבוללת וחניך גימנסיה רוסית. בילדותו נודע לתהילה ככנר מבורך, למד בקונסרבטוריה ושמו נתפרסם בכל רוסיה ככנר מסורסס. כבקרי את הארקוב בתרס"ח הוא בשיא תהילתו. הוא עמד אז בראש רביעיה שנקראה ע"ש הכנר הצרפתי ויליאם. שעברה בערים הגדולות מוסקבה, קיוב, אודיסה, רוסטוב וכו' וקצרה תשואות בכל המדינה. בפגישתנו הציע לי לנגן בפני את „כלי־נדרי" של הפסנתרן אנטון רובינשטיין בעיבודו של הקומפוניסיור ארדנקו. היו אז ימי ספירת העומר וסרבתי לשמוע.

עם הרביעיה בא ללנינגרד. בקונצרט הרביעי שנתן שם לקול תרועות המונים לשמו, הניו לנגן את „כלי־נגרי". מיד נאסר בלי רשות התכתבות עם המשפחה. הוגלה לכריתא וערות לעיר מורמאנסק בצפון הארץ. נעלם, ורק כעבור שנתים נודע לבני הבית כי ניספה שם. נסעו למצוא את קברו וחזרו במשנת עצבון: קבר איננו קיים, כי שולת משט למקום מרוחק — מארואדיה אותו (אוזן דוב) ושם הומת.

ג. בעיר לובני גר אחר הצעירים היקרים והנאמנים זכתן מאיר כהן. הוא היה פקיד אחראי ומנהל פנקסים במפעל ממלכתי להרושת הצמר. היה בן תורה וירא שמים. אביו נפטר וספר „התניא" בידו. הצעיר הזה היה גדול חסד ומרבה להטיב. היה ציוני מסור ועד מהפכת אוקטובר היה פעיל מאד בציונות. עם המהפכה נסגר בי"ד אמיתיו ושקד על חינוך ילדיו לתורה ולמצוות. היה נאמן לבית הרב ועוסק במצות גמילות חסדים. כשעמדתי לנסוע לארץ באתי ללובני להפרד. הוא התאונן: למה אתה בורח? מוכב שתשאר כאן ותתמסר לעבודה חינוכית. מחצית משכורתו היה מניא לחינוך בני בניו בתנאי בחתרת. בבית החרושת עבדה בחורה ענית מאשה קראס. היא היתה בראשונה בונדאית ואחר כך קומוניסטית. היא הציקה לכהן ותמיד היתה מתווכחת עמו. נפל עליה חשד כי היא טרוצקיסטית. היא נאסרה בהשאירה אם אלמנה בעירום ובהוסר כל. כהן המציא עזרה לאם. גם היה מעביר לאסירה ארוחות. בשנת 1937 ביימו עלילה כי יש בעיר ארגון אנטי־קומוניסטי ובו פעיל כימאי אחד בשם גרוס. רקמו את העלילה ואסרו כעשרה אנשים, וביניהם את כהן. עינו אותם בכל מיני עינויים. כיון שפהן המציא ארוחות לקראס הפלו עליו כי הבר הוא לטרוצקיסטים. כל גופו של כהן היה חרוש פצעים מהמלקות שקיבל בעינויים. דרשו ממנו לחתום על הדאה, לא הסכים והעבירוהו לחארקוב. שם חזרו העינויים וההלקאות עד שיצאה נשמתו. בנו דב גויס לצבא ונהרג בזמן המלחמה. אשתו ובנו השני נפלו בידי הרוצחים האוקראינים כשיתפו פעולה עם היטלר.

ד. יחד עם זלמן מאיר כהן נידון הרוקח שמואל כהן, שהיה בזמנו ציוני פעיל ושומר מצוה בכל הנסיבות. הוא היה בעל בית־מרקחת בעיירה דראבוב. בית־המרקחת היה בזמנו לשלל לאחת הכנופיות שהיו מרובות בשנות העשרים והוא נמלט בעור שיניו והתחבא בביצות על יד דראבוב עד שהגיע ללובני והיה עובד כרוקח בבית־מרקחת. אשתו שרה היתה עובדת בשירות רפואי. בעלילה שרקמו עליהם האשימו אותם כי הרעילו אנשים ושיתפו פעולת ריגול עם הכימאי נרוס. הם הוגלו למקום מרוחק אוסטפצ'דסק ושם ניספו.

ה. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הגיעה ללובני משפחת לרנר מפינסק. התנו של לרנר היה צעיר מחונן מאד ושמו יונה עקיבא גרשטיין. אפו היתה דודתו של פרופיסור שאול ליברמן בניריורק. גרשטיין התכלט בעיר כציוני פעיל. היה פעם ציר לכנס ציוני ביקטרינוסלב בשנת תרע"ז. בתקופת הקומוניזם עבר לגור לעיר וורונז' ונתקבל לאוניברי סיטה שם. גמר בהצטיינות וקבל תואר מהנדס. נתקבל למשרה ממשלתית בבנין ועבד יחד עם מהנדס רוסי ראשטינקוב. בשנת 1940 פקדו עליו עוון הציונות ונאסר יחד עם ראשטינקוב. בבית־הסוהר היו דוחק גדול וזוהמה רבה. אסיר אחד חולה שחפת ישן בשכנותו והדביק בו שחפת. הרבא לחקירות בשעה שהיה כבר רוקק דם. טפלו עליו האשמות דמיוניות מכל המינים. כציוני שרצה למסור את השלטון בביכול לאנגליה. התענה ונמק במחלתו. קבורה לא ניתנה לו. אחרי זמן נודע לאשתו כי איננו כבר בחיים.

ו. יעקב לרנר, בן למשפחת קבלן כפינסק, נולד בשנת תרס"ז. היה נכד להגאון בעל „משכנות יעקב" שבשמו נקרא. קיבל חינוך בסיסי בגמרא והיה מהונן בכשרונות בלתי־רגילים. למד הנדסה באוניברסיטה הקיובית ונעשה למהנדס מוכשר. העסיקו אותו בעיר קיוב בארסנל. בתרצ"ד התאונן בפני, כי נרשם למפעל סודי בארסנל נגד רצונו. כיון שכך ידע כי הדרך לחו"ל חסומה בפניו. בעיצומה של המלחמה העולמית לוקח מהבית

והואשם כי האזין לראדיו מחו"ל. להאשמה זו נוספו עוד עלילות שקר והוגלה עד שעקבותיו לא נודעו.

ז. הרב הצדיק ר' יעקב ישראל שפירא, היה מיוחד במינו. תמיד שקוע בהגות שלוה בשביל צדקה וחסד, היה לו שם בפזרנותו לעזרה. אישיות מוסדית ממדרגה ראשונה היה והשפעתו על עירו לובני היתה חזקה. הכל ידעו כי צדיק גדול מתהלך בתוכם. הוא היה ממצוקי ארץ, נכד האחים הקדושים מסלוויטה ומגזע בעל "התניא". ביתו היה מקלט לכל דכפין, משפחות עניות מצאו שם בית חם. עוד בשנת תרע"ט הובא לעיר לובני כאסיר רופא מפולסבה. הוא נידון למיתה בעוון עלילת שקר. שלח פתק להרב והודיע על מצבו. אז עוד היה המשטר גוח יחסית. בלובני עמד בראש הק.פ.או. קומוניסט מקומי, ישראל רוזוב. הרב מיהר אליו ושיכנע אותו כי צריך לשחרר את הרופא האסיר. בהג השביעות שוחרר. ידעו בעיר כי אם לא הגיע ברכבת הלילה איזה אורח לבית הרב או הרי מוכח כי הרכבת לא הגיעה, כי אורחים וקשי יום היו באים לביתו יום יום. הילה של קדושה זו היתה כמובן לצנינים בעיני השלטון. בשנת תרצ"ז נאסר. בבית הסהר עינו אותו באכזריות מאין כמוה: העמידו שולחן ועל השולחן ספסל וצוו לעלות על הספסל. כאשר עלה שמטו את השולחן מתחתיו והוא נפל ונחבל קשה. היה לו שבר ויצאו המעיים. באכזריות סדיסטית צווה לרוץ ממקום למקום ותוך יסורים קשים רץ 100 מטרים וחזרה. לבסוף מת מהעינויים ומקום קבורתו בלתי ידוע.

ח. הרב לוי־יצחק שניארסון כיהן כרבה של יקאטרינוסלאב. הממשלה התליטה לאסוף מצות. הרבר נמסר לקואופרטיב ממשלתי, מהרב דרשו הכשר. הוא נאבק עם הקואופרטיב על סידורי הכשרות. בשנה ההיא אכלו יהודי יקאטרינוסלאב מצות כשרות. אחרי הפסח התחילו להציק לו בכל מיני אמתלאות ועלילות, לבסוף הגלו אותו לערבוח טורקסטן באסיה. ישב שם בודד בבקתא צרה של קירגיזים. על יד העיר קיזיל־ארדת. התזונה היתה ירודה מאד עד שחלה, לא קיבל שום ריפוי. המשפחה לא ידעה לאן נעלם. פרסר בין חיים למות עד שנפטר בשנת תש"ד שם. בנו הוא אדמו"ר דליבוויטש כעת.

ט. הרב שחריהו ליב מדליה היה רבה של עיר הפלך ויטבסק. תושבי העיר כיברוהו והעריצוהו. כל מעשיו היו של חסד, מואס בכסף ומחלק את שלו תמיד עם הנצרכים. היה איש יפה תואר עד להפליא עם זקן יפה היורד לפי מידותיו. איש בלתי מצוי ומפורסם כאיש אמת וכפיקח מאד, שמו הלך לפניו בכל המדינה כאיש מורם מעם. היה איש חב"ד ומקובל גב על מחנגדי חב"ד. בנו הרב משה מדליה היה רבה של עיר רוסטוב. האב והבן נאסרו כמה פעמים ועברו דרך עינויים רבים. הבן נפטר בבית הסוהר והמשפחה לא ידעה. האב נתקבל בשנת תרצ"ד לרבה של מוסקבה. מאחר שלא יכול היה להשתקע בעיר עצמה שכר דירה בתחנה קרובה למוסקבה בשם לווינא אוסטרובסקאיא. לבסוף נאשם כספסרות, כביכול, והוגלה למקום בלתי־ידוע. בשום אופן לא יכלו בני המשפחה לברר לאן הוגלה. לפי ידיעות מקריות נודע כי הוגלה לאי סאהאלין, בודד ישב שם והתפרנס ממנת הלחם שהיה מקבל (140 גראם ליום). הוא נולד בשנת תרל"א והיה כשנאסר כבר בן 66. חלה והתגון מתת תזונה עד שנפח נשמתו. ממקורות בלתי רשמיים ידוע שנלקח בגילו לעבודת פרך, וכמובן לא התזיק מעמד הרבה *.

י. רבי נפתלי הערץ בכרך, התגורר בעיירה חיסלאוויץ, (רוסיה הלבנה). היו בה תמיד רבנים גדולים והעיירה היתה מכלכלת אותם בכבוד. בשנת תרס"ח נדרש לשם רב. היה ברוסיה "רב" מפוקפק וקראו לו "הרב האדום". לבסוף עלה לארץ ישראל והגר"י קוק

* על הרב ש. מדליה ר' זכרונות בנו, "וויטבסק", ת"א תש"ז, עמ' 193—195. רשימתו של מ. עלקין ב"וויטעבסק אמאל", ניו־יורק 1956, עמ' 478—488 (וכן בספר וויטבסק העברי, עמ' 195—198).

וצ"ל סרסמו לגנאי בירושלים**. בתרס"ח העמיד מועמדותו בחיסלאוויץ, דרש דרשות בשבח המשפר וניתן בקול יפה וערב ונמשכו אחריו המונים, נכנס אליו מלמד למדן. הציע בפניו שאלה בהלכה ונכשל בתשובתו. ידעו כי לא יבירנו מקומו בחיסלאוויץ. אחרי כן דרש דרשה כל כפירה ממש שהפעירה את הציבור. ה"קומסומול" תמך בו ובאו לבית הכנסת. בעיר היה ממלא מקום הרב שו"ב. איש דגול, רבי נפתלי הערץ בכרך. הוא הופיע פעם אחת בבית הכנסת. האזין לדרשה וקרא קריאה גדולה: איך מעיז כופר לנאום דברי כפירה על הבמה שהופיעו עליה נדולי העולם? רצו לתת לו כתב רבנות. הציע השוחט כי לפני זה ישאלו עליו את דעת הרבנים של מינסק, בוברויסק וסלוצק הסמוכים למקום רבנותו הקודמת. עירה קטנה סטאריה דורוגי, באו אנשי הקומסומול ואיימו על השו"ב. עברה שנה ונתקבל לרב הגאון רבי מאיר סטבלין. שלבסוף עלה לירושלים ונתקבל לרבנות "זכרון משה". הקומסומול סמר עברתו ובשנת תרצ"א נאסר השו"כ בכרך והואשם במעשים קונטריבולוציוניים. הועבר לעיר סמולנסק בלי זכות התכתבות עם המשפחה. משם העבירוהו אל מנורי הדובים הלבנים בצפון הארץ ועקבותיו נעלמו.

יא. על כסא הרבנות בעיר פולטבה ישב החכ"מ רבי דב נרינפס. אביו היה איש אמיד מפורסם בכל הסלך כמעשי החסד הרבים. הוא יסד והחזיק ישיבה קטנה בעיר רומני. כשגברו הרדיפות החזיק אביו בכספו כתה של הישיבה בבית הקברות ובתנאי מחתרת. הבן, הרב, היה פופולרי מאד ורצוי לכל הצבור היהודי. חי חיי צער ועוני והרבה כשיעורי תורה. פתאום נאסר ושלחוהו למקום "הדובים הלבנים" לעבוד עבודת פרך, בלי זכות להתכתב עם המשפחה. לפי השערה נשלח למקום הידוע ווקוטא ומשם כבר לא חזר.

יב. בעיר סריאסלב היה מתקבל מאמריקה לכל פסח מאנשי המקום שגרו באמריקה עזר לצרכי העניים. הכסף היה מתקבל על שמות אנשים מכובדים, כמובן שהיה ניתן לעזרת העניים, היו בעיר כמה יחידים שעסקו בזה וביניהם איש מסוים תלמיד חכם ונקי הדעת רבי שלום הורביץ. האיש היה כבר בניל של למעלה משלשים. בשנת תרצ"ה הואשם בציונות ונאסר, הגלוהו לעיר טשקאלוב (אורנבורג) ומשם לעיר ויאסקא. בקור נדול היה יוצא יום יום לעבודות פרך. למקום העבודה היה מהלך 6 קילומטר, חלה ואפסי כוחותיו, אז שוחרר וכולו קפוא החזירהו לסריאסלב, נפטר, כמובן, בדרך.

יג. אחד עסקני הכלל בקיוב היה אלחנן"ד ווינשלבוים. לפני המהפכה היה מזכיר חברת "עפיצי השכלה" בקיוב. אחרי המהפכה נעשה לאחד מטובי העסקנים ביהדות קיוב. היה ציוני סעיל שנם נסע פעם לאחד הקונגרסים. מכובד היה על הכל. אחרי המהפכה השתלב בעבודה צבורית יהודית והיה בקיוב אחד האישים הכי מקובלים, בלונדון היה קיים רצד עזרה ליהודים ברוסיה. בראש עמדו אנשי קיוב, א.מ. קייזר ויונה מחובר. כיון שהם הכירו את וינשלבוים מקרוב האמינו בו והיו שולחים על ידו משלוחי עזרה. עמד שיתפה פעולה אלמנת פרופיסור מאזור. שליחים מקהילות אוקראינה היו באים אליו והוא ניהל את העבודה בסדר ובדייקנות. זו היתה עבודת נמלים ולא היה מחזיק עוזרים ואנשי משרד. כשזקוק הייתי לקבל עבור פריאסלב תמיכה לבנין מקוה נתן לי עצה לכתוב ללונדון ולא להזכיר המטרה. סניתי ונעניתי. פתאום נעלם מהאופק. לשוא דפקו בני המשפחה על כל הדלתות ולא השיגו שם כתובת. היה כבר בניל הוקנה, נשלח לעבודת סרך לצפון ונעלם. סנו דרך הצלב האדום הבינלאומי ולא קבלו שום ידיעה. גם אלמנת הסופר מקסים נורקי, הגברת פשקובה, נציגת הצלב האדום, סנתה ולא השיגה שום תשובה ברורה. רק הודיעו לה קצרות: נשלח לעבודה "קונסטרוקטיבית" לסיביר. עד עכשיו עקבותיו לא נודעו.

** על "הרב האדום" חיים פסטוביץ ר' ד. תדהר, "אנציקלופדיה להלוצי הישוב ובוניו", כרך ד', עמ' 1875.

יד. הרב יעקב מוסקוביץ. בשנת תרפ"ה נזדמן לי לבקר בעיירה הריצוב בווהלין. הגעתי בערב לתחנת הרכבת שפטובקה ומשם נסעתי כעגלה להריצוב. לנתי במלון ולמחרת הלכתי לבית כנסת להתפלל. מצאתי ארבעה בתי־כנסת אך בכולם גמרו להתפלל בהשכמה. רק בבית כנסת אחד עוד היה מנין בשעה שתים־עשרה. באתי לשם ומצאתי כמנין יהודים עושים „הכנית" לתפילה. כאיש ליטאי היה זה מוזר בשבילי. בשתים עשרה עמדו להתפלל. אני שומע עוד לפני התפילה מספרים: „ליסבק" בא העירה. „מגיד" סוב מתוק מדבש. אני שואל מי הוא המגיד? ומקבל תשובה: איזה „ליסבק" לבוש קרעים ולא מתעניין בכסף הנאסף מהמתפללים.

אחרי התפילה נכנסתי לרב המקום לביקור ומצאתי שם יהודי בעל הדרת פנים וארשת פנים אצילית ועדינה, איש שמח ואוהב לשיחה, רק לבוש איכטלא מרופטת. היה זה „המגיד" שכבית הכנסת הרבו לדבר בהתפעלות על דרשיתיו. הוא שאל לשמי וכששמע אותו שאל איזה יחס יש לי אל אבי זצ"ל שהיה עוד בחיים. כששמע שזה אבי, אמר: „אני למדתי בעיר בוברויסק ושמעתי אז את אבין. רשמתי לי דרשה שלו ובדרוש זה קבלתי את הרבנות בעיר זיראוויץ. אולי שמעת את שמי? אני יענקל זוראוויצער. אין לי פרנסה יהריני נודד עם מגידות". כשעזבתי את בית הרב הלך ללוותנו. נכנסנו לבית הכנסת הריק. שם נילה לי, כי הוא שליח ה„רבי" דליבאוויטש. אשר שוחרר ונסע חוצה לארץ. הראה לי גם תמונת הרבי. סיפר לי, כי הוא נודד ומסדר בכל מקום שיעורים של „עין יעקב" ומשנה בין מנחה למעריב. בווהלין לא רגילים להפסקה בין מנחה למעריב והוא מתקשה כאן בזה. אגב הוא מוצא בכל מקום יהודים שאפשר לתת בהם אימון ומגייס אותם למחתרת להצלתם של תינוקות בית רבן. מעיירה זו הוציא ילד אחד ושלחו לקרמנצ'וג שבה יש „חדר" ספרי. הוא גם דורש דרשות ברבים להלהיב לבם של ישראל לאביהם שבשמים. איננו מעונין כנדבות, המשמשות לו הסוואה כלפי השלטון הסובייטי. שהיתי בעיירה זו בשבוע ובחוירתי אני מתעכב בתחנת הרכבת שפטובקה. בציפייתי לרכבת רציתי להכנס לאיזה בית. מצאתי לפני צריף בית שחיטת העופות. נכנסתי לשם והנה שוב פעם ר' יעקב נמצא פה. לבוש כבר בגד נקי ובלתי טלוא. הוא מספר לי, כי זו העיר הארבעים ושתים שביקר. והיום נעמר זמן הגלות שלו בפקודת הרבי. ערכנו טיול בעיר והוא נכנס בשיחה עם הנשים הנפגשות בדרך. שואל לקניות שערכו ואגב אם יש להם ילדים קטנים והיכן הם לומדים. בשפטובקה מצא בנוכחותי שני ילדים שנתן להם להוצאות הדרך ושלח אותם לעיר נעמויל בפלך ויטבסק, למחתרת החינוך הליבאוויצ'ית. הוא עומד לבקר עוד בשפטובקה באהל של הרב הצדיק רבי פנחס מקוריץ ז"ל. לפני זה הלך למקוה. רציתי להצטרף ומנעני. כי הכולשת היא במול. הוא, ר' יעקב כבר נחקר על ידם ואני כאיש חרש לא כדאי לי. אחר הצהרים באתי לתחנת הרכבת לשפטובקה. פגשתי שם את ר' יעקב ומצאתי קהל עצום, כי שפטובקה היא צומת דרכים. זה סמוך לגבול הפולני וראיתי שם חילוף קרונות: קרונות היוצאים לחו"ל צריכים להיות מהודרים. במחלקה השלישית של החצנה בין אוכלוסיה גדולה של אכרים אוקראיניים, יהודי כבן ארבעים עם ילד. נכנסתי עמו בשיחה ומתברר כי שמו הרב בונפלד ממזיבוז. נוסע הוא לעיר נובגרד־וולינסק, שבה יש „חדר" במחתרת וישיבה משעם חב"ד. בראשה עומד הרב שאול כרוק. הרב בונפלד מספר: לילדו מלאו עשר שנים. במזיבוז אין אצל מי ללמוד. בביתו שורר רעב. כי במזיבוז שני רבנים. פרנסה אין. אשתו עומדת ללדת כל יום. הוא חסך בשבילה לזמן הלידה ארבעה קילוגרמים קמח לבן „צ'ארבוניץ" שלם. כעת הונברה השמירה על לימוד הילדים. המשטרה דורשת להכניס את הילד לבית הספר הסובייטי והוא מוכרח להודרו להבריחו מזיבוז לנובגרד־וולינסק ובאין לו להוצאות הדרך לקח את ה„צ'ארבוניץ". מהקמח החסוך אפתה אשתו צניפים ונתנה לילד והוא ממהר לנסוע. ר' יעקב אמר לי, כי גם הוא נוסע לנובגרד־וולינסק לבקר את חרב

ברוק ואת הישיבה. הם נסעו ברכבת אחת ואני נסעתי בכיוון אחר לקיוב. הלכתי בקיוב ללון אצל הרב גורודצקי. מצאתי שם את רבי יעקב הנודביצי. אמר לנו, כי באשר הניע לנובובורד וולינסק הלך אל בית הכנסת שבו הרב ברוק מלמד את התלמידים. בא לשם, נפגש עם הרב ברוק ושאלו חרדה: באה הבולשת. הרב ברוק התחבא בארון הספרים. הבלשים שואלים את הילדים: מי מלמד אתכם? ענו: אין לנו מורה. אנחנו לומדים לבד. נפל החשד על רבי יעקב ונאסר. הובא למשטרה והראה את כרטיס הנסיעה שלו כי רק בו ביום הגיע ושוחרר. מיהר לבוא לקיוב. סיפר להרב גורודצקי כי הצלית בנסיעתו בערי וולין להסדיר עשרות שיעורי תורה והציל כחמשה עשר ילדים שהביאם לנאוויל, לויסבסק ולקרמנצ'וג. גמר את תפקידו. שאלתיו למשפחתו וסיפר לי כי אשתו נפטרה והוא מחזיק את הילדים בעיר דוגצ'וב אצל חסיד אחד, רבי אליעזר גורליק. אחרי שש שנים פגשתיו במוסקבה. הוא גר שם עם משפחתו והשיג משרה כשומר לילה. מזמן לזמן היה יוצא לנסיעה לחפש ילדים להכניסם ללימוד. כשהייתי כבר בארץ נודע לי כי נתפס בעוון לימוד תורה עם ילדי ישראל ונשלח לערבות אסיה לעיר אלמא־אטא בטורקסטן. נעלם מן האופק. אומרים כי נפטר, אך לוודא את זה בלתי אפשרי.

רחל ינאית

שושנה ויהושע בוכמיל

(קווים לדמויותיהם)

זכינו במדינת ישראל ליובל השמונים לעליית הביל"ויים — לשנת הראשונים, ונתרפקים אנו על העבר, על ימי ראשית התאחזותנו באדמת ארץ־ישראל.

נשתפים אנו עצמנו בשמחת המעטים שעודם בחיים, ומתייחדים עם זכרם של הרבים אשר נאספו אל עמם, ואור זרוע על מעשיהם...

אכן, חסד אנו עושים עם עצמנו שאין אנו נותנים להאפיל על אותם הניצוצות — על הראשונים שפילסו את הדרך לעמנו להתיישב בארץ המולדת.

עם הראשונים נימנים יהושע ושושנה בוכמיל. הכרתי את שניהם מקרוב מאז עלותי לארץ. שיתפנו פעולה איתם, חברי ואני, ברעיון „שילה", ונקשרתי אליהם, בייחוד עם שושנה, בקשרי ידידות קרובים, וצורך לי להתייחד עם זכרם.

שניהם פעלו רבות למען הציונות, איש בדרכו. כל חייהם מסרו לפעולתם בקרב הנוער היהודי ובקרב המוני ישראל, כדי להניע את הרבים לעלות לארץ ולבנות יישובה.

שושנה — מראשוני פועלי ציון, ויהושע — משחר נעוריו חסיד נלהב של הרצל, שניהם פעילים בשנות לימודיהם בקרב הסטודנטים היהודים בשוויץ ובצרפת.

בשנת 1906, והם כבר נשואים, עלו השניים לארץ והחלו לבנות את חייהם בה. יהושע חוקר תנאי הארץ ושושנה מעורה בחיי הפועלים. שניהם מחליטים בנפש לוותר על חיי משפחה תקינים, על ביתם — „עת לעשות לעם", הם אומרים, „לא עת לחיים נוחים פרטיים, כאשר חיי היהודים תלויים מנגד בתהום המושב ברוסיה". השניים נושאים את נפשם **לציונות רחבה, להגשמה ממשית, ויוזמים את הרעיון הנועז של „שילה" — להפעיל את ההון הציבורי היהודי ולהון הפרטי לבניין ארץ־ישראל.**

הם משפיעים בהתלהבותם גם על רבים מאיתנו — חברי „פועלי־ציון". השניים יוצאים בשליחות, שליחות עצמם, שושנה — לארצות־הברית, ויהושע — למזרח אירופה, ומתמסרים בכל לב לפעולה למען הנשמת הציונות ברוח תוכנית „שילה".

בשנת 1933 הלכה שושנה לעולמה בירושלים. הוספתי להפגש עם ד"ר בוכמיל, היתה לי הרגשה שמתאבל הוא לא רק על אהובת נפשו, על שושנה, כי אם גם על עצמו, על שנות חייהם המשותפים, ללא חיי משפחה, ללא ילדים — — ומתנחם שכל חייהם היו קודש לציונות.

יהושע הפקיד את תמונתה של שושנה בידי, ובדמעות הפציר בי להעלות זכרה. נוקפני לבי, על שעד היום לא נסתייע הדבר בידי. והנה פורעת אני את החוב. ליקטתי מפה ומפה מקצת זכרונות על הבוכמילים, עיינתי שוב בכתביהם, ודליתי מזכרוני שלי למן הימים הראשונים בארץ. יהיו דברים אלה לציון ולזכרון לדמויותיהם הנפלאות.

עם שושנה ויהושע בוכמיל ביפו

בעלותי לארץ בל"ג בעומר תרס"ח (1908) השתהיתי זמן־מה ביפו, ולא ידעתי כלל, שהבוכמילים כבר מצויים בה. התאוויתי לראות את מושבות יהודה, ולעלות לירושלים. כאן כבר היה קומץ חברים שהקדימוני בעלייה. יצחק בן־צבי ועמו העלם נד אבינדורב ו„משה קומוניסט" *) — השניים שנשארו מקבוצת הסתתים שעלו לגליל. עמם היינו משוטטים בהרי ירושלים ובערבים מסביב על המחצלת בחדרו של בן־צבי. מוקסמים מן הנוף ומשרידי הקדם בירושלים, מפליגים היינו בחלומות, אחוזים שאיפות והזיות על דרכנו החדשה בארץ. עמנו ותכופות, על המחצלת, החבר יחזקאל'ה תנקין — הוא כבר צייר בישראל **), והספיק להרחיק נדוד עד למדבר יהודה. תנקין היה משמיע באזנינו את האנדה על „יהוד אל חיבר" — שבט משבטי שארית ישראל אשר התגלגל בימי החורבן לארץ חיבר — בחצי האי ערב, ושמר על מסורת האבות עם כל אורח חייו כשבט בדואי במדבר.

— „יהוד אל־חיבר ז" שאלתי בפליאה ונעצתי עיני ביחזקאל... אך עד מהרה עבר לנושא אחר ודיבר על ידידיו החדשים ביפו, על שושנה ויהושע בוכמיל. כמעט באותה הנימה של פליאה, הוא מספר על חזונם — הרעיון הנועז של „שילה". הקשבתי לו

---

*) משה אינגברמן, שנהג להתחלק עם חבריו בכל מה שהיה לו. ומכאן כינויו.
**) עובד היה עם הזואולוג הנודע אהרוני.

במתיחות, בפעם הראשונה שמעתי על „שילה" — איך לעורר את הלבבות לציונות עממית, מנשימה. יחזקאל מדבר בהתלהבות על „שילה", קולו עמוק ולבבי, וגופו התשוף למחצה שזוף וחסון. הוא פונה אלי ושואל: האמנם לא הכרת עוד את ד"ר בוכמיל ואת שושנה בוכמיל? פתאום נעור בי זכרוני על בוכמיל, ששמעתי עליו בשחר נעורי. נזכרתי במשפחת יוסף זף בז'יטומיר ובאחותו הקטנה, מפיה הרביתי לשמוע על אחיה יוסף, ועל ידידו יהושע בוכמיל, שניהם מטיפים ציוניים ומעוררים הלבבות לציון. יוסף לא חדל לנדוד בעיירות, למשוך את המוני ישראל לציון, וכמוהו חברו בוכמיל.

היה זה בשנת 1902 כאשר באתי מעיירתי נאלין לעיר המחוז ז'יטומיר לעמוד בבחינות בנמנסיה, כמו רבים מבני הנוער היהודי בעיירות בימים ההם. לשווא חשש אבי שמא אצא ל„תרבות רעה", להתבוללות חלילה. למזלי הטוב נקלעתי לאווירה ציונית. התגוררתי אצל האם פלקסר בשכנות עם משפחת יוסף זף — ושני הבתים שימשו מרכז לפגישות של הציונים הפעילים, הסופרים והמורים העברים. בבית האם פלקסר התאכסנו המשורר הצעיר יהושע האמר והמורה רוז'נסקי, שניהם ציונים נלהבים ובבית יוסף זף התגורר הסופר ש. צ. זצר *) והבית המה נוער יהודי.

מדי יום, מדי ערב היו מקיימים כאן אסיפות ציוניות. הרבו לדבר על נדולתו של ד"ר הרצל ועל חסידיו הצעירים, יוסף זף ויהושע בוכמיל, שדבקו בו ופעלו בשליחותו נרחבי „תחום המושב". לנגן הימים הראשונים התיידדתי עם הנערה זף ויחד האזנו נצמא לדברי המבוגרים — וזו לא פסקה לדבר בחיבה ובנאווה על אחיה ועל ידידו בוכמיל.

בדימיוני תיארתי לי את השניים, איך הם מכתתים את רגליהם ללא ליאות מקהילה לקהילה, מעיירה לעיירה, ומעוררים יהודים לתנועה הציונית. בדימיוני ראיתי ביוסף זף וביהושע בוכמיל דמויות של משולחים העושים שליחותם ישר מארץ הקודש. הייתכן אחרת? אמרתי לנפשי. היעלה בידם להלהיב לציון, היוכלו לפעול כהלכה כטרם ראו את ארץ האבות, בטרם דרכו רגליהם על אדמתה? ודאי ראו את ארץ־ישראל נמו עיניהם. מאוד אויתי אז לראות את צמד המשולחים הזה, והנערה, בדברה עליהם, הוסיפה לנרות סקרנותי. היא שסיפרה לי פעם, ודבריה נחרתו עמוק בלבי, איך בוכמיל, בעודנו עלם בן 16, קם והלך אל ד"ר הרצל עצמו בווינה. ומפיו היא שמעה רבות כיצד הישרה עליו הרצל מרוחו ומחזונו: לכנס קונגרס ציוני. היא סיפרה כיצד עשה בוכמיל בשליחותו של הרצל, כמונן יחד עם אחיה יוסף, והללו חזעיקו והלהיבו את יהדות רוסיה למען השתתפות בקונגרס. כנאוה אמרה — באו לקונגרס הראשון כשבעים איש מרוסיה, לא רק יחידים, בהשפעת השניים — יהושע בוכמיל ויוסף זף.

כעבור שנתיים ואני כבר בקיוב, בחוג הנוער, בין ראשוני „פועלי ציון", ושוב אני שומעת על יוסף זף ועל יהושע בוכמיל, הפעם מפי האחות השנייה, חנליה זף. בכל פגישה ופגישה עמי היתה מציינת כמופת ציוני את אחיה האהוב, את יוסף, ומזכירה מדי פעם את ידידו הקרוב, את יהושע בוכמיל, כאילו גם הוא שייך למשפחתם המהוללה שבעיירה סלבוטה.

נבוכים היינו כולנו באותם ימים, בשנת 1904 בקיוב, גם הציונים הכלליים גם „פועלי ציון" וכל הנוער היהודי — בייחוד חוגי המתלמדים. עבר עלינו המשבר של אוגנדה, והתרוצצו הדעות, רבו המחלוקות ורבו הפילוגים בקרב המחנה הציוני. גם הכלליים — „ציוני־ציון", וגם „פועלי־ציון" נאים היינו על מעשיו ועל דבריו של

---

*) שמואל צבי זצר. סופר עברי ואידי. ציוני נלהב. השתוקק כל ימיו להגיע לארץ־ישראל אך הגיע אליה בצרוב ימיו. השתקע בתולון, ונאסף אל עמו לפני שנים אחדות.

בוכמיל, ששמעם הגיע אלינו: בוכמיל העז ומרד בהרצל. בוכמיל הוא שהטיח דבריו הבוטים כלפי הרצל: „מה ראית להתייאש מציון, כלום כבר הושיטו הנבירים היהודים את המיליונים שלהם לבניין היישוב בארץ־ישראל, כלום כבר נפלו לוחמי ישראל על משמרת ארץ מולדתם?" — — —

שקעתי בזכרונותי בשבתי על המחצלת, בחדרו של בן־צבי בירושלים והשתוממתי חברי שקפצתי פתאום ממקומי ואמרתי: „נזכרתי ביהושע בוכמיל ובדבריו, שאמר להרצל: ‚בנדת בציון' בימי המאבק נגד אוגנדה. כלוחם הופיע בפני רבו הרצל, אותו העריץ מכל, אך נטש אותו, והתמסר לליבוד המחנה של ‚ציוני־ציון'".

אותה שעה נזכר גם בן־צבי בבוכמיל בעת שהותו בפולטבה — באסיפה חשאית של „חובבי־ציון" והנוער הציוני, נשא בוכמיל בלהט את דבריו על שמירת אמונים לציון.

השתררה דממה בקרב המסובים על המחצלת. אך הנה הרים שוב יחזקאל את קולו והחל לספר על „שילה" ובדבריו, נראה היה כמחבק את הבידואים היהודים במדבר, וכמושיט ידיו אל המוני אחינו בגולה, אותם שאף לעורר לעלייה לארץ־ישראל.

*

באי־סבלנות ציפיתי לפגישה עם שושנה ויהושע בוכמיל. הנעתי לכך ביני הוועידה של „פועלי־ציון", שכינסו ביפו בסוכות תרס"ח ירדנו ברגל מירושלים ליפו. התכנסו אי־אלה עשרות חברים ממושבות יהודה ומן הגליל לועידה. ונישאו דברים נבוהים־גבוהים ברוח הפרוגרמה הפועל־ציונית שהעלינו מן הגולה, אולם החלונו פורצים בה פירצות. שגב לא התאימו אותן הנוסחאות השגיבות, גרם המופשטות, למציאות המרה הישראלית. הדיבור הרם על יצירת פרולטריון בארץ־ישראל היה חלוש מן המצב שבו היו שרויים הפועלים במושבות, הסובלים מתוסר עבודה, הנמקים בקדחת, מזי הרעב. החברים החלו לתבוע מעצמם וממפלגתם תנאים נאותים לעובדים, והעיקר — עבודה.

נישאו נאומים, סערו ויכוחים, הוטחו דברים כלפי המוסדות הציוניים, ודברי בקורת כלפי עצמנו. זכורים לי דבריו של אלכסנדר זייד, שביטא את המבוכה הנפשית של כולנו. דבריו יצאו מפיו כלחוצים, הוא העלה אותם מעומק לבו. כבד־פה היה והעמיק לחשוב.

— „מה הנימה הזאת של היאוש — נזדעק אלכסנדר זייד — נחדור לעבודה ונשנה פני המציאות".

המשיך אחריו יחזקאל חנקין: „אל נלך בקטנות, הנה התוכנית של „שילה" — שוקדים עליה עכשיו אחדים מחברינו, ובראשם שושנה וכעלה ד"ר בוכמיל. אלה בתוך האסיפה שלא ידעו על דבר התוכנית, החלו מתלחשים ושואלים זה את זה על מהותה. הם הקיפו את יחזקאל בשאלות והוא השיב כרצון.

חלפה שעת צהרי־היום. הישיבה נפסקה. בן־צבי ואני קמנו ופנינו אל הבוכמילים. בן־צבי כבר נפגש איתם, מכיר את מעונם. הלכנו לאורך חולות יפו, לעבר פסי הרכבת. פתאום צף לעינינו בית בודד כמו עלה מן הים, מסויד כולו בתכלת־כחול. זה הבית, אמר בן־צבי. עלינו במדרגות, וטרם דפקנו על הדלת נפתחה זו לפנינו. אין זאת כי הבחינו בנו בבואנו. בפתח הבית עמד איש גבה־קומה בלבוש שחור, כולו אומר אצילות — ד"ר בוכמיל. ומאחוריו ניצבה שושנה. לא יכולתי לגרוע מבטי ממנה. היא הקסימה ביופיה. עינים גדולות אפורות־כחולות, ניצנוצי ברק מיוחד רשפו בהן, כעין הפלדה. שערה היה קלוע בשתי צמות שירדו עד למתניה, שיער אפרפר מבריק. ופניה גלויים, מצח רם, סומק פרח בלחייה, חייכה ברכות, בלבביות, — זה היופי ממנו השתקף יפי נפשה.

הזהו המטיף הציוני המובהק, הזהו בוכמיל, עליו שמעתי בימי נעוריו סבורה הייתי שכולו סערה. אך הוא נראה עצור, מרוכז, עיניו חולמניות, עצובות — בעל הדרת פנים. אכן, זהו האיש החוצב להבות בדברו — הנושא בשורת ציון להמוני ישראל.

שניהם במיטב כוחותיהם, שניהם יוזמים את „שילה" ויחזקאל כבר גילה ששניהם נתכוננים לצאת לגולה, בשליחות, למען הגשם את רעיון „שילה".

הסתכלתי סביב: דירה נאה, ריהוט משובח, נועם שבשלווה — המעידים על אורח חייהם של בני הזוג. איזו סתירה בין הדירה הנאה הזאת ובין הזוג — בעלי הנפש הסוערת. והנה הם אומרים לעזוב את ביתם — —

עודני ניצבת תמוהה ונפשי מפוזרת עלי, מבחינה שושנה במבוכתי וקוראת אותי אל החדר הסמוך. אף כאן אותו המראה הרונע. בקיר ממול ניצב ראי גדול עם מסגרת נוזהבת הדורה. באמצע החדר שתי מיטות, זו ליד זו, מחוטבות עץ לבן, עטויות כיסוי של משי תכלת. מה לה לשושנה, בעלת הדירה הנאה ולמחצלות עליהן משתרעים חבריו הפועלים. ש„מעונותיהם" במחסנים הרועים?

הניחה שושנה ידה על כתפי ואמרה: „מה לי הבית הנאה הזה, מה לי אורח החיים הנוח, שזאג סבי להתקין לנו — ולבי מלא חרדה לעתיד ארצנו. חרדים כולנו לגורל היישוב ומחוייבים לקום ולהסעיר את עולמנו היהודי. אין עוד ללכת בקטנות, מהפכת השלטון בתורכיה תובעת מיפנה בפעולה הציונית. והנה אני יוזמים את „שילה"...

התיישבנו בקצה המטה ושקענו בשיחה. פתע חשתי כאילו חברות קרובות אנו, מימים ימימה. הסחתי את דעתי מן הריהוט וכולי קשובה לדבריה של שושנה.

— „מה מאוד שמחנו", אמרה, „להשתקע בארץ. יהושע התמסר למחקר תנאי הארץ, פעל מטעם הוועד האודיסאי, אמר לכוון את פעילותו של הוועד לקליטת עולים, אך נואש מחקירתו. שומה עלינו, לא לחקור את הקיים, כי אם לשנות את פניו, ליצור תנאים חדשים. אני עזרתי לו במהלך מחשבתו, התהלכתי בין החברים במושבות, ראיתי מקרוב את הפועלים בעבודתם ובחוסר העבודה, מה עגומים ואיומים התנאים. איך נוכל לקלוט יהודים בתנאים הללו? ושנינו — אני הפועל־ציונית והוא הציוני־הכללי — שנינו תנוימי דעים לגבי חשיבותו של רעיון „שילה". יהושע אמנם נשא בלבו זה זמן את גרעיני הרעיונות — איך לתבוע מיק"א ומיתר החברות היהודיות להשקיע הונם בבנין ארץ־ישראל, בחיזוק היישוב. אבל עכשיו, פה בארץ, קרם הרעיון עור, והואר מהמציאות החיה — ואין זה עוד רעיון ערטילאי, מופשט, כי אם רעיון חי הצומח מקרב חיינו בארץ — ועל הרעיון הזה מוכנים אנו לתת את חיינו".

שושנה מוסיפה לדבר, כמו מתפרקת מעונס המחשבות. מפליגה לימי ילדותה. מעלה את זכר בית־אבא, ויותר מזה, את בית־סבא, בו עברו ימי ילדותה ונעוריה. היא הזכירה את האם, ממנה התייתמה בעודנה פעוטה, ומאז חיתה בבית־סבא. בחיבה ובהערצה היא מעלה את זכרו — יהודי טוב היה, מסורתי וחובב־ציון. בבית־סבא ספגה את רוח חיבת־ציון. צר לה שלא עלה גם הוא לארץ.

הסבא הטוב הוא שדאג ללימודיה באוניברסיטה בברן שבשוויץ. שם נפגשה עם יהושע. עמו היא פעילה בקרב הסטודנטים היהודים, בני בעלי־הבתים שהגיע לבתי האולפנא הנבוהים בעדי שוויץ וצרפת. יהושע היה אז הרוח החיה בפעולה הציונית בקרב המתלמדים, והיא עמו.

בשנת 1903 נישאו ולא שינו את אורח חייהם. „הוא הוסיף — הנמיכה שושנה קולה — „להרצות ערב ערב בחוגי הסטודנטים, ואני — אודה", היא אומרת, „התעוררו בי נענועים לקן משפחתי, אך התנברתי ונדדתי עמו בערי צרפת. הייתי עמו זמן־מה במונפליה, שם למד תחילה מדעי הטבע ואחר כך משפטים ואני הרי למדתי בברן

שבשוויץ, היסטוריה ופילוסופיה למדתי, ולבי מלא שאיפה לארץ האבות. „משנה לשנה — הוסיפה שושנה לספר — נשא יהושע יותר ויותר את משא הציונות. יחד עם חיים ווייצמן היה פעיל בפרקציה הציונית. תמיד נע ונד, תמיד בסערת נפש מטיף תורת הציונות. ואני מה מאוד השתוקקתי אז לעלות לארץ־ישראל — — —

והנה זה כשנתיים שאנו חיים בארצנו, אך מה הועלנו? רק שבעים נחת מהמנע עם המולדת. כלום הגיע הזמן בו יבול היחיד, כשהוא חדור רעיון התחיה של עמנו, לשבת באפס מעשה? יש להתרות במוסדות, לשנן באזניהם שרע המצב, מטוכן הוא ועת לפעול. עת לקום ולהחלץ לפעולה ברוח „שילה".

רגע שתקה, הרהרה לנפשה, ושוב התעוררה: „מה לנו הבית? מה לנו חיינו הפרטיים? יש לעודד את בעלי היכולת ליצור הון לבניין הארץ, עלינו להשפיע על הברון הירש להשקיע הונו בהתיישבות בארץ. מי יודע מה צפוי לעמנו?" אומרת שושנה כדוברת לעצמה — — „עלינו למהר ליצור תנאים לעליית ההמונים לארץ־ישראל".

פרשה שושנה לחדר הסמוך והביאה עמה את הניליונות על „שילה". „זה ימים ששקועים אנו, יהושע ואני ועמנו קומץ חברים קרובים, ביניהם מניה (שוחט), ועובדים אנו מתוך התעוררות על התוכנית. הערב", היא מוסיפה, „נשב כולנו יחד". שושנה מושיטה לי הניליונות. דפים כתובים ביד, מחיקות ותוספות. „קראי היטב, ותביני שעלינו לצאת בהקדם בשליחות". שוב חזרה לחדר השני.

נשאתי מבטי ודמותי עלתה בראי מנגד. ובראי כמו נתגליתי לעצמי. מוזר — מראה משונה לראשי, ללבושי, שמלתי קמוטה, ישנתי בה הלילה על הרצפה, בהניעי ברגל עייפה מירושלים. בפינה חיו כיור וכד מים. פניתי לעבר הפינה, אך הנה שושנה — ניחשה שרצוני לרחוץ, ומאליה מניחה לי חלוק שלה — ומוסיפה לדבר: „כלום לא צדקנו בבחירת השם „שילה"? ראשי תיבות של שובה ישראל לארץ האבות — „שילה" כמשקל ביל"ו בזמנו. „דווקא עכשיו הגיע הזמן לתבוע מעמנו פעולה ממשית בארץ־ישראל — בנק חקלאי להתיישבות, בנק להשקעות לעולים" — שושנה השתרעה על המיטה, ואני בפינה רוחצת ומכבסת את כל אשר עלי ומקשיבה להמשך דבריה:

— „זה שנתיים ימים שאנו סופגים אל תוכנו אוירת המולדת, יהושע מרבה בשיחות עם האיכרים, עם אנשי המושבות ואני עם הפועלים. ישנם כבר גרעינים נפלאים בקרב שתי מפלגות הפועלים. אך יש שמתייאשים, יוצאים את הארץ ומוציאים דיבה רעה. עלינו לקום ולהתחיל בפעולה רבתי — אפלגה לארצות־חברית".

בינתיים כיבסתי ונם תליתי את שמלתי על המרפסת המוצפת שמש. ניגשתי אל המראה, וחיפשתי אחרי מסרק, לאחר שחפפתי את ראשי. שושנה צוחקת — „גם את לפני המראה?" וצחקנו שתינו. עוד מעט ואני לבושה שמלתי שיבשה מהרה ושתינו מצטרפות אל החבריה באולם.

על השולחן פזורים דפי „שילה" ומסביב חברים אחדים. הנה נם פנים חדשות, חבר שעלה זה מקרוב מקנדה — יחזקאל ברזקין, ועל ידו צבי רוזנברג, מאנגליה. שושנה מציגה אותם בלבביות. היא פנשה את שניהם בפתח־תקוה בבית חיה־שרה ויחזקאל (חנקין): „עוד לא שבעו עבודה, אך טעמו כבר הקדחת. השניים הצטרפו אלינו לרעיון „שילה", אך אינם חפצים לזוז מן הארץ, ובכל זאת ייתכן שיעשו נם הם בשליחות „שילה". מצומצם עדיין החוג שלנו, התוכנית בעצם עיבודה. המטרה ברורה לכולנו — איך להבטיח רוב עברי בארץ־ישראל, איך להניע בעלי היכולת בעם לפיתוח היישוב".

כל אחד מאיתנו שוקע בדפים. לי נראים הדברים מרובי סעיפים מדי, אולי טוב להסתפק בביטוי השאיפה העקרית ולצמצם בניסוחים כדי שהדברים יתקבלו על דעת הרבים. אך מה אני מבקרת לעצמי את התוכנית ואני עדיין איני מעזה לשאת את

קולי. יהושע ונם שושנה מתעכבים על הסעיף „רפרנדום". בהתלהבות מסבירים אין צריך להקיף את המוני העם באמצעות עריכת משאל העם. נדמה לי שהשניים מרגישים עצמם כמלומדים ומנוסים ומוכנים להופיע באסיפות עם, מתוך אמונה, ומחוך שכנוע פנימי — זו הדרך לציונות הנדולה.

בן־צבי מעיין בכל סעיף וסעיף, אך גם הוא אינו מעיר דבר. הבוכמילים הם היוזמים, הם שמוכנים לצאת לפעולה. אני מתיישבת ליד שושנה ואומרת לה בתום־לב — הייתי רוצה ללכת בנדולות כמוך, אך עוד לא יכולה אני להעלות על דעתי להינתק מן הארץ, אפילו למען הארץ. שושנה מהרהרת ואומרת: — „ראי, דווקא מפני הרגשתי המופלאה בארץ, אני מוכנה לצאת בשליחותה. גיליתי לך שבשוניץ חשתי נעגועים להקים בית משלי בארצנו — אך פה, בביתי, ייסרתי את עצמי, כי לא עת לחיי משפחה שקטים.

למעלה משעתיים ארך הדיון. היו הערות קצרות מצד החברים על ההנחות שקבעו הבוכמילים, אלא החברים מיהרו לחזור לוועידה, ואילו אני היה עם לבי להשתהות יותר במחיצתם של ידידי החדשים, להוסיף לשוחח עם שושנה.

עייפה הייתי ושושנה הציעה לי לנוח בפינה על הספה, ואילו היא ובעלה המשיכו לעיין בכל סעיף וסעיף. נדי פעם הייתי שומעת מפיה את הכינוי „שייע" — כאילו לא ישב בעלה לידה, כי אם במרחק־מה ממנה. „שייע" התפרץ מלבה, ובאוזני עלתה הקריאה הזאת, החדורה חיבה והערצה, כאילו היא קוראה לישועה ולעזרה. היא קראה לו מתוך התעוררות פנימית, משמיעה את שמו בספונטניות, ברצון נפשה לשתף את עצמה עימו בכול. הוא הראשון שהנה רעיונות אך שושנה היתה הרוח החיה ב„שילה".

בערב עסקתי נם אני בהמשך הוועידה, אך בנפשי המשכתי להיות במחיצתם של הבוכמילים. שושנה הדליקה בלבי נינוה בלתי נודעת לי, תשוקה לפעול מעבר לכוחותי. תשוקה כזו מצאתי נם בה עצמה.

למחרת היום שוב נפגשנו, שוב עיינו בתכנית, יחד עם עוד חברים אחדים, ביניהם החבר „הקנדי" והחבר „האנגלי". לכולם מעניקים הבוכמילים הרגשה של שיתוף הדוק בתכנית „שילה". אך כולנו ידענו שהם־הם היוזמים, הם בעלי התוכנית. הם היוקדים בתשוקה לפעול, לצאת לגולה בהקדם. יהושע אומר לצאת לאירופה המזרחית, הוא נמשך אל העם, אל „תחום המושב" ושושנה — אל היהדות מעבר לים, לארצות־הברית.

בשובנו לירושלים המשכתי לחשוב על דרכם, ובתושבי עליהם הייתי לרנעים כמו בושה בפני עצמי שכה טוב לי, שכבר אני בארץ, ואיני מוכנה כמוהם לעשות בשליחות.

באחת השבתות ירדתי ליפו ופניתי ישר אל עבר פסי הרכבת, אל הבית הכחול. שושנה כבר היתה במלוא הכנותיה לדרך. חלק מן הריהוט פונה מן הבית. היא נראית רזה וצעירה יותר, ויותר יפה. פניה היפים הוארו באור נפשה. כמו התנדחה עם עצמה, אמרה: — „כמה היינו כמהים לחיות חיי קבע בארץ־ישראל, וראי כמה ואנו סבא שלי לכל דבר. את הריהוט לחדר השינה שלח הסבא מניקולייב". היא מכניסה אותי למטבח — איזה סדר, אילו כלים נאים, כפיות הכסף הללו, ונביע הכסף לשבת. „הכול־הכול", היא אומרת, „מהסבא הטוב שלי. כמה שמחתי שנתקבלו הדברים מבית הסבא, מילדותי. ועכשיו", היא עושה תנועת ביטול, וכלאחר יד אומרת, „עכשיו יש רצון לחסל מהר את הבית ולצאת".

*

תכנית „שילה"

הסתדרות „שילה" — שובה ישראל לארץ האבות!

הסתדרות שיל"ה שואפת לחזק ולפתח את היישוב העברי בארץ־ישראל, עד כדי שתהיה בטוחה יצירת רוב עברי בארץ על־ידי התקדמותה הכמותית והאיכותית של ההגירה לארץ וההתאחזות בה.

האמצעים להשגת המטרה הכללית הזו:

א. להשתדל, שהעם העברי יביע את דעתו בכתב (פלביסציט — „קול העם") לפני חברות היישוב הגדולות בעד התרכזותה של ההתיישבות העברית על אדמת ארץ־ישראל;

ב. לעזור לייסוד בנק אנראי ואפותיקאי;

ג. לארגן ולאחד כל אינציאטיבה פרטית או ציבורית, המתעוררות בין היהודים בשביל העבודה העברית.

ד. לעזור, באמצעות חקירה ודרישה של מומחים, להוזלתה של ההתיישבות בארץ־ישראל.

ה. לארגן בהסתדרות אחת את יהודי ארץ־ישראל.

א. קול העם

הגיעה עכשיו השעה ההיסטורית, שהעם העברי צריך להודיע בגלוי את רצונו: לחיות ולהתפתח בארץ מולדתו — ארץ־ישראל!

חברות ישוביות, גדולות וקטנות, ישנן בעם ישראל, שמטרתן היא לעזור לו לפתור את שאלת חייו הקשה, אבל טעות יסודית מונחת בעבודת החברות האלו: תחת להועיל לחיזוקו של העם, הן מועילות להחלשתו, ותחת לקבצו ולרכזו הן מדיחות אותו לכל אפסי העולם.

התברות האלו, ההולכות תועות בעבודתן, צריכות לשמוע מפי העם בעצמו מה דעתו על עבודתן בעדו ומהו רצונו הוא!

יישמע נא קול העם העברי, על־ידי מאות אלפי חתימותיו, שבלי כל ספקות ונפתולים, אלא בהכרה מוחלטת, הוא רוצה בהתרכזות יישוב גדול בארץ־ישראל, בהתאמה גמורה עם חוקי ממשלת העותומנים. כל היהודים היושבים בתורקיה, רוצים בשלימותה של הממשלה העותומנית (עפ"י סעיף א' של הקונסטיטוציה) ואינם רוצים להיות נרדפים בזה מיתר העמים היושבים על אדמת טורקיה.

ואם יתנשם בחיים, ביושר ובצדק, העיקר הקבוע בסעיף המאה ושמונה של הקונסטיטוציה העותומנית על דבר אי־ההתרכזות, יש בו מקום מספיק לערבות בעד ההתפתחות העצמית השלמה של כל לאום ולאום אשר בממלכה העותומנית.

בהתאמה לחוקים האלו רוצה, איפוא, העם העברי לכונן לו יישוב גדול בפלשתינה, ותוות דעתו יציע העם לא על־ידי איזו השפעה זרה, לא על ידי כפייה מוסרית או איזו שהיא, אלא באופן חופשי, בהכרה, בבהירות.

העם העברי, הוא עצמו, אחראי בעד חוות דעתו, קולו, קול עצמו, הוא המנסר בעולמו! התעוררותו חופשית היא. היא יוצאת ממעמקי לבבו, מתהום נשמתו! הוא, העם העברי בעצמו, רוצה להניח את חותמו על עתידו ונורלו!

מספר של חמש מאות אלף דעות של אנשים בוגרים הוא מספר מספיק למדי, בשביל לדעת על פיו את רצונו של העם העברי בעל עשרת המיליונים.

בפרלמנט של עם קטן במספר כעמנו ושהוא יושב קבוע על ארצו, לא כעמנו, יושבים באי־כוח הנבחרים רק על־ידי מספר של חמש מאות אלף דעות

של בונרים, ועמנו המפוזר על פני כדור־הארץ אינו דיו, שסיכום תמש מאות אלפי הדעות יביע את רצונו האמיתי של רוב העם!

ורצונו של העם יהא מובע גלוי ובהיר, שאינו רוצה בשאיפותיהם של המתכוללים המועטים אשר בתוכו, שאינו מודה בפוליטיקה של התפזרות והת־פוררות, שאינו מסכים לחיפושים בלתי־פוריים וחיזור אחרי ארצות שונות — כי פלשתינה היא ארץ העברים היחידה ובה הוא רוצה לרכז את יישובו! ושוב חברה יישובית העובדת בשביל העם לא תהין אז ללכת נגד רצונו הגלוי של העם!

אי־אפשר לעבוד נגד העם נגד רצון העם!

וזה נוסח הפלביסציט (מישאל־העם):

החתומים מטה, בהכירם נכונה, שהתרכזות התיישבותם של היהודים על אדמת ארץ־ישראל תחת חסותה המדינית והמשפטית של הממשלה העותומנית היא תנאי לפיתרון שאלת היהודים — מציעים להחברה הקולוניזציונית העברית (יק"א) וליתר החברות העוסקות בקולוניזציה של היהודים — שישתמשו בכל אמצעיהם החומריים והמוסריים להתיישבות יהודים בארץ־ישראל.

ב. קרדיט אגראריי ואפותיקאי

חוסר הלוואות לזמנים ארוכים ובזול — זוהי הסיבה העיקרית המפריעה בעד מהגרים בעלי־הון לא־גדול מלהתיישב בארץ. כדי להתנחל על־ידי עבודת האדמה — ובייחוד על־ידי משק של נטיעות — נחוץ לפי התנאים הקיימים עתה לכל הפחות עשרת אלפים פרנק. מהגר בעל סכום פחות מזה אינו יכול לחשוב על אודות התנחלות בארץ־ישראל, אם איננו חפץ להתנחל באופן לא־מבוסס מחוסר אמצעים, או ללוות כסף בריבית קצוצה ולזמן קצר. לוא יכלו המהגרים לקוות לקרדיט זול וארוך, כי אז היו יכולים להתיישב בארץ־ישראל אלפי יהודים בעלי הון מצער. וקרדיט אגראריי נחוץ גם לתושבי ארץ־ישראל, שהתאחזו כבר על האדמה. אין האיכר יכול לפתח ולשכלל את אחוזתו, ובייחוד, להגדיל את שטחה, בלי קרדיט אגראריי. קרדיט נחוץ גם כן לאיכרים בשנת רזון או בעת משבר. במקרים כאלה מוכרחים האיכרים לפנות לעזרת מלווי בריבית, בשלמם ריבית קצוצה ובהשתעבדם להם על־ידי זה לזמן ארוך. בארץ־ישראל צריך להיווסד מוסד, שיוכל להמטיח לכל בעלי האדמה קרדיט על פי תנאים נוחים בשבילם, כמו שמוסדות כאלה מתקיימים בארצות המפותחות של אירופה ואמריקה.

גם העירונים נצרכים לקרדיט זול ולזמנים ארוכים בשביל בניין, תיקון והרחבת בתיהם. אנשים, שהונם עולה לסכום קטן מאוד ושמחמת זה לא יעזו אפילו לחלום על אודות רכישת בתים, היו מקבלים עתה באמצעות הקרדיט אפשרות לבנות להם בתים. המצב הרע של ניקיון, או של אי־הניקיון, השורר עתה בבתים ונרתובות והמזיק כל־כך לבריאות התושבים, היה משתנה לטוב, בתים גדולים ויפים היו נוטלים את מקום הבתים הצרים והלחים, ובמקום מבואות מנואלים היו נבראים רחובות רחבים ומרוצפים. הרבה משפחות היו נפטרות מהנחיצות להיטלטל מדי שנה בשנה ממעון גרוע אחד לחברו הגרוע כמוהו.

כדי להגיע לידי תוצאות פוריות כאלו בנוגע ליהודים יושבי הערים והכפרים בארץ־ישראל נחוץ לייסד בנק, שיתן הלוואות לזמן ארוך בריבית קטנה, בערבות נכסי דלא־ניידי. כל בעל־בית ובעל אחוזה בארץ־ישראל יכול וצריך — לתועלת הכלל ולתועלתו הפרטית — לקחת חלק ולעזור ליצירת המוסד החשוב הזה.

ג. סידור וחיזוק האיניציאטיבה הפרטית והציבורית

שאיפות אנשים פרטיים, קבוצות או חברות, לרכוש אדמה או לעשות עסקים אחרים בארץ־ישראל אינן יוצאות לפעמים רבות מן הכוח אל הפועל, מחוסר התארגנות ומאי־דעת את תנאי המקום. מצד שני, יש לחשוש, כי פעולת האנשים השונים תגרום להתחרות בין הקונים ולהגבהת מחיר האדמה באופן פתאומי ואי־נורמלי. לפיכך צריכים עסקני „שילה" לאחד עד כמה שאפשר את כל היהודים לקנוצות ואת הקבוצות והחברות השונות לחברה כללית אחת או לברית אחת, שתעבד לתועלת כולם. רק ברית כזאת תוכל להגשים קניות נדולות של אדמה נבלי לגרוע אחריהן העלאת המחיר, וגם להסיר כל מיני סיכסוכים משפטיים ומכשולים אחרים מצד ההנהגה המקומית, היכולים להיפנע על דרכנו. כן צריכים סניפי „שילה" הארץ־ישראליים לעזור בידיעותיהם ועצותיהם למהנרים החדשים, הבאים להשתקע בארץ.

ד. הזולת ההתיישבות

מלבד הקרדיט האגראדי יש עוד אמצעי לתת את היכולת לאנשים שאינם אמידים להתנחל בארץ־ישראל והוא הזולת ההתנחלות בעצמה. לפי המקובל עתה בארץ־ישראל נחוצה לכל איכר כברת ארץ נדולה של 300—250 דונם, אבל יש מומחים המחליטים, כי 100 דונם קרקע של זריעות שעובדו באמצעי עבודה ובמכונות היותר טובים, באופן שינצלו את עושרה הטבעי של ארץ־ישראל, יוכלו לפרנס משפחה בינונית של איכר, שיתנחל בסכום של 6—5 אלפים פרנק.

ה. לארגן את יהודי ארץ־ישראל

הכול מודים בנחיצות עבודה כזאת להתפתחותו הבריאה של היישוב בארץ. הסתדרות ארצי־ישראלית כזאת היתה יכולה להביא תועלת נדולה ליהודי הארץ ביחוד בעת בחירות פוליטיות שונות. ובלעדי הסתדרות כזאת אי־אפשר לקוות, שהשתתפותם של היהודים במוסדי ההנהגה המקומית ובמוסדות מחוקקים שונים של הממשלה תתאים תמיד במידה הראויה לערכו הכמותי והאיכותי של היהודים בארץ. הסתדרות כזאת היתה משפיעה נם על תברות יהודי חוץ נדון זה, שעבודתן בארץ־ישראל תמצא בסביבה של עזרה מקומית וביקורת ציבורית, ודבר זה היה מחזק ומרחיב את פעולת החברות האלו לתועלת היהודים בארץ־ישראל ומחוצה לה.

אלה הם חמשת הסעיפים של תוכנית „שילה", שנקבעו עד עתה. אין ספק בדבר, כי לפי מידת התפתחות ההסתדרות הזאת בארץ־ישראל, ומחוצה לה, יתרחב חוג פעולתה, ואל מטרות „שילה" תוספנה עוד מטרות חדשות. „שילה" משתדלת בכל האמצעים להתאים ולהקביל את פעולתה אל פעולת החברות וההסתדרויות האחרות המתקיימות לשם מטרות אלו.

פרטי תקנות ההסתדרות יעובדו בקרוב. לעת עתה מתקיים ביפו ועד מרכזי של „שילה", הנבחר על־ידי הקבוצה היפואית של ההסתדרות הזאת. נוכחנו, שכבר הוכשרה השעה להסתדרות כעין „שילה", על כן ניגשנו לעבודה הזאת ואליה אנו קוראים את כל היהודים, הדורשים בשלום עמם והנכונים לעבוד בשבילו לא רק בדברים בלבד, כי אם נם בעבודה מעשית בארץ־ישראל.

המסכימים להיכנס להסתדרות „שילה" יבקשו חברים לדעה במקומם וכשיהיה מספר החברים יותר מחמישה, ייסדו לשכה מקומית ויודיעו לוועד

המרכזי הזמני שביפו. להוצאות „שילה" משלם כל חבר בהיכנסו פרנק אחד ואח"כ פרנק לכל רבע שנה. כשיהיה נוסף הגון של לשכות במקומות שונים יקרא הוועד הזמני לאסיפה כללית, שתעבד את התקנות ותבחר בוועד מרכזי תמידי.

חבר הוועד הזמני מר בוכמיל הלך לעבוד לטובת „שילה" ברוסיה והחברה הגברת בוכמיל הלכה למטרה זו לאמריקה.

*

לפני צאתה לדרך נפגשתי שוב עם שושנה בהנחת אבן הפינה לעין־גנים על־יד פתח־תקוה. שהינו בחדרה של חיה־שרה. יחזקאל נמצא אי־שם במדבר, וחיה־שרה שרויה פה עם תינוקת. „האם אין זו הילדה הראשונה בנשפחת הפועלים בארצנו?" שואלת שושנה, ונוטלת בזרועותיה את הפעוטה. פניה של שושנה מאירות, ונימה אימהית נעורה בה ברגע זה, התשוקה הכמוסה לילד — — —

נפרדנו בחמימות מחיה־שרה ומיהודית הקטנה, ויצאנו שתינו דוממות אל מעבר הבית, בקצה המושבה. התהלכנו בין העצים. כל דיבור היה מיותר, כה קרובה היתה שושנה ללבי. נפרדנו ללא דיבור. ידענו שכל עוד נחיה, לא יינתק הקשר בינינו.

שושנה בוכמיל באמריקה

שושנה בוכמיל הפליגה לאמריקה. על פעולתה שם מסופר: *)

„בראשית שנת 1909 הגיעה שושנה בוכמיל מיפו לניו־יורק. מיד הטילה סערה בקרב פועלי־ציון. חברה שושנה באה בשליחות „שילה" — „שובה ישראל לארץ האבות".

תכנית „שילה" עובדה בשיתוף קרוב עם יצחק בן־צבי ורחל ינאית, מניח שוחט גם היא קיבלה בהתלהבות את התוכנית של „שילה".

„שילה" העמידה לעצמה מטרות מרחיקות לכת, שנראו אז כמו פנטסטיות, דימיוניות. התוכנית של „שילה" אמרה: להניע לרוב יהודי בארץ־ישראל על־ידי הביצור וההתפתחות של היישוב בארץ־ישראל, על־ידי אימוץ זרם העלייה וקליטת העולים בארץ.

היוזמים של „שילה" אמרו לכוף על י.ק.א ואירגונים עולמיים אחרים בעם, שירכזו את עבודתם בארץ־ישראל וישנו ארגונם על יסודות דמוקרטיים. כאן באים חמישה סעיפים של „שילה" הכלולים בתוכנית הכללית.

„פועלי־ציון" באמריקה התלהבו מרעיון „שילה" וקיבלו עליהם לפעול באופן נמרץ להגשמתו. הוועד המרכזי יצא בכרוז אל החברים לעזור לשושנה בוכמיל בכל פעולתה. הכרוז הדגיש ש„שילה" אינו אירגון ציוני בלבד, אלא אירגון יהודי כללי, אשר ערך פוליטי רב לו. ועוד הדגיש הכרוז ש„שילה" לוחם על העבודה העברית במושבות. והעיקר, תבעו עזרה לשאיפת „שילה" — לפחות חצי מיליון חתימות של יהודים כדי להשפיע על י.ק.א ועל חברות התיישבות אחרות לתת את המיליונים שלהן לבניינה של ארץ־ישראל, ולייסד בארץ בנק אגראר ובנק לאשראי. אך הדברים מפורשים בתוכנית של „שילה" שהבאנו לעיל.

שושנה התמסרה בלב ונפש לפעולה. תחת כיפת השמים קיימה מיד עם בואה אסיפת עם רבתי והסבירה בהירות ובהתלהבות את רעיונות „שילה". אסיפה כזאת למען ארץ־ישראל תחת כיפת השמים התקיימה שם זו הפעם הראשונה.

---

*) מתוך הספר „געשיכטע פון דער ציוניסטישער ארבעטער באוועגונג אין צפון־אמעריקע".

שושנה פתחה את פעולתה בתנופה רבה. הנה היא בוושינגטון, הנה היא בבלטימור. בכל מקום קוראת לאסיפות עם, והנה היא חוזרת לניו־יורק.

ב־21 במרס 1909 נקראה אסיפה פומבית גדולה, בה יצאו שושנה בוכמיל במחאה נמרצה נגד „יק״א״. וב־28 במרס הופיעה בוושינגטון ולאחר־מכן בכל הערים הגדולות אסיפות המאורגנות על־ידי „פועלי־ציון״ ו„הציונים הכלליים״ — ושושנה נשאה בהן ובהתלהבות את דבריה.

נתלווה אליה ד. אברמסון שכלט אז בין הציונים, ובשיקגו הופיע יחד איתה יצחק זר, חבר המרכז של „פועלי־ציון״, נלהב לרעיון „שילה״.

שושנה נואמת ונם כותבת, בקובץ „דאס אידישע פאלק״, 1909, מופיע מאמר שלה על „שילה״ — ביסוס עיוני למנמות המעשיות של האירנון החדש.

שושנה שואפת לאחד ב„שילה״, בסעיף העבודה המעשית בארץ־ישראל, יסודות רחבים של יהדות אמריקה. היא מתאמצת לעורר יוזמה פרטית ולארנן קבוצות, אשר פניהן לעבודה מעשית בארץ־ישראל. בראש דאגותיה — ייסוד בנק אנראי למען ארץ־ישראל. אחד הספעיפים החשובים ביותר בפרוגרמה של „שילה״ היה לעורר את העם להשפעה על יק״א, שתרכז את פעולת ההתיישבות המקיפה אך ורק בארץ־ישראל. שושנה מעוררת את כולם למפעל „הפלביסציט״ — למשאל העם המכוון להשיג נצורה מאורגנת חצי מיליון חתימות, לשם הבעת דעת העם על חיוב חברות הקולוניזציה שלא יפזרו את הונן בארצות הנולה, כי אם יקדישו עצמן ליישוב ארץ־ישראל.

שושנה מרבה לספר בהתלהבות על ארץ־ישראל, אומנם, מעטים בה עדיין העולים, מעטים עדיין הפועלים, אך מה שיש הוא יסוד חיוני של היישוב המתהווה. היא מדברת בשם כל החונים — הפועלים והבעלי־בתים. התלהבותה אינה יודעת נבול, את כל כולה נתנה לפעולה זו, בחן, בלהט ובמרץ.

הנה המאמר על שושנה אשר הופיע בימים ההם בניו־יורק, בנטאון „דאס אידישע פאלק״ (1909), כתוב ביידיש:

„אורח מארץ־ישראל״

נמצא אצלנו כעת אורח חשוב מארץ־ישראל, ד״ר שושנה בוכמיל. היא באה הנה בענייני עבודתנו הארץ־ישראלית.

המצב שנוצר כעת בארץ־ישראל, תודות להפיכה הפוליטית בתורכיה, פותח לפנינו כר נרחב לפעולות בשטחים שונים. אולם בשביל המפעלים האפשריים נדרש הון רב, אשר, לדאבון־לב, חסר למוסדות הרשמיים הציוניים. אבל העבודה בארץ־ישראל דוחקת. אם הקהל היהודי הרחב נמצא בתרדמה, הרי ערים בעלי־המפעלים הלא־יהודיים. המיניסטריון התורכי מוצף בהצעות שונות מבעלי־הון אירופיים.

כחונים הממשלתיים של תורכיה ששים יותר, מסיכות פוליטיות, לקראת הקמת המפעלים הדרושים לפיתוח הארץ בעזרת ההון היהודי, כדי שהארץ תאוכלס על־ידי המהגרים היהודיים. כדי לאפשר זאת, נוסדה בארץ־ישראל הסתדרות „שילה״ (שובה ישראל לארץ האבות). ההסתדרות החדשה הזאת שמה לעצמה למטרה למשוך הון פרטי למפעלים בארץ־ישראל, לארגן אשראי תקלאי וכו׳. אחת המשימות העיקריות, שההסתדרות דוגלת בה, היא לעשות תעמולה רבת־תנופה בין היהודים בכל הארצות, שיפנו בדרישה אל נאי־הכח של יק״א ויתר האנודות המיישבות, שיגשו מיד עם ההון שהופקד בידיהן ויתחילו בפעולה התיישבותית נרחבת בארץ־ישראל.

אחד המייסדים הראשונים של „שילה״ היא האורחת שלנו ד״ר בוכמיל. למען המשימות האלו היא באה לאמריקה.

מה תהיה התשובה של יק"א על הדרישות של העם היהודי, זאת יוכיח העתיד הקרוב. אין שום ספק שתעמולה יכולה להיות כאן יעילה מאד. לדעת הקהל יש ערך עצום. דעת־הקהל הכנה בכל הארצות תהיה, ללא ספק, לצידנו. האדונים של יק"א ייכנעו במיוחד גם לפני דעת הקהל של העולם הלא־יהודי.

חשוב גם שהתעמולה למשאל־עם תרטיט את העולם היהודי, הנמצא במצב של תנומה, לאחר ההשגות הדמיוניות וסיפורי אלף־לילה־ולילה, שבהם הזינו זמן רב את ציבורנו כאן".

*

באמצע פעולתה, מאסיפה לאסיפה, מנאום לנאום, נחלשה — נשבר כוחה. שושנה חלתה בשחפת הגרון. פעולתה החיה והמעוררת, שעודדה כל־כך הרבה חברים באמריקה, באמצע נפסקה. הרופאים אסרו עליה את הפעולה ומתוך אונס נשתתקה, נכנסה לסנטוריום לריפוי.

אנו בארץ כה התעודדנו מפעולתה, ומה רב היה הצער כאשר הגיעה אלינו הידיעה על מחלתה.

לפני חוליה באה הידיעה, שצלצלה כבשורה, כי שושנה הצליחה להיפגש עם הנשיא טאפט בוושינגטון. היא טיפרה לו על רעיון תחיית עם ישראל ושטחה בפניו את תוכנית „שילה". כמה תמימים היינו אז, עד כדי לתלות תקוות על קידום פיתוחה של ארץ־ישראל בשיחתה של שושנה עם הנשיא טאפט. מייחלים ומצפים היינו לפרטים ממנה על תוכן שיחתה, על המשך פעולתה, ופתאום באה הידיעה המרה על מחלתה. ניתק הקשר עם שושנה — — לא שמענו לא משושנה ולא מבוכמיל, עד שנזדמנתי עמו בקיוב בשנת 1911.

*

אותה שנה, בשלהי קיץ, יצאתי את ארץ־ישראל על נונת ללנוור חקלאות בצרפת. כדרכי ביקרתי בעיירתי מאלין שבאוקראינה, וסרתי יום אחד לקיוב. מה שמחתי להיפגש פה עם ד"ר בוכמיל. מצאתיו בבית ידידי בן־ציון ברנהולץ, גם הוא מפעילי הציונות בימי נעורי בז'יטומיר ובקיוב. היכרתי גם את אשתו של ברנהולץ, את רוזה, גם היא ציונית נלהבת, והנה הפתעה נעימה — ד"ר בוכמיל בביתם.

יצאתי איתו לשוטט בחוצות קיוב, הנענו אל הגן הציבורי — בוכמיל מעתיר עלי שאלות על המצב בארץ־ישראל, ואני לא פוסקת לשאול על שושנה. ענום היה מצב רוחו של בוכמיל. על שושנה דיבר בתוגה ובנעימים. שושנה נפגעה בפעולתה, ועודנה חולה. אמר. יוקדת היתה ברעיון „שילה". נסעה לאמריקה וחוללה שם במהרה תסיסה בקרב הפועלים. לא פסקה לנסוע ממקום למקום ולנאום באסיפות־עם ובישיבות ללא הפוגות, וכמו נשרפה בעבודתה. היא חלתה קשות, ועודנה בריפוי. בכיליון עינים היא מצפה לבואה אליו לרוסיה. בוכמיל שקע בתוכו, מדוכא ומדוכדך. שיבה זרקה בצדעותיו. לבושו השחור קיבל גוון ירקרק דהוי, כאבל נראה בעיני.

לאט לאט פתח ודיבר על המצב הירוד בציונות בגולה. יום־יום, סח לי, מכתת הוא את רגליו לבתים של ותיקי הציונים, מנסה לעשות נפשות חדשות לציונות וערב־ערב נואם באסיפות רחבות ובישיבות. ובצער הוא מוסיף: בכול אדישות. אין עוד אותה ההתעוררות, אין אותו יחס ער וערנן לענייננו. זוהי מהותה של גלות שחורה. יהודים מסתגלים לחיי יום־יום, שוכחים את נורל עמנו — שוכחים שלא לאורך ימים ייהנו פה משלווה ושקט, נוח להם לשכוח... כבר שכחו את פוגרום קישינוב, כבר שכחו את מאורעות הדמים ב־1905 — שיכחה ונשייה, לא רוצים להיזכר בפוגרומים מכל התקופות.

נזכרתי גם אני בפעולה העירנית הנלהבת של הנוער הציוני בשנים שעברו. זכרתי

את „פועלי־ציון" בקיוב, בפרברי פודול, ודמיובקה. הפעולה הציונית־סוציאליסטית הקיפה אז את טובי בני הנוער היהודי. וזכרתי את בית הלל זלטופולסקי, הציוני הכללי, שדלתותיו פתוחות היו גם לחוגי הנוער גם לפועלי־ציון.

וכיום — המשיך בוכמיל — הועם אותו הזוהר. בוכמיל הוסיף לרטון ולקבול על מצב העניינים — אינם חשים, אמר, שהקרקע בוערת תחת רגליהם, ואין כאן עתיד יהודי.

לפתע הצטחק בוכמיל, נזכר במשהו וסיפר לי: „באחד הימים באתי אל ביתו של יהודי לבקש ממנו תרומה לקרן־הקימת. השיב לי היהודי: ‚פה ארץ־ישראל שלי'. נרתעתי וקמתי ללכת, הושיט לי העשיר את ידו לשלום, אך אני הסתרתי ידי מאחורי גבי, לא החזרתי לו יד — — —".

מתהלכים היינו בשדרות בין העצים, מדי פעם מתיישבים על אחד הספסלים בגן. הרגשתי שלבוכמיל יש צורך נפשי להשיח את נפשו. לרגעים נדמה היה לי שהוא שוכח על נוכחותי ושוקע בזכרונות מימי ילדותו, בעיירתו אוסטרה, נזכר בסיפורי הסבא והסבתא על הפורענויות, שלא אחת היו פוגעים ביהודי עיירה זו, שבה הקהילה עתיקת־יומין. — „דומני עוד מן המאה ה־14" — הדגיש — „וסבתא שלי היתה מדברת על ההיידמקים של חמלניצקי כאילו היו פה ביום אתמול". ובלעג הוסיף — „קהילת אוסטרה ידעה לערוך ימי צום לזכר הנסים, כביכול, שהתרחשו בעיירה. זכור לי אחד הנסים שסבתא היתה מרבה לספר עליו: יהודי אוסטרה התכנסו אל תוך בית הכנסת שלהם, וכתליו העבותים לא התמוטטו עת צרו עליו הקוזקים והמטירו את חיציהם. הלא ידוע ‚מגילת אוסטרה' מאת נתן האנובר, אשר נקלע גם הוא בימי חמלניצקי לעיירה זו. והיה בין הניצולים המעטים שנמלטו מן המקום".

„זכורים לו", — הוסיף ואמר — „דבריה של הסבתא, יותר מדבריו של הסבא הטוב. הסבתא היתה בעלת־ייחוס גדול, ממשפחת הרב מאפטא. השכם והערב השמיעה באזני נכדה הקטן, לבל ישכח, חלילה, שנושא הוא את שמו של הרב מאפטא, השם יהושע השל, והתחננה בפני שאהיה ראוי לשם. היא שיננה באזני כל מה שידעה מהוריה על הרב מאפטא, שבעל דמיון נדול היה, בעל שגיונות ונוזמאות.

ד"ר בוכמיל משתומם היה בילדותו לשמוע על אבי־סבו, על הרב מאפטא שוימה לראות את עצמו פעם כוהן גדול, פעם נשיא בישראל ופעם גאון. בעל תכונות נפשיות יפות היה: מצוות־עשה בשבילו היתה לאהוב כל אחד ואחד בישראל. אהבת ישראל נקשרה בנפשו עם אהבת השי"ת".

נשאתי את עיני לעבר ד"ר בוכמיל בדברו והירהרתי: הנה נין הוראי לרבי מאפטא. אולי ממנו ירש אהבת ישראל ואהבת ארץ־ישראל. נסבו, מהרבי הזה, אולי ירש את התושיה הגאולה הפועמת בלבו, שהרי האמונה הטהורה בתחיית עם ישראל במולדתו היתה תבויה בשורשי נשמתו.

— „בכל אתר ואתר בארצות הנולה", המשיך בוכמיל לקונן — „נשמדו ונשמדים אחינו מני קדם ועד ימינו. טרם למדו לקח. טרם נוכחו שיש רק דרך אחת להצלה — בארץ־ישראל. איך משלימים היהודים עם גורלם, איך חוזרים על עקבותיהם אל העיירות החרבות — — —

— „לנגד עיני חזר, מאז ומתמיד, הגורל הטראגי של עמנו, שאין היהודים רואים את עתידם באור העבר בגולה, באור הנזירות ושפיכת הדמים, ונתפסים לחיי שעה" — —

מכווץ, מכונס אל תוכו, נראה בוכמיל מדוכא ושפל־רוח, אך הנה הוא נושא

את ראשו ומדבר בקול צלול: — „ואני מוסיף לזרוע זרעי התחייה על הלבבות האטומים. ואני מאמין, באנוין, שינבטו הזרעים; מאמין שאחד הוא המוצא — ארץ־ישראל".

שוב אותו כוכמיל שהכרתי ביפו בימי „שילה", האיש המאמין בייעוד שליחותו. כוחו עמו, ואמנם, הנה הוא אומר: — „אני חי בכל נימי נפשי את גורל עמנו. ועכשיו לאחר שחייתי בארץ־ישראל, קל לי יותר לדבר באוזני היהודים שלנו. אני יודע שמן ההכרח כי עלה יעלו. אני יודע שארץ־ישראל מחכה להם, זקוקה להון יהודים, ולידים עובדות עבריות".

שמחתי לחידוש הקשר עם ד"ר בוכמיל. בפגישה ארעית זו בקיוב, תעבורנה שנים עד ששוב ניפגש בירושלים.

בשנת 1925 חזרו הבוכמילים אל הארץ אחרי תלאות וסבל רב, שהתנסו בהם ברוסיה, בימי מלחמת העולם. עדים היו לגל הפרעות שעבר על יהודי אוקראינה, ובכל התנאים האיומים במוסקבה ובקיוב, פעלו למען ציון. במוסקבה פעל ד"ר בוכמיל בקרב ראשי „הציונים הכללים", ושושנה — בקרב „צעירי ציון" ובאירגון „החלוץ".

לפנינו תעודה, יכולני לומר תעודה היסטורית, נאמר של שושנה בוכמיל, מיניי ייסוד „החלוץ" במוסקבה 1918.

ההתיישבות ו„החלוץ"

שלושה תנאים יסודיים קודמים להתיישבות שיטתית נדולה: אדמה, הון וחומר אנושי מתאים, שיהא בכוחו להגשים את תעודת־ההתיישבות. בדרכה של כל התיישבות נוחים, כנוכן, מראשיתה מכשולים רבים, הניתנים להסתלק רק בכוח המרץ והרצון החזק של היוצרים והבונים. עכשיו כשמתגלות לפנינו אפשרויות של התיישבות המונית בארץ־ישראל, עומדת במרכז כל שאלותינו השאלה: מי הם הכוחות היוצרים, אשר יקימו את מפעל־ההתיישבות ההמונית הזו.

הנחתנו היסודית בשאלת ההתיישבות בארץ־ישראל היא:

ארץ־ישראל צריכה להבנות לא רק על ידי ההון היהודי, כי אם נם ובעיקר — על ידי כוח העבודה העברית, אם יש ברצוננו באמת, שהארץ תהפך למעשה למרכז לאומי בשביל כל העם היהודי. ארץ־ישראל היא לפי טבעה ומהותה מדינה חקלאית ועד שיעלה בידינו לפתח בה מפעלי מסחר ותעשייה נדולים עלינו להקדיש את כל תשומת־לבנו להתיישבות החקלאית. וכאן אנו באים וקובעים את העיקרון: הזכות לאדמה במולדת העברית ניתנת רק לאלה המוכנים לעבוד אותה בכוח עצמם. לא נחוצים לנו בעלי־אחוזות אשר יעבדו את האדמה בעזרת פועלים שכירים, בין שהם יהודים בין שאינם יהודים. יהיה, איפוא, צורך בייסוד מושבות קואופרטיביות, מורכבות מפועלים מוכשרים ומחונכים לעבודת אדמה.

אולם, דווקא המעמד החקלאי חסר לנו כמעט לנמרי בעקב התנאים הכלכליים של מציאותנו בנולה. הפועל החקלאי צריך עוד להתהוות ולצמוח מתוך שכבות הנוער העירוני, אשר יתכשר לעבודת האדמה. ואנו הרי רואים, כי הפועלים העברים בארץ־ישראל, שהיו רחוקים תחילה לא רק מן החקלאות, כי אם ממלאכת כפיים בכלל, התכשרו והשתלמו בארץ עצמה במשך הזמן, ולא רק שהם עומדים בהתחרות עם הפועל הערבי, כי אם גם הקדימו אותו בכמה בחינות, והלכך לא תפחיד אותנו העובדה, כי את פועלינו נצטרך לגייס מבין השכבות העירוניות.

נחוץ רק שיתקיימו שני תנאים: שהנוער ההולך להתמסר לעבודת־אדמה יהיה בריא בנופו ושיהיה מחונן ברצון אמיץ להחיות בכוחו ובזיעת־אפיו את שדות ארץ־ישראל. עד כמה שאפשר, צריך הנוער הזה להתרנל למעשה לחיי־חקלאות עוד בשבתו בנולה.

„החלוץ" צריך להקדיש בעיקר את תשומת לבו לייסוד חבורות חקלאיות, אשר תעלינה, כתום תקופת־הכשרתן, לארץ, מלוכדות ברצונן החזק לבנות את הארץ בכוח עבודתן העצמית. הן תהוונה את החומר המתאים ביותר בשביל המושבות הקואופרטיביות.

נחשול של הגירה טבעית גדולה יזרום עכשיו, בלי כל ספק, לארץ־ישראל, והמוסדות הלאומיים יעשו את כל מה שבכוחם כדי לארגן את הזרם האנושי הזה ולכונן את פעולתו בארץ; אולם גלי עלייה גדולה קשה להכשיר, לחנך ולהעמיד כצבא־העבודה הדרוש לצורכי המפעלים האחראיים של ההתיישבות. מן ההכרח יהיה להשתמש בחומר אנושי, אשר אולי לא תשיג ידו למלא את התעודה הנדולה, והילכך נחוץ שייל־כו בראש המתנה של עולים ומהנרים רגילים כוחות חלוציים בעלי הכשרה טובה, מאורגנים לעבודת־יצירה. בידיעותיהם, מרצם ומסירותם לרעיון הלאומי יוכלו החלוצים להתנבר על המכשולים הראשונים בדרך ההתיישבות ולחקל את מפעל־ההגשנה על ההמונים אשר ייל־כו איתם או אחריהם ואשר תחסר להם ההכשרה והסבלנות הדרושות לדבר.

במערכות „החלוץ" צריכים להתייצב כל הכוחות היוצרים, הנחוצים לשם ייסוד מרכז לאומי בארץ־ישראל. משורות „החלוץ" צריכים להתנייס העובדים האחראיים בכל ענפי העבודה היישובית והציונית בכלל, כי אין עבודה זו ניתנת להיעשות על־ידי מי שמעדיף את התועלת הפרטית על טובת הכלל.

הרי אנו רואים, כמה נדולים היו בארץ כיבושי החלוצים הראשונים, מניחי היסודות של היישוב, שלא חוסר הלחם הביאם לארץ, כי אם הרצון הלאומי החזק והער והשאיפה ליצור מולדת בשביל העם העברי, וממילא גם בשביל עצמם. הם נשאו בדומיה רעב, צמא ומחלת הקדחת, והפכו מדבר שממה לשדות־תבואה פוריתים.

ואם כיום הזה אנו מדברים על הפרובלמה של הפועל העברי בארץ־ישראל, הרי נרמה לכך רק יוזמתו של הנוער החלוצי המשכיל, אשר ברוב התמסרותו האידיאליסטית כבש לעצמו, בתנאים כל כך קשים ועלובים, את **הזכות לעבודה** והבטיח לפועל העברי את מעמדו האיתן בארץ. הקברים הקדושים של שומרינו, שנפלו בשעת עמידתם על משמר המושבות ועל כבוד היישוב, פילסו לנו את הדרך לניצחון.

על מכשולים מרובים היו צריכים להתנבר נם חלוצי־התרבות בארץ. רק התלהבות והכרה לאומית עמוקה הן שהיו עלולות ליצור את בתי־הספר ואת שאר מוסדות המדע והתרבות בארץ. כל זה מוכיח, מה נדול ערכו של היסוד האידיאליסטי ביישוב.

ועוד טרם עברה שעתה של האידיאליות הזו. יש סבורים, כי עכשיו בא זמנו של הנורם האנואיסטי־כלכלי, שידחוף את ההמונים ללכת לארץ והוא שישמש לנו כוח מספיק לבניין חיינו הלאומיים שם. עלינו למסור לעצמנו חשבון ברור ולהכיר, כי תחייתו של עם אינה יכולה להתנשם רק בכוח הלחץ הכלכלי בלבד. לתוך זרם השאיפות החומריות של ההמונים יש למזנ את היסוד האידיאליסטי, בשביל השכבות ההמוניות של העם תהיה העלייה לארץ קשורה תמיד עם הצרכים החומריים והתרבותיים של עצמם. אולם ישנם בעם אלפי צעירים בעלי שאר רוח, אשר יתעוררו לבניין הארץ, בתור ארץ התחייה לעם היהודי. כל מדינה מטילה על אזרחיה חובות מסויימים לתועלת הכלל, מבלי להביא בחשבון את עניניי הפרט המצומצמים. בשעה היסטורית זו שומה עלינו להטיל על עצמנו חובות לאומיים, אלא שעלינו לעשות זאת לא בכוח הכפייה כי אם בכוח הרצון החפשי. עלינו לגייס את הנוער, אשר ימלא בראשית ימי עלייתו את חובת־העבודה הלאומית ואשר יישא בעול התפקידים האחראיים והקשים לתועלת היישוב בכללו.

אולם, לא קרבנות־תמיד תהיה מנת חלקם בארץ. יש להבטיח להם עתיד כלכלי, לכל אחד לפי נטיותיו האישיות, הכשרתו המקצועית והשכלתו. על המוסדות הלאומיים

מוטל לדאוג לכך, שהנוער בעל הכשרון אשר מילא באמונה את חובו לעם ולארץ, יקבל את היכולת להתיישב על הקרקע ולהתבצר במולדת.

כל מי שמניח את האחריות הגדולה המוטלת עלינו בשעה היסטורית זו וכל מי שרוצה להכשיר את עצמו כאן בגלות למען מפעל ההתיישבות בארץ־ישראל — ייכנס לתוך שורות „החלוץ". אין אנו מבחינים בין מפלגה למפלגה. כל הנאמנים לעם העברי, כל המוכנים לעבוד להקמת המרכז הלאומי בארץ־ישראל יכולים להצטרף אלינו. מזומנים בידיעה ובהכשרה מקצועית ונלוכדים במרץ וברצון היצירה ילכו מחנות „החלוץ" בראש ההמונים אשר יכבשו את הארץ, כבוש כלכלי למען העם".

✶

איזו בהירות נחשבה, איזה הגיון צלול, בכל אותן נוסחאות, הנחות ועקרונות הקובעות דרכנו. במאמרה היא מדברת על המצב של יהדות רוסיה, ומניחה, כי מסתבר מאליו שהמוני הנוער ינהרו לארץ־ישראל. את דבריה אלה העלתה על הנייר ספוך לפרוץ נל הפרעות בעיירות ישראל, והעליה, שעליה דיברה, החלה לזרום לעבר ארץ־ישראל, בדרך לא דרך. ידענו שמאות ואלפים יצאו מהגיהינום הרוסי לפלס להם נתיב ותעו בהרי קווקז ומהם הפלינו בסירות בים השחור... מי ימנה הקורבנות שנפלו אז בדרכם לארץ־ישראל. זוהי שושנה, כזהו הלך מחשבתה, זוהי דרכה בפעולה. רתוקה בכל נימי נפשה לארץ־ישראל, לשפה העברית, לעבודה העברית. יומם ולילה הגתה בעתידה של ארץ־ישראל. וחבל שהרשימה כה קצרה, שושנה לא נשכה הרבה בעט.

דברים מעטים שהניעו משושנה אלינו יקרו לנו מאוד. ידענו שאינטואיציה בריאה נדריכה מחשבתה על עתיד תנועת העבודה בארץ־ישראל. היא חדרה למהות הצרכים ובאורח נקודי חתרה להקמת „קואופרטיבים" — לקיבוצים נחקלאות ולקואופרציה בנלאכה ובתעשייה. **כוח האדם העברי** כתבה לי שושנה, **הוא שיבנה את המולדת.**

— „היה בזוג מן ההוד ומהאצילות. בכל כנס ציוני, בכל חוג של נוער ציוני השתתף הזוג כאחד, כנושאים עמהם סוד כמוס, אי־סיפוק — האם היה זה סוד אהבתם את העם, סוד הקשר לארץ־ישראל", מספר ישראל מירום שנמנה בימים ההם עם חברי המרכז של „צעירי־ציון". הוא זוכר יפה את שושנה ואת יהושע בוכמיל. כבר בשנת 1915 פעלו השניים במרכז הציוני במוסקבה. אמר לי פעם בוכמיל, סח עוד מירום: „**מה טוב שיש לנו מולדת.** אני לוחם במתנכרים לה. וכל עוד היא מדינה־בדרך מוכרחים גם אני וגם שושנה להיות נע־ונדיניקים". אני וחברי הסטודנטים, הוסיף מירום, התארגנו נחוג „יבנה". במרכז החוג היו חיים גרינברג, אליעזר קפלן, אנוכי ועוד. גם החבר אליהו מונצ'ק שבא זה מקרוב מארץ־ישראל נספח אלינו, ונהג להתל בסטודנטים — „פועלים ומטבחים לפועלים דרושים לנו בארץ־ישראל ולא סטודנטים".

והיה אז ארגון מיוחד של „חובבי שפת עבר". שושנה היתה בו הרוח החייה. היטיבה להפנין את העברית שלה, בין שהכינוה ובין שלא הבינוה. ד"ר בוכמיל היה מרצה על עניינים מדעיים פלשתינאיים.

באותה שנה קמה התעוררות ליצירת „החלוץ" ושושנה נשמה לרווחה. לכך נשאה את נפשה — להכשיר את הנוער להנשמה בארץ־ישראל — — וד"ר בוכמיל עשה להכשרת מדריכים לידיעת ארץ־ישראל.

שנים 1915—1916 עמדו בסימן של הכנות מרובות לאירגון „החלוץ". התעוררות החלוץ הקיפה עיירות רבות באוקראינה. קמו נרעיני „החלוץ" באוניברסיטאות. החלו בסידור גנים לגידול ירקות לאספקה עצמית, ולהכשרה לעבודה בארץ־ישראל. התארגנו החוות במושבות בפלך ייקטרינוסלב ובפלך חרסון. שושנה בוכמיל המיאה את אוירת החלוציות של ארץ־ישראל, אל „החלוץ" ו„צעירי־ציון". זכורה לו למירום גם פעילותה

של שושנה ותביעותיה מעם המוסדות היהודים הכללים — מכל קרן תבעו הפרשה של תמישה אתוזים לפחות, בשביל עלייה לארץ. שושנה נתנלתה כלוחמת ללא רתיעה. היא ביקשה לטפה ערכי היהדות המקוריים־הראשונים, ושקדה על העמקת הרעיון החלוצי. ד"ר בוכמיל סייע בידה, אף מבלי להיות מעורה בחיי „צעירי־ציון".

בכנס „החלוץ", ביוני 1918 בפטרוגרד, נבחרה שושנה בין חמשת חברי המחוז, וטרומפלדור — כראש „החלוץ". תנאי התנה טרומפלדור: ראש לכול — הגנה, עם התנ"ך בכיסו היה טוען להגנה צבאית, כפי שהצטייר בדימיונו תפקיד „החלוץ" וברוח זו פעל.

הרעיון של טרומפלדור נתקבל על דעת הכול: „החלוץ" — צבא! שושנה התמסרה בלב ונפש לפעולה זו. בהתחולל המהפכה ומלחמת האזרחים ידדו השניים למחתרת והמשיכו לפעול ברוח „החלוץ" הצבאי בחשאי ובגלוי, עד כמה שניתן היה הדבר.

כאשר פרצו מאורעות הדמים ב־1919 היו „צעירי־ציון" מאוחדים בהגנה עם „פועלי־ציון", ואף עם „הבונד". „הגנה היא מעל לכל המפלגות" — היתה הסיסמה, סיפרה שושנה בשובה לארץ.

משנות נדודיהם ברוסיה ובפולין, בימי מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, ידועים עוד אי־אלו דברים, מספרת מרים ברנשטיין־כהן, בת הציוני הוותיק הנודע, שהבוכמילים היו זכורים עוד מימי נעוריה. בשנת 1920, אחרי המהפיכה, נתלוותה אל ד"ר בוכמיל בקיוב, בלכתו לשכונות העוני היהודיות בפרברי קיוב, לעמוד על ההרס שהתחולל בעקבות התקפות הדמים שביצעו שוב ושוב הכובשים השונים, אשר כילו בראש וראשונה חמתם ביהודים. הפעולה הציונית כבר נאסרה בקיוב וד"ר בוכמיל ושושנה היו פעילים במחתרת, בעבודת השיקום. שושנה התמסרה במיוחד להצלת ילדים, ויחד עוררו הלבבות לרעיון „שילה".

הדי המאורעות באוקראינה עולים ממכתבה של שושנה, שנשלח אלינו מוורשה. על הימים הנוראים האלה הרבתה לספר בשובה לארץ. ובספרה, נראה כמו הועם בה הזוהר שנשאה בליבה. היא חשה את עצמה אשמה על שלא זכו היא ושייע שלה להפעיל את התוכנית הגדולה של „שילה", לא הצליחו להזרים הון ציבורי לארץ־ישראל. מלאת צער היתה, שנכצר מהם ליצור תנאים לקליטת עולים. תחושת אכזבה זו ניכרה בה עד סוף ימיה: „לא הצלחנו בפעולתנו, לא הקדמנו להציל האחים נתון גיא ההריגה" — —

נקודת תזרפה — הפילוג

כותבת שושנה מוורשה, ביום 27 ביוני 1921:

חברים יקרים בן־צבי ורחל,

סוף־סוף נמלטנו על נפשנו מן הגיהינום האוקראיני, שם בילינו כל עוד נמשכה המלחמה. מנותקים מכל העולם; נתנסינו בכל העינויים: פוגרומים של הכנופיות השחורות; דיקטטורה של הקומוניסטים, החמורה יותר ובלתי־אנושית יותר מכל שלטון של עריצות שהיה קיים אי־פעם. למעלה מהשנתנו הוא, כיצד סוציאליסטים יכולים ליהפך לעריצים נגד הפרולטריון עצמו. אולם לא לכם, תברים, אני צריכה לתאר מה זה סוציאליזם כוזב בצורת הקומוניזם הרוסי. העובדה שאתם נשארתם בהתאחדות של הימנים הינה הוכחה, שאם כי לא הייתם ברוסיה הרי הבנתם שהאינטרנציונל השלישי אינו סוציאליסטי אמיתי.

ברוסיה עמדתי כל הזמן מרחוק לפועלי ציון. למרות רצוני לשתף פעולה, הרתיק אותי מהם אותו השוני שבתוכנית (פרוגרמה) אשר אילץ אתכם פועלי־

ציון האמריקנים והארצישראלים להנתק מן האגף השמאלי של ההתאחדות העולמית.

תוכניתי היא זו שלכם, זאת אומרת התוכנית של אחדות העבודה. היא התוכנית הפועל־ציונית הסוציאליסטית היחידה הבריאה. צריכים היינו לחיות ברוסיה ולקרוא בעתונות, זו של פועלי ציון, לשמוע את הרצאותיהם בכינוסים. הייתם מבינים, שעל אף אהדתי לפועלי־ציון, לא יכולתי לעבוד עמם, ודוקא מטעם השקפה פועל־ציונית. **ארגנתי אונדות של חלוצים, הכנתי פועלים טובים** בעלי הכרה, ארגנתי אף בה את כל החלוצים המפורדים והתשושים המתגוללים זה חודשים רבים, ומי יודע מתי יוכלו לנסוע. לא האיסור על העליה הוא הדבר העיקרי אלא היותם מחוסרי אמצעים להוצאות הדרך. מאות חלוצים מתגוללים כאן, בגלל המחסור בכסף, ולא תהיה באפשרותם לנסוע, בבוא עת העליה. מכאן, איפוא, שעדיין החלוצים לא נסעו, הפסיקו לבוא מאוקראינה. עד שיעמדו לרשותנו הסכומים הנדולים והסבירים, לא תהיה לנו עליה משם. יש לפתוח את שערי ארץ־ישראל ברוחב ובעומק. ההון הפרטי לא נענה. ההון הלאומי לא קם. חברים, אתם בארץ־ישראל צריכים להבין יותר מאתנו, כי זו הסיבה העיקרית לכשלוננו. לא יצרנו מאומה מפני שאין לנו כסף. הנה אשאלכם: אלה העומדים כל הימים על המשמר, לא רק של המעמד, אלא גם האלמנט הלאומי־יהודי בארץ־ישראל, כיצד קרה הדבר, שאינכם לוקחים חבל בקרן היסוד? בודאי, בשבילנו היה הקרן הלאומית. בודאי, הפוליטיקה של הציונים הכלליים בענייני כספים איננה, מאז ומתמיד, הולמת את הדרישות בענייני העבודה בארץ־ישראל. אל נכון. פוליטיקה בריאה של עבודה והתיישבות בארץ־ישראל היא פוליטיקה לאומית בריאה, אולם הציונים מעולם לא הבינו זאת ויבינו רק כאשר אנו נרוב שלנו בקונגרס ונשכנע אותם כי הצדק אתנו. ביותיים שומה עלינו **לעזור** ליצור קרן התיישבותית גדולה. שומה עלינו לקחת חבל בקרן היסוד ולהשיג את מבוקשנו בקונגרס. **שומה עלינו לזכור שאסור להחמיץ עוד שנה.**

המולדת נסכנה. ומי יודע אם בעוד שנה תמשך עבודתנו בארץ־ישראל כבעבר; אם יהיה לנו על מה לעמוד. כמו־כן מר בארץ־ישראל; אולם אנו כאן. בראותנו באיזו אדישות מתייחס העם היהודי לבית הלאומי היהודי שלנו, תוקפים אותנו היאוש והפחד מפני העתיד, ומפני זה שומה עלינו כפועלי־ציון אשר המלה ציון היא חלק מנשמתנו, ולא רק צליל נבוב (בפי שהינו אצל חבריני השמאליים), לא להעמיק כעת את הפילוג עד לקונגרס; ולפעול למען קרן היסוד. ולעמוד אחר כך על דרישותינו. אם תהיה לנו קרן יסוד נדולה נוכל עוד אולי לבצע את תוכניתנו בארץ־ישראל. חולשתנו בדלותנו. **נקודת התורפה במפלגות העבודה הסוציאליסטיות שלנו הוא הפילוג.** חזית שמאל נגד חזית ימין זאת צריכה להיות כעת הפוליטיקה שלנו. באופן פרלמנטרי אנו נלחם נגד אי־צדק בכל השטחים מצד ההסתדרות הציונית, אולם מן הדין לתמוך במוסדות הראשיים. אנו תומכים בקרן הלאומית וכמה אי־צדק נעשה שם. פועלי־ציון האמריקאים תונכים בקרן היסוד. מה שנונע לצעירי־ציון, הרי הם אנשים צעירים אשר אינם רוצים לפנר אחרי הסביבה. אתם יודעים איזה מצב־רוח שורר בפולין. פועלי ציון ימניים ישנם כמלא הקומץ. עוד מעט ואפקוד כמה מערי פולין. לידיעתכם, כבר התקדמתי ועושה חיל כנואמת. מה רציתי כבר להיות בארץ־ישראל. חוששני שאסור לנסוע להנפש; יהיה עלי לעמוד כחייל על המשמר; אחרי הקונגרס אסע אולי לאמריקה. הואיל ושם פועלים חבריני בעד קרן

היסוד. לדעתי מחובתנו היא לעבוד למען קרן־היסוד. זהו מבחננו האחרון ועלינו לנסות. בארץ־ישראל אין אני רואה בינתיים שדה־פעולה בשבילי. כה מתגעגעת אני לארצנו! פצע תמיד בלב היא הכמיהה לארץ־ישראל, אך אימתי! נסעתי לאמריקה לכמה חדשים ונתרחקתי לכל כך הרבה שנים. תחילה באה המחלה (כעת הנני בריאה) ואחר־כך שבע השנים האפלות ברוסיה. כעת הייתי רוצה לנסוע לקונגרס, כי בעלת שקל אני מפועלי־ציון ימין, הייתי נם רוצה שיהיה לי מנדאט מפועלי־ציון המשתייכים לימין של ההתאחדות העולמית. החברים הותיקים אשר אולי הכירו אותי הינם כאן שמאליים (ראשין היה לנמרי בי"ה־ע.ק.פ.). כאן בפולין מעטים בכלל הימניים. אינני יודעת אם יהיה המספר הדרוש של השקלים, בכדי לשלוח מספר רב יותר של צירים. אם הנכם מוצאים שהדבר אפשרי, נא לסייע לי לקבל מנדאט לקונגרס מאמריקה או מארץ־ישראל. אני מוצאת שעלינו לראות שיהיו לנו עד כמה שאפשר יותר צירים לקונגרס, בכדי ששם נוכל להגן על דרישותינו.

אשמח מאוד לשמוע מכם ועל הנעשה בארץ־ישראל.

הנשארים אתם כל הזמן בארץ־ישראל! אל־נכון תבואו לקונגרס.

בדרישת שלום לבבית,

שושנה בוכמיל

בעלי כאן, הוא יסיים ספר על ההתישבות של פלשתינא ואחרי־כן יסע לקונגרס.

*

המכתב של שושנה משקף את המצב הכללי של הציונות ברוסיה ובפולין. עולה ממנו הזעקה החנוקה של העם. החלוצים מתנוללים בדרכים, בעיירות ההרוסות באוקראינה, ובחוסר כל מניעים לפולין, אך נכצר מהם לעלות לארץ־ישראל מחמת העדר אמצעים.

שושנה רוצה להגיע כציר לקונגרס הציוני, ואין בידינו להושיעה. הארץ כבר עמדה בראשית העלייה השלישית, והחל המאבק עם השלטון המנדטורי.

העניתי לשושנה? האם יכולנו להושיט אז עזרה לנולה? בארץ כבר חיינו באוירה של מאורעות. כבר התנסינו במאורעות הדמים בפסח 1920 בירושלים. ידענו שנצטרך לעמוד עוד כמיבחנים רבים. כל תשומת הלב נתונה להכנת נרעיני הגנה. ששנו לניצני העליה השלישית.

מאותם הימים שמור עמנו מכתב בודד משושנה, מכתב המלצה על חבר מדובנו. היא כותבת: „לפניכם חלוץ טוב, הכרתיו מקרוב, פועל רציני וישר". היא מדגישה את המילה פועל, כי ידעה שארץ־ישראל זקוקה לפועלים. שושנה מבקשת לעזור לו: „קבלוהו כאח טוב".

ובירושלים פרצו מאורעות ה־2 בנובמבר 1921. ההגנה עמדה במבחן. היתה זו הפעם הראשונה שעצרנו כעד המון פרוע מלפרוץ לרובע היהודי בעיר העתיקה. ידענו שעוד נחנסה רבות במאורעות דמים, אלא ש„ההגנה" בירושלים העניקה עידוד לכולנו. מיהרתי לבשר זאת לשושנה. האם הגיע מכתבי אליה? — תשובה לא באה, וההגנה פעלה אז במחתרת. ייתכן שהמכתבים על ההגנה כבר עברו צנזורה.

בסוף 1921 הגיעו ד"ר בוכמיל ושושנה לקונגרס ה־12 בקרלסבד ומשם יצאו לפריס. בפרק זמן זה נחלץ כאן הזוג בתנופה נדולה לפעולה למען קרן היסוד. „שושנה היתה בעצם השליחה הראשונה מארץ־ישראל — מספר מ. ירבלום, „רושם רב עשתה על שומעיה". תחילה כינס ירבלום חוג אינטלקטואלים בביתו. ציונים אוהדים ואף

מתנגדים, וגם לא יהודים ושושנה הקסימה אותם בדבריה על ארץ־ישראל, וזעזעה אותם בתיאורה הקודר על מצבם האיום של יהודי רוסיה ופולין. לפריס נמלטו אז השניים מן הפרעות באוקראינה — ודברי שושנה רק חיזקו הרושם שנתקבל מעדותם.

בארץ־ישראל היתה האווירה הכללית תחת עקת מאורעות הדמים. בעת ובעונה אחת חרדים היינו לגורל היהודים במזרח־אירופה, שהלך ורע.

פעולת ההגנה ב־2 בנובמבר 1921 בירושלים ומסרה לשושנה וליהושע כבשורה טובה. ניסינו לעודד אז את החברים מעכר לים. ולחברים הקרובים נמסר בפריס על ההכנות של ההגנה.

הכוכמילים הוסיפו לפעול בחוגים ובאסיפות עם. באידיש ובצרפתית עמדו על האפשרויות הרבות להתפתחותה של ארץ־ישראל, ותבעו השתתפות בקרן היסוד. אלה היו אסיפות העם היהודיות הראשונות בפריס. זכורים לו, לירבלום, היכוחים שניהלו הבוכמילים בחוגים המצומצמים עם הרבולוציונרים למיניהם, פליטי רוסיה. ווייכוחים סוערים בינם לבין אנשי המפלגות היהודיות.

וארץ־ישראל משוועת לעלייה, לידים עובדות, על אף שטרם נוצרו בה התנאים לקליטת עליה. על כך התריעו תדיר ד"ר בוכמיל ושושנה. זכור היטב הביטוי של ד"ר בוכמיל „לא הארץ, העם אשם!".

שושנה ויהושע לא חסו על כוחותיהם, לא נתנו דומי לעצמם ולא לעסקנים היהודים. שושנה ניסתה ללכד בפריז קבוצה של „פועלי־ציון", ולמשוך אליה אוהדים, בכל האפשר.

הם עשו בצרפת עד 1925.

חוזרים לארץ

בראשית החורף 1925 חזרו סוף סוף לארץ. זכורה לי היטב אותה פגישה עם שושנה. חורף, עם ערב מתדפק נשם על גגון האסבסט של צריפנו. בשעות הערב מתפנה הייתי מן העבודה במשתלה לשני החביבים הפעוטים שלי, וכולי אני שקועה בדברי אנדה שנושאת באוזני הילדים ופתאום נפתחה הדלת — פעמון בפתח לא היה בצריפנו — ושתי ידים נחות על כתפי. הרימותי את ראשי, ואיזו הפתעה! — שושנה, שושנה בוכמיל לפני. קפצתי ממקומי והתחבקנו. קמו גם הפעוטים שלי על רגליהם. **ידעתי** שבוא תבואי, אמרתי, אך בשעה זו ובמפתיע כל־כך? שושנה מבקשת ממני לתזור אל הילדים והיא מתיישבת לידינו. בני הקטן, בן השלוש וחצי, שואל אותי בלחש: אמא, החברה החדשה גם היא חלוצה? תפסה שושנה את שאלתו ובת־צחוק רחבה השתפכה על פניה: „כן, כן, ילדי הטוב — גם אני חלוצה". ולי אמרה בעצב: „הלוואי ויכולתי להיות, הלוואי ויכולתי להיות חלוצה ממש".

כמה שמחנו לחדש את המגע הקרוב עם שושנה ויהושע בוכמיל, ובפרט איתה. אותו ערב שוחחנו ארוכות וביחוד על רעיון הנגב ושושנה הציעה את עצמה מיד לשליחות לאמריקה לרכוש ידידים להגשמת ההתאחזות באדמות הנגב השוממות ולמחרת היום נפגשנו שוב, בן־צבי ואני, עם שושנה ויהושע גם יחד. מכל ישותם, ממבע פניהם וביחוד מעיניהם נשקף הסבל שעבר עליהם ברוסיה ובפולין, אך לא על סבלם הם דיברו אלא על סבלות העם, על „המרטירולוניה" של עם ישראל, כפי שהתבטא ד"ר בוכמיל.

הם אומרים להשתקע בירושלים, על כך מדברת שושנה, ויהושע מצדו הוסיף: „מזמן לזמן אבוא אף אני הביתה, אך עלי להוסיף לפעול בקרב העם. אני לא נותן מנוחה לאחינו, אין מנוחה בנפשי".

המצב הולך ורע, בארץ־ישראל בבית הלאומי מתקדמים ענייני הישוב אך לאט־לאט, לא נוצרים עדיין תנאים ממשיים לקליטת המוני ישראל, והסרטיפיקטים הללו, המיכסות הזעומות הקבוצות לעלייה — הם בעכרנו — —

ואומנם, ד"ר בוכמיל הוסיף לנדוד מטעם קרן־היסוד, הוסיף לכתת את רגליו מגולה לגולה במזרח־אירופה ובמערבה. ועד ליהדות ארצות אפריקה הגיע. מדי פעם בא לירושלים לראות את שושנה. זו כבר יושבת ישיבת קבע בתוכנו, מנסה לבנות לעצמם בית. עוד עומדים לרשותה האמצעים שהוריש לה סבה. היא בתרה בשכונת תלפיות הדרומית לירושלים — על אדמת קרן קיימת מתכננת לבנות את ביתם.

תכופות ביקרה שושנה בצריפנו ברחביה. היא מתייעצת בענייני הבית, ונזכרת בדירתה ביפו, שם נפגשנו לראשונה ואומרת: „קל היה לי אז לוותר על קן משפחתי, וקשה לי עכשיו לטפל בענייני ביתי. הזוכרת את, — אז אמרתי לך: לא עת להנות מחיים פרטיים ונם עתה המצב הכללי כה מקאיג, כה קשה... אילו היינו מצליחים בפעולות ה„שילה", כי אז היה המצב אחרת.

שושנה אינה הולכת עתה בגדולות, אינה נושאת את נפשה לפעולה רבתי, לאור סיסמת ה„שילה". היא שמחה לסייע לכל פעולה, לכל משימה, לכל מעשה שיש בו מן המועיל לקלוט העולים שלנו — לכך היא מוכנה יומם וליל. ויחד עם זה התעוררו בה נענועים לפינה משלה. לא טבעי כנראה לאדם לוותר כליל על חיי משפחה.

ואני אז עם הבנות במשתלה ברחביה. שושנה קושרת יחסי ידידות עם חברותי בעבודה, משוחחת עם כל אחת, ומנסה להושיט ידה לעבודה. בערבים היא מבקרת תכופות בצריפנו, מפליגה בזכרונות על העבר, ומתחקה על המצב, על בעיות ההווה. ידידים חדשים לה כבר בירושלים, אך ידידותנו מאז הימים יש לה טעם מיוחד, הלב נכון לשיחות אינטימיות, לגילויי מאווים ושאיפות, שלא באו על ביטויים. שושנה הפליגה לעתים והעלתה זכרונות מימי ילדותה — הרבתה לדבר על בית הסבא אימאס — —

עתיר נכסים היה הסבא שלה. באותו רחוב בניקולייב, כמחצית הבתים היו שייכים לסבא — ספרה שושנה — וספינות רבות היו לו, שמפליגות היו מהנהר בוג למהרות נדולים הדנייפר והדניסטר, ספינות עמוסות תבואות הארץ, מעמל יהודי העיירה — — והסבא, אמרה בהתרגשות, הרי „חובב־ציון" היה. החיבה לציון נורשה היא לי מבית סבא ומילדותי. מה תמוה הדבר שיהודים כמותו לא קמו ולא עלו לארץ־ישראל. „ציון היתה תמיד בפיהם, ובלבם חרדים היו לרכושם בגולה".

הסבתא כאמא היתה לה. תמיד נהנה סבתא להרים תרומה למען ציון, חמש מאות רובלים מדי שנה קודש לבית חולים בירושלים. היא כבר לא תלתה בניתה קופסה של מאיר בעל־הנס, ואהבה לתרום ביד נדיבה, אך לעלות לארץ־ישראל, או לפחות לבקר בה — זה לא! הם רק שיבחו ונשתבחו בארץ. יש שהיו אומרים שהנה עוד מעט־קט יקומו לחונן עפר הארץ, אך העסקנים הנדולים הללו, הספינות הללו, הם שריתקום לגולה. לא עמד להם העושר הרב בפרוץ הפרעות בניקולייב... הראשונים שנעלמו היו הגויים שעבדו באחוזת הסבא ובספינותיו, והם שהיו בין הבוזזים את רכושו... נשרד כל הרכוש, ככל רכוש יהודי ניקולייב.

ילדותה ומיטב שנות נעוריה עברו עליה בבית הסבא בניקולייב. הסבא היה מספר לה על נזירות ונרושים של היהודים בקהילה של ניקולייב „אותו נורל יהודי טראגי, כמו לכל עיירה יהודית". הוא ידע על הנזירות שניתכו על ראש הקהילה מיסוד הראשונים. היהודים הוכרזו לא פעם „כמזיקים" ו„לא־רצויים", ואחת דינם — נירוש. ובאשר הוענקו להם זכויות כלשהן היו הפליטים חוזרים ומתלקטים מחדש בניקולייב וניחדש היו באות נזירות ופורענויות.

בילדותי, סחה בעצבות, הייתי נאה על הסבא ועל עושרו. חייתי מפליגה עם סבא באניה על הנהר גוג. אך לאחר שהתבגרתי והנעתי לפעילות בשדה הציונות הייתי מעיזה ומוכיחה את סבי — על שמתנכלה הוא לעלות לארץ־ישראל.

פעם שמעה שושנה מפי הסבא: „כאשר באדמירליות בצבא נתגלו מעילות — את מי ניהרו להאשים? את הקבלנים היהודים! אולי מפני שקנו סחורה מידי הגנבים, הם הפקידים הרוסים הגבוהים".

עתים עמדה הקהילה בסימן של נידול ועתים בחורבנה עמדה. ושוב התפלפל הנציח היהודי כיצד להשיג זכויות, ושוב נתגלו היהודים בחריצותם ובשקידתם ופיתחו מלאכה וחרושת; בנו בתים וסחרו בירידים. „כל היהודים" — היה סבא אומר — חיים חיי אויר ביריד אחד גדול בגולה"... ידע אף ידע הסבא כי טמאה היא הגלות, ואף הוא עצמו לא טוב מאחיו, חס על רכושו, ולארץ האבות לא זכה לעלות.

שושנה כבר היתה מעורה בחיי ירושלים, ועמדה בקשר עם ועד הפועלים שהתארגן בעיר. כבואה אל צריפנו היתה מגלה עניין רב בהווי החדש שנוצר, נכונה היתה לבוא לעזרה בכל אשר תידרש. הרגשתי בה שהוסיפה לטוות חלומות על שליחות לחו"ל ועל פעולה רבתי בגולה.

ב־1926 יצא בן־צבי בשליחות ההסתדרות לאמריקה ובישיבה עמנו לפני צאתו, שוב התעוררה לפתע שושנה לרעיון „שילה" — „אולי תצליח אתה", אמרה לבן־צבי. „עכשיו משוועת הארץ עוד יותר ליצירת תנאים לעובדים".

ב־1927 החמיר חוסר העבודה בירושלים, בתל־אביב ובחיפה — עבודת סלילת הכבישים היתה בראשיתה ולא יכלה לקלוט את כל הזקוקים לעבודה — — העולים שכנו באוהלים על חוף ים חיפה ותל־אביב. שוטטו בחוצות רעבים...

התבוננתי בימים ההם לצאת בשליחות לאמריקה מטעם מועצת הפועלות וההסתדרות, ושושנה התייחדה עמי בשיחה. היא נזכרה בחברים עמם נפגשה באמריקה, ניסתה לעורר בי עניין לחדש את התוכנית של „שילה", ועודדה אותי לתבוע עזרה למפעלי עבודה לקליטה מיידית — —

שושנה שיתפה עצמה בשליחותי. מדי פעם קיבלתי ממנה אגרות קצרות. „כל משימה חשובה, כל התחלה יקרה", ומבקשת היתה ממני אף לעזור להקים את המסעדה הקואופרטיבית לפועלים בירושלים. היא דיברה על לבי להשיג מכשירים לסידור מכבסה קואופרטיבית לחלוצות, ומזרזת היתה לכל משימה. יחד עם זה תובעת היתה להעלות שוב את רעיונות „שילה".

בשובי לירושלים — התעניינה שושנה לדעת, אם עדיין זוכרים החברים אותה ואת שליחותה, ועיניה האפילו, נמלאה צער שעדיין עוסקים שם חברינו בקטנות. אומנם, קמה תנועה חלוצית, אחות לתנועת הפועלות בארץ, אך טרם תזרה אל תוך המוני העם היהודי בארצות־הברית.

סתיו 1928. עוד נעט ונהיה „שכנות". שושנה שמחה שאני מתאחזת באומה ממזרח לתלפיות, מתחילה לבנות שם את משק הפועלות — חוות הלימוד. שושנה פוקדת כמעט מדי יום את המשק, משתפת עצמה בכל שלבי בניין הנקודה החדשה, שמחה למראה גידור המשק בתיל, נהנית למראה צריף הבלוקים הראשון, ובניית הלולים. חברותי מתגוררות עדיין בצריף ברחביה ומדי יום, עם השכמה, הולכות אנו למשק. לעתים, בשובי מן העבודה, הייתי סרה לביתה של שושנה בתלפיות. כיבדתי אותה בשתילי אורן וברוש מן המשתלה. אך שושנה כבר הקדימה אותי ושתלה עציס בודדים סביב ביתה. יפה היה נוה ביתה. נראה שתכפו עליה נענועים לילד. על מטתה מצאתי בובה גדולה... רגע שתקתי, הרגישה בי ואמרה: „מה אתן האמהות יודעות

על צערן של הנשים שלא זכו לילד? פתאום — מציף את הלב כמיהה טמירה — נועזה העצבות, נוקבים מיחושים — — —"

שושנה היטיבה לסדר את ביתה, שמה לב לכל עץ, לכל שיח בגן. ושולחן ענוג מקרשים פשוטים התקינה בו וספסלים סביב לו. כאן היתה מכבדת את אורחיה וכאן אהב בוכמיל לקיים ישיבות, להתייחד עם עצמו ולהעלות דבריו על הכתב.

כרגיל הייתי מבקרת אותה עם ערוב היום. אך פעם הפתעתיה בביקור בשעות הצוהרים. ליד התלון עמדה אותה שעה, עיניה היפות נצמדו אל העצים. רגועה, שלווה שוב נראתה לי כמו שפגשתיה לראשונה — —

על הנבעה מול משקנו נבנה והולך ארמון הנציב. שושנה שמחה כשאני אומרת לחכרותי בעבודה: „נציב בא ונציב הולך, ומשק עברי, הנבנה על אדמת הקרן הקיימת, לעולם יעמוד". שושנה מבקשת לשתף עצמה בעבודה במשתלה החדשה. אך זה עקא עדיין אין צנור מים במשק. מתלפיות אנו מביאות בחבית את המים, ובאחד המרתפים התקנו את מיתקן הדגירה הראשונה של האפרוחים. „משק קטן של פועלות יחידי עדיין, בודד, על סף מדבר יהודה" — מתפעלת שושנה — עיניה הגדולות ניצתות באור המיוחד לה, שוב איזה ברק של פלדה.

באביב הותקנו שני הלולים. לאחד מהם הכנסנו את האפרוחים ובלול השני התנוררו — החכרות. קרבו ימי חג הפסח ועימם באה המתיחות לקראת חג נבי מוסא — החברונים יעלו לירושלים, אנשי שכם יבואו. ה„הגנה" מנכירה את פעולתה, עם חברי החגנה אני דואגת למשמרות, במיוחד בעיר העתיקה. בנקודתנו פה, מזרחה לירושלים, אורבת הסכנה תדירות. על פנינו עוברים אנשי השבט סובכרה מעבר לגבעה, ואנשי הכפר הסמוך צורבחיר, מדרום לנו. בכל יום ששי בלכתם לירושלים ובשובם עומד השומר הכן על־יד השער ושושנה על פי רוב עמנו במשק. בערב נבי מוסא — — אך הנה כבר עבר חג נבי מוסא בשלום. נשמנו לרווחה, ירושלים נרגעת.

הפגישות שלנו עם שושנה היו תדירות, ומדי פעם היא באה אלינו. לא אחת תרדתי לה בלכתה יחידה כברת דרך זו — מוטב להימנע מפגישה עם עוברי הדרך הערבים, טוענים אנו במשק, ושושנה רומזת על האקדח הקטן שבכיסה. היא רצתה שנאמן אותה בכלים, ביתה יכול לשמש נקודה להגנה. על אם הדרך עומד ביתה, בדרך לבית לחם, בשורת הבתים הקיצונית הפונה דרומה. ביתו של שאול גורדון הוא בית ה„הגנה" בתלפיות, והבית של שושנה — הצטרף לבתי ה„הגנה" בתלפיות.

פעם, זכורני, הזמינה אותנו שושנה לארוחת צהרים. בן־צבי בא מהוועד הלאומי ואני — מהמשק. שושנה נתגלתה לעינינו כעקרת בית מנוסה.

נזכרנו בביתה ביפו. „שם, על חוף ים יפו, הייתי בביתי כמו באוניה. נהניתי מהים ופה בבית הזה אני נהנית מן העצים", סחה שושנה. ואומנם, היא טיפחה וטיפלה בעצים כמו בנפשות חיות. הצצתי למטבחה, ועיני נתקלו בכלי הכסף — מגשים, כפות וכפיות. הרגישה שושנה בסקרנותי ואמרה: כל אלה מבית הסבא.

שלהי קיץ 1929. ביום התשעה באב עמדה משמרת ה„הגנה" במבואות הכותל מאז הבוקר. בשרשרת רתוקה, עם סרטי המכבי על זרועותיהם כסדרנים. ודווקא הפעם רבו ההולכים אל הכותל, ובלב חברי ה„הגנה" גדולה היתה החרדה, אם היום והלילה יעברו בשקט. לכאורה נדמה היה שהרוחות הולכות ונרגעות, אך אי־השקט נגר וחלך בלב תושבי שכונות הספר, ובלבם של חברי ה„הגנה".

בחוות הלימוד עדיין אנו בודדות. כמנין חברות. ועמנו שומר אחד, יחידי. לשווא ביקשתי במרכז ה„הגנה" לשלות תגבורת כלשהי לחווה — — מעטים היו חברינו בכל נקודה — —

בערב יום ה־23 לאוגוסט 1929, המיועד לפורענות — ענר עלינו ליל חרדות, כל אותו לילה ההדהד היריות סביב למשק. בשעות הבוקר הוצאתי את תברותי. מאומנות בנשק היו, חברות ה„הגנה". ומיד הצטרפו אל עמדות ה„הגנה" — מי למשמר במקור־חיים, ומי לעמדה בטנהדריה, ואני במטה, נועד העיר. נאלצנו לזנוח את חוות הלימוד — — כי כמו עינינו ראינו כנופית הפורעים שהלכה וקרבה אלינו מעבר לנבעה, מן הבידואים מסובכרה — — ובשכונת תלפיות פונו הבתים במזרח מתושביהם, ואילו במרכזה של השכונה ובדרומה החזיקו בעמדות. מהרתי עם כמה מחברי ההגנה לתלפיות, ישר לבית בוכמיל. בפתח הבית עמדה שושנה. דמתה ללביאה פצועה. עמה בבית כמה משכניה מן הבתים הקיצוניים, ומספר חברים מן „ההגנה". היא כבר ידעה אין הצליחה מכונית ה„הגנה" (תלפיות*) להציל את השומר בחווה. מרחוק תקעי בצופר של המכונית, והבהילו את הפורעים במבואות החווה — — מתוך התרגשות היא סיפרה על כל מה שאירע בתלפיות. לא ראיתיה כה מסוערת. אומץ ונאוה נשקפו מעיניה: — „באפלולית הערב הניעה אלינו מכונת יריה" — אמרה — „החברים מירושלים סיכנו את עצמם והופיעו בגלוי עם מכונת יריה, ובהיכנסם לתלפיות נתקלו באנשי צבא שבאו באיחור זמן לעזרה" — החיילים הקיפום ואילצום לשוב לירושלים, אך בדרך חזרה הצליחו במיפנה הדרך להתחמק מעיני החיילים ולהימלט. ידעתי אף ידעתי על כל האירועים הללו, אך לשמוע עליהם מפי שושנה — היתה זו חוויה, כאילו זו לי לראשונה אני שומעת כל אלה...

שושנה עם השכנים נשארו על עמדתם בביתה — —

מספר חיילים מזה, ואנשי ההגנה מזה הוסיפו לשמור על תלפיות עד שחזרו התושבים לבתיהם.

לימים חזר ד"ר בוכמיל הביתה, ולתקופה יותר ממושכת. אחר־כך יצא שוב בשליחות, שושנה נותרה פעם נוספת לבדה, אך ידידים רבים לה כבר במקום, וידיה מלאות עבודה. היא קשורה עם ההסתדרות ועם החברות הפעילות בירושלים. שושנה עתה במיטב שנותיה וצורך נפשי לה לפעול ולפעול.

*

לדאבון לב, לא ארכו ימיה השלווים. נתגלתה בה המחלה. בוכמיל חזר הביתה, אל קן המשפחה, חזר אל המכאוב הגדול, ומחלתה של שושנה כבר אנושה.

הרביתי לבקר בביתה. שושנה היתה מתאמצת להתגבר על ייסורי הנוף — על הכול רצתה לשמוע ולדעת והיתה חוזרת ואומרת „עודנו הולכים בקטנות", נפשה לתנופה נדולה, יש ומצאתיה נכאה, עצובה, כנראה עמדה כבר על חומרת המחלה. אך הנה היא שוב עירנית, אינה יכולה להשלים בנפשה כי קרבו ימיה...

השתדלתי לבקר אצלה יותר ויותר. ידענו שמחלתה גוברת, וראה זה פלא מראיה כפורחת — — על משכבה שוב קלועות שערותיה לשתי צמות, שוב נזמה לרגעים שברק עיניה כמו שהיה בימים ההם. שושנה להוטה אחרי כל ידיעה, רוצה לדעת על כל אוניה שמביאה עולים, ידיעות אלו נוסכות עליה שלווה. היא חזקה באמונתה על עתיד ישראל בארצו. על כך היא מדברת. אף מילה על עצמה, מאומה על מחלתה. לא נילתה סימני יסוריה. אנחה לא תוציא מפיה, רחוקה למטתה, לא עוד יכולה לרדת. ידה האחת מתנפחת והולכת. יהושע תמיד על ידה. קומתו משתופפת, גבו הולך וכופף, מלאה כוס הייסורים. יגון ובאב נשקפים בעיניו. אך בפניה הוא מתאמץ ומחזיק מעמד. זו היא שלא נותנת לו ליפול ברוחו.

---

*) נהג אותה המכונית חבר ההגנה ושמו ירושלמי. מראשוני נהגי ירושלים.

יום יום בא ד"ר בוכמיל לחוות־הלימוד ליטול לשושנה מעט פרחים וביצה טריה מן הלול.

כשאני לבדי עימו ניראה נרגש, בעיניו נקוות דמעות: „לא הייתי עימה בימי עוניה בניו־יורק, נגזר עלינו לחיות נעים ונדים כל ימינו. הנה זכינו להניע אל המנוחה — וימיה דועכים וכלים. מה לי בית ומה לי חיים בלעדיה".

אותה שנה, 1933, היה המשק ל„חוות הלימוד". חניכות צעירות הגיעו אלי לחווה מן הגולה, התעניינו הננות באיש כסוף השיער הבא יום־יום למשק, לבוש בגדיו השחורים, כל מראהו אומר אצילות, כאילו ארוכה מוצא הוא בפרחים שמביא נן החווה — מרפא לשושנה שלו — —

למחרת יום הרצח של חיים ארלוזורוב ביקרתי אצל שושנה. מצבה היה חמור מאוד. היא שכבה על ערש־הדווי, ויהושע ניצב למראשותיה. היא ביקשה להניש לה את העתון והוא מושיט לה את „דבר", בו מסופר על רצח ארלוזורוב. עיני שושנה מתערפלות והיא מתרוממת, כמו הוקפצה בכוח סמוי, כמו אמרה לנונן על ארלוזורוב, כאילו עוד לא תפסה שאיננו עוד בחיים. וכבר נחתם הרגע ההוא בזכרוני. עברו ימים ספורים ושושנה עצמה את עיניה היפות לנצח — —

יתמות ירדה על יהושע בוכמיל. מדי פונשי אותו לא היה יכול לעצור בעד רגשותיו. אניץ לב, וחשון ברוחו, כל ימיו קודש לעמו, ובהילקח שושנה ממנו נתלכדו בו צרת העם ואבל היחיד.

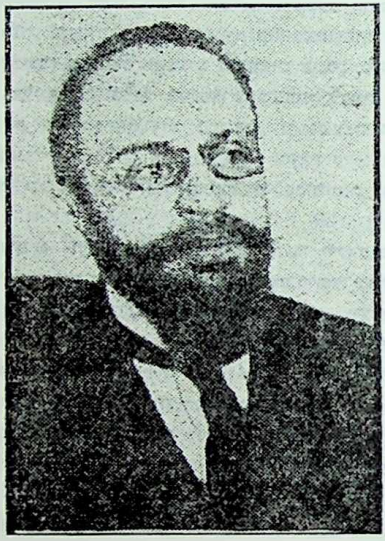
*

ד"ר בוכמיל עוד הספיק לכתוב את האוטוביוגרפיה שלו, בסגנון ארכיוני יבש, ציוני תאריכים מנדודיו בארצות הגולה, במזרח אירופה ובמערב, ובארצות ערב — אלג'יר, טוניסיה מרוקו ומצרים. דמותו ניבטת מתוך כתביו כאישיות מאירה, הצמודה לדמותה הנפלאה של שושנה — יד־אל־יד פעלו והקדישו את כל חייהם, למען עמם, למען התנועה הציונית, למען מימוש וחזון של תקומת עם ישראל בארץ האבות החפשית.

י. ברזילי

אדולף יפה — היהודים וראשית הדיפלומטיה הסובייטית

כשנזכר את השנים הסוערות שלאחר מלחמת העולם הראשונה — הרי העולם כולו מצטייר בעיניך בצורה מיוחדת במינה. התסיסה שאחזה אז בכל עמי העולם — ובראש ובראשונה בעמי אירופה — היתה פרי ההתפתחויות של הכלכלה והמדיניות העולמית

שהסיגה כלב חדש. היו אלה שנים מלאות משקל לעתידם של כל העמים — עמי אירופה היו מוזעזעים ער היסוד.

אותה תקופה היתה תקופת זעזוע שלא היה כמוהו בשביל כל עמי אירופה — בין הגדולים, שבשנות המלחמה העילמית הראשונה ומיד לאחריה שונה גורלם מן היסוד, ובין הקטנים, שרבים מהם חיפשו לעצמם דרך חדשה בתנאים חדשים. על חרבות העולם הישן שקע באימת מלחמת העולם הראשונה הלך וקם עולם חדש. השתנו לא רק התנאים החיצוניים שבהם התפתחה האנושות, הזעזוע עבר גם על נפשה. אופן המחשבה של האנשים — קודם כל האנשים העוסקים בעיצוב החברה בכל מרחבי העולם — הלך והשתנה מן הקצה אל הקצה.

כל האמור לעיל נכון במדה זו או אחרת לגבי כל הלאומים של אירופה (ובמדה ירועה — של העולם כולו). אולם הזעזוע שבעקבות המלחמה הראשונה היה גדול במיוחד לגבי העם היהודי, בארצות פזוריו השונים. ויותר מחלקיו האחרים של העם היהודי — נפגע הפלג הגדול של העם היהודי שנמצא בשנים ההן בשדמותיה של רוסיה. מה שאירע

בראשיתה של המאה העשרים, וביחוד לאחר שנת 1914 — היתה ההחלת תמורה כבירה בחיי הישוב היהודי ברוסיה. תמורה — שהביאה לשנויים מרחיקי לכת לא בהיקף ההמוניים והחברותיים של העם היהודי בלבד, אלא שתוצאותיה היו רבות ועמוקות גם בדרך מחשבתו ונישתו של העם (בראש ובראשונה — של שכבותיו העליונות, בעלות המחשבה הצרופה לכת והמעמיקה) — וגם לחמורות יסודיות בעצם הסתפחותו וגורלו של העם היהודי.

האינטליגנציה היהודית והמהפכה הרוסית

במחצית הראשונה של שנות העשרים, היו אומר בתקופה של העשור הראשון לאחר שהתבצרה המהפכה הרוסית, כשהוקמה והתחזקה ממשלת הסוביטים — והגיעה השעה לסיכומים ראשונים של העבר — שמעתי בשקידה רבה את הכיפורים של משתתפי המהפכה והתאמצתי להסיק מהם מסקנות. באתי לברית המועצות בפעם הראשונה בשנת 1924. זמן לא רב לאחר מותו של לנין. במשך שבועות וחדשים התאמצתי להכיר את המציאות החדשה המורה ברוסיה, וגם (ובעיקר) את הוגי האנשים העומדים בראש מהפכה מיוחדת במינה זו. עוד בצעדי הראשונים על אדמת ברית המועצות נוכחתי לדעת, כי אמנם שקר הדבר שמצה הוא להגזים בחלק, שלקחו היהודים במהפכה זו ושעצם ההאשמה של הממשלה הסוביטית בפי רבים ממתנגדיה שאין זו אלא ממשלה, שקמה על יסוד מהפכה „יהודית" — היא פרי תעמולה ארסית שבה ניסו מתנגדי המהפכה לקבור את הממשלה הסוביטית ואת היהודים גם יחד.

מהפכת הבולשביקים — היתה מהפכה רוסית, מעשי ידי העם הרוסי — וגם המצע הרעיוני של לנין וחבריו היה פרי התפתחות המחשבה החברותית ברוסיה. אלה, שרצו בכשך שנים ועשרות בשנים לבטל את מהפכת אוקטובר — כמהפכה „יהודית", להתתימה בחותמת של רעיונות זרים ו„מיובאים" לרוסיה — לא רק שלא הצליחו להחזיר את הגלגל של ההתפתחות ברוסיה, אלא גם הסתבכו כפעם בפעם בסתירות פנימיות עצומות, ובסופו של דבר — אינם יכולים להשיג לא את עצם־המהפכה ומקורותיה, ולא את מדרגות התפתחותה בעשרות השנים שלאחר 1917 — ולא את הבעיות הרבות שנתעוררו בה עשרות שנים לאחר הגשמתה, וגם נתקלים הם בקיר אטום בבואם לנבא את עתידית המהפכה ולנתח את מצבה.

האמת על השתתפותם של היהודים במהפכה הרוסית — היא אחרת, ומצער למצוא את הנירסה הבלתי אמתית והקלוקלת, הלקוחה בעיקר ממשאבים של שונאי־יהודים גלויים או מוסתרים — בפי כמה מהיהודים העוסקים בניתוח המהפכה הרוסית. בעיקר הצטיינו במתיחת קו ההשואה בין יהודים ובולשביקים, בין יהודים וסוציאליסטים בכלל, כמה מהפובליציסטים של הימין הקיצוני בשנות הפולמוס החריף שהתחולל בספרות בשנות העשרים והשלשים, באותן השנים שבאו לאחר תום המלחמה העולמית הראשונה — וקדמו למלחמת העולם השניה.

האמת היא מורכבת הרבה יותר — ועדיין ההיסטוריה מחכה למחקר כל־צדדי ובלתי משוחד של הבעיה הנדולה הזאת: מה היא מדת השתתפות היהודים במהפכה הרוסית, מה היה מקומם במהפכה הזאת — הן בהתפתחותה המוקדמת (בשנות השמונים והתשעים של המאה התשע־עשרה ובשנים הראשונות של המאה העשרים) והן לאחר נצחונה ובעשרות השנים של השלטון הסוביטי (מאז הקמתו ועד שנות השלשים).

מתכר השורות האלה מתאמץ להוסיף כמה פרטים, שאינם ידועים בקהל הרחב (ובתוכם לקורא היהודי) בסוגיה כללית זו. בהברת הענין לכל צדדיו — אין היא חובה היסטורית בלבד, היא גם תרומה לזכרם של אותם יהודים צעירים, שתפסו מקום של כבוד בתולדות

המלחמה של הרות של העמים על אדמת רוסיה — ובסופו של השבון יהיה זה להועלת גם להבנת המאבק הכללי וגם בשביל המאבק היהודי, אם יודעו הפרטים על מהשבותיהם ומעשיהם של אוהם שוחרי חופש — ויוכל הדור היהודי הצעיר לשאוב מניסיונם, ללמוד הן מהצלחותיהם והן משגיאותיהם.

מדיניות התוץ המהפכנית והאינטליגנציה

כבר בצעדיה הראשונים נתקלה המהפכה הרוסית במכשולים רבים — דוקא בשדה המדיניות הכללית שרצתה לנהל. המהפכה הרוסית היתה מתונה בעת הולדתה, ובאדשים הראשונים שלאחר הפלת הצאר — עדיין לא היה ברור הכיוון בו עמדה להתפתח. ההדשים לאחר חדשי פברואר ומארס 1917 היו מלאי התעוררות עממית. אולם תולדות ההדשים האלה מראות את המוני העם הרוסי, המתחילים לעצב את עתידם, מבלי שיהיה ברור לאן פניהם מועדות.

באביב, ובעיקר בקיץ של 1917 מתגבר בקרב ההמונים הרוסים (ובין כל יתר העמים הנמצאים על אדמת רוסיה) הזרם הקיצוני: בראש הזרם הזה מתיצבת מפלגת הבולשביקים שמספר הבריה הולך ומתרבה משבוע לשבוע, ומחודש לחודש. יתר האוכלוסיה היהודית ברוסיה היה ברובה הגדול יתר חיובי כלפי המהפכה בכללה: האוכלוסיה היהודית ראתה את עצמה כמדוכאת ומקופחת תחת שלטונו של הצאר — והיא שאפה מיד לגאולה. לזכויות דמוקראטיות, ולהגדרה עצמית לאומית (שהתבטאה בין המוני העם היהודי בכמיהה לארץ־ישראל ולהגשמת נפנועי העם לעצמאות מדינית בארץ־ישראל).

אולם חלק מן הנוער היהודי ראה במהפכה המנצחת מעין קול־קורא לצאת ממכלול תיין הקורם, שהיה מוגבל לחיי העיירה, ולצאת „למרחב", כלומר להשתלב בחיים של העם הרוסי — כנוער שווה זכויות לכל דבר. כמעצב המציאות הרוסית החדשה.

מבין אלה בני הנוער היהודי יצאו רבים מהפעילים המהפכנים. מאלה, שנודעו לאחר זמן קצר כמנהיגי התנועה המהפכנית בכלל, כמנהיגי השמאל הקיצוני — המפלגה של הבולשביקים — ביחוד.

בקרב כל מפלגות השמאל והדמוקראטיה ניסו היהודים לתפוס את המקום המגיע להם — וקודם כל השפיע הגורם האיכותי. רוסיה נכנסה לתוך תקופת המהפכה שלה כארץ שדרגת התפתחותה היתה נמוכה, אף האחוז של האנשים היודעים קרוא וכתוב היה קטן ביותר — בזמן שהשלטון עבר לידי הבולשביקים היו ברוסיה המוני האוכלוסיה אנאלפבתים גמורים, מליוני רוסים, אוקראינים, בילורוסים — שלא לדבר על לאומים נדהים ומרוהקים — היו אנאלפבתים גמורים — ורק מיעוט היה בעל חינוך יסודי או בינוני.

באותו זמן חל פרוד יסודי ורב תוצאות בקרב שכבת המשכילים: שכבה זו היתה מורכבת עוד בתחילת המאה ה־20 ברובה הגדול מבני המעמד האמיד ובעלי היחוס ברוסיה. המצב הזה נשתנה באופן יסודי כשהתחוללה המהפכה. חל פילוג בתוך שכבת המשכילים. הרוב הגדול של שכבה זו — התייחס בשלילה למהפכה, ולצדו נמה גם המעמד הבינוני. רק מיעוט קטן של האינטלגנציה — התיחס בחיוב אל המהפכה בשלבה הקיצוני. הרוב הגדול של ההמונים שעמדו לצד הבולשביקים היו מהמעמדות של הפועלים והאכרים — לפיכך מובן היה המחסור הגדול בכוחות הרכות — ובכוחות שיוכלו למלא פונקציות ממלכתיות — בקרב אנשי השלטון החדש.

היתה אפילו דעה, שהיתה נפוצה בעיקר בתוגים המתנגדים לבולשביקים, שהיו מנבאים למפלתו הקרובה של השלטון של „הדיקטטורה הפרולטרית": שחוסר האינטליגנציה, חוסר הכוחות המשכילים, שמהם אפשר יהיה להרכיב את מנגנון השלטון, יהיה בעוכרי הממשלה של לנין.

עם תפיסת השלטון בידי הסוביטים התחילה פעולה החבלה ההמונית של האינטליגנציה במשרדי הממשלה. ובמשך כל שנות ה„קומוניזם הצבאי" (הוי אומר: בשלוש, ארבע השנים הראשונות שלאחר מהפכת אוקטובר) נמשך ברציפות המאבק מלא המרירות והיאוש של האינטליגנציה הרוסית נגד השלטון הסוביטי ונגד כל המטען הרעיוני וההלכתי של המהפכה הסוביטית גם יחד.

בפי אנשים, שהשתתפו במהפכת אוקטובר ולקחו חלק בכינון הסוביטים — מצד אחד, ומצד אנשים (הן יהודים והן לא יהודים) שתפסו בשנות העשרים משרות מפתח בשלטון הסוביטי — מצד שני, שמעתי לא אחת את הדעה, שהשלטון של הבולשביקים לא היה יכול בשום אופן להתקיק מצמד, שהממשלה של לנין היתה נכשלת ומובסת דוקא תוך השנים הראשונות של התקופה הסוביטית אילו לא עלה בידי ראשי הקומוניסטים להתגבר על „מעשי החבלה של האינטליגנציה" הרוסית, על ההתמרדות הפעילה וההתנגדות הפסיבית גם יחד שלה — ואילו לא היה עולה בידי צמרת המפלגה הבולשביקית ברוסיה לגייס שכבה שלמה וחשובה של האינטליגנציה — סהיא האינטליגנציה היהודית. והחשבון של הקינטר־רבולוציה — של איבי המהפכה, שרצו בחיסולה המוחלט — שברית המועצות מוכרחת להחנק תוך זמן קצר מחוסר משכילים — היה חשבון, שהיה מיוסר על ידיעה ברורה של המצב בפנים רוסיה בערב המהפכה ובשנים הקשות של מלחמת האזרחים.

המעמד הבין־לאומי של רוסיה הבולשביקית

בעיקר היה המחסור בכוחות אינטלקטואליים מורגש בשדה מדיניות החוץ הסוביטית בתקופה הראשונה של כלשון הסוביטים. לפני הבולשביקים עמדה לא רק השאלה של התבצרות, של חיזוק מעמדם בפנים רוסיה, שאלה חשובה ביותר היתה גם שאלת ביצורו של השלטון החדש ובניית רוסיה החדשה כלפי חוץ. כשנים שבין 1917 ועד אמצע שנות העשרים בערך — היתה מדיניות החוץ הסוביטית חלק אינסגראלי של ביסוס השלטון של המהפכה הסוביטית ברוסיה. להשיג הכרה עולמית בשלטון הסוביטי, להביא לידי יחסים נורמאליים בין ברית המועצות ורוב המעצמות שמחוץ לרוסיה — זו היתה משימה רבת חשיבות, שבה טיפלו הסוביטים ומנהיגיהם ברציונות ובמסירות רבה.

החיבורים של ההסטוריונים הסוביטיים בשנים אחרונות והיום — מיחסים את הצלחת ברית המועצות במדיניותה החיצונית בתקופה זו בראש ובראשונה למה שנקרא בפי כותבי ההיסטוריה הסוביטית: „הכשרון הגאוני של לנין". אולם עם כל ההכרה בחפקידו הגדול של לנין בעיצובה של מדיניות החוץ הסוביטית אין להתעלם מכך, שלנין סמך — דוקא בתחום המדיניות של חוץ — על צוות מחברי המפלגה הבולשביקית, שהיה מורכב מכמה מומחים ממדרגה ראשונה, ושבצוות שהיה מגשים את הצעדים העיקריים במדיניות הסוביטית רב היה — ביחוד במשך שמונה עשרה השנים הראשונות לאחר תפיסת השלטון בידי הסוביטים — חלק המשכילים היהודים — לא בתור מבצעי הדיפלומטיה הסוביטית בלבד, אלא בתור אותם האנשים, שהיו נותנים השראה לקבלת ההחלטות הגורליות של הסוביטים — בתור אנשים שהיו קובעים את הקו של המדיניות הסוביטית.

בין אלה האנשים, שנקראו ארדיכלים של מדיניות החוץ הסוביטית בשנים הראשונות לאחר נצחון מהפכת אוקטובר — בלט אדולף (אבראמוביץ' — בן אברהם) יפה, שהיה אחד מהאישים המכריעים בצוות של לנין, אשר טיפל במדיניות החוץ.

יפה לא היה דיפלומט מקצועי — ולא היה בעל השכלה אקדמאית כלל. הוא היה אחד מאותם הצעירים, שעסקו בענינים מדיניים — ודוקא בענינים מדיניים כלליים, הנוגעים לגורלה של רוסיה רבתי. יפה הצטרף בהיותו צעיר לימים למפלגה הסוציאל־דמוקראטית הרוסית, והוא לא מצא עניין מיוחד בהנהגת האינטרסים של הפועל היהודי (או בן־דלת העם

בתחום המושב היהודי). יפה היה אחד מהמכשילים היהודים הצעירים, שחשבו את המהפכה למטרת חייהם.

בשנים שקדמו למהפכת 1917 — נאלץ אדולף יפה, כמוהו כצעירים מהפכנים רבים אחרים, להמלט על נפשו מאימת הרדיפות של המשטרה הצארית, ובילה שנים באמיגרציה. במערב. הוא היה אחד מקבוצת המכשילים היהודים שהיו קרובים לכמאל הקיצוני שבסוציאל־דמוקראסיה הרוסית.

בשנת 1917 התקרבו המכשילים הסוציאלדמוקרטיה — שמספר היהודים היה גדול ביניהם — בתוך קבוצת ה„מיז׳ראיינצים" למפלגה הבולשביקים. המיז׳ראיונצים (שבראשם עמד ל. טרוצקי) שיתפו פעולה עם הבולשביקים כאן הקיץ של 1917. הם היו גם מתומכיו העיקריים של לנין בימי מהפכת אוקטובר. אדולף יפה נחשב לאחד מההכוונים בקבוצה הזאת — וכשנגשו הבולשביקים לארגן את ה„ארקומינדיל" („קומיטרון עממי לענייני חוץ") נתמנה מיד לאחד מראשיו (לשר החוץ נתמנה בממשלה הראשונה של לנין. שנבחרה ע״י כנס הסוביטים מיד לאחר נצחון המהפכה באוקטובר 1917 ל. טרוצקי. אולם הוא נשאר על משמרתו בתור מנהל ענייני החוץ של הקהיליה הסוביטית רק עד תחילת 1918. כאן ההלף בג. צ׳יצ׳רין שעמד בראש מדיניות החוץ הסוביטית במשך שנות העשרים. אדולף יפה היה מסגניו הראשונים של טרוצקי, ולאחר מכך מעוזריו הראשיים של צ׳יצ׳רין).

יפה חותם על חוזה ברסט־ליטובסק

המדיניות הסוביטית כלפי חוץ היתה נתונה מהרגע הראשון כל השתלטות הסוביטים לכהלוקת תמורה. המטרה הראשית שבעזרתה הצליחו הסוביטים לכבוש את כל השלטון ברוסיה מידי ממשלת קרנסקי — היתה סיסמת השלום. המלחמה. שבה הסתבכה הממשלה של הצאר. היתה בלתי פופולרית ברוסיה עד כדי כך, שכל המפלגות הרוסיות. שניסו להמשיך בה „עד הנצחון" — נשאו בלתי רצויות להמוני העם הרוסי. הממשלה הרוסית המהפכנית (שבראשה עמד לנין) היתה מוכרחת לחפש דרך לכריתת שלום ותיכף ומיד, ויהי מה.

אמנם, בשבועות הראשונים לאחר כינון ממשלת הסוביטים ביקשה הממשלה תחבולות להימנע מכריתת חוזה שלום עם הגרמנים. הממשלה הסוביטית פירסמה הודעות וכרוזים המיועדים לעילם כולו („לכל! לכל! לכל!" — כלשונם של הכרוזים האלה) שבהם פנתה אל כל העמים להכרית את ממשלותיהם להפסקת המלחמה.

אולם לאחר שבועות מעטים הוכרח לנין וממשלתו להסכים להתהלת משא ומתן לכריתת שלום בין רוסיה וגרמניה בלבד. התנאים שהציגו מנהיגי גרמניה לקהיליה הסוביטית היו קיצוניים ואכזריים ביותר. למעשה היתה רוסיה נהפכת לפי התנאים האלה — למדינה חלשה ויורדת ממדרגתה בתור אחת המעצמות הגדולות. אין ספק פלא, כי התנאים הגרמניים לשלום עוררו לא רק את התנגדותן המוחלטת של כל המפלגות האנטי־סוביטיות, אלא שגם הממשלה של לנין היתה מפולגת בנוגע לשאלה: האם לקבל או לא לקבל את התנאים האלה?

בראש משלחתה הראשונה של רוסיה הסוביטית לפגישות בין רוסיה וגרמניה שהתחילו בברסט־ליטובסק (בריסק דליטא) — עמד טרוצקי, שהיה נחשב למנהיגה של מפלגת הבולשביקים לצדו של לנין. אולם דוקא הוא חלק על לנין בשאלה הגורלית: האם יש להחתים על חוזה שלום עם גרמניה או לא? התימה על חוזה השלום — משמעותה היתה ויתור על שטחים רחבי ידים במערבה של רוסיה. הסכמה לכיבוש גרמני של אוקראינה והרחבת שליטת הצבא הגרמני עד להרי הקוקז. חתימה על חוזה השלום עם גרמניה — זו היתה

מכה אדירה ביוקרתה של רוסיה. חתימה על הזוה (שהיה למעשה כניעה מוחלטת בפני האגרוף המשורין הגרמני) — זו היתה יציאת רוסיה מהקואליציה עם המעצמות המערביות. זה היה נראה אפילו כויתור מצד רוסיה על כל אפשרות של תיקון תנאי החוזה המשפיל בעתיד.

עמדת רבים ממנהיגי הבולשביקים היתה שלילית בהחלט בנוגע לחתימת שלום שכזה. עמדת טרוצקי היתה — עמדת פשרה: אין לנהל מלחמה נגד גרמניה, מפני שאין הדבר אפשרי, אך אין גם לחתום על שלום. לא שלום ולא מלחמה.

עמדתו של טרוצקי מצאה חן בעיני רבים מבני הנוער שבמפלגה, ואף בועד המרכזי של מפלגת הבולשביקים — נשאר לנין במיעוט. מתנגדיו — אנשי הקו של המשכת המלחמה ואנשי טרוצקי בעלי העמדה „לא מלחמה ולא שלום" — הצביעו נגד הביעתו של לנין לחתום מיד על הזוה הכניעה. בעוד הויכוחים הפנימיים מהנהלים — התפטר טרוצקי ממשלחת רוסיה במו"מ בברסט ליטובסק, וחלוקי הדיעות בועד המרכזי של מפלגת הבולשביקים התחריפו עד לידי כך, שלנין איים על הבריו במרכז המפלגה לצאת מן הועד המרכזי ולפנות למפלגה, שתכריע היא על כריתת שלום עם גרמניה תיכף ומיד.

בסופו של דבר הצביע הרוב של חברי הועד המרכזי בעד ההחלטה שהציע לנין. הוהלט איפוא לקבל את התנאים של גרמניה — ולשגר מיד משלחת חדשה שתהתום על הזוה השלום עם גרמניה לפי התנאים שהכתיבו הגנרלים הגרמנים. מכיון שטרוצקי עמד על דעתו, שאין הוא יכול לחתום על החוזה — עמדה השאלה בפני לנין וחבריו, למצוא איש אחר ולהעמידו בראש המשלחת הרוסית לחתום על חוזה השלום בברסט ליטובסק.

א.א. יפה הועמד בראש המשלחת הרוסית, שיצאה ב־24 בפברואר 1918 לברסט ליטובסק, לשם חתימת חוזה השלום עם גרמניה. יתר חברי המשלחת — היו המומחים של מדיניות החוץ של ממשלתו של לנין אז — ובמשך כל השנים הראשונות של השלטון הסובייטי. היו אלה: ג.י. סוקולניקוב (מותיקי המפלגה הבולשביקית, גם הוא יהודי); ל.מ. קאראחאן (ממוצא ארמני — גם הוא בולשביק ותיק) וג.מ. צ'יצ'רין (מצאצאי האצילים הרוסים, מהבקיאים בעניני מדיניות חוץ שבין הבולשביקים, האיש שחלש במשך כל שנות העשרים על מדיניות החוץ הסובייטית).

לפני תדשים אחדים שורסמה במוסקבה הטלגרמה, ששלח לנין לאותה משלחת השלום הסובייטית, כשהיא היתה בדרכה למקום המשא־ומתן עם הגרמנים. במברק זה נאמר, לפי הפרסום הנ"ל: „אם מהססים אתם — הרי אין לסבול את זה. שלחו פרלמנטרים (לשם מעבר החזית, שהוקמה בינתיים ע"י הגרמנים בתנובה על סירוב הסובייטים להתום על החוזה) והשתדלו להגיע בהקדם האפשרי אל הגרמנים".

ואכן — מברק הזירוז הזה מאת לנין עשה את שלו: המשלחת החישה את מסעה לברסט ליטובסק, וראשה — אדולף יפה — חתם על חוזה השלום.

„המהפכה הפרמנטית" וא. יפה

מאז חתימתו על חוזה השלום עם גרמניה בברסט ליטובסק — היה תפקידו של א. יפה אחד התפקידים הראשיים במדיניות החוץ הסובייטית. על אדולף יפה הוטלה השליחות העדינה ורבת־האחריות של כינון היחסים הדיפלומאטיים עם גרמניה המנצחת. זו היתה השליחות הראשונה, שבה היו הבולשביקים צריכים לעמוד במבחן המדיניות העולמית. עליו ועל וו. מנז'ינסקי (שנתמנה לקונסול סובייטי כללי בברלין, ליד השגריר הסובייטי יפה) הוטל להביא את היחסים עם גרמניה לידי מצב נורמלי, וגם לדאוג לכך שיקומו יחסים נורמליים עם שכניה של רוסיה, שבהתנהגותם היה תלוי קיום השלום בתקופה

ההיא: עם פינלאנד (שנפרדה מעל רוסיה), עם אוקראינה (שנהיתה למן חוזה ברסט ליטובסק מדינה עצמאית, בחסותם של הגרמנים) ועם טורקיה.

לאחר מכן הופקד א. א. יפה על תפקיד חדש בעל חשיבות מיוחדת, לנהל משא ומתן עם סין. הוא נסע לסין הרחוקה, שהיתה שרויה בתוך מלחמת אזרחים ממושכת, וחתם על חוזה השלום בין רוסיה ובין סין.

אילם לא את עבודתו הדיפלומאטית השב יפה לעיקר תפקידו — אלא את עבודתו בפנים המפלגה — על כן השתתף בויכוח הפנים־מפלגתי.

בויכוח פנים־מפלגתי זה נתגלה, כי רבות היו הנקודות השרויות במחלוקת בתוך מחנה הבולשביקים עצמם, ולא היה זה כלל וכלל פשוט למצוא פשרה בין הקבוצות שנאבקו על השלטון במפלגה. על קביעת אותו ה„קו" הכללי, שהיה צריך להיות מצעה העיקרי של מפלגת הבולשביקים. יסודות חדשים בצמרת המפלגה היו מצטרפים משנת 1917 ואילך יותר ויותר מבין שורות האינטלקטואלים, היו בין המצטרפים לבולשביקים גם בני נוער יהודי במספר רב. הם נהרו למפלגה לא מתוך מניעים של קריירה ושל טובת הנאה (כפי שהסבירו את הדבר האנטישמיים), אלא ראו בהזדהות עם המפלגה הקומוניסטית מוצא מתוך הסבך הרעיוני שבו הסתבכו צעירים יהודים־רוסים כשהובררו, שירושת השלטון באימפריה הרוסית היא רוקא מפלגת הבולשביקים.

בזמן ההוא — היינו בתקופתו של לנין ובשנים שלאחר מותו, שעה שמפלגת הבולשביקים חיפשה את הדרך לקיים את שלטונה המדיני בארץ הענקית, מאוכלסת כרובה הגדול אכרים, כשכל עמדות המפתח של השלטון נמצאות בידי קבוצת אנשים שהיא מיעוט לגבי האוכלוסיה כולה — היה הפתרון המוכרז, שאותו מצאה המפלגה של לנין לשאלה הלאומית המסובכת, שבלעדי פתרונה אי אפשר היה להחזיק בשלטון ברוסיה לאורך ימים — פתרון של שיוון הלאומים לכאורה, פתרון של התפתחות לאומית חפשית. תוך הדגשת הצורך של שיתוף פעולה בין הלאומים וויתור על ההסתה הלאומית. שהיתה אחד האמצעים הברוקים של השלטון הצארי במשך מאות השנים, שבהן התגבשה האימפריה הרוסית תחת מרות הצארים.

ידועים הויכוחים הרבים שעוררה הסיסמא של „שיוון הלאומים", של „הגדרה עצמית של כל עם ועם — עד כדי הפרדה מבדית המועצות" — בועידות של הסוביטים ושל המפלגה הקומוניסטית הרוסית שהתכנסו בשנות העשרים הראשונות (עד שנת 1922).

מה שהואר פחות בספרות על רוסיה (ומה שנשאר כמוס עד היום הזה — הן בתאורי ההתפתחות הסוביטית בפנים רוסיה, הן ברוב הסקירות ההיסטוריות שפורסמו עד עתה בארצות אחרות — בעיקר באמריקה. במקום שקהל גדול של הוקרים הסתער בשנים האחרונות בתור „סוביטולוגים" על ענף מחקר זה) אלה הן הפלוגתות העמוקות בפנים המפלגה והצמרת הקומוניסטית על המשך המדיניות, שיש לנקוט בה ביחס לשאלות הלאומיות של הסוביטים בשנים ברית המועצות — והבעיות, שקמו בפני ממשלת ברית המועצות ביחסיה הבין־לאומיים.

בויכוחים הפנימיים האלה תפס מקום חשוב הויכוח שנקרא בשם הויכוח על ה„מהפכה הפרמננטית" שהיה ויכוח מעמיק ונוקב, ושהמומחים הסוביטיים הצעירים (ואלה שעסקו לפי „מקצועם בעניני מדיניות החוץ הסוביטית בראש ובראשונה") נחלקו בו עד כדי קיצוניות. הויכוח הוביל במישרים אל הבעיות הנורליות של המהפכה הסוציאליסטית, ומתוכו מתבהרות הרבה שאלות שהגיעו לרומו של העולם הסוביטי אחרי מותו של לנין — ותוך כדי המחלוקת במפלגת הבולשביקים על נקיטת אמצעים מדיניים בין לאומיים ופנימיים גם יחד באותן שנות העשרים, כשהיה צריך לקבל הכרעה על המשימות החדשות של השלטון הסוביטי.

אז הוכרז על „תקופת ביניים" בהתפתחות המהפכה הסובייטית. בתקופת ביניים זו — היו אנשי השלטון ברוסיה צריכים להשיג מעין „פאראדישקה" (מכסא רוסי המסמן מעין הפסקה לנשימה שמוכרחים להסכים לה. לשם הידוש הנשימה). במדיניות החוץ הסובייטית החלו אז, למען השגת ה„פאראדישקה" הזאת התמרונים הרוסיים, שנכללו לאחר מזה בשם „דו קיום בשלום". לא כל הממונים על מדיניות החוץ הסובייטית היו תמימי דעה בנוגע לצורות והיקף התמרונים האלה. בפרט היתה מסתייגת מכל הגזמה בכיוון השלום האסבולה הסובייטית, שמנתה בקרבה רבים מאותם הדיפלומאטים, ששרתו את הממשלה הסובייטית בשנות העשרים. עליהם נמנה גם אדולף יפה.

הדגש הושם ע"י הדיפלומאטים האלה על הזדהותם עם הסיסמה של „מהפכה פרמננטית". הסיסמה לקוחה מכתבי קרל מרקס. לפי מרקס היתה צפוייה לאחר נצחון המהפכה במדינה אחת — תצפיה של המשך המהפכה באופן רצוף עד כדי שתהיה המהפכה הזאת מהפכה עולמית.

הכל היה צריך להיות משועבד לתכלית המהפכה הרצופה (הפרמננטית בלע"ז) הזאת. וגם הפעילות הדיפלומאטית הסובייטית היתה צריכה לשמש בסופו של דבר את ענין המהפכה הפרמננטית. מובן, שבויכוח הפנימי שבמפלגה הבולשביקית — הפכה סיסמת „המהפכה הפרמננטית" יותר ויותר לניגוד של הקו של התפשרות, של „קיום בצותא" לגבי העולם הרכושני.

מכתב הפרידה של א. יפה

הויכוח הפנימי, שהתנהל בקרב המפלגה הבולשביקית — נשאר סודי במשך שנים רבות. ואמנם היה זה ויכוח עקשני ומר. הדי הויכוח הזה התפרצו החוצה דוקא לאחר עשר שנים, בזמן הגיעת עשר השנים למהפכת אוקטובר, והויכוח העיוני הזה קיבל פתאום משמעות טראגית עמוקה. אחד המאורעות, שהרעיש את הציבוריות הסובייטית וביחוד את המפלגה הקומוניסטית בסוף הסתיו של 1927 — היה המעשה של א. יפה, ממנהיגי המפלגה הקומוניסטית ואחד מהמומחים הסובייטיים הנודעים והמוכרים. שעליו הוכרז בעתון המרכזי של המפלגה „פרבדה" בידיעה רשמית של הועד המרכזי של המפלגה.

היתה זו הידיעה, שא. יפה איבד את עצמו לדעת. האוירה במוסקבה היתה אז מלאה ונדושה הדעות, הכרזות וגלוי־דעת — הדבר היה ערב הועידה ה־15 של המפלגה הקומוניסטית, שלקראתה הגבירה את העמולתה מצד אחד האופוזיציה המפלגתית, שבראשה עמדו טרוצקי, זינוביב וקמניב. ושריכזה מסביבה את החלק הגדול של חברי לנין משנת 1917 — ומצד שני נקטה באמצעים ארגוניים קיצוניים המזכירות של הועד המרכזי שבראשו עמד י. סטאלין.

הידיעה על צעדו המיואש של א. יפה נפוצה במוסקבה. ובעיקר בין חברי המפלגה הותיקים. כידיעה מפוצצת ממש. סמכותו של א. יפה נחשבה לרבה מאד ואהדה רבה נודעה לו מצד העסקנים הקומוניסטיים הן במרכז והן בסניפים.

א. יפה איבד את עצמו לדעת ושיווה לצעדו אופי הפגנתי. הוא כתב לפני מותו מכתב למרכז המפלגה, שבו הוקיע את היחס הבירוקראסי והאכזרי של הנהגת המפלגה לחבריה הותיקים — ומלבד זה ייחד את מכתבו גם להבעת דעתו בשאלה הלכתית חשובה למען הקומוניסטים. בזמן הויכוח הפנים־מפלגתי ניסו גם שני הצדדים, הנהגת המפלגה (הוי אומר סטאלין והמזכירות המפלגתית) וגם מתנגדיה — לנייס את זכרו של לנין (שנפטר ביאנואר 1924) ואת סמכותו, כדי למצוא בו „תנא דמסייע" לדעותיהם.

עמדתו של לנין בנוגע לשאלה העיקרית, שעליה סרצה המחלוקת במפלגת הבולשביקים, לשאלת „האפשרות של בנין הסוציאליזם במדינה אחת" היתה אחרת לפי דעתו של

סטאלין והנהגת המפלגה, ואחרת לפי דעת האופוזיציה. סטאלין טען שהנסיגה היקר ביותר שאותו הנהיל לנין ליורשיו היתה המדינה הסובייטית, ושלשם שמירה קפדנית על המדינה צריכה הממשלה הסובייטית לנהל מדיניות, שתמנע מכל הסתבכות בעניני החוץ שלה — פן תעלה את המת המעצמות הרכושניות הגדולות ויביא לידי פלישה מזוינת. האופוזיציה סענה שאין קיום לברית המועצות ללא עזרת הפרולטריון הבין־לאומי, הוי אומר — ללא מהפכה בינתי הארצות. לפיכך דבקו רבים ממנהיגי האופוזיציה בתצפית של „המהפכה הפרמננטית". התצפית הזאת נבעה מהבטחון, שמאחר שהתחיל התהליך המהפכני העולמי כהפכת אוקטובר — שוב עתידה המהפכה הזאת להימשך באופן רצוף, והנצחון „בקנה מידה עולמי" הוא אשר יפתור גם את כל השאלות של מדיניות החוץ הסובייטית העומדת לבדה מול עולם עוין.

א. יפה הקדיש את מכתבו האחרון לבעייה זו, שעמדה אז ברום עולמו של העולם הקומוניסטי. בשעת מותו, כך כתב אדולף יפה, הוא מוסר עדות הגיגית על כך, שבמו אוניו שמע מפי לנין עצמו, שהלה חזר בו בשאלת המהפכה הפרמננטית מעמדתו הקודמת בשאלה. וזהוא הפכים עם טרוצקי, כלומר: שהמהפכה הרוסית יש לראותה כתחילה וראש לאותה מהפכה פרמננטית, שעתידה להתפשט בעולם כולו כהמשך לתהליך המהפכני הגדול שאחז בחבל כולה כתוצאה ממלחמת העולם הראשונה...

הלויתו של א. יפה הפכה הפגנה רבת־רושם נגד הוער המרכזי וסטאלין, שהתפוצלויה זו רבים מחבריו הותיקים של יפה — והפגנה זו היתה מעין סמל להתנגדותם להתגברותה של „הפרקציה של סטאלין" על המפלגה ולקביעת שלטונו הבלתי מוגבל של סטאלין במפלגת הבולשביקים ובברית המועצות כולה. ובמשך שנים היה שמו של א. יפה, כל כתבו האחרון, של איבוד עצמו לדעה, ושל ההפגנה שנערכה בעקבות הלויתו — נישא על שפתי כל הנאבקים נגד סטאלין.

אחרית דבר: „וגר זאב עם זאב"...

כמעט יובל שנים עבר מיום מותו של הבולשביק אדולף יפה. הולדות חייו ונסיבות מותו כוסו ע"י מאורעות הדשים ורועשים בחיי המדינה הסובייטית — תמו שנות העשרים, והגיעו שנות האימה והרדיפות הגדולות של שנות השלושים, שבהן הושמדו מאות אלפים (ביתר דיוק: מיליונים) מאזרחי ברית המועצות ע"י מבונת ההשמדה האדירה של „משרד הפנים" (הנ.ק.וו.ד.), כשמיליונים נוספים סובלים מהרדיפות של הבולשת הסטאלינית.

את תקופת הרדיפות הגדולות של תקופת סטאלין בשנות השלושים, ואף את התקופה הנוספת של המלחמה העולמית השניה, לרבות „השנים השחורות" של הסתערות המנגנון של סטאלין על יהודי ברית המועצות חזיתי מכשרי, כשעברו עלי יותר מעשרים שנה בבתי הסוהר של הנ.ק.וו.ד. במחנות ההסגר ובגלות במרחקי סיביר.

לפעם בפעם היה זכרון הבריו הראשונים של לנין עולה — ביחוד היו שרידי הבולשביקים הותיקים שהיו במחנות העבודה זוכרים את המבצעים הראשונים של מדיניות החוץ הסובייטית — את צ'יצ'רין ואת ליטבינוב, את יפה ואת קראכאן. סיפורים שונים ורבי ענין שמעתי במשך שנים אלה על אדולף יפה — גם על יחסו ליהודים, על עמדתו כלפי השאלה של היהודים הסובייטיים.

בראשית שנות החמישים — בעיצומן של הרדיפות האנטי־יהודיות של סטאלין — הייתי בגלות סיביר הרחוקה, בפלך קראסנויארסק ונודע לי, כי בקרבת אותו כפר גידה, שנקבע כמקום הגלות שלי, נמצאים כמה בולים ותיקים — ובתוכם גם אלמנתו של א. יפה. התמונה היתה, כיצד הצליחה אשה יהודיה ישישה זו לעבור את שבעה מדורי הניתנום של רדיפות המנגנון הסטאליני במשך שנים כה רבות.

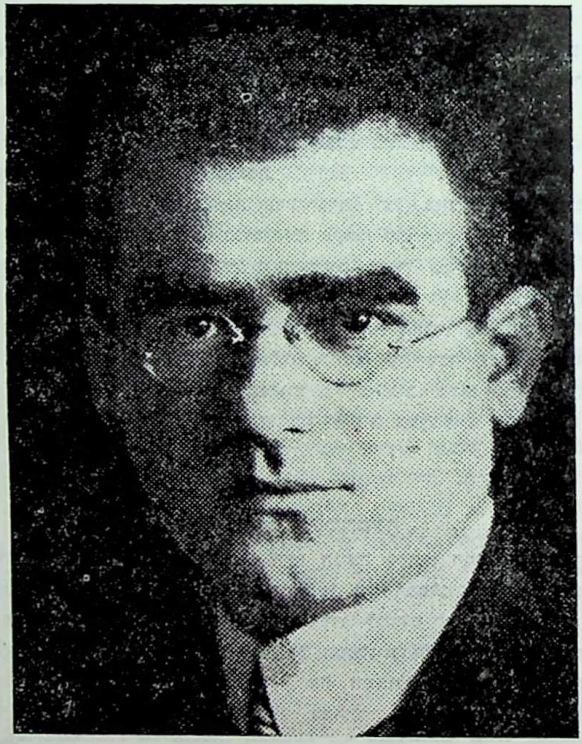
באותו כסר סיבירי נידח היה גם צעיר ממקור פולני־יהודי, הוא נקלע ליבכ לאחר הקופה ארוכה שבילה בבתי הכלא והמחנות הסוביטיים. הצעיר היה בעל עבר עשיר של פעילות יהודית־לאומית בפולין, וגם לאחר כשחרר לא פסה מאמינתו. מדי פעם היה מבריז על השקפותיו הציוניות בפני חבריו לכלא, וקרה הדבר, שבאחת השיחות שהתנהלו בין הגולים, ושבהן השתתפה גם אלמנת אדולף יפה הישישה — הרבה הצעיר בהבעת דרקע כל מדינת ישראל, שהוקמה בשנת 1948 — ושהידיעה על כינונה עוררה ענין רב בקרב כל היהודים שחיו על אדמת ברית המועצות, גם היהודים, שהיו במחנות ובגילה באותן השנים — סוף שנות הארבעים וראשית שנות החמישים — עקבו בדריכות רבה יבאהדה, שיצאה מן הלב, אחרי צעדיה הראשונים של מדינת ישראל.

כהזדמנות זו העלתה גם אלמנתו של א. יפה כמה דברים על היחס של ה„דור הישן" של הבולשביקים — ושל בעלה המנוח א. יפה במיוחד — לפתרונה של שאלת היהודים, בעידה שזכור היה לה אופן התנהגותו של א. יפה לשאלה זו ביחי נעוריו וביחי היותי אחד מהמקורבים של לנין בנתול המדיניות הבין לאומית של הבולשביקים. „הוא (כלומר א. יפה) היה פתיחס בהבנה אל שאיפת השחרור של העם היהודי. הוא הביע את דעתו פעמים רבות על החיוב הרב, על ה„פרוגרסיביות" העצומה שיש לראיית בארידאל של הציונים היהודים. „וגר זאב עם כבש" — הרי זו משאת הנפש של האינטרנציונל — היה אומר א. יפה. אולם האידיאל של מדינה יהודית — היה מעורר אצלו ספקות גדולים. „וגר זאב עם כבש" — היה מצטט את נבואת ישעיהו. אולם — האם מטרת השלום העולמי תוכל להתגשם בדרך של „וגר זאב עם זאב"?...

ל. טרנופולר

אברהם רבוצקי – עתונאי, חוקר ולוחם

עם ציון יובל־שנים להכרזת האוטונומיה הלאומית היהודית באוקראינה יהיה זה פן הצדק לגאול מן השיכחה את זכרו של אחד האישים הדגולים, אשר היה לו חלק רב בעיצובה — של אוטונומיה זו — מראשית כינונה. כוונתי לאברהם רבוצקי, אשר לענייני היהודים בכמשלת אוקראינה. הוא היה לא רק ממניחי האריחים לבנינה של האוטונומיה הלאומית היהודית אלא גם ראה בשברונה ותבוסתה.

רבוצקי, כפי שהעידו עליו חבריו הסקורבים ביותר, מעולם לא תבע לעצמו „עטרות" היה בורח מפירסומת אישית. ואם הסכים לקבל עליו כהונה רמה זו עשה זאת על־כורחו — מתוך הכרח, אשר נבע מצירוף־נסיבות אומלל — שעליו ירובר עוד בהמשך הדברים — ובעיקר מתוך נאמנות להחלטת המוסדות העליונים של המפלגה. שכן, עם כל כשרונותיו

ועצמאות מחשבתו נהג רבוצקי תמיד להרכין ראשו בפני כוחה המוסרי של תנועתו ותבונת־החיים של הקולקטיב המפלגתי.

קצרים היו חייו של רבוצקי — בסך־הכל כבן 57 היה במותו. אך מאתוריו כבר עמרו כ־40 שנות פעולה ציבורית ופובליציסטית אינטנסיבית וגם עשרות שנים של תיי־גדודים, סערות ציבוריות ואכזבות ומשברים לרוב. אבל העובדה הטראגית ביותר בכל הביוגרפיה שלו היא, כי זכרו, של רבוצקי, נשכח מהנועתי. שלה הקדיש את מיטב שנות חייו ובוחותיו — שנים רבות בטרם נדם קולו בחיים.

מתולדותיו

אברהם רבוצקי נולד בספאלה (עיר במחוז צ׳רקאסי — בסביבת קיוב) ב־8 בפברואר 1889 ונפטר ב־6 בפברואר 1946 ביונקרס, ניו־יורק. אביו, שמואל רבוצקי, נמנה בין מיסדי המושבה רחובות. כאשר הוריו של אברהם רבוצקי עלו ארצה ב־1891 והשתקעו ברחובות הביאו אתם שתי בנות ואת בן־הזקונים שלהם, אברהם, שמלאו לו אז כשנתיים. עוד בטרם הצליחו הורי רבוצקי להכות שורשים במקום־מגוריהם החדש באת עליהם צרה גדולה. כל בני המשפחה נתקפו על־ידי גרענת קשה ונשקפה להם סכנת עוורון. לפי רשיסת הרופאים נאלצו בני משפחת רבוצקי לצאת לוינה לשם ריפוי. אך הרופאים שם הזהירום, כי אם יחזרו ארצה סוב צפויים יהיו להינגע בגרענת. כשברון־לב קיבלה משפחת רבוצקי את גזר הדין, חזרת לרוסיה והשתקעה בעיר אקרמן שבבסרביה. שמואל רבוצקי רכש לו כרכ־ענבים, ששימש לו כמקור תעסוקה ופרנסה.

כבן 10 היה רבוצקי בעובו את ארץ־ישראל על מנת להקלט בסביבה הדשה וזרה. אך בהובשו את ספסל הלימודים בגימנסיית אקרמן כבר עשה לו שם כתלמיד מצטיין. וכעבור שנים אחדות גם התפרסם בחוגים הציוניים בעירו כמחונן בסגולות של מנהיג ונואם. באחד הימים, בשנת 1906, נערכה באקרמן הרצאתו של בר ברוכוב, אשר משכת אליה קהל עצום. בהזדמנות זו הציגו לפני המרצה את האברך הצעיר, אברהם רבוצקי. ברוכוב הניח אותו על רגל אחת אל הלפני־ולפנים של סבך הבעיות בתורת הפועל־ציונות וכבש את לבו. רבוצקי הצטרף לתנועתו של ברוכוב ומכאן ואילך היתה דרך־חייו גזורה. מקץ שנים אחדות כבר התבלט הוא בין אישיה המרכזיים של תנועת פועלי־ציון ברוסיה.

בין מלחמה למהפכה

עם פיזור ה„דומה" השניה באמצע 1907 הניעה חקופת המהפכה הרוסית הראשונה לסיומה. ממשלת הצאר פתחה אז בהתקפה־רבתי על המפלגות הסוציאליסטיות: רבים ממנהיגיהן ופעיליהן הושלכו לבתי־הכלא, רבים נידונו לגירוש לתקיפות ארוכות, או שנמלטו על נפשם לחו״ל. אך מתי־מספר מבין פעילי המפלגות הסוציאליסטיות שמרו אימונים לתנועותיהם והמשיכו לפעול במחתרת. על אף השתוללות הריאקציה הצליחו פועלי־ציון לשמור על חלק מפעיליהם ש„התחמרו" במחתרת, אך שורותיהם נדללו עד מאד. ב־1913 הסתערו השלטונות על אירגוני המחתרת של פועלי־ציון, ערכו מאסרים בין פעילי המפלגה. שנרונו לשנות־מאסר ארוכות, או לגירוש אל ערבות סיביר. בשנים הקודרות הזן התהלק מרכז המפלגה ברוסיה לשני אנסים: אחד בווינה והשני בווארשה. בראש המרכז בווינה עמד אז בר ברוכוב ואליו צורפו א. רבוצקי ואברהם סנגבוים (לייב אלטמן). רבוצקי ניצל את זמן שהותו בווינה והתחיל ללמוד כלכלה והנדסה באוניברסיטה המקומית. אך עוד טרם סיים את חוק־לימודיו נקרא ע״י מרכז המפלגה לחזור לרוסיה. לפני הסטודנט

המתונן פתוחים היו אז כל הדרכים לקריירה מדינית, אך הוא ויתר על הכל והעמיד את עצמו לטירות התנועה — ובשל כך זכה לאימון גדול מצידה.

בתחילת 1914 הצליח מרכז המפלגה בדרכים שונות להבטיח את הוצאת במאוגה המרכזי של המפלגה „דאס וואָרט", שהופיע בפטרבורג. רבוצקי הוזמן לעריכת השבועון כשהוא נעזר ע"י עמיתו טננבוים. אך מיד עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה נפסקה הופעתו.

כשנות מלחמת־העולם הראשונה נתקיימו כמה ועידות וכינוסים של המפלגה, אשר תרמו רבות להתגבשותה הרעיונית והתפתחותה האידיאולוגית. בכל הוועידות האלה מוצאים אנו את רבוצקי בין ראשי המדברים והמשפיעים על התוויית דרכה הרעיונית של התנועה. באפריל 1916 התכנסה ועידת פועלי־ציון בפטרבורג לדון על יחסה של המפלגה למלחמה. בוועידה זו היתה ידם של ה„תבוסנים" על העליונה. בהכרעת הרוב נתקבלה החלטה ברוח הבינטר של קינטאל וצימרוואלד — מלחמה נגד המלחמה. רבוצקי נמנה אז בין מבססי הנלהבים של מצע צימרוואלד. באותה ועידה נבחרה ועדה בת שלושה חברים — א. רבוצקי, זאב אברמוביץ ונחום ניר — שהוטל עליה לעיין מחדש במצע הרעיוני של המפלגה, שנערך בזמנו בעיקבות „הפאלטפורמה שלנו" לב. ברוכוב, ולהכניס בו תיקונים, אשר ישקפו נאמנה את ההתפתחויות החדשות בזרכה הרעיונית של המפלגה. על רבוצקי הוטל אז עיקר ההפקיד בעריכת החומר ניסוחו הסופי, אך בסרס הספיק לסיים את עבודתו פרצה מהפכת פברואר.

ב־26 באוגוסט 1917 התכנסה הוועידה השלישית הכל־רוסית בקיוב, בהשתתפותו של ב. ברוכוב, אשר הגיע אז מארה"ב לאחר היותו מנותק מהמפלגה ברוסיה במשך שנים אחדות. היתה זו הוועידה הראשונה לאחר פרוץ המהפכה (הפברוארית) ולפי תוכן דיוניה וההלכותיה היתה זו גם ועידת־מיפנה בתולדות התנועה. השאלה המרכזית, אשר הסעירה את צירי הוועידה היתה קביעת יחסה של תנועת פועלי־ציון למפלגה הזמנית ולדרישת הבולשביקים על הפקרת כל השלטון בידי מועצות־הפועלים. בוועידה התבלטו שני פלגים: האחד — הבולשביקי, בראשותם של זאב אברמוביץ' ויצחק פרידלנד, אשר ריכזו סביבם כ־40% מצירי הוועידה והשלג השני, שריכז סביבו כ־60% מהצירים, הזדהה עם הגוש ה„אינטרנציונאליסטי" — שכלל אז את המנשביקים השמאליים עם מארטוב בראש — אשר התנגד לממשלה הקואליציונית ודרש להקים ממשלה מורכבת מנציגי המפלגות הסוציאליסטיות בלבד. שמתסכידה יהיה להנשים רפורמות סוציאליות מקיפות ולהפסיק מיד את המלחמה. רבוצקי נמנה אז עם סיעת ה„אינטרנציונאליסטים". באותה הוועידה הסתמן גם ראשיתו של הוויכוח הגדול על דרכה של המפלגה לאור התמורות המדיניות והחברתיות, שחוללה המהפכה — ויכוח, אשר הביא כעבור שלוש שנים לפילוג התנועה העולמית.

רבוצקי שר לענייני היהודים

עוד לפני מהפכת אוקטובר וכינון הממשלה הסובייטית ברוסיה המרכזית הוקמה באוקראינה ממשלה, אשר לפי הרכבה האישי נחשבה אז כממשלה לאומית־שמאלית. ממשלה זו היתה כפופה למועצה הלאומית האוקראינית („ראדה"), אשר בה יוצגו המפלגות היהודיות הלאומיות (הציונים, הסיימאים ופועלי־ציון). הממשלה האוקראינית שאפה לעצמאות לאומית מלאה, תוך קשר פדרטיבי עם רוסיה הנדולה. אבל במרוצת הזמן, ולאחר התלבטויות רבות, הסתלקו המפלגות האוקראיניות מן הרעיון הפדרטיבי והכריזו על אוקראינה עצמאית ובלתי־תלויה, תוך היפרדות מוחלטת מרוסיה. כאשר נתכוננה מהרש ממשלה אוקראינית שמאלית יוצגו בה הפעם רק מפלגות סוציאליסטיות. בהכירה

עקרונית בזכות האוטונומיה הלאומית של המיעוטים הציעה להם הממשלה הזאת לצרף אליה את נציגיהם. כהונת השר לענייני היהדים הוצעה אז לפועלי־ציון. הממשלה האוקראינית לא מנתה בהצעה זו למפלגת הציונים הכלליים, כיוון שזו נחשבה בעיניה כמפלגה בורגנית ולא ל„בונד", על שום התנגדותה העקרונית של מפלגה זו להיפרדות אוקראינה מרוסיה. ההצעה להשתתפות בממשלה עוררה היסוסים בכדים בין חברי הוועד המרכזי של פועלי־ציון, בייחוד מפני שקשה היה להם להשלים עם התבדלותה המוחלטת של אוקראינה מהמדינה הרוסית, בעיקר מחמת האינטרסים היהודיים. אוקראינה בנתה או כמיליון וחצית המיליון יהודים וכזה היה גם מנייגב של יהודי רוסיה. ניתוק הקשר המדיני בין שתי ארצות אלה עלול היה להתנקש בהתפתחותה הלאומית והתרבותית של יהדות רוסיה ואוקראינה כאחד. אך לעומת זה השפיע גם שיקול אחר: המפלגות היהודיות הלאומיות, שדגלו כל הזמן בהופש וההגדרה הלאומית העצמית, לא יכלו לשלול זכות זו מן העם האוקראיני. לאחר התלבטויות רבות, החליט הוועד המרכזי של פועלי־ציון להיענות להצעת הממשלה האוקראינית בדבר מינוי חבר המפלגה לכהונת שר לענייני היהודים. וזאת, תוך תביעה נמרצת להפסקת המלחמה עם רוסיה לאלתר. עד־מהרה התברר, כי הממשלה האוקראינית, אשר העמידה פנים כלפי־חוץ כממשלה סוציאליסטית התבססה למעשה על שכבה דקה של חוגי האינטליגנציה הלאומנית בערים ושכבות איכרים אמידים בכפר. אכל משענתה העיקרית של הממשלה היה הצבא, שהתלכדו בשורותיו הרפתקנים, שסאים לאומניים וסתם פורעים, ומשנתחוור, כי אין הממשלה האוקראינית מגלה כל רצון ויוזמה להלחם באנטישמיות, שפשתה בשורות הצבא, וכי היא מתייחסת באדישות לפרעות ביהודים — עוב רבוצקי את הממשלה וכן גם ניתקו את קשריהם עימה כל המפלגות היהודיות.

לא אחת העמידה תנועת פועלי־ציון את חבריה לפני תפקידים קשים ונסיונות־חיים תמורים — והם לא הכזיבו. גם רבוצקי לא הכזיב. הוא ידע לעמוד במצב המטובך, שנקלע לתוכו, כאשר הטילה עליו התנועה לכהן כשר לענייני היהדים בימיה הטראגיים ביותר של יהדות אוקראינה. את התפקיד הזה שהטילו עליו הוא קיבל בניגוד לרצונו, אך מתוך נאמנות לשליחות שהוטלה עליו. כי הנאמנות לשליחות המפלגה היתה מקווי־האופי היסודיים של רבוצקי, סבתה בדמו ממש.

וכאן נוגעים אנו בפרשה כאובה ביותר. עוול נורא נעשה בזמנו לרבוצקי, כאשר מעלילים ומקטרגים מבין יריביהם הפוליטיים של פועלי־ציון טפלו בו אשמה, כי בכהנו כשר בממשלה האוקראינית, בימים הקודרים ההם, לא השכיל לצמות את השתלשלות המאורעות הטראגיים במדינה לפי מהלכם ההגיוני, באשר לא הבחין בין המדומה לבין הממשי במשטר־הדמים האוקראיני — ולפיכך בושש בהגשת התפטרותו. אך לא נשוב לדוש בפרשה זו, שהוסברה ולובנה לכל צדדיה בכתביהם של ראשי התנועה הפועלי־ציונית. אשר עמדו או במרכז הפעילות המדינית באוקראינה. נסתפק רק בעדותו של אחד מאבות־התנועה, ד„ר נחום ניר המנוח, אשר השתתף אישית בהכרעות הקשורות בפרשה הנדונה, וכך כותב ניר:

„נוסדה אז (ינואר 1918) מזכירות לענינים לאומיים ובראשה היעמד בציר „המאוחדים". ד„ר זילברפארב. המזכירות הזאת כללה שלוש מחלקות, ודי„ר זילברפארב הציע לנו (לפועלי־ציון) לתת איש שיכהן כמנהל המחלקה לקהילות היהודיות. הצענו למשרה הזאת את חבר הנער המרכזי שלנו, הר„ר ש. גולדלמן. הלה סרב לקבל את המשרה. ושעמו ונימוקו עמי: נושא הוא את נפשו להכוגת מיניסטר באוקראינה ולא למעמד עלוב של איזה מנהל. בכן, קבענו למשרה הזאת את הח' רבוצקי, שזמן מה אחר כך נתמנה למיניסטר בממשלה, שבראשה עמד סטליורה. משהחלו הפרעות ביהדים ביתי שלטונו של סטליורה ובהשראתו

הרבה — הסתלק א. רבוצקי מן הממשלה ומסר את תיק המוכירות לעניני היהודים לקראסני בוויניצה. אז נכנס סוף סוף לממשלת פסליורה כמיניסטר הד"ר גולדלמן. משום־כך — הנצאנו אותו מהתנועה". (פרקי חיים לנחום ניר, עמוד 255).

עד כאן דברי ד"ר נ. ניר.

הפרשה הטראגית הנרונה הוארה לכל פרטיה בספרו הנודע של רבוצקי עצמו — „בימי־החירום הקודרים באוקראינה" (מזכרונותיו של שר יהודי). ספר זה הורתרוילידתו בימי מפולת משטרים באוקראינה, בתקופת מהפכות ותהפוכות, חורבנות ופרעות, שהביאו להתמוטטות מצוקי־החיים של יהדות אוקראינה. הוא נכתב בידי המחבר ב־1919, בעוד רשמי הימים ההם, ימי־האימים־והחרדות, אשר פקדו את יהדות אוקראינה היו באיבם וחריפותם טרם נתפוגגה. יריבים טוענים, שזהו ספר של אפולוגטיקה עצמית — ולא היא. לא את עצמו ולא את „עקדתו" ביטא המחבר בספרו, כי אם מטרה אחת הדריכה אותו: למצות עד תום את הלקח ההיסטורי המתחייב מן האסטראטגיה הלאומית, שנתפסו לה או המפלגות הלאומיות היהודיות, ובכללן גם הציונות — למצות את הלקח לכל ישנה לעולם!

בוועידת שטוקהולם

במארס 1919 נמלט רבוצקי מן הגיהנום האוקראיני בדרכו לאירופה. אדיר־חפצי היה להשתלב מחדש בעבודת התנועה. בסוף אוגוסט אותה שנה יצא במשלחת משרד־הברית לשטוקהולם, שם עמדה להיערך מועצת הברית העולמית. מועצת עולמית זו בימסה מיפגש ראשון בין שליחי מפלגות הברית מארצות שונות, וביניהם לפין שליחי המפלגה הארצישראלית, לאחר שהקשרים ביניהם נותקו במשך תקופה ממושכת, בגלל מלחמת־העולם (הראשונה). במועצת שטוקהולם, שנערכה בשלושה מושבים (בין סוף אוגוסט עד לחמישי לאוקטובר 1919) השתתפו: ב. כצנלסון, י. שוחט וד. בלוך־בלומנפלד — שליחי המפלגה הארצישראלית; פולין היתה מיוצגת ע"י נ. ניר, מ. יארבלום וש. איידלכן (מוליה); פע"צ באוקראינה יוצגו ע"י א. רבוצקי; ארה"ב — ע"י נ. סירקין; פוע"צ בגרמניה — ע"י ז. רובשוב (שזר) ומטעם משרד הברית השתתפו ש. קפלנסקי כ. לוקר ול. חזנוביץ'. מועצת שטוקהולם שימשה מעין „חורה כללית" לקראת הוועידה העולמית החמישית, שעמדה להתכנס באוגוסט 1920.

אחד הנושאים המרכזיים שסביבו התנהל הוויכוח במועצה עולמית זו היה: „דרכי בניין הארץ ותפקידי המפלגה בתהליך בניינה". המשלחת הישראלית גוללה תוכנית כלכלית מקיפה, שהיתה מודרכת ע"י הרעיון המרכזי של הגשמת חברה סוציאליסטית ע"י הרחבת ההתיישבות הקיבוצית בכפר ופיתוח תנועה שיתופית רחבה בהרושת, בבניין ובמסחר. באופן כזה — טענו הישראליים — ניתן יהיה להמנע מיחמה רכושנית פרטית על כל הסכנות הנובעות ממנה. שהרי „המשטר הרכושני ממילא נידון לאבדון בכל העולם — סען סירקין — ומה טעם, שניתן לו להתבסס בארץ־ישראל?" הנחיות אלה גם נקבעו במצע הרעיוני של ההתאחדות הציונית־סוציאלית של פועלי ארץ־ישראל — „אחדות־העבודה" — שנוסדה רק חודשים אחדים לפני מועצת שטוקהולם במארס 1919 — ושעמדה להתאשר במועצה זו כמפלגתה של הברית העולמית בארץ־ישראל. בניגוד לתורת מארכס לא ראו מייסדי „אחדות־העבודה" במלחמת־מעמדות תוטעה שהיא הכרח־המציאות של חברה מעמדית. „אין אנו באים ליצור בארץ הברה של מעמדות. אנו עומדים על העיקר של

יצירה בלכלית־הברתית. של בניין מדינה בדרך כזו שלא נגיע כלל למלחמת־מעמדות" — זאת הכריזו מנהיגי „אחדות־העבודה".

לעומת התפיסה הוולונטאריית־הסידקינית הועלתה במועצת שטוקהולם, ע"י נחום ניר ואברהם רבוצקי, התפיסה הציונית־המארכסיסטית המחייבת את ההגמוניה של תנועת־הפועלים הציונית־סוציאליסטית כמגמה מרכזית בבניינה המשקי־הברתי של ארץ־ישראל. אבל — טענו נאמני האסכולה המארכסיסטית — הגמוניה זו לא תוגשם אלא ע"י מלחמת־המעמדות והמאבק המדיני. הנסיון ההיסטורי, טענו נאמני אסכולה זו, הוכיח, כי ההגמוניה של מעמד הפועלים אינה באה לידי ביטוי המקיף אלא בחזית המלחמה המדינית. כן אין לשכוח, כי בארץ־ישראל הפיאודלית והמפגרת עדיין מצויים אנו ליצור את התנאים המוקדמים להגשמת סוציאליסטית, וכראש־וראשונה ליצור את נושא ההגשמה — מעמד הפועלים. התפקיד העומד איפוא לפני המפלגה בתקופה הקרובה הוא לעודד את פיתוחה הכלכלי של הארץ ולהכשירה לקליטת עלייה המונית, להחדיר המוני פועלים לכל ענפי הייצור, ובעיקר לחקלאות, לפתח את הקואופרציה העובדת במעגלי המשק השונים. וכל זאת — בלי למנוע זרימת הון פרטי לארץ להשקעות יצרניות.

התפקיד השני: אירגון העובדים הערביים וניתוקם מהשפעת השייכים והאפנדים. המבקשים לנצל את נחשלותם לחיזוק שלטונם הפיאודלי־לאומני.

כאמור, היו אברהם רבוצקי ונחום ניר ראשי המדברים בשם האסכולה המארכסיסטית במועצת שטוקהולם.

מוצעה זו בחרה גם במשלחת לארץ־ישראל, שהוטל עליה לקיים תפקיד של ועדת־מחקר, ואלה המשימות שהוטלו על ועדה זו: א. לחקיר את הסיכויים להגברת עליית עובדים יהודיים; ב. לברר את בעיותיהן וצרכיהן של ההתיישבות העובדת והקואופרציה; ג. לערוך, בהסכם עם מוסדות פועלי ארץ־ישראל, תוכנית־פעולה מקיפה לפיתוח החקלאות, הקואופרציה והתרבות ולייסוד בנק־פיעלים קואופרטיבי. למשלחת נבחרו 15 חברים: א. אפרתי (פוע"צ — אוקראינה), ד. בן־גוריון, י. בן־צבי, בלין־בלומנפלד, ל. חזנוביץ, י. טבנקין, ש. יבניאלי, אוסקר כהן (מגרמניה), נ. ניר, ד"ר נ. סירקין, פרופ' פיינמן (ארה"ב), פינסטוק (לימא), ש. קפלנסקי, א. רבוצקי, ז. רובשוב (שזר). שלושה מחברי הוועדה — חזנוביץ, קפלנסקי ואוסקר כהן — לא יכלו להשתתף במשלחת מסיבות טכניות.

מהלך הדיונים במועצת שטוקהולם על תוכנית הפעולה הממשית בארץ־ישראל וכן בשאלות האוריינטציה הבין־לאומית וההשתתפות בקונגרס הציוני — עוררו ויכוחים סוערים והוכיחו מה גדול הוא הפער הרעיוני. המפריד בין חלקיה השונים של התנועה ואשר הביא בעכור שנה לפילוגה.

עם סיום עבודתה של ועדת־המחקר הארצישראלית החלים רבוצקי להשתקע בארץ. החלטה זו נתקבלה בקורת־רוח ע"י משרד הברית העולמית, שהטיל עליו להציל את המפלגה היסודאלית מנגע הליקבידציה הציונית. בשניים ההן, 1919—1922, נעמדה התנועה הפועלי־ציונית בפני אתגר קשה: להתאים את מצעה הרעיוני למציאות המדינית החדשה, שנוצרה בעיקבות מהפכת אוקטובר והתמורות הכבירות, שהתחוללו אז בתנועת־הפועלים הבין־לאומית, בצאת הקומאינטרן למסע־הכיבוש הגדול שלו בקרב המפלגות הסוציאליסטיות בעולם. התנועה הפועל־ציונית נעמדה אז על סף גדול משכריה. באותה תקופה התפתח מאבק חריף בין נאמני הפועל־ציונות הברוכובית לבין האגף הקומוניסטי ההסלני בתנועה, אשר דרש במפגיע מהברית העולמית להשתלב בקומאינטרן, אפילו במחיר ההתכחשות לעיקרי הפועל־ציונות. סביב האגף הקומוניסטי ההסלני התרכזו אז כמה סניפים ארציים באירופה ובראשם הפלג הקומוניסטי בבריה"מ — י.ק.ס. — יידישע

קאָמוניסטישע פּאַרטיי — (שנפרד מפּועלי־ציון ס"ד. נאַמני הציונות הפּרולעטאַרית הבריטית) וכן גם מפ"ס בארץ־ישראל *).

ביוון שמפ"ס הוכרה רשמית מטעם משרד הברית העולמית של פועלי־ציון השמאליים במפלגהישלה הצטרף רבוצקי אל מפלגה זו ואף הופיע ברשימתה לוועידת ההסתדרות הראשונה (בדצמבר 1920). אילם המנמות האנטישמיות במפ"ס הלכו והתגברו ובמקביל להן התגברה בה הנכונות להצטרף לקומאינטרן ללא כל תנאים ולשמש כסניפו הפלשתינאי. כשהפקידו היהיד הוא לנהל את ההסברה הקומוניסטית בארץ. עד־מהרה התברר איפוא לרבוצקי, שאין כל סיכוי לעקור את ההסלנות האנטיציונית, אשר כירסמה בשורות מפ"ס והוא נשם אותה. בו־בזמן הוא הקים יחד עם קבוצת פועלי־ציון, אשר לא הצטרפו לא„אהדות־העבודה" ולא לכפ"ס, את „הוועד היוזם של פועלי־ציון (ס.ד.)" נאמני תורת ברוכוב. אך הברית־העולמית של פוע"צ השמאליים, שקאפה להימנע מקרע חדש בתנועה, התייחסה בסובלנות יתירה לטיעות ההסלניות אשר התבצרו בסניפי הברית בארצות שונות, ובכללם גם במפ"ס, ובהוסיפה לעמוד בקשרים אירגוניים עם מפלגה זו — מפ"ס — לא הכירה הברית העולמית דווקא במפלגתו של רבוצקי. על אף דביקותה של זו בפועל־ציונות הבורוכובית. אך הטאקטיקה המעוותת של הברית לא הצליחה למנוע קרע בתנועה.

„מבאלפור עד סמואל"

פרעות ירושלים (1920) ומאורעות־הדמים ביפו (במאי 1921) עוררו זעזוע עמוק בישוב היהודי. היו שהטילו את האחריות לפוגרום בירושלים על הגנרל בולס ובפרעות יפו נשם הגנרל סטורס וכן היו שהטילו את הקולר על צוואר האדמיניסטרציה הבריטית — אך האימון בנדיבותה של כמשלת־המאנדט בלונדון עדיין הוסיף לקנן בלב רבים מראשי התנועה הציונית ומנהיגי הישוב. נגד האשלית המסוכנת הזאת יצא בימים ההם אברהם רבוצקי בהסברתו „מבאלפור עד סמואל". בכשרון רב, בלשון שנונה ובמתיחות נפשית האופיינית לכל מי שהכרת האמת היא נר לרגליו — חשף רבוצקי את הרקע והמניעים לפרעות. „זהו צעד מדיני מחושב של החוגים השליטים באנגליה, אשר התנגדו להצהרת באלפור ולהתיישבות יהודית בארץ־ישראל" — כותב המחבר. „חוגים אלה הכשירו את הקרקע לפרעות, כדי שישמשו בעיני המדינאים קרי־המזג שבדאונינג־סטריט כ„פורט־מאזור", המצדיק את ביטולה של הצהרת באלפור. התנהגותו של השלטון הצבאי הבריטי בפרעות ולאחריהן דומה היתה להתנהגות שלטונות הצאר בימי התליין פלאַבה *). התנהגות פושעת זאת וכן גילויים אחרים אינם משאירים צל של ספק מי היו היוזמים והמתכנים של הפרעות".

אך רבוצקי לא ניקה מן האחריות גם את הגורם היהודי. מי נושא באחריות על המשבר הקשה, שבו שרוי כיום, הבית־הלאומי? — קורא רבוצקי בחמת־זעם כתוכע ומוכיח — „כלום מותר לנו להטיל את האשמה במינהל הבריטי כלבד? ודאי שעיקר האשם נופל עליו, שכן הוא עשה כמיטב יכולתו למען הנציח את האיבה בין היהודים והערבים, שיבש כל מאמץ כן לשיתוף בין שני העמים והבריח אותם להיוקק אך ורק לחסותו והסדו של השלטון

---

*) מפ"ס — כפלגת פועלים סוציאליסטיים — נוסדה ע"י התלכדות חברים מפועלי־ציון, אשר לא הצטרפו לאחדות־העבודה, בהוסדה, עם יסודות קומוניסטיים אנטי־ציוניים. שעלו ארצה עם ראשוני העליה השלישית. שאיפתה של כמ"ס להשתלב בקומאינטרן לאחר וללא־תנאים הביאה לידי בגידתה המוחלטת בציונות. במאוחר יותר שימשה מפ"ס כגרעין לייסוד הסניף הארצישראלי של הקומאינטרן (פ.ק.פ.).

*) פלאַבה, שר־הפנים בממשלת הצאר, שנתפרסם בדיכוי אכזרי של תנועת המהפכה ובארגון פרעות ביהודים, נרצח ע"י איש ממפלגת הס"רים.

הבריטי... ואף־על־פי־כן, כל הבא להאשים את השלטון הבריטי בלבד, כאילו מבקש אמתלה נוחה להסיר את האשמה מעצמו"... ולהלן: „אם האדמיניסטרציה הבריטית מנהלת מדיניות אנטי־ציונית ואנטי־יהודית הרי זה בגלל שחדלה להאמין, כי היהודים מסוגלים להגשים את התוכניות הגדולות שנטלו על עצמם. „ועד־הצירים", הזרוע המבצעת של ההסתדרות הציונית בארץ־ישראל, יצאו לו מוניטין כמוסד חסר־כשרון־ויוזמה, הסובל מהסתיידות העורקים. כל יהודי בארץ יעיד לפניך, כי אם רוצה אתה לקבור איזה רעיון חיוני, או יוזמה חשובה — הביאו אותם לפני ועד־הצירים... חוסר כשרון־המעשה של ההסתדרות הציונית מזה ואיבת האדמיניסטרציה הבריטית מזה — שני אלה יצרו את האווירה הפסיכולוגית להתפרעויות הפראיות נגד הישוב היהודי"...

בעוון פירסום ההוברת הנדונה הוכנס שמו של רבוצקי ב„רשימה השחורה" של ממשלת המאנדט. וכאשר כעבור זמן־מה יצא את הארץ לוועידה העולמית השישית בדנציג נאסרה עליו הכניסה ארצה בחזרה.

כעבור עשר שנים הצליח השלטון הבריטי לפקוד את עוון רבוצקי על רעייתו. בסתיו 1931, כאשר ביקשה חנה רבוצקי (רעייתו של אברהם רבוצקי) לעלות ארצה עם בתה בת־החמש (שנספתה אחר־כך בתאונת־דרכים קטלנית) נאסרה עליה העלייה אל החוף, משהתייצבה לפני המפקח הבריטי בנמל חיפה הממונה על ביקורת הדרכונים, עיין הלה ברשימה, שהיתה בידו והודיע לחנה, כי נאסרה עליה הכניסה לארץ, מפני שבעלה נמצא ב„רשימה השחורה". חנה ובתה הקטנטונת נצטוו להשאר באוניה עד שתפליג חזרה לחו"ל.

משנודע לרבוצקי על המקרה התקשר עם י. בן־צבי, יו"ר הועד־הלאומי דאז, ועם ח. ארלוזורוב, אשר ביהן אז כמנהל המחלקה המדינית של הסוכנות. לפי הצעת ארלוזורוב הפליגה חנה לבירות ושהתה בעיר זו שבועות מספר, לאחר שארלוזורוב הצליח לשכנע את הנציב העליון, כי הוא אישית יהיה אחראי על חנה רבוצקי כאורחת שלו כל ימי שהותה בארץ — הוותרה לה הכניסה ארצה. בינתיים גייסה חנה אישים שונים בארה"ב ובארץ ובעזרתם הצליחה לבטל את רוע־הגזירה. לאחר מכן אף הורשה רבוצקי אישית לבקר בארץ כל־אימת שירצה.

בתערוכה העולמית של פועלי ציון שמאל בדנציג, שנתקיימה ב־1922, היה הפילוג בין האגף הקומוניסטי לבין האגף הבורוכובי לעובדה קיימת. נאמני הפועל־ציונות הברו־כובית, (בראשותם של ז. אברמוביץ, נ. בארו, א. רבוצקי, ש. קיוזין וז. ברייטר וכו') התארגנו אז כתנועה עולמית עצמאית, שמרכזה נקבע בברלין. לאחר הפילוג החליפה תנועה זו על הוצאת ירחון עיוני „דער קאמף" („המאבק"), בכתאונה של התנועה החדשה, ועריכתו הוטלה על א. רבוצקי. ב־1924, לאחר שהברית העולמית של פוע"צ (הקומוניסטיים) סיהרה את התנועה מהיסודות הליקבידטוריים הוחנרה האחדות בתנועה העולמית. אותה שנה עזב רבוצקי את ברלין בדרכו לארה"ב.

מיפנה־דרך

כאשר נסיבות־הזמן סילטלו את רבוצקי אל חופי הכרך הגדול בארה"ב, ניו־יורק, לאחר שנות־נדודים וסילטולים, וכשהוא שבע אכזבות מרות בחייו הציבוריים — שוב לא חזר לפעילות בתנועתו. הרבה מעצורים נפשיים מנעוהו מכך. אך לא אלה בלבד. הוסיפו גם מעצורים, שנבעו משינוי־ערכים לגבי אמיתות פוליטיות וגישות טאקטיות, שהיו מקודשות עליו בעבר. אם־כה־ואם־כה גדל המרחק הנפשי, שחצץ בין רבוצקי לבין תנועתו לשעבר. וזו כנראה הסיבה שפעילותו הציבורית והפובליציסטית האינטנסיבית בארה"ב שוב לא עוררה כל עניין אצל חבריו הוותיקים שבתנועת פוע"צ באירופה ובארץ־ישראל. ואלה אשר

נמנו בין מעריציו ומוקיריו בימי אביבו הפוליטי הראשון השכיחותו מלבם, כי תהום הפרידה ביניהם.

בראשית שנות השלושים הצטרף רבוצקי רשמית אל פועל"צ ימין, אך עיקר פעולתו התבטאה כנראה ע"י השתתפותו הקבועה בבטאונם השבועי „אידישער קעמפער". אין זאת אלא שרבוצקי לא יכול היה להסתגל למערכת־המושגים, ששלטה אז בתנועת פועל"צ־ימין. כל הנסיון הפוליטי האירגוני, שרכש לו בעבר, כאחד מחברי ההנהגה הבולטים בתנועת פוע"צ־שמאל, לא היה מיותאם כלל אל דרכי המחשבה של פועל"צ־ימין באמריקה. מותר להניח, כי אפילו לא היה הבדל רב ביניהם — בין רבוצקי לבין מפלגת פוע"צ־ימין — בתחום הספרות הפוליטיות והסוציאליות. אעפ"י כן עולמם הרוחני שלהם ועולמו של רבוצקי היו כה שונים, שלא יכלו לדור בכפיפה אחת.

תקופת התלבטות זו שימשה לרבוצקי מיפנה־דרך רב־חוצאות. הוא הקדיש את עצמו ראשו־ורובו לעתונות. שכן, בה — בעתונות — ראה את כלי־מלחמתו, כי מטבעו היה רבוצקי איש לוחם. עוד בגיל צעיר נתגלה הוא כעתונאי־לוחם. את צעדיו הראשונים בעתונאות התחיל ברוסית ע"י השתתפותו ב„אודסקי ליסטוק", יריש במעט לא ידע אז, משום שבבית־הוריו, כבמשפחות יהודיות רבות של המעמד הבינוני ברוסיה, היתה אז לשון הדיבור רוסית. רק בעברו לווארשה, בפרוץ מלחמת־העולם הראשונה, התמכר רבוצקי ללימוד יידיש והתחיל להשתמש בה גם בעבודתו הפובליציסטית. היא התפרסם עד מהרה כעתונאי מזהיר ונערץ. א. ר. כתב בקלות בלתי־רגילה, בידענות מפליאה ובהתמדה רבה. על כן נתחבב מאד על קהל־קוראים רחב בקרב חוגים רבים ושונים בארה"ב ובקאנדה. רבוצקי עצמו נתאושש תוך כדי עבודתו בעתונאי. עם הגיעו לארה"ב התחיל להשתתף כסופרו הקבוע של ה„מארגען זשורנאל" ומערכת העתון הפקידה בידו את המדור הפוליטי. רבוצקי התחייב להמציא לעתון זה שלושה מאמרים מדי שבוע. על מאמריו הפוליטיים חתם בשמו המלא. במדור „הסכניקה והמדע" חתם בשם בדוי — ד"ר שטיינפלד ועל נושאים בעניני הבריה ותרבות חתם שמולביץ'. זה היה גם כינוי המפלגתי לפני המלחמה. מלבד עבודתו הקבועה ב„מארגען זשורנאל" השתתף רבוצקי גם בכתבי־עת אחרים — יומיים, שבועונים וירחונים, שהופיעו ביידיש ובאנגלית.

בעבודתו העתונאית של רבוצקי התקפלו כמה וכמה סגנונות: של עתונאי, שכתיבתו לשעה ומכוונת בעיקר לקורא העממי; של סופר — תוקר שכתיבתו מעמיקה בתוכנה, מרחיבה את הדעת וכובשת את לב הקורא המשכיל בכוסר הניתוח הרב־צדדי.

סופר־חוקר

השתתפותו הקבועה בעתונות היומית לא מנעה מרבוצקי להתמכר גם לכתיבת מאמרי־מחקר על נושאים שונים בתחומי הכלכלה, הסוציולוגיה והיסטוריה. ובכל אלה התבלט כאיש המדע והמחקר, איש הניתוח המעמיק והיריעה הרחבה. ראוי, למשל, להזכיר את מחזור מאמריו המצויינים על הנושא: „מדוע לא קמה עד כה מפלגה סוציאליסטית ראויה לשמה בארה"ב?" (המאמרים פורסמו בזמנו בירחון „צוקונפט").

רבוצקי חי בארה"ב את חייו הרוחניים והציבוריים באינטנסיביות כיוחדת. בין השאר התמכר לחקר סיכויי התפתחותה הכלכלית של ארץ־ישראל, כושר־קליטתה וההשלכות הנובעות מהם על הכוונת הפיתוח הכלכלי לעתיד. הרבה מן ההנחיות הכלליות שהעלה במאמריו על נושאים אלה הוכחו לאחר זמן־מה כמבוססים ונכונים. ב־1935 פירסם רבוצקי ספר רב־הכמות והאיכות על ארץ־ישראל והמזרח הקרוב, אשר עורר הדים רבים בציבור וזכה לביקורת נלהבת בעתונות האמריקנית בשתי הלשונות. ספר זה, שזכה לשלוש מהדורות

ותורגם לכמה שפות (בכללן עברית ויידיש) שימש במשך זמן רב כמדריך לאנשי מחקר בתולדות ארץ־ישראל והמזרח הקרוב וכן גם הומלץ להיראה בכתי־ספר תיכוניים בארץ ובסמינריון התיאולוגי בניו־יורק.

על מידת הפופולאריות של רבוצקי כפובליציסט מזהיר תעיד גם העובדה הבאה, שנמסרה לי ע"י רעייתו. הנה, ב־1938 הוזמן רבוצקי ע"י מערכת הירחון The Toronto Jewish Standard לכתוב מאמר מקיף על בעית א"י, תוך הסבר יהסו של העם היהודי למפעל התקומה הלאומית על כל השלכותיה ההיסטוריות ומבחינת המדיניות האקטואלית. ואילו המאמר השני הוזמן ע"י אותו הירחון אצל וינסטון צ'רצ'יל, אשר נתבקש לכתוב על בעיותיה של אנגליה מנקודת המבט שלו. שני המאמרים הופיעו בחוברת מיוחדת, שחולקה כפרס לקוראי הירחון האנגלי. המאמרים נתפרסמו זה בצד זה עם צילומי המחברים במרכז הגליון בשביניהם חובצת מפה ארץ־ישראל.

אחת משאיפותיו הגדולות של רבוצקי היתה לחשוף את שפונות ארץ־ישראל בתחום בושר הקליטה הכלכלית ובכך לסלק דיעות קדומות ומסולפות, שניתנו להן מהלכים בקשר לנושא זה. על כך הרבה לכתוב וגם להרצות. רבוצקי היה שותפו של ו. ק. לאודרמילק בהיבור ספרו „ארץ־ישראל — הארץ היעודה". צחה מותר לגלות, כי לאודרמילק חיבר רק את אותם הפרקים שבספר, אשר היו להם נגיעה ישירה לתולנית־המים שלו. ואילו רוב הפרקים בספר זה נכתבו בידי רבוצקי, אבל מטעמים פוליטיים העדיפו המוציאים, שישמו של לאודרמילק בלבד יופיע כמחברו של הספר.

רבוצקי נמנה בין המרצים המבוקשים והנערצים ביותר. כבמאמריו העיוניים כן גם בהרצאותיו התבלט כחוקר מעמיק והרצאותיו משכו אליהן תמיד קהל רב מחוגי האינטלי־גנציה היהודית. סיפר לי אחד מידידיו: רבוצקי הוזמן להרצות באחת הוועידות של הסתדרות ציוני ארה"ב וקנדה, שנתקיימה בתחילת שנות השלושים, כשנושא הרצאתו הוא „כושר הקליטה של ארץ־ישראל". הרצאתו המקיפה ריתקה את כל צידי הוועידה. בתארו את סיכויי ההתפתחות של ארץ־ישראל בתקופה הקרובה קבע המרצה, כי הארץ תהיה מסוגלת לקלוט לבקלה מחמישה סיליון יהודים (ואילו באותו זמן מנתה האוכלוסיה היהודית בארץ רק 230 אלף יהודים...). את התחזיות ביסס המרצה על חומר מדעי וסטאטיסטי מקיף. בהסתמכו על הנסיון שנצטבר מחולדות הקולוניזציה של עמים אחרים, בהתוותו את קווי ההתפתחות הכלכלית הציג רבוצקי כבר אז, לפני 40 שנה, את הדגש על תיעוש הארץ והציע לכוון את ההכשרה המקצועית בהתאם למגמה זו. דגש אחר בהרצאתו הושם על טיפוח תודעת העליה בקרב ההמונים היהודיים והנוער. אך רבוצקי לא הסתפק בדיבורים בלבד. הוא גם הקדיש את עטו המבורך לביקורת המבוכה והאדישות, שהשתררו אז אף בין גדולים וטובים במחנה הציוני. עוד בתחילת שנית השלושים העלה הוא במאמריו ובהרצאותיו הפומביות את הצורך הדחוף בגיוס מילווה לאומי לשם פיתוח הארץ והכשרתה לקליטה עליה גדולה. בשננו את אימרתו הידועה של ברופוב: „אנו — אסור לנו להמתין!..."

ידיעותיו המקיפות של רבוצקי על בעיות הכלכלה הארצישראלית שהתבלטו כמאמריו ובייחוד בספרו רב־הכמות על ארץ־ישראל והמזרח הקרוב עוררו בזמנו את תשומת לבו של הסופט ל. בראנדס, אשר קירב את רבוצקי אליו ונועץ בו לעתים קרובות בשאלות, שהיתה להם נגיעה לעניני הכלכלה הארצישראלית. פרטים מאלפים על אודות היחסים בין בראנדס — שחזר אל עמו מתוך טמיעה תרבותית עמוקה, אשר ממנה הגיע גם להבנת נודלו של עמו והעמיד את עצמו לשירותו — ולבין רבוצקי הציוני הסוציאליסטי מוצאים אנו בחליפת המכתבים בין שניהם.

ביקורו של רבוצקי בארץ ב־1933, שימש לו דחף נוסף לעשיית נפשות למען רעיון המילווה הלאומי. רעיון זה, שהיה בשבילו מתחילה בבחינת „פרוייקט", נהפך לאחר

ביקורו בארץ לייצר יוקר. רצון לוהט ומחשבה החותרת עד תכלית. רבוצקי, שהגיע ארצה בלווית רעיתו חנה, השתהה בה כמה חודשים, כשמטרתו העיקרית היתה לרכז חומר בשביל ספרו („ארץ־ישראל והמזרח הקרוב") על מקח הארץ ותוכניות ההתיישבות והפיתוח בימים הקרובות. כשסייר בביצות החולה התרהה מאד למראה השממה הנוצקה. „איזה ביזבוז איום של קרקע ומים — אמר לבני־לווייתו, מאנשי פיק"א — הרי כל השטח הזה המכוסה ביצה שורצת עשוי היה להכיא ברכה עצומה לארץ ולאוכלוסייתה". מנהל פיק"א, אשר ליווה את בני־הזוג רבוצקי בסיורם זה העיר על כך:

— הרואה אתה את כל השטח הענקי הזה? דע לך, כי הוא נמסר ע"י ממשלת המאנדאט כזכיון ל־99 שנים — פירוש הדבר כמעט לצמיתות — לאיזה אפנדי עשיר מעתירי־ההון הסוריים והלה חובע תמורת החכרתו סכומים מופלגים. על הודעה זו השיב רבוצקי: „אסור שהשטח כספי יכריע בענין כה נכבד והטוב כרכישת ההלה, אחד השטחים הפוריים ביותר בארץ. השאיו לתרום רבות לעתידה של התיישבותנו בחבל־ארץ זה. לנו אסור להמתין, עז נהמיץ את השעה!..."

ומניאו לא נח ולא שקט רבוצקי וגם לא הניח לקברניטי ההסתדרות הציונית בארץ ובארה"ב, בדרכו בהם במפגיע לגאול את שטח החולה לאלתר — „אחרת נאחר את המועד!" אכן בבוקשו אמנם הינשם לאחר זמן רב — החולה נגאלה משממונה. אך רבוצקי עצמו כבר לא זכה לשמוח בגאולתה.

כשרון פינומינאלי

הסיפור הביוגרפי על איכיותו הספגונית של רבוצקי לקוי יהיה בחסר אם נפסח על פרט אחד המאפיין אותו. ירידיו המקורבים ידעו לספר נפלאות על כשרונו הפינומינאלי וכושר התמצאותו של רבוצקי. נציין כאן דוגמה אחת, המבליטה את כשרונו המופלא בתחום המתימטיקה. בספרת רעייתו הנה: הפרופסור יקותיאל גינזבורג *) שהיה מכאר־ביתה של משפחת רבוצקי בניו־יורק, נהג הכופות להתווכח עימו על נושאים, שהיו להם נגיעה למתימטיקה גבוהה. יום אחד פנה גינזבורג לרבוצקי באומרו: „סמע־נא, ידידי, אציג לפניך בעיה בסובכת בתחום המתימטיקה, אשר רק חמישה מגדולי המדענים במקצוע זה בארה"ב הצליחו לפותרה. והיה אם גם אתה תצליח — תצורף אז בסיעי למשפחת גאוני המתימטיקה בארצנו". תוך דקות ספורות, וללא מאמץ מיוחד, פתר רבוצקי את הבעיה וכאשר הגיש את הפתרון לפרופסור ניתר זה ממקומו וקרא כהתרגשות: „אכן, גאון אתה!".

עדות נוספת על כשרונו הפינומינאלי של רבוצקי מביא בזכרונותיו נחום גיר. באוניסט 1919 נערכה בשטוקהולם מועצת הברית העולמית של פיעלי־ציון. שבה השתתף גיר כשליח פמלגתו בפולין ואילו רבוצקי ייצג את מפלגתו באוקריינה. „השתהינו בשטוקהולם כשבועיים — כותב גיר — וכמובן שתוך פרק־זמן זה לא היה סיפק בידינו ללמוד שבדיה ולפיכך גם נבצר מאתנו לקרוא את העתונות המקומית והרגשנו עצמנו כמנותקים מן העולם. ואילו רבוצקי, שהקדים להגיע לבירת שבדיה כשבועיים לפנינו, הצליח ללמוד את שפת הארץ על בוריה ואף קרא באיפן חופשי את העתונות המקומית — ומפיו שמענו יום־יום מידע מתומצת על המתרחש בעולם.

אין זאת, כי אם הקדחתנות הנדרשת מפובליציסט פורה ושופע כרבוצקי נדמה לא־מעט להתשת כוחותיו. אך בוודאי גם האכזבות הרבות, שמינה לו הגורל בחייו הציבוריים, האינ־טנסיביות המיוחדת שבה בילא אותם — עירערו מאד את מצב בריאותו. בייחוד נשבר

*) גינזבורג ביהן כפרופסור למתימטיקה באה"ב וערך את כתב־העת Mathematica.

אחרי האסון המחריד שאירע למשפחה, כשהבת הקטנה, בת חמש וחצי, נספתה בתאונת־דרכים. אסון זה הישרה דכאון רב על אברהם וחנה רבוצקי במשך שנים רבות.

ב־1946 נפל רבוצקי למשכב והיה רתוק למיטת־הדווי זמן רב. אך גם בעת שהיה רתוק למיטתו, בסיקוהם של רופאים, הוסיף הוא לכתוב את מאמריו ושלחם למערכות השונות, ובאשר כוחותיו הגופניים עזבוהו, עד שגבצר ממנו להחזיק עט ביד, הכתיב את מאמריו לחנה. לשווא הפצירה בו רעייתו להינזר מכתיבה, הדורשת מאמץ גופני ומתח רוחני רב, אך יצר־הכתיבה בער בו כאש — ולא הפסיק. (כששה מאמרים הודפסו לאחר מותו...). אכן, כוח־העבודה של רבוצקי היה בו כדי לעורר פליאה. מניין בא לאיש הרתוק למיטת־הדחי כוח־עבודה עצום כזה ורצון־עבודה חזק כל־כך? לעתים נדמה היה שרבוצקי נהג קמצנות עקשנית לגבי הזמן, פפני שלא היה מספיק, כנראה, מעולם להרגיש שעה קלה לבטלה... חייו הקצרים לא הספיקו לו, לרבוצקי, כדי לגלם את כל היזמה והמרץ שהתסיסו והסעירו אותו. הוא השתלק מהחיים בעודנו צמא־חיים ורוקם תיבניות לרוב.

אכן, לא באריכות ימים נמדדת פעילותו של איש־הרוח, שכיח הוא כאשר היתם בין תנובתו הרוחנית ואורך־חייו הוא דוקא בכיוון ההפוך — זאת אפשר לומר גם על אברהם רבוצקי.

י. שור

דרכו של ל. שסטוב מהתבוללות לוכמת ישראל*

המלומד היהודי ל. שסטוב (1868—1938) נולד בקיוב במשפחת סוחר יהודי עשיר, ביקר בגימנסיה רוסית ונדמה היה כי ילך בדרכו של אביו. אך עם גמר האוניברסיטה סירב לעסוק במסחר והקדיש עצמו ליעודו הפילוסופי. הוא נסע למערב אירופה, שהה זמן רב בשוויץ ובפרוץ מלחמת־העולם הראשונה חזר לרוסיה. את שנות המלחמה בילה במוסקבה, בא במגע עם חוגים פילוסופיים רוסיים והשתתף באופן פעיל בחיי התרבות של הבירה. עם פרוץ המהפכה עזב את מוסקבה, אחרי נדודים יצא מרוסיה, השתקע בפריז וישב בה עד סוף ימיו. במשך כל ימי חייו נשאר הוגה־דעות בן־חורין, שאינו תלוי בעבודתו בשום מוסד אקדמאי, אם כי הוזמן תכופות להרצות כאורח באוניברסיטאות שונות. יצירותיו תורגמו לשפות אירופאיות שונות ורבות מהן אזלו זמן קצר לאחר הופעתן.

בשנת 1936 ביקר לב שסטוב בארץ־ישראל לפי הזמנתה של הסתדרות העובדים, הירצה על תורתו ועשה בארץ חדשים אחדים. כאותה תקופה פגשנו אותו לא פעם ושמחנו להיות במחיצתו; שמענו את שיחתו; הקשבנו לקולו הקטיפתי, הרך והברור; שעות ארוכות היינו מבלים אתו בשיחה והתעמקנו יחד בסאלות החיים של האדם ובבעיות ההווייה העולמית. לא אחת פגשנוהו בשעות טיול על שפת ימה של תל־אביב, מרחוק היינו מבחינים בו: גבה קומה ורזה היה ונראה כאילו נישא אל על, כשואף להתרומם מעל פני האדמה. — כיצור שלא מעלמא הדין. אך מקרוב היה הרושם אחר: ראשו של איוב על גופו של דון־קישוט.

ואכן כדון־קישוט נלחם גם הוא כל ימיו לאמת שנתגלתה לו; נלחם בעקשנות ובהתמדה מיום שעמד על דעתו ועד סוף ימיו נלחם. וכדון קישוט נשאר בודד במערכה. הדבר שלמענו נלחם קבע את קשרו הרוחני עם איוב. כאיוב בשעתו לא יכול גם הוא להשלים עם אי־הצדק שבעולם. באיוב היושב על הריסות עולם שהיה יפה כל כך, נאבק גם הוא ושרה עם אל, משום שסירב לקבל את העוול ואת הרע. הוא לא יכול להסכים, כי הרע, כיוון שנעשה פעם, שוב אין לו תקנה. אין הוא חובע עונש על הרע שנעשה, שהרי העונש גורם לסבל חדש, מכפיל את סאת הסבל והצער בעולם. והריהו בא בתביעה מוזרה אל הבורא: לא גמול ועונש אלא נס — נאולת העולם לא רק למען העתיד, אלא גם למען העבר; שייסורי ההוה תעתיד יחלפו כליל, וכל הסבל והצער של העבר והעוול שנעשה יהיו כלא היו; שכל הרשעה תכלה ושהעולם יעמוד כבימי בראשית בטהרו הראשון.

במשך אלפי שנים היה החלום המשיחי על הגאולה כרוך ביום־הדין הנורא, בעונש נקם ושילם. רעיון זה נתעמק יותר על־ידי הוגי־הדעות, שהתנבאו לגאולה

---

*) ר' „לב שסטוב. מאה להולדתו" מאת יוחנן סברסקי ז"ל „העבר", ספר י"ד (ניסן תשכ"ז) עמ' 201—198.

כללית של הטובים והרעים באחרית הימים. אולם אצל שסטוב הגיע הרעיון המשיחי למתיחות חדשה ומיוחדת. אי־השקט הפנימי, הנבואי, והחזון המשיחי קבעו את דרך יצירתו של שסטוב. הם המריצו אותו עוד בנעוריו לפנות להתחום החיים החברתיים, שבהם מתגלים בבהירות יתירה הסבל, העוול והרשע, מבעיות החברה עבר לשדה הספרות הרוסית, שההשתתפות בסבלם ובצערם של הנדכאים והחלכאים היא מגמתה המרכזית. מהספרות הרוסית פנה לפילוסופיה העולמית כדי למצוא בה תשובה לשאלה, שהחיים והספרות הציגו לפניו. בחיבוריו הוא משוחח עם הוגי הדעות הטראגיים של הזמן החדש כשקספיר, טולסטוי, דוסטויבסקי, ניטשה וקירקגור. תוך כדי כך מקיף הוא את הפילוסופיה היונית העתיקה, את הפילוסופיה של ימי הביניים וגם את הפילוסופיה החדשה.

אין ביכולתנו ללכת בעקבותיו של שסטוב בנדודיו במרחבי אין סוף של המחשבה האנושית. על כורחנו נצטמצם בבעיה המרכזית של תורתו. ברם גם קפדנית זו היתה ארוכה למדי, אלמלא עזר לנו שסטוב עצמו בכך.

הבעיה המרכזית בפילוסופיה של שסטוב מוגדרת בשמות ובמילים העושים אותה מובנת לנו וקרובה ללבנו. אחד מספוריו האחרונים, שסיכם את עיקרי תורתו ושהופיע זמן מה לפני מותו, נקרא בשם „אתונה וירושלים". משמעו למעשה: „המדע והנבואה". או הידיעה המדוייקת והידיעה הנבואית.

במשך אלפי שנים ביקשו הוגי־הדעות להשלים בין המדע לבין הנבואה. והנה מופיע שסטוב ותובע בחירה והברעה: הידיעה המדעית או הידיעה הנבואית; השלמה עם חוקי החיים הקיימים על אדישותם הגמורה לסבל האנושי, או שינוי פני העולם בדרך של יצירה ושחרורו מהרע ומאי־הצדק. לב שסטוב מרד במדע. אולם המדע הוא היסוד לתרבות אירופה שנעשתה לתרבות העולם. למרוד במדע, פירושו — זעזוע כל יסודות עולמנו. כיצד יכול שסטוב להגיע לכלל הכרעה כזו?

שסטוב ידע יפה את ערך המדע ולא עלה בדעתו לשלול את תועלתו הממשית. אך הוא הכיר גם את הכוחות השליליים הצפונים בו. עוד זמן רב לפני מלחמת־העולם הראשונה, בשעה שהחברה האירופית הנאורה שגתה בהשלייה, כי התקדמות המדע תפתור מעט מעט את כל הבעיות הכאובות של היקום האנושי, ושנצחינו של המדע יביא לאנושות גם משטר חיים אידיאלי — אותה שעה כבר נתגלה המדע לעיני רוחו של שסטוב לא רק כבוח בונה ומרפא, אלא גם כבוח הורס ומכלה. כחז המושך את האדם אל תהום האבדון. מבוכה וחרדה תקפו את שסטוב. הוא הבין, שיש להילחם בערז נגד האיום של המדע ולשם כך יש צורך בביקורת המדע ועדיפה. כלומר — „בביקורת הבינה הצרופה".

אגב עיונים אלה הגיע שסטוב לגילוי מפליא: את ביקורת הבינה הצרופה יש לבקש לא אצל קאנט, שהכיר במדע כבעובדה ומתוך נקודת־ראותה של המחשבה המדעית התקיף את המטאפיסיקה; אלא יש לבקשה בכתבי־הקודש. במעשה החטא הקדמון של אדם הראשון. משמעותו של מיתוס זה אינו בכך, שאדם המרה את פי הבורא, לדעת שסטוב לא אסר אלהים ולא כלום על אבותינו הראשונים, אלא הזהיר אותם: אם תאכל מעץ־הדעת מות תמות. התוזעה הפרה את ההרמוניה ואת השלמות הראשונית שבחיים; התבונה פיצלה את החיים למכיר ולמוכר, ליודע ולידוע, לסובייקט מכיר ולאובייקט של ההכרה. ומתוך כך העמידה את האדם מול העולם ועל־ידי כך ניתקה אותו מן העולם. הגירוש מגן־העדן אינו אלא ביטוי סמלי למאורע גורלי זה בחיי הרוח של האדם.

ברם מיתוס אינו הוכחה. ופירוש המיתוס אינו עשוי לשמש ביקורת הידע המדעי. ואמנם לא הסתפק שסטוב בפירושי המיתוס. כל ימיו שאף להגשים את התפקיד שכתבי הקודש הציבו לפניו: לגלות את מהותה של ההכרה המדעית ולקבוע את הלקוי הגורלי שבה. כל כתביו של שסטוב דנים בבעיה בצורה זו או אחרת. בספרו „אתונה וירושלים" הוא מסכם באופן שיטתי את מפעל חייו.

הבה ננסה לעמוד בקצרה על עיקרי המחשבה. מהות המדע עד לתקופה האחרונה מסתכמת בעקרון ההכרחיות. אולם ההכרחיות הוא חוק העולם הדומם. האדם קבע עקרון זה בספירת ההפשטות המתימטיות ובעולם החיים הבלתי־אורגניים. וראה זה פלא: אך נתגלה לו חוק זה של העולם הדומם, מיד ההליט להטילו גם על הטבע החי וקדם כל על עצמו. לפנים היה נדמה, כי האדם הוא יצור בן־חורין המסוגל לחיות לפי רצונו ובחירתו; ופתאום מחליט יצור זה להכניס את צווארו בעול ההכרח האכזרי. יתר על כן: לא זה בלבד שהאדם מכיר בשיעבוד חדש זה, אלא שהוא גם מברך עליו. ואולי — מקשה שסטוב — היסוד היחיד לבוז זה, הזר והמוזר לנו, אינו אלא פרי דמיוננו ופחדנו הדוחפים ומכניסים אותנו לתוך עול זה? איזו אי הבנה גורלית: בקבלו את ירושת אתונה, בהיותו את המדע, בהעמיקו ובהרחיבו אותו, ההכוון האדם להשתחרר מתלות כפולה: בכוח ההכרחיות ובחוקי הטבע דימה להחגונן כבתוך חומת אבנים מפני רצוני של הבורא. מפני התוהו־ובוהו של איתני הטבע. ובסופו של דבר נמצא כבול בכבלים חדשים. הוא נחלץ ממרותו של אלהים ונשתעבד להכרחיות. לא הוא השתלט על כוחות הטבע, אלא כוחות הטבע השתלטו עליו. הם נתעוררו בדמות המדע והטכניקה וכיוונו את כל כוחם ההרסני נגד האדם ותרבותו. משבר התרבות בזמננו הצלול להביא לאבדון גמור אינו, אליבא דשסטוב, אלא האות האחרון לשעבוד זה של האדם. ובכן היבן המוצא מעבדות חדשה זו? האם יש בכלל מוצא כזה?

כל פעם שבעיה זו צפה ועולה לפני שסטוב, תוקפת אותו התרגשות והוא מנסה להשיב עליה בלשון רמזים: האדם עומד לפני מלחמה גדולה. המערכה האחרונה לחירותו הקדומה. במאמצים כבירים, במחיר ויתור על המדע, חייב האדם להתגבר על פחד־שוא שלו מפני רצונו הבלתי־מוגבל של בוראו ולהפקיד את רוחו בידי אלהים חיים. או או — מקוה ומאמין שסטוב — יתרחש הנס של שיבוי פני העולם והאדם. והוא יזכה שוב במתת השמים היקרה ביותר: הוא ייעשה שותף בן־חורין ליצירה האלהית — מתת שנשללה ממנו שעה שהמיר את ה„יחי" האלהי ב„כך הווה" נטול־חיים של השכל האנושי הסר האונים.

כאשר שסטוב מדבר על אלהים, אין הוא מתכוון לאותו אל שכבל את האדם בכבלי החוק והוא עצמו נכלא על־ידי האדם באותיותיהם לחלות את פניו בקרבן ובמנחה, של ספרי הקדש: לא לאל שיש אלא לאותו כוח עליון שהביא את אבותינו לירושלים ולא חדל למשוך את עמנו לציון, עד היום הזה. על כן קורא שסטוב יחד עם ההוגה דעות הצרפתי פאסקאל: „לא! לא אלהי הפילוסופים והמלומדים שכן אלהיהם הוא ההכרח, אליל נטול־חיים — כי אם אלהי אברהם יצחק ויעקב, אל חי וגואל.

אכן, פליאה היא שנתגלתה לנו כאשר ביקשנו לתאר בקווים כלליים את תזרתו של לב שסטוב. שסטוב נולד בסביבת מתבוללים ונתחנך בבית־ספר רוסי. מראשית פעולתו נתרחק מן היהדות הגלותית ומעניניה. הוגי־הדעות הרוסים והמערביים הם נושאי חיבוריו הראשונים. אולם מענין הדבר: ככל שהעמיק לחדור

לבעיות החיים ולשאלות עיוניות. הלך והתקרב אל המקור היהודי האמיתי. וכש־ העמיק לתדור נמצא עומד מול סוד קיומו של האדם, שביטויו היחיד הוא המיתוס העברי הקדמון.

התרחקותו של שסטוב מן היהדות הגלותית לא באה אלא מתוך חתירה למקורות האמיתיים של רוח האומה. הוא היה הוגה־דעות, שהצליח לקשור את המקורות האלה של הרוח היהודי ואת עיקרי המחשבה היהודית עם תרבות זמננו. יתר על כן: הוא העביר תחת שבט ביקורתו את המדע והתרבות של זמננו לאור השקפת־העולם המקראית והודות לכך הצליח לחשוף את משמעותה העמוקה ולגלות תהומות כה עמוקות וסכנות כה גדולות בתרבות זו, עד כי רק עתה — לאחר השואה ומלחמת־העולם השניה — מתחילות הן להתגלות לעיני האנושות כולה. הכרת סכנותיה הפנימיות של התרבות האנושית היא ראשית ההצלה. הפי־ לוסופיה של שסטוב עשויה לשמש במרוצת הזמן יסוד להבראת עולמנו המטורף, סמל ואות ראשון לתחיתו.

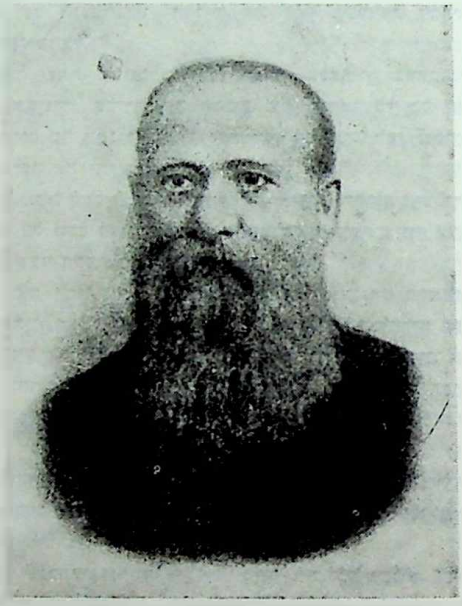
משה שפירא

משה לייב לילינבלום – איש המעש

(60 שנה לפטירתו)

לאחר הקונגרס הציוני הראשון בבזל רשם ד"ר בנימין הרצל ביומן שלו: "היום יצרתי את המדינה היהודית". וידידו הרגול מכס נורדוי גילה את דעתו, שהקונגרס חולל תקופה "שהדה יהיה צולל ועובר לדור דור".

אכן, היה זה מאורע היסטורי כביר ורב־משמעי מבחינה לאומית ובינלאומית: אומה מפוזרת ומפורדת בין העמים התעוררה ונענתה לקול קורא של מנהיג גדול, בעל אישיות

מגנטית, שתחושתו הגאונית הפכה עם גלותי לעם מדיני על־פי משנה ציונית קלאסית של סופר־מדינאי דגול.

ברם, תכניותיו המדיניות של הרצל נתקבלו לכתחילה בביקורת חריפה מצד יהודים ובלתי־יהודים בארצות המערב, ולולא התלהבות תומכיו בתוך תנועת חובבי־ציון ממזרח אירופה, היה הרצל נוטש את רעיון המדינה היהודית ואת כינום הקונגרס הציוני. אולם למולר־מזלנו קדמה לקריאתו הגואלת התעוררות לאומית של תנועת חיבת־ציון ברחבי רוסיה ושאר מזרח אירופה, שהכשירה את הדור היהודי לקראת הציונות המדינית.

ראש הפעילים והרוח החיה של אותה תנועה לאומית במשך עשרות שנות קיומה היה הסופר העברי משה לייב לילינבלום, שביזמתו נוסד באודיסה „הועד המרכזי ליישוב ארץ־ישראל" ובהשפעתו הצטרף אליו ד"ר לאון פינסקר, לאחר שנואש וחזר בו מרעיון ההתבוללות ופירסם את הרעיון החדש והמהפכני של „אבטואימנסיפציה".

אולם באותו הזמן כבר הקדים לילינבלום את פינסקר במלחמתו בהתבוללות ובקריאתו לתחיה לאומית ולשיבת־ציון:

„זרים אנחנו לכל אירופה, כי לא היא מולדת עמנו. זה טוב כל צרותינו בכל ארצות פזורנו, מימי החורבן ועד עתה. זרים אנחנו וזרים נהיה לנצח. ארץ אבותינו שוממה ויבולה להכיל את בני עמנו. עלינו להדול מהיות זרים. עלינו להתישב מעט מעט ולהשתקע בארץ אבותינו, כי לא הממשלה העיקר, אלא האזרחות ההיסטורית"... „אוי לו לעם הסר־בית. הנאלץ לבקש בראש מושפל נדבת אויר כחסר גדול. זהו מקור סבלו של עמנו. אין לו קרקע משלו, אין לו בית. חייו אינם נורמלייב, אינם סבעיים, והוא נחשב כזר בכל מקום"... „הכה נלכה לארץ היהודה אשר אך בה נמצא מנוחה לנפשנו העיפה להורגים זה כאלפיים שנה".

כך כתב והטיף משה לייב לילינבלום, ראש הישיבה הצעיר מווילקומיר, שהפך לראש המדברים והעסקנים של חובבי־ציון והקדיש את חייו לשלושה דברים: תחיה לאומית, חיבת־ציון וישוב ארץ־ישראל.

30 שנה רצופות שרת לילינבלום את התנועה הלאומית באהבה יבמסירות, בהתאם לסיסמתו הידועה „המעשה". על־ידי כך הסביע את חותמו על כל התנועה, אשר דגלה בציונות מעשית, ומשום כך התנגד לחורת „המרכז הרוחני" לפי נוסח אחד־העם, השואף להבלת „היהדות" ומרפה את ידי המון העם.

פרשת חייו של משה לייב לילינבלום מקפלת, איפוא, תקופה היסטורית שלמה. המכמלת את המאבקים שעברו על העם היהודי מימי „ההשכלה" ו„חיבת־ציון" עד הופעתו של הרצל בזירה הציונית, ומאז ועד הקמת המדינה.

כדי להמחיש את דמותו של לילינבלום מלפני הקונגרס הראשון ולאחריו, בחרתי לפרסום שתים מאגרותיו, השמורות ב„גנזים" שעל־יד אגודת הסופרים העברים בישראל.

באחת הוא מביע את שמחתו לקראת הקונגרס הציוני הראשון, העשוי לדבריו לחזק את חובבי־ציון, אך יחד עם זאת הוא מציע לד"ר הרצל ולכל צירי הקונגרס לחתור בראש וראשונה להסרת „המכשולים הגדולים והנוראים" מעל דרכי העליה וההתישבות בארץ ישראל, ול„הניח את יסוד ממלכת היהודים לבנינו אחרינו".

ובשניה הוא מביע מורת־רוח על כך שמתוך שאיפה ל„מדינת־היהודים" מזניחים את מפעל ההתישבות בארץ, ומצטער על כך שמכחינה חוקית לא יוכלו ציוני ריסיה להשתתף במשלחת אל השולטן התורכי.

האגרות הללו, שנכתבו ונחתמו על־ידי משה לייב לילינבלום בשנות תרנ"ז ותרנ"ח, מהוות מכמך היסטורי יקר־ערך לתולדות הציונות בכלל ולתקופת לילינבלום בציונות הרוסית בפרט.

א. מכתבו של מ. ל. לילינבלום לפרי הרמן שפירא

אדעסא י"ב מנחם־אב תרנ"ז [1])

ידידי הרב החכם המפורסם מירם מעם פרופסור ד"ר ה. שפירא נ"י!

את יקרתך וברכתך קבלתי. בעיני טוב מאד כי תסע לבאזעל אל האספה [2]). הן

---

1) 11 באוגוסט 1897.

2) האספה — הקונגרס הציוני הראשון שהתכנס בבאזל בסוף אוגוסט 1897.

אמנם רבים מחו"צ בארצנו יהיו על האספה ההיא, אבל כבודה לא יהיה ברוב עם, כי אם בערך הצירים, אשר בכל כבודם פנימה לא לכלם שם על פני חוק. על כן טוב מאד מאד כי תהיה גם אתה על האספה, למען יראו המתנגדים, כי טובי חכמי אחינו וגדוליהם לקוחו חלק במפעל הגדול הזה, ולמען יהיה הדבר לחיזוק לחו"צ הדרושים כואת, לראות מי מסב עמהם.

אבל אי אפשר למלא בקשתך כי ימלאו חברות חו"צ ברוסיא את ידך לדבר בשמם, או גם בשמם. ברוסיא יש אך חברה אחת, היא החברה המאושרה מטעם הממשלה, אשר הועד שלה יושב באודעסא, ומעצמך תבין, כי החברה הזאת אין לה דבר עם אספות שבחו"ל, עם חו"צ שבחו"ל ועם הצעות ועצות של הד"ר הרצל והבריו. האמנם גם מאדעסא יהיו לוקחים חלק באספת באזעל, אך הם יסעו שמה לא בתור צירים של החברה, אבל בשם עצמם לבד.

הצעותיך נכונות מאד ועליהן אין לי להעיר מאומה. אך עלי להגיד לכבודך, כי בתשובה שכתבתי לוויען [3]) הגדתי להם, כי אם באמת, יש ביד הד"ר הירצל יהאספה לעשות דבר ממשי לטובת הישוב עליהם להשתדל להסיר את המכשולים הגדולים והנוראים שהניחה ממשלת תוגרמה על דרך הישוב והם א) לברר ברור את כוונתה באסרה את העליה בהחזן, כי פקידי תוגרמה אינם מניחים אפילו ליחידים לעלות לחוף יפו, והדבר עולה בסך בערך מאה פראנק לנפש מתן בסתר לכל איש יהודי מרוסיא, מרומניא וכו'; ב) להתיר לכתוב שטרי מכירה על שם בני רוסיא ורומניא, כי עד עתה כל האדמה השייכה להקולוניסטים כתובה על שמות זרים, ומובן כי לא רבים יחפצו לקנות אדונים לעצמם ולהוציא כסף מבלי שיהיה להם שטרי מכירה על שמם; ג) להתיר רשיון לבנינים לכל מי שיש לו קרקע וחלוקת האדמה בין היהודים והערבים, כי עד עתה על כל דבר הבל כזה צריך לבקש רשיון מגדולי שרי המלוכה בקונסטנטינופול, ודבר זה דורש זמן מרובה והוצאות גדולות יבין כך וכך הקולוניסטים אין להם מקום להניח ראשם וצריכים לשבת בערים יאיכם יכולים לעבוד אדמתם בהקולוניות, כאלה וכאלה יש מעצורים מחמת ממשלת תוגרמה ובשביל זה אין הקולוניזאציאן יכולה להתרחב אפילו במידה מצומצמת. המתדל נא גם אתה שיקח הד"ר הירצל ובני בריתו על עצמו לישר את ההדורים האלה, ואת יסוד ממלכת היהודים יוכל להניח לבנינו אחרינו.

אוהבך, מוקירך ומכבדך כערכך הרב והנשא משה ליב לילינבלום.

שלום לרעיתך הכבורה.

ב. מכתבו של מ. ל. לילינבלום לאהרן קמינקא

אדעסא

ל' תשרי תרנ"ח [4])

ידידי הנכבד הרב החכם והנאור מוהר"ר א. קאמינקא [5]).

את מכתבך מיום ערב סוכות קבלתי. כן קבלתי את מכתבך הגלוי מפראגא ע"ד האספה [6]) וגם את ברכתך לראש שנתנו אשר עליה הנני נותן לך את תודתי הנאמנה! הנה אחרתי להשיב על מכתבך מיום ערב סוכות כי צריך הייתי להציע שאלותיך לפני חברי היעד, ודבר זה לא הספיק בידי עד עתה.

3) מ. ל. לילינבלום הוזמן לבוא כציר אל הקונגרס הראשון.
4) 26 באוקטובר 1897.
5) ד"ר אהרן קמינקא (1866—1950) סופר עברי, היה ציר לקונגרס הראשון.
6) הקונגרס הציוני הכ', שהתכנס בבאזל בסוף אוגוסט 1898.

והנה ה' גינצבערג [7] אינו בטוח בעצם הדבר, אם באמת יתחיל הועד הציוני להשתדל לטובת המושבות, אחרי שהוחלט בבאזל לבלי לעשות עתה דבר. אבל אם יאבה הועד הציוני להשתדל לטובת הישוב חושבים חברי הועד האדעססי, כי טוב יהיה שתיסדו איזה קולוניא חדשה.

ומה שנוגע להשתתפות בהרעפוטאציאן [8] לקונסטנטינופול הנה אם גם לדעתי זהו הדבר היותר נכבד שעליו לעשותו, כי סוף סוף לא במהרה ואולי גם לא בימינו תוסד „מדינת היהודים", חושבים חברי הועד כי דבר זה הוא אי אפשרי לנו, כי לפי נמוסי מדינתנו אין בני ארצנו יכולים לבקש רחמים מאת מלכי חוץ לארץ.

פה עתה ראש הועד הפועל באה"ק הד"ר יפה [9], והוא אומר בשם החכם באשי בקונסטנטינופול כי רעיון הציונים אינו מפיק רצון בהשער העליון [10].

אקוה כי תואיל בטובך להודיעני כפעם בפעם מפעולות הועד הציוני והחלטותיו ומהלך עניניו, וטוב יהיה אם תודיעני את הדברים במכתבים חתומים.

והנני מוקירך ומכבדך כערכך הרב והנשא משה ליב לילינבלים.

---

7) אחד־העם.

8) המשלחת שצריכה היתה ללוות את הרצל בבואו אל הסולטאן לשם מו"מ על התישבותם של היהודים בארץ־ישראל.

9) ד"ר הלל יפה (1864—1936), שהיה אז נציגו של „הועד האודיסאי" ביפו.

10) כינויה של ממשלת הסולטאן בקושטא.

א. גד

העיירה טרנובקה

העיירה טרנובקה, (פלך פידוליה לשעבר ועתה פלך קייב) רחוקה כשלושים מרסטאית מהעיר אומאן.

כחמשת אלפים יהודים היו בה*, ומסביב לה, כמעגל כפרים אוקראיניים. בעל האחוזה שעל אדמתו עמדה העיירה, היה יהודי. רוב יהודי העיירה התעשרנו לא בדוחק. הרכבה הסוציאלי של העיירה היה בערך כרוב עיירות ישראל באוקריינה. היחסים עם האוקריינים שהתגוררו בעיירה היו טובים. אף בימי כנופיות פטליורה ודניקין שרצחו ובזזו, לא השתתפו הנוצרים בעיירה ברצח ובשוד. כאשר כינס ראש כנופיה גדולה — שרצחה בעיירה כ־15 יהודים ושדדה ובזזה, את הנוצרים בעיירה ונאם לפניהם נאום שיסוי על היהודים המהריבים כנסיות פרבוסלאביות וגוזלים את אדמת האכרים ורוצים להמליך „צאר" יהודי וקרא: „מי בעד המלחמה הקדושה בז'ידים הקומוניסטים" לא התרוממה אף יד אחת. כולם שתקו שתיקה זועמת. אחר־כך כשהיו הכנופיות השונות, שידעו את הלך רוחם של התושבים המקומיים, פורצות אל העיירה לא רצחו כמעט ולא שדדו אלא הסתפקו ב„מס" שהטילו על העיירה, כ„קונטריבוציה" — כך וכך זוגות מגפיים, כך וכך סוגים של טבק, וכן סוכר, מלח וכדומה. „יודעים אנו — היו אומרים ראשי הכנופיות — שאין אתם כ„ידים" אחרים. אינכם פוגעים לרעה בפרובוסלביים".

יהודים מהעיירות הקרובות, שהכנופיות, יחד עם התושבים הנוצרים המקומיים, עשו בהם הרג־רב ובזזו כמעט כל רכושם, היו מוצאים להם מפלט ומקלט ב„עיירה השקטה" טרנובקה. עד יעבור זעם. בימי הירידים שבעיירה, ביום ג', היו מתנדבים כמאה צעירים אוקראינים וכני העיירה לשמור, ברובים ביד, על הסדר ביום הירידי והקפידו על השלום. ועל שלום החנויות והדוכנים. כובן שגויים־שוטרים אלה לא קופחו וקבלו כברם מאת הקהילה ביד רחבה.

עם חילופי השלטונות המרובים באוקראינה ובעיירה נפגעה העיירה ברכוש ולפעמים גם בנפש (שלטון הדניקינים תלה במרכז העיירה צעיר יהודי), אך ביחס לעיירות הסמוכות שמלאו הרג, חמס ושוד יצאה העיירה טרנובקה בחסר. דרך עיירה זו עברו ב־1920 כחמישים אלף חיילים מהצבא האדום. שרדפו אחרי הצבא הפולני הנסוג, שבא לעזרת פטליורה.

כאשר התבסס המשטר הקומוניסטי באוקראינה ודיכא את הכניפיות, הוטב מצבה הכטחוני של העיירה אך הוחמר המצב החמרי ומשפחות רבות וביחוד צעירים התפזרו ברוסיה הגדולה. כמחצית העיירה יצאה למקומות אחרים.

*

לפי מטורת הוקנים נוסדה העיירה אחר גזרת ת"ת—ת"ט. „הסריץ" — לבית פוטוצקי — הביא כמה יהודים והושיבם על אדמתו. החכיר להם משרפת היי"ש, אכסניות וכדומה. ומעט מעט התפתח הישוב היהודי הזעיר והיה לעיירה יהודית.

---

* ב־1897 נמנו בטרנובקה 2823 יהודים, שהוו למעלה מ־52% מכלל תושבי העיירה.
* ובכל זאת נמנו בעיירה ב־1926 3081 יהודים (44.2% מכלל תושבית).

בין רבני העיירה נודע לשם הרב ר' יעקב וורטמן, שנודע בעיירה בשם רב יגקלה. הוא היה תלמידו וחסידו של האדמו"ר ר' רפאל מברשד הסמוכה. שיטת ר' רפאל מברשד בחסידות היתה — האמת וחיי פשטות קצוניים. בניגוד ל„תפארת, הוד והדר" של בית רוזין וסלנה, שביתם היה „בית מלכות", כ„פריצים"... פעם בא לעיירה טרנובקה הרבי הצעיר, ר' דוידל מסלנה, והתאכסן בבית המהודר של תקיף העיירה המקורב ל„מלכות", לפריץ העיר ולשלטונות. הרב ר' יגקלה, אם־כי היה חסיד ברשדי ולא סלנאי, ראה לחובה לבוא לאכסניה ולקבל את פני ר' דוידל, נכדו של הצ'רנובילי, זי"ע. היה זה לפני קבלת השבת. אך משראה ר' יגקלה כי צוארון הרבי, ר' דוידל, אינו קשור בשרוך, כהלכות גוברין יהודאין, כי־אם מכופתר בכפתורים כמנהג הפריצים. רחמנא ליצלן, לא יכול להתאפק וקרא במר נפשו: וי, וי, נכדו של הצ'רנובילי, זי"ע, מכפתר את כותנתו ועובר על „בהוקותיהם לא תלכו". מאחר שהרב ר' יגקלה היה קשיש ומכובד מאד, לא ענתו ר' דוידל הצעיר מאום. אך משחזר לסלנה שלח לטרנובקה רב אחר, חסיד סלנה, ודרש מחסידיו הסלנאים שבעיירה כי יושיבוהו על כס הרבנות. — רב זה, ר' הירש שמן, היה סבו של הסופר מיכה־יוסף ברדיצ'בסקי. — התקיף חמך כמובן ברב החדש. כמעט כל יהידי העיירה. וביניהם חסידי טלנה בסתר, תמכו ביגקלה. אבל התקיף שממך על ה„פריץ" והשלטונות לא שעה לסרוב העיירה, והושיב את הרב החדש על כסא הרבנות. משראה הרב ר' יגקלה כי מריבה קשה עומדת להתחולל בעיירה העלולה להמיט, ח"ו, שואה וחרפה עליה החליט לעלות לארץ־ישראל ובכך יחסל את המריבה. בלית־ברירה הסכימו חומכיו לרעיון זה והעיירה קבלה עליה לשלוח לו לא"י, כל ימי חייו, את משכורתו שהיה מקבל בעיירה.

כל העיירה, מזקן ועד טף, לוותה פרסאות אחדות אל מחוץ לעיירה. וראשי הקהילה לוותהו עד הגמל באודיסה. הרב, ר' יגקלה, השחקע בצפת. קנה לו בית קטן ובו לימד. שלא על מנת לקבל פרס, אברכים אחדים, תורה. ש"ס וקבלה. משבאתי, ניגה, ב־1920, לא"י כחלוץ, הלכתי לצפת ושם מצאתי ישיש אחד, ר' נתן שהיה אחד האברכים שקבל תורה מפיו והוא הראה לו את ביתו־חורבתו, את קברו לא נילינו. הוא עלה לא"י בערך בשנת 1860 והי בה כ־8—7 שנים.

בעיירתו טרנובקה התהלכו אגדות ומעשיות רבות על הרב ר' יגקלה...

טרנובקה היתה עיירה ציונית ובראש התנועה הציונית שבעיירה עמדו נכדיו וניניו של הרב ר' יעקב וורטמן. מטרנובקה עלו, לפני המלחמה העולמית הראשונה, כמה וכמה צעירים הן כחלוצים והן כתלמידים בגמנסיה ביפו, ובבית־המדרש למורים בירושלים. אחר המלחמה העולמית הראשונה. עלו כמה וכמה משפחות ארצה כחברים ל„קואופרטיב הברשדאי" המפורסם בהולדות־העליה אז. כין העולים גם מרבית נכדיו וניניו של ר' יעקב וורטמן.

טרנובקה לא הצטיינה במונומנטים הסטוריים... היה בה בין שאר בתי הכנסיות והמדרשות, בית־כנסת אחד גדול וגבוה מאוד (בעשרים מטרים). בו התפללו בעיקר בעלי־המלאכה, ובו היה ארון־קודש נפלא, מעשה־אמן, בעל שלוש קומות, תרומת מוכסן יהודי עשיר הסיוך בנים. צייר שהשתלם באקדמיה לאמנות באודיסה צייר את כותל המזרח בצבע־כסף. בין התמונות: אריה, צבי, נשר ונמר וכליות מאמר הו"ל „הוי עז כנמר, וקל כנשר ורץ כצבי" וגו'...

ילדי ישראל למדו, דובם ב„חדרים" וכן בבית־הספר „היהודי־רוסי" שבהנהלתו של המורה לרוסית מנדלסון. בן היה קיים במשך מספר שנים בית־ספר שלמדו בו ודברו רק בעברית. המנהל והמורה היה נתן שרגורודסקי — אחיה של הסופרת פועה שרגורודסקה, שנפטרה בארץ לפני בעשרים שנה. רק יהודים מעטים למדו בבית־הספר הכללי, פולנית. בשל הרוח הנוצרית ששרתה בו.

עם פרוץ המהפכה עמדו עסקני העיירה הציונים לפתוח גמנסיה עברית, על טהרת השפה העברית, וכמנהל לה הזמין ד"ר פיגלסון — הוא ד"ר מ. גלעדי (כיום בתל־אביב). אך הפרעות שהתחוללו או בכל עיירות אוקראינה ובתוכן גם בטרנובקה, שמו לאל את ההכנות הנאות והגמנסיה לא נפתחה.

מילידי העיירה אזכיר עוד את אהרן נייר (פוקבוי), שכתב מונוגרפיה על שניאור זק"ס (תרפ"ח) ואת ד"ר חשה וורטמן, שכתב על „תורת הבריאה בישראל" (הרצ"ב). וכן את ד"ר שפרה ארנסט, שניהלה בכפר עירית חיפה את „המכון ליעוץ פסיכיאטרי" (נפטרה ב־1968).

✶

עם כיבוש אוקראינה ע"י הנאצים בקיץ 1941 הביאו הנאצים לעיירה טרנובקה עשרות משפחות גרמניות מבאווארית והושיבון על קרקע הסובחוז הממשלתי. אותו זכן נייטז הנאצים את תושבי טרנובקה יהיהודים בחוכם לחפיר הפירות ארוכות בקצה העיירה. מהחילה סבורים היו התושבים, כי אלו הן חפירות מגן, עמדות צבאיות. אך בערב אחד כנסו הנאצים את כל יהודי העיירה — זקנים, אנשים נשים וטף ליד ההפירות וכפו ירי בהם בעשרות מקלעים ורצחו את כולם לקול שירתם ונגינתם ורקודיהם של הבאווארים שערכו לעצמם משתה הילולות. כל היחידים נרצחו, רק שלושה מהם הצליחו להימלט. אך שנים מהם. טברחו לכפר אחר, נרצחו בידי רוצחים אוקראינים ורק יהודי אחד. שריד אחרון, נשאר בחיים מכל יהודי העיירה.

עם תום המלחמה העולמית חזרו לעיירה כמה עשרות יהודים.

חיים חרובי

מז'יבוז'

העיירה מז'יבוז' *) שוכנת באוקראינה ליד הנהר בוג־הקטן ומכאן שמה. עיירה זו הנה עתיקת יומין והיתה קיימת עוד בימי שלוט הטורקים בחבל ארץ זו בסוף המאה הי"ז. מעיד על כך גשר קטן בצפונה הנקרא הגשר „הטורקי", במזרחה מתנוססת מצודה ששמשה למשכן גדוד צבא שחנה במשך כל השנה. נוסף לכך ששמשה העיירה מזמן לזמן בימי שלטון הצארים לנקודת ריכוז של כמה מחנות צבא, עד 70—80 אלף חייל, לאימונים בהיקף גדול. העיירה השתרעה על גבעה ומסביב לה בפרים אוקראינים.

פעם בשנה התקיים בעיירה יריד מתווי, זמנו היה באמצע החורף, קרוב לחג המולד של הנוצרים וקראו לו באידית „שמד־וואסר יאריד", כלומר שוק שבימי הטבילה. שוק זה נמשך כמה שבועות, באו סוחרים מכל המחוז ואף מגליציה הקרובה. ב„יריד" הזה סחרו בכל מיני סחורות, מקום ניכר תפס בו המסחר בסוסים. ה„יריד" הביא רווח מסחרי ניכר ליהודי העיירה.

בסביבה היו הרבה מטעי פירות נשירים: תפוחים, אגסים, דובדבנים ובעיקר שזיפים, אותם יבשו ושלחו למחוזות שונים ברוסיה המרכזית כסחורת יצוא.

הרכב האוכלוסיה היהודית לפי התעסוקה: חנונים מכל הסוגים, למכולת, טקסטיל, נעלים וכו' והם רוב בני המקום. בעלי מלאכה מכל הסוגים לסיפוק צרכי היהודים וה„גוים". מצב הפרנסה היה דחוק, היו רבים שלא הרוויחו לפרנסתם. עשירים היו מעטים.

לבתים רבים היו מצורפים שטחי אדמה קטנים — חצרות. אדמה זו עובדה בידים, באת ובמגרפה, גדלו עליה קצת ירקות לשימוש עצמי במשפחה. החזיקו קצת עופות להטלה ובשר, לא מעטים החזיקו פרה בחצר לשימוש עצמי בחלב והיה עדר פרות של העיירה, פה ושם היו בעיירה גם גני עצי פרי.

היתה בעיירה גם משפחה אחת חקלאית ממש, שגרה בקצה העיירה, עיבדה שדות, זרעה וקצרה והתקיימה רק מחקלאות.

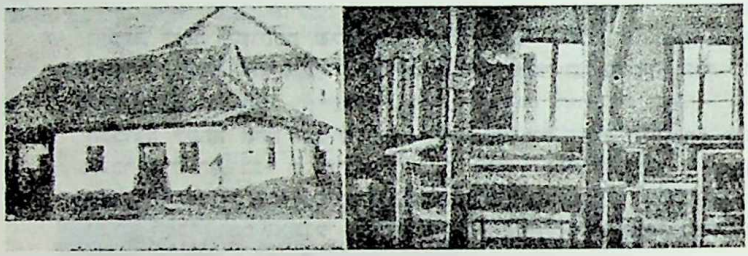
הוי החיים היה דתי מובהק. החיים הציבוריים התרכזו בבתי־הכנסת, בתי הכנסת היו מפוזרים במקומות שונים בעיירה, אך חלק גדול מהם התרכז ב„שוהל־גאס", הוי אומר רחוב בתי־הכנסת. שם שכנו בתי הכנסת של הרבי דמז'יבוז', של הרב מאפטה, של הבעל־שם־טוב ובית הכנסת הגדול על אגפיו — כל אגף — לסוג בעלי מלאכה מסוים. בעיירה שכן הרבי דמז'יבוז', מצאצאי הבעל־שם־טוב. היה מספר רבנים ומספר שוחטים ויתר משרתי קודש. שבת וחג היו מורגשים מאוד בכל פינות החיים. חג השבועות ושמחת תורה שפעו שמחה בכל פנות העיירה.

*) במז'יבוז' נמנו ב־1897 6040 יהודים שהיוו 74% מכלל תושבי העיר. ב־1926 נמנו בה רק 4614 יהודים (58%). כן ראה על מז'יבוז' בספרו של מ. אשעראוויטש „שטעט און שטעטלעך אין אוקראינע", כרך א' (ניו־יורק) 1948, עמ' 47—91. בראשית שנות השמונים התגורר במז'יבוז' הסופר מרדכי ספקטור ותאר אותה בזכרונותיו (מיין לעבן" ח"ב, ורשה 1927, עמ' 71—116).

שירה ורקודים לא רק בבתי הכנסת, אלא גם ברחובות, מצד שני היו צום תשעה באב וימי הסליחות מרבים עצב ככל פינה. בדורות האחרונים היו גם „חפשיים" במובן הדתי, אך הם היו לא רבים והשפעתם לא היתה ניכרת. כל זה עד לבוא המהפכה ברוסיה, על שינוייה ואסונותיה שהביאה ליהודים.

יחודה של מז'יבוז' היה — היותה מולדת החסידות, בה חי ופעל הבעל־שם־טוב זצ"ל, פעלה וצמחה תנועת החסידות, ממנו יצאו דורות של צדיקים, ששמם נפוץ ברוב חלקי היהדות בעולם. במז'יבוז' עצמה פעלו אחריו הצדיקים הרב מאפטא, ורבי ר' ברוך, הרבי האחרון במז'יבוז' מצאצאי הבעל־שם־טוב היה ר' ישראל העשיל זצ"ל.

במשך דורות קיים ועומד היה בית המדרש, בו התפלל הבעל־שם־טוב. המקום בספסל שעליו ישב היה חתוך, כדי שלא ישב עליו איש. קברו והמצבה עליו נשמרו. להתפלל על קברו וקברות יתר הצדיקים שבקרבת מקום באו יהודים־חסידים מחלקי תבל שונים ולפי הידיעות שהגיעו בזמן האחרון גם השלטון הסובייטי לא פגע בהם.

בית מדרשו של ר' ישראל בעל־שם־טוב במז'יבוז' (מבפנים ומבחוץ)

עם בוא המהפכה הדמוקרטית באביב 1917 פרצה בצורה התסיסה הציבורית ונוצרו ארגונים חזקים של ציונים וה„בונד". הארגון הציוני על פלגיו, ציונים כלליים וצעירי־ציון, כבש את הרוב המכריע בעיירה וכאן יש לציין שגם בחצר הרבי שררה רוח ציונית, ואפשר היה לנאום בעד הציונות בבית הכנסת של הרבי.

בין יתר הפעולות (אוספי כספים, סדור אסיפות, תעמולה, נשפים, מסיבות וכו') הוקם בית ספר עברי משוכלל והוקם קואופרסיב צרכני, שהכנסותיו היו קודש להחזקת בית הספר. במוסדות אלה הושקעה עבודה רבה בהתנדבות ע"י קבוצת צעירים פעילים.

עם בוא הידיעה על יסוד „קרן הגאולה" ע"י ההסתדרות הציונית העולמית קיימנו אוסף כסף מיוחד למען קרן זו והצלחנו במידה ניכרת. נאסף סכום כסף הגון והוחלט להעבירו ישר לישראל ע"י החלוצים הראשונים שיעלו, ולשם הבטחת ערך הכסף החלפנו אותו במטבעות זהב.

בשנים אלו החריף מאבקם של עמי רוסיה בני המיעוטים על זכויותיהם ובתוך זה מלחמת האוקראינים לעצמאותם, ואז התחילו הפוגרומים באוקראינה, בעיר פרוסקורוב הקרובה לעיירה מז'יבוז' היתה שחיטת יהודים איומה, כאלפיים קרבנות עונו ונהרגו במשך שעות ספורות, ואת"כ באו הידיעות על פוגרומים במקומות רבים. אימה נפלה על היהודים. במז'יבוז' עצמה לא קרה או פוגרום כללי, התחלכה

דעה בין יהודיה כזהו בזכותו של הבעל־שם־טוב ויחד הצדיקים שפעלו בעירה וקבריהם בבית העלמין שלה, ספרו שגם בין ה„גויים" השכנים התהלכה דעה כזאת. אך היו מספר קרבנות בודדים, כל נסיעה בדרכים היתה כרוכה בסכנת נפשות ונפלו קרבנות אחדים בדרכים.

עם בוא שלטון ברית המועצות נאסרה הפעולה הציונית, ונמשכה במחתרת. בזמן ההוא היו הרבה מקרי חיפושים בבתים. אנשים נאסרו ונענשו חמורות במקרה מציאת סחורה שהוחזקה ללא רשות, וביחוד היתה אסורה ההזקת מטבעות זהב. למרות זאת עמדו החברים בנסיון והצליחו לשמור על כספה של „קרן הגאולה".

קבוצת חברים וחברות מהצעירים הציונים התארגנה לעלות ארצה כשתבוא האפשרות לכך. ביניהם הכשירו את עצמם לעבודת כפיים בחטיבת עצים, העבירה הפיזית היתידה שהיתה בעירה. והנה הגיעה הידיעה, שמפולניה יש אפשרות לעלות, אך איך להגיע לפולניה? הברחת הגבול היתה כרוכה בעונשין אם יתפסו, ובכל זאת יצאה הקבוצה לדרך. לא אעמוד כאן על תלאותיה הרבות בדרך עד הגיעה לפולניה ואח"כ עד הגיעה ארצה. אציין רק דברים אחדים מחיי הקבוצה בדרך:

א. נקבעה קופה משותפת של הקבוצה לשם כסוי ההוצאות בדרך, אליה הוכנסו סכומים שונים ע"י החברים. כל אחד לפי יכלתו, אך זכות שוה לכולם בה.

ב. הקבוצה לקחה אתה את מטבעות הזהב בשביל „קרן הגאולה" לשם העברתן לארץ, בכל תלאות הדרך, עת נשדדו מחברים רבים חפציהם. הצליחו לשמור על כסף זה והביאוהו ארצה. בכל המצבים הקשים בדרך, גם עת רעבו ללחם לא נגעו בכסף הזה „כי קדוש הוא". הביאוהו בשלמותו ארצה ומסרוהו לתעודתו.

ג. בשהותה בגליציה בדרך ארצה חיתה הקבוצה בתנאים איומים: עבודה קשה שתמורתה לא הספיק כדי אכול לחם לשובע, פשוט רעבו למחצה (היה סידור קבוע שאוכלים רק לחם קיכר וכל השבת במנת קצובה שלא הספיקה. רק פעם אחת בשבוע, בליל שבת, אוכלים לחם לשובע) וחברים אחדים סבלו אפילו מצרעת, שהרופא הגדירה כתוצאה מתזונה לא מספקת. היה זמן שגרו בתנאי צפיפות איומה וללא סידורים סניטריים נאותים, העשן חדר לא פעם מהכיריים לחדר השינה והפריע לחברים במנוחתם, וכשנשמעה ממישהו תרעומת על כך, היתה באה תגובת יתר החברים: „אנו נוסעים כחלוצים ועלינו להיות מוכנים גם למצבים יותר גרועים".

ד. היתה אפשרות, תאת הוצע לקבוצה, לקבל עזרה מהג'וינט כמו פליטים אחרים. אך היא דחתה הצעה זו בנימוק שעלינו להתקיים רק מעמל כפינו.

המצב בעליה היה אז קשה. קבוצות חלוצים רבות יוצאי אוקראינה חכו לתורם לעליה, אחרי סבל רב בדרך הגיעה הקבוצה ארצה לתל־אביב בריוק בימי המאורעות — במאי תרפ"א. היא הלכה לכיבוש עבודה בחדרה, ומשם יצאה אחרי זמן קצר עם כל צבור הפועלים ביום „עזיבת חדרה" בחודש טבת תרפ"ב כמחאה על התנכרות האכרים לפועלים העברים שהגנו על המושבה בשעת מצוקתה, היתה זמן קצר בכרכור. אח"כ עבדה בסלילת כבישים בראשון לציון ומשם עברה לנהלל

לעבודה בייבוש הבצות. למרות הקדחת ושאר קשיי הכיבוש, היוותה קבוצה מז"יבוז' בצירוף חברים אחדים בנהלל את קבוצת „יוצאי חדרה" תחילה בקבוצה קואופרטיבית לעבודה משותפת, שעברה אח"כ לחיים קומונליים.

משאת נפש הקבוצה היתה התישבות, התקיים ויכות בתוכה על התארגנות כקבוצה או כמושב עובדים — ויכות שהיה אז „בוער" בצבור החלוצי בארץ, לבסוף הוחלט על התישבות בצורת מושבי עובדים, ונוצר הארגון בשם „ארגון ב' ע"ש יוסף ויתקין".

במשך זמן קצר הצטרפו לגרעין חלוצים רבים מכל פנות הארץ, אחר כך בא גם אחוד עם עוד שני ארגונים — ארגון ג' וארגון „העמק". עם רכישת ואדי חוארה, כיום עמק חפר, ע"י הקרן הקיימת עלו ראשונים לכיבושה ולהתישב בה. ככה נוסד כפר ויתקין אחד הכפרים־המושבים הגדולים בארץ, ששמו הולך לפניו הן מבחינת התבססיתו המשקית כלכלית והן מבחינת דרכו החברתית.

עם הפלישה לאוקראינה של צבאות היטלר השמידו את היישוב היהודי במז'יבוז'. היה זה ביום הכפורים תש"ב—1941. הם הוציאו את כל היהודים מבתי הכנסת, רכזום במגרש אחד, הרגום ביריות וקברום בקבר אחים משותף בתעלות שחפרו לכך.

במאמצי ארגון יוצאי מז'יבוז' בארץ וקבוצת חברים מארצות הברית הוקמה מצבת זכרון להנצחת הקדושים. המצבה עומדת במגרש המרכזי בכפר, מסביב לה ניטעה חורשה ושדרה המובילה אליה.

קברו של ר' ישראל בעל־שם־טוב במז'יבוז'

צבי עמרמי (פוגורלסקי)

בפוצ'פ בשנות מלחמת האזרחים*

כל אוקראינה היתה אחוזת להבות. ההתמרדויות של הכנופיות נגד המשטר הבולשביסטי פגעו בראש וראשונה ביהודים. והנה הגיעה הרעה עד עירנו. מיד התארגנה ההגנה ברשות השלטונות, חלקו רובים ואקדוחים והתכוננו לקבל את פני הבריונים בכרך עופרת. לבסוף התברר, שלא כנופיית סורצים היא אלא „פרשי בודיוני" הרודפים בעקבות הצבא הלבן. ומכיון שידוע לנו כי בודיוני עבר למחנה הקומוניסטים נרגענו ורפה המתח ההתפזרנו איש לביתו. ואעפי"כ פטור בלי כלום אי אפשר. סוף סוף „בתורין" של בודיוני אוקראינים הם. לא יכלו להבליג על תאות השוד והביזה וניסו לבזוז כמה חנויות. וביחוד הרסו את בית משרפות הי"ש והוציאו החוצה את כל חביות הי"ש, לא היתה להם הסבלנות לפתוח את הפגופות אלא בפשו כהן ברגלים ובקעו אותן בחרבותיהם והי"ש נשפך כפלגי מים ועד לנהר הגיע. שבוע ימים שתינו תה, שריח של י"ש נורף הימנו. התיילים ועמהם מנויי העיר השתוללו בתוך שכרות והרציחה על פניהם. ביתנו עם האולם הגדול שהוחרם למטה־הגדוד היה לנו למחסה והם לא העיזו לגעת בנו. אבל לבית השכן ביחובסקי התפרצו כמה תיילים ובתואנה של חפוש בביתו של בורזוי היכו את נחום ביחובסקי עד שנמרסה עליו דעתו וסופו שמת מיתת יסורים.

ממה שהתפרנסו יהודי עירנו אחרי שהשלטונות החרימו את כל הסחורות בחנויותיהם ואסרו על המסחר בכלל? כמה מהם, ביחוד הסוחרים הסוליריים בעלי־מסורת במסחר ובעלי בתים חשובים לא התגלו למשטר הדכוי והמביל על כל צעד ושעל. אלו לא מצאו ידיהם ורגליהם בנוהג החדש של מסחר חשאי ו„שקאות". היינו להוביל מהכא להתם כל מיני סחורות, מיני סידקית וכורי מלח, וסופם כסופם של יהודי בודה־ישן המתואר בספורי חיים הזז. אולם, רוב יהודי עירנו תפסו את הענין בחושם ומתוך עירנות והסתגלות למצב „תפסו את השור בקרניו", היינו, השתלטו על המוסדות. מי מתוך כניעה אידיאולוגית, „אם אין מוצא, אהיה קומוניסט ואתפוס את המקום הראוי לי". ודיקא מצעירי בעלי הבתים הבורגנים הם שעברו בקפיצה ממחנה למחנה. וביחוד תפסו היהודים מקום בראש המוסדות הכלכליים כ„ספצים", כלומר כמומחים לענף. לאחר שנסגר מפעל פרסי לניפוץ קבוצות. הרי יש מקום למפעל ממלכתי, ומי הראוי לעמיד בראש, אם לא המומחה היהודי פבזנר, והוא לקח מסביבו כעוזריו כל אלו שהתעסקו בענף זה. וכן בבתי־הבר של סחיטת שמן קנבוס ופשתן, וכן בקואופרטיבים של הנויות־צרכניות, ובכשרון המצאותיהם ובמוחם החריף המציאו מוסדות חדשים לבקרים, מנסרה ליערות המרובים בסביבה ואף מסויה הקים היהודי קתקוביץ, אף שמעולם לא ידעו לא הוא ולא אבותיו כלום מענף זה, וכשלא הספיקו ה„ספצים" המקומיים הזמינו מהחוץ. כל מפעל היה קשור לאגודה המקצועית שלו, ובראש כל האגודות המקצועיות, עמדה דוקא חוה דרוינה, נכדת הרב גנסין וכת־טפוחו של אורי־ניסן גנסין, האמונה על תרבות עברית וציונית בעלת הכרה לשעבר. ואין צריך לומר,

---

* עיירה בצפון פלך צ'רניגוב. שבה התגוררו לפי מפקד 1897, 3172 יהודים (כשליש מהאוכלוסיה הכללית במקום). בעיר התקיימה ישיבה ובראשה הרב שניאור זלמן באסין ואחריו חתנו — יהושע נתן גנסין — שניהם מאנשי חב"ד. בין חניכי הישיבה א. י. סלוצקי, י. ח. ברנר והאחים אורי ניסן ומנחם גנסין.

שבראש כל אגודה מקצועית עמד בחור מ„אהינו בני ישראל" והרבה מהם מ„פועלי־ציון" שהפלירט ביניהם ובין הקומוניסטים עמד אז בכל תקפו בגלל התנגדותם לחינת הסולנית בסביבת מינסק. עמדתם היתה חזקה ברחוב היהודים, ובפרט, כשקבלו הנבורת מה„ספציס" שבאו מערי התרושת. אחד מהם, מנהל המטוזה והמומחה שלה ברקוביץ, היה האידיאולוג שלהם, הוא היה מפתה את הפלטפורמה של המפלגה, קובע את הטזיסים של אספותיה ומסדר משפטים ספרותיים על „בונצה שוויג", „פישקה החגר" וכד'.

השפעתם של „פועלי ציון" גברה ומשכה את הצעירים, ראשית משום שהם מבנים עצמם „פועלי ציון". משמע, לא שרפו את כל הגשרים עם הרעיון הציוני — ולו לפי פרוגרמה מרכסיסטית. ושנית — כל האגודות המקצועיות היו בידיהם וכולם זקוקים למארי דחיסי. ובאותו זמן לא הורגשה כום פעילות במפלגות הציוניות. לא בצ.צ. ולא בצ.ס. ולא כל שכן אצל הציונים הכלליים. ואף אני, שעבדתי במשך הטכסטיל כעזר למנהל התשבונות הראשי וכמזכיר טכני. (המזכיר האחראי היה גוי מפרבר הפוקרובי שחתם בקוסי את שמו, אבל הוא איש הפרולטריאט ואני בן לכלי קדש ולא הייתי נאמן לחותמת האגודה), בשעת שגגרתי לתוך מחנם. האוירה החברתית לפתה אותי ולא היה מנוס מהם. הלוסנים. הנייטרקים. כל הציונים היתיקים נעלמו מהאופק. הישועה באה עם בואו של אחד אפסטיין, בהור בריסקאי, שהיה צ.ס. נלהב, פולמוסן וסבסיסן והוא התחיל ללקס את הפרוזות ולארגן את סאריח פלישת הציונים. וגם נתן גרינבלט (גורן) הסופר, שהופיע בעירנו. הרם הרבה להכנסת אוירה תרבותית עברית לחוגים הציוניים.

משב־רוח רענן ותשראה ארצי־ישראלית הופיעו בחוגנו עם בואו של דן פינס עם הוריו מיקטרינוסלב. בהורו עלומים ואמונה להסת בדרכו הפיח היה חיים בכל אחד ואחד מאתנו, ארגן את תא החלוצים ימשהו מאוירה דארץ ישראל היה מרחף בכנוסיו ההשאיים. הוא לא גרס מפלגתיות, רק נאמנות לדרכו של סרומפלדור. והשירים החדשים שהביא אהו הלהיבו ועודדו את רוחנו ותשלו את רצוננו להעפיל ולעלות. כאותו סרק זמן באו אלינו כפליטים מיקטרינוסלב שמואל סוגורולסקי וכל משפחתו, לרבות החנם ההדש שנסא את בה דודי מרי־מרים — שמואל הלקין המשורר. ואמנם הפואזית היתה נסובה על פניו של הלקין. הזקנקן השחמחם שעטר את פניו שיווה לו הילה של קדושה. וכל אחד היה משתוקק למראה פניו הנאצלים ולא אחת היתה איזו גויה מכריזה: „אלהים אדירים, כריסטוס מתהלך בתוכנו!". הם באו מחוסרי־כל, רעבים וערומים. שמואל הלקין בא יחף לגמרי. הם סיפרו שכנופיה התנפלה על הקרון שלהם וחלצו נעליו. החבישו בעניים. המסכנים. פניתו להב כני הדרים בביתנו, הלבשנום, הנעלנום, וישבו אתנו כשנה. חשבנו ששמואל יספח למחננו הציוני, אבל לא מניה ולא מקצתיה. הלכתי אתם ל„איספולקום" לבקש איזו משרה ושם הציעו לו להכנס למפלגה הקומוניסטית וסרב. ה„שירה" עומדת מעל מפלגתיות. טען. איני יכול להצטמצם בגבולות. היה יושב כל היום ויוצר שירים, כל יום שיר או שנים. והשירים שלו בולם על סהרת הסוטוריזם, מין אכספרסיוניזם מופשט. לכל מלה יכולת להיות כל מיני צורות וכוונות, הכל לפי הלך־רוחך, שאתה נמצא בו באותה שעה. וקשה היה לנו לדרת לסוף דעתו ולמה מכוונות המלים המפוצצות.

מאיאקובסקי ופרץ מרקיש היו אליליו ולהם סגד, ובערבים, כשהיינו כולנו מסבים לסעודת הערב, היה קורא לפנינו את שיריו שחבר באותו יום. עיניו היו להטות וכולו מתנועע ומתלהב כחסיד בעת תפילתו. וכשנמר היה מעביר מבטיו לפני כולנו כבוחן מה רושם עשה השיר עלינו. ואבא ז"ל היה מנענע ראשו מימין לשמאל ומשמאל לימין כחמה והיה אומר: „מילא, אני מתגבר על סוגיא חמורה בגמרא, אני יורד לסוף דעתו של המהרש"א בבל „ודו"ק" שלו, ומשיריך, שמואל, איני מבין ולא כלום. האם כה נשגבים הם מבינת שכלי?" ואז היה שמואל מתלהב ומוכיח את הגורל והשגב של השירה המודרנית

ומבט, שיקום דור חדש שיבין את משוררי המהפכה". ומוכיח שגם בשיר־השירים יש פוטוריזם. "דהיינו?" שואל אבא. "שיניך יונים" נאמר, עונה הוא בטון של מבוכה, לא כתוב "עיניך כיונים", ואם העיזים הן יונים יכול להיות ירח־רב צהוב. "אף על פי כן, אומר לו אבא, כתוב שירים שיתקבלו גם על דעתי". למחרת בערב הביא לפנינו שיר "הצועני" כתוב בצורה פשטנית. תאור רגשני של צוענים אוהבי חופש ודרור וצלילי תרוזי השיר היו כה עדינים כענבל של פעמון כסף וגרמו לנו תענוג רב. "לכבודך, דודי, כתבתי אותו היום, אומר הוא, אבל אני לשיטתי אלך ולא אוסיף לכתוב כך. הרי זו כתיבה ילדותית". "אויל הנביא משוגע איש הרוח" קראתי בפניו ובמחשבותיו של אבא, לפי המבט שנתן בו.

באחד המיטינגים שהתקיים בעירנו, משך אותי הח' אפשטיין הצידה ושאל אותי: "פוגורלסקי, למי אתה? לאיזה מחנה אתה שייך? למה אינך נרשם למפלגתנו?" עניתי לו בלחש — אני ציוני כתם. אדיר הסגי לעלות ארצה והשאר לא מעניין אותי. הוא הריח אצבעו לפיו: "עוד נתראה, הוא אומר, מובטחני בך שאתה משלנו" וחזרתי למיטינג. הייתי מבקר תמידי בספריה העברית שהוחרמה ע"י פועלי ציון ושם היה גם מטה ההנהגה שלהם. והייתי עד שמיעה לכל הויכוחים האידיאולוגיים והתכסיסיים שלהם. והנה כמעט פעם את יקובוביץ מלמד זכות על שילות הציונים וחברי מפלגות ס.ד. וס.ר. לערים מרוקות בסיביר בדי לבודדם מהחברה. "מה יש, הוא טוען, המהפכה עדיין צעירה ורכה בשניים, וכדי שלא יבולע לה יש צורך להרחיק את כל האלמנטים העלולים להסיר את לב הנוער מאידיאלי המהפכה. אין זה מאסר ולא גרוש, אלא בילוד. וכך יאה להם". — והימים ימי מאסר העירה הציונית החצאית בקיוב בשה"יבסקים" הגבירו את הרדיפות על הציונים. דברי הקפיצו אותי ממקומי והרתיחוני, הטחתי את הספר שקראתי על השולחן וקפצתי אל החדר וצעקתי לעברו של יקובוביץ: "איך לא תבוש ולא תכלם לדבר כך על ציונים. הרי גם אתה גודם כי הכוח היסטורי הוא לרכז את העמלים היהודים בארץישראל. והנה אתה בא להצדיק את מעשי היבסקים. הרי זו עבודת בתוך חרות. אתה מחניף להם. וידוע לך מה שאמר הלל על אותה נלגולת "על דאשפת אסתור, וסוף מטיפיך יטופון". ברור שהיבסקים יסביעו אתכם או תשמעו ביניהם. יותר לא תדרוך כף רגלי אצלכם" — וטרקתי את הדלת אחרי, כולי רועד מהתרגשות, והרהרתי: איך לא הכחנתי מקודם שהם רוקדים לפי חלילם של ה"יבסקים", איך באתי לדריסת רגלי בתוך ד' אמותיהם?

ברחוב פגשתי באפשטיין. ההקרבתי אליו במרוצה ואמרתי לו בבהילות — "אפשטיין, אני נחנק באוירה של אלו החנפנים. כל באיה לא ישובון". ספחני אל המפלגה צ.ס. מוטב להיות בין המעונים והנרדפים מלהיות בין זנבי האריות מלהכי הפנכאות. רשום אותי במפלגה ואנער את הצני מהם".

אפשטיין ענה לי בפנים כוהקות: "מה אמרתי לך, הירשל, סיפר יהיה שהבוא אלינו". נפרדנו. הרגשתי כאילו אבן נגולה מעל לבי. כעבור כמה ימים שלח אפשטיין לקרוא לי: "המפלגה קבלה אלף מנדטים לעליה בשביל כל רוסיה. לפוצ'פ הניע מנדט אחד, אם לא יהיו עוד מועמדים לעליה תקבלנו אתה, ואם יהיו עוד בעלגים נפיל גורל. אבל דע לך שהדרך כרוכה בסכנות מרובות". אמרתי לו, יבוא עלי מה שיבוא. עלי להמלט מהפכת סדום ועמורה זו. אחרת אהפוך לנציב מלח. וט"ס קבלתי את המתק הנכסף הזעיר הכתוב על גבי פיסת קלף:

הח' המוכ"ז... הנהו... וכל המוסדות מתבקשים לעזור לו בכל אתר ואתר... על החתום: ד"ר צ'רניקובר — יושב ראש. דן פינס — מזכיר".

מ. בובה

קרסלבקה

הקשר בין יהודי ריגה, — העיר הגדולה והמיוחסת הן בגלל מצבה הכלכלי וההרבותי, הן בגלל היותה מחוץ ל„תהום המושב היהודי", — ובין העיירה הנידחת כפלך ויטבסק, שמה קרסלבקה, היה רופף למדי.

רק פעם בשנה היה קשר זה בא לידי המחשה, הדשים בספר לפני חג הפסח, בהופעתה של יהדיה, סוכנת התוצרת הכפורבמת של קרסלבקה — מצות לפסח. שעיירה זו היתה כמפקד, לפני מלחמת העולם הראשונה, לכל הפלכים הקרובים אליה.

זה היה בערך הכל מה שידעתי בזמנו על קרסלבקה. והנה פנתה אלי אלמנתו של ד"ר בנימין הורביץ ז"ל, — היה ידוע לה שהנני מתענין וכותב על תולדות יהדי לסביה. והביאה לי צילום עם הקדשה לבעלה, יחד עם מכתב, — שניהם כתובים רוסית. — הצילום והמכתב היו של הפסל נחים אהרונסון. ד"ר בנימין הורביץ והפסל אהרונסון, — שניהם ילידי קרסלבקה. כך החל הקשר שלי עם העיירה קרסלבקה.

א.

את ד"ר בנימין הורביץ, — רופא עיניים בת"א — הכרתי בביתו של המלומד, חוקר הפלשים, ד"ר יעקב פיטלוביץ ז"ל. בית זה היה בחייו בית ועד לחכמים: ספריה גדולה, יחידת בסינה במזרח הקרוב, בבנין שנבנה במיוחד לצורך הספריה. בהנהלתו של ד"ר פיטלוביץ היו מתקיימות הרצאות וויכוחים על נושאים מנושאים שונים בהכמת ישראל ובספרות. בבית זה נפגשתי, בין היתר, עם נשיאו השני של מדינת ישראל, י. בן־צבי ז"ל ועם פרופ' נחום סלושץ ז"ל, שד"ר פיטלוביץ היה אחד מתלמידיו *).

קרבתו של ד"ר הורביץ לד"ר פיטלוביץ באה מתוך נטיות דומות של שניהם: אהבה וההתמכרות לאסוף ספרים, לבלשנות, לחקר המקרא, לגורל נידחי ישראל וכיו"ב.

בשנת 1962, עשר שנים לאחר פטירתו, הוציאה משפחת ד"ר הורביץ קובץ קטן לזכרו, הכולל כמה פרקים ביאוגרפיים וארבעה סיפורים קצרים מפרי עטו כעברית דהוסה, מהם שלושה: — זכרונות מימי הנעורים בעיירה קרסלבקה. והרביעי מימי גמר האוניבר־סיטה בברלין.

ד"ר הורביץ נולד בקרסלבקה בשנת 1892. למד בעיירתו בחדר, ובוילנה עמד בבחינות בגרות. בשנת 1913 למד בברלין כשומע חפשי בבית המדרש הגבוה לחכמת היהדות. משנת 1918 למד רפואה בברלין ובשנות השלושים עלה ארצה.

פרט למקצועו כרופא, היה עיקר התענינותו בלשנות: ידע יוונית ורומית, ערבית, רוסית, גרמנית, אנגלית וצרפתית. במיוחד התענין בעברית והסיפורים שלו מעידים על בקיאותו בשפה.

קיבלתי על עצמי למסור את הצילום והמכתב לאוסף אשר באוניברסיטה בירושלים ובתוך כך החילותי להתחקות על אופיה של קרסלבקה — הנה מצאתי שהיא מצטיינת בכמה וכמה אישים ומעשים שעליהם כדאי לעמוד מקרוב ובמיוחד.

---

*) הבית והספריה הם כעת בבעלותה של עיריית ת"א בהתאם למשאלתו של ד"ר י. פיטלוביץ, שהוצאה לפועל ע"י רעייתו, תושבת ריגה לשעבר, גב' מרה פיטלוביץ, לבית דוידוב.

ב.

ואשר לאישיה אתחיל בפסל נחום אהרונסון, שנגש לתיאור העיירה.

נ. אהרונסון נולד בקרסלבקה בשנת 1872 במשפחה חסידית, שהתפרנסה ממסחר בתוצרת כפרית של הסביבה. הנטיה לעיצוב דמויות התגלתה אצלו בילדותו, אבל בעיירה לא היו התנאים שיאפשרו לימוד והתפתחות ולכן עבר בגיל 15 לווילנה, ובמשך שנתיים, בתנאי עוני ומחסור, למד בבית ספר לציור. המפקח האיזורי הממונה על בתי הספר שאהרונסון פסל את דיוקנו, סרח להכניסו לאקדמיה לאמנות בפטרבורג, — אבל מאמציו היו לשוא. לאהרונסון לא היתה זכות ישיבה מחוץ ל„תחום" וגם הסרה לו ההשכלה היסודית הדרושה. בלי אמצעים ובלי ידיעת השפה נדד לפריז ושם נכנס לבית ספר עירוני תפשי משכר לימוד ובקושי התפרנס מעבודות מכוּאוֹת אצל פסל, בגמר בית הספר זכה לפרס הגבוה ביותר, בשנת 1894, חזר לרוסיה, כדי לשרת בצבא, שוחרר מהשירות אבל לחזור לפריז לא הספיקו האמצעים ברשותו. רק כאשר ליוּת את אחיו החולה לכרסלוי ושם הצליח להכין שורה של פסלים של אנשים מקומיים יוּעדי שם, צבר את הכסף הדרוש וחזר לפריז, שנותיו הראשונות בפריז בתקופה זו היו קשות עד מאד: תוסר תזונה מספקת הביא אותו לידי כך, שיום אחד התעלף מתשישות כוחות. למזלו קבל באותו יום את ההזמנה הגדולה הראשונה. החל משנת 1897, אחרי שהשתתף בתערוכה ב„סלון", החלה הפרסומת שלו. השתתף בתערוכה בבירות שונות באירופה, זכה לפרסים רבים ושורה של יצירותיו נרכשה ע"י בתי הנכות הגדולים בעולם. רוב שנותיו חי בפריז, היה חבר „לגיון הכבוד". בשנת 1941, בלחץ המלחמה וכיבוש צרפת ע"י הנאצים, עבר לארה"ב, נפטר בשנת 1943 בניו־יורק.

חוץ מאנדרסות ופסלים על נושאים כלליים ויהודיים, עיצב דמויות של רעיונות וסמלים מן העבר הרחוק ושל ההוה הקיים — של סופרים ומלומדים, ביניהם: טולסטוי, טורגנייב, פסטרנאק, קומפוניסטים: כטהובן, ברליוז, שופן, וגנר, מדיאנים: רוזבלט, לנין. פסלים יחידים ובקבוצות, מצבות ומזרקות, דמויות יהודיות מן העבר הרחוק: חוה, הנביא (בתיאטרון תל־אביב), ומן ההוה: זקן יהודי, פיגורות: דיוקנו של נורדוי, לואי ברנדס ע"ד. אהרונסון נחשב לאמן, שהושפע במיוחד מהתרבות ואמנות של מערב אירופה.

בשפת אחר לגמרי, הנובל במצבם הפוליטי והאזרחי של יהדות בילורוסיה בהתחלת המאה ה־19, היתה השפעתו של יהודי אחר מקרסלובקה — הרופא אליהו סרנק, ששלח בשנת 1800 תזכיר על מצב יהודי רוסיה לסנטור הסופר דרז'בין.

נ.

העיירה קרסלבקה נחשבת לאחת העיירות העתיקות בפלך ויטבסק, ראיה לכך היא אגדה שלפיה גרה בה בסוף המאה ה־X אשתו של הנסיך ולדימיר הקדוש (950—1015).

קרסלבקה כלולה בגליל דווינסק, שיחד עם גלילי רזיצה וליוצין היא מהווה איזור הנקרא לטגליה — שהיה מאוכלס מימי קדם שבטים לטביים ונמצא, כמו יתר חלקי לטביה, בשלטון המסדר הטבטוני, עד להכנעת המסדר לפולין בשנת 1561, מאז נשאר האזור לטגליה בשלטונה של פולין, כיחידה אדמיניסטרטיבית מיוחדת בשם „אינפלאנטיק" למעלה ממאתים שנה עד לשנת 1772 — שנת חלוקתה הראשונה של פולין — כאשר עברה לשלטון רוסיה ונכללה בפלך ויטבסק כרוסיה הלבנה.

היהודים הופיעו באזור במחצית השניה של המאה ה־17 אחרי שחלק זה של ליטה—פולין נשמר מחוץ לתחום מסעות הקוזקים והרוסים, וחלק מהיהודים הנמלטים מפרעות 1648—1653 התישב בחבל זה ויסד קהילות חדשות, ביניהן גם את קרסלבקה. לפי החלוקה האדמיניסטרטיבית היהודית נכלל המקום ב„מדינת סמוט".

מספר היהודים בשנת 1847 היה 1483 נפש. בשנת 1897 הגיע מספרם לסך 4051

בתוך אוכלוסיה כללית של 7884 איש, ז.א. מספר היהודים היה 51%. על סמך נתונים סטטיסטיים בתקופת לטביה העצמית ניתן להעריך את מספר היהודים ערב מלחמת העולם הראשונה לסך 5000 בקירוב.

המצב הכלכלי של העיירה היה כיוסד על מסחר בפשתן וזרעי פשתן, בתי חרושת לעבוד עורות, בשרפות יין ויקר. בין יהודי המקום היה מספר רב של בעלי־מלאכות, בעלי חנויות מכל הסוגים. ידועות בכל הסלכים בסביבה היו „מצות קרסלבקה" — עבודה עונתית — בערך שלושה חדשים בשנה.

אבל את זר התהילה של עיירה מהפכנית־רבולוציונרית הקנה לקרסלבקה היהודית בית החרושת לזיפי חזיר, שמספר פועליו הגיע ל־300 איש.

העשיית זיפי הזיר, שהתרכזה בחלק הצפוני־מערבי של רוסיה, היתה ברובה בידי יהודים, והעסיקה בפולין ובליטא, בעיירות שונות של הפלכים ויטבסק, סוכלק, גרודנו ואח' קרוב ל־6000 פועלים.

תנאי העבודה בתעשית זיפי החזיר היו מהמסרכים ביותר. עד שנת 1917 לא היה קיים מה שיקרא יום או שעות עבודה. העבודה נמשכה מהשכם בבוקר עד שעות מאוחרות בלילה. בקרסלבקה היו קמים בקיץ לעבודה לקול חליל הרועים, שיצאו עם הבהמות לשדה. זה היה ב־4 בבוקר. בחורף עברו מספר שש וחצי, זמן מסוים לאכילה לא היה. בערב היו עובדים עד שעה 11 בלילה. כדי לפצות על הזמן האבוד בשבתות וכחגים היו עובדים בחמישי בשבת וביומיים לפני ערב החג כל הלילה.

בעל בית החרושת היה מחלק בין הפועלים או ע"י משגיחים מתווכים כמות ידועה של חומר גלם. בבתי חרושת יותר גדולים היו המתווכים לא רק משגיחים על הטיב והכמות של התוצרת אלא גם מנהלים את החשבונות עם כל פועל ופועל.

חומר הגלם שניתן לכל פועל לא היה ולא יכול היה להיות אחיד לא לפי טיבו ולא לפי כמותו, והביא לסכסוכים בין הפועלים, לקנאה ומריבות. לפני גמר מכסתו לא יכול היה הפועל לענוב את העבודה. גם בין הפתלים היו סוגים של עבודה: נמוכה, — הבוריסים את הזיפים ומערבבים אותם בחומר נקיון ואלה ממסדרים ואורזים לפי גודלם וטיבם. בעלי בתי החרושת ידעו לנצל את הסכסוכים בין העובדים, לקומם את הפחות זריזים נגד המצליחים יותר בפריון עבודה. וגם המתווכים ידעו לסדר את חשבונות העובדים כך, שהסכר הספיק בקושי לכלכל את הפועלים ומשפחותיהם. גם כאשר העבודה, בגלל הכמות הגדולה של „פחת", ז.א. תוצרת גרועה, עברה לשיטת תשלום בעד כמות התוצרת, לא שונו יתר תנאי העבודה. נוסף לכל זה תוסר תנאי היגינה אלמנטריים, שהביא להתפשטות מחלות בקרב הפתלים, ביחוד מחלת השחפת.

ד.

אין תימה שקהל פועלי זיפי החזיר „בערשטער" היו מהראשונים שהתארגנו להשבת בצבם של חבריהם. עוד בשנת 1895 נוסדה בקרסלבקה „קאמפס־קאסע" — קופת סעד לחברים. בשנת 1898 הוחלט להקים ארגון שיכלול את פועלי הזיפים היהודים בליטא ובפולין. הפץ כרוז בין פועלים אלה להתארגן ובאותה שנה הופיע בסאון פועלי המכרשות „דער וועקער". בתנועת ה„בונד" היה ארגון פועלי זיפי־חזיר הותיק ביותר, — פעולתו החלה עוד לפני ס„הבונד" התארגן.

בזמן „הסוציאליזם המשפרתי" — שיסה שהופעלה ע"י ראש הבולשת זובטוב בשנת 1900 — עמדה קרסלבקה במכתן. זובטוב רצה להפריד בין דרישות סוציאליות, כגון הטבת שכר ותנאי עבודה, ובין פעולה מהפכנית נגד המשטר הצארי. ע"י שכנוע, שחרור אסירים והפעלת לחץ על כמה מקומות עבודה לשפר תנאי העבודה, הצליח זובטוב להשפיע על חלק

מנהיגי הפועלים. ביניהם גם פועלי הבונד, ליסד מפלגה של ה„בלתי תלויים". גם בקרסלבקה ניסה ווכסוב לשכנע את הפועלים להקים ארגון של פועלי זיפי חזיר לינלי ואף הבטיח תמיכה בסך 20.000 רובל. רק יחידים הסכימו להצטרף ל„בלתי תלויים". גם התכנית כולה התנדפה חיש מהר, כי המשטר לא יכול היה להסכים אף לסוציאליזם המתון ביותר.

בשנים 1901—1904 לקחו פועלי קרסלבקה חלק פעיל בכל ההפגנות. במיוחד הצטיינה ההפגנה בשנת 1904, בזמן הלווייתו של פועל שמת משחפת. מספר המשתתפים היה כ־500, יהודים ולא יהודים. בשנת המהפכה של 1905 התקיימה בקרסלבקה שביתה של 4 ימים, ואל הפיעלים הצטרפו גם עובדים במקומות אחרים.

המלחמה ל־8 שעות עבודה והגדלת השכר ליוצרת בקבלנות התנהלה כל השנים. על תנאי העבודה מעידים טיפורים של ותיקי קרסלבקה. אחד מבעלי בתי החרושת הגדולים לזיפי חזיר, שמספר עובדיו הגיע עד ל־300 איש, יהודי אדוק, רצה שהפועלים ילכו בשבת לבית הכנסת. כדי שיוכלו להתרחץ ביום ששי מהבוץ והלכלוך שדבק בהם כל ימות השבוע — דבר שהיה קשור בעצם העבודה — היה מפסיק את העבודה ביום ששי בצהריים, אבל בלילה לפני זה, כדי למלא את החוסר בשעות העבודה, היו הפועלים מוכרחים לעבוד עד אור הבוקר.

פרט ל„בונד" — ראש המדברים בעיירה, — התקיים גם ארגון של „פועלי ציון" שקלה ציר לועידה בווילנה בשנת 1903 — ועידה בה התקיים בירור של רעיונות שביסוד התנועה.

אלה ואלה השתתפו בארגון הגנה עצמית שהוקם אחרי פוגרום קישינוב בשנת 1903. על גיבורים ששמו קץ לפוגרום מספר די״ר ב. הורביץ בכותרת „גבורי קרסלבקה". להגנה הצטרפו גם פועלים לא יהודים. וכמה מהם אף הציעו לנסוע לדוינסק, במקרה שיפרוץ שם פוגרום. האוכלוסיה האזרחית תרמה כסף לרכישת נשק והעמידה את דירותיה לרשות ההגנה.

ה.

כלהמת העולם הראשונה הביאה בעקבותיה שינויים מרחיקי לכת בשביל חבל הארץ הבלסי ובתוכו גם בשביל האיזורים שנכללו בלטביה העצמאית.

בשנת 1920, בתוקף חוזה השלום עם רוסיה, סופחה לטגליה — המחוזות דוינסק, רזיצה וליוצין של פלך ויטבסק — ללטביה העצמאית, ובשביל קרסלבקה, הכלולה במחוז דוינסק, ההלה תקופה חדשה.

מהשינויים שהביאו שנות המלחמה 1914—1918 לאוכלוסיה היהודית בלטביה השוב קודם כל צמצום מספרם באיזור.

האוכלוסיה הכללית נצטמקה בעקבות המלחמה ב־37,5%, אבל האוכלוסיה היהודית הפסידה 58%, ובעיירות הקטנות, כגון קרסלבקה, הספיעה עוד ההגירה הפנימית מתוך העיירה לבירה — לריגה, שם היו אפשרויות לפרנסה יותר ברורות. מספר האוכלוסיה היהודית בקרסלבקה:

בשנת 1920 — 1446 נפש בתוך אוכלוסיה של 3570 — 40.50%
בשנת 1925 — 1716 נפש בתוך אוכלוסיה של 4485 — 33.26%
בשנת 1930 — 1550 נפש בתוך אוכלוסיה של 4283 — 26.19%
בשנת 1935 — 1444 נפש בתוך אוכלוסיה של 4276 — 33.77%

ז.א. קרסלבקה היהודית הפסידה 70% מתושביה וערכה הסגולי ירד ל־34% במקום 51% בשנת 1897.

אחת הסיבות של ירידת מספר היהודים היתה עלית חלק מהנוער לא״י.

בוטלו כמה מכוגי הפרנסות של היהודים: אסיית מצות ובתי חרושת לויסי הזיר. רוב הפרנסות היהודיות היו בתי מלאכה קטנים, חנויות מכל המינים: בגדים, נעלים והוצרת הקלאית של הסביבה. עזרה רבה לסוחרים היתה קופת הלואה וחסכון, שהיתה בסנסנת לרשות הקואופרציה של הבנקים שהוקמה ע"י הג'וינט.

בקרסלבקה התקיים (בשנה 1927) בית ספר יסודי לתלמידים יהודים עם 230 תלמידים ו־8 מורים. לא היה בעיירה בית ספר תיכון. היתה קהילה וכנתוג בתפוצות ישראל בהי־כנסיות, חברות צדקה וסעד, רב ושוחט של החסידים ורב ושוחט של המתנגדים.

ו.

שלביב־שלבים ירדה יהדות לטביה מהפרק. שורה של פורענויות קדמו לשואה הסופית.

ב־15 למאי 1934 אירעה הפיכה פאשיסטית. כתוצאה פוזר הסיים ונאסרו כל המפלגות השמאלניות ומנהיגיהן נכלאו במחנה ריכוז. בין המפלגות שבושלו היו גם המפלגות הציוניות, הבונד ותנועות נוער. ע"י הנהגת שיטת רשיונות לכל ענפי המסחר ותעשיה הוצאו היהודים בהדרגה ממעגל התעשוקה. העבודה הציונית התרכזה סביב למשרד הא"י. גם עבודת "תחלוץ" נמשכה בשינוי שם; השלטונות לא התנגדו לפעולה שתפטר אותם מהאוכלוסיה היהודית. בחיים הציבוריים ובהנהלת בתי־הספר, היתה האגודה הפוסק האחרון; לה השתייך גם העתון היחידי שהמשיך להופיע ביידיש.

בשנת 1939 נחתם הסכם היטלר—סטלין, שלפיו הוכנסה לטביה לאיזור ההשפעה הרוסית. באוגוסט 1940 סופחה לטביה לברית המועצות. הסיסות הביא בעקבותיו שינוי רדיקאלי בכל שטחי החיים. המשק הפרטי הועבר לרשות המדינה, תוסלה כל עבודה ציבורית ופוליטית; נסגרה להלוסין עבודה ציונית. רכוש התלוץ הוחרם, החלה רדיפה שיטתית של מנהיגים יהודיים שבחלקם נאסרו והוגלו. ביוני 1941 גורשו מלטביה למעלה מעשרת אלפים יהודים והועברו למחוזות מרוחקים בהרי אורל ובערכות סיביר. רובם של הגברים ניטשו בתנאים קשים של המחנות. חלק מבני המשפחה ניצל.

כ־21 ביוני 1941 פלשו הגרמנים לברית המועצות. ב־29 ביוני נכבשו ליבוי ודבינסק. ב־1 ביולי נכנסו לריגה. שתות משבועים ימים אחרי ההחלת המלחמה היתה כל לטביה תחת שלטון הנאצים. פרשת השחיטות של יהודים כהשתתפותם הטעילה של הלטים בימים הראשונים; הקמת הגיטאות בריגה, ליבוי ודבינסק; ה"אקציות" הגדולות והקטנות בהם הוכרזה כליל יהדות לטביה. — כל זה עדיין לא נרשם כראוי.

נסתפק בכמה מילים על הנושא השמדת קהילת קרסלבקה. היהודים נאספו במגדש מכבי האש, חלק מהיהודים נורו בקרבת העיירה וגופותיהם נשרפו. בשחיטות לקחו חלק פעיל ראש העיר ועזרו של ראש המשטרה. הגותרים נשלחו לגיטו דבינסק, שבו רוכזו גם יהודי הסביבה — בסה"כ כ־15 אלף נפש, באוקטובר 1943, נשארו בחיים 359, שהועברו למחנה הריכוז המפורסם „קייזרוולד"...

ביבליוגרפיה:

1) „די געשיכטע פון בונד", באנד I, II, ניו־יורק 1960, 1962.
2) פ. בובה, „יהדות לטביה במספרים" — „יהדות לטביה", ת"א, תשי"ג.
3) „ווירטשאפט און לעבן" N. 1, הוצ' ארט, כרלין 1928.
4) יוסף נאר, „באלטישע לענדער" — אלגעמיינע ענציקלאפעדיע, באנד ו', ניו־יורק 1964.
5) זאב יסני, „תנועת הבונד בליטא", „יהדות ליטא", ת"א תש"ך.
6) זכרונות ותיקי קרסלבקה בארץ.

זאב רבינוביץ

ה„רוטשילדים" של פינסק וקארלין*

לישי, לעדן, לשלומית

„רוטשילד" אין זה שם. „רוטשילד" הינו מושג של ערכי רוח יוצרי היסטוריה. לא בעשירותם כוחם של ה„רוטשילדים". כמה עשירים היו בישראל. מצויינים היו ה„רוטשילדים" בשלושה דברים, שעליהם עומד העולם היהודי: על כבוד התורה, על יצירת תנאי עבודה לקהל אחיהם ועל גמילות חסדים — מעשי צדקה לכלל ולפרט. בערים שונות בליטא ורוסיה הלבנה (רייסן) קמו „רוטשילדים", כגון: בשקלוב, הורודנה, ביחוב וערים אחרות ברוסיה. אולם אלה היו על הרוב יחידים, מקרים ספוראדיים. מה שאין כן פינסק וקארלין. כאן קמו משפחות „נדיבי עם". מעין מעמד מיוחד, ואין אנו מוצאים הופעה דוגמתה בשאר הקהילות. משפחות אלה הצטיינו קודם כל בייחוסן, עושרן ואחדותן. הן היו קרובות זו לזו מבחינה גיניאלוגית או על־ידי קשרי חיתון, מתוך הכרת האחדות של בני המשפחה והרצון לשמור על „טהרת המשפחה" היו נוהגים להתחתן ביניהם. ההכרה בדבר השתייכותם לאריסטוקראטיה היהודית לפי מגילת היוחסין שלהם חייבה אותם לשמור על הייחוס הזה ועל מסורת אבותיהם. ואף־על־פי שרבים מהם התבודדו בחברתם ויצרו כלפי חוץ מעין „כת" סגורה ומובדלת, לא פגעה תכונתם זו ביחסם הן לצרכי הכלל והן לצרכי הפרט. הם התייחסו ביראת הכבוד לערכי היהדות ובאהבה מיוחדת לקהילתם. הם בנו מפעלים כלכליים בפינסק וקארלין, פיתחו את המסחר והתעשיה, הקימו באנקים ציבוריים ופרטיים, ואותה שעה השתדלו לשמור על הכלל „כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם". נוסף על הפעולות הקונסטרוקטיביות בשטח הכלכלה הם הצטיינו גם במעשי פילאנתרופיה ביד רחבה לצרכי הדת, בשדה החינוך, בהקמת מוסדות סוציאליים שונים ותמיכה בחברות של צדקה. הם בנו בפינסק וקארלין בתי תפילה, הקימו בניינים ללימוד תורה ובתי חולים לעניי העם, מושבי זקנים וכיוצא באלה. הם דאגו להחזקת המוסדות שהקימו, ותרמו להם מהונם ומאונם. הם הושיטו ידם לבני קהילותיהם בשעה שהיו זקוקים לעזרה דחופה, כגון, לאחר שריפות, עקב גירושים ופורענויות שונות. הודות למעמדם בתור עשירי העיר היו מקורבים לאנשי השלטון ורגילים היו לעזור בהשתדלויות לטובת הכלל והפרט בשעת דוחקו. החל בסוף המאה ה־18, במשך כל המאה ה־19 וגם במאה ה־20, עד השמדת יהודי פינסק על־ידי הנאצים — במשך חמישה דורות — היתה ניכרת השפעתם בהיסטוריה של קהילותיהם. לאור הערכה רטרוספקטיבית יש לציין את המשפחות האלה כאנשי האריסטוקראטיה של היהדות הליטאית במשך התקופה הארוכה הזאת. כל אחד מהם נשא בחובו ערכי תרבות שונים. הן של תרבות ישראל והן של אומות העולם, דוגמת רוב האינטליגנציה היהודית במאה ה־19 וה־20. אולם זיקתם לערכים תרבותיים לא היתה אחידה ואינו דומה יחסו של האחד ליחסו

* מתוך מונוגרפיה מורחבת בכתב־יד.

של בן משפחתו, לחיוב או לשלילה, אל ערכי תרבות אלה. הדות להשכלתם, לעמדתם בחברה ולהשתתפותם הפעילה בחיי הקהילה או מחוצה לה היה מייצג כל אחד מהם — ברב או במעט — טיפוס מסוים, דמות ידועה בציבור היהודי בדורם. דבר זה חל גם על אלה מבין האחרונים במשפחות הללו, שהלכו בדרך ההתבוללות. „משם לא ישובו", בחייו ובמיתתו כתב כל אחד מהם את הצוואה שלו. ולא הרי ציוואת אבי ה„משפחה" שאול קארלינר כהרי הצוואות של יחידים מבין אחרוני בני לוריא. בהיסטוריה של משפחות אלו יש משום ציון דרך לתולדות יהודי עירם ושל החברה היהודית בכלל, הן כגוף שמרני, הן כנושא רעיונות ההשכלה והציונות והן כיוצר תנאים לפיתוח התנועות הסוציאליסטיות, בלי היות בדרך כלל שותפים לפעולותיהן. לאור כל האמור לא תתכן הרצאת ההיסטוריה של קהילות פינסק וקארלין ללא הערכה ותיאור פעולותיהם של האנשים האלה, הראויים לכינוי: ה„רוטשילדים" של פינסק וקארלין.

ואלה הן המשפחות של ה„רוטשילדים" הפינסקאים לפי הסדר הכרונולוגי: שאול קארלינר (לוין) ובניו, חיה לוריא וצאצאיה, אליאסברג והאלפרן, לוקחי בנותיהם וכלותיהם.

משפחת לוין

אבי השושלת היה שאול בן ר' משה קארלינר (? 1775—1834). צוואתו הארוכה והמעניינת מעידה, כי היה ירא שמים, מושפע מתורת הקבלה ואיש עשיר. הוא השאיר אחריו „מקרקעין ומטלטלין וחחורות ומזומן וחובות". בחייו בנה שני בתי־מדרש, האחד בפינסק והשני בקארלין, וכנראה, בית־מדרש שלישי „שלו". מעזבונו הוא מצווה לחלק כספים אחר מטתו, לתת לקרובי משפחתו העניים „ות"ח [תלמיד חכם] קודם לע"ה [לעם הארץ], להכנסת כלה, לפדיון שבויים ותקון בית המדרש שלי... לעניי ארץ הקדושה...". הוא מקציב סכומים למוסדות שונים, כגון, ל„ביקור חולים" ולתלמוד תורה של פינסק, ל„ביקור חולים" ולחברה קדישא של קארלין ולקופת גמילות הסדים. הוא היה, כנראה, בין ראשי הקהל, ואולי אף ראש הקהל. וכן הוא כותב בצוואתו: „שיצאתי י"ח [ידי חובתי] בחיי נגד בני עירי... מעודי עבדתי את אנשי עירי עבודה תמה". השפעתו היתה פרוסה גם בעיירות הסמוכות. לטובת קהילות אלה הוא מקציב תמיכות מכספו בצוואתו: לליובישוב (ליבשיי), לסטולין, לפוהוסט שעל־יד ליבצ'ין, לפוהוסט שמאחורי הנהר והורודנויה. „בכל העירות... יכריזו בבתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם ג"כ [גם כן] שמחלים לי אם יעצתי אותם איזה וח"ו [וחס ושלום] לא פעלו, אף שלא עשיתי לטובתי הן נגד יחיד והן נגד רבים... מעשה הצדקה וסדר החלוקה יקום לדור דור ודבר הצוואה זו לאלף דור... והיה מעשה הצדקה שלם... עד עמוד הכהן לאורים ותומים".

בעמדי השער של הספר „אפס דמים" נגד עלילת דם ברוסיה מאת סופר ההשכלה י. ב. לוינזון (ווארשה 1884) נדפס מכתב בקשה מאת הרב הירוע ר' אריה־לייב קצנלנבוגן מבריסק דליטא אל שאול קארלינר (1833) לסייע למחבר ב„שכר וממון לצורך העתקות... שמעלתו משגיח על האיש החכם הנ"ל בפרט לעת מצוא לכן יעשה כבודו... גם ימחול לעורר לבבות אחרים להתאמץ בזה לשלוח לו כפי שיוכל לעסוק בזה בשלימות". דבריו של כותב מכתב זה מעידים על מעמדו של שאול קארלינר כליטא. לפי מקור רוסי היה בעל האחוזה טלחאן, הסמוכה לפינסק, והיו לו זכויות גדולות מאוד לטובת רוסיה בזמן מלחמת נפוליאון. על כך הוענק לו, לפי מסורת בעם, תואר כבוד בשם הצאר אלכסנדר הראשון. בפי העם תואר

כאיש תקיף. „פרנס הדור" ואגדות נתרקמו עליו. אחד מצאצאיו, אנסון לוריא, הקדיש ניתוח מעמיק של צוואתו והערכת אישיותו (א. לוריא, די צוואה פון א פינסקער בעל־הבית פון אנהייב 19טן י"ה, ייוו"א בלעטער, כרך 13, מס' 5—6, עמ' 390—427, 1938). מדברי צוואתו יוצא, כי היה מתנגד מאוד לחסידות. אשר התפשטה בימיו בקארלין ובסביבתה.

אף בניו של שאול קארלינר הצטיינו במעשיהם לטובת הכלל.

על בנו הבכור, זלמן לוין, נאמר שהיה סוחר יערות ונדבן.

בנו השני של שאול קארלינר, משה־יצחק לוין (1802—1872), היה סוחר עצים עשיר, וכנראה סחר גם בחבואה ובחלב, ועסק בעבודות מטעם הממשלה. הוא בנה בקארלין יחד עם חיה לוריא אתותו את בית החולים לעניי העיר. בקארלין היה לו בית־מדרש — אשר בנה אביו — ואשר נשא את שמו עד הדור האחרון. בין פורים לפסח היה הרחוב הסמוך לבית־מדרשו הומה מאדם. לפי דבריו של עד ראיה (מרדכי קרמן) היו כל העניים מוזמנים על־ידי משה־יצחק לוין לבוא לבית־המדרש לקבל „מעות חטים". שמש בית־המדרש היה עורך את הרשימות של העניים ומעבירן למשה־יצחק לוין להתימה. תחילה קיבלו את האישורים ל„מעות חטים" עניי הסביבה ואחריהם עניי העיר. רבים קיבלו „מתן בסתר" על־ידי שליח מיוחד. כדי שלא לבייש. לשם קבלת הקמח היו במסרים לנצרכים אישורים בשם משה־יצחק לוין ישר לטחנה. מלבד „מעות חטים" היה משה־יצחק לוין מעניק לאביונים חפוחי אדמה ושאר צרכי החג. בימים שלפני חג הפסח היתה נערכת בבית־המדרש שלו חלוקת הפתקאות לארבע הכוסות. מחמת ההמולה הרבה נאלצו חובשי בית־המדרש להפסיק כאן בימים אלה ממשנתם. בבית מדרשו של משה־יצחק לוין למד בצעירותו המשכיל הנודע משה־אהרן שאצקס, מחבר ספר „המפתח". „מצה שמורה" היה משה־יצחק לוין נוהג לאפות בדירתה. הוא עצמו ובניו היו עוסקים בהכשרתה. בערב יום כיפור היה משה־יצחק לוין נוהג ללכת עם בניו אל בית־העלמין ובצאתו מבית־העלמין היה מושיט את ידו אל השמש לקבל ממנו במתנה פרוסה של עוגת דבש, יחד עם כל המבקרים ואף העניים בתוכם, כדי להוכיח שוויון כל בני־תמותה ביום הדין. משה־יצחק לוין משמש דוגמה לאורח חייו של נדבן פינסקאי בימים ההם. אחרי מותו כתב עליו נחום־מאיר שייקעוויטש — שמ"ר (המליץ, 1872, גליון 11, עמוד 79): „זעקה מפינסק ושבר גדול מקארלין במות ר' משה־יצחק לעווין. נפטר ו' אלול תרל"ב. אלפי אנשים מקוננים ומתאבלים על כבודם כי גלה מהם ועל עטרת ראשם, כי נפלה מעליהם. שדד המות מקארלין את אביר נדיביה. הלא הוא הנדיב המהולל, עזר דלים ואבי אומללים, מ' משה יצחק לעווין, הנודע לתהילה בכל קצוות ארץ רוסיה על־ידי חסדיו הרבים, אשר פעל ועשה כל ימיו עם כל מבקש עזרתו... כי... היה אביהם, עזרם ומגינם... ידו הרחבה היתה פתוחה בכל עת. לא נפריז על המדה אם נאמר, כי הוא היה אחד האנשים המצויינים... בדורנו. אלפי משפחות חיו על נספו. מכל אפסי ארץ רוסיה נהרו אליו המונים אומללים... בכל יום ויום בבואו בבוקר לבית תפלתו היתה דרכו תמיד להתעטף בטליתו ולהניח מגבעתו על שולחנו וכל איש מצוק ומר נפש הגיש עצומותיו ובקשותיו, כתובות על פסת ניר לתוך הכובע. ולאחר אשר השלים הנדיב הנפלא הזה את תפלתו ושם את כובעו זה על ראשו ומכל משמר שמר לבל יפול מן הפתקאות אחד ארצה, וימהר ללכת לביתו. לחיכו לא טעם מאומה עד אשר כלה לקרות את כל המכתבים ולמלאות משאלות כל דורשי ערתו... ויחוננהו [השם] בארבעה בנים יקרים וישרים... כיהודים

גרינורי לוריא ו„אגודת הנשים לעזרה בפינסק"

משה לוריא ובני משפחתו

משה לוריא

ליאופולד לוריא

יוסף האלפרן

ברנארד (בני) האלפרן

כנוצרים הוקירוהו... כיבד מאד את לומדי התורה והוקיר גם את ההכמים אוהבי ההשכלה... אלפי אנשים... נחלצו ממצוקותיהם בעזרת הנדיב הזה. רבים אומרים. כי כסף נדבותיו, אשר פזר במרוצת ימי חייו, עולה לפי החשבון הנמצא כתוב בספר הזכרונות אשר לו, עד כדי מיליון וארבעים רו"כ... ביום, אשר בו עלה ר' משה־יצחק למרום כל החנויות נסגרו וכל העם מקטן ועד גדול התאספו... ללוות אותו למעוני הנצחי... בעשרים אלף איש מלאו את כל החוצות המכתירים את ביתו... וכאשר נגשו לביהכ"נ, אשר יסד אביו הישר באדם ר' שאול לעווין ז"ל, העמידו את משתו על הארץ... כולם יחד הטו אזניהם לשמוע את דברי המגיד מקהל עדת פינסק, אשר עמד לספדו".

בדרך אחרת של פילאנתרופיה בחר לו וולף לוין, בנו השלישי של שאול קארלינר. אף הוא היה סוחר יערות, ואולי גם תבואה וחלב, וביצע עבודות מטעם הממשלה. כבר בראשית החצי השני של המאה ה־19 הגה את הרעיון להעביר את בני קהילתו לחיי עבודה על־ידי ייסוד מושבה חקלאית למענם סמוך לפינסק. לשם הגשמת תכניתו פנה אל הממשלה הרוסית בפטרבורג וביקש ממנה רשות לרכוש כברת אדמה בקרבת פינסק עירו. בכתב הבקשה הוא מפרט את רעיונו ומתחייב לשאת לבדו בעול כל ההוצאות המרובות וליישב את היהודים על הקרקע. בקשתו ניתנה לו. הוא קנה אדמה במרחק שבעה קילומטר בערך מהצד הצפוני של העיר סמוך למושב אייואניק, בנה בתים, קנה רכוש, צאן ובקר, רכש מכשירים לעבד בהם את האדמה — והכל, כאמור, על חשבונו. והמתיישבים — לא זה בלבד שניתן להם ליהנות מן המוכן, אלא פטורים היו מלשלם מסים לממשלה ובניהם היו פטורים משירות בצבא. לקריאתו נענו חמש עשרה משפחות.

אולם במהרה נתברר, כי המתיישבים שנענו לפנייתו של וולף לוין — רובם בני העיירה הסמוכה לוהישין — לא באו אלא כדי להשתחרר מהצבא ומתשלום המסים והרעיון של המייסד מהם והלאה. אמנם הם ישבו באיוואניק, אולם הוסיפו לטפל בעסקיהם בפינסק. וכשקמו במרוצת הזמן בתי־חרושת בפינסק פנו בניהם ובנותיהם של המתיישבים לעבודה בבתי־חרושת אלה ואת השדות היו מכירים לגויים מהכפר הסמוך. למתיישבים אשר עיבדו במקצת את המשק היתה תוצרתו מקור פרנסה בימי הקיץ ולמחיה לעת זקנתם. בימי המשבר הכלכלי, אשר פקד את פינסק בגמר מלחמת העולם הראשונה, פנו תושבי איוואניק לחקלאות ומצאו כאן את מחייתם. החברות יק"א ו„אורט" באו לעזרתם ואחדים מהמתנחלים נשארו נאמנים לרעיון הנעלה, אשר הגה ופעל למענו בכל לבו ומאדו וולף לוין מקארלין. אולם הוא עצמו נשתכח כליל מלבותיהם של אחרוני המתיישבים. לפי המסורת בנה וולף לוין מכספו את בית־המדרש הידוע בשם „פינסקער קלויז", שהיה מרכז הלמדנות בפינסק. בו היה מתפלל האב בית־דין של פינסק הגאון ר' אלעזר־משה הורוויץ, חבר בית־הדין שלו הדיין ר' יעקב־מאיר הורוויץ, התלמודי הגדול ר' ברוך עפשטיין ואחרים. בסוף ימיו איבד וולף לוין את כל הונו במשפט עם פריץ אחד בעסקי יער. הוא מת, כנראה, בשנת 1870.

מאיר לוין, בנו הבכור של משה־יצחק לוין, הלך בעקבות אבותיו באורח חייו ודאגותיו לקהילתו. הוא היה מבין הראשונים שקנה אניית קיטור והפעילה בין פינסק ואוקראינה (לפני 1862). היה ידוע כלמדן ומשכיל. טרח לקיומה של התלמוד־תורה (של קארלין) ודאג ל„חדרים" שבעיר, בהם למדו תלמוד. מערי ליטא שונות היה מביא „מלמדים" והקפיד שיהיו מסורים וראויים להוראת התלמוד. את ה„מלמדים" האלה היה רגיל לקרב אליו. הם התפללו בבית־הכנסת שלו

בקארלין, שנשא את שמו („מייצ'ס שולכען" או „מאיר לוינ'ס שולכען"). את הסעודה השלישית בשבת היו סועדים על שולחנו, אוכלים בביתו את הסעודה המפסקת לפני תענית ומסובין לשולחנו בסעודת פורים. הוא היה מקורב לאנשי השלטון לרגל עסקיו ומעמדו בעיר. כן, למשל, נוהג היה שר הפלך בבואו לפינסק לבקר בביתו של מאיר לוין ולדון אתו בענייני העיר. בימיו התחיל בית לוין לצאת את פינסק והשפעתו בעיר נפסקה לפני הרבע האחרון של המאה ה־19. מאיר לוין עבר לגור בקיוב.

חיה לוריא ובניה

יורשת בית לוין בפינסק, הן מבחינה גיניאלוגית והן מבחינת המעמד החברתי ואורח החיים, היתה משפחת לוריא. אם המשפחה היתה חיה (1791—1873), בתו של שאול קארלינר. לאחר שנתאלמנה מבעלה הראשון גד־אשר רוקח, בנו של ר' יהושע, אב בית־דין של פינסק, שהיה נכדו של הגאון ר' אלעזר רוקח מאמסטרדם (1816), ומבעלה השני אהרן לוריא, בנו של ר' איסר לוריא ממוהילוב (1835), המשיכה לנהל בעצמה את עסקיה, בנראה עסקי תבואה, עצים, חלב ומלח. היא ניצלה את פינסק בתור תחנה מרכזית ופיתחה בדרך זו את עסקיה דרומה ומערבה, בין אוקראינה הפוריה לארצות הבאלטית ופולין. הממשלה הרוסית הכירה בערכו הרב של מפעלה — פיתוח העיר פינסק בתור עיר הנמל והתעבורה — והצאר אלכסנדר השני העניק לחיה לוריא ולצאצאיה אחריה „אזרחות כבוד" של האימפריה הרוסית, מובן, שבראש וראשונה נהנו ממפעלה יהודי פינסק, זכות גדולה עמדה לה בימי הרעב, אשר פקד בשנות הבצורת 1866—1867 את פלך קיובנה, שהיה מאוכלס ברובו יהודים. הרעבים ללחם אנושים היו לעזוב את בתיהם ורכושם ולנדוד למחוזות הדרום, ורם הנודדים הגיע לפינסק כדי להמשיך מכאן דרכם דרומה באניות קיטור. בשעת מצוקה זו באה לעזרתם חיה לוריא. היא הקימה בפינסק מחנה גדול, בו הושיבה את פליטי הרעב. היא האכילה אותם, הלבישה אותם, דאגה לכל צרכיהם ובאניות קיטור של בניה משה חדד לוריא ובן אחיה מאיר לוין העבירה אותם למחוז חפצם — דרומה. אף כסף וצידה לדרך נתנה להם. במשך שתי שנים עמדה חיה לוריא בראש מפעל עזרה זו והצילה אלפים מחרפת רעב ואף מוות. ואם לעניי ערים אחרות בשעת צרתם, כך לעניי עירה על אחת כמה וכמה. בערך בשנת 1865 הקימה ארבעה בתים, מוסדות של צדקה: את התלמוד תורה בקארלין, את בית החולים בקארלין — אותו בנתה יחד עם אחיה משה־יצחק לוין, בית כנסת בקארלין, שנשא את שמה — „חיה'לס שולכען", ויחד עם קרובת משפחתה פייגל לוין בנתה מושב זקנים בקארלין. לזכר ארבעה המוסדות שהקימה היו חקוקות על מצבת קברה צורות של ארבעה בתים. היא ירשה מאביה את השנאה להסידות. בשכנות מקום מגוריה בקארלין עמדה „חצרו" של האדמו"ר ר' אהרן הישני מקארלין *. הרעש וההמולה ששררו ב„חצר" הרבי, במיוחד בחגים, הדריכו את מנוחתה. על רקע זה פרץ סכסוך בינה לבין החסידים והרבי נאלץ לפי דרישת המשטרה לעזוב את קארלין והעתיק את „חצרו" לעיירה הסמוכה סטולין (לפני 1864). מאורע זה מעיד מה גדולה היתה השפעת משפחת לוריא בפינסק וקארלין בימים ההם. חיה לוריא מתה בראשית שנת תרל"ד (1873). עד ראיה (מרדכי קרמן) מספר, כי בדרכה למנוחת עולמים נישא ארונה

* ר' עליו ז. רבינוביץ, „החסידות הליטאית", ירושלים 1961, עמ' 70—84.

קודם לבית הכנסת, אשר בנתה, כשעל ארונה מונחים ספריה, בהם היו רשומים מעשי הצדקה שעשתה והמוסדות שהקימה וקיימה.

דוגמת אחיה ואחותה בנתה בתו של שאול קארלינר דינה (מתה ב־1865) בית־כנסת (ברחוב סיווער) בקארלין ונקרא על שמה („דינה'לס שולכען") עד הדור האחרון.

חיה לוריא באה בקשרי חיתון עם משפחת הרב ר' עקיבא אייגר הידוע. השע רוקח, בנה הבכור מניסואיה עם בעלה הראשון (נולד בשנת 1814), נשא לאשה את בתו של הרב ר' שלמה בן ר' עקיבא אייגר. הוא עסק בהלוואת כספים. מבאי ביתו של השע רוקח הקרובים אליו היה אחי אשתו ר' ישראל אייגר, אשר שימש כרב בעיירה הסמוכה לפינסק אנטופול וגר אחר כך בפינסק. כאן היה בית־כנסת (ברחוב פרץ) אשר נשא את שמו („ר' ישראל אייגר'ס שולכען"). על השע רוקח כותב חותנו הרב ר' שלמה אייגר: „תהלה לאל גם חתני הראשון ר' העשיל רוקח הדר בפינסק כלי נחמד, חריף ובקי בתורה ירא וחרד, סופר בכתב עברי, בעל רכוש לו, מן עשר עד י"ג אלף ר"ט [רובל טאליר]. אמו היא גבירה קרוב ק"ן אלף ר"ט לא באומד, כי אם בידוע, והוא בן אחר בן לגדולי עולם ונכד להגאון ר' אלעזר אב"ד דאמשטרדם בעל מעשה רוקח... גם היה אהוב ונכבד בעיני אאמ"ו [אדוני אבי מורי ורבי ר' עקיבא אייגר] והתפאר עמו הרבה, כי באמת ת"ח [תלמיד חכם] גדול הוא, כעת כבן כ"ד שנים" (אגרות סופרים... ממשפחת איגר־סופר... סימן נ"ד, עמוד 70, וויען 1933).

מקום מיוחד שמור לבנה השני של חיה לוריא גד־אשר לוין־רוקח (או גודיע, כפי שנקרא בפי העם). הוא נתן דעתו, כדוגמת דודו וולף לוין, להקנות לבני הנוער שבעירו עיסוק יצרני. אלא שדודו שאף להשיג זאת על־ידי עבודה חקלאית וגד־אשר לוין נהג לפי העקרון: „לעולם ילמד אדם את בנו אומנות". שניהם התכוונו להגשים בתחומה של פינסק בימים ההם באמצעיהם הם את הרעיונות של ההכרות יק"א ו„אורט". בנעוריו למד גד־אשר לוין מלבד תלמוד ונושאי כליו גם „מורה נבוכים" ו„יד החזקה" של הרמב"ם, „הכוזרי" לר' יהודה הלוי וכדומה. לראשונה היה שותף לבני משפחתו בעסקי יער ואניות קיטור. סבורים שידיד משאול קארלינר סבו הן מאופיו הן מנכסיו. מטעמים אישיים, שמקורם בהשקפותיו ובהכרותיו, נפרד מבני משפחתו והוסיף לנהל את עסקיו לבדו לפי שיטות חדשות. בבעלותו היו אניות הקיטור „פינה" ו„ניימן", ששטו בין פינסק וקרמנצ'וג וערים אחרות (1868). את ה„אני מאמין" שלו בחיים העמיד על שני עיקרים: הוא הדגיש — להלכה ולמעשה — את המוסר שבתורת היהדות. את המאור שבה ונמנע מקיום המצוות בבחינת „מצוות אנשים מלומדה". אף כי שומר מצוות היה. הביקורת הזאת על דרכי האמונה ועל אופיו של המאמין גרמה לחיכוכים רבים בפרט בינו לבין בני משפחתו. הוא ברח מן הכבוד ושנא את החנפים. בחדד תעקשני עמד על דעתו, ובצדק נאמר עליו, כי אלמלא היה עשיר ונדבן היו גוזרים עליו חרם או מלקות, כי „יוצא דופן" היה האיש. העיקר השני בהשקפותיו היה הכלל: „גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים". הוא התנגד לתמוך באנשים היכולים להתפרנס מיגיע כפיהם, כי „החי נושא את עצמו". משום כך היתה עזרתו לזולת עזרה קונסטרוקטיבית ולא עזרה פילאנתרופית. לזכר אשתו שנהרגה בגרמניה בתאונת רכבת חרם חמישה־עשר אלף רובל לרכישת בגדי חורף מדי שנה בחול־המועד סוכות לזקנים וחולים. כשם שהיה מבודד בין בני משפחתו כן פעל כיחיד בציבור. דרכו היתה מתן בסתר. שלא יודע בקהל, לפני מותו חילק

גד־אשר לוין סכומי כסף למוסדות של צדקה ולעניים שבקרב משפחתו. בית אחד ציווה אחריו לזקנים עניים. במשך שנים רבות היו יוצאי חלציו נוהגים לחלק ביום פטירתו מדמי הירושה בגדים לעניים וחולים. צוואתו משקפת את אישיותו ודעותיו. הוא נפטר ביום כ"ב בכסלו תרל"ח/1877 *. יהודי פינסק לא שכחו את גודיע. במלאת עשרים וחמש שנה לפטירתו פורסם בקובץ „פינסקער שטאדט לוח" (ווילנא 1903/4) מאמר לזכרו. במלאת חמישים שנה לפטירתו התאספו מטובי העיר בביתו, שבתוכו שיכנו יתומים בימי מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, וערכו אזכרה לו ולפעולותיו. זקני הדור, שעדין זכרו אותו, העלו זכרונות על המצב הסוציאלי, הכלכלי והתרבותי בימיו, על השקפותיו ומאמציו לשיפורו של מצב זה ועל התמורות שחלו בעיר מיום מותו.

משפחת האלפרן

בין הגורמים ליצירת תנאי עבודה לבני פינסק היו שני תתניו של גד־אשר לוין (בנים לא היו לו). האחד יוסף האלפרן (בעל ביילה בתו). הוא רכש והרחיב בשנת 1897 את בית החרושת לגפרורים, אשר היה מקור פרנסה למאות משפחות בפינסק. 400—500 פועלים עבדו בו, 80 עד 90 אחוז מהם יהודים. לאחד בית החרושת של לוריא היה בית חרושת זה השני בגדלו בפינסק ואחד הגדולים ברוסיה. תוצרתו הגיעה לדרום רוסיה, לקאווקאז ולערים שעל־יד הים הכספי. כדוגמת בית החרושת של לוריא שררה גם כאן אווירה יהודית. בין הפועלים — שומרי מסורת וחברי ה„בונד", שהגרו בימי הרבולוציה (1905) לאמריקה והיו בין המייסדים והפעילים בארגון הידוע „פינסקער ברענטש 210 ארבעטער רינג" בניו יורק, ובין הפקידים — חברי התנועה הציונית. בעבודתו של יוסף האלפרן לטובת הכלל היתה דאגתו נתונה למוסדות הסוציאליים. הוא עמד בראש בית החולים בפינסק כל השנים. לבית חולים זה היו עניי העיר מתקבלים לריפוי חינם. יוסף האלפרן חיפש תמיד מקורות לקיומו בנצלו את מצבו החברתי והשפעתו האישית. בשנת 1880, בשנת משבר קשה למוסד זה, הצליח לעורר את רצון הקהל לתרום לטובתו בשעת העליה לתורה ובית התולים הוסיף להתקיים. יחד עם בני משפחת לוריא עמד בראש החברה „סומך נופלים" בקארלין לעזרת אנשים שירדו מנכסיהם והיו זקוקים לתמיכה כספית לשם ניהול עסקיהם. כמו כן היה בין מנהלי מושב הזקנים בקארלין, שהקימה חיה לוריא.

תתנו השני של גד־אשר לוין היה שמואל רבינוביץ, מבעלי בית התרושת לנרות בקארלין, בו עבדו 120 פועלים, רובם ככולם יהודים.

יורשו של יוסף האלפרן (הוא מת ב־1919, בווינה) היה בנו בני (ברנארד). בגמר מלחמת העולם הראשונה הפעיל את בית החרושת, ולאחר שעלה באש (1923) בנה אותו האלפרן מחדש. 15% מהאוכלוסיה היהודית של העיר עבדו בבית תרושת זה. בלחץ הממשלה האנטישמית הפולנית אנוס היה בני האלפרן למכור את בית החרושת לטראסט השבדי. למעשה הולאם בית החרושת בידי הממשלה (1925). הקיץ הקץ על בית חרושת יהודי רב ממדים, אחד הגדולים בענף זה ברוסיה, אשר הוקם והופעל על ידי יהודים והועבר מאונס לידים זרות. מספרים, כי בשעה שהבעלים החדשים, הנוצרים, דרשו מבני האלפרן, בתוקף היותו עדיין מנהל בית התרושת, שיפטר בהדרגה את הפועלים היהודים, השיב

---

* ז. רבינוביץ, ר' גד־אשר לוין מפינסק, „העבר", כרך י"ד, עמ' 185—190.

להם, כי את גזר הפיטורין יש להטיל לראשונה עליו. דבר זה אסור היה לפי תנאי מכירת בית החרושת לבעלים החדשים. מלבד התרומות, אשר היה תורם לטובת מוסדות שונים בפינסק, במיוחד בית היתומים וחברת „אחע", היה בני האלפרן עוסק במציות שהזמן גרמן. לאחר מלחמת העולם הראשונה הגיעו לפינסק פליטים ורבים מיהודי פינסק עצמה חזרו לבתיהם ללא מקור פרנסה, משעם „רעד הצירים היהודים שעל־יד הסיים הפולני" הוקמה בפינסק ועדה לעזרת הפליטים האלה. בראש ועדה זו עמד בני האלפרן. בשנת 1924 הוא היה בין מייסדי הבאנק היהודי למסחר ותעשיה בפינסק וכיהן בתור יושב־ראש של המועצה המפקחת על הבאנק הזה. את בית המגורים של יוסף האלפרן, מעוכבנו של גד־אשר לוין, מסר בני האלפרן לטובת בית היתומים, אשר הקימו יהדי פינסק לאחר מלחמת העולם הראשונה והפוגרום של קלגסי בולאק באלאכוביץ. בני האלפרן, כמהו כאביו, לא הצטרף להסתדרות הציונית. בסוף ימיו ישב בווארשה. כאן נספה יהד עם אשתו (סוניה, בת ישעיהו ברלין מריגה) בגיטו. בנים לא השאיר אחריו.

בנו השני של יוסף האלפרן, גיאורג (גד, נולד בפינסק חדשים אחדים לאחר פטירת סבו גד־אשר לוין ונקרא על שמו) הצטרף לתנועה הציונית ועמד בראש מוסדותיה בשטח הכלכלי עשרות בשנים. הוא היה אחד המנהלים של „אוצר התיישבות היהודים" (קולוניאלבאנק), יחד עם בן עירו יצחק־אשר נייריץ היה בין מייסדי קרן היסוד, נכחר בקונגרס ה־12 בשנת 1921 כחבר המועצה הכלכלית והמשקית של ההסתדרות הציונית, היה חבר הדירקטוריון הראשון של קרן היסוד וחבר יעד הפועל של ההסתדרות הציונית העולמית. בירושלים יסד את חברת הביטוח הגדולה „מגדל". בקונגרס החמישי היה חבר ה„פראקציה הדמוקראטית" של וייצמן ומוצקין, ומאז נשאר מתומכיו הנאמנים של וייצמן ומועציו בעניינים כלכליים של ההסתדרות הציונית. בשעה שבית החרושת לגפרורים בפינסק עמד להימכר לידי נכרים התנה שני תנאים: שהפועלים היהודים יוסיפו לעבוד בבית החרושת וכי אסור לבעלי בית־החרושת החדשים לפגוע בדרכי התחרות בבית־החרושת לגפרורים „נור". אשר הקים גרשון וייצמן ב־1924 בעכו. עבודת הדוקטור שלו נכתבה על הנושא: „הפועלים היהודים בלונדון". אף־על־פי שעזב את פינסק בנעוריו ונדד לארצות מערב אירופה, נשא את מורשת פינסק תמיד בלבו ועד סוף ימיו רגיל היה בזמן פגישתו עם פינסקאי לומר: „אנא, אל תקרא לי ג'ורג'. קרא לי גדיע", כשם סבו בפינסק. גיאורג האלפרן מת בשנת 1962 בירושלים*.

משפחת לוריא

ממשיך „שושלת" לוריא בפינסק היה משה לוריא (1824—1906), בנה הבכור של חיה לוריא מנישואיה עם בעלה השני אהרן לוריא („אורעלע פינסקער"). הוא הלך בדרכי אמו. הן בנוגע לפיתוחה הכלכלי של העיר והן בראגתו למוסדות של צדקה, והיה אחד האישים החשובים ביותר בתולדותיה של פינסק. הוא האיש, אשר פיתח את המסחר בעיר והקים אחר כך את התעשיה בה, לאחר שהנהיג את דרכי הטכניקה של מערב אירופה. הוא היה ממפעילי אניות הקיטור בין פינסק לדרום רוסיה. על־ידי כך סייע לפיתוחה של פינסק, כדרך שעשתה אמו, בתור עיר נמל

* להשלמה יש לציין, כי ליוסף האלפרן היתה עוד בת, אשר נרה בגרמניה. גורלה היה: נישואי תערובת. — שני בניו וכתו של יוסף האלפרן, מבני בניו של ר' שאול קארלינר ונכדי ר' גד־אשר לוין מסיעים כלושת הדרכים, בהן הלכו בני הדור בימים ההם. בתו של גיאורג האלפרן, לאה בן־דור, עתונאית, גרה בירושלים.

פנימי ותעבורה בין הדרום למערב (ההכרה „האחים [משה ודוד] לוריא ושותפיהם"). סלילת פסי הרכבת דרך פינסק בשנות ה־80 של המאה ה־19 הפחיתה את ערכה של העיר בתור עיר הנמל ופגעה קשה במסחר שלה. אז הקים בה משה לוריא תעשיה צניפה ועשירה. ואלה המפעלים אשר הקים: בשנת 1865 בנה טחנת קמח, אשר הופעלה בשנת 1872 על־ידי מכונת קיטור, שהביא מגרמניה; בית־בד לייצור שומנים. שאף הוא הופעל על־ידי מכונת קיטור; בשנים 1879/80 הוא הקים בית חרושת גדול למסמרי עץ, ראשון מסוג זה ברוסיה; בית חרושת לייצור קופסאות עץ לסיכת גלגלי עגלות (1881 בערך); בנה יחד עם שניים מבניו (בשנת 1890) מנסרה גדולה ובית חרושת (בשנת 1898/99) לייצור לבידים גדולים לבניין ולרהיטים. הקמת כל המפעלים האלה פיתחה פרולטריון תעשייתי יהודי. פחת ערכה של פינסק בתור עיר הנמל והיא היתה לעיר העמל. במפעלים שלו השכין משה לוריא יחד עם פקידיו הבכירים אווירה יהודית, מסורתית, בהתאם להווי היהודי בעירו. בזמן קבלת פקידים לבית החרושת שלו היה מעדיף תלמידי התלמוד תורה. מתוך גאווה והכרה לאומית קרא את אחת אניות הקיטור שלו בשם „מונטיפיורי". יחידים היו בתי חרושת בתחום המושב בימים ההם, שהצטיינו באווירה יהודית ובקיום מנהגי ישראל כדוגמת בתי החרושת של משה לוריא בפינסק וכבית החרושת לגפרורים של קרוב משפחתו יוסף האלפרן, שתואר לעיל. בצדק נאמר, כי אלה היו בתי חרושת יהודיים ממש ולא רק בבעלותם של יהודים בלבד. בערב שבת וערב חג היו הפועלים מפסיקים את עבודתם בבתי החרושת שעה אחת לפני הדלקת הנרות. שחי צפירות ממושכות שיצאו מבית החרושת לוריא היו מבשרות את בוא השבת: האחת לציון מועד סגירת החנויות, השניה, בערך חצי שעה אחר הראשונה, לאות, כי הגיע הזמן לברך על הנרות. לא פינסק בלבד, אלא כל הישובים שמסביב, מעבר לאגמים והנהרות, לפי דבריהם של עדים, שמעו את הצפירות וקידשו את השבת. בתי החרושת של לוריא היו שובתים בשבתות ובחגים ורגל יהודי לא דרכה בהם בימים אלה. בבית החרושת סודר בית כנסת, בו היו מתפללים, בפרט ב„ימים הנוראים", בצוותא, מנהל בית החרושת והפועל הפשוט. „מניין" ל„ימים נוראים" היה קיים גם בבית החרושת לגפרורים של האלפרן. הפועלים בבית החרושת של לוריא, שהיו באים לעבודה למשמרת הראשונה לפני הנץ החמה, היו מפסיקים את עבודתם ופונים לעבודת הבורא. לשם כך תיקנו במיוחד בסידור העבודה הפסקה קטנה. אל אולם בית הכנסת הכניסו ארון קודש וספר תורה. הפועלים, אשר עבדו במוצאי שבת, נוהגים היו לבוא כשהם לבושים עדיין בגדי שבת שלהם. אחד הפועלים היה מבדיל „בין קודש לחול" ורק אז, כדברי עד נאמן, היו הפועלים מסירים את בגדי שבת מעליהם ולובשים בגדי עבודה. בפרוס הפסח היו פועלי בית החרושת ללבידים מקבלים לוחות עץ לכיסוי שולחנותיהם לשם הכשרתם לחג המצות. בשנים בחיקונן היו הפועלים מקבלים מצות חינם. באיזור בתי החרושת האלה, של לוריא והאלפרן, במערבה של העיר, עמד בית כנסת, שהיה מכונה „מאנאסטירשצ'ינער שולכעף", בו היו רוב המתפללים, רובם ככולם, פועלי בתי החרושת. לאחר עבודה משותפת על יד סדן העבודה בילו רבים מהם כאן בצוותא את השעות הפנויות בימי שבת ומועד ואף בערבים בימי חול. על יד בית הכנסת הזה גר דיין (הרב הינדין), ששימש מורה הוראה לפועלים, אליו היו פונים בענייני הלכה, לישוב ענייני ממונות שביניהם ואף לשמוע מפיו דברי תורה, דף גמרא או פרק ב„עין יעקב".

בשדה הפילאנתרופיה דאג משה לוריא כל ימיו להחזקת המוסדות, אשר הקימה אמו: תלמוד תורה, בית החולים ומושב זקנים בקארלין. הנהלת מוסדות

אלה היתה בידי בני משפחת לוריא, והמסורת המשפחתית לתמוך בהם היתה קיימת עד הדור האחרון, מתוך רגשי כבוד למייסדת ולצאצאיה. ב„חיה'לס שולכצן" היו מהפללים בני משפחת לוריא העניפה, ותומכים בהחזקתו. יחד עם שאר צאצאי היה לוריא יסד משה לוריא את החברה „גמילות חסדים" בקארלין (1872) ומסר דירה שבבית אמם לרשות חבורה, אשר הקימה כאן בית ספר למלאכה, שהיה מיועד בעיקר לעניי העיר (1885, 1888). כאשר חגג משה לוריא את יום חתונת הזהב שלו תרם למוסדות. שהקימה אמו, אלף רובל (1890), ובמלאות שישים שנה לנישואין (1900) תרם עשרת אלפים רובל לבניין חדש לתלמוד תורה בקארלין במקום הבניין הישן, אשר בנתה אמו. בשנת 1903 השתתף בתיקוני בית החולים בפינסק. הוא היה לעזר החברה „סומך נופלים", אשר יסדה אשתו מרים־לאה יחד עם בת משפחתם פייגל לוין (בערך 1875). חברה זו היתה בהנהלת נשי משפחת לוריא. בימי הרעב, אשר פקד את פינסק בשנת 1887, נדב משה לוריא יחד עם דוד אחין מדי שבוע שיכים פוד דגן, תוצרת הסהנה שלהם, ובשנת 1891 קיבל על עצמו לסחון חמשת אלפים פוד קמח שיפון חינם לעניי העיר. לאחר השריפה הגדולה, שפרצה בפינסק בשנת 1901, תרם משה לוריא 800 רובל. מאידך, לאחר הפוגרום בקישינוב (1903) לא נענה ביר רחבה לסובת הנפגעים, ייתכן משום שתרומה זו חרגה מהכלל „עניי עירך קודמים", שבו, כנראה, היה נוקט משה לוריא. כשנוסדה אגודת הספנים היהודים בפינסק (1890) תרם משה לוריא להקמתה. כתב הימים ההם (1880) מודיע: „אתריהם [אחר חיה לוריא, משה־יצחק וגד־אשר לוין]... לא ירפו [בניהם]... מעשות צדקה אין מספר ומחזיקים הת"ת [התלמוד תורה] והבק"ח [והביקור חולים — בית חולים] ביחר שאת ובכן סומכין כל אנשי קארלין עליהם". ער ראיה (מרדכי קרמן) מתאר דיוקנו של יהודי אחד. שעל ידו העבירו בימים ההם דמי הצדקה של לוריא: בכל יום חמישי בזמן תפילת מנחה היה מחלק אותו יהודי בבית־המדרש בשם משפחת לוריא, ומשה לוריא בראשם, מתן בסתר לנצרכים לבל תראה עין זר. משה לוריא לא נמנה עם „חובבי ציון" ואף לא עם חברי ההסתדרות הציונית ולא תמך בהם מחונו כדרך שתמך במוסדות עירו. רציונותיו של הרצל לא מצאו הד בלבבו, אף־על־פי שבעירו קמה תנועה חזקה של „חובבי ציון" ושל הציונות. הדבר חרה מאוד לציונים שבעיר. עם זאת לא התנגד לתנועה הזאת ובדירתו קיימו הציונים בשנת 1899 מסיבת חנוכה בעלת אופי ציוני מובהק, בהשתתפות נושאי רעיון הציונות בעיר והלוחמים לה (שמשון רוזנברם ואחרים). ללא ספק סייעו לכך חתנו של משה לוריא משה־חיים אליאסברג, ושני נכדיו גריגורי בן אהרן לוריא, ושאול בן אידל לוריא, שכולם היו ציונים פעילים.

חלפו הימים, נשתנו הזמנים. עקב התנועות הסוציאליסטיות השונות שגרמו לתסיסות בקרב הפועלים בסוף המאה התשע־עשרה, החחילו בני משפחת לוריא לעזוב את העיר, כשם שעשו זאת לפניהם בני משפחת לוין ממעמים אחרים. את שינוי היחס למשפחת לוריא באותם הימים מאפיינת העובדה דלקמן, שמוסרת חיה וייצמן־ליכטנשטיין: „ר' ו. לוריא ואשתו [ביילה] גרו עשרות שנים באותו בית ובאותו רחוב, והיא היתה רגילה לצאת יום יום על הגזוזטרה ולהסתכל במתרחש ברחוב ולהעיר הערות — — כך היתה יושבת שנים על שנים ומטיפה מוסר לעוברי הרחוב על פגימות בחיצוניותם, והכל שומעים בקולה ביראת הכבוד. כיאה להתייחס לגבירה' כזאת. והנה באה שנת 1905, ומרת לוריא מוסיפה לשבת על הגזוזטרה ולהורות בהטפותיה. והנה עוברים בחור ובחורה. היא קוראת לבחורה ואומרת לה שאיננה מסורקת, ומרברת בקול רם ברחוב. הבחורה מביטה ישר בעיניה ועונה:

,זה לא ענינך שלך, בילקה! אל תתערבי בענינים לא שלך, את עלולה לקבל מכות בעד התערבותך'. מרת לוריא נכנסה הביתה חיוורת ובעיניה בהלה, ופנתה ואמרה לבעלה: ,זמננו עבר. שוב אין לנו מקום בפינסק'. ואמנם, לאחר זמן מיעט יצאו מפינסק והשתקעו בויסבאדן ושם ישבו עד סוף ימיהם" *.

אף משה לוריא עזב בסוף ימיו את פינסק עירו ועיר אבותיו ויצא לוייסבאדן, שם נפטר הוא בשנת 1906 ואשתו — בשנת 1911.

יורשי בית החרושת של משה לוריא היו שני בניו ליאופולד (ליפא) ואלכסנדר לוריא. כבר בימי חייו של אביהם שיפרו והגדילו את מפעלו. בנו מנסרה ובית חרושת ללבידים. יחד עם בית החרושת ירשו ושמרו את „יהדותו" של בית החרושת: צורתו מבחוץ ותכנו מבפנים. פקידים ופועלים יהודים, אווירה יהודית ומנהגי ישראל שררו כאן כבימי אביהם. עד הדור האחרון היתה מצויה במשרד הראשי של בית החרושת רשימה של מוסדות צדקה אליהם היו נשלחות מדי שנה תרומות, בהתאם למסורת המשפחתית. מקום בראש היה, כמובן, למוסדות אשר הקימו או נתמכו במיוחד על ידי אבותיהם. תרומה של ליאופולד לוריא, לטובת הקופה „גמילות חסדים ו" הניחה את היסוד לקופה זו בשנת 1927. בתור סמל לבית החרושת, לדמותו הרוחנית, ראוי לשמש שומר בית החרושת, הידוע בשם „שמואל'קע דער שומר". שאף הוא עבר בירושה מימיו של משה לוריא לתקופת בניו. הוא היה אחת הדמויות הפופולאריות ביותר במפעל. עשרות בשנים שימש שומר על יד הכניסה לבתי החרושת הגדולים האלה והיה קובע למי מותר ולמי אסור להיכנס או לצאת. יהודי מהדור הישן היה, בעל זקן שירד לו על פי מידותיו, חבוש כובע חסידי אופייני, בעל מצחון, חסיד מחסידי הצדיק מליבשיי הסמוכה. בשעת מילוי תפקידו האחראי היה נוהג לעבור על פרשת השבוע, שנים מקרא ואחד תרגום, עם פירוש רש"י ודברי צדיקים. ואף פעם לא קרתה לו תקלה כל שהיא במילוי תפקידיו. יהודים דוגמתו היו רבים בין הפועלים, ממלאים את המוטל עליהם ללא דופי. בשנת 1889 עבר ליאופולד לוריא לגור בווינה, לאחר שנשא לאשה (את פאני) לבית לנדא מברודי, מצאצאי הגאון ר' יחזקאל לנדא בעל ה„נודע ביהודה" מברודי ופראג. הוא היה רגיל לבוא לפינסק, כי ההשגחה הטכנית על בתי החרושת היתה נתונה בידו. אף לאחר צאתו את פינסק לווינה לא שכח ליאופולד לוריא גירסא דינקותא שלו שלמד בפינסק. „בכל המתרחש בעולם" — כותב עליו בנו פאול בחוברת המוקדשה לזכרו — „הוא דן ליהודי. השקפת חיים יהודית הוריש לבניו אחריו... הוא היה בן תורה והיה הוגה בה בשעות הפנאי... עשות צדקה ירש מאבותיו". ליאופולד לוריא הכיר את ד"ר הרצל ונפגש אתו פעמים אחדות, אם כי לא היה ציוני פעיל, וד"ר הרצל פרסם בשנת 1898 בשבועון שלו Die Welt את מאמרו המוקדש לפינסק בשם: Eine juedische Arbeiterstadt (Karliner :חתום) המכיל פרטים חשובים ביותר על מצבה ועל חייה הכלכליים של פינסק. בשנת 1904, כשזרם פליטי הפוגרומים הגיע מרוסיה לווינה, עמד ליאופולד לוריא בראש ועד ההצלה. הודות למאמציו מצאו פליטים רבים עבודה בווינה ולרבים אחרים עזר להמשיך בדרכם, לרוב לאמריקה.

בקרב משפחתו נועד לו מקום מיוחד. הוא חונן בכשרון למכניקה והתקין שיפורים במכונות ופעולותיהן. הוא פיתח מכונות חדשות והפעיל יכנות למטרות חדשות, כשהוא עצמו מעבד את התכניות לכל פרטיהן. המכונות, אשר

---

* חיה ויצמן—ליכטנשטיין, „בצל קורחנו", ת"א 1953, עמ' 79—80.

הביא מחוץ לארץ ואשר פיתח בפינסק. היו לברכה לבני עירו וקנו להן שם בתעשיה ברוסיה ואף במערב אירופה. כשגמר חוק לימודיו בטכניון בקארלסרוהה שבגרמניה — בשנת 1881 — נסע לצרפת והשתלם בתורת ההנדסה למכונאות. כאן ראה לראשונה מכונת קילוף מיוחדת. בה התחילו להשתמש באותו זמן לייצור לבידים עדינים. בשעת נסיעתו בהזרה הביתה קנה מכונה כזו בגרמניה. הביא אותה לפינסק והפעילה בבית החרושת של אביו לייצור קופסאות לסיכת גלגלי עגלות. כיוון שהמרכבה היתה באותו זמן כלי רכב מקובל מאוד ברוסיה זכו הקופסאות האלה לתפוצה רבה ובית החרושת היה מקור פרנסה רב ערך ליהודי פינסק. בשנת 1894 עלה על דעתו לייצר חלקים חזקים וקלי־משקל לקופסאות סיכה אלה על ידי הדבקת הלבידים שתי וערב בעזרת מכבש הידראולי לכבישת שמן, שהיה ברשות בית־הבד של אביו. הוא התקין במכבש זה לוחות מברזל יציקה, הניתנים לחימום. ובין חלקי המכבש נלחצו לוחות הלבידים. אז (1898) התחיל בייצור לוחות לבידים גדולים לבניה ולרהיטים. תודות להמצאה זו של ליאופולד לוריא קמה בפינסק תעשיה חדשה, שהתפתחה במהרה ברחבי רוסיה. בכל מקום בו היה מצוי עץ האלמון (אולחה), כי מעץ זה ניתן היה לעשות לבידים לפי שיטתו. וכיוון שעץ זה גדל בפולסיה, בסביבות פינסק, בביצות רוקיטנה ובמקומות אחרים של החום המושב, היתה תעשיה זו למחיה לאלפי יהודים, ובעיקר ליהודי פינסק עירו. בטכניון בחיפה נשמר לוח ברזל יציקה של אחד המכבשים הראשונים, אשר בנה ליאופולד לוריא. נוסף להמצאתו הזאת הכשיר את ניצול עץ האלמון, ה„אולחה", המצויה, כאמור, בסביבות פינסק והמחוזות הסמוכים, על ידי השימוש בדבק לח במקום הדבק היבש, שהיה מקובל בימים ההם, לשם חיבור לוחות העץ הזה. המצאה זו הקימה ענף מסוים בתעשית הלבידים, אשר היה לברכה ליהודי פינסק והמקומות הסמוכים. תודות לשיפורים האלה היה אחד מאוצרות הטבע שבמקום מקור פרנסה ליהודי המקום. מספר הפועלים בבתי החרושת של החברה „ל. [ליאופולד] ואל. [אלכסנדר] לוריא", רובם ככולם יהודים, הגיע עד לשמונה מאות איש. ליאופולד לוריא נפטר בלונדון בשנת 1938 בגיל 79.

אחריו ואחרי אחיו אלכסנדר לוריא, שמת לפניו (1924), ניהל את בית החרושת בנו הבכור פאול (שמואל, בעת בקנדה) עד כיבוש פינסק על ידי הבול־שביקים והלאמת בית החרושת (1939). כדרך אבותיו נוהג היה אף הוא להפריש מדי שנה לפי רשימה שבידו תרומות למוסדות של צדקה בפינסק. כן עשה גם אחיו הצעיר ארתור (כעת באירלאנד). הבן השני אנטון (כעת בארצות הברית) פרסם, כאמור לעיל, ב„ייוו"א־בלעטער" את הצוואה של אבי חיה לוריא, „פרנס הדור" שאול קארלינר, בצירוף ניתוח על טהרת הדיוק ההיסטורי של הצוואה. מחקר זה מכיל פרטים חשובים מאוד למצבה של פינסק בראשית המאה התשע־עשרה. הוא הוציא את המונוגראפיה Die Familie Lourié ובה פרטים גיניאלוגיים לתול־דות משפחה זו החל במאה הארבע־עשרה. כולל יחסה לפינסק, ושלושת הדורות האחרונים שחיו ופעלו בתוכה. שלושת בני ליאופולד לוריא הם מבחינה היסטורית אחרוני ה„רוטשילדים" של פינסק וקארלין.

ד"ר אלכסנדר לוריא (1861—1924) היה הצעיר משמונת בניו ובנותיו של משה לוריא והיה ידוע ביותר בין תושבי העיר פינסק. הוא ייצג בעיני העם את „לוריא", שהיה בפינסק למושג. רוב בני המשפחה הזאת — אף אחיו של משה לוריא שמואל ודוד וצאצאיהם — עזבו את פינסק עד ראשית המאה העשרים. אלכסנדר לוריא היה האחרון מצאצאי משפחה זו שנשאר קשור לפינסק עד פטירתו

1924. אף לאחר שליאופולד אחיו עבר לווינה (1889) הוסיף אלכסנדר לוריא במשך זמן מסוים לגור בפינסק, וגם אחרי שהעתיק את מושבו לווינה היה בא תכופות לפינסק לרגל ענייני בתי החרושת. כל הגורמים האלה קירבו אותו לפינסק. בילדותו למד למדי קודש וחול וכשגדל המשיך בלימודיו בגרמניה. הוא פנה למדעי הרוח ורכש באוניברסיטה בהיידלברג את התואר דוקטור לפילוסופיה. בשובו לפינסק יסד יחד עם ליאופולד אחיו את החברה „האחים ל. ואל. לוריא". היה רגיל לתת הענקות שונות לפועלים לעת מצוא, אך נהג לפרקים ביד חזקה ובעקשנות. כשפרצה בחודש מרס 1905 שביתה בבית התרושת שלו, העמיס את הסחורה על הקרונות בעזרת המשטרה וקוזאקים. מתיחות שררה בתקופת השביתות (1905) בינו לבין הפועלים, חברי מפלגת ה„בונד". כאמור, תלמיד מדעי הרוח היה. השכלתו הטביעה את חותמה עליו. על אף היותו עסוק בענייני בתי החרושת שלו בפינסק ובווינה קבע עתים לתורה. במשך שנים אחדות היה לומד תלמוד ופילוסופיה יהודית מפי המלומד והחוקר הנודע הרב ד"ר אהרן קמינקא בווינה. בפינסק שמר מסורת אבותיו. נהג היה בשם עצמו ובשם ה„חברה" לתמוך ביד רחבה במוסדות של צדקה. בפרט במוסדות אשר הקימה אם אביו חיה לוריא. לאחר השריפה הגדולה. שפרצה בפינסק בשנת 1901 עמד אלכסנדר לוריא יחד עם אהרן אחיו בראש ועדת ההצלה. בשנת 1903 תרם אלף רובל לשיפור בניין בית החולים בפינסק. תליפת המכתבים בביח החרושת ניהלה אידיש, רוסית וגרמנית, הכל לפי לשון מקבל המכתב. הוא שימש בפינסק בשנת 1905 כ„יועץ" („גלאסני") בעיריה. אולם התפטר, כשה„אגודה להשגת שוויון־זכויות מלא לעם היהודי ברוסיה" הורתה ל„יועצים" היהודים להתפטר, משום שהם אינם נבחרי הציבור היהודי אלא ממונים מטעם השלטונות. את נאמנותו ליהודי פינסק הוכיח אלכסנדר לוריא בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשהעיר נכבשה בשנת 1915 על ידי הגרמנים. כידוע, היתה העת ההיא עת צרה: אויב חרב ורעב. ואף כי יכול היה לחזור למשפחתו לווינה, הצהיר לידידיו, כי לא יטוש את בני עירו במצוקתם. היה סבור, בצדק, כי תחדות למעמדו. להשכלתו ולידיעת השפה יוכל להגן על זכויות תושבי עירו בפני הכובש הגרמני. ואמנם, נתמנה כיושב ראש „ועד האזרחים". זאת אומרת כראש העיר. כמיטב יכלתו עמד על משמרתו השכם והערב. אף הצליח בימי הרעב ששרר אז בגרמניה, בפרט בחלקי רוסיה הכבושה, להשיג אי־שם קרון חיטה לפסח לאפיית מצות. וכל יהודי קיבל פונס אחד מצות לחג. אולם נוכח, כי הכובש הגרמני עושה את „ועד האזרחים" לכלי שרת לביצוע תכניותיו ולניצול האוכלוסיה ורכושה לצרכיו. כשהיה לו האומץ להתנגד לדרישות הגרמנים — בין השאר לדרישתם למסור מבנות העיר לתרבות רעה — נאסר והובל בחוצות פינסק כלווייח חיילים גרמנים וישב זמן מסוים במאסר. פעם שניה לקחו אותו הגרמנים יחד עם עוד ארבעה אנשים מנכבדי העיר כבן תערובות. היו זמנים והרשות להיכנס אל קצין העיר ניתנה רק לו ולחבר שני ב„ועד האזרחים" מבין כל תושבי העיר. האוכלוסיה, אם כי ראתה את אולת ידו למרות מאמציו, רטנה נגד „ועד האזרחים" ועל היושב־ראש שלו. מאוכזב מהמצב התפטר אלכסנדר לוריא מתפקידו ועזב את העיר בקיץ 1916 וחזר אל משפחתו לווינה. שלא כאחיו ליאופולד היה אלכסנדר לוריא מתנגד לתנועה הציונית. לאחר שהצליח לבנות מחדש את בית החרושת שלו בגמר מלחמת העולם הראשונה נפטר בשנת 1924 •.

• בתו פאולה שמרוים (שנולדה מנישואיו עם נתליה לבית ואהל מקניגסברג) חיה כעת בקנדה.

אהרן, בנו הבכור של משה לוריא, נמנה עם העסקנים החשובים, שהיו בפינסק בחצי השני של המאה ה־19 וראשית המאה ה־20. הוא הקים מוסדות סוציאליים, עמד בראש בתי חינוך ובריאות, היה מקורב לשררה ופעל לטובת בני עירו. מטיבו היה אדם תקיף, בעל רצון לשלטון יחיד, אולם מסור בכל מאודו למוסדות קהילתו. אם כי נהג מנהגי „גביר" היה מעורב עם הבריות, נענה לפונים אליו והיה ירוע בקהל בשם „אורע לוריא". הוא נולד בשנת 1842. חינוכו היה מסורתי מפי מורים. הוא נשא לאשה את (ביילה) בת מאיר לוין, דודנו של אביו, שנזכר לעיל. בשנים 1860—1863 כתב אהרן לוריא קורספונדנציות מפינסק ב„ציון" הרוסי וב„כרמל" הווילנאי. בשנת 1851 נזדמן לפינסק המסורר יהודה־לייב גורדון ואהרן לוריא זכה להיות במשך 2—3 חדשים תלמידו. שניהם התיידדו וידידות זו בתקיימה ביניהם כל ימיהם. על כך מעידים מכתבי גורדון אליו (אל אבר"ם ראשי תיבות: אהרן בן רבי משה) משנת 1862 עד 1888, שנתפרסמו ב„אגרות יהודה ליב גארדאן" (וורשא 1894). קטעים אחדים מתוך מכתבים אלה עשויים להדגים את יחסו של משורר תקופת ההשכלה אל אהרן לוריא. ביום כ' בשבט תרכ"ג (1862) כותב אליו גורדון: „...הני חש להתריעך, כי אני הוא האיש, אשר אתה מבקש! אני ישבתי לפני שנים שתים־עשרה בעיר מגורך ואסתופף בבית הוריך הנכבדים; מפי לקחת לקח שנים שלושה ירחים, ועתה אזכרך — ילד רך ועגג... ואנכי נבאתי או לאביך הנכבד, כי תהיה לאיש משכיל וחכם, וכן היית. רואה אנכי את פני מכתבך הקטן הצרוך בשוב טעם ודעת... כי באה חכמה בלבך והדעת מלאה את נפשך. ומאד מאד ינעם לי לראות, כי עוד צפנת זכרי בלבבך... וכן יקרת גם אתה בעיני... ואנכי אהבתיך... ותודיעני את כל הנעשה בך מיום לכתי מעמכם... השלום לאביך הנדיב היקר והנכבד ר' משה, ולאמך טובת שכל, אשת החיל... העוד חיה אמך הזקנה חיה [לוריא]? השלום לדודך רב תבונות ר' יוסף איטינגור [קרוב לחתני בעלה של גיטע אטינגר, אחות חורגת של משה לוריא]? ומה הערים, אשר אתה יושב בתוכה, פינסק וקארלין — האם עלו במעלה ההשכלה לפנים אור [או] ירדו לאחור?... הגידה נא לי ג"כ, אם אתה הוא הכותב בעלי העתים לבני ישראל בשם א. לוריא?... מצפה אני בכליון עינים ליום יבאו דבריך אלי... אולי גם יש תחת ידך... תבניתך... ושלחת לי... תמונתך... אני, אני... אוהבך וידידך עד נצח נצחים יל"ג".

בשנת 1888 פרסם אהרן לוריא ב„המליץ" וב„וסחוד" מודעה, כי הוא מחפש מורה לבית־הספר למלאכה אשר הקים בפינסק, וכי המועמדים מתבקשים להודיע על פרטי השכלתם לפי הכתובת של יל"ג בפטרבורג. דבר זה מעיד על הקשרים

• בנוסח דומה כותב גורדון אל לוריא ביום י' בניסן תרכ"ג (1863): „...בשנת תרי"ז שלחני אבי ז"ל לעיר פינסק לתבוע סך בסף, אשר הגיע לו מאדון אחד, אשר היה סוחר בביה"ס שם, ואני אז כבן תשע־עשרה שנה ועוד לרגלי התביעה נאנסתי להעצר בעיר ההיא [פינסק] שבועות אחדים ואועץ לפרנס את עצמי בהוראת שעה... אז ידעתיך, אותך ואת אביך ואמך הנכבדים ואת אמך הזקנה, תפארת כיבה, ושאר אנשים ישרים ויקרים מבני משפחתך ומגרי עירך, אשר מקצתם עודם שמורים בזכרוני ולבי ערג אליהם...". במכתב מיום י' באדר תרכ"ד (1864) כותב יל"ג אל לוריא: „...ובפרשי היום את מכתבך שנית לפני ואמצאהו מלא דברים נכחים, נאמרים בהשכל ודעת, מעידים על רחב לבך וישוב דעתך, מעמד ערי מושבך [פינסק וקארלין] בנוגע אל ההשכלה כמעמד רב ערי ארצנו, אשר אחינו יושבים שמה, עוד ההמון הרב הולך השכים... אבל... נראו קרני השמש יוצאים על מורדי אור אלה... סגנון לשונך טוב ויפה ועטר עם סופר מהיר... במכתבך... נמצאו מלים נכריות... וכזה ראיתי גם במאמריך ב„כרמל", למד לשונך דבר יהודית [זאת אומרת: עברית] שלא תצטרך למלות לועזיות...".

ההדוקים, שהיו קיימים בין יל"ג ואהרן לוריא. ביום י"ב באב תרמ"ח (1888) כותב יל"ג אל לוריא בדבר המועמדים, שפנו אליו: „לרגל ההודעה, אשר פרסמת בהוואסהאד ובהמליץ מרבים עלי לבא נגרים, חרשי ברזל, המבקשים למו את הצבודה בבית ספרך, וגם מרחוק ישלחו אלי מכתבים... טרם הודעת לי את התנאים... מה משכורת המורה... על כן... הודיעני את כל הפרטים... למען אשר אדע להשיב להשואלים... אוהבך ומוקירך באמת ובתמים כל הימים יל"ג".

אהרן לוריא הקים בפינסק ארבעה מוסדות. בשנת 1880 יסד את ה„חברה לאשראי הדדי" ושימש בתור יושב־ראש של הוועד המפקח עד 1905. יושב ראש ההנהלה של מוסד זה היה בנו של אהרן לוריא, גריגורי, ומנהל החשבונות היה זמן ידוע התלמודי הנודע ר' בריך עפשטיין. בשנת 1885 ו־1888 יסד אהרן לוריא ושיפר את בית הספר למלאכה לנערים. הוא עמד בראש המוסד הזה, דאג לקיומו ושאף להקנות לנערי ישראל ידיעות לתיקון האניות. יחד עם הרב מטעם סמז'רבסקי יסד בשנת 1900 את „חברת הצדקה היהודית". בשנת 1901 יסד את הבאנק „הלוואה וחסכון", מיועד למעמד הבינוני ולסוחר הזעיר. לידיא דאג ששני הבאנקים אשר הקים ינוהלו על יסודות כלכליים מהימנים. הוא עמד בראש הנהלת בית החולים בקארלין, יחד עם גיסו אטינגר, אחות חורגת של אביו, ניהל אהרן לוריא את „בית גמילות חסדים", אשר הוקם בעזרת משפחת לוריא ואחרים בשנת 1872. החל בשנת 1884 היה בין מנהלי התלמוד תורה של קארלין, אשר בנתה חיה לוריא. כשהוקם בשנת 1902 בית חדש לתלמוד תורה הזה, הודות לתרומתו של אביו משה לוריא, היה אהרן לוריא המשגיח על הבניה ויחד עם גיסו משה־חיים אליאסברג וחתן דוד לוריא דודו, יונה שמחוביץ, היה בין המנהלים של מוסד חינוכי זה. הוא היה פעיל בבחירת ביילין בתור רב מטעם בפינסק ובשעה שכומר הכנסיה ביקר בביתו של ביילין הציעה לוריא לרכוש מידי הכנסיה שטח אדמה להגדלת בית־העלמין הקארליני. במשך 25 שנה שימש אהרן לוריא „יועץ" („גלאסני") בעיריה.

למרות היותו יהודי משכיל וכעדותו של הסופר א. מוקדוני (מיינע באגע־גענישן, בוענאס איירעס 1949) אף איש עממי, התנגד אהרן לוריא לשינויים בחיים התרבותיים והפוליטיים של קהילתו, כדוגמת החידושים והשיפורים אשר הנהיג בה מבחינה כלכלית. הוא התנגד לציונות, לתנועות הסוציאליסטיות, להשלטת עקרונות הדמוקראסיה במוסדות ולשינויים בתכנית הלימודים של הנוער, אם כי הוא עצמו שלח שניים מבניו ללמוד בבית־הספר הריאלי הממלכתי בפינסק. במאבק זה בין האיש התקיף של הקהילה ובין הזרמים החדשים בקהילתו הכריעו החיים לטובת מתנגדיו.

בבחירת מורשים בימי הדומה (בית הנבחרים) הראשונה ברוסיה בכללה הרשימה, שבראשה עמד אהרן לוריא, ונבחרו המועמדים הציונים. בעת סכנת פוגרום בפינסק פנו אל לוריא שליחי המפלגה הסוציאליסטית היהודית ס"ס וביקשו ממנו תרומה לטובת ארגון ההגנה היהודית. לכתחילה סרב לחת ואף העליב אותם. אולם אחר כך הסכים ואף תרם 500 רובל. באותם הימים, כפי שנמסר, תקפו אותו בלכתו מבית הכנסת ביום הראשון של ראש השנה והיכוהו, ובדירתו התפוצצה פצצת הפחדה פרימיטיבית, אשר פגעה במרפסת ביתו. שינוי התקופות מציינת אי־בחירת אהרן לוריא בתור ראש הבאנק „הלוואה וחסכון", אותו יסד ופיתח, ובחירת מועמד הציונים — פנחס מאנדלבוים — במקומו. יורשו של אהרן לוריא בתור ראש הבאנק של ה„חברה לאשראי הדדי", שאף אותו יסד ובראשו עמד יותר מעשרים וחמש שנה, היה הציוני משה סולובייצ'יק. פולמוס קשה התלקח בין לוריא והציונים

בשנת 1900, בעקבות הוראת שר הפלך לערוך בחירת גבאי לתלמוד תורה של פינסק, הציונים רצו לכבוש בזמן בחירות אלה את המוסד החשוב הזה לשם חינוך הדור הצעיר לציונות. לוריא יחד עם אנשים אדוקים שבעיר נלחם נגד הציונים. כשבנו גריגורי הציוני מורד באביו בימי מאבק זה. בהשפעת הציונים נעשו שינויים בתכנית הלימודים של מוסד זה. יחד עם יוסף האלפרן וקבוצת אנשים אדוקים פעל לוריא נגד מינויו של הרב ר' צבי ואלק בתור אב בית־דין של פינסק, על בסאו של הרב ר' אלעזר־משה הורוויץ שנפטר. רצונו היה, שהרב ר' דוד פרידמן, אב בית־דין של קארלין, חתנו של שמריהו לוריא ממוהילוב, יהיה אב בית־דין של שתי הקהילות גם יחד. אולם יהודי פינסק ברובם לא קיבלו דעה זו ודעתם ניצחה. — אהרן לוריא לא שלח ידו באביו בתעשיה. הוא היה קבלן לאספקת אדנים לרכבת במרבז אסיה, ברזל ולבינים לגשרים ולתחנות רכבת. היה שותף בעסקי יער וסוכן ה„חברה הצפונית לביטוח". הוא מת בעיר בוברויסק, פלך מינסק, והובא לקבורה בבית העלמין בקארלין (1910).

בין בני משפחת לוריא מצטיינת דמות אידיאליסט, שהאידיאלים עקרו אותו מהמציאות, על כל היתרונות והמגרעות המיוחדים לאנשים אלה, ושפעילותו הציבורית — הציונית בעיקר — חרגה מגבולות עיר מולדתו לרחבי תחום המושב ברוסיה ואף מחוץ לגבולותיה. האיש הזה היה גריגורי (גבריאל) בנו הבכור של אהרן בן משה לוריא. למעשה ראוי הוא האיש למונוגראפיה בפני עצמו. חייו ופעילותו בהיותו בפינסק שייכים לראשית ימיה של הציונות בתקופת הרצל. הוא נולד בפינסק בשנת 1861. בנערותו שלח אותו אביו לגרמניה ללמוד בגימנסיה בפראנקפורט דמיין. לאחר מכן נסע לקארלסרוהה ללמוד שם בפוליטכניקום. בטרם גמר חוק לימודיו בחימיה נסע לצרפת ושהה שנתיים בפאריז. בשובו לפינסק הקים מחנה נדולה לעיבוד שמן (1888), בנה בית חרושת חימי קטן, בו עבר חיים וייצמן בחימאי שנה שלמה (1895—1896) בהיותו סטודנט, ופיתח מפעל לעשיית גיר. סמל לאיכותו עשוי לשמש מעשהי המהפכני — מבחינת התנאים והרוח ששררה אז בחברה — להנהיג לפועלים במפעליו שמונה שעות עבודה. מעשהו הנעלה והלי־בראלי הזה היה משולל בימים ההם יסוד ריאלי מבחינה כלכלית לקיום ופיתוח של מפעלים תעשייתיים. ידוע, כי הנסיון הזה היה מן הראשונים, וייתכן אף הראשון מסוג זה באירופה כולה. בהתאם לסידור עבודה זה היתה מחנת השמן שלו המפעל הראשון, שבו עבדו שלושה משמרות של פועלים ביממה. גריגורי לוריא יסד באנק בפינסק ויחד עם אחיו שמואל פתח באנקים בעיר הומל ובעיירות קלינצי, פוצ'פ וז'ולבין. כשאר בני משפחת לוריא דאג למוסדות תינוך ותרבות, אלא במקום התלמוד תורה, אשר הקימו וקיימו אבותיו ואבות אבותיו, באו ה„חדר המתוקן", המועדון היהודי הראשון, הספריה ואולם הקריאה. באותם הימים היתה קיימת בפינסק „חברה לאשראי הדדי", שהקים אהרן לוריא, אביו של גריגורי, בשנת 1880. עד 1905 שימש אהרן לוריא יושב־ראש של הועד המפקח שלה. יושב־ראש ההנהלה של חברה זו היה גריגורי לוריא. למוסד זה היה ערך כלכלי וסוציאלי רב. הוא היה אחד הגורמים החשובים ביותר לשים קץ לרבית הקצוצה, שעדיין היתה נהוגה בימים ההם בפינסק: ניתנות היו הלוואות בערבון חפצים יקרי ערך ובריבית גבוהה, שזמן פרעונם — קרן ורבית — היה מדי שבוע בשבוע („וואכערניקעס"). רצה גריגורי לוריא להשלים את דאגתו למצב התרבותי של בני עירו על־ידי שאיפתו לשיפור מצבם הכלכלי. אולם יש להניח, כי אביו, איש העסקים אהרן לוריא, היה למעשה המנהל של מוסד לאשראי זה ולא גריגורי בנו, שלא היה איש המסחר כל

עיקר. כבר בתקופת חיבת ציון נמצא גריגורי לוריא במחנה של „חובבי ציון". אליו באו לסכס עצה, למשל, בדבר ה„חדר המתוקן", אשר נוסד בפינסק בשנת 1895 והביאוגראף של הרצל (א. ביין) מציין את גריגורי לוריא כאחד החשובים בין „חובבי ציון". בקום הציונות היה גריגורי לוריא בין ראשי התנועה בפינסק. הוא השתתף בקונגרסים ובוועידות הציוניות. הוא נוסע בתור אחד מצירי פינסק אל הקונגרס הציוני הראשון, בשובו מהקונגרס דאג לפתיחת מועדון ציוני, שהיה למרכז הפעולה הציונית בעיר. הוא זיה בין ראשי הנואמים באסיפות הציוניות בבית־הכנסת הידוע „מוכעס שולכען". בהתיעצות הציונית, שהתקיימה בביאליס־סוק כשלושה חדשים לאחר הקונגרס הראשון, בה דנו בדבר ביצוע החלטות הקונגרס הראשון ועל תכנית העבודה הציונית ברוסיה, היה גריגורי לוריא אחד משני צירי פינסק שנבחרו להתיעצות הזאת. גריגורי לוריא התמסר במיוחד להקמתו ופיתוחו של „אוצר התישבות היהודים" („קולוניאל באנק"). הוא היה בין הפעילים בזמן הגשמת התכנית לייסוד הבאנק, במובן, ללא טובת־הנאה לעצמו. כבר לפני הקונגרס השני, שעה שוועדת הבאנק הזמנית הבריזה על חתימה מוקדמת על מניות, התחילו להפיץ בפינסק, ברומה לערים אחרות ברוסיה, את המניות של הבאנק.

בקונגרס השני השתתף גריגורי לוריא בעיבוד ההחלטה לייסוד הבאנק לאלתר. הוא היה חבר בוועדת הבאנק, בת תשעה חברים, שנבחרה בקונגרס הזה. השנה שבין הקונגרס השני והשלישי היתה שנת פעולה מאוד נמרצת של לוריא הן בפינסק עירו, שהיתה למרכז של הפצת מניות הקולוניאל באנק ברוסיה כולה, והן על־ידי השתתפותו בהתייעצויות בלונדון והישיבות בווינה בענייני הבאנק. גריגורי לוריא היה בתקופה זו להרצל הכתובת בענייני הבאנק ברוסיה. בפרוס הקונגרס השלישי הציע הרצל ללוריא לקבל עליו את משרת המנהל בלונדון, מתוך הדגשה, כי „מינוין של לוריא יעשה ברוסיה רושם טוב" ואף יבקש „את המנהיגים הרוסיים, שיזמינו אותו גם הם להביא קרבן זה למען העניין".

לוריא יצר קשר בין פינסק ללונדון ולקהל הרחב היתה פינסק בעניין הבאנק ידועה יותר מלונדון. העבודה היתה בלתי ליגאלית. המניות מלונדון הובאו לפינסק לא על ידי הדואר אלא על־ידי שליח מיוחד, שנסע אל גבול רוסיה והביא אותן לפינסק בחבילה, את הכתובות, שהיו מגיעות לפינסק מווארשה ומלונדון, היו כותבים בחדרי חדרים על גבי חבילות הפרוספקטים של הבאנק, שמים אותן בתוך שקים ובלילה היו מביאים אותן אל הדואר ומוסרים אותן לפקיד, שבא על שכרו, והוא היה שולח אותן לפי הכתובות. גריגורי לוריא היה הדואג לכל הפעולות האלה והאחראי להן. כאותם הימים, לאחר הקונגרס השני, הופיעה בדפוס „תכנית ביה האוצר הלאומי" (הקולוניאלבאנק) בתרגומו של איש פינסק אפריים־דב ליפשיץ, מראשי הציונות שבעיר. אין ספק, שהדבר נעשה ביוזמתו של גריגורי לוריא, אשר מילא את ידי בן עירו וידידו, שהצטיין כפובליציסטן ופיליטוניסטן, לתרגם מגרמנית לעברית את תכנית הקולוניאלבאנק כדי להפיצה בקרב העם ולנצלה לשם תעמולה. לאותה מטרה רצה גריגורי לוריא להוציא לאור את התקנות של הקולוניאלבאנק בשפה הרוסית. אולם הדבר נאסר עליו מטעם הצנזור הממשלתי. אז נסע בן עירו הציוני הדגול, מי שהיה יחד עמו ציר פינסק לשני הקונגרסים הראשונים, יהודה־לייב ברגר, מפינסק לווילנה לסכס עצה כיצד להעביר את רוע גזירת הצנזור ואף הצליח בשליחותו.

פעילותו של לוריא בכינון הבאנק הביאה אותו לצמרת ההסתדרות הציונית.

כבר בראשית פעילותו זו הוא מקבל בפינסק את הידיעה על הפגישה שהתקיימה בין הרצל והקיסר וילהלם השני בקושטא (ביום 13.10.1898), והוא מעביר הודעה זו לערים אחרות, ואף לאחר רדתו מבמת ההסתדרות הציונית העולמית פונה אליו — בשנים 1902, 1903 — חיים וייצמן מג'נבה בקשר למצב התנועה הציונית ובדבר ייסוד אוניברסיטה עברית בארץ ישראל ומבקש ממנו המלצתו ועזרתו.

בינתיים גברו הקשיים ללוריא ברוסיה: שר האוצר ויטה נתן הוראה לצנזורה לאסור את הפצת דברי הדפוס של הקולוניאלבאנק ברוסיה. כשהרצל קובע, שיש צורך „להמליץ... על מנהל חדוץ לבאנק" (17.9.1898) הוא בוחר בגריגורי לוריא. הרצל מודיע לוולפסון את תשובתו של לוריא המאפיינת את לוריא ואת דרכו בעבודתו לטובת האידיאלים שלו. הרצל כותב (6.7.1899): „...לפי עצתו של קאן... הצעתי אחמול טלגראפית ללוריא להיות מנהל במשכורת שנתית של אלף לירות. הוא השיב תשובה מהססת, שמא יטילו ספק בשנאת בצע שלו". באותו יום כותב הרצל אל קאן: „...מלוריא קבלתי מברק בתשובה על הצעתי לעשותו מנהל. במשכורת שנתית של 1000 לירות: ‚חוששני לאכזבתם של ציונים רבים, שחתמו (על מניות הקולוניאלבאנק) בגלל פעילותי המסורה ללא שכר בצדה, אך אציין בדבר'".

בשנת 1902 השתתף לוריא בוועידה הציונית הידועה, שהתקיימה במינסק. הוא נבחר, כנראה בזכות היותו בעבר אחד המנהלים של הקולוניאלבאנק, בתור חבר הוועדה לארגון „מועדונים למניות הקולוניאלבאנק" ברוסיה. בוועידה הזאת במינסק נתקבלו דעתו לפרסם פרטים על הקולוניאלבאנק, כולל המאונים, בעתונות היהודית ברוסיה, וכן עצות שונות שלו לשיפור הנהלת הבאנק. הוא הופיע לפני הוועידה בשם ועדת הביקורת ומסר דין וחשבון על מצב הכספים והתשבונות.

מזמן הוועידה של ציוני רוסיה במינסק — בשנת 1902 — היתה פעילותו הציונית והציבורית של לוריא בעיקר בתחום פינסק עירו. הודות לערנותו נתגלה והומת בפינסק היהודי המלשין ארנצסקי, שהלשין לפני הרשות הצארית על חברי התנועה היהודית הסוציאליסטית „בונד" (1903). בשנת 1904 יסד לוריא ספריה, שהיתה רבת השפעה להפצת השכלה כללית, בפרט בקרב הנוער היהודי שבעיר. בזמן ההפיסה בכתלי בית־הספר הריאלי בפינסק נגד המשטר הצארי היה לוריא בין הלוחמים לשוויון האזרח. באותם הימים שימש לוריא בא־כוח לשכת המודיעין של החברה להגירה יק"א, למתן הסברים בשאלות ההגירה. בעת שדרויאנוב ביקר בפינסק — בערך 1911 — וקיים אסיפה בביתו של עזר וייצמן — (אביו של הנשיא חיים וייצמן) לשם הפצת מניות הקולוניאלבאנק, היה לוריא בין המשתתפים. לוריא היה הגבר היחידי ב„אגודת הנשים לעזרה בפינסק", שסייעה לחברות האגודה בפעולותיהן. כמובן, כל תפקידים אלה מילא לוריא שלא על מנת לקבל פרס.

כבר אמרנו, כי האידיאליזם של גריגורי לוריא עקר אותו מן המציאות. עקב עבודותיו לטובת הציבור הזניח כליל את ענייניו הפרטיים. פקידי מפעליו, אנשים רודפי בצע, ניצלו את העדר עינו המפקחת, הונו אותו ועשקו את ממונו. הוא ירד מנכסיו והיה במצוקה רבה. במצבו הנואש נטש לנושים את כל רכושו, שעדיין נשאר בידיו, עזב את עירו ועיר אבותיו ועבר לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה לגור בפטרבורג. אם כי ייתכן שחוסר כשרונו המסחרי אף הוא היה בעוכריו. אין ספק כי האידיאליזם שבו היה גורם חשוב למצבו החמרי הירוד. בפטרבורג עסק לוריא בימי מלחמת העולם הראשונה בענייני מסחר שונים. אולם פרנסתו לא היתה מצויה אלא ברוחק. חברי המרכז הציוני, שמושבו היה זמן ידוע בפטרוגראד,

התייחסו אל גריגורי לוריא בכבוד. הוא הדין יחסו של אוסישקין אליו. זכרו לו חסד נעוריו ועבודתו במחיצתם של הרצל, וולפסון וקאן בראשית ימי הציונות. לוריא עצמו לא השתתף בעבודה הציונית בימים ההם ורק לפרקים היה מבקר ב„מרכז". הוא נפטר בפטרוגראד משבץ לב בסוף שנת 1917.

סאשה לוריא, בנם בכורם של גריגורי ואשתו רבקה לוריא (נולד קרוב לוודאי בפינסק בשנת 1891), סיים בגיל שבע־עשרה את חוק לימודיו בבית הספר הריאלי הממשלתי בפינסק. בימי נעוריו התגורר בבית אביו הסטודנט חיים וייצמן ובתור מורה־בית עזר לסאשה לוריא בלימודיו. כשגדל, הצטיין סאשא לוריא בתור איש המחשבה והספר, למד וידע שפות שונות והיה נואם מוכשר. כשהתחיל להופיע בפינסק בשפה הרוסית העתין „פינסקי ליסטוק" („עלון פינסק") (1910/11), היה סאשה לוריא אחד משלושת חברי המערכת. הוא כתב בעיקר פיליטונים ומאמרים לבעיות השעה. לפני מלחמת העולם הראשונה עזב את פינסק ועבר יחד עם הוריו לפטרבורג. כאן למד בשנת 1912 ארכיאולוגיה והיה חבר אגודת הסטודנטים היהודים. בשנת 1915 עבר לסטוקהולם וערך שם בשפה הרוסית את העתון: „סקאנדינאבסקי וסטניק" („מבשר סקאנדינאביה") או „סקאנדינאבסקי ליסטוק" („עלון סקאנדינאביה"). בגמר מלחמת העולם הראשונה נעשה, כידוע, הנסיון להקים „רפובליקה בילורוסית לאומית". רעיון זה של אבטונומיה לבילורוסיה, דוגמה מדינות פולין והארצות הבאלטיות, נתמך על־ידי מעצמות הברית אף לאחר שרובה של ארץ זו, כולל העיר המיועדת להיות עיר הבירה, מינסק, נפלו בידי הבולשביקים והלקה המערבי — בידי פולין. ל„רפובליקה הבילורוסית האבטונומית" הערטילאית הזאת היו „צירים" בארצות, שתמכו מתוך מגמות פוליטיות ברעיון האבטונומיה הבילורוסית. אחד ה„צירים" האלה היה סאשא לוריא. הוא שימש בשנת 1921 כ„ציר בילורוסיה האבטונומית" בבירה של מדינת ליטא — בקובנה. במדינה זו — ליטא — הקים ידידו, חברו ובן עירו של גריגורי לוריא, איש העיר פינסק, העורך־דין שמשון רוזנבוים את האבטונומיה היהודית ועמד בראשה בתור יושב־ראש הוועד הלאומי היהודי, ואחר כך היה מיניסטר לענייני היהודים, באותה מדינה ובאותה תקופה כיהן בנו של גריגורי לוריא בתור ציר של מדינה זרה, בעצם — מדינה מדומה, וכולו נתון בשירות הרעיון לרכוש עצמאות למדינה זרה זו. הפגישה הזאת של שני אנשים בני אותה עיר ואותו מוצא, אולם בעלי שתי השקפות כה מנוגדות, מציינות שתי דרכים בהיסטוריה הישראלית, ומבליטה במיוחד עד מה רחקה הדרך, שבחר לו סאשה לוריא, מהדרך בה הלכו אבותיו. בשנת 1922 כיהן סאשא לוריא „ציר" בעיר דאנציג. בשבתו בקובנה ובדאנציג בשנות הנדודים לאחר מלחמת העולם הראשונה סייע למתוסרי־נחינות רבים על ידי מתן דרכונים ואישורים. אף אני נעזרתי על ידו בשנת 1921, כשמצאתי מקלט בקובנה הליטאית בברחי מידי קלגסי פולין. סאשא לוריא נשא אשה נוצריה ממוצא פינלאנדי, בעלת אחוזה על יד צופוט. הסמוכה לדאנציג, מקום מגוריו. לאחר שנתבדו התקוות להקמת בילורוסיה עצמאית אנו מוצאים את סאשא לוריא יושב בתור פתב עתון גרמני בעיר קיל שבצפון גרמניה, עיר ללא אוכלוסיה יהודית, הידועה לשמצה בתור עיר אנטישמית אף בימי הרפובליקה הווייטאמרית. כאן ישב עד עלות הנאצים לשלטון. הידיעה האחרונה עליו שהגיעה אלינו אומרת, כי נדד לרפובליקה הכושית האיטי והוא חי שם.

לפנינו איפוא שישה דורות:

שאול קארלינר (לוין) — „פרנס" הקהל ובעל צדקה.

חיה לוריא בתו — אשה צדקנית.

פועלי בית החרושת לוריא

שמואל'קע השומר

אהרן לוריא

משה־יצחק לוין

וולף לוין

השע רוקח

חיה לוריא

משה לוריא בנה — אישיות יהודית פאטריארכאלית.
בנו אהרן לוריא — מראשי הקהילות פינסק וקארלין.
גריגורי לוריא בנו — לאומי, ציוני, אוהב ישראל.
סאשא לוריא בנו — מרוחק מן היהדות ותועה בדרכי החיים.
שישה דורות — שישה פרקי היסטוריה *.

ליאופולד אחיו של גריגורי לוריא היה אף הוא איש משכיל וציוני. מתוך רצון להפיץ השכלה בין הדור המתלמד בעירו לימד בשנת 1888 בתלמוד־תורה בקארלין לימודי חול. מאחר שלא היה לו רשיון להוראה הוטל עליו קנס על־ידי המשטרה. הקנס היה אמנם קטן, רק שלושה רובל, מאחר „שעשת את מלאכתו שלא על מנת לקבל פרס". הוא עבר לגור לעיר לודז. בתור ציר העיר הזאת השתתף בקונגרס הציוני החמישי. שמו מופיע בין המתוכחים בציונות הקרן הקיימת לישראל ובונגע לקולוניאלבאנק. בשנת 1903 השתתף בקונגרס הציוני השישי. בשנות השלושים של המאה הזאת חזר ליאופולד לוריא יחד עם אשתו (דורה) ואחיו אסיר (אשר) מלודז לפינסק, בערוב ימיהם חזרו לעיר אבותיהם. הם לא עסקו בצרכי ציבור. כנראה ניספו בשואה בפינסק **.

שמואל לוריא, בנם השני של חיה ואהרן לוריא (נולד בפינסק בשנת 1826). עבר לגור בעיר הפלך מינסק. כאן פתח באנק פרטי. בנו איזל (נולד 1845) חזר לפינסק לאחר שהיה לחתנו של אחי אביו משה לוריא (בעל בתו ביילה) בשנת 1861. כשם שחותנו הקים את התעשיה בפינסק במשך החצי השני של המאה ה־19, כן הקים איזל לוריא בסוף המאה ההיא את הבנקאות הפרטית לשירותם של המפעלים והסוחרים בעיר. הוא ודודנו שמואל בן דוד לוריא איחדו את הבאנקים שלהם

---

* מירון לוריא היה בנם הצעיר של גריגורי ורבקה לוריא. שמו היהודי היה, כנראה, מאיר, על שם הסבא של אביו ושל אמו מאיר לוין, בנו הבכור של משה־יצחק לוין, שתואר לעיל. מירון נולד בשנת 1900. לפי מקצועו היה מלח והיה מפליג באניות אשר ענגו בנמל אוריסה. אחר מלחמת העולם הראשונה, בשוב אמו לפינסק, חזר גם מירון אתה יחד. אולם הוא טבע כהר לנמל כלה. פרטים על חייו ופעולותיו חסרים.

** בני אהרן לוריא היו: שמואל, שפתח יחד עם גריגורי אחיו באנקים, שנזכרו לעיל, בהומל ובעיירות קליניצי, פיצ'פ וז'ולבין. הבן אלכסנדר לוריא נשאר במוסקבה. לאובסיי (השל, הושע, יהושע?) בן אלכסנדר, גר בתל־אביב ובת מאריה גרה בפאריז. הבן שאול לוריא גר בורשה. הבת רחל נישאה לשאול ויינרייך, אף היא עברה יחד עם אמה לגור בורשה. שתי בנותיה עלו לישראל. האחת פרידה האנף־ויינרייך, גרה בחיפה ונספרה כאן (1965). השניה, ד"ר אני סמואלסדורף, פעילה בהסתדרות הציונית, גרה כעת בתל־אביב. את שלהן גר בלונדון, יצחק בן אהרן לוריא גר בוארשה.

בני בני משה לוריא היו: שמואל לוריא (נולד 1850), אשר מת בנעוריו (1888) והיה נשוי לתרזה, אחות יוסף האלטרן, שתואר לעיל.

אסר־איזידור לוריא (נולד 1851), אשר יצר מפעליב גדולים בליבאו (לסלאנד), אשתו היתה אנאתה, בת אחי אמו וגיסו אליהו אליאסברג, אשר בנה בפינסק את בית החרושת לנרות וחלב. איסר־איזידור לוריא מת בשנת 1920.

הבת ביילה (נולדה 1844), היתה נשואה לאיזל לוריא, בן אחי אביה שמואל לוריא. כמתואר להלן היה איזל לוריא חלוץ המייסדים של באנקים פרטיים בפינסק ובערים אחרות בתחום המושב.

הבת זלדה (נולדה 1845, מתה בגיל 33) היתה נשואה לאחי אמה אליהו אליאסברג.

הבת רחל (נולדה 1847, מתה בפינסק 1931) היתה אשת משה־חיים אליאסברג, בן דודנה של אמה.

אף פרטי הנשואין האלה באו לציין את הנוהג בין בני משפחת לוריא בדור ההוא, כמקובל בין הרוטשילדים, להתחתן בינים לבין עצמם או עם בני משפחות ידועות הקרובות להם.

ונוסף לבאנק בפינסק הקימו רשת שלימה של באנקים - עשרה סניפים — בערים דובנה, לוצק, ז׳יטומיר, פולנואה ועוד. המרכז של הבאנקים האלה היה הסניף שבעיר רובנה (ווהלין), ומשום כך נקראה רשת באנקים זו בשם: „הלשכה של רובנה" („רובנער קאנטאר"). הבאנקים נוהלו לפי המקובל בכל הבאנקים הגדולים שבאירופה ותיו יחידים בעולם המסחר ברוסיה בשם „באנק של אידל וסאם[סאמואיל] ד. [דוידוביץ] לוריא". פקידות יהודית עניפה עבדה בבאנקים אלה. הם עסקו במימון מסחר תבואות בשלושה פלכים. מלבד הבאנקים בשיתפות עם דודנו היו לאידל לוריא באנקים משלו, כגון: במינסק, במוויר, יהודי פינסק היו נוהגים לפנות אל החברה הזאת בענייני צדקה ותרומות לטובת מוסדות סוציאליים ואף היו נעניים, אם כי לא כדאגה והמסירות ל„ענני עירך". המציינות את מורשת משפחה לוריא. בסוף ימיו חי אידל לוריא בווייסבאדן, שם נפטר בשנת 1928 ואשתו — בשנת 1931. בערך בשנת 1890 היה חיים וייצמן מורה־בית לבני של אידל לוריא, שאול. וייצמן גר בדירתו של אידל לוריא והדריך את שאול בנו בלימודיו. בגנוך וייצמן נמצאים שישה מכתבים מאת וייצמן אל אובסיי לוריא, אחיו של שאול, לאחר שאובסיי עבר להמשך לימודיו בעיר מיטאו (קורלאנד). המכתבים האלה משנת 1890 עד 1892, שנכתבו על־ידי וייצמן בשבתו בדירת אידל לוריא, מעידים על הידידות הנאמנה, שהיתה קיימת בין וייצמן ואובסיי לוריא, ועל האווירה ששררה בין בני הדור המתבגר בבתים היהודים בפינסק כבית לוריא ווייצמן. במכתביו מופיע וייצמן כפדגוג, המטיף מוסר לחברו הצעיר ממנו בשנה אחת בלבד. וייצמן מצטט, מתוך אי־דיוקים, דוגמה מהתלמוד, אולם בעיקר הוא כותב על הספרות הרוסית — המכתבים אף כתובים בשפה הרוסית — ועל קריאת ספרי היסוד של ספרות זו. ניכר, כי המכתבים נכתבו בהשפעת האווירה של בית הספר הריאלי הממשלתי בפינסק ללא פגיעה בהכרה היהודית. את השקפת אידל לוריא, שהיא דעתם של כלל יהודי ליטא, על החינוך היהודי בפרט בימים ההם, מביע וייצמן במכתבו מיום 11.11.1890 אל אובסיי לוריא. הוא כותב: „הוריך... רוצים, שתהיה בעל מידות טובות ובחור אציל הרות וכשתגדל תהיה אדם משכיל ומפותח ויהודי טוב למופת". המזיגה הזאת בין איש המידות והנימוסין, בעל השכלה כללית ויהודית, המתגאה ביהדותו, היתה, לפי עדותו של וייצמן, גם השקפת בית לוריא. אובסיי לוריא למד אחר כך בריגה. עד שנת 1914 עזר לאביו, אשר העביר בימי מלחמת העולם הראשונה את הבאנקים שלו לייקאטרינוסלאב. כאן נסגרו. בעבור אובסיי לוריא בשנת 1920 ללונדון היה שותף לשאול אחיו בעסקיו. הוא נפטר בשנת 1941 בלונדון.

שאול בן אידל לוריא (נולד 1879) היה תלמידו של חיים וייצמן מ־1888! בערך עד 1892, אף לאחר שאובסיי אחיו נסע ללמוד במיטאו (קרוב לוודאי בשנת 1890). מהמכתבים דלעיל אל אובסיי ניכר כמה דאג וייצמן לשאול לוריא, שהיה צעיר ממנו בחמש שנים. בשנת 1897 נסע שאול לוריא לגרמניה ולאחר שנרשם בתור סטודנט במכניון בדארמשטאט נסע לבאזל בגיל 18 אל הקונגרס הציוני הראשון והוא מן היחידים, החי אתנו כיום מבין צירי הקונגרס הזה. משום כך נמסרים בזה קטעי זכרונותיו במכתבו אלי בתשובה על שאלותי: „באתי לבאזל משום [שהקונגרס] עורר בי עניין. זוכר אני מה גדול היה עלי רישומה של הנפת דגלים גדולים על בניין הקונגרס וכתובות ציוניות עליהם, והרי ברוסיה היה השם ׳יהודי׳ תמיד הס מלהזכיר בחברה. טלפנתי אל מזכיר הקונגרס מר רייך מאיסטריה, לברר מפיו אם אוכל להשתתף בקונגרס. הוא ענה לי: כן. יש קהילות אחדות בדרום אפריקה, שאין ידן משגת לשלוח צירים, והן ביקשו ממני למנות מתנדבים בתור

נציגיהן בקונגרס, אשר ישלחו לקהילות אלה דיונים־וחשבונות. דומני שאני הייתי נציגה של בולאביה, שבדרום רודזיה, ובדין־וחשבון, אשר פרסם מר רייך לאחר הקונגרס, רשום שמי בתור נציג ארץ זו. עוד אחד נתמנה כמוני בתור נציג קהילה מאפריקה והוא ליאון סימון, שהיה אחר כך ציוני מפורסם ותרגם כתבי אחד־העם. בקונגרס אוגאנדה השתתפתי לא בתיר ציר, אולם הייתי בקשר הדוק עם וייצמן, אף את הרצל הכרתי. בשעה שהחל הקרע מחמת תכנית אוגאנדה הייתי עם הפראקציה, שהתנגדה לאוגאנדה. לאחר מכן עזרתי להשכנת שלום בין מצדדי התכנית והפראקציה הדמוקראטית. בתצלום אחד מבין צילומי הקונגרס, שהופיעו בדפוס, אני מצולם יחד עם הרצל ווייצמן" (א. צנציפר, פעמי הגאולה, עמ' 112, צילום 360, תל־אביב 1952). בשנת 1901 עבד שאול לוריא במעבדה של חיים וייצמן בג'נבה. כשחזר לדארמשטאט היה בין מייסדי אגודת הסטודנטים הציונית „מכביה". במשך השנים 1905—1939 היה שאול לוריא בעל עסקים בלונדון. אחר כך עבר לארצות הברית וחי כיום בסאנטה מוניקה שבקאליפורניה. ייתכן, שהוא היחידי מבני דורו מהענף הפינסקאי של משפחת לוריא שעודנו בחיים.

דוד לוריא, בנם השלישי של חיה ואהרן לוריא (נולד 1828), יסד יחד עם משה אחיו את החברה „האחים לוריא ושותפיהם". זו היתה החברה המסחרית היהודית הראשונה בפינסק. משה ודוד לוריא הביאו שלוש אניות קיטור מגרמניה והיו בין החלוצים שהפעילו כלי שייט אלה בין פינסק ועדי דרום רוסיה. בעל המונוגראפיה על פינסק מהימים ההם (יאנסון) מציין אותם לשבח ומביא, כי החברה „האחים לוריא ושותפיהם" היתה בעלת שלוש אניות, ששטו בשנת 1867 במימי הפריפט והדנייפר. גם יל"ג בכתביו אל אהרן בן משה לוריא משנת 1868 כותב: „...הגידה לי... מה סיבה של פרקמטיא של חברתכם, האחים לוריא ואחוזת מרעיהם? שמעתי, שיש לכם אניית הקיטור... האם בעצים וביבול הארמה אתם סוחרים כמקדם קדמתכם...?" באניות הקיטור שלהם היו משה ודוד לוריא מובילים עצים, תבואה וחלב. דוד לוריא לא עסק בצרכי ציבור. ידוע, כי בשנת 1887 היה נוהג יחד עם משה אחיו לחלק להם כל שבוע לעניים, וללא ספק נכלל בין „נדיבי העיר קארלין". אשר הכינו בשנת 1878 „שולחן ערוך לשבעים נערים". הלומדים בתלמוד תורה של קארלין, פעמיים ביום — פת־שחרית וסעודת צהריים — והכינו להם בגדים לחורף ולקיץ. לפי עדותו של בן זמנו (מרדכי קרמן) היה דוד לוריא עוזר לפרס בשעת דחקו והיה נוהג כבוד רב באב בית־דין של פינסק הגאון ר' אלעזר משה הורוויץ. וכבל בני משפחת לוריא היה רגיל לבוא בערב ראש השנה אל האב בית־דין של קארלין הגאון ר' דוד פרידמן לברכו בברכת השנה ולקבל ברכתו. גם לדוד לוריא מכוונים דברי הכתב משנת 1880 (חתום: ב. המליץ, 1880, מס' 14 עמ' 277) שצוטטו לעיל: „...אחריהם [אחר משה־יצחק לוין, חיה לוריא, גד־אשר לוין] נשארו בניהם הגבירים המפורסמים וגם הם לא ירפו ידיהם מעשות צדקות אין מספר ומחזיקים הת"ת [התלמוד תורה] והכנ"ח [והביקור־חולים — בית החולים] ביתר שאת ובכן סומכין כל אנשי קארלין עליהם... ועד מתי יאמרו [אנשי קארלין] יתבי הגבירים [בני לוריא] ואנחנו פטורים". אף דוד לוריא גר בקארלין.

ישיבת כל בני משפחת לוריא בימים ההם בקארלין הטביעה חותמה עליהם יהבלישה את ההבדל בין קארלין לפינסק. בכתבה דלעיל אנו קוראים: „אישי פינסק... אין בהם גבירים... לא כן עירנו קארלין, אשר בה גרו הגבירים אנשי שם מאז ומקדם ועד היום נשארו בהם בניהם וגבירים המפורסמים לשם ולתהילה... ואם תשאלו... מי הוא נקרא... גביר על זאת יענו תיכף: הגבירים לוריא." מאידך

מתאונן באותה שנה כתב אחר מפינסק (המליץ, 1880, מס׳ 3, עמ׳ 57): „מדיע משפחת לוריא הנכבדה תחשה בצרת העניים. היא גם שאלתי: אתפלא על הקפאון הגדול השורר בלב... נדיבינו ולא יתעורר ליסוד דברים בעדם״. דברים אלה מכוונים, כמובן, לכל בני משפחת לוריא. מנהג היה בפינסק לקרוא את צאצאיהם של משה ודוד לוריא על שם אבי המשפחה בכינוי רוסי. לבני משפחת משה לוריא קראו: „מוסייביצי״, ולבני משפחת דוד לוריא קראו: „דוידוביצי״. דוד לוריא מת בשנת 1888. — ארבעה בנים היו לו. כולם פנו לבנקאות. אולם בו בזמן שאהרן בן משה לוריא דאג לייסד באנק בעל ערך ציבורי — „חברה לאשראי הדדי״ — בפינסק עירו, פתחו בניו של דוד לוריא באנקים פרטיים בערים אחרות. בנו האחד, אהרן, פתח באנק בקיוב. אידור (?) פתח באנק במינסק, איסר — בווארשה, ורק שמואל בנו פתח באנק בפינסק, שהתאחד עם הבאנק של דודנו אידל בן שמואל, אחי אביו. הם שפתחו באנקים, כפי שהובא קודם לכן, גם בערים אחרות, כגון ברוכנה, ברובנה, בלוצק, בז׳יטומיר, בפולנואה ועוד. שמואל בן דוד לוריא פתח באנק לבדו בקוברין. דוד לוריא לא יסד מוסדות סוציאליים ולא עסק בניהולם. מאידך דאגו להם אשתו רושקה, בת שמואל אליאסברג מאיווניץ, וחתנו, בעל אודל בתו, יונה שמחוביץ. רושקה לוריא, יחד עם אהותה מרים־לאה לוריא, אשת משה לוריא, ואחותו החורגת של בעלה גיטע אטינגר ויוסף האלפרן, היתה מנהלת החברה הסוציאלית „סומך נופלים״. חתנו של דוד לוריא יונה שמחוביץ יחד עם משה־חייס אליאסברג, חתנו של משה לוריא, ניהלו את התלמוד תורה של קארלין, אשר בנתה חיה לוריא. שניהם היו נוהגים לבחון את התלמידים בלימודיהם. הגזברית של התלמוד־תורה הזה, אשר דאגה יחד אתם לקיומו, היתה האחות החורגת של דוד לוריא, שנזכרה כבר, גיטע טינגר, אשת יוסף אטינגר ואם מיכל שנשאו בעול הנהלת התלמוד תורה.

משפחת אליאסברג

בני משפחת לוריא, עם כל פעולותיהם ותרומותיהם לטובת הכלל, היו בחייהם הפרטיים מבודדים מהקהל הרחב. כפי שמעיד אחד מצאצאי משפחה זו, יעקב אליאסברג, אשר חונך בפינסק בהשראת סבו, משה בן חיה לוריא. נוהגים היו בני לוריא, מלבד דאגתם למוסדות הקהל, לעזור לכל אדם בעצה, בהשגת משרה, אשראי וכדומה. מאידך הסתגרו בתוך משפחתם ונהגו להתחתן, כמתואר לעיל, ביניהם. במרוצת הימים התרחבה המסגרת ולמשפחת לוריא צורפו בני משפחת אליאסברג מ„אצילי איווניץ״ (עיירה, פלך מינסק). אף משפחה זו התפארה במגילת־היוחסין שלה (כצאצאי הגאון ר׳ יחזקאל לנדא בעל ה„נודע ביהודה״ מברודי ופראג). צאצאיה היו מכבדים תלמידי־חכמים ושימשו „גבאי ישיבת וולוז׳ין״. הם היו אנשים אמידים ובעלי השכלה. את משפחות לוריא ואליאסברג יש לייחס לאריסטוקראטיה של היהדות הליטאית במאה ה־19, שבאו בקשרי חיתון*. לאחר נישואיהם היו

* שמונה קשרי חיתון היו בין שתי משפחות אלו (ויתכן אף יותר ממספר זה). אלכסנדר־סנדר, בנו (מהזיווג השני) של אהרן לוריא, שהיה אבי הענף הפינסקאי כל משפחה זו, נשא את בתו של אליהו בן יצחק־אייזיק אליאסברג מאיווניץ. וזה האחרון היה חתנו של ולף לוין, אחיה של חיה לוריא. שני בני חיה לוריא, משה ודוד, נשאו את שתי בנותיו של שמואל אליאסברג מאיווניץ, מרים־לאה ורושקה, ואחיהם אליהו אליאסברג נשא את בתו של משה לוריא, זלדה. אחותה רחל נישאה למשה־חיים אליאסברג ממינסק, בן ישעיה, דודנה של אמו. ואחיה איסר־אידור לוריא נשא את אגאתה, בתו של אליהו אליאסברג, אחי אמו וניסו. ליפא (ליאופולד) בן משה לוריא השיא את אליזבת בתו לדייר ולאדימיר אליאסברג,

בני משפחת אליאסברג יחד עם בני משפחת לוריא פעילים למובה המוסדות הסוציאליים בפינסק. מרים־לאה, אשת משה לוריא, יסדה יחד עם בת משפחתם פייגל לוין בשנת 1875 בערך את החברה „סומך נופלים ויולדות" בקארלין והיתה בין המנהלות של המוסד „בית אוסף זקנים" (מושב זקנים) בקארלין, אשר הקימה חמותה חיה לוריא. רושקה אחותה, אשת דוד לוריא, היתה אף היא אחת המנהלות של החברה „סומך נופלים". אחיהם אליהו אליאסברג, חתן משה לוריא, היה בין בעליו של בית החרושת לנרות באלברכטובו. פרבר קארלין (1872). הוא היה האחרון מבני משפחת אליאסברג בעל התואר „גבאי של ישיבת וולוז'ין" והיה ידוע בין בני משפחת לוריא כאחד המתנגדים החריפים לציונות.

משה־חיים אליאסברג, חתנו של משה לוריא (בעל רחל בתו), היה בנו של ישעיה אליאסברג, מיוצאי איוויניץ, אשר גר במינסק. בפינסק היה משה־חיים אליאס־ברג סוחר עצים ועמד בקשרי מסחר עם ממל, דאנציג, קניגסברג וברלין. בין המוסדות הסוציאליים שבעיר דאג במיוחד לקיומה של התלמוד־תורה, שבהמה חיה לוריא בקארלין, ועמד בראש מוסד זה יחד עם גיסו אהרן לוריא ובן משפחתו יונה שמתוביץ, חתן דוד לוריא. שנזכרו לעיל. מנהגו היה לבחון את התלמידים בלימודיהם. הוא היה איש המחשבה ואיש הספר. דרך חייו משקפת את דרכה של המחשבה היהודית בחצי השני של המאה התשע־עשרה: השכלה — חיבת ציון — ציונות. על תכונותיו מעידים דברי יעקב אליאסברג בנו בספר האבטוביאוגרפי שלו „בעולם ההפיכות". „אבי... הסתפק בהשכלה תלמודית וביהית־כללית... זמנו הפנוי היה מוקדש לספרים, לעיתונים ולכתבי עת. מדי שנה היה חותם על „המליץ", „נובוסטי", „וסחוד", „ברלינר טאגבלאט" והירחון הרוסי „רוסקויה בוגאטסטבו". ברבות הימים נוספו „די וועלט" ו„השילוח". עוד לפני ייסוד התנועה הציונית השתייך אבי ל„חובבי ציון". היה נציגו של הוועד האודיסאי בפינסק והתעמק בתורתו של אחד־העם... הוא העריץ את השפה העברית, שבה שלט, אם כי לא כשפת הדיבור, כי לא היתה מדוברת... היה קורא... את כתבי י. ל. גורדון, אברהם מאפו ולבסוף גם אחד העם... בביתו נמצאו כתביהם של טובי הסופרים והמבקרים הרוסים... כי בנעוריו למד לא רק תלמוד אלא גם השפה הרוסית והכיר את ספרותה... ואצל הותנו נחשב לחתן המשכיל". משה־חיים אליאסברג הצטרף בשנות השמונים ל„חובבי ציון". לאחר שביקר בפינסק אליעזר בן יהודה בלוויית איש פינסק יעקב שרתוק אביו של משה שרת. לפי דברי עדותו של מרדכי קרמן השפיע המסיף הידוע הירש מאסלאנסקי על אליאסברג ובהשפעתו היה אליאסברג מורמה של הוועד האודיסאי בפינסק ומראשי הפעילים של היבת ציון בעיר. בקום הציונות המדינית של הרצל היה משה־חיים אליאסברג מן הראשונים, אשר הצטרף לתנועה. הוא היה ציר פינסק צירו בקונגרס השני והשישי והשתתף בוועידה, שהתקיימה בקלן לפני הקונגרס השני ושהיתה מוקדשת לבעיות ייסוד הקולוניאלבאנק (25.8.1898). את התימתו של משה־חיים אליאסברג אנו מוצאים בין חתימות המשתתפים בוועידת ייסוד זו (ה. ח. בודנהיימר, בראשית התנועה, ירושלים 1965, החתימה הראשונה למעלה בשוליים של התצלום משמאל. עורכת הספר לא ידעה לפענח את החתימה). לפי מקור אחד היה משה־חיים אליאסברג מפקח כבוד

נכד ישעיה אליאסברג ממינסק, אליזבת, בתו של ליאופולד לוריא, עלתה לישראל (1951) ונפטרה כאן בשנת 1965. בתה חנה נשואה לאהוד אבריאל, איש משרד החוץ. הבת חנה אף היא עובדת במשרד החוץ. הבת שושנה גרה בירושלים, והבת הרביעית, מרים, חיה בארצות הברית.

מטעם הממשלה הרוסית על בתי הספר היהודיים בעיר. בשנת 1904 עזב משה־חיים אליאסברג ומשפחתו את פינסק והתיישב בברלין, אולם המשיך עוד זמן מסוים להחזיק את משרדו בפינסק ולייצא עצים לגרמניה. הוא נפטר ב־1920. אשתו רחל חזרה לעת זקנתה, בגיל 84, לפינסק, לביתו יעקב בנה ונפטרה כאן בשנת 1931.

בנו בכורו של משה־חיים אליאסברג, שמואל, גמר חוק לימודיו בגימנסיה בריגה, מקום מגוריו של אבי אביו. בשנת 1900 עבר לגור בברלין. כאן חי רוב ימיו. הוא היה בעל בית חרושת ושותף למשרד אדריכלות. בימי הנאצים היה בווארשה. לאחר התמוטטות עצבים קשה מת שם בבית החולים בגיטו.

בנו השני של משה־חיים אליאסברג, אהרן (נולד בפינסק בשנת 1879), הלך בעקבותיו של אביו הן מבחינה פוליטית והן מבחינה תרבותית. הוא הצטרף להסתדרות הציונית וניהל את הוצאת הספרים של התנועה „יידישר פרלאג" בברלין. ימי הילדות עברו עליו בפינסק. לרגל מחלתו עבר בנעוריו לגור בווישבאדן. כאן התגורר בבית הרב וביקר בגימנסיה. לאחר מכן היה סטודנט האוניברסיטה. כנראה בליפציג אולם בעיקר בהיידלברג, יחד עם יוסף קלוזנר, טשרניחובסקי ואחרים. באותם הימים היה מקורב מאוד לבן־עירו וידיד משפחתו בפינסק חיים וייצמן, הן כחבר הפראקציה הדמוקראטית והן כתומך להלכה ולמעשה ברעיונו של וייצמן לייסוד אוניברסיטה עברית בירושלים. בהיידלברג ניסה יוסף קלוזנר לתקים קבוצה של חברי הפראקציה הדמוקראטית. בין הסטודנטים שהצטרפו לפראקציה אנו מוצאים את שמו של אהרן אליאסברג. לפני הקונגרס החמישי קיבלה לשכת הפראקציה הדמוקראטית מאת הוועד הפועל הציוני בקשה לקרוא בשמות חבריהם. הרוצים להשתתף בקונגרס כצירים ולא קיבלו מאנדאטים. לשכת הפראקציה הגישה רשימת חבריהם, וביניהם אהרן אליאסברג. הוא היה בין 37 צירי הפראקציה בקונגרס הזה. בוויכוח, שהתנהל בזמן ועידת ציוני גרמניה (1902), הגן אהרן אליאסברג על קיום הפראקציה. בתצלום חברי הפראקציה הזאת עם ד"ר הרצל בבאזל בשנת 1901 אנו רואים את אהרן אליאסברג (א. צנציפר, פעמי גאולה, עמ' 112, תצלום 360, מס' 33, תל־אביב 1952). בין צירי הקונגרס החמישי, שיצאו את הקונגרס לאות מחאה על היחס לדרישות הפראקציה, אנו מוצאים שלושה מבני לוריא: אהרן אליאסברג, שאול בן אידל לוריא וגריגורי בן אהרן לוריא, אף כי לא היה חבר הפראקציה. כפי שכותב יעקב אליאסברג, לא יכול אהרן אליאסברג אחיו להשתתף בקונגרס השישי מחמת מחלתו. אהרן אליאסברג היה מצווריו של חיים וייצמן באיסוף החומר להכנת התכנית לייסוד האוניברסיטה בירושלים. בדבר הגשמת רעיון זה כתב וייצמן, כאמור לעיל, אל בן דודו של אהרן אליאסברג, גריגורי לוריא, לפינסק, בסוף שנת 1902 ובראשית 1903. בימי הקונגרס השישי (1903) הביע וייצמן לפני יעקב אליאסברג את צערו על העדרו של אהרן אחיו מחמת מחלתו בעת איסוף החומר לייסוד האוניברסיטה. לאחר שהבריא חזר ועזר שוב לוייצמן במאמציו אלה. בגנזך וייצמן נמצאים מכתבי וייצמן אל אהרן אליאסברג בנוגע לעזרתו של זה לרעיון האוניברסיטה בירושלים. מכתבים אלה מעידים על יחסי הידידות בין וייצמן ואהרן אליאסברג או אהרונצ'יק, כפי שוייצמן מכנה אותו במכתביו, כנראה, לפי הרגל מימי הילדות והנעורים בפינסק. אליאסברג השתקע בברלין ועסק בהוצאת ספרים. בשנת 1907 עבר ה„יידישר פרלאג" לידי ההסתדרות הציונית וכשהעתיק את מושבו מקלן לברלין, בשנת 1911, עמד בראשו אהרן אליאסברג עד שנת 1920. בהנהלתו התפתחה

הוצאת ספרים זו והיא הוציאה לאור ספרים רבי ערך לציונות וליהדות. על הרגשות לפינסק, אשר שמר בלבו אהרן אליאסברג כל ימי שבתו בברלין, מספר העתונאי הידוע, אף הוא בן פינסק, ד"ר יהושע גוטליב. הוא כותב: „פינסק בנכר היא בבחינת פולחן. הנימר בדחילו ורחימו. באחד הימים ביקרתי במשרדה הראשי של ההסתדרות הציונית בברלין. בפתע נכנס אל החדר בן אדם אחד. הוא ניגש אלי ואמר: ‚אתה מר גוטליב. הריני מזמין אותך אל ביתי לארוחת ערב'. — ‚הריני מודה לך... אבל... הרי אינני יודע עדיין... עם מי... יש לי הכבוד...' גמגמתי בתמיהה. — ‚למאי נפקא מינה', ענה האיש וחייך. ‚שמעתי אומרים, כי איש פינסק אתה ואף אני בן פינסק. האין די לה לעובדה זו שנבלה הערב יחדיו?'. האיש הזה היה א. [אהרן] ע"ג [עליאסברג]. בעצם היה טרוד ועסוק בספרים ובהוצאת ספרים. אולם משעה 7 בערב עד שעה 2 בלילה נישא בכל לבבו ומאודו לא למקום שם ארזים ישגר', אלא לעיר, שם שוקעת רגליהם של היהדים בבוץ מעל לברכיים" („פינסקער שטימע" 1930). אהרן אליאסברג עלה לארץ ישראל בשנת 1933. היה פעיל לטובת קרן היסוד ונפטר בשנת 1937.

יעקב אליאסברג, צעיר בניו של משה־חיים אליאסברג (נולד בפינסק בשנת 1881). השאיר אחריו ספר „בעולם ההפיכות" (ירושלים 1965), אשר זכה להוציאו לאור בהיותו כבר בן 84. זאת היא ביאוגראפיה רבת זכרונות מימי ילדותו ונעוריו בבתי אליאסברג ולוריא בפינסק, על נדודיו בגרמניה ורוסיה בימי ההפיכות, על שובו לפינסק אחר מלחמת העולם הראשונה ותייו כאן במשך חמש־עשרה שנה בתקופת פולין עד לכיבוש פינסק על־ידי הבולשביקים (1939) ועל עלייתו לארץ ישראל בימי מלחמת העולם השניה (1943). המחבר מעלה פרטי חייו על הרקע כל תיאור בני משפחתו והחברה היהודית, ביחוד של פינסק שבתוכה חי ופעל. משום כך משמש ספרו מבחינה היסטורית מקור חשוב, ולפרקים אף המקור היחידי. להווי של העיר פינסק ולערכן של משפחות לוריא ואליאסברג בחיי העיר במשך החצי השני של המאה ה־19 והחצי הראשון של המאה ה־20. החל בחיה לוריא, אם משה לוריא סבו, עד בני דורו. כדין כל ספרי אבטוביאוגראפיה מביע המחבר פה ושם את דעתו האישית על החברה ועל המאורעות. מאירך ניכר, כי פיכחותו ודרך־מחשבה ריאלית האופיינית לכל בן־אדם בא־בימים עמדו לו בשעת דיונו באנשים ובאירועים. יעקב אליאסברג היה בזמנו, כפי שהוא מעיד על עצמו בספרו, „הצאצא היחידי של משה לוריא בפינסק". מתוך היאור בני דורו, צאצאי חיה לוריא שעזבו את פינסק, נוכחנו לדעת, כי המיעוט שביניהם שמר בלבו אף בנכר מורשת אבות. אולם רבים סטו — אלה מרצון ואלה מאונס — מהדרך ההיסטורית של היהדות. שתי דרכים אלה הצטלבו בדרך חייו של יעקב אליאסברג. מורשת אבות מזה ופריצה בשלימות הגדרים מזה. על כך הוא מעיד בעצמו בספרו. מצד אחד הוא יורד לפני התיבה ימשמש שליח ציבור ביום הכיפורים בתפילה בצותא עם אסירים פוליטיים בשבתו בבית־הסוהר במוסקבה, כותב ברגשי כבוד על אדמו"רי החסידים מסטולין וצ'רנוביל, הוא משתתף כחבר המשלחת מטעם קרן היסוד בישיבת הסוכנות היהודית בבאזל, נוסע בתור אורח לצד אביו הציר־לקונגרס הציוני השישי ומבקר בשנת 1933 בארץ ישראל. באומץ רוח ובעקשנות נמרצת היא נלחם לזכותם של הפועלים היהודים בבית החרושת שעליו הוא ממונה ולשמירה על קדושת השבת בו, למרות הלחץ הקשה מצד הממשלה הפולנית האנטישמית. הוא כותב באהבה ובגאווה על כשרונותיו של הפרעל היהודי, מתוך הדגשה, כי איחוד כל עובדי בית החרושת הוא ביטוי לתודעה הלאומית. הוא חבר

ארגון ההגנה היהודית בימי הסטודנטיות שלו בריגה ובגיל העמידה בפינסק עירו. הוא מקיים מסורת אבותיו, עליה נודע לו בשובו לפינסק אחר מלחמת העולם הראשונה מפי דודנו בעל בית החרושת פאול בן ליאופולד לוריא: „כי מפעלנו תומך בקביעות בכל המוסדות היהודיים המקומיים, וכי עזרה סוציאלית זו אינה אלא המשך הכרחי של פעולות הצדקה המסורתיות של משפחת לוריא מזה דורות". ומאידך: הוא נושא אשה נוצריה, ממשפחת אצילים רוסים שחונכה על ברכי גנרל רוסי ואחיה מתחנך בקורפוס צוערים ימיים בפטרבורג ובמשפחתה אדמירל רוסי. הוא כותב באהבה רבה מאוד על בת אשתו הנוצריה, שבנה נדד לארה"ב ומיודד עם נאצאי לוריא המתגוררים שם, ואליו קשור המחבר בעבותות אהבה. ביתו בפינסק הוא בית ועד לאנשי האינטליגנציה היהודית, הפולנית והרוסית, ביניהם „משומדים", שבגדו בעמם והמירו את דתם להטבת מצבם החומרי ומתוך רדיפת כבוד ועמדה בחברה, כנגד זה מגיע לרום הפסגה מבחינה מוסרית מעשה התגיירותה של לידיה, אשתו של יעקב אליאסברג. הימים ימי הבולשביקים, ימי עירוב תחומים מבחינת הדת והלאום. יעקב אליאסברג יושב כלוא בבית־האסורים על לא עוול בכפו. רכושו הוחרם. לית דין ולית דיין. לידיה אשתו עזובה לנפשה. על ידה בתה מכעלה הראשון הנוצרי. היא תלויה בחסד ידידים. בשעה זו היא מחליטה על דעת עצמה להתגייר. מה הניע את לבה לכך? היא עונה: „החלטתי להתגייר. מה הביא איתי לכך?... הרי לא אני ולא בעלי לא הרגשנו צורך בשקס דתי נוסף [לנישואין האזרחיים]... השאיפה ליהדות היתה אצלי קשורה בצורך להזדהות עם עמו של בעלי, ובצורה זו השבתי לבטל את חומות הכלא". וכשסיפרה על כוונתה זו לידיד משפחתם ליפיציץ אבר לה: „למה זה נחוץ לך?" — „בעצם זה לא נחוץ לי", אמרתי והסברתי את מצבי הנפשי... למחרת... ניסה להניא אותי ממחשבתי... „הישארי נוצריה ובת אצילים... כלום ידועה לו [לבעלה] החלטתך?" — „לא". ובבואה למחרת אל הרב מז"ה במוסקבה שאל אוהה הרב: „מה בעצם מביא אותך אלי?" — הסברתי לו את העניין. „אל נא תמירי את דת אבותיך. הישארי נאמנה לכנסיתך". „לנו", עניתי, „מספיקים נישואין אזרחיים. אך בעלי חבוש זה חמישה חדשים בבית הסוהר, ומי יודע מה עוד יאונה לו. על ידי הצטרפות לעמו ארגיש עצמי יותר קרובה אליו"... הוא התוה קידה כלפי באדיבות ויצאתי ממנו בלב קל יותר... ואמר לליפיציץ: „תזמין את המקווה... אחר כך בוא לקחת אותי"... חזרתי מן המקווה במרכבה יחד עם הרב מז"ה. הוא שקע בהרהורים ושתק". — בשובו לפינסק היה יעקב אליאסברג מעורה בחיים הכלכליים של יהודי עירו. יחד עם בן משפחתו בעל בית החרושת לגפרורים בני האלפרן עמד בראש ה„באנק למסחר ותעשיה" היהודי והיה יושב־ראש הוועד המנהל של הבאנק. הוא היה פעיל לטובת המוסדות הכלכליים של התאחדות בעלי מלאכה, חברת „אוזע" ובית היתומים, היה חבר המסדר „בני ברית". נבחר בתור חבר־יועץ של הלשכה הווילנאית למסחר ותעשיה, היה בורר בסכסוך בין הנהלת הגימנסיה „תרבות" וסגל המורים וכדומה. בעיצומה של מלחמת העולם השניה (1943) עלה יעקב אליאסברג עם אשתו ובתם (חמר) מרוסיה לארץ ישראל והתיישב בירושלים. כאן כתב בהתמדה רבה מאוד ובתנאי חיים צנועים את זכרונותיו. הספריה הציונית הוציאה לאור את ספרו „בעולם ההפיכות" וש. י. עגנון כתב הקדמה לספר. יעקב אליאסברג נפטר בשנת 1966 בירושלים. וזמן קצר אחריו נפטרה אשתו, בהשאירם בארץ את בתם תמר שריק, המחגוררת בבת־ים.

*

תולדות משפחות ה„רוטשילדים" של פינסק וקארלין משקפות את דרכם וגורלם של בני עמנו ברוסיה במשך שישה דורות. הסתעפותן בעירן בדורות הראשונים — פיזורן בכל קצווי תבל בדורות האחרונים. השפעת הכוחות הצנטריפוגאליים ביחס לערכי היהדות בתחומה של פינסק ופצולת הגורמים הצנטריפוגאליים בנכר. במאבק שבין השפעת הכוחות המנוגדים האלה הצליח מיעוט מבין צאצאי המשפחות האלה לשמיר אף בנכר על מירשת אבות. הם מצאו את פורקנם בעיקר בתנועה הציונית ובהיאחזות בארץ ישראל או בזכרונות ובסיפורי מעשיות על הרמות האגדית של אבי המשפחה שאול קארלינר. על ה„סבתה היה". על הפאטריארכאליות של אחיה ובניה. אולם רבים ה„נכדים". שהלכו בנכר לרעות בשדות זרים ולנטור כרמים לא להם. באותו זמן נכבשה העיר פינסק על־ידי הבולשביקים. שעקרו את היהדות מתוכה. ואחריהם הנאצים שהשמידו את היהודים שבה. וליהדות וליהודים של קהילות פינסק וקארלין לא נשארו אלא עיי חרבות וקברות קרושים.

ב י ב ל י ו ג ר פ י ה

הודעות אישיות מאת:

אליאסברג יעקב
גודיאל בוריס
גרינבוים יצחק
האלפרן גיאורג
לוריא פאול
לוריא שאול
קליבנוב יעקב.

מקורות בכתב־יד:

אוסף טבדרון: ארכיון י"ב. בית הכפרים הלאומי והאוניברסיטאי ירושלים
הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים
הארכיון של באנק לאומי לישראל, ירושלים ולונדון
גנזך וייצמן, רחובות.

אגרות טופרים... ממשפחת איגר—סופר. וויען 1933.
אשינגן א„ 50 שנה לועידה ציונית ברוסיה. העולם, מס' 49, 1948.
אינשטאט י. ס. ווינער ש„ דעת קדושים, פטרבורג 1897/98.
אליאסברג י„ בעולם ההפיכות, ירושלים 1965.
אפל י„ בתוך ראשית התחיה, תל־אביב 1936.
בגון א„ תלמוד תורה דקארלין, פינסק, ברך ב', תל־אביב 1966.
הנ"ל, תלמוד תורה דפינסק, שם.
בודנהיימר ה. ח„ בראשית התנועה, ירושלים 1965.
ביין א„ עם הרצל ובעקבותיו, תל־אביב 1954.
הנ"ל, מבחר כתבי הרצל, כרך א', חלק ב', תל־אביב 1939.
ברוידס י„ וילנה הציונית ועסקניה, תל־אביב 1939.
גארדאן י. ל„ אגרות בעריכת י. י. ווייסבערג, ווארשה 1894.
הנ"ל, עולם כמנהגו, ווארשה 1874.
גינזבורג ש„ מנילה רבת עניין, ידע עם, כרך ח', מס' 26, תל־אביב 1963.
דובזביץ א. ד„ לא דובים ולא יער, ברדיטשב 1890.
הדור, 1901, גל' 21.
המליץ, 1872, גל' 11; 1878, גל' 20; 1880, גל' 3, גל' 14, גל' 17; 1885, גל' 46; 1888, גל' 139; 1890, גל' 47; 1891, גל' 291.
הצפירה, 1900, גל' 74; 1901 מיום 7.5, גל' 104, גל' 105, גל' 113; 1905 מיום 22.9.

הפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון, ירושלים 1947.
הרצל ת., מבחר כתבי הרצל, תל־אביב 1939.
הנ"ל, אגרות, כרך III, ירושלים 1957.
וויצמן חיים, מסה ומעש, ירושלים 1949.
ויצמן—ליבטנשטין ח., בצל קורתנו, תל־אביב 1948.
טננבוים ש., סחר העצים כיצד? פינסק, כרך ב', תל־אביב 1966.
מאור י., יהודי רוסיה בתקופת פלוה, העבר, חוברת ו', תל־אביב 1958.
נדב מ., תולדות קהילת פינסק (1506—1882) (כתב־יד).
נורוק מ., ועידת ציוני רוסיה במינסק, ירושלים 1963.
עפשטיין אברהם, כתבים, ירושלים 1950.
פינשטין א. א., מגלת פורענויות, תל־אביב 1929.
צנציפר (רפאלי) א., פעמי הגאולה, עמ' 1908, לשכת הדואר, תל־אביב 1952.
קלויזנר ישראל, אופוויציה להרצל, ירושלים 1960.
ראבינאוויטש ש. מ., על פינסק, קארלין ויושביהן, תלפיות, מדור: קהלת יעקב, כרדיטשוב 1895.
רבינוביץ ז., החסידות הליטאית, ירושלים 1961.
הנ"ל, ר' גרשאן לוין, העבר, חוברת י"ד, תל־אביב תשכ"ז.
הנ"ל, מכתבי בקשה מאת נאוני ליטא אל אדמו"ר חסידי ליטא באמצע המאה התשע־עשרה, ציון, שנה ל"ב, ירושלים 1968.
שוחט ע., תולדות קהילת פינסק (1880—1941), כתב־יד.
שטערן יוסף זבריה, זכר יהוסף, וואַרשא תרנ"ט.
שטילרמן א., משפחת לוריא, פינסק, כרך ב', תל־אביב 1966.
הנ"ל, עוללות על משפחת לוריא, שם.
הכנית בית האוצר הלאומי... המשא אשר נשא הד"ר באדענהייטער בהקונגרס השני בבזל...
נעתק משפת אשכנז ע"י אפרים רב ליפשיץ, ווילנא 1898.
ד"ר גאטליב י., די לעגענדע פינסק, פינסק, כרך ב', תל־אביב 1966.
גינזבורג ש., היסטאריש וועדק, כרך א' וכרך ב', ניו יאָרק 1937.
סויונט יאָר פינסק, בעריכת ב. האסמאן, ניו־יארק 1941.
לוריא א., די צוואה פון א פינסקער בעל הבית פון אמהייב 19טן י"ה, ייוו"א בלעסער, כרך 13, מס' 5—6, 1938.
ד"ר מוקדוני א., מיינע באגעגנישן, בוענאס איירעס 1949.
פינסקער שמאדס לוח, ווילנא תרס"ד.
פינסקער שטימע, פינסק 1930.
פרייד מ. י., די גרויסע ציוניסטן אסיפה אין מינסק, קראקוי 1903.
קרמן מרדכי, 100 יאָר פינסק (מיינע זכרונות) [חיפה 1953], מטנמיל.

Böhm A., Die Zionistische Bewegung, Tel Aviv 1935.
Encyclopaedia Judaica, Vol. VI, s. v. Eger, Salomo ben Akiba, Berlin 1930.
Herzl Th., Gesammelte Zionistische Werke, Vol. III, Tel Aviv 1934.
Karliner (Leopold Lauriel, Eine Jüdische Arbeiterstadt, Die Wall, Wien 1898, Nr. 11, p. 3.
Lourie A., Die Familie Lourie, Wien 1923.
Lourie P., Leopold Lourie. . . in Commemoration, 1959.
Stenographisches Protokoll. . . des II. Zionisten-Congresses, Wien 1898.
Stenographisches Protokoll. . . des IV. Zionisten-Congresses, Wien 1900.
Stenographisches Protokoll. . . des V. Zionisten-Congresses, Wien 1901.
Stenographisches Protokoll. . . des XI. Zionisten-Congresses, Berlin 1914.
Weizmann Chaim, The Letters and Papers, Vol. I, London 1968.
Die Welt, Wien 1898, No. 17, p. 1; No. 31, p. 6; No. 34, p. 4; No. 50, p. 9; No. 52, p. 12, 13, 1899, No. 5, p. 10; No. 12, p. 4; No. 14, p. 5; No. 17, p. 7; No. 18, p. 8; No. 19, p. 5, 7; No. 30, p. 6; No. 34, p. 8, 9; No. 35, p. 3; No. 45, p. 16; No. 46, p. 16; No. 49, p. 9; 1900, No. 18, p. 16; 1901, No. 51, p. 5; 1902, No. 1, 2; No. 38, p. 56; No. 44, p. 2; 1903, No. 31, p. 3; No. 33, p. 1, 2; 1905, No. 29, p. 27.

(הביבליוגרפיה ברוסית לא צורפה, בגלל סיבות טכניות)

ביבליוגרפיה

קובץ חדש על יהדות רוסיה

בספרות המגונה על מצבם ואורח חייהם של היהודים בברית־המועצות בזמן האחרון מתבלט עתה במיוחד הכרך השני בשפה הרוסית של ה„ספר על היהדות הרוסית"*, שיצא בשנת 1968 בניו־יורק מטעם האגודה של יהודים רוסים. עורכי הקובץ (פרומקין, אהרונסון ז"ל, גולדנווייזר) משרידי הפליטים אי המהגרים של מהפכת אוקטובר. ממשיכים גם בקובץ זה בהפקיד הנעלה שהשמו לעצמם בהוצאת הקובץ הראשון שיצא בשנת 1960**. והוא הקמה יד ושם ליהדות רוסיה שנגזרה עליה גזרה של שקיעה. סמיעה וירידה לטמיון כעסיס של גורמים שונים הכרוכים ומעורים במהפכה הבולשביסטית על כל מה שנבע ממנה. גם בקובץ זה מורגשת חיבה מיוחדת אל הנושאים והמאורעות המתוארים אמנם בצורה אי־ביקורתית ורבים מן המאמרים הם בגדר מחקר כדעי צריך על אף הנוסטאלגיה המובנת כה חדורים מחבריהם.

הכרך הראשון הקיף את העידן ההיסטורי (1860—1917) *** והיא התקופה הפותחת ברפורמות הגדולות של שנות השישים עד פרוץ המהפכה בפברואר 1917. המטרה היתה להמציא לבני זמננו עובדות ותימר מהימן על המצב של יהדות רוסיה עד עידן המהפכה. תיאר בו בכשירים הרקע הפוליטי והציבורי, עליו הלפו היי היהודים ברוסיה בפרק זמן זה. על האפליות וקיפוח הזכויות והרדיפות ינגישות. כמו כן המאבק הנישז והבלתי פוסק להשגת שיווין זכויות אזרחיות ולאומיות. בנוסף לכך סופר שם גם על האיצר התרבותי הבלום ורב־הצדדים שהכניסה היהדות הרוסית. על אף ההגבלות והריכויים, לחיים הכלכליים הצבוריים והתרבותיים של רוסיה רבתי. בהעשירה עם זאת את חי־הרוח של העם היחודי כולו על ידי סיפות יפיתות של קניניו ועדכיו בשאר תפוצות הגולה.

הכרך השני של ה„ספר של יהדות רוסיה", המונח עתה לפנינו, הוא המשך ישיר של הכרך הקודם לו והוא מוקדש לפי כל מבנהו והעבודה הרבה השקיעה בו לסיקור יובל השנים מאז פברואר 1917 עד ימינו, עד שנת 1967. והוא כקיף את תקופת המהפכה ומלחמות האזרחים, את שנות שלטונו של סטאלין, את שנות האימים והזוועה של הכיבוש הגרמני במלחמת העולם השניה ואת השנים שלאחר מות סטאלין.

העריכה של הכרך השני היא גם ייחר סיסתית ועשרים וארבעת המאמרים הכלולים בו מסודרים למדורות לפי הנושא והענין שבהם. ארבעת המאמרים הראשונים דנים בצבוריות היהודית בשנות 1917—1918, ביהדות אוקראינה וארצות הבלטיקום בתקופת האבטונומיה הקצרה. שלושה מאמרים מוקדשים לנורלה האומלל של יהדות רוסיה בשנות הכיבוש הגרמני; שלושה עשר מאמרים עוסקים בחיי היהודים ובגלגולים העוברים עליהם

Книга о русском еврействе 1917—1967. Союз Русских Евреев. Нью-Йорк. 1968.

ב־1969 יצא לאור נוסח אנגלי של הספר בשם "Russian Jewry 1917—1967".

** ר' רשימתו של ב. קרוא על ספר זה ב„העבר", חוב' ז' (אייר תש"כ), עמ' 197—199.

*** אף הוא יצא לאור בתרגום אנגלי ב־1966 ("Russian Jewry, 1860—1917").

תחת שלטון הסוביטים ולאחרונה מצוין עוד חמשה מאמרים המוקדשים למצבם של היהודים בארצות ההגירה וליחס השלטון הסוביטי לציונות ולמדינת ישראל.

המשתתפים בקובץ משתיכים, לפי השקפת עולמם ועברם הציבורי, למהנות וזרמים מפלגתיים שונים ביהדות רוסיה. אולם צודק הוא להעיר כי ברוב המקרים היתה האובייקטיביות נר לרגלם. אשר לרמה הספרותית והאינטלקטואלית הרי מסתמים כאן בצרכוביה — ובקובץ מסוג זה רק טבעי הדבר — מאמרי מחקר השופעים מיסמכים ותיעודים חשובים עם מאמרים שלא יצאו מגדר של רפורטאז'ה. כה, למשל, המאמרים „הציבוריות היהודית ברוסיה בשנות 18—1917" של ג. ארונסון, „הציבוריות היהודית באוקראינה (1919—1917)" מאת י. שכטמן, „האבטונומיה היהודית הלאומית בליטא ובארצות הבלטיקום האחרות", פרי עטו של גרינהויז מכילים ידע מאלף ופרטים אשר כבר נידונו כמעט לשיכחה אלא שההיסטוריון העמיד של תקופה סוערת זו יצא בהם חובר ממדרגה ראשונה. כן גם במאמריהם של א. גולדשטיין (גורל היהודים בברית המועצות שנכבשה על ידי הגרמנים) יוסף גאר (על היהודים בבאלטיקום של אותו זמן) ושל גרינהויז (חורבן קוכנה היהודית) מצויים האורים על מעבי זוועה ואכזריות אשר הרבה מפרטיהם לא היו ידועים עד כה לחוקרי השואה.

הציבית ספציפית. מבחינת מדיניות ההווה של ברית המועצות ביחסיה המתוחים עתה עם סין הקומוניסטית, נודעת למאמרו של ג. שווארץ על בירובידז'אן ועל הכשלונות שהיו כרוכים בתכנית של ייסוד מרכז אבטונומי בשביל „העם היהודי הסוביטי" לפי הגדרתו של סטאלין. בתהליך הגשמת התכנית ליישוב המוני היהודים באזור בירובידז'אן, שיעסקו בעיקר בחקלאות ובהתלהבות היבשקציה וחוגי יהודים אנטיציוניים גם בארצות אחרות לרעיון זה. בראותם ככך משום התחרות ממשית ויעילה בהסתדרות הציונית העולמית התבלט אמנם לראשונה יעוד פוליטיבי כביכול. אבל רק כלפי חוץ. אילם המציאות נתגלתה מיד כמורכבת יותר והיה בה לא במעט מן המתעה כלפי פנים. התכנית של יישוב המוני יהודים בחקלאות באזור הברובסק, שהופיעה בשנות 28—1927, לאחר הכשלון של תכניות דומות באזורים אחרים (ערבות חרסון, חצי האי קרים) הוכתבה לאמתו של דבר לא משום האינטרסים של סידור חקלאי של יהודי רוסיה, כי אם מטעמים פוליטיים מפורשים: מרכז יהודי אבטונומי בבירובידז'אן צריך היה לשמש את המטרות הכלליות של המדיניות הסוביטית במזרח הרחוק, כלומר היה עליו לשמש סכר לשאיפות ההתפשטות מאז ומתמיד של יפאן וסין באזור בלתי מיושב זה ולמנוע בעד חדירתה של אוכלוסיה זרה שמעבר לגבולין. המחבר ג. שווארץ מגולל במפורש את כל הפרשה הזאת וסיבות כשלונה הבלתי נמנע.

הוא הדין גם עם שני המאמרים המפורסים: ג. ארונסון, „השאלה היהודית בתקופת סטאלין" וליאון שפירא, „היהודים בברית המועצות לאחר סטאלין", כי עם כל מה שידוע לנו מהמתואר בהם, הרי יש בהם גם משום חומר אותנטי ממקור ראשון שלא היה ידוע לרבים עד כה.

כדאי היה שיימצא בישראל מוסד ספרותי שיוציא בתרגום עברי מאמרים מובחרים משני הקבצים הנ"ל. שכן הקוראים העבריים (בכללם גם אנשי העט ועסקני־הצבור) ברובם אינם נזקקים עתה לשפה הרוסית ונמנע מהם להשתמש בחומר זה המספק לנו אינפורמאציה רבת ערך לבעיה האקטואלית, ששפה היהודים בברית המועצות.

צבי דודי

המציאות בברית המועצות ועתידם של יהודיה

בקיבץ „ספר על היהדות הסובייטית", שהופיע בשנת 1968 בניו־יורק, בא מאמר מסכם של ל. מ. שפירא — „היהודים אחרי סטאלין". כהברו של מאמר זה. הוא לא רק אחד מיוצאי ברית המועצות ומהמכירים מקרוב את גורל היהודים בה — אלא הוא גם תרם מבהינה מעשית לברור עניניהם ולהגנתם.

במאמרו הנ"ל ישנה לא רק הערכה רב־צדדית לשלב האחרון בהתפתחות היהודית בברית המועצות. אלא גם מעין סיכום של הידיעות שהגיעו אלינו תוך 10 עד 15 השנים האחרונות בנושא זה. המסקנה העומה ביותר, המתקבלת מתוך מאמרו של שפירא היא, שגם לאחר מותו של סטאלין, ולאחר הפסקת המערכה („קאמפאניה" בלע"ז) של עלילות והסתה, שבה נחתמה תקופת שלטונו המרושע של סטאלין — גם לאחר הריהביליטציה של הרופאים והפסקת ההשמצות בעתונות — עדיין אין לדבר על הטבת המצב של היהודים.

הפרקים של המאמר על ה„חיים היהודיים" בתקופה האחרונה הם המאלפים ביותר. לפניך התמונה מושלמת של העדר זכויות לאומיות ליהודים — אפילו באותה מסגרת מצומצמת, שהיתה קיימת בשנים הקודמות של השלטון הסובייטי. מאלפים הפרקים על „חיי הדת" (ע' 347), על „בתי הכנסת" (ע' 350), על „כלי הקדש" (ע' 352), „הגבלות באפיית המצות" (ע' 355), „המדיניות האנטי־יהודית" (ע' 359), „הוספות אנטי־יהודיות בעתונות" (ע' 365) וכו'.

התקוות המרחיקות לכת, שהיו קשורות בהתפתחות השלטון בכיוון צעדי־הריפורמה שבמשטר הסובייטי (שעלול להשתרע גם על המישור היהודי) — התקוות שנתעוררו בעקבות הועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית — תקוות אלה לא התממשו. אם נביא בחשבון את תולדות 15 השנים שעברו מאז הועידה הזאת (1956).

אמנם — כפי שמציין ל. שפירא במאמרו בצדק — היתה השבה מסוימת במצב בשנים הראשונות לאחר מותו של סטאלין — ועד הועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, וממהקלה הכללית בהצב נהנו גם האזרחים היהודים. מעשי הטירור שהיו מכוונים בשנים האחרונות של סטאלין („השנים השחורות" — לפי שכינו אותן היהודים הסובייטיים) נגד היהודים — הופסקו. רבים מהנדונים היהודים, שהיו מוחזקים במחנות העבודה ללא עוול בכפם, שוחררו בשנים שלאחר מותו של סטאלין וחזרו לבתיהם ולמשפחותיהם.

היתה תקוה שכל השיטות של השלטון הסטאליני תחוסלנה. היתה תקוה שלא רק ישוחררו ויחזרו לבתיהם המיליונים שהיו אסורים בימי סטאלין — אלא שגם עצם המעשים השרירותיים ומחוסרי היסוד — לא יהיו אפשריים בעתיד. והיתה תקוה, שהדיכוי האכזרי שממנו סבלו המיעוטים הלאומיים בימי סטאלין — יופסק פעם ולתמיד.

והנה מתברר שכל התקוות לגבי מפנה לטובה, לגבי שינוי יסודי במדיניות לגבי היהודים, לא היו אלא א ש ל י ו ת. 10 או 15 השנים, שלאחר מותו של סטאלין ולאחר הועידה העשרים המפוארת הוכיחו, שהמדיניות הסובייטית לגבי המיעוט הלאומי היהודי אינה משתנית ושאין לחכות לאפשרות של שינוי יסודי, כל עוד לא הועמדה השאלה היהודית במלוא היקפה בפני האנשים העומדים בראש השלטון הסובייטי.

כותב השורות האלה זוכר את הויכוחים הפנימיים הארוכים שהתנהלו לאחר הועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית בשנת 1956 בין ועדה שמונתה ע"י מזכירות המפלגה הקומוניסטית וכין קומץ עסקנים יהודים לשעבר (ברובם אנשים שיצאו

מבתי הסוהר ומחנות העבודה של סטאלין). על השאלה „הגדולה" שהועמדה אז להכרעה הממשלה הסובייטית: „האם צריך לתקן את עיוותי הממשל הסטאליני בנוגע לתרבות היהודית" — אם לא, באופן קונקרטי הועמדה השאלה: הצריך לחדש את התיאטרון היהודי, האם צריך לפרסם עתון סובייטי בשפת יידיש, היש לחדש את הקשרים בין היהודים בבריה"מ — לקבוציב היהודים בחוץ לארץ — בעיקר בארה"ב, במדינת ישראל ובפולין?

במאמרו של ל. שפירא יש מספר עמודים (מע' 378 עד ע' 383) המוקדשים להופעת הירחון היידישי „סאוועטיש היימלאנד," שהוא מעין תחליף לחרבות היידית שנשאר לפליטה. קשה למצוא עדות יותר מכלימה למצבה הירוד והעגום של התרבות היהודית בבריה"מ מאשר העובדה, ש„סאוועטיש היימלאנד" היא המייצג היחיד של תרבות היידיש ברחבי ברית המועצות. ל. שפירא מזכיר, כי היקף הפצתו של הירחון הוא מצומצם ביותר — 25.000 טוסיסים, כשמספר היהודים בבריה"מ הוא למעלה משלושה מיליון — וגם מהמספר הזה — נועד הלק ניכר להפצה מחוץ לגבולות הסובייטים.

אמנם יש מלמדי זכות על הירחון הזה גם במערב. יש אומרים, שאין הוא כמשיך את ה„קו" האנטי־יהודי והאנטי־ציוני החריף של כתבי העת ה„ייבסקיים" בשנות העשרים, ויש אפילו מחקר אמריקאי־יהודי של אברהם ברומברג בנידון זה. אך, מצד שני, ברור שאין הירחון ממלא אף במידה קטנה וחלקית את התפקידים של בטאון ליהדות הסובייטית. דוקא אלה מאזרחיה היהודים של בריה"מ, המעונינים ביותר בענינים היהודיים מעידים — שאין ה„סאוועטיש היימלאנד" אלא הופעה שולית וכלתי חשובה בהחלט. שאינה מסוגלת ואינה ראויה ליצג את היהדים הסובייטיים מאיזו בחינה שהיא.

כובן, שהירחון „סאוועטיש היימלאנד" פרסם את כל דברי־הבלע נגד מדינת ישראל. שנאמרו ע"י נציגי הקו הרשמי של הממשלה הסובייטית בתוך המערכה נגד ישראל בראשית שנת 1970, ואפילו הקדיש להם „מוסף" מיוחד של „סאוועטיש היימלאנד" — שהופיע בחודש מארס 1970. במאמרו של ליאון שפירא, שהופיע בקובץ של שנת 1968. אין במובן זכר ל„מוסף" זה של הירחון היידישי. בכל זאת — נאמרו במאמר של ל. שפירא דברים אלה. המוקדשים ל„סאוועטיש היימלאנד" בראשית שנות הששים: „ה„סאוועטיש היימלאנד" הקפיד להודיע לקוראיו את כל הפרטים הנוגעים לכושים באמריקה. הוקיע את המדיניות האמריקאית בויטנאם. כתב על היהודים הניתנים לניצול בישראל הקפיטליסטית. אולם על דפיו לא הועמדה מעולם השאלה על גורלם הנורא של הסופרים היהודים ברוסיה — של אלה שנתפסו לאמונה במסטר הנדעדן בברית המועצות וסיימו את חייהם במרתפי הקג"ב (ערותי הבסתון הסובייטיים). ה„סאוועטיש היימלאנד" התעלם גם, בהיותו נאכן להוראות הרשמיות של הממשל הסובייטי גם מהצד האנטי־יהודי של מעשי הזוועה של היטלר... יהר על כן: וורנליס סרב אף להדפיס גם את התרגום היידישי של שיר ייבטושנקו „באבי יאר" והודהה בגלוי עם עמדתו של חרושצ'וב בנידון זה." (ע' 378).

ל.מ. שפירא מקדיש את עמודי מאמרו האחרונים (ע"ע 383 עד 385) לסקירה קצרה על שאלת האנטישמיות בברית המועצות. התצפית של ל. שפירא היא פסימית בנקודה זו. הוא מצביע על שתי נקודות, שהן לדעתו המשפיעות בפרס זה. האחת — היא האנטישמיות של הפקידות, שיצאה מחיק האכרים הרוסיים. גם הגילויים המראים את השאיפה למצוא גישה חדשה, כביכול, לשאלת האדם „אינה מפריעה לאותם הפקידים שיצאו מקרב האכרים לחשוף את אי־אמונם ואת שנאתם ליהודי העירוני. הזר להם."

הנקודה השנית, שעליה מצביע ל. שפירא, היא ההחלטה (הנתרשה כפי הנראה) להכחיש את עצם מציאותה של האנטישמיות בברית המועצות. שפירא מסתמך על הכרזותיו של קוסיגין (ראש הממשלה הסובייטית) בנידון זה. (ע"ע 384 ו־385).

המסקנה הסופית של ל. שפירא בסיקה האחרונה של מאמרו לאמר:

„בהתחשבות עם ההפתלויות של המדיניות הקומוניסטית בכלל, קשה לנבא כיצד תתפתח בעתיד המדיניות הסובייטית בנוגע ליהדות הרוסית". (ע' 385).

הנקודה, שלא באה לביטוי במאמרו של ל. שפירא (וכמובן נעדרת גם ממסקנותיו), היא עיקרית והשובה ביותר, שקשה עוד כיום להעריך את כל עוצם השפעתה על היהדות הסובייטית —וגם על הנהגת המדינה הסובייטית. בנקודה זו — טעו (אם כי לא הניעו עדיין עד לידי הדעה גלויה בטעותם) גם רבים ממנהיגי הציונות, וגם אנשים הקרובים למצבם המציאותי של היהודים הסובייטים.

הענין הוא בהשפעה האדירה שנודעה בהתפתחות היהדות הסובייטית למאורע, שהיה למעשה מפנה בתולדות היהודים הסובייטים. העבודה, שבעקבותיו חל מפנה גורל בתודעתם של מאות אלפי — ואולי אף מיליוני אחינו, החיים בתוך גבולותיה של ברית המועצות, — שהיה לה גם משקל כבד וחיוני בחיי היהדות העולמית. זה היה המאמץ היהודי־הישראלי ביוני 1967 לשבר הדיפת ההסתערות של אויבי ישראל. זה היה הנצחון של צה"ל במלחמת ששת הימים.

היהודים בכל ארצות התבל, וגם רבים מהיהודים בברית המועצות — חששו מפני הוצאותיה של התוקפנות הערבית. מתאוריהם של מאות יהודים — שהגיעו לכדיגת ישראל מאז 1968 ועד ראשית 1970 — נודע שחששם של היהודים הסובייטים באותם ימים המוריב למדינת ישראל היה כפול: 1) התעורר בלב היהודים הסובייטים חשש גדול לגורלה של מדינת ישראל. 2) התעורר חשש לגורל היהודים הנמצאים בקרב הגוש הסובייטי בכלל, ובקרב בריה"מ בפרט.

נראה, שתודעה זו של היהודים הסובייטים לא מנעה את הזדהותם עם מדינת ישראל, אלא הגבירה את הסולידריות הזאת. היו כמה וכמה גורמים למפנה הזה בקרב היהדים הסובייטיים. נתבשלו התהליכים שעליהם העירו הרבה מהמשקיפים מן הצד, וגם דיווחו במשך 10 עד 15 השנים האחרונות אלה מהיהודים שהיו קשורים בחיי היהודים הסובייטיים כ„השנים השחורות" (אחרית חייו של סטאלין) ובמשך קיום שני משטרים של יורשיו: חרושצ'וב וברז'נייב. התהליכים של התעוררות הדרגתית של חלק מהיהודים, והתקרבותם לעניני מדינת ישראל. מצד שני התחזקה הנועת הלאומים בקרב המדינות הסובייטיות, וניכרו סימני חולשה של המנגנון המדיני הסובייטי מול התנועות הלאומיות של העמים השונים. בעקבות תהליך זה באה ההתעוררות, שכבשה בשורה ראשונה את הנוער הסובייטי, ומתוך כך התגברו גם ההעזה והשאיפה לחיים לאומיים עצמאיים בתוך הנוער היהודי.

סימנים רבים בבר הראו הרבה שנים לפני התפנית הגדולה של שנת 1967 על תהליך נרחב של התעוררות יהודית בקרב הנוער.

ישראל עמדה במבחן בפני המוני הנוער היהודי בברית המועצות בקרב נגד התוקפנים, שתכננו את השמדת ישראל. ביוני 1967. העובדה שאנשי ה„מיכסר" הרשמי בברית המועצות נקטו בגלוי ובסתר את צדם של אויבי־ישראל — עשתה את המבחן הזה לקשה יותר, וליסודי יותר. אבל לאחר שהסוכנויות העוינות לישראל ניסו להסעות במשך כמה ימים את דעת הקהל בקרב האוכלוסיה בבריה"מ בידיעות שקר על גורלה של ישראל במשך המלחמה של יוני 1967. — נתגלה ליהודים הסובייטים, שמדינת ישראל עמדה במבחן. ההזדהות עם מדינת ישראל התפשטה מאז — כמאמר של אחד האנשים שדיווחו על הרכר לעסקנים במדינת ישראל — „כאש האוחזת בשדה קוצים".

המפנה הגדול שבא בקרב היהודים לרגל הנצחון של מדינת ישראל במלחמת ששת הימים — הראה את אותותיו גם בהתנהגות השלטון בברית־המועצות. בלי ספק. צודק ל. שפירא בקבעו שהמדיניות הסובייטית נתונה ל„התפתלויות", לתהפוכות.

כמובן, התגובה הרשמית הראשונה — היתה הגדלת האיבה ליהודים, הנסיון לחדש

את הרדיפות. אולם עד מהרה הגיעו לידיעת הממשלה בברית המועצות הידיעות העובדתיות שהיו המזרות ביותר מנקודת ראותו של השלטון: עוד חדשים רבים לפני שהגיעו הידיעות לחוץ לארץ (ולישראל גם כן) — ידעה הממשלה הסובייטית על כך, שהשאיפה לעלות למדינת ישראל הולכת ומתגברת בקרב היהודים ומכאן נבעה ההלטת הממשלה: בסתיו 1968 (ביהר ריוק ב־1 בספטמבר 1968), בעצומה של המערכה הקיצונית נגד מדינת ישראל, הרך כדי לחק בלתי פוסק נגד ישראל בשאלת השטחים, תוך כדי הדגשת השנאה ללא רסן כלפי הציונות — ניתנה פקודה למוסדות האדמיניסטראטיביים הסובייטיים — להתייחס יהס חיובי (!) לבקשתם של מאות יהודים המבקשים רשות עליה לישראל.

ובאמת — תוצאות החלטה זו לא אהרו לבוא. היתה דעה — שרק כמה מאות, ואולי אלפים מועטים יסכימו לעזיבת ברית המועצות. אולם — היהודים הסובייטיים הפתיעו גם את השלטונות. במשך כמה חודשים הוגשו רבבות בקשות לעליה לישראל, ולא בארצות הפחר הסובייטי בלבד (לשביה, ליטא, בסרביה — הארצות שהיו נתונות להשפעה ציונית מאז השנים שקדמו להכבשם ע"י הצבא האדום) כי אם בכל רחבי המדינה!

והעיקר: היהודים אינם מסתפקים בהגשת בקשות לרשיון עליה בחדרי חדרים. אלה היהודים, שהגיעו למסקנה, שאין להם עתיד בברית המועצות, שההסתה האנטישמית תלך ותגבר, ושגם הנחות הלקיות ומניות אינן ערבות להמשך החיים היהודיים, — אפילו במידה כלשהי — אלה היהודים מגיעים למסקנה מרהיקה לכת לפחרון „השאלה היהודית". הם מוכנים אף לוויתור על אזרחותם הסובייטית — ובפרט שחנתן להם הרשות לעלות למדינת ישראל.

דבר זה — מעמיד את בעיית היהודים באור חדש, דבר זה מקרב את ההתפתחות ההודית בברית המועצות לממדים חדשים. והפרק האחרון בחיי היהודים הסובייטיים — הפרק „היהודים לאחר מותו של סטאלין", שבו עוסק ל. שפירא, תורם רבות להכנת ההתעוררות היהודית בברית המועצות.

י. ברזילי

„מזלטופול עד גבעתיים"

שתי חטיבות מייחדות את הספר שלפנינו:* האחת — סרשת חייו האישיים של המחבר — מימי ילדותו הרכה עד ימי בהרותה. בהם תחר לחרוג מנולת אוקראינה ולפלס לעצמו נתיב לארץ־האבות. השניה — תולדות חייו האישיים בא"י, מימי עלותו כחלוץ העליה השלישית עד שנות השבעים. בהן התבסס בארץ והיה לקבלן־בניין מצליה.

המחבר, הרושם בספרו את תולדות חייו הוא, נימנע מהבליט את עצמו במירה יתירה, ומדעת ושלא מדעת הוא פורש לפני קוראיו יריעת־חיים נאמנה של יהודי אוקראינה בשנים שלפני המהפכה הנדולה ואחריה. כמו כן הוא מוסר רשמים חיים על התנחלות היהודים בא"י.

במרכז החלק הראשון של הספר שתי העיירות הנדולות — זלטופול ושפולה, בהן צמחו והתפתחו זרמים בחסידות דרום־רוסיה: בשפולה פעל ה„סבא משפולה", שידע למצוא לשון מכותפת עם פשוטי העם ולקרבם לעולם החסידות המעשית; ובזלטופול היה משכנו של אחד מטובי ה„צדיקים" בדור האחרון, והוא, של רבי דוד"ל לבית טברסקי.

היו בשתי העיירים סוחרים ומתווכים, מהם עשירים, והיו לא מעטים שהתפרנסו מעבודה וממלאכה. שבאו במנע ישיר עם גויי הסביבה.

ש. ג. מתאר ברגישות רבה את הרוחות החדשות שנשבו בקרב בני הנוער היהודי עם סיום מלחמת־העולם הראשונה מקורות הפרנסה נתדלדלו, דרכי האכות נשתבשו ונהרסו. הגויים לשמו עין לרכוש היהודי וארבו לחייו. הצעיר היהודי התחבט בין ציונות לסוציאליזם. בני הנוער היהודיים התלבטו בדעותיהם וברגשותיהם כרגים שנאחזים במצודה, ובכל עוז נעוריהם והתלהבות גילם חתרו למצוא מוצא ורווחה לעצמם. והיו שכרכו ציונות וסוציאליזם יחד. שלבו אותם וריבקו כחטיבה אחת — בורוכוב, סירקין וכו'.

בעניין־יתר נמסרו תלאות היהודים לאחר סיום מלחמת־העולם הראשונה. הודח הצאר. „ימי הזהב" של ממשלת קרנסקי חלפו מהר, ובאו ימים נוראים וקשים. השלטונות וגייסותיהם התחלפו זה בזה מהר, וכניסתם וביציאתם נפרעו מהיהודים ועשו בהם שמות. והתחילה בריחת יהודים לרומניה — הבריחו את הדניסטר. אם כי הדבר היה כרוך בסכנה רבה. במיוחד הסתכנו הצעירים, שגברה בנפשותיהם השאיפה הלוהטת לארץ היעדה. לאחר תלאות רבות נסמו הצעירים לרווחה בעיירות הרומניות שמעבר לנבול. נפגשו שם עם שליחי א"י העובדת ועם עסקנים ציונים ראויים־לשם. גם ברומניה סבלו התלוצים סבל חמרי. אך התקווה — להגיע בעתיד הקרוב למחוז־חפצם היקר להם מכול — חזקה את רוחם.

ראשיתה של החטיבה השניה נתונה לתיאור קשיי ההתאחזות של חלוצי רוסיה עם הגיעם לא"י בשנת 1921. כאן רשמים חיוניים מהחווי של פלונת בניין מיסוד גדוד העבודה: בונים מסילת־ברזל לס"ת. העבודה מפרכת. שכר העבודה הנמוך מביא לידי כלכלה בלתי־מספקת ולידי דיור גרוע ביותר, המחלות כגון דיזנטריה מתפשטות ואף מסילות חללים; וכאן רשמים חיים מהחווי של הפועלים העבריים החקלאיים בס"ת: מחרימים את המועל העברי, ואם הוא זוכה בימי עבודה, שומה עליו להסתפק בשכר עבודה נטוך.

מכאן הנהירה של פועלי הכפר והמושבה לעיר. אמנם עבודת הבניין בעיר אינה קלה כל־עיקר, אולם בימים של הבטלה בעבודה מוצאים הפועלים אחיזה לעצמם בחיי החברה

---

* שלמה גולדשטיין. „מזלטופול עד גבעתיים", גבעתיים תשכ"ד.

שבעיר: פועלים מבלים בצוותא את הערבים וחברי מפלגות יריבות משחקעים בוויכוחים נלהבים ונסערים.

בפרטיות רבה מתוארת בספר התארגנותה של שכונת בורוכוב, שכונת הפועלים הראשונה בארץ. התכנית נועדה ל־100 משפחות. שיהיו להם משקי־עזר חקלאיים קטנים מחוץ לעבודתם. לילות רבים הקדישו הנרשמים לשכונה לדיון על אופיה הסוציאליסטי של השכונה; הסביבה היתה צחיחה ושוממה, ואשר מחוץ למושבה הגרמנית שרונה לא נמצא ישוב עברי של ממש בין פ"ת לתל־אביב. ועם זאת נשלמו לאט לאט בתי השכונה הראשונים והחברים נכנסו לבתיהם.

בדפים רבים בספר תואר מצב הבטחון המתוח של הישוב העברי באותם הימים. נוצרה ה„הגנה", שטיפחה אותה, בעיקר, הסתדרות העובדים.

יקצר המצע מהשתרע, ולכן יצויינו כאן רק ראשי פרקים בספר: העליה הרביעית. „הספר הלבן". „חומה ומגדל". „הגנה ואצ"ל". „תקומת מדינת ישראל". „מלחמת הקוממיות". קליטת ניצולי השואה. „מבצע סיני".

הדברים נכתבו בחמימות נפש ועם זאת בבהירות. ש. ג. רשם את דבריו לא כאדם המסתכל מן הצד, אלא כאדם המעורה בכל הוויתו בחיי הישוב העברי בארץ הנוטל חלק פעיל בכל המתרחש בארץ, ועם זאת הוא אינו נוח להביע דבריו בשיקול־דעת וכמתינות, כדי שישמשו בעתיד אספקלריה לחיי הישוב בימיו.

יוסף שחיל־בן

סוניה שוירף ז"ל

ביום כ"ה תשרי תשכ"ט (20.10.1968) הלכה לעולמה האחות סוניה שוירף והובאה למנוחות למחרת בהר המנוחות בירושלים.

אתה הלכה לעילמה דמות המסמלת תקופה רבת רושם בחיי האשה היהודית. במחצית הדרך, בין שיבה לגבורות היתה בבוא יומה, וכוחה עמה כמעט

עד לימיה האחרונים: רצונה עז וכרור ומעשיה בתבונה. ערירית היתה אך קבועה בתוך הציבור היהודי כבביתה ממש: מסרה כותה, מחשבתה והונה לציבור, לארץ, לעם, כידיעתה את הדרך בה היא הולכת.

בגעוריה, בראשית המאה הזאת, פרצה את החומות שסגרו על האשה היהודית בעיירה האוקראינית. המימרא השגורה „כל המלמד בתו תורה כאילו מלמדה תפלות" לא נתקבלה על דעתה. העתיד הצפוי לבת ישראל — „כל כבודה בת מלך פנימה" — לא קסם לה: רצתה בחיים חדשים.

כמספר נערות אחרות פנתה להשכלה, ללימוד מקצוע, לקורסים של חובשות־מילדות.

נסיעה זו לרפואה באה לה מאביה, שהיה רופא־אומן בעיירתו, שלא למד באוניברסיטה והגיע לשיאים בהצלחתו ובידיעותיו הרפואיות שהיו בעיקר פרי הסתכלויותיו ונסיונותיו ושמושו רופאים אחרים. „בערל דער דאקטאר" היה שם דבר, מקובל ואהוד וכר סמכא.

את לימדיה גמרה סמור למהפכה ברוסיה. למרות כל הרעש והמהומה, לא הלכה שולל אחרי כל ההכרזות המהפכניות הקוסמות ופנתה ל„חלוץ".

בקיץ 1921 היא יוצאת בקבוצת החלוצים הראשונה משפולה עיירתה שב־אוקראינה בדרך לא דרך לארץ־ישראל. דרך יערות ושלגים, ברגל ובעגלות דרך מרחבי אוקראינה עד גבול פולין, גונבים את הגבול לפולין וממשיכים דרך רובנה לורשה, וינה, טרייסט; מתפרנסים בעבודות שרות, בחטיבת עצים באשר ימצאו, ומגיעים סוף סוף, בסוף תורש יולי 1921 לחיפה.

מכאן מתחילה פרשת חיים חדשה; אחות בקופת חולים, בכבישים, בקבוצות, בירושלים; משנת 1922 ועד 1968; ארבעים ושש שנות עבודה מסורה ונאמנת וקפדנית, חברה וידידה לרבים ובייחוד לכל האנשים משם, מהעיירה, מהסביבה; ביתה תמיד פתוח לכל ובייחוד לבאים משם.

תוך כל שנות חייה נשארה קשורה למסורת אבות עד להפליא. למודיה בין גויים, החיים בקיוב, המהפכה הרוסית על הכרזותיה, הטלטולים בדרכים, החיים במחנות הפועלים על הכבישים, עם כל רוח התופש והמרדנות שבהם לא פגעו אף כגימה ברבקותה העמוקה במסורת הדתית היהודית; היא נשארה תמיד בת ישראל כשרה הדואגת למליחת הבשר והדלקת נרות השבת, ומקפידה לא לערבב כלי בשר וכלי חלב יחד.

מאידך, דבקותה הדתית לא שמשה כל מחיצה בינה ובין תנועת הפועלים הגדולה בארץ. היתה קשורה לתנועת העבודה ולמפלגת פועלי ארץ ישראל, לעתון „דבר", ולכל ספר ציוני ופועלי שיצא. כוונתה העידה בחייה על נאמנותה זו, וצואתה, בת צותה את דירתה, ואת כל אשר לה לתנועה זו, היא עדות וגלעד לזכרה במותה.

אך עוד אהבה גדולה אחת היתה לה: לעיירתה לשפולה, בה ראתה חיים לראשונה; לאנשים ולחיים שהיו שם, שאבדו ואינם.

עמל רב והוצאות מרובות ומרץ להפליא השקיעה בהקמת ארגון יוצאי שפולה, והוצאת הספר „שפולה", להנצחת עיר מולדתה והדמויות היקרות שהושמדו; זה היה שיא מעשיה, הזדהות עם אלה שאינם עוד, להחיות אותם אחרי מותם, לשמור עליהם לעד.

סוניה שוירף, נפש שלמה, אחידה, יהודית, בעבר ובהווה, שם ופה.
יהי זכרה ברוך ושמור יחד אתם שאהבה, בתוכנו.

עו"ד ד. כהן

נחום שכנוביץ ז"ל

נחום בן אברהם שכנוביץ, מהעסקנים הפעילים והצנועים של ציוני רוסיה, נולד ב־תרמ"ט (1889) בעיירה קלינצי, פלך צ'רניגוב. הניד ההדר והיקיבה. לאחר שעמד בבחינות בגרות, ומחיסר אפשרות להכנס לבית ספר גבוה ברוסיה, לרגל ההגבלות שהיו קיימות אז

כלפי היהודים, יצא לשוויץ ללמוד שם רפואה. עם מלחמת העולם הראשונה חזר לרוסיה, ונתקבל לאוניברסיטה של פטרוגרד ושם סיים את הפקולטה למשפטים.

לפעבודה ציונית פעילה נכנס ב־1917. עם מהפכת פברואר, כאשר התאפשרה פעולה ציונית נרחבת, בכשרונותיו, בהתמדתו ובמסירותו התבלט מהר וכחבר כמה מהועדות הציוניות שהיו קיימות אז נמסרו לו תפקידים חשובים ואחראיים. נאסר לראשונה יחד עם חברי המרכז הציוני ב־1919 ובשניה — בזמן המועצה הציונית באפריל 1920, במוסקבה.

לאחר שחדורו המשיך בעבודה הציונית וכחבר הלשכת הציונית שהיתה קיימת בפטרוגראד בראשותו של יהוא־אריה הורביץ ז"ל לקח חלק פעיל בעבודה הציונית בתנאי המחתרת בשנות העשרים הראשונות.

עלה לארץ ב־1926. לאחר שלקח חלק בועידה הציונית כתנאי מחתרת של ציוני רוסיה, ושימש שנים רבות במוכיר בית־הספר הריאלי בחיפה ומנהל הוצאת הספרים שלו.

תזכירו על מצבם של יהדי רוסיה והפעולה הציונית שם, שהגיש עם בואו ארצה להנהלה הציונית, מהווה תעודת רבת ערך על יהדי רוסיה והציונות בשנות העשרים הראשונות של המאה הזו. נפטר בחיפה בח' בתמוז תשכ"ט (24 ליוני 1969) לאחר מחלה ממושכת.

י. גולדבורט

ברכת ברוך הבא לשלמה שוואַרץ

לארץ עלה לישיבת קבע ההיסטוריון של היהדות הסובייטית שלמה שוואַרץ. ספריו לתולדות האנטישמיות בברית המועצות פורסמו ברוסית, באידיש ובאנגלית. ספרו האחרון „ברית המועצות ומלחמת ערב־ישראל של שנת 1967" פורסם

ברוסית בניו־יורק בשנת 1969, ובקרוב יפורסם שם בתרגום אנגלי. כן עומד הוא לצאת בצורה מורחבת בעברית בהוצאת „עם עובד".

מענינת דעתו של המחבר על תמיכתה המלחמתית והכלכלית של ברית המועצות לערבים. בין יתר הדברים הוא כותב:

„אילו שאפה ברית המועצות לשלום קיים במזרח הקרוב, היתה משיגה זאת בקלות על ידי התלות הגמורה של ארצות ערב בצורתה המקיפה — ועל ידי נכונותה המפורשת של ממשלת ישראל למשא ומתן רציני על שלום. המביא להסכם מרחיק לכת בין ישראל וארצות ערב, שיבטיח את טובת שני הצדדים ויפתח תקופה של שלום קיים ופריחה במזרח הקרוב. אלא שממשלת הסובייטים סבורה שלטובת ברית המועצות מתאים יותר מצב כזה במזרח הקרוב שבו נשארת מתיחות קיצונית ביחסים שבין ארצות ערב וישראל, אבל אין מלחמה ממש. אין ברית המועצות רוצה במלחמה ממש במזרח הקרוב, משום שהיא חוששת, שהיא עצמה תוכל להימשך לתוך מלחמה זו. והיא מוכנה לשלם מחיר גבוה מאד כדי למנע סכנה זו. והמתיחות של עכשיו מגבירה השפעת ברית המיעצות במזרח הקרוב ונותנת לה בטחון של שלטון למעשה באזור זה. מלחמה ממש היתה מסכנת שלטון זה.

לפיכך שואפת ברית המועצות לשמירת המצב המתוח הנוכחי, שאפשר להגדירו בנוסח: לא מלחמה אבל גם לא שלום. ועד כמה שהדבר יהיה תלוי בברית

המועצות ישמר מצב כזה עוד זמן רב. אם לא תבוא התפתחות בלתי צפויה מראש ותפסיק התפתחות זו.

עוד זמן רב. אבל לא לאין סוף, אם תצליח ישראל לפתור בשלימות את בעיית כריתת ברית שלום עם הערבים בישראל. לא ימלט, שהשנאה העקשנית לישראל בארצות ערב תתחיל להתנדף, יתחיל התהליך ההכרחי של חיסול השנאה. לעמי המזרח הקרוב שוב תהיה צפויה תקופה של שלום חברתי וכלכלי כאחד והתקדמות תרבותית".

מר שוואַרץ מכין עתה המשך של ספרו זה על „ברית־המועצות ומלחמת ערב—ישראל מ־1967 עד ימינו אלה".

והיה בואו ברוך!

המערכת

מה שבטוח ביטוח
מה שביטוח הסנה

שמן דלקול - מניע הכל

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא"י
הסתדרות פועלי הבנין

קרן הבטוח והפנסיה של פועלי הבנין ועבודות ציבוריות

אגודה שתופית בע"מ

הקרן מעניקה לחבריה:

דמי־מחלה	הבראה	הפרשי פיצויי פיטורים
דמי־חופשה	דמי־חגים	תוספת משפחתית
הלוואות לשיכון	הלוואות קטנות	ביטוח הדדי

פנסיה
גימלאות מגיל 65
גימלאות פרישה מוקדמת מגיל 60
(מסיבות בריאות)
גימלאות לשאירים וגימלאות לנכים מוחלטים

שיקום
וגימלאות נכות־מקצועית
בגיל 55—60

ההנהלה המרכזית:
תל־אביב, רח' ארלזורוב 93 ■ ת.ד. 303 ■ טלפון: 447145

ציון

חברה לבטוח בע"מ

המשרד הראשי:
תל־אביב, דרוב אלנבי 120
ת.ד. 1425 — טלפון 614711
כל עסקי ביטוח

צינקל בע"מ

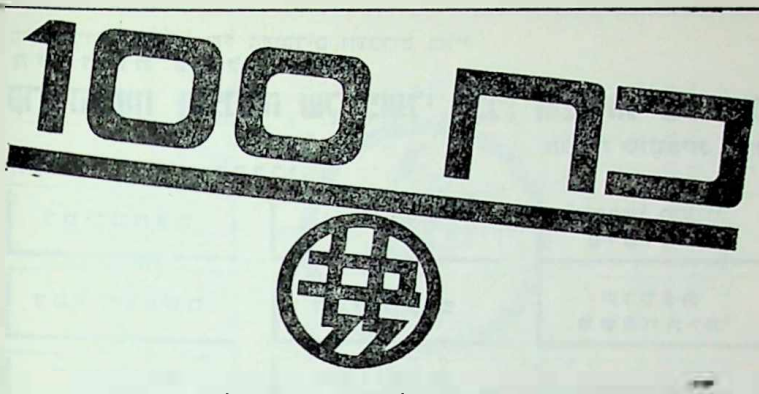
יצרני צנורות קלים להשקייה

בערגול קר:
1. מאלומיניום בקוטרים 2" ועד 16" באורכים מ־4½ עד 18 מטר אורך
2. מפלדה מגולבנת בקוטרים 2", 3", 4", מ־6 ועד 12 מטר
3. יצור שוקתות ואבוסים מפלדה מגולבנת ואלומיניום — לכל צרכי המשק

בשיטת הדחיסה (אקסטרוזיון):
יצור של חלונות ודלתות, צינוריות ופרופילים מאלומיניום — לכל צרכי המשק

לתעשיה, לבנין, לחקלאות

המשרד הראשי: רח' העליה 33, תל־אביב, טלפונים: 824790
משרדי החברה וביהח"ד: אזור התעשיה של פתח־תקוה, טל. 913351/2/3/4/5

תכנית חסכון ותיקה מצליחה המכפילה את חסכונך

בתכנית זו תקבל כעבור 100 חדש
לפחות כפליים הסכום שחסכת

*

ביטוח חיים חינם

פרטים מלאים בכל אחד מ־175 סניפינו

בנק לאומי לישראל בע"מ

אחוד הקבוצות והקיבוצים

המזכירות :

קרן איחוד הקבוצות והקיבוצים
ת"א, רח' הירקון 123
ת. ד. 3213, טל. 242341-6

משקי איחוד הקבוצות והקיבוצים
ת"א, רח' ברנר 2, טל. 622761

המחלקה לתכנון
ת"א, רח' סוטין 27, טל. 623875

ייצור ופתוח בע"מ
מפעל לפיתוח חקלאי במשקי
אחוד הקבוצות והקיבוצים
ת"א, רח' קרליבך 12, טל. 260111

שכון עובדים בע"מ

חברת השכון הותיקה והגדולה בארץ

*

המשרד הראשי :

ת"א, רח' לאונרדו דה וינצ'י 21

טלפון 228145, ת. ד. 392

סניפים :

באר־שבע — חיפה — ירושלים

תל־אביב והמושבות

תנובה

מאגדת
על יסודות קואופרטיביים 500 ישובים חקלאיים בכל אזורי הארץ לשווק תוצרת חקלאית ותעשית מזון.

משווקת
את כל התוצרת החקלאית למיניה.

מחלבות
ותחנות חלב עירוניות ואזוריות על פני המדינה כולה.

מחסנים
סיטוניים ומחלקות למכירת תוצרת חקלאית למיניה בכל הערים והמושבות.

מחלקות
לריכוז תוצרת חקלאית ומחסני אריזה בכל אזורי הארץ.

תעשית מזון מתוצרת חקלאית

המשרד הראשי:

תנובה, מרכז שיתופי לשווק תוצרת הקלאית בישראל בע"מ, תל־אביב, בית „תנובה", רח' יהודה הלוי 17, ת.ד. 265, טל. 5951.

„מסד"

חברה הדדית
להלואות וחסכונות בע"מ
(נוסדה ע"י הסתדרות הנוערים העברים בארץ־ישראל

תל־אביב — ירושלים — חיפה

המוסד הכספי של הסתדרות הנוערים העברים בישראל

המרכז: ת"א, שד"ר 79, טל' 623306
ס' י־ם: בן יהודה 13/15, טל' 24867
סניף חיפה: הנביאים 20, טל' 66780

אורט ישראל

רשת מוסדות לחינוך מקצועי

תל־אביב, שדרות דוד המלך 39

מברך את מדינת ישראל

ליום העצמאות העשרים ושנים

כה לחי!

בנק הפועלים בע"מ

שם שכנאי לזכור אותו
כאשר אתה חושב על השקעה טובה ומכניסה

התאחדות

האכרים

בישראל

מברכת את יהדות

ברית המועצות

למלאות 22 שנה

לעצמאות מדינת ישראל

אגודת השומרים

חברה לקבלת עבודות שמירה
ב ע " מ

משרד ראשי:
בנין „הדר־דפנה",
שדרות המלך שאול, תל־אביב
טלפון 257677

סניפים:

ת"א, רח' לילינבלום 29, טל. 55349
ירושלים, רח' שמאי 12, טל. 23212
חיפה, רח' העצמאות 33, טל. 526827
באר־שבע, ההסתדרות 11, טל. 2829
אשקלון, רחוב הרצל 49, טל. 2349

האגודה מבצעת שמירת רכוש ונפש
בישראל, מדן ועד אילת, במפעלים
צבוריים ופרטיים באחריות ויעילות

מעבר חוף
או
מעבר ים

בנק דיסקונט לישראל בע"מ
תאיד לשרותך

המרכז:
תל־אביב, רחוב יהודה הלוי 27/29

2 סניפים בניו־יורק:
פיפט אבניו 511 ברודוויי 3350

*

116 סניפים ברחבי הארץ

יבין-חקל
מפעלי חקלאות
ותעשיה חקלאית

הקיבוץ הארצי
השומר הצעיר
הועד־הפועל
תל־אביב, רח' ליאונרדו דה וינצ'י 15
ת.ד. 1577 טל. 51—255133

מברך את יהדות בריה"מ
לשנת ה־22
למדינת ישראל

ברכה
חמה

„מקורות"
חברת מים בע"מ
רח' לינקולן 9, ת"א, טל. 265111

קרן הגימלאות
המרכזית

מברכת
את יהדות ברית־המועצות
לקבוץ גלויות במדינת ישראל

«הארגז» בע"מ
תל־אביב — ת.ד. 106
תעשיות מתכת ועץ
המשרד הראשי:
רח' נכורי ישראל 94, טל. 3-2-32251
מחלקת הרכב ומוצרי מתכת
אוטובוסים לשרות התחבורה הציבורית, אוטובוסים מיוחדים לתיירים, תאי־נהג, מכוניות משא וכלי רכב שונים. מבשירים לנז בישול: תנורים, כיריים לדלק (נ'ריקנים), חלונות מתכת וכו'.
המחלקה לייצור רהיטי מתכת
רח' החרש 4 (ע"י נשר ראש פינה)
טלפון 32231.
חרושת עץ
צריפין ליד רמלה,
טלפונים: 961289, 961280.
תיבות מיוחדות מסוג „כרוס", ארגזי ארזה לפירות וירקות, נגרות בנין ורהיטי עץ.
שותף ל„אמקור" בע"מ, ת"א
מוצרי קרור ומזוג אויר

הסתדרות הפועלים החקלאים
קרן בטוח ופנסיה
לפועלים חקלאים
ובלתי מקצועים
אגודה שיתופית בע"מ
*
קרן חופשה
לעובדים בחקלאות
*
הנהלה מרכזית:
תל־אביב, רחוב ליליינבלום 44
ת.ד. 2910 טל. 622911

ליום העצמאות

שלוחה ברכת **עירית תל־אביב—יפו וחברי מועצתה**

* **לנשיא המדינה,**
* **לממשלה,**
* **לכנסת,**
* **לצבא ההגנה לישראל,**
* **לתושבי עירנו,**
* **לעובדי העיריה ומשפחותיהם,**
* **לרשויות המקומיות בארץ,**
* **לכלל אזרחי ישראל ולעם בתפוצות.**

יהושע רבינוביץ
ראש העיריה

לאחינו
בברית המועצות

אנחנו זוכרים אתכם,
מתגעגעים אליכם,
מצפים לכם,
מברכים אתכם ב ש ל ו ם
ואומרים לכם להתראות!

משה פלימן
ראש עירית חיפה

בפרוס חג העצמאות ה־22
למדינת ישראל

אחולים לשמחה ושׂשון
לכל בית ישראל —
מי יתן וחג החרות תש"ל
יביא לנו בכנפיו עליה גדולה
של יהדות הדממה וביצור כלכלי

עירית רמת־גן
ד"ר י. פלד
ראש העיריה

ה מ ו"ל

אגודה שתופית של מוציאים לאור בישראל

רח' קרליבך 29, תל־אביב

מברך את מדינת ישראל, סופרי ישראל, קהל הקוראים ואת כל אזרחי ישראל למלאות 22 שנה לעצמאות המדינה.

חברה א"י
לאוטומובילים
בע"מ

מברכת את מדינת ישראל

ואת כל אזרחיה

למלאות 22 שנה לעצמאות המדינה

כבוד ויקר
לראשונים שהיו בין
מניחי היסודות
לבנין ארצנו
כבוד ועידוד
לנאלמים, העורגים לציון
מעבר לחומות דממה

ההסתדרות הכללית של
העובדים בארץ־ישראל
הועד הפועל

המרכז
לחנוך ותרבות
של ההסתדרות

מברך
את יהדות
ברית־המועצות
לשנת העשרים־ושתיים
לעצמאות המדינה

בית הספר
לפעילי ההסתדרות
רח' נהרדעה 5, טל' 240211
תל־אביב

מברך
את יהדות בריה"מ
לשנת העשרים־ושתיים
לעצמאות מדינת ישראל

מרכז
הסתדרות המורים
בישראל

מברך את יהדות ברית־המועצות
ומעלה אותה על ראש שמחתנו
במלאות עשרים ושתיים שנה
לעצמאות ישראל

הועד המרכזי
של הסתדרות
הפקידים העברים

מברך את יהדות בריה"מ,
את מדינת ישראל,
ואת העם היושב בציון
במלאות 22 שנה לעצמאות המדינה

תנועת
מושבי העובדים
בישראל

מברכת
את יהדות רוסיה
לשנת ה־22 של המדינה

„הסנה"

חברה ישראלית לביטוח בע"מ

מברכת את יהדות בריה"מ

לשנת ה־22 של עצמא־

מדינת ישראל

המרכז החקלאי

הס' הפועלים החקלאים

מברך את יהדות בריה"מ

לשנת העשרים ושתיים

לעצמאות מדינת ישראל

הסתדרות

הפועלים החקלאים

המדור לחקלאות במושבה

ומשקי עזר

ברכה ליהדות ברית־המועצות

למלאות 22 שנה לעצמאות המדינה

ברית

הקואופרציה

הצרכנית

מברכת את יהדות ברית־המועצות

ואת כל אזרחי ישראל

לשנת ה־22 של מדינת ישראל

לשנת ה־22

של מדינת ישראל

ברכותינו החמות

ליהדות ברית־המועצות

ולקיבוץ נלויות במולדת החופשית

קרן הגימלאות

המרכזית

לשנת ה־22

של המדינה

ברכת

הקופה המרכזית

לתגמולים ופנסיה

לפקיד

ליהדות

ברית־המועצות

לשנת ה־22 של המדינה

שלוחה ברכת

יכין חקל בע"מ

„דלק"

חברת הדלק הישראלית בע"מ

מברכת את יהדות בריה"מ

לשנת העשרים ושתיים

לעצמאות מדינת ישראל

תנועת העבודה הציונית

רח' מנדלי 9, ת. ד. 1607, תל-אביב

מברכת את יהדות ברית-המועצות
למלאות עשרים ושתים שנה
לעצמאות מדינת ישראל

מפלגת העבודה

הישראלית

מברכת את יהדות ברית-המועצות
למלאות 22 שנה לעצמאות
מדינת ישראל
ומצפה לעליה המונית
בקרוב בימינו

"VIATA NOASTRA"

(„חיינו")

עתון יומי בשפה הרומנית

רחוב הרכבת 52 — תל-אביב

מברך את יהדות ברית-המועצות
ואת יהדות רומניה
לחלאות 22 שנה לעצמאות
מדינת ישראל

לשכת המס המרכזית

רחוב ארלוזורוב 93 — תל-אביב

מברכת את יהדות ברית-המועצות
לשנת ה22
לעצמאות מדינת ישראל

„ספן"

מפעל תעשיה, משקי עמק הירדן

המשרד:
רחוב לינקולן 17, תל-אביב

מברך את יהדות ברית-המועצות
בברכת העליה ובעתיד מזהיר
לשנת ה-22 לקיום מדינת ישראל

תנובה

טניף מחוז תל-אביב
רחוב החשמונאים, תל-אביב

מברכת את יהדות ברית-המועצות,
את צבור היצרנים והצרכנים
במדינה ואת כל אזרחי ישראל
למלאות עשרים ושתים שנה
לעצמאות מדינת ישראל

תנובה-אקספורט בע"מ

רחוב לינקולן 17 — תל-אביב

ברכה
ליהדות ברית-המועצות
לשנה ה-22
לעצמאות מדינת ישראל

בנק החקלאות לישראל

בע"מ

המכשיר לפיתוח החקלאות בישראל

מברך את יהדות ברית-המועצות
ואת כל צבור החקלאים
לשנת ה-22
לעצמאות מדינת ישראל

תה ויסוצקי

מאז 1849

וטעמו עמו!

120

תה ויסוצקי

מאיר

חברה להשקעות בע"מ

(האחים מאיר)

◆

רחוב אחד העם 9

טלפון 52111

תל-אביב

„חרות" בע"מ

דרך יפו 7 — תל-אביב

▼

החברה היחידה המאחדת את

האחריות וכל ענפי ההנדסה

המיכנית בבנין

ברכת אחים נאמנה
מקרב לב ונפש

לאחינו כל בית ישראל
בברית־המועצות בכל אתר ואתר
למלאות כ"ב שנה לעצמאות המדינה.
אנו נועלים אתכם על ראש שמחתנו
ויהי רצון שנזכה לראותכם שותפים
לבנין ארצנו. אנו מצפים לעליתכם
בקרוב בימינו ולחוג את חגינו
בבירתנו ירושלים השלמה

הקונגרס היהודי העולמי, ההנהלה הישראלית
הועדה המאוחדת לעולי איחוד המשפחות
התאחדות יוצאי ברית־המועצות בישראל
אגוד עולמי של יוצאי ביסראביה בישראל
אגוד יוצאי לטביה ואסטוניה בישראל
ארגון עולמי של יוצאי ביאליסטוק בישראל
אגוד עולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
אגוד יוצאי וילנה והסביבה לעזרה ולהצלה

הוועד הצבורי ליובל המאה של מקוה ישראל

ראש וראשון למינוך תקלאי ולחקלאות עברית

בישוב המתחדש בארץ־ישראל,

המלווה הנאמן של ההתישבות בארץ לתקופותיה ולצורותיה

מברך את מדינת ישראל למלאות 22 שנה לעצמאותה,

את בוגרי בית־הספר על כל מחזוריו,

את צבור התקלאים בישוב ובהתישבות

ואת כל בית ישראל בארץ ובתפוצות

אחוד הקבוצות

והקבוצים

על כל שלוחותיו

מברך את יהדות ברית־המועצות

לשנת ה־22

לעצמאות מדינת ישראל

קרן הביטוח והפנסיה של

פועלי הבנין ועב' צבוריות

מברכת את יהדות ברית המועצות,
את נשיא המדינה, חברי הממשלה,
חברי הכנסת, חיילי צה"ל, ראשי
ההסתדרות, את כל מבוטחיה ואת
כלל צבור הפועלים בישראל

לשנת ה־22 לעצמאות מדינת ישראל

ברכת

מרכז תנובה

ליהדות ברית־המועצות

לשנת ה־22

לעצמאות מדינת ישראל

מרכז הקואופראציה

בישראל

מברך את יהדות ברית־המועצות, את
מדינת ישראל ואת כל אזרחי ישראל
כשנת קבוץ נלויות והתעצמות כלכלית
לשנת ה־22 לעצמאותה

הסתדרות העובדים הלאומית בארץ־ישראל

הועד הפועל:

בית העובד הלאומי

תל־אביב, רח' שפרינצק 23,

טל. 3־2־258351 ת.ד. 618

(נוסדה בשנת 1934)

* קרנות ביטוח
* קרן פנסיה
* נכות
* חוסר עבודה
* קופת חולים לעובדים לאומיים
* מרכז להתישבות
* ליגה למען הסתדרות עובדים לאומית בחוץ לארץ
* ליגה למען קופ"ח לאומית
* נוער עובד ולומד לאומי
* „סלע" חברת שיכון בע"מ
* 2„ברי־און" חברה לבתי הארחה והבראה בע"מ
* בתי־טפר מקצועיים
* בטאון „חזית העובד"
* „לפיד" בטאון הנוער
* קופות לאשראי וחסכון
* קופות „אמל" לעזרה חדדית

המועצה לשיווק פרי הדר

תל־אביב, דרך חיפה 69

ת. ד. 2590, טלפון 440911

המועצה מרכזת בידיה את:

* הפיקוח על הנטיעות
* הפיקוח על הקטיף והאריזה
* שיווק היבולים בחו"ל ובארץ
* ההובלה הימית
* מתן הלואות לפרדסנים
* מחקר חקלאי והדרכה

ואת התספקה של:

* חמרים להדברת מזיקים
* ציוד לפרדסים ולבתי אריזה
* חמרי אריזה

פרדס סינדיקט של מגדלי הדר בישראל

אגודה שתופית בע"מ

נושאת ברכה
ליהדות ברית־המועצות
ומעודדת אותה
במאבקה לחרות
למלאות 22 שנה
לעצמאות מדינת ישראל

„צים"

חברת
השיט
הישראלית
בע"מ

מברך את מדינת ישראל
ואת בית ישראל
ליום העצמאות ה־כ"ב

אל על

נתיבי אויר
לישראל

מברך את מדינת ישראל
ואת בית ישראל
ליום העצמאות ה־22

אחים גולדשמיין

חברה
לשכון ופתוח
בע"מ

מברכת
בברכת העליה והבניה
את יהדות בריה"מ
ואת מדינת ישראל
לשנת עצמאותה ה־22

הסתדרות הפועלים החקלאים

קרן בטוח ופנסיה
לפועלים חקלאים
ובלתי מקצועים
אגודה שיתופית בע"מ

קרן חופשה
לעובדים בחקלאות

מברכת את מדינת ישראל
את כל מבוטחיה
ואת כל בית ישראל
לשנת ה־22 לעצמאות מדינת ישראל

הנהלה מרכזית:
רח' לילינבלום 44, תל־אביב
ת. ד. 2930, טלפון 622911

תורן בע"מ

ניר וקרטון

רח' הרצל 61 (פסג' התור), תל־אביב — טלפון 822770

למדינת ישראל

למלאת עשרים ושתים שנה לעצמאותה

יהי רצון שתשיג השנה את השלום המקווה,
מתוך נצחון ובצרון, ותתעצם בתומר וברוח,
בכמות ובאיכות, ותשכון לבטח כנס וכאור לגויים
ותהיה מרכז לכל העם מתוך בירתה
ירושלים השלמה

♦

הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית

הנהלת הסוכנות היהודית

מרכז השלטון המקומי בישראל

ארגון המועצות האזוריות
(של ההתישבות העובדת)

מועצה אזורית עמק הירדן

מועצה אזורית עמק חפר

עירית בת־ים

עירית נבעתיים

עירית כפר־סבא

עירית רחובות

מועצת פועלי חולון

מועצת פועלי נתניה

מועצת פועלי פתח־תקוה

מועצת פועלי תל־אביב—יפו

BIBLIOGRAPHY

"Russian Jewry 1917-1967, New York 1969, by **Z. Rudi** (pp. 281-282).

Jewish Reality in the Soviet Union and the Future of its Jewry — to the article of L. M. Shapiro "The Jews after Stalin", by **J. Barzilai** (pp. 283-286).

S. Goldstein, Mi-Zlatopol ad Giv'ataim (from Zlatopol to Giv'ataim), by **J. Se-Lavan** (pp. 287-288).

☆

OBITUARIES

Sonia Shoiref by **D. Cohen** (pp. 289-290).

Nahum Shakhnowitz by J. **Goldburt** (p. 291).

☆

The Editors — Welcome to Solomon Schwartz (pp. 292-293).

who came to Pochep as a refugee after the pogroms in Yekaterinoslav in 1919.

☆

KRESLAVKA

by **M. Bobé** (pp. 247-251)

The history of town Kreslavka in Latvia, one of the ancient Jewish communities of Lithuania.

In the 19th century the swine bristles industry was developed in town, in which hundreds of Jews were employed.

The town was one of the centres of Jewish workers movement and "bund".

Part of the Jews were destroyed right after the German occupation, and the rest were sent to — and exterminated in — the ghetto of Dvinsk.

☆

THE ROTHSCHILDS OF PINSK AND KARLIN

by **Z. Rabinovitz** (pp. 252-280)

In the city of Pinsk and its suburb Karlin lived several wealthy Jewish families engaged in various lines of timber trade and industry.

These families distinguished themselves with philantropic responsiveness to the needs of the Jewish community. Especially noted among them were the families Levin, Haya Lurie and her offsprings, Eliasberg and Halpern.

They employed Jewish workers in their own factories, where the atmosphere was entirely Jewish.

Some members of these families were active Zionists, such as Gad (George) Halpern, Director of Jewish Colonial Bank, Grigori Lurie, M. H. Eliasberg and his son Ahron, subsequently one of the managers of the Jüdischer Verlag in Berlin.

one to A. Kaminka. Both letters deal with the relation between the Palestinophils of Russia and the Zionist movement founded by Herzl.

☆

THE TOWNLET TERNOVKA

by **A. Gad** (pp. 237-239)

The history of townlet Ternovka in Podolia inhabited by 3000 Jews approximately.

Hassidic influence was extensive in this townlet, and at a later stage — that of Zionism.

All the Jews that survived in the place by the summer of 1941 were murdered by the Nazis.

☆

MEDZIBOZH

by **H. Charuvi** (pp. 240-243)

Medzibozh in the province of Podolia was a big Jewish town (about 6000 Jews) which served as an urban centre to Ukrainian villages in the surrounding neighbourhood.

There was a synagogue in the town, where Rabbi Israel Baal-Shem-Tov, the founder of Hassidism, used to pray.

The author describes the condition of the town in the years of revolution and civil war, and the pioneer groups that left town for Palestine during the early twenties.

He also tells of the extermination of the Jews in town on Yom-Kippur 1941.

☆

POCHEP IN THE YEARS OF THE CIVIL WAR

by **Z. Amrami** (pp. 244-246)

The author tells about the first days of Soviet rule in the town of Pochep in northern Ukraine at the beginning of the twenties.

He recollects the nationalization of trade and industry, and describes his conflicting feelings between communism and zionism.

He also depicts his relative, the Yiddish poet Shmuel Halkin,

in Stockholm and afterwards he joined the Palestine investigating commission appointed by his party. He settled in the country, joining the M.P.S. group, which was then the left wing of Poalei Zion in Palestine, and represented this party at the foundation conference of the "Histadruth" in December 1920.

In the summer of 1921 Revuski was bannished from Palestine for the publication of a pamphlet entitled "From Balfour to Samuel", exposing the British anti-Zionist policy in Palestine.

Subsequently Revuski settled in the United States, joined the right wing of Poalei Zion, and engaged in research of economic problems of Palestine.

He died in 1946 in Yonkers, New-York.

☆

LEV SHESTOV

by **I. Shor** (pp. 229-232)

Lev Shestov was one of the original thinkers in modern times. The central problem in his thinking, as expressed in his last book "Athens and Jerusalem", is the problem of relation between scientific knowledge and prophetic knowledge.

Scientific knowledge, as symbolicaly expressed in the story of Adam and Eve and the tree of knowledge, led to rupture between man and the world, between man and God, so that man became subjugated to determinism and lost his freedom.

Shestov calls man to return and find his freedom through renewal of prophetic knowledge which will restore the bond between man and God.

☆

M. L. LILIENBLUM — MAN OF ACTION

by **M. Shapiro** (pp. 233-236)

On the occasion of the sixtieth death anniversary of one of the leading Palestinophils M. L. Lilienblum, who was among the earliest fighters against Jewish assimilation, calling for national revival and return to Zion, the author brings two letters from "Genazim" archives at the Israel Hebrew Writers Union.

One letter is addressed to Prof. Herman Shapiro, and the other

Both Shoshana and Joshua were actively devoted to Zionist propaganda.

☆

ADOLF JOFFE — THE JEWS AT THE BEGINNING OF SOVIET DIPLOMACY

by **I. Barzilay** (pp. 207-216)

There is much exaggeration in the description of the part taken by Jews in the October Revolution of 1917 and in the establishment of the Soviet regime afterwards. Nevertheless the Jews did play a vital role in the early days of this regime, after the old Russian intelligentsia refused to cooperate with it. This deficiency was most conspicuous in the Soviet Foreign Office service.

One of the reputed architects of Soviet foreign policy in its early years was Adolf Joffe. He headed the Russian delegation that signed the peace treaty with Germany in February 1918.

Subsequently he served as U.S.S.R. ambassador in Berlin. He sided with Trotsky in the fatal dispute between the leading bolshevists, and in the fall of 1927 he committed suicide.

While in exile in Siberia at the beginning of the fifties, the author met the widow of Joffe, who told of her husban's attitude to the Zionist movement.

☆

AVRAHAM REVUSKI

by **L. Tarnopoler** (pp. 217-228)

Biographical note on the life of Avraham Revuski, leader of Poalei Zion.

In his childhood Revuski was educated in Rehovoth (Israel). For reasons of health the family went back to Russia in 1899.

In his adolescence Revuski joined the Poalei Zion movement in Russia and was active in the central committee of the party.

In the years of the Revolution Revuski was commissioned by his party to the office of Minister for Jewish affairs in the government of Petliura. He resigned, however, at the outbreak of anti-Jewish pogroms in February 1919.

In the fall of 1919 he participated in the council of Poalei Zion

REMINISCENCES

by **Z. Igeret** (pp. 159-174)

Recollections from the life of town Khmelnik (Podolia) during the years of revolution and civil war (1917-1920).

The author describes Jewish life in the town on the eve of the revolution; the struggle between the Zionists and their opponents in the early days of the revolution; the beginning of Soviet rule and the organization of Jewish self-Defence in that town.

☆

VICTIMS OF STALIN'S DOMINATION

by **Rabbi J. Z. Diskin** (pp. 175-180)

Reminiscences on the fate of 14 acquaintances of the author who fell prey of Stalin's regime.

Among the listed victims: the sculptor Mordechai Novoselski, the violinist Misha Simkin, Rabbi Levi-Yitshak Schneurson from Yekaterinoslav, and Rabbi Shmaria Medalia from Vitebsk.

Among other topics the article describes the underground educational activities of orthodox Jewish circles in Soviet Russia.

☆

SHOSHANA AND JOSHUA BUCHMIL

by **Rachel Yanait** (pp. 181-206)

Recollections and biographic details on Shoshana and Joshua Buchmil, pioneers of the Zionist movement, who came to Palestine in1906.

The author deals in particular with the Buchmil's scheme of "Shilo" association (the name is composed of initials that stand for the Hebrew words "return, oh Israel, to the land of the fathers"), whose aim was to organize a plebiscite among the Jewish people so as to enable a mass vote requesting "JCA" "Alliance" and other great Jewish companies to concentrate all activities on Palestine colonization.

The "Shilo" plan also strived to unite all Palestine Jews into one organization.

In 1909 Shoshana Buchmil went to the United States to propagate the idea of "Shilo".

for the pogroms of Kishinev. He points out that it was Lopoukhin, then Director of Police Department in the Russian Ministry of Interior, and known as an honest and law-abiding person, who denied the letter on behalf of the Russian Government and repeated this denial in his recollections published in Moscow in 1923.

Also Urussoff, who was appointed Governor of Bessarabia immediately after the pogroms, and was known as a liberal and Judophil, rejects the authenticity of the letter.

It is true that Count Witte, Premier of Russia in 1905-1906, asserts that the Kishinev pogrom was organized by Plehve. But Witte's reminiscences are unreliable on account of his hostile attitude towards Plehve and because of the abundant inexactitudes in his reminiscences in general.

Nor is the assertion of H. Sliozberg in his memoirs on the responsibility of Plehve for the pogroms sufficiently grounded. It is therefore presumable that the pogroms were organized by local officials and public men. At any rate there is no sufficient ground for an absolute decision concerning the responsibility of Plehve for the Kishinev pogrom.

☆

A HEBREW PERIODICAL IN THE SOVIET UNION IN 1923

by G. Chanowitz (pp. 151-158)

Recollections on the existence of a young hebrew writers' circle in Kharkov during the early twenties.

These young men regarded themselves as faithful to the Soviet Regime, but claimed their right to express their ideas in Hebrew.

They carried on a struggle with the leaders of the Jewsectzia, most of whom came from among Yiddishist socialist parties.

This group edited a hand-written periodical of several copies which were read in young Hebrew circles.

In 1922 this circle obtained permission for the arrangement of a Hebrew literary soiree, where its members recited their works. These works were printed the following year in a meagre collection entitled "Tziltzelei Shema".

Similar groups of Hebrew writers existed in those days in Kiev, Leningrad and Moscow.

☆

Soviet Permanent Commission for the combat of banditism in the Ukraine, in particular.

These documents concern the history of Self-Defence of Garodnia, Snovsk, Zlatopol, Cherkasi and Garodishtche (all in the provinces of Chernigov and Kiev).

Most of them deal with requests not to abolish the Jewish Self-Defence and to provide it with additional arms. They indicate the relations between the Jewish Self-Defence and the Soviet authorities and evince the circumstances of the dissolution of this Defence.

☆

THE PROCLAMATION OF PETLIURA

(pp. 132-135)

A proclamation of Petliura dated 18.3.21, wherein he charges the bolshevics with responsibility for the pogroms and calls on the peasants of the Ukraine not to attack Jews.

The proclamation was promulgated in the spring of 1921 just before the remnants of Petliura's troops were about to invade the Soviet Ukraine from Polish territory.

It was a preliminary part of the international political campaign of the Ukrainian government and was intended primarily for abroad.

The proclamation in hand comes in the Ukrainian original and in Hebrew translation.

☆

PLEHVE AND THE KISHINEV POGROM (1903)

by **E. Feldman** (pp. 137-150)

The alleged responsibility of Plehve, Russian Minister of the Interior in 1902-1904, is based primarily on his letter to the Governor of Bessarabia Von Raaben, containing the instruction not to use armed forces in case of anti-Jewish disturbances.

The letter was published in the Times on 18.5.1903 and was accepted by most Jewish historians as an authentic document, although the Russian government denied its authenticity and defined it as a concoction. After the revolution, however, no copy of that letter has been found in the archives of the Minister of the Interior in Petersburg.

Dr. Feldman again raises the question of Plehve's responsibility

SELF DEFENCE IN RUZHIN

by **Berl Repetur** (pp. 115-119)

A big Defence Organization initiated by Zionist Youth was established in the small hassidic town of Ruzhin under the command of David Privorotsky. The "Defence", approved and supported by Soviet Authorities, was also active in the surrounding neighbourhood.

Upon the settlement of Soviet rule and the suppression of the pogrom movement a nucleus from the members of "Defence" left for the Land of Israel within the framework of "Hehalutz".

☆

ROKITNO

by **A. Blander** (p. 120)

A small note on Jewish Self-Defence in the town of Rokitno, province of Kiev. The note was published in the communist Jewish paper Emes in 1925.

☆

THE BEGINNING OF THE FIGHTING JEWISH BATTALION IN ODESSA

by **M. I. Elbinger** (pp. 121-123)

The "Fighting Jewish Battalion" in Odessa was one of the most successful attempts for Self-Defence by Jews during the years of revolution and civil war in Russia.

Unfortunately we have not obtained any important material for its history. Elbinger, as an ex-officer of the Russian army, was among the early organizers of the Defence. He is telling about the development of the Battalion until his departure from Odessa at the end of 1918.

☆

DOCUMENTS TO THE HISTORY OF THE JEWISH SELF-DEFENCE IN THE UKRAINE

(pp. 124-131)

These documents are memos and commendations (from 1921—1923) submitted to Soviet authorities in the Ukraine and to the

on Jewish Self-Defence in the Ukraine in 1923. The article is written from a communist standpoint in order to justify the dissolution of the Jewish Self-Defence in the Ukraine in 1922. However it contains valuable information for the history of the Jewish Self-Defence and its connections with the Soviet authorities.

☆

SELF-DEFENCE IN CHABNO

by **M. Libes** (pp. 102-107)

Chabno — a small town in the province of Kiev — comprising less than two thousand Jews (about 2/3 of all the inhabitants), has distinguished itself with its Self-Defence, which repelled all attacks of the Ukrainian bands. The men of "Defence" went out of town time and again to punish the bandits in their villages.

The article was published in the Russian Book "The Jewish town in the revolution", Leningrad 1926.

☆

SELF-DEFENCE IN RUSSIA

by **Dan Pines** (pp. 108-109)

Dan Pines, one of the heads of Russian "Hehalutz", tells his reminiscences of the organization of "Defence" in 1919-1920 in Yekaterinoslav, Oriol and Pochep.

☆

SELF-DEFENCE IN TCHERNOBIL

by **Ben-Zion Hurwitz** (pp. 110-114)

Testimony taken down by B. Slutsky in 1920 on Jewish Self-Defence in Tchernobil (Kiev province).

This Defence was established with the consent and support of the Soviet Authorities. The narrator depicts the image of the commander of Self-Defence Lavler, who was captured by bandits and put to death as soon as the Poles took possession of the town.

UNDER THE RULE OF BATKO MAKHNO

by **Y. Goldburt** (pp. 44-46)

In the summer of 1919 fighting units of Makhno, the anarchist leader of revolting peasants, occupied the city of Berdjansk on the Black Sea coast. Lawlessness prevailed in the city. But the new order attempted to get control over it, while the Makhnoists carried on propaganda for their ideas.

The Jews were not specially maltreated by the Makhnoists whose chieftain had several Jewish anarchists among his advisors.

☆

NOTES FROM THE BLOODY DAYS

by **B. West** (pp. 47-82)

B. West, who wrote down in the very days of pogroms, on behalf of the Jewish National Secretariat of the Ukraine in Kiev, testimonies from refugees recounting the process of pogroms in various localities, presents recorded testimonies of the following towns: Uman, Alexandrovka, Berdichev, Tetiev, Rotmistrovka, Obodovka, Chmelnik and Toulchin.

☆

NOTES FROM THE SCROLL OF SLAUGHTER

by **A. D. Rosental** (pp. 83-89)

A. D. Rosental, Hebrew writer and teacher (1856-1932) gathered after the pogroms relevant materials and collected them into his book the Scroll of Slaughter, the first three parts of which appeared in Palestine in 1927-1931. We are publishing here notes from the manuscript unpublished as yet. These are testimonies on pogroms suffered by Jewish population of ten towns with the initial "Y" (including Yekaterinoslav and Yeletz).

☆

SELF-DEFENCE IN THE UKRAINE

by **D. B. Slutsky** (pp. 90-101)

Dov Ber Slutzky (1877-1955), who started as a Hebrew writer and ended as a communist and Yiddish writer, wrote this review

THE PROBLEM OF RESPONSIBILITY FOR THE UKRAINIAN POGROMS

by **Y. Slutsky** (pp. 27-43)

The article discusses the responsibility of the various governments and armies fighting on Ukrainian territory in 1919-1920, for the pogroms on Jews by their respective troops. It asserts on one hand that military units of all belligerent parties participated in the pogroms, but on the other hand all the governments were interested for different reasons to prove to the world that they were not responsible for these pogroms.

Red Army units repeatedly attacked Jews. But the Soviet government and the Red Army Command struggled vigorously and methodically against such phenomena, either by means of education and propaganda (the record of Lenin's speech against antisemitism and pogroms), or through imposition of severe penalties on soldiers and military units assaulting Jews.

The **White Army,** orginally supported by certain Jewish circles, turned since 1919 into an army of hooligans, whose motto was "Kill the Jews and save Russia". Antisemitic agitation was carried on by official and public bodies. Protestations by British representatives were of no avail. Only at the last stage of the "White" rule in the Crimea did Wrangel crush by force the marauders among his troops.

The **Ukrainian Army** and its associated bands were directly responsible for the terrible pogroms that took place in their dominion. The anti-pogrom appeals were published only for foreign consumption.

In particular, the article deals with the story of **Makhno,** commander of peasant rebels in the Eastern Ukraine, who claimed to be anarchist and attempted to establish an anarchist regime in his dominion. Makhno was reputed among Jews as an inveterate marauder. The author tries to prove this allegation to be greatly exaggerated. Makhno, surrounded as he was by conscious anarchists including some Jews (Voline), struggled on numerous occasions with the pogrom tendencies of his people and succeeded in restraining them to a large extent. Among the grounds for executing the notorious ataman Grigoriev, he mentioned the charge of making horrible pogroms on Jews.

☆

SUMMARIES

ZALMAN SHAZAR — PRESIDENT OF ISRAEL

by **B. Carou** (pp. I—II)

A brief estimation of the personality and activity of Israel's President Zalman Shazar on the occasion of his eightieth anniversary. The President is a member of the editorial board of "Heawar" ever since its foundation and contributed to it several essays and articles.

☆

BLOODY JUBILEE

by the **Editors** (pp. 3-4)

Introduction to the special section in memory of the pogroms and Jewish Self-Defence in the Ukraine during the years 1919-1920.

☆

THE STORY OF PETLIURA

by **Zosa Szajkowski** (pp. 5-26)

The article deals with the question of responsibility of the Prime Minister and Commander-in-Chief of the Ukrainian Government, Simon Petliura, for the pogroms on Jews carried on by his soldiers in the years 1919-1920. The author adduces evidence to the effect that supreme commanders of the Ukrainian army were at the head of the pogroms with the approval and incitement of Petliura himself. The declarations and proclamations against the pogroms on behalf of Petliura and his government served as diplomatic tactics towards the West European countries. The author protests against recent attempts to rehabilitate the name of Petliura.

☆